

Tartalomjegyzék

<i>Szerkesztői előszó</i>	9
Hetven év	13
<i>I. rész</i>	
A személy jogi kérdései	
Az emberi személy az új Polgári törvénykönyvben	21
A személyiségi jogok forrásai a Tripartitumban	25
Meghatalmazotti képviselő az egyesületi jogban	29
Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira	39
A magánélet alkotmányos védelme	57
A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről	71
<i>II. rész</i>	
Az élet és a család joga a keresztény értékrend tükrében	
A házasság és a család jogi környezete	95
„Szabadságra elhivatva az életért”	115
Alkotmánybírói vélemények az élet védelméről	119
Keresztény értékrend és jogrend	131
Jézus pere	137
<i>III. rész</i>	
Nem vagyoni kártérítés – sérelemdíj	
Sérelemdíj <i>versus</i> nem vagyoni kártérítés	153
Az eszmei kártérítés új dimenziói a magyar jogban	159
A nem vagyoni kárpótlás elégtétel-funkciója a felelősségbiztosító nézőpontjából	167
Elégtétel a nem vagyoni károkért a 20. század első felének magyar magánjogában	177

Az erkölcsi jóvátétel a magyar magánjog fejlődéstörténetében	
a 19. század végéig	185
A nem vagyoni kártérítés a 18. és 19. század német jogában	193
Az általános személyiségi jog és pénzübeli elégtétellel való oltalmazása	
a svájci kodifikációban	215
A nem vagyoni érdekek védelmének francia útja: <i>le dommage moral</i>	229
Az eszmei és büntető kártérítés a <i>common law</i> -ban	245
A nem vagyoni (ideális) kártérítés a középkorban	285
Az eszmei kártérítés antikja	297
A nem vagyoni kártérítés	313

IV. rész

Felelősség és kártérítési jog

A deliktualis felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban	337
Az 'önhiba' mint kisodró körülmény a kártérítési obligációban	357
Az elévülés és az új kártérítési igény keletkezésének kérdése	
a felelősségi jogban	365
Felelősség a szerződésen kívül okozott károkért és a biztosítási szerződés	
az új Polgári törvénykönyvben	375
Bevezető gondolatok a biztosításjog kodifikációjához	411

V. rész

Közjog és magánjog határán

A helyet kereső alkotmánybíráskodás	439
Két alkotmánybírói határozat az alkotmányos rendszerváltás 'hősorából'	449
A tulajdonvédelem változása az Alkotmánybíróság gyakorlatában	457
A bírói jogalkotás és alkotmánybírói kontrollja	475
Altruizmus vagy felelősség jogalkotással okozott kárért?	481
A közhatalmi jogkörben okozott kárfelelősség dogmatikai alapjai, különös tekintettel az új magyar Polgári törvénykönyv rendelkezéseire	491
Búcsú az ítélőtáblától	499
Lábady Tamás szakmai életrajza	503
A tanulmányok eredeti megjelenési helyei	505
Lábady Tamás publikációi	509
<i>Utolsó találkozás?</i>	525

*Gyerekeimnek,
Áginak és Istinek*

köszönettel a tudománynak átengedett időért

Szerkesztői előszó

Segédkezni atyai tanítómesterünk tanulmánykötetének összeállításában – ha ilyesmire kérne – valódi megtiszteltetés. Ha a kötet összeállításakor a Szerző már az Örökkévalónál van, akkor pedig súlyos felelősség. Amikor Lábady Tamás, egykori tanárunk, későbbi kollégánk 2017 nyarán itthagyt minket, szeptemberben az új tanév tanszéki közösségünk számára kényelmetlenül, nehézkesen, kedvetlenül indult. Gondolatainkban Ő járt, és nem tudtunk – nem is igen akartunk – szabadulni sem emléktől, sem pedig hiányától. Ennek legjobb ellenszere, ha elkezdünk azon dolgozni, hogyan tudnánk holtában is megőrizni Őt a magunk, és elsősorban az egyetemi hallgatók újabb sorai számára. Ehhez nem elegendő, ha – szép kari szokás szerint – emléktáblát helyezünk el az eltávozottról elnevezett terem bejárata mellett, vagy ha nem tudjuk rászanni magunkat, hogy egykori szobájának ajtaja melletti névtábláját lecseréljük (azóta sem nyúltunk hozzá!). Az egyetemi világ hálátlan, majdnem olyan, mint a szórakoztatóipar: aki nem bizonyít minden évben újból a hallgatók előtt, arra az újabb évfolyamok már nem fognak emlékezni; egy üres név marad csupán könyvek gerincein. Ha azonban a szakmai-tudományos életművet mindennapjaink részévé tesszük, markánsan jelenítjük meg az oktatásban, akkor ez a hagyaték továbbra is jelenvaló maradhat.

Ezt a célt szolgálja jelen kötet is, amelynek megszületése sorsszerű, és önmagában is a Gondviselés kegyelmének bizonyítéka. Tamás halálát úgy tudtuk tehát a magunk számára megkönnyíteni, hogy elkezdtünk foglalkozni az utána maradt szakmai-tudományos hagyatékkal. Ebből azonnal megszületett az ötlet, hogy – ma már csak nehezebben hozzáférhető – tanulmányainak egy válogatását gyűjteményes kötetben tegyük közzé, amelyből méltóképpen kirajzolódnak jogi gondolkodásának és műveltségének körvonalai. Az ötlettel elmentünk feleségéhez, Éva asszonyhoz, aki szeretettel fogadta a felvetést, egyúttal elmesélte, hogy Tamás tervezett egy ilyen kötetet, de egyéb teendői mindig másfelé sodorták, és végül nem maradt rá ideje. Azt is elárulta, hogy mivel *A magánjog általános tana* című tankönyvét az unokáinak ajánlotta, a gyűjteményes kötetet két gyermekének szánta. Erről beszélve – abban a szobában, amelyben utoljára láttuk őt, amikor napokkal halála előtt elbúcsúzhattunk Tőle – úgy érezhettük, újra a köreinkben van. Elvégre a könyvről van szó, amelyet gyermekeinek fogunk ajánlani, és amelynek borítóján éppúgy az Ő neve szerepel, mintha lett volna ideje és módja összeállítani azt még életében.

Az ezt követő szerkesztői munka minden pillanata ezen kezdetihez hasonló fel-emelő élményekben részesített minket. Összegyűjtöttük Tamás megjelent írásait, kiemelve belőlük azokat, amelyekről úgy véljük, a leginkább alkalmasak életműve bemutatására, és amelyeket talán maga is szívesen válogatott volna be a tervezett kötetébe. Ezen írásokon csak a szükséges szerkesztési munkákat végeztük el. Igyekeztünk továbbá a hagyatékban olyan kéziratokat is fellelni, amelyek eddig nyomtatásban nem jelentek meg. Így került be a kötetbe a „Jézus pere” című szöveg, a tudományos igényű és keresztény közéleti tematikájú írások mellé egy egyetemi előadás – mert Tamás nemcsak bíró, alkotmánybíró és jogtudós volt, hanem egyetemi tanár is, akinek az előadásai élményszámba mentek. A kötetben így – ha csak egyetlen szöveg erejéig is, de – felvillan személyiségének ezen aspektusa is. Hasonló okból válogattuk össze az élet joga védelmében írt alkotmánybírói véleményeit is, kísérő kommentárokkal, amelyeket maga is különösen fontos elvi állásfoglalásoknak tartott.

A kötet címén sokat töprengtünk. „A megtartott szó” számunkra Tamás személyiségének legfőbb jellemzőjét foglalja össze: férjként, családapaként, nagyapaként, bíróként, alkotmánybíróként, tanárként, keresztény közéleti emberként és barátként is így járt el, az utolsó percig. A cím egyszerre utal a házastársi esküre, a kötelmi jog alapvetésére, a keresztény ember kötelezettségeire és az emberi együttélés szükséges morális fundamentumaira is – az ember társadalmi létének azon területeire és kérdéseire, amelyek felé Tamás érdeklődése és működése elsősorban irányult.

A kötet összeállításakor persze nem tehattünk egészen úgy, mintha még mindig velünk lenne. Ezért döntöttünk a tanulmányokat mintegy keretbe foglaló két kézirat közzététele mellett: a nyitó szöveget a hetvenedik születésnapjára a Pázmány jogi karán, a zárót pedig a Pécsi Ítéletáblától való búcsújakor mondta el. A kötet szerkezete így csaknem olyan, mintha Tamás maga tekintene vissza szakmai-tudományos pályájára, a végén visszaérkezve a jelenbe. Ahonnan még mindig hiányzik, de ha írásait olvassuk, újból jellegzetes szófordulatait ízlelgetjük, ez a hiányérzet egy egészen kicsit enyhülni látszik. Szeretnénk hát, ha ez a kötet ebben is közreműködne, egyúttal pedig minél több új érdeklődő számára nyitná meg a kaput tudományos életműve felé.

Budapest, 2018. május

Koltay András

Hetven év

Arany János az *Őszikék* öregkori lírájában, amire már egy másik világból hullottak ezüstös sugarak, az Epilógusban írja rezignáltan: „Az életet, im, megjártam, / Nem azt adott, amit vártam: [...] / Ada címet, bár nem kértem, / S több a hír-név, mint az érdem.” Szó sincs arról, hogy szeretném felvenni Arany *Őszikék*-beli melankolikus és rezignált hangját. Hiszen én most is a jövő felé feszülve élek, de ez most alkalom arra, hogy pár percben – amennyire ez egyáltalában lehetséges – összefoglaljam magam múlt időben. És kijelentsem, hogy azért, aki vagyok, aki lettem, az érdem egyáltalában nem vagy nemcsak az enyém, hanem sokaké, akik közül most néhányatoknak szeretnék köszönetet mondani, ami nem jelenti azt, hogy ne lennének még hálatelt szívvel sokak iránt, akik nem férnek bele e néhány percbe. Elsősorban szeretnék sokszor ismételt, de soha ki nem merülő köszönetet mondani az engem csaknem ötven éve segítő, valóban hozzám illő segítőtársamnak, feleségemnek, aki ebben a fél évszázadban abban a szerelmi háromszögben, amelyet házasságunkban éltünk – ti. őmellette a másik szerelmem a jog volt –, mindig hűségesen kitartott mellettem, és még arra is vigyázott, hogy ha a jog iránti elragadtatásom közelítette elérni a hűtlenség fokát, akkor mindig volt képessége és ereje engem visszalendíteni és beállítani a helyes fontossági értékrendre. De így is óriási áldozat volt tőle, élni egy férfival, és segíteni őt a másik szerelme iránti rajongásában. Akárhogy is szemlélem, az, aki vagyok, aki lettem, a kettőnk érdeme, és én minden címben és hírnévben osztozom vele.

Sokan vagytok, akikkel osztozom az érdemen, akik segítettek azzá lenni, aki vagyok. Elsőként itt van a Püspök úr, akivel első találkozásom olyan volt, mint a János-evangélium nyitánya: a Pécsi Székesegyházban káplánként, majd püspöki titkárként megjelent egy ember, akit Isten küldött. László volt a neve. Azért jött, hogy tanúságot tegyen, tanúságot a világosságról, hogy mindenki higgyen általa. Nem ő volt a világosság, csak tanúságot kellett tennie a világosságról. Ő erre a tanúságtételre tanított meg. Arra, hogy az evangélium történetei nem pusztán kétezer évvel ezelőtti tanítások és események, hanem *hic et nunc*, itt és most a mindennapjainkban élő csodák, csak éppen fel kell ismernünk őket. Talán ez a legtöbb és legfontosabb, amit köszönhetek neki.

Az első név a szakmából Harmathy Attila professzor, aki kandidátusi szakvizsgám vizsgabizottsági elnöke volt. Emlékszem, mikor megtudtam, hogy nála fogok

vizsgázni, borzasztóan megijedtem és nagyon izgultam. Lázasan olvastam minden tőle eredő fellelhető irodalmat – természetesen a közreműködői felelősségről szóló monográfiáját jól ismertem, hiszen sokat hivatkoztam rá –, de azon kívül nem sok egyébbet. A név azonban szabályosan letaglózott, hogy nekem – mint kis vidéki bíró kandidátus aspiráns – öelőtte kell számot adnom tudásomról. Aztán szűk tanszéki szobájában – még mindig reszketve – hallgattam első kérdését, amely így szólt: „Mesélj nekem valamit a termékfelelősségről, mert én azt csak marginálisan ismerem.” A mellkasomból leeső kő robaját ő is bizonyára hallotta. Aztán az „Általános rész” tankönyvemet egy nagyon szép előszóval indította útjára, miután a könyv írása során többször is fogadott konzultációra, amelyek nemcsak kutatásom irányát szabták meg, de gondolatgazdagságuk a mű érdemén is sokat lendített. Még sok minden másért is köszönettel adózom neki, pályám alakulása az ő érdeme is.

Vékás Lajos professzor a kandidátusi védésem bírálóbizottságának elnöke volt, majd a disszertáción alapuló monográfiához írt megejtő szépségű előszót. Kezdeményezésére – miután akkor már több éve tanítottam az ELTE Jogi Továbbképző Intézetében, és bizonyára azért is, mert akkoriban éppen a Pécsi Egyetem egy kicsit mostohán bánt el velem – az ELTE címzetes docensi címet adományozott nekem, amelynek folytán a Pécsi Egyetem is rehabilitált, és másodállású docensnek nevezett ki, amelyet tíz éven át töltöttem be. Vele is – a hálakoszorúnak ezzel az első füzérjével – köszönettel osztozom az érdemeimen.

Kecskés László professzor akkoriban bizonyára nem is sejtette, micsoda ajándékot adott nekem azzal, hogy vendégtanári amerikai tartózkodása idejére rám bízta egy teljes szemeszterben a nemzetközi magánjog előadását. Hatalmas kihívás volt ez számomra, ugyanakkor nagybecsű ajándék, mert magánjogász műveltségem és világlátásom olyan gazdagodását jelentette, amit más félévek az egyetemi oktatásban csak alig-alig közelítettek meg. Neki is barátsága és sokirányú együttműködésünk mellett elsősorban ezért vagyok hálás és köteles.

Aztán, persze csak időrendben, Sólyom László következett. Én – Beck Salamon szavaival –, az elmélet és a gyakorlat szerény Kentaurja, kilenc évig ott ültem az Alkotmánybíróságon a jobbján, és szellemének nyomasztó hatása alól egy idő után felszabadulva, nagy revelációként éltem meg, hogy bölceleti élményéből fakadó eszméinek a jog nyelvére való lefordításában a segítségére lehetek. Ez a kilenc év kétségkívül szakmai pályafutásom csúcsa – legalábbis egyike, s talán a legmagasabb csúcsa volt. Az alig két évvel ezelőtt ugyanilyen kerek születésnapjára írt hálaival teli köszönetemet ezúttal csak megismételni tudom.

S most egy kis kitérő, de nagyon fontos kitérő, amelyről szólnom kell. Alkotmánybíróvá levésem kapcsán az én hűséges és hozzám illő segítőtársam – mint a mesében – három kérést, kívánságot fogalmazott meg. Ezek egyike volt, hogy továbbra is aktívan vegyek részt a Házas Hétvége lelkeségi mozgalmában. A Házas Hétvégevel a Püspök úr, alias Bíró Laci közvetítésével kerültünk kapcsolatba, és akkoriban már nemcsak hogy éltük a Házas Hétvége radikális, proaktív életstílusát, de fontos szerepet vállaltunk a lelkeség felelősi körében is. 1990-ben lépett be

az életünkbe Beöthy Tamás jezsuita atya, aki akkor települt haza Kanadából, és aki az első, közösen tartott hétvégénken a lelki vezetőnk lett. Ő jezsuita keménységgel lépett be az életünkbe, és lelki vezetésével a hétvégében való további részvételre sarkallt. Így megmaradtunk a lelkiség aktivistájának, aminek első lépése volt, hogy a közösség megválasztott hármunkat mint eklézsiális *teamet* a magyar közösség nemzeti felelőségévé, és három éven át képviseltük a hazai közösséget tizenöt európai ország előtt a lelkiség európai tanácsában. És ezután jött missziós küldetésünk. Némi túlzással, mint Szent Pál három apostoli útja, elindultunk Erdélybe, Székelyföldre, és tíz éven keresztül – mintegy az Egyenlítőt másfélszer átutazva –, több mint 60 000 kilométert autózva a Hargitától Brassóig, Marosvásárhelytől Háromszékig és Csíkban mintegy 400 házaspárnak és kb. 40 papnak tartottunk hárman, Beöthy Tamással hétvégét, és ott kiépítettünk egy olyan közösséget, amely már saját maga képes a hétvége üzenetét továbbadni az azt igénylő családoknak és papoknak.

Mindemellett volt egy másik küldetésem is. Leányunk, aki Ausztriába ment férjhez, 1991-től kezdődően nyolc gyermeknek adott életet. A teljesen német nyelvű környezetben példásan injektálta a gyerekekbe a magyar nyelvet, aminek legékesebb bizonyítéka, hogy a gyerekek közül a három legidősebb magyar egyetemen, magyar nyelven folytatja a stúdiumait. Ahhoz azonban leányunknak már nem volt ideje, sem ereje, hogy a magyar irodalomba és történelembe is kellő mélységgel beavassa a gyerekeket. Ez már az én terrénumom volt. Így a hétvége erdélyi missziója mellett a másik, az ausztriai bregenzi missziót is teljesítettük – egyik hétvégénk itt, a másik amott –, én a gyerekeknek magyar ifjúsági regényeket olvastam fel, és tanítottam őket magyar irodalomra, történelemre.

Ez a kétirányú misszió volt az én habilitációm és nagydoktorim. Volt ugyan nekirugaszkodásom egy újabb monográfiának, sőt egy a kötelmi jog általános részét tárgyaló – a magánjog általános részéhez hasonló – tankönyvnek, de megint csak Arany János szavaival: „Ezek úgy maradnak utánam, mint munkám egy része: töredék.” Az, hogy az életemet ennyi örömmel és gazdagsággal elhalmozó úton habilitáltam és doktoráltam, nemcsak az én érdemem, hanem hűségesebb segítőtársamé és Beöthy Tamás atyáé is. Ezért is örök hálával tartozom mindkettőjüknek.

De most Wells időgépén visszautazva: a '95-ös év fordulópontot jelentett pályámon. Zlinszky János akkori dékán úr meghívására szándéknyilatkozatot tettem, hogy a következő évtől tanítani fogok az akkor indult Pázmányon is. Ez is óriási kihívás volt a számomra, hogy én, aki a diplomámat a marxista-kommunista ideológia alapján abszolváltam, egy katolikus egyetemen fogok jogot tanítani. Neki-vágtam hát, és gyönyörűséget találtam benne. Így 1999-ben már nem volt kétséges előttem, hogy a két egyetem közül – lemondva a pécsit – a Pázmányt válasszam. Ez a Kar adott nekem mindent, amit az Universitas egy tanárnak egyáltalában adhat. Az érdem, hogy itt vagyok, megint csak nem az enyém, hanem Zlinszky professzor úré. Ezért végtelenül hálás vagyok neki, és nagyon köszönöm megtisztelő felkérését.

Az Alkotmánybíróság éveiből még hálával tartozom Schanda Balázs későbbi dékán úrnak, akivel egy stábben dolgoztam, és aki a szerénység és az alázat erényeit mélyítette bennem azon túl, hogy civilista gondolkodásomat olykor sikerrel fertőzte meg az Alkotmány eszméivel. Stábunk harmadik tagja Fábíán Ferenc docens volt, akivel közösen tanultuk a közjogot, mert ő is alapvetően civilista vénával rendelkezett. Vele a közös tanítói-tanulói szerep által osztozom érdemeimen.

Még nem járt le alkotmánybírói mandátumom, amikor miniszteri felkérést kaptam arra, hogy vegyek részt az új Ptk. kodifikációs szerkesztőbizottságának a munkájában. A sugallat – és az érdem is – megint csak Vékás Lajos professzoré, akinek ezért második hálakoszorúmmal mondok köszönetet. Egy pillanat alatt nevek villantak fel bennem, mint Trauchet, a Code Civilt megalkotó négy közül az egyik, aki bírósági elnök volt, aztán Gottlieb Planck, aki a BGB [német polgári törvénykönyv] *Zweite Lesung*jának előterjesztője volt, ugyancsak bíróként, és természetesen a magyarok, akik között az összes Ptk.-tervezet kidolgozásában szerepelt bíró. Ez adott bátorságot ahhoz, hogy a felkérésre igent mondjak. És ez a tízegynéhány év pályám kétségkívül második csúcsa volt. Vékás Lajos irányítása alatt és mellett részt venni egy nagy kaliberű kódex megalkotásában, és ebben olyan nevekkel és tudósokkal szerepelni, mint Boytha György, Harmathy Attila, Kisfaludy András, Menyhárd Attila, Körös András, Kemenes István, Székely László, Weiss Emília, Zlinszky János és Csehi Zoltán, és még mások is, pályámat bizonyosan a csúcs felé ívelte és vitte, de akikkel boldogan és teljes szakmai elégedettséggel osztozom érdemeimben.

Nem marad más hátra, mint hogy köszönetet mondjak itt az egyetemen Szuromi Szabolcs rektor úrnak, akivel Ferenczy Rita személye hozott először össze, aki nála volt demonstrátor a Kánonjogon, de akit civilista érdeklődése hozzám is vezetett. Aztán vezetése alatt részt vehettem az Egyetemi Tanács munkájában, ahol ugyan azon túl, hogy szavazatommal támogattam Schanda Balázs dékán urat, nem sok szerepem volt, de részese lehettem annak a munkának, amely az egyetem érdekeinek, értékrendjének és identitásának a legmagasabb rendű kifejezése volt. Varga Zs. András dékán úrral egy hajóban eveztünk, amikor mindketten vallottuk Arany János gyönyörű gondolatát, hogy ti.: „Kettős úton halad az emberi élet, / Egyik a gyakorlat, másik az elmélet.” Kettőjüknek köszönhetem, hogy Csehi Zoltán tanszékvezető előterjesztését elfogadva, javaslatot tettek Nagykanellár Úrnak, hogy nem a szakmában megvalósított habilitációm kompenzálásaként címzetes egyetemi tanári címben részesültem.

Köszönettel tartozom Jobbágyi Gábor volt tanszékvezetőnek, aki lehetővé tette, hogy tárgyfelelősként 4 vagy 5 szemeszteren keresztül vigyek végig egy évfolyamot, hiszen csak ennyi idő alatt lesz mérhető, hogy a hallgatók magánjogi tudása és ismerete elérje azt a színvonalat, amellyel kibocsáthatók a jogászai pályára. És köszönetet mondok Csehi Zoltán mostani tanszékvezetőnek, akinek nemcsak a harmonikus tanszéki légkört, de még azt is köszönhetem, hogy a Ptk.-magyarázat sorozatában rám mert bízni a család és a házasság alapintézményeinek a kom-

mentárját, tudva azt, hogy az én család- és házasságfelfogásomban ez a magyarázat egészen más lesz, mint ahogy a profán világ az embernek ezeket a legalapvetőbb kapcsolatait magyarázza. Aztán köszönetet mondok a fiataloknak, Koltay Andrásnak, Landi Balázsnek, Navratyil Zoltánnak, Pogácsás Anettnek, Csapó Orsolyának, Szilágyi Ferencnek, akik nemcsak igazolták Szladits Károly bölcs megállapítását, hogy ti. az igazi professzor nem attól nagy, amit alkot, hanem attól, hogy olyan fiatalokat nevel, akik túlszárnyalják őt. Munkáikkal engem is folyamatosan inspiráltak a még magasabb színvonalú munkára.

És végül, de nem utolsósorban köszönetemet fejezem ki szeretett tanítványaimnak, akiknek figyelme, odaadása és a vizsgákra felkészülése számomra visszaigazolta, hogy nekem is érdemes volt dolgoznom.

Elhangzott a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tartott születésnap köszöntésen, 2014. november 4-én.

I. rész

A személy jogi kérdései

Az emberi személy az új Polgári törvénykönyvben*

A személy emberi minőségét méltósága fejezi ki. Jogi megközelítésben az emberi méltóság azt jelenti, hogy az embernek van egy olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva az ember a jog számára mindig alany marad, és nem válhat soha se az állam, se a jog által eszközzé vagy tárggyá. Az ember méltósága, az emberi lényeg a jog számára valójában transzcendens, azaz hozzáférhetetlen és érinthetetlen. Ahogy ezt az Alkotmánybíróság halálbüntetésről szóló, majd első nagy abortuszhatározatához fűzött tartalmilag különvéleményemben megfogalmaztam: az emberi méltóság a jog 'előtt' létező, *a priori* érték, amely az emberi személy immanens lényegi sajátja. Az archaikus teremtéstörténet szerint Isten a teremtés utolsó aktusaként azt mondta: „Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá!” És akkor az Isten a föld porából megalkotta az embert, és orrába lehelte az élet leheletét, azaz lelket lehelt belé, megosztva vele isteni személyének méltóságát.

A méltóságnak ez az attribútuma különbözteti meg az emberi személyt a jogi személyektől, amelyek a jog kreátumai, teljesen szabályozás alá vonhatók, azaz nincs érinthetetlen lényegük. A méltóság viszont az ember istenképősége, az emberi étellel eleve együtt járó minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő. Az ember személyi méltósága azt biztosítja, hogy ne lehessen az emberi értékek között jogilag különbséget tenni. Az emberi személy méltósága mindenkinek érinthetetlen, aki ember, függetlenül fizikai és szellemi fejlettségétől, illetve állapotától, és attól is, hogy emberi lehetőségeiből mennyit valósított meg, és miért annyit.

Az egyenlő méltóságú emberi személy jogi – így polgári jogi – emberfogalma az egyenlő jogképesség imperatív parancsában koncipiálódik. Az egyenlő méltóság egyenlő jogképességként instrumentalizálva az emberi személy számára további jogok szerzésének az alapja. Az új Polgári törvénykönyv az emberi személy általános, feltétlen és egyenlő jogképességén nem változtat, és nem alkot új sza-

---

* A Pázmány Péter Katolikus Egyetem „Dies Academicus II.” rendezvényén (2014. október 15.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

bályt a méhmagzat jogképességéről sem. A méhmagzat jogalanyiságát – a fogamzás időpontjától kezdődően – az élve születés feltételéhez köti, vagyis csak az élve születés kondíciójával ismeri el a magzatot emberi személynek, visszamenőleges hatállyal.

Mindazonáltal a bírói gyakorlatban történt bizonyos elmozdulás a magzat személyként való elismerése irányában. Abban a sajnálatosan egyre gyakoribb tényálláskörben, amelyben a magzat genetikai, teratológiai ártalommal fogam és fogyatékossgal születik meg, a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata következetesen elismerte a fogyatékos gyermek saját jogú kártérítési igényét az orvossal vagy az egészségügyi intézménnyel szemben, aki vagy amely nem tárta fel a graviditás első trimeszterében a fogyatékossgot, holott azt az orvosszakmai standardok alapján fel kellett volna ismernie, és emiatt a személy születésétől kezdve nem élhet teljes életet, hanem életét károsodottan kell leélnie. Ítéletáblai kollégiumi véleménnyel, nemzetközi jogösszehasonlítással készült tanulmánnyal igazoltam, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak ez az álláspontja etikailag, morálisan, társadalmilag és jogilag is elfogadhatatlan és tarthatatlan. A természetnél fogva fogyatékos gyermek – az ítéletek szerint – lényegében azért jogosult kártérítésre, mert megszületett, vagyis ez a gyakorlat a prenatális eutanáziát intézményesíti és legitimálja, implicite kimondva azt is, hogy a nemlét jobb, értékesebb a fogyatékos létnél. Ez azonban nyilvánvalóan abszurd.

A támadások ösztüze folytán a Kúria végül is felismerte, hogy a személy méltósága kizárja, hogy az emberi életet – így akár a fogyatékos magzati életet is – a jog kárnak minősítse, sőt azt is, hogy az emberi élet a jog számára a legnagyobb érték, amelyet a jognak minden tekintetben védenie kell. Ezért az ellentétes álláspontokat minden bíróságra kötelező jogegységi határozattal döntötte el, amelyben leszögezte, hogy a genetikai, teratológiai ártalom következtében fogyatékossgal fogant magzat és született gyermek nem igényelhet kártérítést a polgári jog szabályai szerint, mert a magzati-emberi élet nem lehet kár. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 3. § (1) bekezdése szerint a magzat életét fogantatásától kezdve nemcsak védelem, de tisztelet is megilleti, amely általában csak személyekhez tapad, akkor azt látjuk, hogy a jog – hacsak apró lépésekben is – mégiscsak a magzat emberi személy voltának elismerése felé halad, amely – ha ez egyszer bekövetkezik – nagyobb horderejű változás lesz a jogfejlődésben, mint a rabszolgák felszabadítása volt.

Igazi előrelépés ugyanakkor az emberi személy jogi státuszát illetően az új Polgári törvénykönyvben a személyiségi jogok generálklauzulája, amelyet két normatív elemből fogalmaz meg a kódex. E normatív elemek közül a törvény az emberi személyiség magánjogi védelmének középpontjába az emberi méltósághoz való jogot állítja, ezt tekinti minden nevesített és nem nevesített személyiségi jog 'anyajogának', azaz nemcsak a személyiségi jogok forrásának, hanem olyan szubszidiárius személyiségi jognak, amelyet a bíróságok minden esetben felhív-

hatnak az emberi személy, személyiség védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített személyiségi jogok egyike se alkalmazható. Ezzel a szabályozással a törvény feloldja az 1959-es Ptk.-ban meglevő ellentmondást, amelyben az emberi méltóság joga csak egy példálózó felsorolásában, mintegy a személyiség egyik szegmentjeként nevesített személyiségi jog jelent meg.

Az új Polgári törvénykönyv az emberi méltóság pozícióját a generálklauzula anyajogi szabályával jelentősen megerősíti, és ez a pozíció egyúttal kifejezi azt is, hogy a kódex nemcsak az üzleti-kereskedelmi élet, tehát a vagyoni forgalom törvénykönyve, hanem legalább ilyen nyomatékkal a személy – ezen belül az emberi személy – alapvető viszonyainak a kódexe is, ahogy ezt a törvény első könyvének 1. §-a a törvénykönyv hatályának deklarálásával kifejezésre is juttatja. Az, hogy a Ptk. egyúttal az emberi személy magánjogi kódexe, számos területen – például a fogyasztóvédelem, a gyengébb fél védelme, a jó erkölcsbe ütköző szerződések érvénytelensége, a jóhiszeműség és a tisztesség alapvető követelményének a kimondása körében is – tetten érhető, de legpregnansabb kifejezése ennek, hogy az emberi személy legalapvetőbb viszonyait szabályozó családjogot a kódex a maga szabályrendszerébe integrálta.

A szocializmus viszonyai között megvalósult a szeparatista törekvés, amely a polgári jog–családjog jogág szakadásához vezetett, ezzel a jogalkotói lépéssel a feledés homályába merült, ugyanakkor a kódex a családjog szabályai között megtette azt a lépést, hogy az emberi személy kiteljesedését elsődlegesen a férfi és nő házaságához kapcsolta, és az élettársi viszonyt – se az egynemű, se a különemű élettársakét – nem fogadta el azzal egyenértékű, sőt még csak családjogi kapcsolatnak sem. Mintha az archaikus második teremtéstörténet misztériuma rejtve áthattotta volna a jogalkotó lelkét. Az Isten, látva Ádám eredeti magányosságát, a teremtés minden korábbi aktusát jónak látva, először mondta ki azt, hogy nem jó. Nem jó az embernek egyedül lennie, ezért megteremtette az asszonyt, a férfihez illő segítőtársat, akiért a férfi elhagyja apját és anyját, feleségéhez ragaszkodik, és a kettő egy test lesz. Ezzel Isten megalkotta a házasság intézményét, amit aztán Jézus a farizeusokkal folytatott dialógus során szentségi rangra emelt.

A törvényhozó e titok által meglátta, hogy az emberi személy családban történő kiteljesedésének útja a férfi és nő házassága, amellyel nem lehet egyenrangú a pusztán élettársi kapcsolat, amely a 'nem házasság' választása, és amely családdá csak akkor nemesül, ha a kapcsolatból gyermek születik. A pusztán élettársi viszony azonban nem családjogi intézmény, hanem a felek nem házasságot választó szerződése, amelynek szabályozása nem is a családjog oltalmi szférája alá, hanem a szerződések jogát tartalmazó kötelmi jogi könyvre tartozik. Ezzel a szabályozási konstrukcióval az új Polgári törvénykönyv az emberi személyt megint csak a méltóságának megfelelő trónra ültette. Nekünk, keresztény jogászoknak azért kell küzdenünk, hogy erről a trónról le ne döntse a profán világ. Ehhez minden bizonynyal segítségünkre lesznek a most folyó püspöki színódus dokumentumai.

A személyiségi jogok forrásai a Tripartitumban

Grosschmid Béni – aki Szladits Károly szerint a magánjog preceptorja és szabadságharcosa volt – Werbőczy István hatalmas művét, a Tripartitumot palládium gyanánt, mintegy frigyszekrényként tisztelte, amelyet szerinte a nemzet szinte hiszekeggyé formált, és amelyről nem kevesebbet, mint azt állította, hogy „[h]azánk fennállása a Hármaskönyvön alapszik, mert a munka egyike azon eszközöknek, amelyeket a Gondviselés küldött az országnak, hogy azt a nehéz idők és századok súlyával szemben a belső felosztástól és megsemmisüléstől megóvja”. Ezáltal vált Werbőczy a magyar jog „megmentőjévé” és a magyar jogegység fenntartójává. Kétségtelen, nagy érdeme Werbőczynek, hogy a jog hazánkban magyar maradt, mert Werbőczy magyarsága meghatározó volt jogászai és tudományos működésében, mert a Hármaskönyv összeállításában római jogi és kánonjogi jártassága őt segítette ugyan, de nem a feltüntetendő jog nemzeti voltának rovására, hisz az egész mű nemzeti alapon állt, nemzeti jogelveket és jogtételeket hirdetett. A Hármaskönyv latin nyelven íródott, mégis ízig-vérig magyar, mert „Werbőczy maga tudós lett ugyan, mint egy bolognai professzor, de egészében magyar maradt, mint akármelyik szabolcsi köznemes” – írta róla 1899-ben Fraknói Vilmos.

Werbőczy ugyanakkor reneszánsz ember volt, akinek minden gondolatát egyfelől a hit töltötte be, másfelől gondolkodását áthatotta a humanizmus, s annak alapeszméi közül az emberi méltóság, továbbá az ország minden rangú nemesei egyenlőségének és szabadságuk azonosságának az elve, hisz nemcsak a jogkönyvekben tömörült középkori jogtudomány utolsó méltó képviselője, de egyben az újkori hazai jogtudomány első tiszteletre méltó hírnöke, szilárd alapkőve volt, és a reneszánsz korra jellemző különböző szellemi áramlatok művén maradandó nyomot hagytak. Innen van, hogy a személyiségi jogeszméje, ahogy az a 19. század végi, 20. század eleji magánjogi kodifikációs tervezetekben megfogalmazódott, és ahogy azt a személyiségi jogok elméletének hazai úttörői ebben a korban kimunkálták, Werbőczy művében korszakokkal korábban archaikus előképként már megjelent. A személy elleni iniuriák régi jogunkban – akár csak a római jogban – a kártérítés intézményében nyerték el méltó szankciójukat, és ezek a kártényállások voltak a személyiségi jogok történeti gyökerei.

Már Szent István Dekrétumaiban megjelentek a hatalmaskodások, azután Mátyás király törvényei a személyiség védelmét is célzó *potentia maior*, azaz

nagyobb hatalmaskodásként tárgyalják az élet és testi épség, a szabadság és a becsület megsértését a nemesek ellen, természetesen az egzisztenciális, főként birtokjogi sérelmek mellett. Werbőczy munkálkodását megelőzően, aztán a Hármaskönyvbe adaptálva, legitímálta a törvényhozás hűtlenség vétségeként – ennek büntetéssel sújtó jogkövetkezményeivel együtt – a hatalmaskodást, csakúgy, mint a hivatalos személyek, pl. bírák, ítélmesterek stb. megverését, megsebzését, megölését, halállal vagy veréssel fenyegetését, illetőleg fogságba ejtését, vagyis szabadságuk elvonását.

Ugyanakkor Werbőczynél már tisztán megjelent a személyiségi jogsértés magánjogi szankciója, a sértettnek is – és nemcsak a bírónak, a nádornak vagy a királynak, tehát a mai jog terminológiájával a fiskusnak – járó kártérítés. A Hármaskönyv II. rész 43. címe leszögezi, hogy miként kell történnie a sértett kártalanításának a *homagium*, azaz a „vérdíj” formájában. A sértett részére a *homagium* volt elsődlegesen kielégítendő, a maradékon pedig 2/3 : 1/3 arányban a bíró és a sértett osztozott. A cím 2. §-a szerint emellett fejének díját, azaz váltságát, vagyis vérdíját a főpap és báró négyszáz, a nemes pedig kétszáz forintot, csupán a felperes vagy felperes nő részére tartozik fizetni. Még pregnansabban jut kifejezésre a személyi sérelmek jóvátétele a kisebb hatalmaskodások – *potencia minor* – esetében, amelyekről a Hármaskönyv II. rész 67. címe úgy rendelkezik, hogy azok száz forintra terjeszkedhetnek, mely száz forintnak éppen a fele része – a 3. § szerint – a bírónak járt, a másik fele része pedig a felperes vagy felperes nő személyét illette.

Az, hogy ezek a kártételek közjogi-büntetőjogi szankcióként jártak, a szankció egyúttal magánjogi arculatán semmit nem változtat, hiszen a vagyoni kártérítést is – akárcsak a lex Aquiliában – büntetésként szabta ki a *praetor*, illetve a bíró. A lényeg az, hogy ezekkel a szabályokkal Werbőczy Tripartitumában már megjelent a személyiségi jogsértésért járó magánjogi büntetés, amely így az új Polgári törvénykönyvben sérelemdíjnak nevezett, nemcsak kompenzációs, de elégtétel funkciójú szankciójának az archaikus előképe. Werbőczy szerint a *homagium* nem a kivégzettért fizetett kárpótlás, hanem az életben hagyott jogsértő váltságdíja a halálbüntetéstől való mentesülés miatt. Ugyanakkor bizonyos, hogy ennek a büntetésnek immateriális, az erkölcsi károkat kompenzáló funkciója is volt. Ez a sérelemdíj jelleg kiténik abból, hogy a *homagium* akkor is járt, ha a halálbüntetés kimondására nem került, nem kerülhetett sor, pl. egyházi személyek által elkövetett hatalmasságok, vagy a halálbüntetés enyhítése, *homagiumra* való felváltása esetén.

Látható tehát, hogy a *homagium* vagy vérdíj – amely a sértettnek járt – végső soron a jóvátétel, az erkölcsi kártalanítás eszköze volt. Hangsúlyozni kell, hogy Werbőczy maga a *homagiumban* ‘fejváltságot’ látott inkább, és vitatta, hogy a *homagium* a megölt embernek a díja, amelyet – szerinte – kimondani is képtelenség, mert a halottat semmiképpen nem lehet megváltani és halottaiból feltámasztani. „Hanem a gyilkosnak kell saját fejét megváltania, hogy büntetésül meg ne öljék, és nem azért, akit az megölt.” Werbőczy szerint az intézmény büntetőjogi

és nem magánjogi karakterű, mégis egyértelműen magánjogi sajátja az, hogy a *homagium* a sértettet illetve, még a bíróval való osztozkodás előtt, és a sértett mindenkori rendi állása határozta meg a *homagium* nagyságát. Összegezve tehát megállapítható, hogy a *homagium* külsőleg a halálbüntetéstől való megmenekülés képét mutatta, de valójában a sértett vagyoni és nem vagyoni kárpótlására szolgált az elszenvedett sérelemért.

A mai személyiségvédelemmel kapcsolatos magánjogunk szempontjából talán még figyelemre méltóbb, hogy a Hármaskönyvben a kisebb hatalmaskodások, a *potentia minor* komplex tényálláskörében már megjelennek a személyiségi jogsértések egyes nevesített, nominált tényállásfajtái. A *potentia minor* együttes, közös minősítési feltétele, megkülönböztetési jegye ugyan az volt, hogy azok erőszakos cselekedetek útján valósultak meg, és magukba implicáltak minden erőtetett, vagyis minden bántalmat, amely erőhatalommal vétetett végbe, benne ugyanakkor különös, egyes iniuriaként jelentek meg a Frank Ignác által „birságos bántalmaként” összefoglalt, nem erőszakos támadásoknak minősülő nevesített esetek, mint az „álarczosság”, a vér- vagy névbitorlás, a vértagadás, a becsületsértés vagy a patvarkodás tényállásai.

Az álarczosság vétkét azok követték el, akik szándékosan mások álarcát vették magukra. Az intézmény értelemszerűen kizárólag a nemesi nevek védelmét szolgálta, de tagadhatatlan a modern névjoggal való asszociációt benne fel nem ismerni. A vér- vagy névbitorlás az álarczosság releváns tényálláseleme volt, miként a vértagadás az, ha valaki más nemességét nemtelenül tagadta. A közönséges becsületsértés magánjogi deliktumát Werbőczy szerint megvalósítja a „valamely jó hírű és tisztességes állapotú ember ellen mondott éktelen és becstelen szavak” tényállása, az, ha valaki becsületes embert „undok szidalmakkal” illet. Mind az álarczosságnak, mind a nemesi jogállapot megkérdőjelezésének, mind pedig a becsületsértésnek szankciója a „nyelvváltság” volt, amelynek összege száz forintot tett ki, melynek 2/3-át a bíró, 1/3-át a sértett kapta. A patvarkodás a Hármaskönyvben a csalárd perzaklatás, az indokolatlan bíróság elé citálás tényállása volt, amely leginkább – írja a Hármaskönyv – abból szokott eredni, hogy a pereket kétszer vagy jóval többször indítják meg és folytatják, avagy – ahogy ez a jogkönyvben még szerepel – „a patvarkodás az, amikor valaki akárki ellen valamely pert csalárdul kétféle szín alatt vagy különböző úton-módon indít és támaszt.” A patvarkodás – mint a zaklatott személyek szabadságát és jó hírű tisztességét sértő birságos bántalom – szankciója kétszáz arany forintot tevő ötven gíra volt, amelynek itt is két részét a bíró, harmadikát pedig a sértett kapta.

A történeti jogi iskola feje és dicsősége, Friedrich Carl von Savigny szerint „[a] jog története a modern jog minden tudományos elméletének az alapja”. A hazai személyiségi jogok elmélete se ismerhető meg a 2000 évvel ezelőtti római jogi *iniuria in personam* és az 500 évvel ezelőtti Hármaskönyv releváns forrásainak felkutatása nélkül. Ebben az összefüggésben Werbőczy igazi érdeme, hogy a Hármaskönyvben megfogalmazott egyes magánjogi vétségek és azok szankciói

a személyiség modern magánjogi védelmének valóságos előképe. A nemesek minden tekintetű egyenlőségének és szabadságuk azonosságának elvében csírájában jelen van a személyek közötti diszkriminációtilalom, az álarczosság, a vér- vagy névbitorlás és a vértagadás vétségébe a modern névjog személyiségvédelmi intézménye implikálódik, a becsületsértés és a patvarkodás vétségeiben manifesztálódó jóhírnévsérelem elkövetési magatartásai, az éktelen és becstelen szavak, a szidalmak és a jóhírnevet sértő zaklatás, a mai becsület- és jóhírnévvédelmet tételező törvényi rendelkezések mögöttes tényálláselemei.

Werbőczy tehát a Hármaskönyvben egyáltalában nem volt közömbös és szűkeklű a személyiségi értékekkel szemben. Bár azok megsértését – csakúgy, mint ahogy ez a római jogban is volt – büntetőjogi szankcióval sújtotta, de ebben a büntetésben egyre erőteljesebben érvényesült a magánjogi elem: a sértettnek járó kompenzáció és elégtétel. S igaz, hogy taxált, fix tételekkel mérte ki a büntetést, de – akárcsak a XII táblás törvényt felváltó *actio legis aquiliae* – megnyitotta az útját annak, hogy alig egy évszázaddal később a törvényhozás a testi sértéseken alapuló keresetekre már a bíró szabad belátásán és mérlegelésén alapuló kárpótlást mint elégtételt alkalmazta. Azt gondolom, hogy a magánjog modern személyiségi jogvédelmét hirdető apostolainak illő, hogy mindezeket az alapokat, forrásokat e jeles jubileum alkalmával megköszönje Werbőczynek, aki országbíróként hatalmasok bírójaként kezdte, a török uralom alatt azonban a rab magyarok kádijaként fejezte be, és nem maradt utána semmi, csak egy könyv, egyetlen könyv, amely azonban számára az örök életet jelenti.

Meghatalmazotti képviselő az egyesületi jogban

A Legfelsőbb Bíróság Közigazgatási Jogegységi Tanácsa 2/2005. KJE számú közigazgatási jogegységi határozata szerint: „A társadalmi szervezet természetes személy tagja az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvényben meghatározott jogait csak személyesen gyakorolhatja, meghatalmazás alapján más nem képviselheti.” A jogegységi tanács álláspontja szerint a Magyar Köztársaságban a népképviselő, a hatalom gyakorlása a demokratikus jogállam szervein keresztül valósul meg, amely szervek testületek, és tagjai választás útján nyerik el megbízatásukat. Az országgyűlés a Magyar Köztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve, a helyi közhatalom szervei pedig az önkormányzatok. E testületi szervek működése a képviselői demokrácián, illetőleg a tagok személyes joggyakorlásán alapul.

Ezeken a szerveken kívül a Magyar Köztársaságban a demokratikus jogállam alkotmányos szervei az egyesületek is, amelyek társadalmi önszerveződés útján jönnek létre. Az egyesülés szabadsága a népszuverenitásból ered. Miként a parlamenti, önkormányzati képviselők is csak saját személyükben képviselhetik az őket megválasztókat, a társadalmi szervezet tagjai is csak személyesen működhetnek közre az egyesület feladatainak ellátásában. Tekintve, hogy a jogegységi határozat több dogmatikai és alkotmányossági kérdést is felvet, indokolt a problémát mind alkotmányjogi – azaz közjogi –, mind pedig polgári jogi összefüggésekbe ágyazva megvizsgálni.

1. Alkotmányos és dogmatikai alapok

Az egyesület lényege a személyek szabad akaraton alapuló egyesülése. Az egyesület jogi szabályozásával a polgári jog jogi személyként ismeri el a személyek közös célú együttműködését. Az egyesülési jog alkotmányos garanciáit az Alkotmány és az arra épülő alkotmánybírósági határozatok tartalmazzák, a polgári jog az egyesületeknek kizárólag magánjogi aspektusait rendezi. A polgári jog garantálja, hogy az egyesületekre – a magánautonómia elvével összhangban – a szabad akaraton alapuló személyegyesülés elve érvényesüljön. Az egyesületekre – mint a személyegyesítő jogi személyek archetípusára – vonatkozó polgári jogi szabályok a többi személyegyesítő jogi személy szabályozásának alapját, mintegy ‘anyajogát’ képezik.

A történelem során az emberiséggel egyidős egyesülési eszme két szervezeti alaptípus kialakulásához vezetett. Ezek – a korporáció, illetve az egyesület – egymással versengő dominanciájának alapja az állam és a társadalom egymáshoz való változó viszonya volt.¹ A korporáció az állam és a társadalom összekapcsolódásának, míg az egyesület az állam és a magánszféra erőteljes szétválasztásának jellegzetes formája. A korporáció jellemzője az állam által korlátozott autonómia, a kötelező tagság, az erőteljes állami ellenőrzés. Ezzel szemben a tisztán magánjogi, önkormányzattal rendelkező egyesület leglényegesebb fogalmi eleme az önkéntesség, hiszen ez az a fő mozzanat, amely a másik fő típustól, a korporációtól elválasztja.

Hazánkban a '90-es évek közepén alkotmányos feszültség jelentkezett a kötelező tagsággal működő köztestületek és az egyesülési szabadság alkotmányos alapjogi szabálya között. A pártok, szakszervezetek, köztestületek működéséhez ugyanis nem ritkán közjogi funkciók is kapcsolódnak, ezek számos esetben joghoz kötődő szervezeti formákat jelentenek. Az Alkotmánybíróság azonban hamarosan kimondta, hogy a köztestület kötelező tagsága nem sérti az egyesülés szabadságát,² és az egyesülés önkéntessége nem áll szemben a törvény által közfunkció ellátására alapított köztestülettel.

Az Alkotmány 63. §-a alapján biztosított egyesülési jog szabadsága a lehetséges autonóm szervezeti formák „legnagyobb kötetlenségét és sokféleségét” jelenti.³ Az egyesülési szabadság alapelve az önkéntesség. Ennek az alkotmányos követelménynek a magánjog azáltal tesz eleget, hogy a polgári jog a magánautonómia elvén, az egyes személyek cselekvési szabadságának alapján áll, így a szabályozást a jogalanyok szabad akarati elhatározásán alapuló szabályrendszer képezi. Az önkéntesség alkotmányos elvének a magánjog egyesületi szabályaiban feltétel nélkül érvényesülnie kell.

Az egyesületi jog másik fő fogalmi eleme az önkormányzatiság, amelynek maradéktalan érvényesülése ugyancsak az egyesületi jog alkotmányos követelménye. Az Alkotmánybíróság határozata szerint ugyanis az egyesülési szabadság szoros kapcsolatban áll az emberi méltósághoz való jog részét képező általános cselekvési szabadsággal és a személyiség szabad kibontakoztatásához való joggal.⁴ Ebben a

---

¹ Lásd KECSKÉS László: *Polgári jog. A személyek joga*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2005. 201.

² Lásd 22/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994, 127., továbbá 41/1995. (VI. 17.) AB határozat, ABH 1994, 175.

³ Vö. SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 517.

⁴ Lásd 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 44.; 22/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994, 127.; 39/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997, 263.

szoros összefüggésben mondta ki az Alkotmánybíróság azt is, hogy mivel az Alkotmány alapvető jogként ismeri el az egyesülési jogot, ezért az államnak e jog gyakorlására létrehozott szervezetek önállóságát messzemenően tiszteletben kell tartania.⁵

Az Alkotmánybíróság az egyesülési jogról szóló alkotmányi rendelkezés [63. § (1) bek.] tartalmi kibontása során megállapította, hogy „[a]z egyesülési szabadság joga mindenkit megillető szabadságjog. Ez a jog elsősorban a cél megválasztásának szabadságát jelenti, jelenti továbbá a célra rendelt szervezet alapításának szabadságát, az ehhez való csatlakozás önkéntességét.” A továbbiakban az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy „a törvény közjogi közfeladat ellátására, közérdekű tevékenység folytatására alkotmányosan indokolt módon hozhat létre közttestületet, szakmai kamarát, és írhatja elő a kötelező közttestületi tagságot. A közttestületként létrehozott szervezet nem az egyesülési szabadság alapján alapított szervezet, a kötelező szakmai kamarai tagság pedig nem sérti az egyesülési szabadságból folyó önkéntes csatlakozás jogát.”⁶

Kétségtelen, hogy a törvényi szabályozásokban bizonyos feszültség érzékelhető az egyesület és az egyes speciális egyesületi formák, szakszervezetek, pártok, közttestületek szabályai között, azonban az nyilvánvalóan feloldódik, ha világossá válik, hogy e szabályok az általános és különös viszonyában állnak egymással. Az egyesületi jog általános szabályai csak annyiban érintik ezeket a speciális formációkat, amennyiben azt a közös szabályozást nevező megkívánja.

Ugyancsak bizonyos feszültség érhető tetten a Polgári törvénykönyv (Ptk.) és az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény (a továbbiakban: Etv.) szabályai között, mert a Ptk. alapkategóriája az egyesület, az Etv. viszont a „társadalmi szervezet” kifejezést használja gyűjtőfogalomként. Úgy tűnhet, mintha itt két külön dologról volna szó, pedig amit a közjog társadalmi szervezetként ismer, azt a magánjog, a polgári jog egyesületnek nevezi.⁷ Az azonban az Alkotmány vonatkozó rendelkezéséből, az idézett alkotmánybírói határozatokból és a tudományos álláspontokból is egyértelműen megállapítható, hogy az egyesület az önkéntesség és az önkormányzatiság autonómia-elvein felépülő magánjogi intézmény,⁸ és ezek a tartalmi jegyek választják el a másik fő típustól, a korporációtól, vagy mai elnevezéssel: a közttestületektől. Így általános érvénnyel kimondható, hogy a jogi szabályo-

---

⁵ Lásd 10/2001. (IV. 12.) AB határozat, ABH 2001, 271.

⁶ Lásd 22/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994, 128.

⁷ Lásd SÁRKÖZY Tamás: A jogi személyek egyes fajtáira vonatkozó külön rendelkezések. In: GELLÉRT György (szerk.): *A Polgári törvénykönyv magyarázata*. Budapest, KJK–KERSZÖV, 2001. 211.; HALMAI Gábor: A korporációtól az egyesületig. *Jogtudományi Közlöny*, 1990/4., 185–193.

⁸ Ahogyan ezt Halmái tanulmánya oly meggyőzően bizonyítja, HALMAI i. m. (7. l.) 190–193.

zásban megvalósult a teljesen liberalizált egyesülési és egyesületi jog, hiszen ezek két fő fogalmi és tartalmi eleme, az önkéntesség és az önkormányzatiság maradéktalanul érvényesül az egyesületek jogi szabályozásában.

Az egyesület – mint az állam kivételével minden jogi személy – valamilyen más személyre vezeti vissza jogi létezését. Az egyesület azáltal létezhet, hogy van tagsága. Az egyesület lelke és fizikai alapja a tagság, a jogi személy egyesületet a tag legitimálja, létezése tehát a tagságtól függ. Az egyesület tagsága a magánautonómiából származtatja és nyeri el szervezetalakítási jogát,⁹ az egyesület forrása tehát a privát autonómia – és egyáltalában nem a népfeliséget mint hatalmi tényezőt megtestesítő népszuverenitás, miként ezt a jogegységi határozat indokolása kifejti –, amely biztosítja és oltalmazza a személyek önálló, más hatalomtól független, autonóm cselekvéseit, társadalmi – és jogi – szervezkedéseit, szervezeti viszonyait. Az egyesület tehát alulról, a polgárok kezdeményezésével, a személyek akaratszabadsága és cselekvési szabadsága alapján létrejövő alakulat, amelynek a közjoghoz annyi kapcsolata van, hogy a közjog vonja meg az alulról jövő szervezkedés autonómiahatárait. Ilyen értelemben beszélhetünk egyesületi közjogról.

Az Alkotmány 2. § (2) bekezdése értelmében a Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja. Az Alaptörvény 44. § (1) bekezdése pedig úgy rendelkezik, hogy a választópolgárok a helyi önkormányzást az általuk választott képviselőtestület útján, illetőleg helyi népszavazással gyakorolják. Az előbb idézett rendelkezés a népfeliség elvét mondja ki, egyúttal – az utóbb idézett rendelkezéssel együtt – a képviseleti demokrácia alkotmányi elvét rögzíti – kiegészítve azt a közvetlen hatalomgyakorlás lehetőségével. A képviseleti demokrácia a Köztársaság politikai és államrendszerének az alapja, aminek folytán a népakarat által választott képviselők válnak a népszuverenitás letéteményeseivé. Általuk, tevékenységük folytán valósul meg a népakarat. Az Alkotmány a szabad mandátum elvét fogadta el a képviselői megbíztatás szabályainak alkotmányos alapjául. Ez azt jelenti, hogy a képviselők – mandátumuknak ideje alatt – szabadon fejtik ki személyes tevékenységüket, választóik által csak a következő választás kimenetele útján vonhatók felelősségre.

A képviselők alkotmányos státuszát a népakarat, a választói akarat képviselete, az országgyűlésben, illetve az önkormányzatokban való közvetítése határozza meg. Az Alkotmány 20. § (2) bekezdése szerint a képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik. A képviseleti demokrácia lényegi – sőt fogalmi – eleme, hogy a képviselők megbíztatásukat a választott testületekben személyesen látják el. Egyszerűen az a közjogi státuszuk, hogy személyes tevékenységükkel kifejezzék a népfeliség elvét, gyakorolják a népszuverenitást.

---

⁹ Lásd SÖLYOM i. m. (3. lj.) 517.

A közjog és magánjog dichotómiája érhető tetten a magánautonómia alapján szerveződött egyesületek és a politikai rendszert, az államszervezetet meghatározó képviselő-testületek között. E szervezetek alkotmányos célja, funkciója, struktúrája, helye az államszervezetben és a társadalomban teljesen különböző, ezért összehasonlíthatatlanok. A közigazgatási jogegységi határozat indokolásában közjogi aspektusból alkalmazott analógia sem alkotmányjogilag, sem dogmatikailag nem támasztható alá. Erre figyelemmel az a tétel, hogy a társadalmi szervezet természetes személy tagja egyesületi jogait csak személyesen gyakorolhatja, az országgyűlési és a helyi önkormányzati képviselők népakaratot kifejező mandátumának az Alkotmányból folyó személyes teljesítési kötelezettségével nem bizonyítható.

2. Mit szabad és mit nem?

A meghatalmazotti képviselet

A személyes szabadság biztosítását szolgáló, 1679-ben keletkezett angol törvényre, a Habeas Corpus Actre vezethető vissza a személynek az az elidegeníthetetlen joga, hogy mindent tegyen, ami a jog szerint kifejezetten nem tilos. A mit szabad és mit nem kérdése, vagyis az, hogy a személyek cselekvési szabadsága csak az állam és a jog által engedélyezett határok közé szorul-e, vagy pedig az emberi cselekvéseknek az a köre, amely a jog által sem megparancsolva, sem megtiltva nincsen, a jog szempontjából megengedett, tulajdonképpen végigkíséri az egész történelmet és jogfejlődést.¹⁰ A totális államok a személy autonómiáját kizárólag a jog által kifejezetten megengedett és szabályozott cselekvésekre, társadalmi interakciókra szorítják, ezzel szemben a liberális, demokratikus államberendezkedések abból indulnak ki, hogy a polgároknak, a személyeknek „mindent szabad”, amit az állam, illetve a jog kifejezetten nem tilt.¹¹

Ezt az államfilozófiai és jogbölcseleti kérdést a jogegységi határozatban szereplő összefüggésre vonatkoztatva, indokoltnak látszik megvizsgálni a jogegységi határozatot abból a szempontból, hogy az Etv. – valamint a Ptk. – nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely lehetővé tenné a tagsági jogok meghatalmazott útján való gyakorlását. A jogegységi határozat argumentumai között szerepel az a következtetés, hogy a törvényhozó hallgatásából is a meghatalmazotti képviselet kizártságára kell következtetni. Teljesen azonos tényálláskörben – csupán más

---

¹⁰ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2003. 256–257.

¹¹ Lásd SÓLYOM László: Mit szabad és mit nem? Capriccio polgári jogi témákra. *Valóság*, 1985/8., 365.

jogalany vonatkozásában – a Legfelsőbb Bíróság elvi határozatban mondta ki, hogy „[a] szövetkezet tagja nemcsak személyesen vehet részt a határozatok meghozatalában, szavazati jogát képviselője útján is gyakorolhatja [Ptk. 219. § (1) bek.]”.¹² Az elvi határozat indokolása a jogegységi határozatban kifejtett indokok reciproka:

Az Szvt. [a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény] a tag alapvető jogának tekinti, hogy tanácskozási és szavazati joggal részt vegyen a közgyűlésen. Nem rendelkezik arról, hogy e jogát képviselője útján gyakorolhatja-e, és jelen esetben a szövetkezet alapszabálya sem tartalmazott ezzel kapcsolatos rendelkezést. Ebből következően annak megállapításánál, hogy a szövetkezeti tagot meghatalmazottja képviselheti-e a közgyűlésen, az Szvt. 2. § (1) bekezdésében írtak alapján háttérjogszabálynak minősülő Ptk. rendelkezéseiből kell kiindulni. A Ptk. 219. §-ának (1) bekezdése kimondja, hogy más személy (képviseelő) útján is lehet jognyilatkozatot tenni, kivéve, ha jogszabály szerint a jognyilatkozat csak személyesen tehető meg. Az Szvt. nem mondja ki, hogy a tag csak személyesen vehet részt a határozatok meghozatalában, ebből következően szavazati jogát képviselője útján is gyakorolhatja.

Az EBH határozat tehát gyökeresen más következtetésre jut – *a contrario* – a jogszabály hallgatásából, mint a jogegységi határozat.

Az ellentétes álláspontok közül az EBH helyességét nemcsak a fentiek szerinti jogbölcseleti argumentáció támasztja alá, hanem a hatályos törvényi szabályozásokkal kapcsolatos tudományos törvényt magyarázat is. Eszerint a jognyilatkozatok eltérő jogszabályi rendelkezés hiányában személyesen és képviselő útján egyaránt megtehetők. Csak néhány eset van, amikor a jogszabály a nyilatkozat jogszerűségét kizárólag személyes eljárás esetében ismeri el, pl. a végrendelet vagy a házasságkötésre vonatkozó akaratkijelentés megtételénél. A Ptk. 85. § (1) bekezdése – csekély törvényi kivételtől eltekintve – a személyhez fűződő jogok érvényesítését is a jogában megsértett személy személyes nyilatkozattételéhez köti, e körben azonban – az előbbi példától eltérően – képviseletnek természetesen van helye.¹³

Ha a kérdést európai jogösszehasonlító aspektusból vizsgáljuk, arra kell rámutatni, hogy az egyesületi tagsági jogok képviselet útján történő gyakorlásáról a jogi szabályozás általában hallgat – mert azt evidenciának tartja –, és a jog megengedő szabálya csak arra a körre vonatkozik, amikor az alapszabályt felhatalmazza magának a tagsági jogosultságnak az átruházására, vagy arra, hogy az öröklés tárgyává legyen tehető.¹⁴ A tagsági jogosultságok átruházása, illetőleg öröklése esetében

¹² EBH 2001. 542. szám.

¹³ Lásd SÁRKÖZY i. m. (7. lj.) 754–755.

¹⁴ Lásd A BGB Általános részének 38. és 40. §-a szerint az egyesületi tagság másra át nem ruházható, öröklés tárgyává nem tehető, továbbá a tagsági jogok gyakorlása sem engedhető át másnak. Ezekről a rendelkezésektől az alapszabály eltérhet. A 2002-ben hatályba lépett osztrák egyesületi törvény (Bundesgesetz über Vereine) szerint az egyesület statútuma rendelkezhet a tagok jogairól és kötelezettségeiről, továbbá e jogok gyakorlásának és kötelezettségek teljesítésének a módjáról. Az 1901.

azonban nyilvánvalóan sokkal többről van szó, mint arról, hogy az egyesület közgyűlésén a tag szavazati jogát képviselő útján gyakorolja az alapszabály által engedélyezett körben. Az itt kifejtett gondolatokra figyelemmel a kifejezett törvényi felhatalmazás hiányával sem igazolható a jogegységi határozatban foglalt jogtétel helyessége.

A meghatalmazotti képviseleten alapuló jognyilatkozat-tételi szabály – ahogy ezt a jogegységi határozat indokolása megállapítja – valóban kötelmi jogi jogintézmény, de csak annyiban, hogy a megbízáson/meghatalmazáson nyugvó képviselet keletkezési forrása a kötelmi jog. Alkalmazási területe azonban korántsem csak a szerződéses jogviszonyokra korlátozódik. Azon túl, hogy a Ptk. 219. § (1) bekezdésének pusztán nyelvtani értelmezése is többről szól, hiszen a szerződéskötés mellett a törvény a képviseleti jogosultságot más jognyilatkozatok tételére is keletkezteti, egész jogéletünk bizonyítja, hogy a képviselő útján tett jognyilatkozatok átszövik a személyek jogától kezdve a dologi jogon át egészen az öröklési jogig a személyek jogviszonyainak összességét, ideértve a közjogi, közigazgatási jogviszonyok bizonyos területeit is.

A már idézett EBH is nyilvánvalóan a kötelmi jog körén kívüli jogviszonyra vonatkozik, amelynek egyébként alkotmánybíróági megalapozása is van. Eszerint garanciális jelentősége van annak, hogy „a szövetkezet tagja nemcsak személyesen vehet részt a határozatok meghozatalában, hanem a Szöv. tv. 2. § (1) bekezdése, illetve a Ptk. 219. § (1) bekezdése alapján szavazati jogát képviselője útján is gyakorolhatja”.¹⁵ De gyakorolhatja szavazati jogát képviselő útján a társasházi közgyűlésen a tulajdonostárs, a tagsági jogviszonyból folyó jogait a gazdasági társaság tagja a társaság belső – tehát nem szerződési – ügyeiben, és pusztán kuriózumként érdemes idézni, hogy a vadgazdálkodásról szóló törvény végrehajtási rendelete, a 79/2004. (V. 4.) FVM rendelet 6. § (2) bekezdése szerint „A vadászterülethez tartozó föld tulajdonosa, amennyiben a határozathozatal alkalmával nem személyesen tesz jognyilatkozatot, képviseletéről a Ptk. 219–223. §-aiban foglaltaknak megfelelően [...] gondoskodhat.” Természetesen mindezeket túl a példák özönét lehetne felhozni, ahol – a kötelmi jogon kívül – a jognyilatkozatokat képviselő útján is jogszerűen meg lehet tenni.

A képviseleti jog a képviselőt arra jogosítja, hogy a képviselt nevében jognyilatkozatot tegyen (közvetlen képviselet). A közvetlen képviselet esetén tehát a képviselő a jognyilatkozatot az általa képviselt személy nevében teszi meg, így a jognyilatkozat közvetlenül a képviselt személy jognyilatkozatának tudódik be.¹⁶

évi francia egyesületi törvény szerint az egyesületeket szerződés hozza létre, így az egyesületi alapszabályokra a szerződési jog rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni, ideértve a képviseleti jogot is.

¹⁵ Lásd 1063/B/1996. AB határozat, ABH 2001, 542.

¹⁶ Vö. KEMENES István: *Az új Polgári törvénykönyv Hatodik könyve*. Kötelmi jog. (Ptk.-tervezet, 2006.) 60–61.

A képviseleti jog e szignifikáns jellemzője folytán elesik a jogegységi határozatba foglalt aggály, miszerint képviselő útján tett jognyilatkozat esetén nem a tagok határozzák meg az egyesület működését. Mivel a képviselő jognyilatkozata a tag jognyilatkozatának számít, a betudás folytán valójában nincs különbség a tag személyes és a képviselője útján tett jognyilatkozata között. Ezekre a körülményekre figyelemmel a képviselet jogintézményi helyével és a képviseleti jogosultság területi korlátainak beszűkítésével sem bizonyítható a jogegységi határozat jogszerűsége.

3. *De lege lata és de lege ferenda*

A jogegységi határozat hivatkozik arra, hogy az Etv. nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely lehetővé tenné a tagsági jogok meghatalmazott útján való gyakorlását. Ilyen rendelkezést a hatályos Ptk. sem tartalmaz, és miként erről már volt szó – e lehetőségről hallgatnak az összehasonlítás alapjául szolgáló külföldi egyesületi szabályozások is. Az európai nemzetállami polgári jogi kodifikációk legfrissebb terméke azonban, korszerűségében és hatásában az Európai Unió magánjogának harmonizálására folyó törekvések „mintatörvénye”, az új magyar Ptk. megalkotására is rendkívüli hatást gyakorló holland Polgári Jogi Kódex 34. cikk (1) bekezdése szerint: „Az egyesületi tagság személyes, hacsak az alapszabály másként nem rendelkezik.” E szabályozással teljesen megegyezik az új magyar Ptk. tervezete II. Könyvének 131. §-a, amely szerint „[a] tag tagsági jogait személyesen gyakorolhatja, de az alapszabály meghatározhat olyan eseteket, ahol képviseletnek van helye.”¹⁷ Hasonló szabályt javasol tételezni Sárközy Tamás alternatív javaslata az egyesület és az alapítvány szabályaira: „54. § (2) A természetes személy tag – ha az alapszabály kivételt nem tesz – szavazati jogát csak személyesen gyakorolhatja.”¹⁸ Végül utalni kell Fülöp Sándor egészen új keletű összeállítására,¹⁹ amely munka explicit módon ugyan nem mondja ki, de tartalmilag egyértelműen arra az álláspontra helyezkedik, hogy az egyesületi jogok gyakorlása során az alapszabály meghatározhatja, hogy mely körben és esetekben van helye annak, hogy a tag jognyilatkozatát képviselő útján tegye meg, és ennek a lehetőségnek a kimondása – szükség esetén – törvényi szabályozás tárgyává is tehető.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az európai és a hazai legújabb kodifikációk, illetve kodifikációs javaslatok a jogegységi határozatban foglalt tétellel ellen-

---

¹⁷ Vö. *Polgári Jogi Kodifikáció*, VII/6. (2005), 3–14.

¹⁸ Vö. SÁRKÖZY Tamás: Alternatív javaslat az egyesület és az alapítvány szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*, VII/6. (2005) 25.

¹⁹ Lásd FÜLÖP Sándor: *Egyesületek bírósági nyilvántartásba vételi gyakorlata. Összehasonlító elemzés a Nonprofit Szektor Analízis 2005-ben végzett felmérése alapján*. Budapest, EMLA, 2006. 34.

tétes szabályt tartalmaznak, és az alapszabály által meghatározott körben és esetekben lehetővé teszik, hogy a tag az egyesületi tagsági jogait képviselő útján gyakorolja.

4. Alkotmányossági aggályok

Az egyesületi jog mint alapvető emberi jog fogalma az Alkotmány szerint az, hogy „mindenkinek joga van ahhoz, hogy gazdasági és társadalmi érdekeinek érvényesítése és védelme céljából másokkal együtt szervezetet alakítson vagy ahhoz csatlakozzon, és abban az önkormányzatiság elvének megfelelően közreműködjön”. Ezzel az alkotmányos szemponttal teljesen összhangban áll az Etv. és a hatályos Ptk. egyesületi joganyaga. Az Alkotmány 8. § (2) bekezdése szerint „[a] Magyar Köztársaságban az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja”. Az Európai Emberi Jogi Egyezmény 11. cikk (1) és (2) bekezdései szerint „[m]indenkinek joga van [...] a másokkal való egyesülés szabadságához. E jogok gyakorlását csak törvényben meghatározott korlátozásoknak lehet alávetni.”

Az egyesülési jog mint alapvető alkotmányos jog alkotmányi és dogmatikai alapjának kimunkálása során kimutattuk, hogy az egyesületi szabadság alapelve az önkéntesség, további fő fogalmi eleme és lényeges tartalma az önkormányzatiság. Az önkormányzatiság az egyesülési jog szabadságából folyó „legnagyobb kötetlenséget” jelenti, amely által érvényesül a magánautonómia elvéből folyó szabad akaraton alapuló személyegyesülés elve. Az önkormányzatiság révén valósulhat meg az egyesületi tagok cselekvési szabadsága, a személyek közös célú együttműködésének tartalma. Az önkormányzatiság – természetesen az alkotmányi és törvényi határok között – a személyegyesítést formalizáló alapszabály megalkotásának szabadságát is jelenti, amivel szemben az állam kizárólag olyan tilalmakat állíthat fel, amely korlátozások – más alapjogok védelmében – elkerülhetetlenek, szükségesek és arányosak. Az önkormányzatiság kényszerítő ok nélküli és az elérni kívánt célhoz képest aránytalan korlátozása alkotmányellenes.²⁰

Az Alkotmánybíróság azt is kimondta, hogy mivel az Alkotmány alapvető jogként ismeri el az egyesülési jogot, az államnak az e jog gyakorlására létrehozott szervezetek önállóságát messzemenően tiszteletben kell tartania.²¹ Nemcsak az egyesülési jog önkéntességének szükségtelen és aránytalan korlátozása, hanem az önkormányzatiság ilyen irányú korlátozása is alkotmányellenes.²²

---

²⁰ 8/1991. (III. 5.) AB határozat, ABH 1991, 32.

²¹ 10/2001. (IV. 12.) AB határozat, ABH 2001, 271.

²² 52/1994. (XI. 04.) AB határozat, ABH 1994, 197.

Figyelemmel tehát arra, hogy az egyesülési szabadságjog mint alapvető alkotmányos alapjog lényeges tartalmát jelenti az önkéntesség mellett az önkormányzatiság is, és tekintettel arra, hogy az önkormányzatiságnak része az Alkotmány és a törvény keretei között az alapszabály megalkotásának szabadsága, a jogegységi határozatnak a képviseleti jogot biztosító egyesületi alapszabályt korlátozó rendelkezése alkotmányos szempontból aggályos. Aggályos azért is, mert egy alkotmányos alapjog – mind az Alkotmány, mind pedig az Egyezmény szerint, az alapjog lényeges tartalmát nem érintve – csak törvényben korlátozható. Ilyen korlátozást jogegységi határozat nem állíthat fel.

5. Összegezés

A fentiekben elvégzett dogmatikai és alkotmányi elemzés alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az egyesület (társadalmi szervezet) tagja tagsági jogait személyesen gyakorolhatja, de az alapszabály meghatározhat olyan eseteket, ahol képviseletnek van helye. Az alapszabálynak e tekintetben egyértelmű és kellően meghatározott rendelkezéseket kell tartalmaznia.

Indokolt volna, hogy a Legfelsőbb Bíróság Közigazgatási Jogegységi Tanácsa a 2/2005. KJE számú közigazgatási jogegységi határozatát – a cikkben kifejtett alkotmányjogi, összehasonlító jogi és polgári jogi összefüggésekre figyelemmel – felülvizsgálja.

Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira

1. A magánjog összhangja az Alkotmánnyal

Az 1989. október 23-án kihirdetett alkotmánymódosítással gyakorlatilag új Alkotmány lépett hatályba hazánkban, ami az államnak, a jognak és a politikai rendszernek a korábitól gyökeresen különböző, új minőségét vezette be azzal a meghatározásával, hogy „a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam”. Alkotmányjogi értelemben ez a tartalma a rendszerváltás politikai kategóriájának. Vagyis a jogállamivá és demokratikussá tett Alkotmány tette lehetővé, hogy a forradalmi rendszerváltás alkotmányos keretek között menjen végbe, ez alapozta meg, hogy Magyarországon megvalósulhatott ‘a jogállami forradalom’ paradoxona.

Az 1989. évi magyar alkotmányrevízió – és annak legjelentősebb, 1990. évi módosítása is – alapul vette az európai alkotmányos demokráciák történelmileg kikristályosodott elveit és követelményeit. Ennek megfelelően – noha az alkotmányszöveget mind politikai, mind szakmai alkotmányjogi alapon számos kifogás és kritika éri – a hatályos Alkotmány az ország alaptörvényeként meghatározza a jogállami államszervezet alapvető intézményeit, ezek működésének fő szabályait, és ez tartalmazza az emberi és állampolgári jogokat, azok alapvető biztosítékaival együtt, érvényesülése pedig az alkotmányosság garanciája.

Az alkotmányosságnak két összetevője van: az Alkotmány formális betartásának a követelménye, és az, hogy az Alkotmány értéktartalmának maradéktalanul érvényesülnie kell a teljes állam- és jogrendszerben, beleértve a jog megvalósulásának terrénumát, a jogviszonyokat is.¹ Ezzel összhangban mondta ki a 11/1992. (III. 5.) AB határozat, hogy:

[a] jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul. A jog számára a rendszerváltás azt jelenti, és jogi rendszerváltás kizárólag abban az értelemben lehetséges, hogy a jogállami Alkotmánnyal összhangba kell hozni, illetőleg – az új jogalkotást tekintve – összhangban kell tartani az egész jogrendszert. Nemcsak a jogszabályoknak és az állami szervek működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkot-

---

¹ SÓLYOM László: Alkotmányosság Magyarországon. Értékek és tények. In: MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Nizsalovszky Endre Emlékkönyv*. Budapest, ELTE ÁJK, 1994. 218.

mánnal, hanem az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. Ez a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá. A jogállam megvalósulása folyamat. Az állami szervek számára alkotmányos kötelesség ezen munkálkodni. (ABH 1992, 80).

Az alkotmányossággal kapcsolatos e felfogásban egymás mellett találjuk a jogállamiság német értelmezését, amely az állami szervek jogszerű működését követeli meg, és az angolszász *rule of law* koncepcióját, amely azt is felöleli, hogy a polgárok alkotmányos jogaik biztos tudatában vannak, s hogy élnek is velük. Bibliai nyelven szólva: az Alkotmánynak lámpásként, igazodási pontként kell irányt mutatnia az állami szervek működésének és az egész jogalkotásnak, másrészt kovászként, mintegy belefolyva az állam és a társadalom szöveteibe, erjesztenie kell a jogállamiság eszméjét az állami és a társadalmi élet minden területén és a polgárok életében, azaz a magánautonómia viszonyaiban is. Önmagában a formális alkotmányosság, azaz az Alkotmány normáinak formális betartása tehát nem elég, hanem az Alkotmány egész értékrendjének át kell hatnia az állam és a társadalom működésének egészét, minden részterületén, és meg kell valósulnia a polgárok társadalmi interakcióiban, jogviszonyaiban.

A rendszerváltást megalapozó és elindító alkotmányreform létrehozta az Alkotmánybíróságot az Alkotmány autentikus értelmezésére, továbbá a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálatára és az alkotmányellenes jogszabályok megsemmisítésére. Az Alkotmánybíróság már korai határozataival világossá tette, hogy bármely politikai és jogalkotói törekvés kizárólag az Alkotmány keretei között valósítható meg, azaz működésének első perceitől kezdve nem hagyott kétséget afelől, hogy keletkezési idejétől függetlenül minden hatályos jogszabálynak összhangban kell állnia az Alkotmánnyal, meg kell felelnie az Alkotmánynak, és pedig nemcsak formálisan, hanem implicite hordozva annak értéktartalmát is.

Az Alkotmánybíróság – fennállásának tíz éve alatt – az Alkotmány valamennyi rendelkezését már értelmezte, határozataiban az alaptörvény minden paragrafusához fűzött magyarázatot, az Alkotmány formális normáinak autentikus szövegtartalmát adott. Ennek során az Alkotmánybíróság figyelembe vette a külföldi alkotmánybíróságok, az amerikai Legfelső Bíróság, de mindenekelőtt a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatát. Az Alkotmánybíróság ezzel tudatosan törekedett arra, hogy részese legyen az európai emberi jogi jogharmonizációnak, egy alkotmányjogi *jus commune* kialakításának. Ennek során a teljes 'európai lehorgonyzás' sürgős szándéka vezette, a már kikristályosodott európai jogállami értékek és elvek tekintetében úgy járt el, mint a római jog recepciója idején a római jogot átvevő és befogadó államok. Mindezek mellett azonos súllyal támaszkodott ugyanakkor a hazai értékekre és hagyományokra, a hazai jogászság és jogtudomány felkészültségére.

Ebben az összefüggésben szükséges kiemelni, hogy az Alkotmány egyes rendelkezései normatartalmának kibontásakor az Alkotmánybíróság tevékenységében

erőteljesen munkált a polgári jog szelleme. Nemcsak azért, mert az alapító alkotmánybírák többsége civiljogász volt, hanem mert a kontinentális országok többségében, így hazánkban is a klasszikus magánjog finomságában, kidolgozottságában – egész dogmatikájában – messze megelőzi a közjogot. Így a klasszikus magánjogi dogmatika befolyása az Alkotmánybíróság gyakorlatára ez ideig a kortársi alkotmányos kultúra recipiálásával legalábbis egyenértékű volt, amely a közjog–magánjog dichotómiája helyett inkább az átfedést, a szoros koherenciát állítja előtérbe az egész hazai jogrendszerben.

E tény gyakorlati jelentőséget a magánjog újrakodifikálása során az ad, hogy mindazok a klasszikus magánjogi intézmények, elvek és tételek, amelyek alkotmányértelmezésként és -magyarázatként az Alkotmánybíróság gyakorlatában eddig már megjelentek, mintegy az Alkotmány autentikusan értelmezett szövegtartalmává váltak, így ezek az állam tevékenységére és jogalkotási folyamatára nézve éppen úgy irányadók, mint azok az alkotmányi tételek, amelyeket az Alkotmánybíróság kizárólag közjogi tartalommal töltött meg. Számos más lehetőség közül e helyütt az Alkotmánybíróság 32/1991. (VI. 6.) AB határozatát idézzük példaként, amely a *rebus sic stantibus clausula* analógiájára határozta meg azokat a feltételeket, amelyek mellett magánjogi jogszabály megváltoztathatja a fennálló szerződések tartalmát (ABH 1991, 135–136). Ez a kodifikáció szempontjából azt jelenti, hogy a kódex enyhébb kondíciók mellett alkotmányosan nem teheti lehetővé a szerződési autonómiába való beavatkozást, mert az Alkotmánybíróság a kivételes szerződésmódosítás lehetőségének az Alkotmány alapján alkotmányos tartalmat adott.

Aki a jubiláló Alkotmánybíróság magánjogot érintő határozatait módszeresen áttekinti, annak fel fog tűnni, hogy a Polgári törvénykönyv (Ptk.) minden címéhez található már döntés, vannak ítéletek az alapelvekről, a személyekről, a tulajdonról, a szerződésekről, az deliktuális jogról, még az öröklési jogról is. Az Alkotmánybíróság gyakorlata tehát a polgári jog egészét felöleli, szemben más jogágakkal, ahol ilyen teljességgel még nem találkozhatunk.² Ebből pedig az következik, hogy a készülő kódex rendelkezéseinek egyfelől az alkotmánybírósági határozatok alapján is el kell végezni az alkotmányossági próbáját, másfelől a kodifikáció során célszerű hasznosítani mindazokat a szempontokat, amelyeket az Alkotmánybíróság az Alkotmány és a magánjog összefüggésében már kimunkált.

A fentiekben kifejtettekből adódó álláspontunkat – első tézisként – a következőképp foglalhatjuk össze. Az új magánjogi kódex egészének és minden részletének a hatályos Alkotmánnyal kell maradéktalanul összhangban állnia. A kodifikáció

---

² SÓLYOM László: Polgári jogi kérdések az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi Közöny*, 1994/3., 99.

során az Alkotmány formális betartásának és az Alkotmány értéktartalmának egyaránt érvényesülnie kell. Az Alkotmányt az annak autentikus értelmezésére hivatott Alkotmánybíróság határozataiban kifejtett szövegtartalommal kell a kodifikáció során figyelembe venni. Ennek során módszeresen ki kell munkálni és szükség szerint hasznosítani kell azokat az alkotmánybírói határozatokat, amelyek az Alkotmány és a polgári jog összefüggésében születtek.

Mivel első tézisünk evidenciának látszik, a következők kifejtését tartjuk még szükségesnek. A kodifikációnak a hatályos Alkotmány rendelkezéseivel kell összhangban állnia, vagyis nem vehető figyelembe a jogalkotás során olyan új alkotmánykonceptió, tudományos álláspont, esetleg európai uniós megoldás, amely a hatályos magyar Alkotmánnyal ellentétes. Így a kodifikáció csak annyiban állhat az 1997. évi alkotmánytervezet talaján is, amennyiben az a hatályos Alkotmánynak is megfelel. Más kérdés, hogy a kodifikációval – amennyiben ez szükségessé válik – kezdeményezhető alkotmánymódosítás, annak politikai realitását azonban előzetesen fel kell mérni, és esetleges kudarcával is számolni kell.

A kodifikáció természetesen az Alkotmány kötelező minimumszintjénél többet is megfogalmazhat, amennyiben ez az alkotmányosság sérelme nélkül történik meg. Helyezkedhet tehát pl. arra az álláspontra, hogy az új magánjogi kódex a szociális piacgazdaság társadalmi modelljére épüljön, hiszen az Alkotmány nem kötelezi el magát a piacgazdaság semmilyen tartalmi modellje mellett [21/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994, 119]. Nem teheti meg azonban, hogy egyes magánjogi alapintézményeket, pl. a tulajdonjogot elsőbbségi pozícióba állítja pl. a természetvédelemmel szemben. Az Alkotmánybíróság ugyanis a környezetvédelmi *status quó*t alkotmányosan oltalmazó határozatában kimondta, hogy „az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti” [28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134], ami azt jelenti, hogy az új kódex nem konstruálhat olyan dologi jogi szabályokat, amelyek a természetvédelem már elért szintjének a csökkentését eredményezhetik, vagy legalábbis annak veszélyét hordozhatják. A törvényszerkesztőknek tehát ezekre a látszólag marginális kérdésekre is kellőképp oda kell figyelniük.

A feltétlen összhang kívánalma csak a hatályos Alkotmány rendelkezéseivel való egybecsengésre vonatkozik. A kodifikációnak más törvényekkel való összhang megteremtésére nem kell törekednie. Az Alkotmánybíróság a 35/1991. (VI. 20.) AB határozatában elvi érveléssel mutatott rá arra, hogy meghatározott életviszonyok, illetőleg tényállások ellentétes törvényi rendezése önmagában nem jelent alkotmányellenességet. Az ilyen rendezés csak akkor válik alkotmányellenessé, ha az egyben az Alkotmány valamely rendelkezésének a sérelmével is együtt jár (ABH 1991, 154). Ebből következik, hogy mindazokban a kérdésekben, amelyekben a kodifikáció a szabályozást a kódex szférájába vonja, a kódexnek elsőbbséget kell élveznie minden más törvényi szabályozással szemben, vagyis a törvényhozónak ezeket a kódexen kívüli rendelkezéseket kell törvénymódosítással a kódexszel összhangba hozni.

2. A kodifikáció magánjogi emberképe, a jogi személyek arculata

Az Alkotmánybíróság a halálbüntetésről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozatában kimondta, hogy „ha egy alkotmánybíróság életről és halálról dönt, tisztáznia kell emberképét” (ABH 1990, 104). Kézenfekvő, hogy a magánjognak is megvan a maga emberképe, hiszen bármely polgári jogi törvénykönyv paragrafusait olvasva a jogkereső érdeklődő előbb-utóbb egy absztrakt jogalanyra talál. Ilyen volt a római jogban a *bonus et diligens pater familias*, a jó és gondos családapa képe, korábbi magánjogunkban a „jó gazda”, a porosz ALR-ben [Általános Törvénykönyv] az *Untertan*, a francia jogban a *bourgeois*, illetőleg a *homme prudent et prévoyant*, az előrelátó és okos férfi, vagy éppen a *common law*-ban a *reasonable man*. A hatályos magyar Ptk. paragrafusai között lézengő absztrakt jogalany Sólyom László találó kifejezésével nem más, mint egy „denaturált burzsoá”.

A legyengült, „denaturált burzsoá” emberképe az eredeti Ptk.-konceptió paternalizmusa alapján faragott emberé, aki nem szerezhetett tulajdont, legalábbis annyit nem, amennyit tudott és szeretett volna,³ aki a semmisség jogkövetkezménye nélkül másik magánszeméllyel való kapcsolatában nem köthetett ki kamatos kamatot, vagy aki szerződéssel nem hagyhatta a limitár feletti nyereségét a bizományosnál és nem léphetett be önszerződőként a bizományosi ügyletbe stb.

A Polgári törvénykönyv eredeti konstrukciójában a társadalmi tulajdon és a magántulajdon kettőségének felelt meg a gazdálkodó szervezet és a magánszemély megkülönböztetése. A kódex a tipikus kereskedelmi jogi ügyleteket beemelte az egyes szerződések közé, és megkísérelte úgy szabályozni, hogy azoknak a kereskedelmi jogra jellemző sajátosságai csak a gazdálkodó szervezetekkel kapcsolatban érvényesüljenek, a magánszemélyeket viszont kogens tilalmakkal óvta a kereskedelmi ügyletek kockázataitól. Az „egyéni vállalkozó” megjelenése ebben az alanyi dichotómiában az ő pozícióját az ‘értelmezhetetlen’ intézmények közé utalta. Ezt az anomáliát az Alkotmánybíróság a Ptk.-nak a gazdálkodó szervezeteket felsoroló rendelkezése, a 685. § c) pontja megsemmisítésével az 54/1992. (X. 29.) AB határozatával megszüntette, egyúttal határozatában kimondta, hogy „a polgári jogi jogalanyok között a vagyoni jogviszonyok körében tett megkülönböztetés – kellő súlyú alkotmányos indokok hiányában – alkotmányellenes” (ABH 1992. 269). Bizonyos értelemben ezzel az alkotmánybírósági döntéssel indult el az új magánjog protagonistájának karakterizálása, természetesen alkotmányjogi alapon.

Az Alkotmánybíróság a magánjog új emberképe alkotmányos kontúrjainak kifaragása során a klasszikus polgári jog emberképéhez nyúlt vissza. Az öntudatos

³ KECSKÉS László: A civilizisztikai és gazdasági jogalkotás irányairól. *Magyar Jog*, 1991/4., 199.

és bátran kockázatvállaló „Jhering-féle római polgárt” tartotta szem előtt, és az autonómia alkotmányellenes sérelmét látta abban, hogy magánszemély csak a semmisség terhe mellett merészkedhet a kereskedői kockázatok területére. A 73/1992. (XII. 28.) AB határozatában kimondta, hogy „az új gazdálkodási körülmények között az áruforgalom és a piaci feltételek ismerete a jogok és kötelezettségek egyenlősége folytán minden üzletszerűen gazdasági tevékenységet folytató jogalanytól elvárható” (ABH 1992, 308). Határozatában az Alkotmányt védő fórum arra is rámutatott, hogy a törvénymódosítás során indokolt lehet a ‘gyengébbek’ védelme a magánjogban is, ezt azonban a semmisségnél enyhébb polgári jogi eszközök alkalmazásával kell a törvényhozónak megoldania. Az Alkotmánybíróság itt tehát arra mutatott rá, hogy az Alkotmánnyal összhangban áll a ‘gyengébbek’ magánjogi védelme is, a gondoskodás azonban túlzott, aránytalan mértékű nem lehet. Ugyanezen az alapon semmisítette meg a 33/1992. (V. 29.) AB határozatával a társasházakról szóló jogszabálynak azt a rendelkezését is, amely – paternalista szemlélettel – kötelezővé tette a társasházak részére felújítási alap képzését. Egyúttal határozatában rámutatott arra is, hogy ennek a konstrukciónak piackonform megoldása az, ha a hitelező ettől a biztosítéktól teszi függővé a hitelnyújtást (ABH 1992, 188).

A 61/1993. (XI. 29.) AB határozatában pedig az Alkotmánybíróság arra mutatott rá, hogy megváltozott az a gazdasági-társadalmi környezet, amelyben a Ptk. kamatos kamatot tiltó szabálya érvényesült, és megváltoztak azok a szerződéses kapcsolatok is, amelyeknek szabályozására ez a rendelkezés hivatott (ABH 1993, 360–631). A megújult magánjogi kapcsolatokban kialakult új magánjogi emberkép tehát az öntudatos, autonóm, bátran kockáztató, saját ügyeit felnőtt módon intézni tudó személy, akinek nincs szüksége minden oldalról állami megtámogatásra, még kevésbé az állam gyámkodására.

Az Alkotmánybíróság ugyanakkor már fennállásának első évében megfogalmazta saját – Alkotmányon alapuló – emberképét (ABH 1990, 103–105). Ez a minden ember egyenlő méltósága, azaz az élethez való joggal összhangban a méltósághoz való jog, amellyel az egyén az emberi nem méltóságából részesedik. A méltósághoz való jog az egyenlő jogképességet is jelenti, azaz a formálisan egyenlő esélyt. A méltóság oszthatatlan és redukálhatatlan, azaz az emberi státusz minimális feltétele, amely egyetlen embertől sem vehető el. Az ember méltóságánál fogva mindig alany marad, és nem válhat eszközzé vagy tárggyá. Ez az alapvető különbség az ember mint személy és a jogi személy között, mert a jogi személyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs ‘érinthetetlen’ lényegük.

Az Alkotmánybíróság a halálbüntetési, majd a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatában, az ún. abortuszhatározatban (ABH 1991, 268) kialakította ezt az ember- és személyképét, vagyis minden ember egyenlő méltóságát: a jogrendszer egészét meghatározó jogalanyi minőségként kell az Alkotmány alapján irányadónak tekinteni, így a jogalanyiságnak ez az alkotmányos felfogása a magánjog ember- és személyképének is minimális feltétele. Annál is inkább, mert a modern magánjogban

a tulajdon egykori – és ‘klasszikus’ – funkcióját, az egyéni cselekvési autonómia megalapozását és garantálását a „minden ember egyenlő méltóságú személy” törvényi vívmánya – anyagi hordozó nélkül – veszi át. Az emberi méltóság és az abból folyó személyiségi jogok a személy cselekvési autonómiáját immár tulajdon nélkül is, a pusztá szabályozás által biztosítják.

Ezzel a modern magánjogban a személy méltósága és az abból fakadó egyéb személyiségi jogai emancipálódnak a vagyoni jogokkal, azaz ma már egyáltalán nem igaz, hogy a magánjog elsősorban a vagyoni viszonyok és csak az azokkal összefüggő személyi viszonyok joga, hanem a személyi jog és a vagyoni jog a magánjog egyenlő rangú részei akkor is, ha az utóbbi anyagában hipertrofizál az előbbihez képest. Ezt a szempontot a kodifikáció egyik alapkérdésének, az indító tézisek közé tartozónak tekintjük.

Elegendő e körben utalni arra, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint a magánjog éppen a személyi jogok körében hasít ki egyre nagyobb szeletet a közjogból. És itt most nemcsak a közjogi jogi személyekre gondolunk, hanem azokra az Alkotmány alapján az autonómia körébe utalt jogviszonyokra is, amelyek korábban a közjog szabályozási szférájába tartoztak. Az Alkotmánybíróság a véleménynyilvánítás szabadságáról szóló 30/1992. (V. 26.) AB határozatában hangsúlyozottan kiemelte, hogy a közvéleményt és a politikai stílust nem büntetőjogi eszközökkel kell formálni, és a gyalázkodásra nem büntetés, hanem bírálattal kell hogy feleljen, amely folyamatba tartozik az is, hogy magas összegű magánjogi kártérítésekkel kell számolni (ABH 1992, 180). Más határozatában, így a 19/1998. (V. 22.) AB határozatában az Alkotmánybíróság annak az álláspontjának adott hangot, hogy a polgárok szerződésszegő magatartásának szankcionálása, vagyis polgári jogi szerződésből – itt utazási szerződésből – eredő kötelezettségteljesítés elmulasztásának közjogi szankcionálása – szabálysértéssé nyilvánítása – alkotmányellenes (ABH 1998, 440). Vagyis, a magánjog térhódítása érhető tetten, a büntető- és a szabálysértési jog kárára is.

A demokratikus jogállamban tehát a magánjog – főként annak személyi jogi része – a közjogból, a büntetőjogból, a szabálysértési jogból stb. egyre nagyobb területeket von saját szabályozási körébe, ami azzal jár, hogy a magánjog emberképe nemcsak a magánszemély és kereskedő személyének összekapcsolásában, hanem a *bourgeois–citoyen* kettősségének folyamatos elhalványodásában is megmutatkozik. A magánjog autonóm polgára egyre nagyobb részt vállal a ‘köz’ intézésében.

A fentiek alapján – részben az Alkotmányból is következően – a magánjog új emberképe – második tézisünként – a következőképp körvonalazható. A magánjogi kodifikáció emberképe az egyenlő méltóságú személy, akinek autonómiáját emberi méltósága garantálja, az öntudatos, józan, kockázatvállaló polgár, a mindennapi élet gyakorlatias embere, az előrelátó, felelős üzletember, aki autonóm módon vesz részt a közjogi közfeladatok ellátásában is.

A megrajzolt ideálkép, amely a kifejtettek szerint az Alkotmányból és az Alkotmánybíróság gyakorlatából is következik, voltaképpen a *common law* proto-

típusa: a *reasonable man*, aki emberi méltósága és öntudata alapján pragmatista, gyakorlatias szemléletű, aki a kockázat és az üzleti alku világában él és tevékenykedik, aki üzleti ügyeit észszerűen bonyolítja, vagyis józan, létező, gyakorlatias hús-vér ember. A magánjognak ez az új emberképe kétségkívül már számol a polgároknak a vagyoni forgalomban való eligazodási képességével, iskolázottságával, üzleti jártasságával, egyszóval jogtudatával. Ezzel azonban az Európai Unióhoz való csatlakozás küszöbén már számolni is kell.

Az új magánjogi emberkép nem számol viszont azzal a realitással, hogy az emberi méltóság az autonómiát anyagi hordozó nélkül garantálja, amely viszont a piacgazdaság világában számos szociális egyenlőtlenséghez vezet. E körben a 'gyengébbek' magánjogi védelmének alkotmányjogi megalapozásaként utalni kell a pozitív diszkrimináció alkotmányjogi tanára, amelyet az Alkotmánybíróság már nagyon korán, első határozatai között kidolgozott. A 9/1990. (IV. 25.) AB határozatban foglaltak szerint „az azonos személyi méltóság jogából esetenként következhet olyan jog is, hogy a javakat és esélyeket mindenki számára (mennyeségileg is) egyenlően osszák el. De ha valamely – az Alkotmányba nem ütköző – társadalmi cél, vagy valamely alkotmányos jog csakis úgy érvényesíthető, hogy e szűkebb értelemben vett egyenlőség nem valósítható meg, akkor az ilyen pozitív diszkriminációt nem lehet alkotmányellenesnek minősíteni.” (ABH 1990, 48–49.)

A pozitív diszkrimináció intézménye alkotmányosan lehetővé teszi a magánjog emberképének megfelelő korrekcióját, a szociális szempontok, illetőleg bizonyos magánjogi kedvezmények kódexbeli tételezését, a 'gyengébbek' védelmét, az egyenlő méltóság és az „osztó igazság” alapján a kereskedői kockázatok és a rászorultságok összeegyeztetését. A szociális egyenlőtlenségek kiigazítására nézve már megvan a magánjognak a maga megfelelő – és alkotmányosan támogatott – eszköztára, így a fogyasztói érdekvédelem, a tisztességtelen szerződési kikötésekkel szembeni oltalom, vagy a metajurisztika körébe vezető generálklauzulák, mint a jó hiszem, a tisztesség, a jó erkölcs és a méltányosság stb.

A jogi személyekre nézve az Alkotmányból más közvetlenül nem következik, minthogy a jogi személyeknek nincs méltósága, azaz nincs érinthetetlen lényege. Vagyis a jogi személyt a magánjog teljeskörűen szabályozása alá vonhatja. E körben mindössze azt szükséges kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság már a 28/1991. (VI. 3.) AB határozatában kiterjesztette a diszkrimináció tilalmát, vagyis az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésének alkalmazását a jogi személyekre is (ABH 1991, 90–91), ugyanakkor számos, így pl. a 65/1997. (XII. 18.) AB határozatában kimondta, hogy nem jelent tiltott diszkriminációt az, ha az állam eltérő feltételrendszert és felelősséget állapít meg a jogi személyekkel és a magánszemélyekkel szemben (ABH 1997, 394).

Egyebekben a jogi személyek magánjogi arculatára nézve az Alkotmány a lehető legnagyobb szabadságot biztosítja. Garantálja e körben a politikai természetű alanyi jogok magánjogi szabályozását, így azt, hogy az egyesülési szabadság alapjoga alapján keletkező egyesületeket és más civil szervezeteket a magánjog sza-

bályozási körébe vonja, csakúgy, mint a közjogi arculatú jogi személyeket, a köztestületeket, amelyekkel kapcsolatban először az Alkotmánybíróság a 22/1994. (IV. 16.) AB határozatában mondta ki, hogy azok „közjogias jellegű”, közfeladat ellátására, közérdekű tevékenység folytatására is létrehozott jogi személyek (ABH 1994, 128), amelyeket a törvény keletkezeti és a polgári jog szabályozza. De az Alkotmány alapján a magánjog – a kodifikáció monista elméletének megfelelően – „otthona lehet a különböző gazdasági társaságoknak és a kereskedő jogalanyoknak, amelyek a kodifikáció során a gazdálkodó szervezetek feleslegessé váló gyűjtőfogalma helyébe léphetnek.”⁴

Ebben az összefüggésben idéznünk kell az Alkotmánybíróság 33/1993. (V. 28.) AB határozatát, amely kifejtette, hogy az Alkotmány – a piacgazdaság deklarálásán túl – gazdaságpolitikailag semleges. Az Alkotmányból az állami beavatkozás nagysága, ereje nem vezethető le, még kevésbé annak tilalma (ABH 1993, 168). A vállalkozás joga és alkotmányosan garantált szabadsága pedig a 21/1994. (IV. 16.) AB határozat szerint alanyi jogot teremt a vállalkozóvá válásra (ABH 1994, 120), amelynek formáit, jogi személyalakzatait a magánjog teljesen szabadon – a piacgazdaság modelljéhez és a magánautonómia viszonyaihoz illeszkedve – határozhatja meg. A jogi szabályozásnak alkotmányos korlátja itt csak szélső esetekben van, az Alkotmány alapvetően támogatja a különböző társaságok, szövetkezetek ‘sokarcúságát’.

Ezek után a magánjog által képzett jogalanyok tekintetében az új kódex ‘jogi személyképe’ a következőképp határozható meg. Az Alkotmány garantálja és támogatja, hogy az egyesülési szabadság alapjoga, a szociális piacgazdaság alkotmányos feladata alapján, továbbá a közfeladatok mind szélesebb körű átvétele érdekében a magánjog a jogi személyeket a legszélesebb körbe, és a privát autonómiát, valamint a gazdaságot a leginkább szolgáló módon és technikákkal a szabályozási körébe vonja. Végezetül a magánjog személyképével összefüggésben még a következőre szükséges rámutatni: az Alkotmányból következik, hogy a jogrendszerben a jogalanyok személyek. A hatályos joganyag megteremtette a jogalanyok egy bizonyos körét jogi személyiség nélkül. Ennek a hibrid konstrukciónak a felszámolása a kodifikáció során feltétlenül indokolt.

3. Az Alkotmány közvetlen hatása a magánjogra

Vékás Lajos professzor akadémiai székfoglalójában arra az álláspontra helyezkedett, és álláspontját imponáló érvrendszerrel, továbbá irodalmi apparátussal támasztotta alá, hogy az alkotmányos alapjogoknak a magánjogi jogviszonyok

---

⁴ VÉKÁS Lajos: Szükség van-e kereskedelmi magánjogra? *Magyar Jog*, 1998/12., 712.

szereplői nem közvetlen címzettjei, vagyis nem közvetlenül vannak kötve az alapjogokhoz, hanem csak közvetve, a magánjog normáin keresztül.⁵ Nézete szerint a magánjogi jogalanyok nem közvetlen jogosultjai és kötelezettjei az alapjogokat megállapító alkotmányos tételeknek, mert azok címzettjei az állami szervek, mindenekelőtt a törvényhozó hatalom és a bíróságok. Eszerint az alkotmányos alapjogok mindenekelőtt a törvényhozóra és a polgári jogi jogviszonyokban ítélező polgári bíróságokra hárítják a magánautonómia területén történő betartásukkal kapcsolatos felelősséget. Ezért a törvényhozó alkotmányos kötelessége olyan módon szabályozni a magánjogi forgalmat, hogy az az alkotmányos alapjogi követelményeknek megfeleljen.

Vékás tanulmányában elismeri, hogy – különösen a német szakirodalomban – többen is képviselnek ezzel a nézettel ellentétes álláspontot, de saját koncepciójának a megalapozására – a tudomány képviselői mellett – a Német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatát is felhossa. Bár a tanulmány magát a problémát elsősorban a szerződési szabadság összefüggésében vizsgálja, álláspontunk szerint a magánjogi kódex újraalkotása során ezt a rendkívül fontos elvi kérdést a magánjogi jogviszonyok egészébe ágyazottan kell elemezni, és a kodifikáció alapkérdései között kell állást foglalni az Alkotmány közvetlen vagy közvetett magánjogi jogviszonyokra való befolyása kérdésében. Ennek jelentősége ugyanis kézenfekvő: ha a magánjogi jogszabályoknak közvetítő szerepe van az alkotmányos alapjogok és a vagyoni forgalom szerződéses viszonyai, illetőleg egyéb magánjogi jogviszonyai között, akkor a kódexnek ezt a közvetítést meg kell tennie, vagyis ez a közvetítő szerep is a kodifikáció feladatává válik. Ellenkező esetben viszont – ahogy ezt az Alkotmánybíróság a már idézett 30/1992. (V. 26.) AB határozatában az „alkotmányos büntetőjog” konstrukciója kialakításával megtette – az Alkotmány közvetlen hatásának elismerése mellett elegendő volna ‘alkotmányos magánjogot’ alkotni, anélkül természetesen, hogy ezt az amúgy semmitmondó összekapcsolást, formulát a magánjogi kodifikáció használná.

A probléma – ahogy erre Vékás is utal tanulmányában – alapvetően német gyökerű. Alighogy megkonstruálták a német alaptörvényt 1949-ben, és annak csúcsára az emberi méltóság érinthetlenségét és a személyiség szabad kibontakozásához való jogot tűzték (GG 1. és 2. cikk), a tudomány nyomban összekapcsolta az alkotmányos alapjogokat a polgári jogi személyiségvédelemmel. Első helyen – a Vékás által is idézett Hans Nipperdey, a Német Szövetségi Munkaügyi Bíróság tiszteletre méltó volt elnöke és Helmuth Coing fellépése folytán – megtörtént az általános személyiségi jog magánjogi elismerése közvetlenül az Alkotmány alapján, és Nipperdey elméletileg is kidolgozta az ún. *unmittelbare (absolute) Drittwirkung*

---

⁵ VÉKÁS Lajos: A szerződési szabadság alkotmányos korlátai. *Jogtudományi Közöny*, 1999/2., 56–59.

der Grundrechte teóriáját arról, hogy az alkotmányos alapjogok hogyan hatják át közvetlenül a polgári jogot, és hogy azok hogyan érvényesülnek nemcsak a közhatalommal szemben, hanem a magánjogi jogalanyok egymás közötti relációjában is.⁶

A szerzők álláspontjukat a későbbiekben továbbfejlesztették, cizellálták, és ezen az úton – majd a gyakorlat által is – a német jog megteremtette a BGB-ből [Bürgerliches Gesetzbuch] hiányzó általános személyiségi jog alaptörvénybeli ‘pótlékát’, és szabad utat biztosított ahhoz, hogy a bírói gyakorlat sajátos jogfejlesztéssel a személyiségi jogok kiterjedt magánjogi védelmét valósítsa meg.⁷ A praxis sem váratott sokat magára. Előbb a Szövetségi Munkaügyi Bíróság, utána a Szövetségi Felsőbíróság az emberi méltósághoz való jogot mint általános személyiségi jogot fogta föl, amely alkotmányos alapjog közvetlenül polgári alanyi jogot alapít, s amelynek magánjogi oltalmazása ezzel bírói érdek mérlegelésbe került.

Ezzel a lépéssel a német jogtudományban és joggyakorlatban az alkotmányos alapjogok gyakorlásának és korlátozhatóságának – mondhatni súlyponti – problémája fokozatosan áttevéődött a közjogból a magánjogba. A probléma azonban nem egyedülállóan német jelenség. Az Egyesült Államokban az alkotmánybírásként is működő Legfelső Bíróság a Német Szövetségi Alkotmánybírással közel egy időben tesztelte a vélemény- és sajtószabadság alkotmányos alapjogainak a személyiség védelmével való összefüggését, és helyezkedett mindkét felsőbíróság arra az álláspontra, hogy a vélemény- és sajtószabadság nemcsak az állam korlátozó hatalmával, befolyásával szemben védelemre méltó alkotmányos alapjog, hanem annak a magánjogi struktúrákban is megfelelően érvényesülnie kell.

Az előbbi a *New York Times v. Sullivan* ügyben (376 US 254, 84 S. Ct. 710), az utóbbi a *Lüth*-esetben (BVerfGE 7, 198) az alapul szolgáló polgári bírói ítéleteket alkotmányellenesnek nyilvánította, mert azok a közérdekű véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó tartalmat hordoztak. Az alkotmánybíráskénti döntések egyhangzóan regisztrálták: egyedül a rendes bíróságok kompetenciájába tartozik a személyiségi jogok és a kommunikációs szabadságjogok – és az egyéb alkotmányos alapjogok – konfliktusainak az eldöntése. Mind a tengerentúli, mind a német jogalkalmazásban a *leading cases* után az alkotmányos alapjogok közvetlen magánjogi alkalmazása gyakorlattá vált a bírói jogalkalmazásban.

A magyar Alkotmánybíróság viszonylag korán, már 1991-ben kimondta abortuszhatározatában, hogy „[a] lelkiismereti szabadsággal ellentétes munkáltatói utasítás végrehajtását a dolgozó megtagadhatja. Ez az utasításmegtagadás bírói jog-

---

⁶ Hans C. NIPPERDEY: Die Grundprinzipien des Wirtschaftsverfassungsrechts. *Deutsche Rechtszeitschrift* (1950), 193.; Helmut COING: Das Grundrecht der Menschenwürde. *Süddeutsche Juristen-Zeitung* (1947) 641.

⁷ Ludwig ENNECCERUS – Hans C. NIPPERDEY: *Lehrbuch des Bürgerlichen Rechtes*. Tübingen, Mohr, 1952. IV 2, 747–748.; Helmut COING in: Julius von STAUDINGER: *Kommentar zum Bürgerliches Gesetzbuch*. Berlin, J. Schweitzer, 1967. Vorbem. 17. zu § 1.

védelem alatt áll. [...] [H]a a Munka törvénykönyve nem teremtené meg a fenti hivatkozási alapot, a bíróság enélkül is alkalmazhatná a munkaügyi perben az Alkotmány 60. §-át a munkáltatói utasítás alóli mentesség megalapozására.” (ABH 1991, 273.) Az Alkotmánybíróság ezzel a döntésével az alkotmányos alapjogoknak a magánjogi jogviszonyokban való közvetlen behatását, illetőleg jelenlétét mondta ki, és ezt az álláspontját későbbi gyakorlatában is következetesen érvényesítette. A közvetlen alapjogi jelenlét illusztrálására egyetlen további példát érdemes felhozni az Alkotmánybíróság gyakorlatából. A 21/1996. (V. 17.) AB határozatában a következőket mondta ki:

A gyermeknek az a joga, hogy az állam részéről a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemben és gondoskodásban részesüljön [Alkotmány 67. § (1) bekezdés] az állam alkotmányos kötelességét alapozza meg a gyermek fejlődésének védelmére. Az államnak ez a kötelessége alkotmányos alapot nyújt arra, hogy a törvényhozó vagy a bíróság – elsősorban a nyilvánosság szférájában – a gyermek alapjoggyakorlását, ezen belül a gyermek egyesülési joga (Alkotmány 63. §) gyakorlását korlátozza. (ABH 1996, 74)

Ha az itt kimondottakhoz hozzátesszük, hogy az Alkotmánybíróság ezt a határozatát a Legfelsőbb Bíróság elnöke alkotmányértelmezéssel kapcsolatos indítványa alapján hozta meg, akkor a következtetés még egyértelműbb: a polgári bíróságok alapjogokat érintő kérdésben legfeljebb csak kikérik az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezését, de azok jogviszonybeli érvényesülése tekintetében – vagyis az alapjogok közvetlen jogviszonybeli jelenlétét illetően – döntési kompetenciával rendelkeznek.

Az, hogy magánjogi alanyi jogokká és kötelezettségekké transzformálódott alkotmányos alapjogok kérdésében és konfliktusában a polgári bíróságok jogosultak eljárni és dönteni, maguknak az alsóbb szintű bíróságoknak a gyakorlatából is egyértelműen kiderül. Erre nézve számos publikált és nem publikált bírói döntés is található.⁸ Ezzel összefüggésben arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a problémát végül is a hatályos alkotmányszöveg is rendezi, mert az Alkotmány 70/K. §-a értelmében az alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények, továbbá a kötelelességek teljesítésével kapcsolatban hozott állami döntések elleni kifogások bíróság előtt érvényesíthetők. A bíróság előtti érvényesíthetőség nyilvánvalóan feltételezi az alapvető jogok és kötelezettségek jogviszonybeli jelenlétét.

Tárgyilagosan fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az alkotmányos alapjogoknak a bíróságok Vékás szerint is címzettjei, vagyis az Alkotmány nemcsak a jogalkotóra hárít kötelezettséget, hogy az alapjogokat a magánjogi jogviszonyok felé

---

⁸ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998. 161–164.

közvetítse, hanem a bíróságokra is. Csakhogy ami a bíróságokra nézve kötelező, az a magánjogi jogalanyok számára is kötelezővé válik, a bíróságok ugyanis gyakorlatukban e jogok érvényesülését kényszerítik ki. Ha nem így lenne, a bíróságok az autonóm jogviszonyok alanyaitól olyan jogok és kötelezettségek teljesítését kérnék számon, amelyekre nézve őket jogi kötelezettség nem terheli. Ezt a nyilvánvaló ellentmondást dogmatikailag is feloldja az az alkotmányos követelmény, hogy az alaptörvény formális rendelkezéseinek és értéktartalmának nemcsak a jogrendszer egészét kell áthatnia, hanem annak a jogviszonyok sokrétű és bonyolult összességében is érvényesülnie kell. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy az alkotmányos jogállam a *rule of law* koncepcióját is felöleli, akkor következetesen el kell fogadnunk azt is, hogy a polgárok – egyebek között magánjogi jogviszonyaikban is – alkotmányos alapjogaik biztos tudatában vannak, és élnek is velük.

Nézetünk szerint jogfilozófiailag sem lehet más álláspontra jutni. Ha az Alkotmány az állam alaptörvénye, és igaz az a tétel, hogy a jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul, akkor nemcsak az állami szervek, köztük a bíróságok működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkotmánnyal, hanem – ahogy ezt fentebb kifejtettük – az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat, vagyis a magánjogi jogviszonyokat is. Ezt jelenti a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá. Vékás – Claus-Wilhelm Canaris és más szerzők érvrendszerével meg támogatott – álláspontja szerint a ‘közvetlen hatás’ azért is elfogadhatatlan, mert az alkalmazott alkotmányossági mércék, így például az arányosság vagy a szükségesség elve segítségével a magánjogi szerződések számos ‘indokolatlan’ és ‘ésszerűtlen’ kockázatvállalása utólag bíróilag korrigálható volna.⁹ Ezzel ellentétes nézetünk szerint azonban ezek az elvek és kritériumok nem az alkotmányos alapjogok attribútumai, hanem az alapjogok korlátozhatósága tesztjének módszertani szempontjai, amelyek címzettjei valóban csak a jogalkotás és jogalkalmazás szervei lehetnek.

A fentiekben kifejtettek alapján harmadik tézisünk a következőképpen fogalmazható meg. Az Alkotmány alapjogi rendelkezései és formális szabályaiban kifejeződő értéktartalma a magánjogi jogviszonyokban közvetlen hatást fejtenek ki. Ennek folytán az Alkotmány konkrét rendelkezéseinek érvényesülését és az azokban kifejeződő elveit a polgári bíróságok minden olyan esetben is közvetlenül alkalmazhatják, amikor magánjogi jogszabály ezeket az alkotmányos szempontokat a magánjogi jogviszonyok irányába nem közvetítik. Ezért a magánjog alanyai jogviszonyaikban az Alkotmány alapjogi rendelkezéseire is közvetlenül kötve van-

---

⁹ Claus-Wilhelm CANARIS: Grundrechte und Privatrecht. *Archiv für die civilistische Praxis*, 184 (1984).

nak. E tételből a törvényhozóra nézve azt a következtetést kell levonnunk, hogy a törvényhozó alkotmányos kötelezettsége oly módon szabályozni a magánjogi jogviszonyokat, hogy a szabályozás az Alkotmány alapjogi követelményeinek is megfeleljen. A kódex egyes rendelkezéseinek tehát közvetítő szerepet kell betölteniük az alkotmányos alapjogok és a magánjogi jogviszonyok között. A szabályozásnak azonban nem teljesnek, csak koherensnek kell lennie.

Az alkotmányos alapjogok szempontjából a magánjogi jogviszonyok alanyait is közvetlen kötelezettnek kell tekinteni. Ott, ahol a kódex vagy a kódexen kívüli magánjogi szabály az Alkotmány valamely alapjogi rendelkezését, értéktartalmát hordozó elvét vagy tételét nem közvetíti a magánjogi jogalanyok felé, a polgári bíróságok közvetlenül az Alkotmány vagy az Alkotmánybíróság határozata alapján jogosultak – és kötelesek – a jogvitát eldönteni.

4. Az általános személyiségi jog

Az Alkotmánybíróság a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatában a következőket mondta ki:

Az Alkotmánybíróság döntése az emberi méltósághoz való jog értelmezésén alapul. Ezt a jogot az Alkotmány 54. § (1) bekezdése az alapvető jogok és kötelességek című fejezet élén, minden ember veleszületett jogaként deklarálja. Az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jogot az ún. általános személyiségi jog egyik megfogalmazásának tekinti. A modern alkotmányok, illetve alkotmánybírósági gyakorlat az általános személyiségi jogot különféle aspektusaival nevezik meg, pl. a személyiség szabad kibontakozásához való jogként, az önrendelkezés szabadságához való jogként, általános cselekvési szabadságként, avagy a magánszférához való jogként. Az általános személyiségi jog „anyajog”, azaz olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható. (ABH 1990, 4445)

A hatályos Ptk. 76. §-a szerint a személyhez fűződő jogok sérelmét jelenti különösen a magánszemélyek bármilyen hátrányos megkülönböztetése nemük, fajuk, nemzetiségük vagy felekezetük szerint, továbbá a lelkiismereti szabadság sérelme és a személyes szabadság jogellenes korlátozása, a testi épség, az egészség, valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése. E törvényi konstrukciót a jogirodalomban többen az általános személyiségi jog sajátos megfogalmazásának tekintik, amelynek dogmatikai magyarázata az, hogy a törvényhely „különösen” kitétele a felsorolást exemplifikálja, vagyis a szabályban egy általános személyiségvédelem fogalmazódik meg egyes személyhez fűződő alanyi jogok kiemelésében.

Elméletileg ez az álláspont kikezdzhetetlen, a kodifikáció során azonban – az idézett alkotmánybírósági határozatban kifejtettek szerint – generálklauzulaként –

a svájci ZGB [Zivilgesetzbuch] 28. cikkében foglaltaknak megfelelően szükségesnek látszik az általános személyiségi jog tételezése. Nemcsak azért, mert ez az Alkotmányból következik, hanem azért is, mert a Ptk. példálózó felsorolása dogmatikailag hibás, ezáltal alkalmas arra, hogy félrevezesse a gyakorlatot. Noha a törvény az emberi méltóság tartalmát nem bontja ki, arról külön védelmi rendelkezést nem is tartalmaz, a felsorolásból, a szöveggörnyezetből és a példálózó jogok között e jog utolsó helyen állásából feltétlenül az következik, hogy a törvény az emberi méltóságnak más tartalmat tulajdonít, mint az Alkotmány.

Noha a szakirodalomban az Alkotmánybíróság méltóságfelfogását számos támadás éri,¹⁰ mindaddig, amíg az Alkotmány hiteles értelmezésére jogosult Alkotmánybíróság más álláspontra nem helyezkedik, a magyar Alkotmányból az emberi méltóságnak az a felfogása következik, amelyet az Alkotmánybíróság fent idézett határozatában megállapított. Ez pedig – az előző pontban kifejtettekre tekintettel – azt jelenti, hogy a törvényhozó a kodifikáció során az Alkotmány e tartalmi eleméhez is kötve van. Pusztán utalni érdemes arra, hogy az Alkotmánybíróságnak a halálbüntetési és az abortuszhatározataiban az emberi méltóságról az Alkotmány alapján kifejtett álláspontja minden tekintetben összhangban van a második világháború utáni alapvető emberi jogi dokumentumokban foglalt méltóságmegközelítéssel, a modern európai alkotmányok méltóságfogalmával, az Európai Unióban elfogadott alapjogi felfogással és a strasbourgi emberi jogi bíróság gyakorlatával. Ezek után nem látunk igazán okot arra, hogy az emberi méltóságot a személyiség teljességén belül olyan részjogosítványnak tekintsük, mint például a képmáshoz való jogot.

Az általános személyiségi jog kódexbeli helyfoglalását azért is indokoltnak tartjuk, mert számos személyhez fűződő jogot – amelyek a hatályos Ptk.-ban nem szerepelnek – az Alkotmánybíróság bontott ki gyakorlatában, éppen az emberi méltóság ‘anyagából’, azaz az általános személyiségi jogból eredeztetve. Ezek közül első helyen érdemes megemlíteni az Alkotmánybíróság 15/1991. (IV. 13.) AB határozatát, amelyben az ún. információs önrendelkezési jog alkotmányos alapját és személyhez fűződő jogát, illetőleg e jognak különböző aspektusait bontotta ki (ABH 1991, 39). A határozatban a személyhez fűződő jog kibontása messze túlmutat a Ptk. hatályos rendelkezésén, ugyanakkor alkalmas arra, hogy a magánjogi jogviszonyokban az adatvédelem garanciális szempontjait illetően a bíróságok számára körültekintő és részletes megalapozást nyújtson.

Az Alkotmánybíróság az 57/1991. (XI. 8.) AB határozatában fejtette ki azt az álláspontját, hogy az általános személyiségi jog részét képezi az önazonossághoz és önrendelkezéshez való jog is. E jogok pedig azt is magukban foglalják, hogy

---

¹⁰ TÖRŐ Károly: Az alkotmánybíráskodás kérdőjelei. *Magyar Jog*, 1991/5., 280; ZOLTÁN Ödön: Az emberi méltóságról. *Magyar Jog*, 1996/9., 531.

mindenkinek a legszemélyesebb joga vérségi származását kideríteni, vérségi jogállását felkutatni vagy kétségbe vonni, illetőleg az, hogy vérségi származását senki ne tegye vitássá (ABH 1991, 57). Több más alkotmánybíróági határozat felidézése helyett utalni kell arra, hogy a biológia és a genetika tudományának eddig soha nem látott rendkívüli fejlődése, továbbá az a tény, hogy az orvostudomány átlépte a maga hippokratészi határait, folyamatosan olyan új kihívások elé állítja a magánjogot, azon belül a személyiségvédelmet, amelyek akárcsak néhány évvel ezelőtt is még elképzelhetetlenek voltak.

Miután ezek a változások döntően a technika fejlődésével vannak összefüggésben, a folyamat megállíthatatlan. Így a kérdéskört, illetőleg annak magánjogi vonatkozásait csak az általános személyiségi jogba ágyazottan tartjuk megoldhatónak, mert a technika fejlődése alapján és okán mindig újabb és újabb személyiségi jogok keletkeznek, amelyek teljes kodifikációja egyenesen lehetetlen. Ide tartoznak a humánkísérletek, minden olyan törekvés, amely az emberi élet, illetőleg az emberi lény dologiasítására, tárgyiasítására irányul, az emberi szervek és szövetek feletti rendelkezéstől egészen a bér- vagy dajkaanyaságig. Újabb és újabb természetű kegyeleti jogok megjelenésével is számolni kell.

Az általános személyiségi joggal és a magánjogi személyiségvédelemmel összefüggésben indokolt felemlíteni az Alkotmánybíróság 34/1992. (VI. 1.) AB határozatát, amelyet a nem vagyoni kártérítés tárgykörében hozott. (ABH 1992, 192). Az Alkotmánybíróság ebben a döntésében az Alkotmány 54. § (1) bekezdéséből, az emberi méltósághoz való alapjogból eredően – vagyis az általános személyiségi jog eszméjét felhasználva – arra a következtetésre jutott, hogy ez a jogintézmény a személyiségi jogok megsértésére reagál, ebből következik, hogy magánjogi helyét is a személyhez fűződő jogok megsértésének jogkövetkezményei között kell és lehet megtalálni. A Polgári törvénykönyv időközbeni módosítása nem tette magáévá az Alkotmánybíróságnak ezt az álláspontját, a nem vagyoni kártérítést továbbra is a Ptk. deliktualis fejezetében hagyta, és változatlanul kárfajtának minősítette.

A jogalkalmazói gyakorlatban azóta különféle zavarok érhetők tetten. A jogalkalmazók többsége ugyanis továbbra is a kárfogalom keretében azokra az elnevezülési kritériumokra vezeti vissza döntését, amelyeket az Alkotmánybíróság határozata, illetőleg utóbb a dereguláció hatályon kívül helyezett. A kizárólag kárfogalomban való gondolkodás az intézmény alkalmazását számottevően megnehezíti, mind a magánjog, mind az alkotmányosság szempontjából aggályossá teszi. Mindezekre figyelemmel indokolt és szükséges az eszmei, erkölcsi kártérítés szankcióját – minthogy az nemcsak kompenzációs, de elégtétel-funkcióval is rendelkezik – az új kódex személyiségi jogi fejezetében elhelyezni és a személyhez fűződő jogok megsértése szankciójaként szabályozni.

A fentebb kifejtetteket összegezve, negyedik tézisünket az alábbiak szerint fogalmazzuk meg. Az új magánjogi kódexben a személyiség átfogó magánjogi védelmére indokolt és szükséges megfogalmazni az általános személyiségi jogot. Az általános személyiségi jog az emberi méltósághoz való alkotmányos alapjog mint

anyajog magánjogi megfelelője, így a méltósághoz való jog a személyhez fűződő jogok között külön – azok egyik ‘részjogaként’ – nem tételezhető. Indokolt a kódexbe a legújabb személyiségi jogokat, köztük a ‘biológiai jogokat’ felvenni. A nem vagyoni kártérítést – erkölcsi vagy eszmei „elégtétel”, „jóvátétel” vagy „sérelemdíj” elnevezéssel – a személyhez fűződő jogok szankciójaként szükséges a kódexbe felvenni. Az alkotmányjogi hatásoknak a magánjog vagyoni részére vonatkozó kifejtése egy külön tanulmány tárgya lehetne.

A magánélet alkotmányos védelme

*(A házasság és a család védelme,
a magánszférához való jog)*

1. A házasságkötés szabadságához való jog

Köztársaságunk alaptörvénye, az Alkotmány 15. §-a, az Alkotmány I. fejezetében, az „Általános rendelkezések” cím alatt – tehát az alapjogi fejezeten kívül – együtt szabályozza a házasság és a család alkotmányosan védett tárgyait. Eszerint „[a] Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét”. Az Alkotmánybíróóság rendkívül korán, működésének első hónapjaiban már értelmezte az alaptörvény e rendelkezésének alkotmányos helyét és tartalmát.¹ A testület határozatának ‘tenorjában’ kimondta, hogy a házasságra és a családra vonatkozó szabályok az Alkotmány 8. § (2) bekezdése értelmében alapvető jogokra és kötelességekre vonatkoznak. A határozat indokolása rámutat, hogy az alapvető jogokról és kötelességekről az Alkotmány XII. fejezete külön rendelkezik, azonban az Alkotmány egészéből megállapítható, hogy az I. fejezet, az „Általános rendelkezések” is tartalmaznak ilyen jogokat és kötelességeket. A legfőbb alkotmányvédő fórum leszögezte, hogy a társadalmat alkotó polgárok „legalapvetőbb és legtermészetesebb közössége a házasság és a család”. A házasságra és a család viszonyaira vonatkozó szabályokat az állampolgárok alapvető joga és kötelessége körébe vonta már az 1987. évi XI. törvény 5. §-ának e) pontja is, de ez nyilvánvalóan következik az Alkotmány 15. és 67. §-ának rendelkezéseiből is.

Az Alkotmánybíróóság üzenetéből meglehetősen egyértelműen következik a hatályos alkotmányi szabályozás elégtelensége, éspedig nemcsak formai okból, jelesül azért, mert a védelem egyetlen szakaszba összevont két tárgyát az Alkotmány nem az ún. alapjogi fejezetben szabályozza, hanem tartalmi szempontból is, mert az Alkotmány e rendelkezése nem fejezi ki azt az értéktartalmat, amelyet e két intézmény a társadalomban betölt, és amely miatt ezek alapjogi szabályozása elengedhetetlen. Ez akkor is így van, ha az idézett 15. §-beli rendelkezéshez hozzávesszük az alapjogi fejezetben elhelyezett 67. § (3) bekezdését, amely arra nézve tartalmaz megállapítást, hogy a családok védelmével kapcsolatos állami feladatokat külön rendelkezések tartalmazzák.

---

¹ 4/1990. (III. 4.) AB határozat, ABH 1990, 28–31.

A házasság és a családi élet védelme mint alkotmányosan szabályozandó szféra több helyen is jelen van azokban a nemzetközi dokumentumokban, amelyek a Magyar Államra nézve is – csatlakozásunk folytán – kötelezők. A New Yorkban, 1962. december 10-én kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló 1976. évi 7. tvr. (3) preambuluma emlékeztet az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára,² amely szerint nagykorú férfiak és nők, fajra, nemzetiségre vagy vallásra vonatkozó minden korlátozás nélkül jogosultak a házasságkötésre és a családalapításra. Egyenlő jogaik vannak a házasság megkötéséhez, a házasság alatt és annak felbontása esetében. Házasságot csupán a házasságkötő felek szabad és teljes beleegyezése alapján lehet kötni. Az Egyezmény ezután részletes szabályokat tartalmaz a házasságkötés szabadságára, az államok által megállapítható feltételeire és módjára, továbbá eljárására nézve.

Az 1976. évi 8. tvr.-rel kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 23. cikke megállapítja, hogy 1. a család a társadalom természetes alapvető egysége, és joga van a társadalom és az állam védelmére; 2. a házasságkötésre alkalmas korban levő férfiak és nők házasságkötési és családalapítási jogát el kell ismerni; 3. házasságot csak a házasulandók szabad és teljes beleegyezése alapján lehet kötni; 4. az Egyezségokmányban részes államok megfelelő lépéseket tesznek annak biztosítására, hogy a házaspár jogai és kötelességei a házasság fennállása alatt és felbontása esetén egyenlők legyenek.³ Az 1976. évi 9. tvr. a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának kihirdetéséről 10. cikkében kimondja,⁴ hogy „a lehető legszélesebb körű védelmet és segítséget kell nyújtani a családnak, amely a társadalom természetes és alapvető egysége, különösen a családalapítás tekintetében és addig, amíg a család felelős az eltartott gyermekek gondozásáért és neveléséért. Házasság csak a házasulandók szabad beleegyezése alapján köthető.”

Az 1982. évi 10. tvr. az 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott Egyezmény kihirdetéséről a 16. cikkében előírja,⁵ a részes államok kötelesek megtenni minden szükséges intézkedést a nőkkel szemben a házassággal és a családi kapcsolatokkal összefüggésben alkalmazott megkülönböztetések kiküszöbölése végett, és kötelesek a férfiak és a nők egyenlőségének alapján biztosítani: a) azonos jogot a házasságkötésre; b) azonos jogot a házastárs szabadon történő megválasztására, valamint arra, hogy csakis teljesen szabad elhatározásukból kössenek házasságot; c) azonos jogokat és kötelességeket a házasság alatt és annak felbontásakor;

---

² A házasságkötéshez szükséges kölcsönös beleegyezésről, legalsóbb korhatárról, valamint a házasságkötések anyakönyvezéséről szóló Egyezmény.

³ Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Egyezségokmány.

⁴ Uo.

⁵ A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló Egyezmény.

d) azonos személyes jogokat a férj és a feleség viszonylatában, ideértve a családi név, a szakma és a foglalkozás megválasztásának jogát is; e) azonos jogokat mindkét házasság számára a vagyontárgyak tulajdonjogát, megszerzését, kezelését, igazgatását, élvezetét és az azokkal való rendelkezést illetően.

Végül az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett Európai Emberi Jogi Egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény) 8. cikke leszögezi,⁶ hogy mindenkinek joga van arra, hogy családi életét tiszteletben tartsák, a 12. cikk pedig úgy rendelkezik, hogy a házasságkötési korhatárt elért férfiaknak és nőknek joguk van a házasságkötésre és a családalapításra, az e jog gyakorlását szabályozó hazai törvények szerint. A Hetedik kiegészítő jegyzőkönyv 5. cikke pedig megállapítja, hogy a házastársaknak polgári jogi vonatkozásokban egyenlő jogaik vannak, és felelősségük is egyenlő az egymás közötti, valamint a gyermekeikkel való kapcsolataikban a házasság tekintetében, annak tartalma alatt és felbontása esetén.

Az ismertetett nemzetközi dokumentumokra figyelemmel – az alkotmányi szabályozás elégtelenségét, hiányos voltát is tekintetbe véve, koncepcionálisan az alkotmányozás során – két szélsőséges szabályozási technika képzelhető el. Az egyik, amelyre – többek között – Kukorelli István hívja fel a figyelmet,⁷ az ismertetett nemzetközi emberi jogi egyezményeknek a szó szoros értelmében vett ‘plágiuma’ volna, azaz a szerződések lényeges normatartalmának átültetése az Alkotmányba. A másik, amely legpregnansabban Pokol Béla ‘zsebéből kivett’ alkotmánytervezetében testesül meg, aki – a technokrata porosz Frigyeshez hasonlóan, mint azt az ALR-ben [Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten – Porosz Általános Polgári Törvénykönyv] tételezte is, fölöslegessé kívánt tenni jogtudókat és bírót egyaránt, s ezért a törvény magyarázatát is megtiltotta – az Alkotmány alapjogi fejezetének továbbfejlesztését illetően az Alkotmányban tiltaná meg az Alkotmánybíróság jogfejlesztő jogértelmezését, s aki ugyanakkor – könnyed nagyvonalúsággal – tervezetének alapjogi fejezetében a házasságkötéshez való alapjogról, a házasságkötés szabadságáról és a családi szféra alkotmányos védelméről említést sem tesz.⁸

A magunk részéről a két szélsőséges álláspont között Bragyova Andrással értünk egyet,⁹ aki szerint a Magyarországra is kötelező nemzetközi szerződések s Magyarország nemzetközi kötelezettségei egyáltalán nem kívánják meg ezeknek a nemzetközi dokumentumoknak az Alkotmányba másolását, sőt közvetlen követését sem. A nemzetközi szerződések figyelembevétele azonban az alkotmányozó számára elkerülhetetlen. Ezek közül is kiemelkedő helyen szerepel az Emberi

---

⁶ Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

⁷ *Jogállam*, 1994/2., körkérdés-válasz, 32.

⁸ POKOL Béla: *Egy új alkotmány felé*. Előadás az Alkotmányjogi konferencián, 1994. január 22.

⁹ BRAGYOVA András: *Az új alkotmány egy koncepciója*. Budapest, KJK – MTA ÁJI, 1995. 65–66.

Jogok Európai Egyezménye, amelynek tekintetbe vétele Magyarország jövőbeni státusza szempontjából is mellőzhetetlen. Témánk szempontjából ez azt jelenti, hogy az új Alkotmányban – autonóm módon ugyan – az országot kötelező nemzetközi konvenciókra is tekintettel állást kell foglalni abban, hogy a házasság és a család jelenleg is rögzített alkotmányos védelmén túl az Alkotmány ebben a szférában milyen értékeket kíván kiemelni, preferálni, alapjogként szabályozni, illetőleg állami kötelezettségként tételezni, továbbá mely korlátozó rendelkezéseket kíván az Alkotmány ‘magaslatába emelni’. Azért is különösen nehéz ez, mert az alapjogok körében általában, de a család és a házasság szférájában különösen, erkölcsi értékekről, az államot kötelező etikai, továbbá konvencionális elvekről van szó.

Az első fontos tétel tehát, amelyet leszögezhetünk, hogy az Alkotmány nemcsak nem hallgathat a házasság és család intézményi védelméről, de alapjogi fejezetében a jelenlegi alkotmányos szabályozásnál többet, tartalmibbat kell mondania. A szabályozás tartalmi minimumát illetően azonban még tovább kell vizsgálódnunk. Mivel az Alkotmány a házasság intézményéről csak mint alkotmányosan védett tárgykörrel beszél, az Alkotmánybíróságnak nemcsak azt kellett kimondania, hogy a házasságkötés alkotmányos alapjog, hanem azt is, hogy a házasságkötés szabadsága alkotmányosan garantált alanyi jog.¹⁰ Az Alkotmánybíróság – alanyi jogi alkotmányi megfogalmazás hiányában – ezt a jogot az általános személyiségi jogból, illetőleg az önrendelkezés szabadságához való jogból vezette le, rámutatva arra, hogy az önrendelkezési jog része a házasságkötés szabadságához való jog is.

Az Alkotmánybíróságnak ez a jogfejlesztő alkotmányértelmezése felel meg az Egyezmény 12. cikkében foglaltaknak és a többi, Magyarországot kötelező nemzetközi jogi dokumentum vonatkozó szabályának is. A határozat szerint ugyanakkor a házasságkötés szabadságjoga nem abszolút jellegű, vagyis nem tartozik az ún. abszolút jogok körébe, amelyek vonatkozásában semmiféle korlátozás nem engedhető meg, hanem a szabadságjog az Alkotmány 8. § (2) bekezdésének hatálya alá esik, amely szerint az alapjognak csak az ún. lényeges tartalma (*Wesensgehalt*) korlátozhatatlan. Eszerint a házasságkötési eljárásban a házasságkötési engedély mint eljárási feltétel előírása, illetőleg az engedély hiányának házasságkötési akadályként való szabályozása az alapjog lényeges tartalmát érinti, aránytalan korlátozást jelent, ugyanakkor nem elkerülhetetlen. Ez azonban nem jelenti azt, hogy bizonyos házasságkötési feltételeknek, illetőleg korlátoknak alkalmazási, foglalkoztatási követelményként való előírása ne történhetne meg alkotmányosan.

---

¹⁰ 22/1992. (IV. 10.) AB határozat, ABH 1992, 122–125; lásd SÓLYOM László: Az emberi jogok az Alkotmánybíróság újabb gyakorlatában. *Világosság*, 1993/1., 26.

Ebben az esetben azonban csak valamely foglalkozás vagy hivatás gyakorlásának vehető alá az alkotmányos jog korlátozása, és a házasságkötés szabadságához való alkotmányos jog csak ebben az összefüggésben érinthető. Ez azt jelenti, hogy a házasságkötéssel kapcsolatos jog, a házasságkötés szabadsága, a házastárs személyének szabad megválasztása bizonyos hivatásoknál csak a hivatásokhoz kapcsolódó összeférhetetlenségi okként korlátozható. Ilyen korlátozást indokolhatnak például a katonai (egyéb fegyveres testületi) életformával járó speciális helyzetek és körülmények, így pl. a fegyveres testületekkel hivatásos szolgálati viszonyban állók házasságkötésének külön feltételekhez kötését – s ez a nemzetközi jogösszehasonlításból és tradicionálisan is ismert – az állami és szolgálati titok megővéséhez fűződő rendkívüli érdek vagy a velük szemben támasztott fokozott erkölcsi követelmények stb. indokolhatják. Ez a korlátozás az adott hivatás gyakorlásának feltételeként alkotmányosan fenntartható.

A vonatkozó alkotmányos alapjog korlátozhatóságának ez a feltételrendszere így összhangban áll az Egyezmény általánosan megfogalmazott követelményével, amely szerint az alapjogi korlátozást csak akkor lehet jogszerűnek tekinteni, ha egy demokratikus társadalomban fennáll a szükségessége, azaz ha azt a nemzetbiztonság, a közbiztonság, az ország gazdasági jóléte, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészségügy, vagy az erkölcsök, illetve mások jogainak és szabadságjogainak védelme szükségszerűen indokolja. Hasonlóképpen foglalt állást az Alkotmánybíróság a Magyar Köztársaság Rendőrségének Szolgálati Szabályzatáról szóló 1/1990. (I. 10.) BM rendelet mellékletének vonatkozó pontjaiba foglalt rendelkezések megsemmisítése során annak kimondásával, hogy a szabályzat érintett pontjai a házasságkötés szabadságának alapjogát megengedhetetlenül korlátozzák akkor, amikor a szabályozott alanyi körben a házasságkötést (sőt az élettársi kapcsolat létesítését is) előzetes engedély, hozzájárulás megadásához kötik.¹¹ Mivel a korlátozás az alapjog lényeges tartalmára vonatkozik, alkotmányosan megengedhetetlen. Az új alkotmánynak a házasságkötés szabadságához való alapjog korlátozhatósága tekintetében ilyen értelemben kell normatartalmat megfogalmaznia.

A házasságkötés szabadságának alapjogként, alkotmányosan is kikényszeríthető alanyi jogként való koncipiálása – és a korlátozhatóság feltételeinek fentiek szerinti megfogalmazása – az Alkotmányban azért is megkerülhetetlen, mert az alkotmányos alapjogok katalógusának összeállításánál tekintettel kell lenni arra, hogy az Alkotmányba felvett alapjogokkal az állam egy preferált erkölcsi értékrendet határoz meg, vagyis az alapjogokkal a más értékeket megelőző értékeket kodifikálja. Akkor, amikor jelentős társadalmi mozgalmak kezdik ki a tradicionálisan élő, férfi és nő legalapvetőbb és legtermészetesebb közösségét alkotó intézményt, a házasságot, az alkotmányozónak állást kell foglalnia abban, hogy ennek az értéknek a

---

¹¹ 23/1993. (IV. 15.) AB határozat, ABH 1993, 438–440.

megőrzése az egész társadalom, az egész magyar alkotmányos közösség szempontjából kiemelten fontos. Ezért az Alkotmánynak ki kell fejeznie – a legfontosabb emberi jogi nemzetközi egyezmények szövegezésének megfelelően –, hogy a házasság férfi és nő életközössége, vagyis a házasságkötés szabadsága a férfi és a nő alapjogaként határozandó meg.¹² Ez az értékválasztás nem jelenti az utóbbi időben kultúrkörünkben megjelenő újabb (kivételes) életközösségek diszkriminációját.

A házasság intézményi értéke ugyanakkor független a házasságok tartósságát illetően az utóbbi évtizedekben bekövetkezett jelentős változásoktól is. A válások nagy száma, a családokon és a felbomlott családokon belüli feszültségek – ahogy ezt az Alkotmánybíróság a családjogi törvény számos rendelkezését támadó indítványokat elutasító határozatában kifejtette¹³ – nem szolgálhat alapul a házasság intézményi elsorvasztására. Összegezve tehát megállapítható, hogy a házasság az a természetes intézmény, amely férfi és nő egymást kiegészítő, bensőséges életközössége, a házastársak kölcsönös gondoskodásban és támogatásban élésének a kerete, tipikus környezete az élet továbbadásának és a gyermekek családban való felnevelésének. A házasság intézményét az államnak arra tekintettel is alkotmányos védelemben kell tehát részesítenie, hogy az elősegítse a házastársak számára a közös gyermekkel is rendelkező család alapítását.¹⁴ Minden embernek jogában áll szabadon megválasztani életállapotát. Minden férfinak és nőnek, aki elérte a házassághoz szükséges életkort, joga van házasságot kötni és családot alapítani mindenféle diszkrimináció nélkül. Ezt tehát az alkotmányban ki kell mondani.

A házasságban ugyanakkor férfi és nő nemcsak Szent Pálnál egy test egy lélek, hanem családjogi törvényünk 24. §-a szerint is az, mert e rendelkezés alapján a házastársak egymás iránt hűséggel tartoznak, és egymást kölcsönösen támogatni kötelesek, egymás irányában kölcsönös gondoskodási kötelezettségük áll fenn. A házastársak tehát a férfi és nő között meglévő természetes komplementaritásban ugyanolyan méltóságot és a házasságra vonatkozóan teljesen egyenlő jogokat élveznek. A hatályos Alkotmány 66. § (1) bekezdése kimondja ugyan, hogy a Magyar Köztársaság biztosítja a férfiak és a nők egyenjogúságát minden polgári és politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jog tekintetében, de ez az egyenjogúság a házastársak jogaira és kötelezettségeire tekintettel külön is kiemelésre szorul.

Több alkotmánybírósági határozat foglalkozott a házastársak egyenjogúságának alkotmányos kérdésével, és azt – megfelelő alkotmányi rendelkezés hiányában – nem a házasság lényegéből, hanem az Alkotmány idézett 66. § (1) bekezdéséből

---

¹² Az Emberi Jogok Európai Bírósága megerősítette ezt az értelmezést, *Rees v. the United Kingdom*, 1986. október 17-i ítélet, Series A (1987) 19.

¹³ 1995/B/1990. AB határozat, ABH 1993, 515, 520.

¹⁴ 14/1995. (III. 13.) AB határozat, ABK 1995. március, 99–101.

vezette le. Márpedig az özvegyi nyugdíj,¹⁵ a házastársi vagyonszövetség,¹⁶ valamint a házastársak egyéb társadalombiztosítási jogviszonya körében a diszkrimináció tilalmának speciális szabálya a házasság lényegéből, és nem egyéb, a megkülönböztetést tiltó rendelkezésből következik, illetőleg vezethető le.¹⁷ Minderre figyelemmel az egyenjogúsági szabályt is – a nemzetközi dokumentumoknak megfelelően – a házasságkötés szabadságának alapjogával összefüggésben kell kodifikálni.

Az Alkotmány értékválasztásának megfelelően az élettársi kapcsolatot és a homoszexuális életközösségeket szükségtelen külön kiemelt alkotmányos védelemben részesíteni. Azzal, hogy az Alkotmány a házasság hagyományos intézményét tartja fenn és támogatja, egyidejűleg nem zárja ki az új jelenségek elismerésére és oltalmazására szükséges új jogi formákat. Ezen jogintézmények kialakításánál az érintetteknek nem arra van joguk, hogy ugyanazon intézményt (a házasságot) vehessék igénybe, hanem az az alkotmányos követelmény, hogy az érintetteket egyenlőként, azonos méltóságú személyként kezeljék, azaz mindegyikük szempontjait hasonló körültekintéssel, figyelemmel, elfogulatlansággal és méltányossággal értékeljék.¹⁸ Ennek alkotmányi biztosítására pedig elegendő a diszkrimináció általános tilalmát kimondó szabályozás.

2. A családalapítás joga és a család védelme

A házastársaknak elidegeníthetetlen joguk van a családalapításra, valamint a születések ütemezését és a születendő gyermekek számát illető döntésre. Mivel a házasság olyan életközösség, amely tipikusan közös gyermekek születését és a családban való felnevelését célozza, a házasság intézményét az állam alkotmányos védelemben kell hogy részesítse, hogy ezzel is elősegítse a házastársak számára a családalapítást. A család tehát elsődlegesen – de nem kizárólagosan – a házasságon alapul, olyan elsődleges és természetes közösség, amely általában elsőbbséget élvez az állammal és bármely más közösséggel szemben. A családhoz való alkotmányos jog lényegét tekintve intézményi garancia,¹⁹ vagyis nem a klasszikus szabadságjogok közé tartozik, hanem a reá vonatkozó alkotmányi rendelkezés a család intézményének fennmaradását és preferálását biztosítja alkotmányosan. Éppen ezért ennek az intézménynek – az elemzett nemzetközi dokumentumokra is figyelemmel – az alapjogi fejezetbe történő felvételét és kiemelt alkotmányos oltalmazását az alkotmányozónak a jövőben is biztosítania kell.

---

¹⁵ 10/1990. (IV. 27.) AB határozat, ABH 1990, 50–53.

¹⁶ 589/B/1991. AB határozat, ABH 1991, 548–549.

¹⁷ 1621/E/1992. AB határozat, ABH 1993, 765–766.

¹⁸ 14/1995. (III. 13.) AB határozat, ABK 1995. március, 100.

¹⁹ BRAGYOVA i. m. (9. lj.) 69.

A család nem pusztán jogi, szociális és gazdasági egység, hanem jelentős mértékben a szolidaritás közössége, amely elsődlegesen alkalmas arra, hogy tanítson és átadjon olyan kulturális, etikai, szociális, szellemi és világnézeti értékeket, amelyek nélkülözhetetlenek a társadalom jólétéhez és fejlődéséhez. Ezeknek az értékeknek a szem előtt tartásával az Alkotmánynak irányt kell mutatnia arra, hogy a törvényhozás a család egységének és stabilitásának a megszilárdítását célozza és segítse. A családoknak joguk van ahhoz, hogy az állam részéről megfelelő családpolitikára számíthassanak jogi, gazdasági, társadalmi és pénzügyi téren, mindenmű diszkrimináció nélkül. A családoknak – különösen az ún. nagycsaládoknak – joguk van szociális téren olyan törvényi szabályokhoz, amelyek figyelembe veszik szükségleteiket. A család védelmére vonatkozó alkotmányos szabályokat tehát jogként kell az Alkotmányban megfogalmazni, függetlenül attól, hogy itt nem egyének jogairól, hanem ún. kollektív jogokról van szó. Már az előzményekből is következik, hogy az erre vonatkozó alkotmányi szabályozás vitathatatlanul az alapjogi fejezetbe tartozik, mert itt az alkotmányos jogoknak arról a csoportjáról van szó, amelyek az egyének társadalmi pozícióját határozzák meg.

A családdal kapcsolatos alkotmányi szabályozás körébe tartozik a gyermekek és a szülők jogainak katalógusa. Az előbbivel kapcsolatban a gyermekek jogairól szóló New York-i Egyezmény „a gyermek mindenek felett álló érdekének” kötelező figyelembevételét írja elő.²⁰ A Köztársaság hatályos Alkotmányának ezzel kapcsolatos rendelkezései elégtelenek, azok ilyen tartalmú kiegészítésre szorulnak. Az Alkotmány 16. §-a szerint „a Magyar Köztársaság különös gondot fordít az ifjúság létbiztonságára, oktatására és nevelésére, védelmezi az ifjúság érdekeit”. Az Alkotmány 67. § (1) bekezdése pedig arról rendelkezik, hogy „a Magyar Köztársaságban minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges”. Végül az Alkotmány 67. § (3) bekezdése szerint „a családok és az ifjúság helyzetével és védelmével kapcsolatos állami feladatokat külön rendelkezések tartalmazzák”.

A gyermekek jogaival – az alkotmányos családvédelemmel összefüggésben – a hatályos alkotmány alapján számos alkotmánybírói határozat foglalkozott. Kiemelésre érdemes, hogy ebben a kontextusban alkotta meg az Alkotmánybíróság már 1990 tavaszán – az irodalomban egyébként támadott²¹ – pozitív diszkrimináció konstrukcióját,²² amely a későbbiekben az alkotmányos családvédelem általános alkotmánybírói technikájává vált. Az Alkotmánybíróság határozatában

---

²⁰ A gyermekek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény.

²¹ ROMÁN László: A nyugdíjjogosulttá válás mint a munkáltatói felmondás jogcíme – jogállami szempontból. *Magyar Jog*, 1993/3., 150, 16. jegyzet.

²² 9/1990. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1990, 46, 48–49.

kifejtette, hogy ha valamely – az Alkotmányba nem ütköző – társadalmi cél vagy valamely alkotmányos jog csakis úgy érvényesíthető, hogy a szűkebb értelemben vett alkotmányos egyenlőség nem valósítható meg, akkor az ún. pozitív diszkriminációt nem lehet alkotmányellenesnek minősíteni. A pozitív diszkrimináció korlátjának a tágabb értelemben vett, vagyis az egyenlő méltóságra vonatkozó megkülönböztetés tilalma, illetőleg az Alkotmányban pozitívan megfogalmazott alapjogok tekintendők. Bár a társadalmi egyenlőség mint cél, mint társadalmi érdekek megelőzhet egyéni érdekeket, az soha nem kerülhet az egyén alkotmányos jogai elé.

Az Alkotmánybíróság ezzel a határozatával a hátrányos helyzetben levő családok adóügyi kedvezményezésének alkotmányosságát állapította meg, és kifejtette, hogy az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésében megfogalmazott diszkrimináció tilalma nem jelenti azt, hogy minden, még a végső soron nagyobb társadalmi egyenlőtlenséget célzó megkülönböztetés is tilos volna. Ugyanezeket az elveket fejtette ki az alkotmányvédő fórum a nevelőszülői jogviszony gondozói díjával összefüggésben,²³ utalva a gyermekek alkotmányosan biztosított családi és állami védelmére, a gyermekek megfelelő gondoskodásra való alkotmányos jogára, továbbá a szociális biztonsághoz való jogra is. Hasonló okfejtéssel utasította el a testület a családi pótlékra való jogosultság rendelkezéseit a megengedhetetlen diszkrimináció szabálya alapján sérelmező indítványt,²⁴ kifejtve azt, hogy a támadott rendelkezés éppenséggel az Alkotmány családvédelmi szempontjának szem előtt tartásával a gyermekek és a nagyobb létszámú családok vonatkozásában az esélyegyenlőség megteremtését célozza.

Az Alkotmánybíróság több más határozatában is érvényesítette az Alkotmány családvédelmi rendelkezését a családban nevelt – vagy a családon kívül élő – gyermekekre tekintettel. A határozatokban kifejeződő védelem többnyire a családok szociális biztonságával kapcsolatos, a határozatokban ugyanakkor ezek a jogosultságok pozitív, alanyi jogi megfogalmazásban jelennek meg. Rámutatott ugyanakkor arra is, hogy a gyermekekről, családokról való gondoskodás konkrét formája, a családvédelem intenzitása, a célzott intézkedések részletezése az alaptörvényből nem vezethető le.²⁵ Ezért a megalkotandó új alkotmányban – általános szabályként – célszerű lenne kimondani, hogy az állam a családvédelem és a gyermekekről való gondoskodás elért szintjéről nem léphet vissza.

Az Alkotmánybíróság az Alkotmánynak a környezetvédelemmel és természetvédelemmel kapcsolatos – állami célokat és állami feladatokat megállapító – rendelkezéseivel összefüggésben kimondta, hogy az állam a természetvédelem jogsza-

---

²³ 657/B/1990. AB határozat, ABH 1990, 333–336.

²⁴ 1292/B/1990. AB határozat, ABH 1991, 566–568.

²⁵ 422/B/1991. AB határozat, ABH 1992, 471–473.

bályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve ha ez más alapjogok vagy alkotmányos értékek érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest azonban ekkor sem lehet aránytalan.²⁶ Ugyanennek a technikának az alkalmazása az ifjúság-, gyermek- és családvédelem körében nyilvánvalóan még inkább indokolt és szükséges. Az alaptörvény nem határozhatja meg azokat a szociális, pénzügyi és egyéb követelményeket, amelyekkel az államnak a családkról, az ifjúságról, illetőleg a gyermekekről konkrétan gondoskodnia kell, azt azonban kimondhatja – és az új Alkotmánynak ki is kell mondania –, hogy a védelem jogszabályokkal elért szintje alkotmányosan nem csorbítható, nem csökkenthető, csak az alapjogok alkotmányos korlátozásának alkotmányi feltételei szerint.

Vonatkozik ez azokra az egyéb alanyi jogosultságokra is, amelyeket a törvényhozás a családban élő gyermekekre, a gyermekek számára, a nagycsaládosok életkörülményeinek jobbítására kedvezményként állapított meg, így irányadónak kell tekinteni a gyermeknevelésre figyelemmel megszerezhető társadalombiztosítási szolgálati idő elismerésére,²⁷ a gyermekekre tekintettel biztosított lakáscélú támogatás állami garانتálására,²⁸ és mindazokra a törvényi rendelkezésekre, amelyek a gyermek jogát a házastársak lakáshasználatával,²⁹ tartásdíj-fizetési³⁰ és egyéb kötelezettségeivel kapcsolatban figyelembe venni rendelik.

A családjogi törvény 1995. évi módosítása a gyermekek jogairól szóló New York-i Egyezmény alapvető rendelkezéseinek figyelembevételével született meg.³¹ A módosítás alapelve a gyermek érdekeinek elsődleges figyelembevétele bármelyik szülő szülői jogával szemben. Ennek a Magyarországot is kötelező nemzetközi dokumentumnak a legfontosabb alapelvét alkotmányos tételként is rögzíteni kell. E szempont egyébként eddig is kifejezésre jutott a hatályos Alkotmány alapján hozott néhány alkotmánybírói határozatban. Ezek közül kiemelését érdemel a gyermek vérségi származása kiderítéséhez való alkotmányos jogának az Alkotmánybíróság általi elismerése,³² amely alkotmányos alanyi jogot az Alkotmánybíróság az általános személyiségi jogból, a személyiség szabad kibontakozásához való jogból, azaz az önrendelkezés szabadságához való jogból vezette le. Eszerint az önazonossághoz és önrendelkezéshez való jog magába foglalja, hogy mindenki-

²⁶ 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134–135.

²⁷ 1009/B/1991. AB határozat, ABH 1992, 479–480.

²⁸ 254/D/1991. AB határozat, ABH 1991, 802–804. és 581/B/1990. AB határozat, ABH 1992, 645–647.

²⁹ 2299/B/1991. AB határozat, ABH 1992, 570–573.

³⁰ 20/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994, 106–113.

³¹ A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosítása tárgyában hozott 1995. évi XXI. törvény.

³² 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 272–287.

nek a legszemélyesebb joga vérségi származását kideríteni, vérségi jogállását kétségbe vonni vagy felkutatni, illetőleg az, hogy vérségi származását – a vérségi kapcsolatban közvetlenül érintettek körén kívül – senki ne tegye vitássá.

Ugyanakkor – más összefüggésekben – elvi élel emelte ki az Alkotmánybíróság a gyermek érdekeinek elsődlegességét a gyermekelhelyezéssel összefüggésben,³³ a gyermekelhelyezéssel kapcsolatban hozott bírósági határozat végrehajtása során,³⁴ a művi megtermékenyítés alkalmazásánál stb.³⁵ Mindezekre figyelemmel az alkotmányozás során a családvédelmi szabályokkal összefüggésben lehetőleg jogként megfogalmazva kell rögzíteni a gyermek érdekeinek elsődleges szempontként való figyelembevételét a családi kapcsolatokban.

Az alkotmányos családvédelem fogalmi körébe tartozik az alapvető szülői jogosultságok meghatározása is. A hatályos Alkotmány e vonatkozásában csak a 66. § (2) bekezdésében – az anyának nyújtandó támogatás és védelem körében –, továbbá a 67. § (2) bekezdésében, a gyermek nevelése vonatkozásában a szülőket megillető jogosultságot illetően tartalmaz rendelkezéseket. A szülői jogok alanyi jogként való koncipiálása középpontjában valóban a nevelés áll, a szülőknek ugyanis eredeti, elsődleges és elidegeníthetetlen joga van a gyermekek nevelésére, ezért az államnak a szülőket kell elismerni gyermekeik elsődleges nevelőiként. A szülőknek jogukban áll gyermekeiket erkölcsi és világnézeti meggyőződésükkel összhangban nevelni, amelynek során számításba jönnek a család kulturális hagyományai és az a társadalmi környezet, amely az egész család életére befolyásolólag hat. A szülőknek joguk van szabadon megválasztani a gyermekeik oktatását, tanítását biztosító iskolát, vagy más, a meggyőződésük szerinti neveléshez szükséges intézményt. Ennek során természetesen az állam által törvényesen meghatározott tankötelezettséget tiszteletben kell tartaniuk.

Fontos kiemelni, hogy a szülőket – elvileg – a szülői jogok mind a házasságból, mind pedig a házasságon kívül született gyermek vonatkozásában, továbbá a szülők különélése és válása esetén is megilletik. E jogok csak olyan korlátozásoknak vethetők alá, amelyek a gyermek érdekeinek elsődlegességéből adódnak.

A család, e természetes, alapvető és egyetemes közösség alkotmányos jogainak kialakításánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy a strasbourgi emberi jogi bíróság a család kategóriáját az Egyezmény alapján autonóm módon értelmezi. Eszerint nemcsak a *de jure* családi élet, hanem a *de facto*, azaz a szociológiai értelemben vett családi élet is védelemben részesül.³⁶ Ez azonban csak a hagyományos értelemben vett családokra, vagyis férfii és nő, valamint gyermekek (esetleg több-

³³ 995/B/1990. AB határozat, ABH 1993, 520, 524–526.

³⁴ 16/1992. (III. 30.) AB határozat, ABH 1992, 101–103.

³⁵ 750/B/1990. AB határozat, ABH 1991, 728–729.

³⁶ Lásd *Marckx v. Belgium*, 1979. június 13-i ítélet, Series A No. 31.

generációs családok) együttélésére és közös háztartására vonatkozik, és nem alkalmazható a nem hagyományos értelemben vett (pl. homoszexuális) együttélésekre.³⁷ Ezért – ahogy erre már fentebb is utaltunk – ezekre a speciális együttélésekre a diszkrimináció tilalmán túl nem kell speciális alkotmányi rendelkezéseket alkalmazni.

3. A magánélet védelme (egyeb, a magánszféra körébe eső alkotmányos jogok)

A magánélet védelmével kapcsolatos alapjogok alkotmányi szabályozásánál előzetes megjegyzésként le kell szögeznünk: hiba volna, ha az alkotmányozó a magánszféra védelméhez tartozó jogok tekintetében teljességre és zártságra törekedne. Azok a javaslatok,³⁸ amelyek az alapjogok katalógusának zártságára vonatkoznak, nem számolnak azzal, hogy a magánélet védelméhez kapcsolódó jogok, illetőleg az ún. személyiségi jogok folyamatosan változnak, a társadalmak és a tudomány (a technika) fejlődésével újabb és újabb személyiségi jogok és szabadságjogok ‘tenyésznek ki’, amelyekre egy alkotmányos jogállamban tekintettel kell lenni. Ezért e helyütt is egyetértünk Bragyova álláspontjával,³⁹ aki szerint éppenséggel az alapjogok zártságának hiánya tekintendő alkotmányos értéknek.

De nem tudjuk támogatni azokat a javaslatokat sem, amelyek ezeket az újonnan keletkezett személyiségi jogokat – különösen a kuriózus jogokat – az alapjogi fejezetbe iktatandónak vélik. Így semmi esetre sem javasoljuk teljesíteni Kardos Gábor javaslatát, aki szerint be kellene illeszteni az Alkotmány szövegébe a halál méltóságához, azaz az eutanáziához való jogot, illetve a minden természetes úton fogantatásra nem képes nőt megillető jogot a mesterséges megtermékenyítéshez.⁴⁰ E vonatkozásban nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a magánélet védelmét a strasbourgi intézmények az angolszász és a kontinentális jogrendszerekben érvényesülő fogalmaknál jóval tágabban értelmezik, s az olyan hagyományos fogalmak, mint a *privacy*, illetve a *protection from publicity* csak részben fedik ezt a gyakorlatot.⁴¹ Ugyanez a megállapítás érvényes a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatára is. Az alkotmányozónak ezért e körben mindenképpen számolnia kell azzal, hogy a magánélet sérthetetlenségének jogát, illetőleg a különböző személyiségi jogokat az Alkotmánybíróság joggyakorlata fogja alakítani.

³⁷ Lásd *X. and Y. v. the United Kingdom*, application no. 9369/1981. Decisions and Reports no. 32, 220.

³⁸ Lásd ismét Pokol Béla alkotmánytervezetét.

³⁹ BRAGYOVA i. m. (9. lj.) 66.

⁴⁰ KARDOS Gábor: Válasz a „Szükség van-e Magyarországon új alkotmányra?” című kérdőívre. *Jogállam*, 1994/2., 12.

⁴¹ Pieter van DIJK – G. J. H. van HOOFF: *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Boston, Kluwer, 1990. 368–378.

A Köztársaság Alkotmánya e körben csak az 59. § (1) bekezdésében tartalmaz rendelkezést: „A Magyar Köztársaságban mindenkit megillet a jó hírnévhez, a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jog.” Az Egyezmény 8. cikkének (1) bekezdése pedig úgy rendelkezik, hogy mindenkinek joga van arra, hogy magánéletét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. Mivel a titok- és adatvédelem körében külön tanulmány készül,⁴² az alábbiakban az ezzel kapcsolatos kérdésekkel nem foglalkozunk.

Az Alkotmánybíróság a magánszférához való jogot az emberi méltósághoz való abszolút jogból vezette le annak kiemelésével,⁴³ hogy ezt a jogot az ún. általános személyiségi jog egyik megfogalmazásának tekinti. Az általános személyiségi jog különféle aspektusai a személyiség szabad kibontakozásához való jog, az önrendelkezés szabadságához való jog, az általános cselekvési szabadság, illetőleg a magánszférához való jog. A magánszférához való jog azonban már természetesen nem korlátozhatatlan abszolút jog, hanem az Alkotmány 8. § (2) bekezdésének hatálya alá esik, ami azt jelenti, hogy az alapjog csak lényegi tartalmát illetően korlátozhatatlan. Az alapjog alkotmányos tartalmát az Alkotmánybíróság a magánélethez, az önmegvalósításhoz, az autonómia védelméhez, az intimszféra oltalmazásához való jogokban határozta meg.⁴⁴ Korlátozhatóságát a közélet tisztaságának védelmével, a közfunkciók viselésével összefüggésben állapította meg,⁴⁵ más megfogalmazásban pedig azt fejtette ki, hogy a közhatalmat gyakorló személyek esetében a magánélet védelme korlátozott. A közhatalom részesei, a közélet résztvevői – e tevékenységük körében – nem hivatkozhatnak magánéletük védelmére. Ez egyébként vonatkozik az egyéb személyhez fűződő jogokra is (jóhírnév, becsület stb.).⁴⁶

Azt tartjuk, hogy a készülő új alkotmánynak a magánszféra védelmét illetően ennyit minimumként feltétlenül ki kell mondania, ennél számottevően többet azonban valószínűleg nem is mondhat. A magánszférához való jogot tehát az Alkotmánynak konkrét, szubjektív alapjogként nevesítenie kell, mert a magánélet szabadságához való jog az egyén autonómiájának védelmére szolgáló olyan alapjog, amely az ember veleszületett méltóságából ered. E tartalmi meghatározáson túl a közélet tisztaságával összefüggő, illetőleg a közszerelőkre vonatkozó korlátozhatóság szabályait kellene az Alkotmányban tételezni.

A hatályos Alkotmányban nem, de az Egyezményben nevesített levéltitokhoz való jogot az Alkotmánybíróság mint a magántitokhoz való alapvető jog szerves részét értelmezte és részesítette védelemben.⁴⁷ Más összefüggésben érintette az

---

⁴² MAJTÉNYI László: *Az adatvédelem és az információszabadság az Alkotmányban* (kézirat).

⁴³ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, AD 11 1990, 44–45.

⁴⁴ 56/1994. (XI. 10.) AB határozat, ABH 1994, 314.

⁴⁵ 20/1990. (X. 4.) AB határozat, ABH 1990, 67, 71.

⁴⁶ 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 219, 220.

⁴⁷ 634/B/1991. AB határozat, ABH 1993, 558–560.

Alkotmánybíróság az elítéltek levelezési és levéltitokhoz fűződő jogát,⁴⁸ megállapította azonban, hogy azokat az időközbeni jogszabály-változások módosították, és lényegileg az Egyezményt alkalmazó strasbourgi szervek gyakorlatában kifejeződő követelményekkel töltötték meg. A levéltitokhoz fűződő jog klasszikus alapjog, s bár kétségkívül a magántitokhoz való jog része, önálló alkotmányos tételezése és kivételes törvényi korlátozhatóságának alkotmányba vétele indokolt volna, az Egyezmény 8. cikk (1) bekezdésével való összhang megteremtése miatt is.

A hatályos Alkotmányban is nevesített jóhírnévhez és a magánlakás sérthetlenségéhez való jogot továbbra is indokolt az Alkotmányban fenntartani. Ez azonban még kiegészítendő a klasszikus jogok közül a becsülethez, a tisztességes társadalmi megítéléshez és a megbecsüléshez való joggal. Ajánlható olyan alkotmányi tételezés is, amely az általános személyiségi jogot, illetőleg a személyiség szabad kibontakozásához való általános jogot foglalja szabályba. E jogok alkotmányba iktatott korlátjaiként a magánszférához való jog alkotmányos korlátozhatóságára irányadó rendelkezések volnának megfogalmazhatók.

---

⁴⁸ 710/B/1990. AB határozat, ABH 1993, 801, 802.

A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről

A Legfelsőbb Bíróság Pfv. III. 22.193/2004. számú határozata szerint „[a] fogyatékossgal született gyermek saját jogon igényelhet kártérítést, ha a kórház alkalmazottainak hibás vagy elmaradt tájékoztatása miatt a szülő nem élhetett a terhességmegszakítással kapcsolatban a jogszabály által biztosított jogával, és a gyermeknek ennek következményeként sérülnek az élethez, emberi méltósághoz, a legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez fűződő alkotmányos jogai” (BH 2005/11. 394. szám). A Legfelsőbb Bíróság ezt a határozatát elvi határozatként is közzétette a *Legfelsőbb Bíróság Határozatainak Hivatalos Gyűjteménye 2005/1. számában* 1206. sorszám alatt.

A döntés érdemi indokolása szerint „[a]z ügy megítélése szempontjából [...] döntő jelentősége annak van, hogy az alperes hibájából egy törvény által biztosított joggal való élés lehetősége elmaradt, és ennek következtében a fogyatékos gyermek a születésétől kezdve nem élhet teljes életet”. Figyelemmel arra, hogy a határozatban kifejtett elvi álláspont érinti a polgári jog személyi jogának és felelősségjogának több dogmatikai kérdését is, indokolt, hogy történeti és összehasonlító jogi elemzéssel bemutassuk a kérdéskörrel összefüggésben megfogalmazott tudományos álláspontokat és a nemzetközi bírói gyakorlat alakulását.

1. ‘Történeti’ és összehasonlító jogi elemzés

A határozattal elbírált tényálláshoz hasonló eseteknek az összehasonlításra érdemes fejlett jogi kultúrkörökben széles körű bírói gyakorlata és – ha csak a színvonalasabb hányadát is nézzük – könyvtárnyi szakirodalma van. A problémát több országban törvényi úton is rendezték. A források szerint a hazai jogirodalomban elsőként e tanulmány szerzője foglalkozott – a határozattal elbírált esetről szélesebb tényálláskörben – azzal a közel húsz évvel ezelőtt még viszonylag újfajta „felelősségjogi jelenséggel”, amelyet a terhességmegszakítások, sterilizációk, fogamzásgátlások, gondatlanul végzett vagy elmulasztott genetikai tanácsadások vagy szülés előtti téves orvosi vizsgálatok és mulasztások keltettek életre.

A felelősségbiztosításról 1989-ben megjelent monográfiájában a szerző az amerikai *common law* esetjogában előforduló és az ottani terminológiát átvevő nyugat-

európai országokban megjelenő néhány jogeset bemutatásával felhívta a figyelmet a felelősségi és kártérítési jog egy akkor még aránylag új tényálláskörére, amely a judikatúrában *wrongful pregnancy action*, *wrongful birth action* és *wrongful life action* elnevezésekkel jelent meg, és így vonult be a jogi szakirodalomba is.¹ A kérdéskör elemzése azonban a könyvben csak fragmentáris volt, figyelemmel arra, hogy a monografikus feldolgozás a felelősségjog akkori legújabb fejlődési tendenciáit legszélesebb körben mutatta be.

A jelenségre történő felhívás azonban – a meghivatkozott és a szakirodalomban már akkor elemzett bírósági jogesetekkel együtt – megfelelően differenciált az egyes tényállások között, kimutatva, hogy a *wrongful pregnancy action* az egészséges, de nem kívánt gyermek világrajövele esetére, a *wrongful birth action* a fogyatékossgal született gyermek utáni szülői kárigény esetére, míg a *wrongful life action* magának a fogyatékos gyermeknek a kártérítési igényére vonatkozik. Ez a tanulmány csak az utóbbi két tényálláskört, ezen belül is hangsúlyosabban a *wrongful life* tényállásait érinti, de a jelenségre történő utaláson túlmenően alapos dogmatikai vizsgálatra, az azt támogató széles körű bírói gyakorlat és szakirodalom bemutatására, emellett sokirányú jogösszehasonlításra törekszik.

1.1. Az amerikai jog

A *wrongful life* tényálláskörébe eső – a szakirodalomban is elemzett – első, közel negyven évvel ezelőtti kártérítési per 1967-ben a Supreme Court of New Jersey [New Jersey Legfelső Bírósága] előtt folyt.² Az ügy tényállása szerint a fogyatékos gyermek édesanyja a graviditás ideje alatt rubeolafertőzésen esett át, kezelőorvosa azonban nem informálta az anyát a fertőzésnek a magzatra nézve bekövetkező hátrányos következményeiről. Az emiatt fogyatékossgal született felperes keresete szerint megfelelő orvosi tájékoztatás esetén édesanyja nem hozta volna őt a világra, így nem kellene károsodottan élnie az életét.

New Jersey állam Legfelső Bírósága a fogyatékos gyermek keresetét azon az alapon utasította el, hogy „[a] bíróság nem mérheti a károsodott élet értékét magához az élet nemlétehez”,³ vagyis az ítélet kiemelt hangsúllyal utal arra, hogy az adott ügyben lehetetlen a kárt számítani, ugyanis a kárszámítás minden esetben összehasonlításon alapszik. A kártérítési jog logikája szerint a károsultat a kártéri-

---

¹ LÁBADY Tamás: *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből*. Pécs, Szikra, 1989. 34–35. oldalak és 120–126. jegyzetek.

² *Gleitman v. Cosgrove*, 227 A.2d 689. Lásd még *American Jurisprudence*. Cumulative Supplement, 22. kötet: Damages. New York, Rochester, 1996. 15.

³ „This court cannot weigh the value of life with impairments against the nonexistence of life itself.” *Gleitman v. Cosgrove* (2. lj.) 692.

téssel olyan helyzetbe kell hozni, mintha a károkozás egyáltalában nem következett volna be. Márpedig a kárszámításnak e legitim módja az adott ügyben azt követelné, hogy a bíróság értékbeli összehasonlítást alkalmazzon a károsodott élet és a nemlét között. Ez pedig lehetetlen – filozófiailag, matematikailag és jogilag is abszurd. Ez természetesen nemcsak a vagyoni, de az immateriális károkra is vonatkozik.

A bíróság döntése szerint a fogyatékos gyermek kártérítési követelésének teljesítését a közrend (*public policy*) is kizárja. Az állam közrendjébe ütközne ugyanis az, hogy a bíróság „egy ember életét akár direkt, akár implicit módon negatívan, azaz kárként értékelje”. Az emberi élet a jog számára is a legnagyobb érték, amelyet a jognak minden tekintetben védenie kell,⁴ és ez ugyanúgy vonatkozik a károsodott, mint az egészséges emberi életre. Hasonló álláspontot foglalt el a United States District Court [Kerületi Bíróság] a *Smith v. United States* ügyben annak kimondásával, hogy lehetetlen összehasonlítani a fogyatékos létet a nemléttel, már csak az oki összefüggés hiányára tekintettel is.⁵

A Supreme Court of Wisconsin [Wisconsin állam Legfelső Bírósága] a *Dumer v. St. Michael's Hospital* ügyben további argumentumot hozott fel a fogyatékosággal született gyermek keresetének megalapozatlanságára.⁶ Eszerint a gyermeknek genetikai vagy teratológiai károsodása esetén semmiféle törvény által védett joga és érdeke nincs a kártérítésre, mert fogyatékoságának okozója nem az orvos mulasztása, neki pedig nincs alanyi joga „nem megszületni”. Semmiképpen sem állítható tehát a „nemélet” a fogyatékos élet elé. Az ítélet hangsúlyozza azt a már említett szempontot, hogy az államnak alapvető feladata az emberi élet védelme, tekintet nélkül annak „minőségére”.

A *Becker v. Schwartz* és a *Park v. Chessin* ügyekben a New York Court of Appeals [New York-i Fellebbviteli Bíróság] arra mutatott rá,⁷ hogy nem tartozik az orvos a gyermekkel szemben ugyanolyan felvilágosítási kötelezettséggel, mint az anyával szemben, mert egyedül az anya önrendelkezési jogát érinti a korrekt orvosi tájékoztatás. A megfelelő felvilágosítás hiánya a gyermeknek semmiféle jogát vagy jogi érdekét nem sérti azáltal, hogy károsan született, ahelyett hogy meg sem született volna. Harmadik lehetőség ugyanis – ti. egészségesnek lenni – az eredendően károsodott magzatnál nincs. Ebben az ügyben tette fel először a bíróság a shakespeare-i kérdést: „to be or not to be” („lenni vagy nem lenni”),⁸ amit azután sok más ítélet megismételt, és tette továbbá azt a megállapítást, hogy a nemlétezés

⁴ John FINCH: Wrongful Life. *New Law Journal* (1982) 235.

⁵ *Smith v. United States of America*, 392 F.Supp. 654, Ohio (1975).

⁶ *Dumer v. St. Michael's Hospital*, 223 N.W. 2d 372, Wisconsin (1975).

⁷ *Becker v. Schwartz*, 386 NE 2d 807; *Park v. Chessin* 413 NY S.2d 895 (1978).

⁸ Lásd Michael A. BERENSON: The Wrongful Life Claim: The Legal Dilemma of Existence Versus Nonexistence – „To Be or not to Be”. Comment. 64 *Tulane Law Review* 895 (1990) 175.

egy alighanem kifürkészhetetlen titok, amely legfeljebb a filozófia és a teológia tudománykörébe, de semmi esetre sem a jog világába tartozik. Jogi értelemben tehát megalapozottan nem állítható, hogy a nemlétezés értékesebb volna az akár károsodott, akár nem károsodott életnél.

A California Court of Appeal [Kalifornia Fellebbviteli Bírósága] a *Curlender v. Bio-Science Laboratories* ügyben a fogyatékossgal született gyermek kártérítési követelését megítélte,⁹ hivatkozva arra, hogy a személynek veleszületett joga van egészséges embernek lenni, és a kárt pusztán annak alapján kell figyelembe venni, hogy a gyermek károsodottan született, anélkül hogy ez szükségessé tenné két életállapot, illetve a károsodott lét és a nemlét összehasonlítását. A másodfokú bíróság azonban a fellebbezések elbírálása során rámutatott arra, hogy a fogyatékossgal született gyermek kártérítési igényének elismerése ahhoz vezethetne, hogy a fogyatékosok saját szüleik ellen indíthatnának keresetet, ha a szülők – megfelelő orvosi felvilágosítás után – nem a terhesség megszakítása mellett döntöttek. Ez az ijesztő bírósági figyelmeztetés az állam törvényhozását nyomban beavatkozásra indította, aminek során a kaliforniai polgári törvénykönyv 43. szakasz 6. pontját kiegészítették azzal, hogy egy gyermek szülője ellen nem indíthat kártérítési követelést, amely azon az igényen alapszik, hogy a gyermek nem lett volna károsodott, ha nem született volna meg. A szülőnek kizárólagos joga, hogy elfogadja vagy visszautasítsa a gyermek születését, és az nem lehet egy harmadik személy elleni követelés tárgya, még a gyermek fogyatékossga vagy károsodása esetén sem.¹⁰

Összefoglalva, az elemzett jogesetektől – és természetesen még számos más bírói döntésből és azok tudományos alátámasztásából – megállapítható, hogy az amerikai *common law* esetjogában néhány, elsősorban elsőfokú határozattól eltekintve, a *wrongful life* igények nem kerülnek elismerésre, mert:

- néhány államban a törvényhozó kifejezett tilalmakkal akadályokat gördített az ilyen követelések útjába;¹¹
- a közrendbe ütközik, ha valaki igényét saját létének vitatására, azaz arra alapítja, hogy nem kellene fogyatékosként élnie, ha nem született volna meg;
- jogi értelemben abszurd annak kijelentése, hogy a nemlét jobb lenne a fogyatékos létnek;

⁹ *Curlender v. Bio-Science Laboratories*, 106 Cal.Rptr. 477, California (1980).

¹⁰ Civil Code of California 43(6): „(a) No cause of action arises against a parent of a child based upon the claim that the child should not have been conceived or, if conceived, should not have been born alive. (b) The failure or refusal of a parent to prevent the live birth of his or her child shall not be a defense in any action against a third party, nor shall the failure or refusal be considered in awarding damages in any such action.”

¹¹ Összefoglaló elemzését lásd Carel J. J. M. STOLKER: *Wrongful Life: The Limits of Liability and Beyond*. 43 *International and Comparative Law Quarterly* (1994), 524–525; Timothy J. DAVE: *Wrongful Life: Time for a „Day in Court”*. Note. 51 *Ohio State Law Journal* 473 (1990) 118.

- a fogyatékos életet az egészséges léttel összehasonlítni nem lehet, mert a genetikailag fogyatékos személynek esélye sem volt az egészséges életre;
- az orvosi hiba e körben nem okozatos, ezért a fogyatékos személy saját káráért más személy nem vonható felelősségre;
- az élet – akár egészséges, akár fogyatékos – nem egy kompenzálható hátrány („Life is not a compensable harm”).¹²

1.2. Az angol jog

Az angol *common law* esetjogában a fogyatékos gyermek saját jogú kártérítési igénye tárgyában született egyik legismertebb, a szakirodalomban feldolgozott eset a Court of Appeal 1982. évi ítélete.¹³ A döntés szerint ha a bíróság a keresetnek helyt adna, azt kellene megállapítania, hogy a károsodott élet nem olyan értékű, mint az egészséges, hanem annyira értéktelen, hogy a károsodottnak nem is volt érdemes megszületnie.¹⁴ Az 1974-ben született fogyatékos gyermek követelése alaptalanságának körében a bíróság még azzal is érvelt, hogy a gyermeknek nem volt alanyi joga a terhesség megszakítását kérni, mert semmiféle rendelkezési joga nem volt arra nézve, hogy saját életéről döntsön. Ugyanígy egy harmadik személy, az orvos sem dönthet a phoetus életének elvételéről vagy megtarthatóságáról, a döntés joga egyedül és kizárólagosan az anyáé. Azzal, hogy a törvényhozó az eugenikai abortuszindikációt legálissá tette, egyáltalán nem a fogyatékos magzat értéktelensége vagy csökkent értéke mellett foglalt állást, és még kevésbé arról rendelkezett, hogy a fogyatékos gyermeket kártérítés illeti meg azért, mert károsodottan megszületett és így kell élnie, ahelyett, hogy abortálták volna. Egy ilyen értelmezés egyenesen az állam közrendjébe – *public policy*jába – ütközik.

Legvégül a bíróság utalt arra, hogy időközben az egész problémakört a törvényhozás a bíróság álláspontjával egyezően rendezte. A Congenital Disabilities (Civil Liability) Act 1976 ugyanis törvényjogként mondja ki, hogy a hatálybalépésének napja, 1976. július 22. után született fogyatékos gyermek eredendő fogyatékosságára tekintettel saját jogon nem jogosult kártérítési igényt érvényesíteni. A törvényhozóéval azonos álláspontot fogalmazott meg már 1974-ben az angol jog kodifikációs szempontból történő felülvizsgálatával foglalkozó Bizottság (Law Commission), amit 1978-ban a Royal Commission on Civil Liability and Compensation for Personal Injuries még nagyobb hangsúllyal megerősített.

---

¹² *Anderson v. St. Francis – St. George Hospital* 614 NE 2d 841, 845.

¹³ *McKay v. Essex Area Health Authority*, 1 QB 1166, 2 WLR 890.

¹⁴ „It would mean regarding the life of a handicapped child as not only less valuable than the life of a normal child, but so much less valuable that it was not worth preserving.” Uo., 902.

Összefoglalva, Angliában a *wrongful life* igények elbírálása a lehető legtisztább megoldáson, törvényi szabályozáson alapul, amely kizárja az eredendő fogyatékos-sággal született gyermek saját jogú kártérítési igényét. Az angol jogfelfogás szerint – egyezően Amerika több államának alkotmányos elveivel – az állam közrendjét sérti a természetnél fogva károsodott személy kártérítési igényének akár a szülőkkel, akár harmadik személyekkel szembeni elismerése azon az alapon, hogy életét fogyatékosan kell élnie, mert életétől – magzati állapotában – terhességmegszakítás útján nem fosztották meg.¹⁵

1.3. A német jog

Németországban a Bundesgerichtshof (BGH) először 1983-ban hozott döntést a fogyatékos-sággal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről.¹⁶ A keresetet a Szövetségi Legfelső Bíróság elsődlegesen azon az alapon utasította el, hogy a felperes fogyatékos-ságát nem az orvos mulasztása, hanem a gyermek anyjának a terhesség alatti rubeolafertőzése okozta. A *nasciturus*nak – szemben az anyával – az életéről való rendelkezési joga nincs, következésképpen vele szemben az orvosnak semmiféle kötelezettség-szegése nem állapítható meg, amelyért felelőssé volna tehető. A terhességmegszakítás melletti döntés egyedül a terhes nő joga, a gyermeknek ilyen jogosultsága nincs.¹⁷

Az emberi élet és méltóság a jog számára a legnagyobb érték, és abszolút védelmet élvez. A bíróság szerint – különösképpen a nemzeti szocializmus tapasztalataiból merítve – semmilyen bírói ítélet nem nyilatkozhat az emberi élet kisebb, kevesebb vagy alacsonyabb értékéről, még kevésbé értéktelenségéről. Az embernek úgy kell elfogadnia az életét, ahogy azt a természettől megkapta, és nem lehet igénye sem annak megelőzésére, sem megsemmisítésére egy harmadik személy által. Hasonlóan a Kaliforniai Legfelső Bírósághoz, a BGH felvetette, hogy a gyermek igényének elismerése a szülővel szembeni követelést is megalapozná, ha az anya úgy döntött, hogy fogyatékosan is megtartja magzatát.

A BGH elé került másik, 1984. évi ügy tényállása szerint a 39 éves édesanya terhességének kihordásával kapcsolatban bizonytalan volt, ezért orvosi véleményt kért. Az orvos *amniocentesis* (a magzatburok átszúrása útján történt magzatvíz-vizsgálat) elvégzését rendelte el, s bár az a magzatnál rendellenesség fennállását valószínűsítette, a magzat kihordását javasolta. A gyermek Down-kórral jött a vi-

---

¹⁵ Az egész problémakört az angol jogban részletesen elemzi Gordon CORNIS: „Public Policy” and „Wrongful Birth” and „Wrongful Life” in England. *AIDA Newsletter* (1984) 241, amire már hivatkozik 1989-ben LÁBADY i. m. (1. lj.) 236.

¹⁶ BGH Z 86, 240=NJW 1983, 1371.

¹⁷ „Ein Recht des Kindes auf Unterbrechung der Schwangerschaft bestehe nicht.” Uo., 246.

lára.¹⁸ A felsőbbíróság – az anya kártérítési igényének elfogadása mellett – a gyermek követelését jogalap hiányában elutasította, itt is hivatkozással arra, hogy a gyermek saját maga kártérítési igényt az alperessel szemben nem érvényesíthet, mert egészségkárosodását nem az alperes okozta. Követelésének elfogadása azzal járna, hogy a jog elismerné annak lehetőségét, hogy egy ember a saját megsemmisítését az orvos részéről jogszerűen kérhetné, márpedig ez az eugenika morálisan, alkotmányosan és társadalmilag elfogadható határainak a túllépését jelentené.

Az alkotmányos elvet és értéktartalmat is érintő problémával először 1993-ban foglalkozott a Szövetségi Alkotmánybíróság [Bundesverfassungsgericht (BVerfG)], és kimondta, hogy „egy gyermek létezésének kárként való jogi megállapítása az alaptörvény 1. cikk (1) bekezdése [Art 1 I GG] alapján kizárt”. Az emberi méltóság védelmét a német alkotmányozó az alaptörvény élére állította mint abszolút és minden vonatkozásban korlátozhatatlan alapjogot, és ez – az élethez való alapjoggal egységben – megengedhetlenné teszi, hogy az emberi létezés bárki is kárként értékelje, ideértve a fogyatékos létet is. Az Alkotmánybíróság felfogásában – szemben a BGH álláspontjával – a fogyatékos élettel kapcsolatos szülői többletköltségeket sem lehet alkotmányosan kárnak minősíteni. A polgári jogi felelősség szabályai szerint az orvos kizárólag akkor tartozik kártérítési felelősséggel a fogyatékos gyermek irányában, ha a fogyatékoság az ő magatartására (pl. félresikerült terhességmegszakításnál okozott sérülés) vezethető vissza. A sérült gyermek értékcsökkenésének vagy értéktelenségének feltételezését egyébként az alaptörvény 1. cikk (1) bekezdése kizárja. Minden emberi élet egyformán értékes, ezért megengedhetlen különböző értékeknek és értékelésnek alávetni.¹⁹

Az egész problémakörnek a német judikatúrában óriási gyakorlata, a tudományban pedig széles körű irodalma van.²⁰ Ezek szerint teljesen egységes a bírói gya-

---

¹⁸ BGH Z 89, 95=NJW 1984, 658. Az esetet már idézi LÁBADY i. m. (1. lj.) 125. lj., 45.

¹⁹ „Jedes menschliche Leben [...] ist als solches gleich wertvoll und kann deshalb keiner irgendwie gearteten, unterschiedlichen Bewertung... unterworfen werden”. BVerfGE 39, 1, 59.

²⁰ Tekintve, hogy az egész kérdéskör összehasonlító jogi elemzése az utóbbi időben a hazai szakirodalomban is felmerült, és ezek az írások hangsúlyozottan – összehasonlító részükben – a német joggal foglalkoznak, e helyütt csak a legfrissebb és legigényesebb szakirodalomra utal a tanulmány. A hazai irodalomban lásd DÓSA Ágnes: Az orvos polgári jogi felelőssége az egészséges, nem kívánt gyermek születéséért. *Állam- és Jogtudomány*, 2000, 143–153.; DÓSA Ágnes: *Az orvos kártérítési felelőssége*. Budapest, HVG-ORAC, 2004. 149–150.; JOBBÁGYI Gábor: Az ember mint kár? *Jogtudományi Közöny*, 2004/1., 1–9.; HERPAI Annamária: Újabb jelenségek a születéssel kapcsolatos kártérítési igények körében. *Magyar Jog*, 2005/11., 691–701. A német irodalomból lásd Andreas REINHART: *Familienplanungsschaden. Wrongful Birth, Wrongful Life, Wrongful Conception, Wrongful Pregnancy*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 1999. 181–224.; Claudia JUNKER: *Pflichtverletzung, Kindesexistenz und Schadensersatz*. Berlin, Duncker & Humblot, 2002. 664–673.; Christian von BAR: *Der deliktsrechtliche Lebensschutz in Europa II*. München, Fritz Sturm, 1999. 115.; a német orvosi jog „Törő Károlya”: Adolf LAUFS: Schädliche Geburten – und kein Ende. *Neue juristische Wochenschrift*, 51/12. (1998) 796–798.; Hanns ENGELHARDT: Kind als Schaden? *Versicherungsvertragsrecht*,

korlat és a tudomány álláspontja abban, hogy a természet által fogyatékosan született gyermeknek saját jogon kártérítési igénye nem lehet, mert annak elismerése nem volna más, mint „Art pränataler Euthanasie”, amely ugyancsak az alaptörvény rendelkezéseibe ütközik [2. cikk (2) bekezdés].²¹ Ezt az egységes álláspontot az elismert szerzők közül egyedülálló, „magányos kőszirtként” a tekintélyes Erwin Deutsch professzor nézete töri meg, aki – az ekvivalencia elvére, vagyis arra hivatkozással, hogy ha a szülőket megilleti a kártérítés, akkor azzal a gyermek igénye ekvivalens – a fogyatékos gyermek saját jogú kártérítési igénye mellett érvel, hivatkozva az ő személyiségi jogainak a sérülésére és arra, hogy a gyermeknek legalább a *Mehrbedarf*, vagyis a fogyatékosággal kapcsolatos többletszükséglet költségeit meg kellene kapnia.²²

Ezt az álláspontot azonban a bírói gyakorlat – ideértve az Alkotmánybíróság felfogását is – elutasítja,²³ a szakirodalom pedig széles körben tévesnek tartja és cáfolja.²⁴ Eszerint Deutsch érvelése bizonyíthatóan azért téves, mert az eredendően, természetnél fogva fogyatékosan született gyermek helyzetét az egészséges gyermekhez méri mind a személyhez fűződő jogsértés, mind a kártérítés tekintetében, márpedig az ilyen gyermeknek „esélye sem volt arra, hogy egészséges legyen”, így arra sem, hogy teljes életet éljen, illetőleg hogy a felmerülő eltartási többletköltségektől mentesüljön. Vagyis nem volt megsérthető személyhez fűződő joga a legteljesebb testi és lelki egészséghez, így kártérítési igénye sem lehet, amelyért valaki – mint okozó – felelőssé volna tehető.

1988, 540–544.; az Alkotmánybíróság (BVerfG) gyakorlatához: Reinhold WEBER: Schadenersatzrechtliche Folgen der Geburt eines unerwünschten Kindes? – Zur Rechtsentwicklung und zur Rechtsprechung des BVerfG. *Versicherungsvertragsrecht*, 1999; Erwin DEUTSCH: Berufshaftung und Menschenwürde. *Neue juristische Wochenschrift* (1998). Lásd még a német alaptörvény kommentárját: Theodor MAUNZ – Günter DÜRIG: *Grundgesetz I*. München, C.H. Beck, 2000. Art. 112, 34.

²¹ A jogirodalomban az az álláspont is egységes – és ez számos bírósági ítéletben is megfogalmazódik –, hogy a „wrongful life” igényeknél a magzati eutanáziáról, vagyis a beteg magzat halálhoz való jogáról van szó. A fogyatékos gyermek ugyanis kártérítési követelése körében csak amellet érvelhet, hogy helyesebb lett volna saját életének kioltása, mert akkor nem kellene károsodottan élnie. Vö. Reinhard MERKEL: „Wrongful birth – wrongful life”: Die menschliche Existenz als Schaden? In: Ulfrid NEUMANN – Lorenz SCHULZ (szerk.): *Verantwortung in Recht und Moral*. Stuttgart, Franz Steiner, 2000. 172–192.

²² Erwin DEUTSCH: Das Kind oder sein Unterhalt als Schaden – Eine methodische Grundfrage des geltenden Rechts. *Versicherungsvertragsrecht*, 1995, 609.

²³ Lásd BGH NJW 1997, 1638; BVerfG 1997, NJW 1998, 519.

²⁴ Eduard PICKER: Schandenersatz für das unerwünschte Kind („Wrongful birth”). *Archiv für die zivilistische Praxis* 195 (1995) 483–547.

A *wrongful life* igények vonatkozásában teljesen homogén bírói gyakorlat és az azt támogató tudomány azonban már korántsem ilyen egynemű az ún. *wrongful birth* követelések tekintetében. A vitát és az eltérő álláspontokat – különböző bírósági ítéleteket – e körben az jelenti, hogy lehet-e mindkét szülőnek nem vagyoni kártérítési igénye (*Schmerzensgeld*) az ún. családtervezéshez fűződő személyiségi jog megsértése miatt, vagy ilyen követeléssel jogszerűen csak az anya élhet, mert az orvosi hiba, mulasztás kizárólag az ő önrendelkezési jogát sérti, továbbá hogy a szülők vagyoni kártérítés iránti követelése csak a fogyatékossgal miatti többletköltségekre, vagy a gyermek teljes körű eltartási és nevelési költségeire is kiterjed-e. További vitakérdés, hogy a szülők sikerrel érvényesíthetnek-e követelést szerződésszegési, deliktualis vagy személyiségi jogsértési alapon, esetleg ezek kombinációja révén. Az uralkodó, bár nem kizárólagos álláspont szerint a vagyoni kártérítés körében csak a fogyatékos gyermek tartásával, gondozásával és nevelésével kapcsolatos többletköltségek ítéelhetők meg a szülőknek, mert jogi értelemben egy élet születése önmagában nem minősíthető kárnak. Kár, hátrány tehát kizárólag a többletköltségek vonatkozásában létezhet, nem vagyoni kártérítés pedig csak az anyának jár, mert a gyermek világrahozatalával egyedül az ő személyiségi jogai sérülnek.²⁵

Összefoglalva, Németországban sem a bírói gyakorlat, sem a jogtudomány – az utóbbi elenyésző kivételtől eltekintve – nem akceptálja az eredendően fogyatékos gyermek saját jogú kártérítési igényét, mert:

- ezzel a jog elismerné és támogatná a személynek a saját élete kioltására való jogát;
- senkinek, még a magzatnak sem lehet igénye arra, hogy megöljék, így vele szemben az orvos nem követhet el jogsértést a fogyatékossgal való figyelmeztetés elmulasztásával;
- a genetikailag-teratológiailag károsodott magzatnak nincs személyiségi joga a nem károsodott, egészséges életre, mert az számára eredendően elérhetetlen, így hiányzó alanyi joga meg sem sérthető;
- egy emberi élet születése sem morálisan, sem jogilag nem értékelhető a megszületett káraként, a fogyatékosé sem, ha fogyatékossga ‘sorsszerű’;
- az élethez és az emberi méltósághoz való legalapvetőbb alkotmányos alapjog kizárja, hogy az emberi életet, akár a fogyatékos életet is a jog kárnak minősítse;
- a saját jogú kártérítési igény elismerésével a jog átlépné az eugenika etikailag, morálisan és társadalmilag elfogadható határait.

---

²⁵ Átfogóan lásd Christian von BAR: Schadenersatz für das unerwünschte Kind. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* (1998) 320–340.; DÓSA (2004) i. m. (20. lj.) 135–138.; HERPAI i. m. (20. lj.) 695–696; JOBBÁGYI i. m. (20. lj.) 5–8.

1.4. A francia jog

Franciaországban az uralkodó tudományos álláspont szerint – és ezt támasztja alá a bírósági ítéletek többsége is – „senkinek sincs joga a saját nemlétezésére”, vagyis a fogyatékossgal fogant vagy nem orvosi beavatkozástól fogyatékosná vált gyermeknek harmadik személlyel szemben önálló kártérítési igénye nincs.²⁶ A francia Semmitőszék (Cour de cassation) két korábbi, hasonló megoldást alkalmazó ítéletét követően ezt az álláspontot alapvetően megingatta,²⁷ amikor az elhíresült *Nicolas Perruche*-ügyben a fogyatékos felperes javára marasztaló ítéletet hozott.²⁸

Az ügy tényállása szerint az időközben 18. életévét betöltött Perruche kártérítési igénnyel lépett fel szülőanyja orvosával szemben azért, mert megszületett. Kereseti előadása szerint ha az orvosok az anyját a terhesség alatt fellépő rubeolaferőzészről még időben tájékoztatták volna, ő nem jött volna a világra súlyos testi és szellemi fogyatékossgal. Az ügy előadó bírója a keresetnek helyt adó ítélettel kapcsolatban azt nyilatkozta, hogy a Semmitőszék ismételten bebizonyította, „hogy van szíve”. Sargos bíró a marasztaló ítéletet az altruista humanitás kifejeződésének fogta fel. Álláspontja szerint a kártérítési igény elismerésével a bíróság nem az életet, hanem a fogyatékossgot értékeli hátrányosan. A fogyatékossgba belenyugvó, rezignált megoldás elégtelennek tűnik, mert az a segítségre szoruló embert magára hagyja.²⁹

A bíróság ítélete mind bírósági, mind tudományos körökben nemzetközi felháborodást váltott ki. A Német Sajtóügynökség vezércikkét jelentetett meg a *Süddeutsche Zeitungban*,³⁰ amelynek hatására 30 tekintélyes német és francia jogtudós egyedülálló tiltakozó nyilatkozatban adott hangot ellenérzésének,³¹ a *Le Monde* pedig kifejtette,³² hogy morális-etikai szempontból a bíróság ítélete az emberi életről és méltóságról való gondolkodás ‘alulmúlhatatlan mélypontja’. A francia és német élvonalbeli jogásztársadalom ellentámadásba lendült: sorra jelentek meg a francia és német, valamint az európai szakfolyóiratok hasábjain a döntéssel szembeni

²⁶ Vö. Eric FAVEREAU: Un fonds pour les victimes de la médecine. *Liberation*, 2000. július 29–30., 13; lásd továbbá Geneviève VINEY: *Introduction à la responsabilité*. Párizs, LGDJ, 1995. 75.

²⁷ Az ítéleteket elemzi HERPAI i. m. (20. l.) 696.

²⁸ C.cass.v. 17. 11. 2000, D. 2001, 332.

²⁹ Lásd Denis SALAS: L’arrêt Perruche, un scandale qui n’a pas eu lieu. *Justices* (2001), 14.; lásd továbbá Pierre-Yves GAUTIER: „Les distances du juge” – à propos d’un débat éthique sur la responsabilité civile. *Juris-Classeur périodique*, 2001. január 10., no. 2., 287.

³⁰ 2000. november 23., 15.

³¹ Lásd Thomas WINTER: „Bébé préjudice” und „Kind als Schaden”. Berlin, Duncker & Humblot, 2002. 154–155.

³² Catherine LABRUSSE-RIOU – Bertrand MATHIEU: La vie humaine comme préjudice? *Le Monde*, 2000. november 24.

bírálatok,³³ Thomas Winter egy egész könyvet jelentetett meg – természetesen sok figyelemre méltó jogösszehasonlítás mellett – „*Bébé prejudice*” und „*Kind als Schaden*” címmel, amelynek fő részében a francia ítéletet elemzi. Winter végkövetkeztetése szerint sem a francia, sem a német felelősségi jog nem biztosít a fogyatékos gyermek számára kártérítési igényt az orvossal szemben. A Semmitőszék ezzel ellentétes álláspontja emberiességi indokok alapján méltányolható, de a bíróság az ügyben tévedett, és ítélete hibás.³⁴

A Semmitőszék ítélete a francia törvényhozást is mozgáskényszerbe hozta.³⁵ A meghozott törvény kimondja, hogy senki sem érvényesíthet kártérítési igényt önmagában azért, mert megszületett. A törvény további rendelkezése szerint nem lehet kártérítési követelése annak, akinek fogyatékoságát vagy betegségét nem közvetlenül a terhesség ideje alatti orvosi beavatkozás okozta, hanem az természetes, sorsszerű okokban rejlik. Természetesen az anyaméhben közvetlenül okozott sérelemért – súlyos gondatlanság esetén – az orvost felelősség terheli. Összefoglalva, a francia jogban a *Perruche*-ítélet óta a *wrongful life* esetekben a fogyatékos gyermek saját jogú kártérítési követelését – ugyanúgy, mint az angol jogban és az USA néhány államának jogában – a törvényhozás rendezte, és a fogyatékos gyermek saját jogú kártérítési igényérvényesítését törvényileg kizárta.

1.5. További európai jogok

Az Európai Unió tagállamaiban a források szerint nem lehetetlen olyan felsőbbbírósági ítélet sem, amely a *wrongful life* követeléseket, azaz a természetnél fogva fogyatékosan született gyermek kártérítési igényét a szülőkkel vagy harmadik személyekkel szemben a gyermek javára elismerné. E követelések megengedhetetlensége tárgyában a szakirodalom álláspontja is szinte egységesnek

---

³³ François SHABAS: Anm. zu C.cass v. 17.11. 2000, JCP 2000 II. no 10438, S. 2309; Michelle GOBERT: La cour de cassation méritait-elle le pilori (À propos de l'arrêt de l'Assemblée plénière du 17 novembre 2000). *Petites Affiches* 2000/245, 4.; Jean GUIGUE: Anm. zu C.cass.v. 17. 11. 2000, Gaz.Pal. 24. 1. 2001, 26; SALAS i. m. (29. lj.) 14.

³⁴ „Weder das französische noch das deutsche Haftungsrecht verschaffen dem Kind einen Anspruch gegen den Arzt. Die gegenteilige Entscheidung der Cour de cassation mag aus menschlichen Gründen achtenswert sein, in der Sache ist sie falsch.” WINTER i. m. (31. lj.) 171.

³⁵ Loi no 2002-303 du 4 mars 2002 relative aux droits des maladies et à la qualité du système de santé. Lásd WINTER i. m. (31. lj.) 153.; Thomas WINTER: Leben als Schaden? – Vom Ende eines französischen Sonderwegs. *Juristen Zeitung* (2002), 330. A francia törvényt idézi HERPAI i. m. (20. lj.) 43. j.

mondható.³⁶ A szakmai vita inkább akörül forog – és ezt tükrözi a bírósági ítéletek sokfélesége is –, hogy az ún. *wrongful birth* követelések, tehát a szülők igénye tekintetében az adott tényálláskörben vagyoni kártérítésként csak a fogyatékossgal kapcsolatos többletköltségek ítéelhetők-e meg, vagy a fogyatékosan született gyermek teljes eltartási költsége, továbbá, hogy nem vagyoni kártérítés mindkét szülőnek jár-e, vagy csak az anyának. Ugyanakkor több tekintélyes civiljogász határozottan kitart amellett az álláspont mellett, amelyet a német alkotmánybíróság fogalmazott meg: „sem a gyermek létezését – ideértve a fogyatékos gyermeket is –, sem tartási költségeit nem lehet kárként értékelni, mert ez ellentétes az Alkotmánnyal.”

Az európai hírv bécsi professzor, Helmuth Koziol szerint a fogyatékos magzatra vonatkozó abortuszindikáció nem azért legális, hogy kártól védje meg a szülőket, következésképpen a fogyatékossg nem lehet jogszerű kártérítési alap. Másfelől senkinek, még a meg nem született magzatnak sem lehet jogszerű igénye arra, hogy elvegyék az életét, így vele szemben fogalmilag kizárt valamely kötelezettségszegést megállapítani.³⁷ Összefoglalva leszögezhető, hogy az Európai Unió tagállamaiban – ideértve a külön elemzett tagállamokat is – a *wrongful life* igényeket sem a bírói gyakorlat, sem a jogtudomány jogszerűen érvényesíthető követelésként nem ismeri el, helyenként azt a törvényhozás kifejezetten kizárja. A *wrongful birth* követelésekkel kapcsolatosan pedig uralkodó álláspont, hogy a szülők vagyoni kártérítési igénye csak a fogyatékossgal kapcsolatos többletterhek tekintetében megalapozott, mert családtervezéssel kapcsolatos joguk nem sérült, tekintve, hogy akartak gyermeket, szándékuk azonban nyilvánvalóan nem fogyatékos gyermek születésére irányult.

A szülői igények körében tehát már helye van az egészséges és fogyatékos gyermek közötti összehasonlításnak, mert a szülők tervezték, szándékolták az egészséges gyermek születését, helyette azonban a természetnél fogva fogyatékos gyermekük született. A fogyatékos és egészséges gyermek eltartása, gondozása közötti többletköltségek azok, amelyek hátránnyként jelentkeznek, így ezek – a felelősség fennállása esetén – az orvossal, vagyis harmadik személyekkel szemben jogszerűen érvényesíthetők. Nem vagyoni kártérítésre azonban kizárólag az anya jogosult, mert az abortuszindikációra vonatkozó felvilágosítási kötelezettség elmulasztása

---

³⁶ Az Európai Unió tagállamaiban végzett széles körű jogösszehasonlításra lásd Christian von BAR i. m. (25. lj.) 325–335.; Christine HIRSCH: *Arzthaftung bei fehlgeschlagener Familienplanung. „Wrongful Birth” und „Wrongful Life”*. Bécs, Manz, 2002. 7–13. Ezekben az írásokban a holland, belga, spanyol, dán és olasz bírói gyakorlat bemutatása is szerepel. Lásd még DÓSA (2000) i. m. (20. lj.) 151–152.

³⁷ Lásd Helmut KOZIOL: Austrian Report. In: Ulrich MAGNUS (szerk.): *Unification of Tort Law: Damages*. Hága, Kluwer Law International, 1996. 19–20.; idézi DÓSA (2004) i. m. (20. lj.) 136.

miatt egyedül az ő önrendelkezési joga sérült, másrészt a nála kialakuló lelki károsodás tekinthető olyan hátránynak, amely a nem vagyoni kártérítés megítélését megalapozza.

1.6. A magyar jog

Erre vonatkozó kifejezett törvényi szabályozás hiányában a *wrongful life* igények elbírálását hazánkban is a bírói gyakorlat alakítja. A hazai jogalkalmazásban az összehasonlító jogi elemzések során megismert ítélkezési gyakorlat fordítottja figyelhető meg: inkább az alsóbb fokú bíróságok tartják kizártnak és megengedhetetlennek a *wrongful life* követelések megítélését, és a Legfelsőbb Bíróság találja ezeket az igényeket jogszerűnek és megalapozottnak. A forrásokban fellelhető ítéletek szerint elsőként egy megyei bíróság a következőket mondta ki:

A vétaghiánnyal született felperes nem hivatkozhat az őt ért hátrányként arra, hogy amennyiben észlelik a terhességet, szülei a terhesség megszakítása mellett döntöttek volna. Ellenkező esetben ez azt eredményezné, hogy a felperes azért részesülne kártérítésben, mert megszületett és él, azaz az elmaradt haláláért kapna kártérítést. [...] A felperesnek a nem vagyoni kártérítés szempontjából sincs kára, hiszen az élet kárnak nem tekinthető.³⁸

Az alsóbíróságok más esetekben is elutasító álláspontra helyezkedtek. Egy Down-kórral született gyermek ügyében mind a gyermek, mind a szülei nem vagyoni kártérítés iránti igényét az elsőfokú bíróság elutasította azzal az indokolással, hogy a fejlődési rendellenességet nem a kórház, illetve az orvosok okozták, hanem az más biológiai okokból következett be.³⁹ Egy másik ügyben a vétagfejlődési rendellenességgel született gyermek keresetét a bíróság ugyancsak elutasította, és egyedül a szülők keresetének adott helyt azzal az indokolással, hogy a gyermek egészségkárosodása fejlődési rendellenességre vezethető vissza, amelyért az alperest nem terheli felelősség.⁴⁰ A bíróság ebben az ügyben azt is kimondta, hogy az alperes felelőssége csak a gyermek egészségi állapotával összefüggő károkért, vagyis az egészséges gyermekhez képest felmerülő többletkiadásokért állapítható meg. Ezek a többletkiadások pedig a szülőket terhelik, vagyis csak a szülők kártérítési igénye lehet megalapozott.

---

³⁸ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság Pf. 20.800/1992. szám: Idézi DÓSA (2004) i. m. (20. lj.) 137–138.; HERPAI i. m. (20. lj.) 201., 62. j.

³⁹ Az esetet ismerteti KÖLES Tibor: *Orvosi műhibaperek*. Budapest, HVG-ORAC, 1999. 203–208.

⁴⁰ Uo., 239–242.; DÓSA (2004) i. m. (20. lj.) 137.; HERPAI i. m. (20. lj.) 699.

Hasonló elvi álláspontra helyezkedett a Pécsi Ítéletábra – a későbbiekben részletesen ismertetésre kerülő – határozata,⁴¹ amelyben a bíróság elvi éllal mondta ki a fogyatékossggal születt gyermek kereseti követelésének alaptalanságát. A Legfelsőbb Bíróság a *wrongful life* igényekkel kapcsolatban azonban már 1995-ben alapvetően más elvi álláspontra helyezkedett. A végtagfejlődési rendellenességgel születt gyermek keresetét elutasító ítélettel szemben megállapította, hogy „az alperes kártérítési felelősségének alapja mindhárom felperes (tehát a gyermek és a szülők) esetében azonos, mert egyazon magatartás okozta a felperesek kárát, és csak a következmények szempontjából, a felelősség mértéke és módja tekintetében van eltérés közöttük”.⁴² A Legfelsőbb Bíróság abban a kérdésben is állást foglalt, hogy nem indokolt a kártérítésnek a felmerült többletkiadásokra való szűkítése, a felperesek további vagyoni és nem vagyoni kártérítésre is igényt formálhatnak. Ezt az álláspontját azután a legmagasabb magyar bírósági fórum Pf. III. tanácsa megismételte 1997-ben,⁴³ majd 2004-ben,⁴⁴ továbbá a tanulmány alapját képező EBH határozatában.⁴⁵

A hazai szakirodalomban a problémával összefüggésben egyedül Jobbágyi Gábor foglal határozottan állást, aki a gyermeknek kárként való minősítését – ideértve a fogyatékos gyermeket is – egyenesen abszurdnak nevezi.⁴⁶ Dósa Ágnes és Herpai Annamária az ellentétes bírósági döntéseket illetően explicit módon nem foglalnak állást,⁴⁷ bár mindketten – főként Dósa – hiányérzetüknek adnak hangot azzal kapcsolatban, hogy a Legfelsőbb Bíróság döntéseiben adós maradt annak megválaszolásával, hogy milyen szempontok alapján helyezhető a fogyatékos gyermek és a szülők keresete azonos jogalapra. Ameddig ugyanis – írja Dósa – „a szülők esetében jól megfogalmazható, mely személyhez fűződő joguk sérült (a családtervezéshez való jog), a gyermek esetében ez a személyhez fűződő jog biztosan nem sérült, de más sem, hiszen a gyermek számára »választási lehetőségként« csak a magzati halál és a fogyatékosan való megszületés áll fenn”.⁴⁸ Lábady – szándéka szerint is – korai tudósításában csak a jelenségre mint egy újfajta „felelősségjogi fenoménra” hívja fel a figyelmet, Köles Tibor pedig csupán a bírósági ítéleteket közvetíti az olvasó felé.

---

⁴¹ Pécsi Ítéletábra Pf. I. 20.187/2004/5. szám.

⁴² Legfelsőbb Bíróság Pfv. III. 22.670/1995. szám, idézi KÖLES i. m. (39. lj.) 239–241.; DÓSA (2004) i. m. (20. lj.) 137.; HERPAI i. m. (20. lj.) 699.

⁴³ Legfelsőbb Bíróság Pf. III. 21.899/1997. szám, idézi KÖLES i. m. (39. lj.) 217–224.

⁴⁴ BH 2004/3/112. szám.

⁴⁵ EBH 2005/1. 1206. szám.

⁴⁶ JOBBÁGYI i. m. (20. lj.) 7.

⁴⁷ DÓSA i. m. (2004) (20. lj.) 137–138.; HERPAI i. m. (20. lj.) 697–699.

⁴⁸ DÓSA i. m. (2004) (20. lj.) 137.

2. Az EBH határozattal elbírált ügy tényállása

2.1. A Down-szindróma

A per tényállása szerint a II. rendű felperes – a I. rendű felperes anyja és a III. rendű felperes házastársa – 40 éves korában vállalkozott ötödik terhességének kihordására. A graviditás első trimeszterében elvégzett AFP-vizsgálat kórosan alacsony értéket mutatott, az alperes orvosa ennek ellenére a vizsgálatot nem ismételtette meg, nem rendelt el ún. CVS-vizsgálatot és magzatvízminta-vételt (*amniocentesis*) sem, márpedig az orvosszakértői vélemény szerint ezekkel a vizsgálatokkal nagy valószínűséggel véleményezhető lett volna a magzat genetikai károsodása. A I. rendű felperes Down-kórral jött a világra.

A Down-szindróma (korábbi elnevezése szerint mongoloid idiotizmus) vele fogant rendellenesség, amelyet a 21-es kromoszómához kapcsolódó szám feletti kromoszóma okoz. A betegnek így 46 helyett 47 kromoszómája van. A 21-es triszómia oka ismeretlen. A kromoszóma-rendellenesség a 35. év feletti anyák újszülötteinél számottevően gyakoribb. A Down-kór általában mérsékelt fokú (néha azonban súlyos fokú) szellemi visszamaradottsággal és fizikai jelekkel együtt járó károsodás. A betegek nagy része megtanítható arra, hogy felnőtt korban hasznos munkát végezzen védett helyen vagy szociális otthonban.

A felperesek vagyoni és nem vagyoni kártérítésre irányuló keresetüket arra alapították, hogy amennyiben az alperes orvosa a II. rendű felperest a szükséges vizsgálatok elvégzéséről megfelelően tájékoztatja, és azok magzatának fejlődési rendellenességét igazolja, terhességének megszakítását kérte volna, mert erre a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény (a továbbiakban: Mvtv.) 6. § (1) bekezdés b) pontja alapján alanyi joga volt.

2.2. Az Ítéletábla álláspontja

Az Ítéletábla az I. rendű felperes keresetét jogalap hiányában találta megalapozatlannak.⁴⁹ Rámutatott arra, hogy a Ptk. 9. §-a szerint a jogképesség az embert

---

⁴⁹ Bár a tanulmány ezt a kérdést nem kívánja vizsgálni, a teljesség kedvéért indokolt előadni, hogy az ítéletábla a II. és III. rendű felperesek keresetét is alaptalannak találta. Álláspontja szerint a felperesek követelése elévült, mert a felperesek kártérítés fizetésére irányuló felszólítása az alpereshez az I. rendű felperes születésétől számított öt éven belül megérkezett ugyan, de ez a felszólítás a Mvtv. által még lehetővé tett terhességszakítás legutolsó időpontjához – a terhesség 24. hetéig [Mvtv. 6. §-ának (3) bekezdése] – képest öt éven túl lett előterjesztve. Az ítélet szerint attól az időponttól kezdve, amikortól a terhesség művi megszakítására már törvényes lehetőség nem volt, a felperesek károsodása befejezetté és visszafordíthatatlanná vált, vagyis a károsodás végérvényesen bekövetkezett, így az elévülés ezzel az időponttal kezdetét vette.

– ha élve születik – fogamzásának időpontjától kezdve megilleti. Bár a magyar jog a magzatot nem ismeri el személynek, azaz jogalanynak, a gyermeknek már születése előtt, tehát magzati állapotában is vannak jogai, amelyek az élve születés feltételétől függően illetik meg. Nincs azonban feltételes alanyi joga sem arra, hogy magzati életétől az Mvtv. rendelkezései alapján megfosszák. A feltételes, vagyis az élve születéstől függő jogképesség a magzat alanyi jogai tekintetében egy függő jogi helyzetet jelent, amelyben az alanyi jog csak eshetőlegesen, egy jövőbeni tény bekövetkezésétől függően keletkezik, a fogantatás időpontjára visszamenőleges hatállyal.

A magyar jog tehát nem ismeri el a magzat alanyi jogát sem a megszületésre, sem arra, hogy művi beavatkozással az életét elvegyék. Ez utóbbi elismerése egyébként az aktív eutanáziához való jog legalizálását jelentené. Alanyi jog hiányában pedig az alperes részéről hiányzik a cselekmény jogellenessége, amely az I. rendű felperes tekintetében a Ptk. 339. § (1) bekezdésének értelmében a kártérítési felelősség megállapítását kizárja. Az alperesnek az a mulasztása, hogy az I. rendű felperes vonatkozásában nem végeztette el azokat a vizsgálatokat, amelyek alapján genetikai kromoszómakárosodásának megállapítása nagy valószínűséggel bizonyossá vált volna, és ezzel megvalósultak volna az indikációs terhességmegszakítás tényálláselemei, alanyi jog hiányában nem minősülnek alanyi jogsértésnek, jogellenes magatartásnak, így az I. rendű felperes ezen az alapon jogszerűen nem tarthat igényt kártérítésre. Végül utalt az Ítélet tábla arra is, hogy az I. rendű felperesnél diagnosztizált Down-kór kialakulása nem vitásan az alperestől függetlenül megindult okfolyamat eredménye. Az alperes felelősségének alapja erre figyelemmel kizárólag az lehet, hogy a szakmai szabályokat sértő eljárása következtében a II. és III. rendű felpereseket elzárta a károsodáshoz vezető folyamat jogszabály adta megszakításának – a terhességmegszakításnak – a lehetőségétől.

2.3. A felülvizsgálati határozat érvei

Az I. rendű felperes igényét – a *wrongful life* követelést – illetően a Legfelsőbb Bíróság főbb érvei a következők voltak. Az alperes kórház nem a fogyatékoság kialakulásáért felelős, hanem az időben elvégezhető terhességmegszakítás esélyének elvesztéséért. A szülői döntés meghiúsulásának ugyanis az a következménye, hogy az I. rendű felperesnek az életét károsodottan, az Alkotmányban biztosított személyhez fűződő jogainak sérelmével kell leélnie, amely körülmények miatt alanyi joga van a kártérítés követelésére az alperessel szemben. Az orvosilag ellenőrzött súlyos fogyatékoság esetére biztosított terhességmegszakítás indikációjával „a magzatot is védi a törvény, beleértve az élve születést is”. A terhességmegszakítást ugyan a szülők kérhetik, vagyis az alanyi jog őket illeti meg, de ettől eltér az arra vonatkozó alanyi jog, hogy a jogellenesen kárt okozó alperessel szemben a fogya-

tékossággal született károsult annak alapján érvényesíthet kárigényt, hogy az említett személyiségi jogainak sérelme folytán egészségkárosodottan, hátrányos helyzetben kényszerül élni.

A Legfelsőbb Bíróság további indoka az volt, hogy „[a] fogyatékossgal született gyermeknek sérül az Alkotmányban biztosított joga, amely szerint minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz [54. § (1) bekezdés], illetőleg a legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez [70/D. § (1) bekezdés].” Ugyanakkor nem találta értelmezhetőnek a felülvizsgálati fórum az Ítélet-táblának azt a fejtegetését, amely szerint a magzatnak feltételes alanyi joga sincs arra, hogy a magzati életétől megfosszák, illetőleg hogy a magyar jog nem ismeri el a magzat alanyi jogát a megszületésre, vagy arra, hogy művi beavatkozással az életét elvegyék. Azt pedig egyenesen téves megállapításnak ítélte, hogy ez utóbbi elismerése az aktív eutanáziához való jog legalizálását jelentené.

Végül az elvi határozatában utal a Legfelsőbb Bíróság arra, hogy az ügy megítélése szempontjából „nem annak a körülménynek van jelentősége, hogy amennyiben az alperes alkalmazottai nem mulasztanak, az I. rendű felperest magzati életétől megfosztják, hanem döntő jelentősége annak van, hogy az alperes hibájából egy törvény által biztosított joggal való élés lehetősége elmaradt, és ennek következtében a fogyatékos gyermek születésétől kezdve nem élhet teljes életet.”

2.4. Okozatossági, logikai és dogmatikai szempontok

Bármennyire is tiszteletre méltó a felülvizsgálati határozatban megjelenő emberi és szociális szempont, a döntés bármennyire is az altruista humanitás eszméjét emeli be az ítélkezési gyakorlatba – miként a *Perruche*-ügyben hozott francia ítélet –, a bíróság ítélete nem tudja megkerülni azt az implicit tartalmat, hogy „a nemlét jobb, értékesebb a fogyatékos létnél”, ezért az utóbbit kártérítéssel kompenzálni kell. A felülvizsgálati határozat utolsóként idézett gondolata – minden jó szándéka ellenére – logikailag *circulus viciosus*, *idem per idem*. Annak kimondása, hogy döntő jelentősége nem a magzati élettől való megfosztásnak, hanem annak van, hogy egy joggal való élés lehetősége elmaradt (ti. a magzati élettől való megfosztás), tartalmilag ugyanaz. A gyermek számára tehát az egyetlen lehetséges alternatíva a magzati halál vagy a fogyatékos élet, vagyis keresete kizárólag azon a szemponton nyugodhat, hogy „jobb lett volna nem megszületnie”. Ennek a szempontnak az elfogadása pedig alighanem ugyanúgy érinti a magyar állam közrendjét, mint ahogy arra – a jogösszehasonlításban kifejtettek szerint – jó néhány nyugati állam bírósági ítélete közrendi kifogásként utal.

Az Alkotmánybíróság első ún. abortuszhatározata szerint:

Az emberi méltóság az emberi léttel eleve együtt járó minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, és ezért minden emberre nézve egyenlő. Az egyenlő méltósághoz való jog az élethez való joggal egységben azt biztosítja, hogy ne lehessen emberi életek értéke között

jogilag különbséget tenni. Nincs az életre méltóbb és méltatlanabb. Az egyenlő méltóság miatt egyaránt érinthetetlen a nyomorék és az erkölcsi szörnyeteg bűnöző élete és méltósága is. Emberi méltósága és élete mindenkinek csorbíthatatlan, aki ember, függetlenül fizikai és szellemi fejlettségétől, illetve állapotától.⁵⁰

Az Alkotmány 54. § (1) bekezdésének alkotmánybíróági értelmezése alapján tehát megállapítható, hogy a fogyatékos élet nem lehet értéktelenebb a „nemlétnél”, vagyis a magyar Alkotmány – mint az állam közrendjét megtestesítő norma – nem engedi meg a természetnél fogva károsodott személy saját élete értéktelenségére vonatkozó értelmezést, vagyis azt, hogy jobb lett volna nem megszületnie, mint fogyatékosan élnie.

A Ptk. 4. §-ának (1) bekezdése értelmében a polgári jogi jogviszonyokban a jó-hiszeműség és tisztesség követelményeinek megfelelően kell eljárni. A *Treu und Glauben* [jóhiszeműség és tisztesség] elve, amely a polgári jog megingathatatlan alappilléret képezi, a polgári jogi jogviszonyok etikai megalapozottságát jelenti. A tisztesség követelménye napjainkban már univerzális, nemzetek feletti, általánosan elismert elvnek tekinthető.⁵¹ A polgári jog alapelvét, a tisztesség etikai követelményét sérti a természetnél fogva fogyatékos személy kártérítési keresete orvosai-val szemben „azért, mert megszületett”.

A Legfelsőbb Bíróság elvi határozatának további érvei az okozatossági elméleteken ‘futnak zátonyra’. Az adott tényállás mellett ugyanis az alperes mulasztásának következménye nem maga az I. rendű felperes fogyatékosága, hanem az időben elvégezhető terhességmegszakítás esélyének elvesztése. Határozottabban fogalmazva: ha az alperes nem követett volna el mulasztást, akkor a terhesség megszakítására, az I. rendű felperes magzati életének kioltására került volna sor. Vagyis újra visszaköszön a kiindulási probléma, jelesül az, hogy az I. rendű felperes szempontjából egyetlen szemrehányás tehető az alperesnek, mégpedig az, hogy az életét nem akadályozta meg. Vitathatatlan, hogy az I. rendű felperes kártérítési igényének emiatt történő elfogadásával a bíróság elismeri a személynek a saját élete kioltásához való jogát. Éppen ezért az adott tényálláskörben rendkívül gyakoriak a nyugat-európai – főként német – bírósági ítéletekben a prenatális eutanáziára való hivatkozások, és erre az álláspontra helyezkedik az élvonalbeli jogtudomány is.⁵²

A jogi és alkotmányossági szakirodalom a prenatális eutanázia problémájához gyakran hozzákapcsolja az eugenika, vagyis az egészséges születéssel kapcsolatos

⁵⁰ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 309.

⁵¹ Werner LORENZ: Rechtsvergleichung als Methode zur Konkretisierung der allgemeinen Grundsätze des Rechts. *Juristen Zeitung* (1962) 264–275.; GELLÉRT György (szerk.): *A Polgári törvénykönyv magyarázata*. Budapest, KJK–KERSZÓV, 2002. 33–34.

⁵² Lásd LAUFS i. m. (20. lj.) 798.; WINTER i. m. (31. lj.) 164.; MERKEL i. m. (21. lj.) 172.

nézetek morálisan és társadalmilag még elfogadható határait. Ez az összefüggés a probléma megoldásánál azért nem elhanyagolható, mert az I. rendű felperes keresete folytán azt a kérdést veti fel, hogy az alperes köteles lett volna-e a beteg magzati életet kioltani, azaz ennek elmulasztása miatt követett-e el magával az I. rendű felperessel szemben jogsértést. Az elvi határozat szerint az I. rendű felperesnek alanyi joga van az alperessel szemben a kártérítés követelésére, mert életét károsodottan, az Alkotmányban biztosított személyhez fűződő jogainak sérelmével kell leélnie.

Jogdogmatikailag az alanyi jog mindig valakinek a joga, absztrakt vagy alanytalan alanyi jog nincs. Márpedig az I. rendű felperesnek ismeretlen eredetű kromoszómatiszomiája miatt biológiailag, fiziológiailag esélye sem volt a teljes életre, a legmagasabb szintű testi és lelki egészségre [Alkotmány 70/D. § (1) bekezdés], vagyis erre nézve személy szerint alanyi joggal nem rendelkezett. Minthogy pedig a kifejtettek szerint alanyi rendelkezési joga a saját életéről sem volt, az alperes elmulasztása az I. rendű felperes irányában semmilyen értelemben nem valósított meg alanyi jogsértést. Életét – bármennyire is méltányolhatók az elvi határozat emberiességi tiszteletre méltó szempontjai – úgy kell elfogadnia, ahogyan azt a természettől kapta, saját fogyatékosága hátrányaiért az alperes nem vonható felelősségre.

2.5. A szülők *wrongful birth* követelése

A II. és III. rendű felperesek keresetének nyilvánvalóan van jogalapja.⁵³ A kármeghatározást és a kárszámítást illetően a fejlett jogrendszerekben a többségi – és uralkodó – bírói és szakirodalmi álláspont szerint nem vagyoni kártérítésre csak az anya jogosult, mert egyedül az ő önrendelkezési jogát sérti a terhességmegszakítás esélyének az elvesztése. Felvethető ugyan, hogy miután az Mvtv. pre-

---

⁵³ Miként arra utaltam, a tanulmány a II. és III. rendű felperesek követelésének elévülésével nem kíván foglalkozni. Szükségesnek látom azonban megjegyezni, hogy ha – az elvi határozatban kifejtettek szerint – az alperes az időben elvégezhető terhességmegszakítás esélyének elvesztéséért felelős, akkor károkozása ennek az esélynek az elmulasztásával végérvényesen bekövetkezett, és bekövetkezett a felperesek károsodása is, mert hisz az I. rendű felperes károsodott élete ettől az időponttól kezdődően megváltoztathatatlan volt. Maga az elvi határozat mondja, hogy „az emberi élet a fogantatástól kezdődően folyamatos”, tehát a kár nem megszületésekor, hanem magzati állapotában akkor következett be, amikortól a terhességmegszakítás a törvénynél fogva már kizárttá vált. Mivel az Mvtv. 6. §-ának (3) bekezdése szerint genetikai, teratológiai ártalom valószínűsége esetén a terhesség legvégső esetben a terhesség 24. hetéig szakítható meg, ezzel az időponttal a felperesek kára – az I. rendű felperes fogyatékosága miatti hátrányok – megváltoztathatatlanul bekövetkeztek. Ezzel az időponttal tehát az elévülés kezdetét vette. Más kérdés, hogy az elévülés az I. rendű felperes fogyatékoságának észleléséig, azaz megszületéséig nyugodott, ennek azonban az igény érvényesítésére kihatása nincs.

ambuluma a családtervezés jogát a szülőknek biztosítja, az apának is sérült ez a személyhez fűződő joga. A törvény egészéből azonban az következik, hogy a terhességmegszakítás joga – az egyéb feltételek fennállása esetén – egyedül az anyát illeti, még akkor is, ha a kérelem aláírására, illetve a megfelelő tájékoztatásra az Mvtv. 9. § (1) és (3) bekezdése az apának is lehetőséget biztosít. A terhességmegszakítás lehetőségére vonatkozó megfelelő szakmai tájékoztatás elmulasztása tehát kizárólag az anya személyiségi, önrendelkezési jogát sérti,⁵⁴ így személyhez fűződő jogainak megsértése miatt nem vagyoni kártérítésre egyedül az anya jogosult.

Az összehasonlító jogi elemzéssel vizsgált ítéletek – és a hazai ítéletek is –, valamint a tudományos álláspontok a szülők kártérítési igénye tekintetében a kártérítést a fogyatékos gyermek nevelésével együtt járó többletterhek megtérítésére szorítják, legalábbis ez az álláspont látszik a bíróságok gyakorlatában és az azt támogató szakirodalomban általánosan elfogadottnak.⁵⁵ Ebben az összefüggésben utalni kell a Legfelsőbb Bíróság 941. számú elvi határozatára, amely szerint egy egészséges gyermek megszületése jogi értelemben kárnak nem minősíthető. Márpedig az ún. *wrongful birth* igényeknél abból kell kiindulni, hogy a szülők akartak gyermeket, családtervezési szándékuk azonban nyilvánvalóan egészséges gyermek születésére irányult. Vagyis e körben helye van az egészséges és fogyatékos élet közötti összehasonlításnak, szemben az I. rendű felperes követelésével, akinek esélye sem volt arra, hogy egészséges legyen.

A szülők családtervezési szándéka viszont arra irányult, hogy egy egészséges gyermeknek adjanak életet, akinek az eltartását, nevelését, gondozását családtervezési döntésük meghozatala során vállalták. Káruk tehát e vállálásukhoz képest bekövetkezett hátrányokhoz igazodik, vagyis az alperes felelősségi körébe azok a többletterhek, gondozási, nevelési és tartási többletköltségek tartoznak, amelyek a tervezett és akart egészséges, de a természetnél fogva fogyatékosan született gyermek tartásának különbözeteként jelentkeznek. Ha ugyanis a bíróság a kártérítést nem szűkíti a felmerült többletkiadásokra, a kártérítésben olyan tételeket is figyelembe vesz, amelyek egyébként az egészséges gyermek eltartásával kapcsolatosak, azzal összefüggésben merülnek fel, márpedig ez ellentétben áll a 941. számú elvi határozatban és abban az általános jogelvben foglaltakkal, hogy az egészséges gyermek semmilyen körülmények között nem tekinthető kárnak.

---

⁵⁴ Az abortusz és az anya önrendelkezési jogának összefüggésével az idézett AB határozat kimerítően foglalkozik. ABH 1991, 301–302.

⁵⁵ Bár a BVerfG – ahogy erre a tanulmány korábban hivatkozott (19. l.) – leszögezte, hogy sem a gyermek létezését, sem pedig tartási költségeit nem lehet a német alaptörvény szerint kárként értékelni a fogyatékos létezés esetében sem, a bírói gyakorlat a fogyatékossgal járó többletterheket – a felelősség fennállása esetén következetesen az orvosi felelősség szférájába utalja.

3. Következtetés

A fentiekben elvégzett összehasonlító jogi elemzésre, törvényi szabályozásokra, elmentéses bírósági döntésekre és a Legfelsőbb Bíróság elvi határozatban közzétett álláspontjára figyelemmel az alábbi következtetésre jutottunk:

- a természetnél fogva fogyatékossgal született gyermek saját jogon nem igényelhet kártérítést, ha a terhességmegszakítás során elmaradt vagy hibás orvosi tájékoztatás miatt anyja nem élhetett a terhességmegszakítással kapcsolatban a jogszabály által biztosított jogával;
- ha a felelősség és a kártérítés feltételei egyébként fennállnak, az anya személyiségi jogainak sérelme folytán nem vagyoni, a szülők pedig vagyoni kártérítésre jogosultak;
- a vagyoni kártérítés mértékét a fogyatékos és az egészséges gyermek eltartása, gondozása és nevelése közötti különbségek többletterheiben kell megállapítani;
- a probléma súlyára, összetettségére tekintettel *de lege ferenda* indokoltnak tartanánk, hogy a kérdéssel a hazai törvényhozás is foglalkozzon, és minél előbb tegyen lépéseket az egységes jogi megítélés kialakítására a bírói gyakorlatban.

II. rész

**Az élet és a család joga a keresztény
értékrend tükrében**

A házasság és a család jogi környezete

1. A házasság és a család természetes ‘belső’ jogi rendje

A házasságnak és a házasságon alapuló családnak mélyen az emberi természetben gyökerező jellege van. A „család a társadalom alapvető sejtje” axióma közhelyszerűnek hangzik, ami természetesen nem azt jelenti, hogy nem is igaz. A család a társadalomnak azért alapvető sejtje, mert ontológiai struktúrájában, azaz természeti lényegében azonos a társadalom életével. A házasságon alapuló család az emberi társadalom forrása és alapító eseménye, amely természetjogi jelleggel rendelkezik, mivel belső alkotmánya és princípiumai vannak, azaz olyan rendező elvei, amelyek az egész társadalmat is meghatározóan áthatják. Ezért szól az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának bevezetője a „népek és az emberiség családjáról”, és ezért foglal el a házasság és a család a legtöbb nemzeti alaptörvényben, alkotmányban kiemelt pozíciót. *Ubi socie las, ibi ius*, azaz e klasszikus maxima szerint a társadalom feltételezi a jog létezését. Ha pedig a társadalom a család szervezeti képét mutatja, akkor ebből evidenciaszerűen következik, hogy a házasságnak és a családnak intézményi-normatív dimenziói vannak, vagyis a jogiség immánensen jellemzője a házasságnak és a családnak.

Ez az intézményi-normatív sajátosság a házasság és a család ‘belső’, természetes rendjéből következik, és mint természeti, természetjogi jellemző megelőzi a ‘külső’, állami jogalkotást, és vele szemben elsőbbséget élvez. A család tehát nem a külső, állami akarat folytán töltődik fel normatív tartalommal, hanem sajátosan jogi jellege természetéből forrászik. A család olyan szerepet tölt be az emberi társadalomban, mint a gravitáció a világegyetemben. A gravitáció természeti törvényének megszűnésével a galaktikák széthullanának, és a világegyetem részei „tehetetlen kődarabok gyanánt ott kerengének céltalan és örökkön örökké a dimenziótlan semmiben” (Friedrich Dürrenmatt: *A fizikusok*). Miként a természeti törvényeknek alávetett és azokon alapuló gravitáció természeti összetartója és mozgató eleme a világegyetemnek, ugyanígy a család belső törvényei, e törvényeken alapuló rendezőelvei tartják össze és viszik előbbre magát a társadalmat. Ezért nemcsak a társadalom jelene, hanem jövője is a családban található meg.

A házassághoz és a családhoz tehát a jogiség elválaszthatatlanul hozzátartozik, azok jogi jellegét így nem a külső, ‘rarakódott’ normatív törvényi rendelkezések adják, amelyek éppen ezért nem lehetnek ellentétesek a házasság és a család saját ‘belső’ normativitásával, mert minden olyan ‘külső’ hatalmi norma, amely a ter-

mészet alapvető normáival ellentétben áll, az a ‘gravitáció gyengülését, elerőtlenedését’ segíti elő, és végső soron a galaktikák, illetve a társadalom pusztulásához vezet. Az ilyen jogi előírások lényegében érvényes jognak nem is tekinthetők.

A házasság és a család belső természetjoga jelöli ki és konstituálja a ‘férji’ és ‘feleségi’ státuszokat és szerepeket csakúgy, miként e normatív dimenzióban gyökerezik a ‘szülői’ és a ‘gyermeki’ státusz is. E természeti normativitás uralja az emberi személy antropológiailag eredendően társas természeti adottságait, amelynek keretében számtalan egyéb – a jog és az erkölcs határmezsgyéjén mozgó – természetes princípiumok jellemzik a házasság és a család ontológiai relációit. Ezek a sajátlagosan jogi jellemzők éltetik és ‘lüktetik’ – a személyek természetes rendjében – az egész társadalom számára alapvető jelentőségű, szubsztanciális tényezőt, mint amilyen a szolidaritás, amely a nemzetközi és nemzeti béke legalapvetőbb garanciája, mint amilyen a felelősségvállalás, amely a személyközi viszonyok meghatározó princípiuma, továbbá a hűség, a bizalom, de legmeghatározóbban a szeretet, amely minden emberi tevékenység végső értelme és célja.

Az, hogy a feleség csak a férj által minősül feleségnek, és megfordítva, hogy a férj is csak felesége által kerül férji pozícióba, továbbá hogy a szülő csak gyermekéhez képest minősül anyának és apának, a család ‘belső’ rendjének természeti-konstitutív eleme, amely az emberi és társadalmi lét legalapvetőbb jegyeit tükrözi, és amely az állami törvényhozást megelőző, immanens jogi jellemzők kifejeződése és hordozója. Az állam pozitív jogalkotásának – mivel a házasság és a család jogi-ságát nem az állam teremti meg – tehát fel kell ismernie és meg kell ragadnia azokat az alapvető természetes-természetjogi vonatkozásokat, amelyek a család belső rendjében rejlenek, és ezeket feltárva, ‘külső szabályokkal’ kell elismernie, óvnia, védenie és erősítenie. Az állami jogalkotás tehát nem sértheti a házasság és a család rendjének belső, természetes normáit és princípiumait, hanem a házasságot és a családot az egész társadalom alapintézményeként kell hatalmi eszközeivel védenie, hisz ezzel magát a társadalmat erősíti és védi, amely minden jogalkotás esszenciális szempontja.

A katolikus egyház társadalmi tanítása szerint a keresztény antropológia legalapvetőbb igazsága és természetjogi rendje a férfi és nő eredendő összetartozása. II. János Pál pápa a házasság antropológiai alapjairól szóló tanításában a jahvista teremtéstörténet kulcsmondatainak és kifejezéseinek az elemzése során mutatja ki, hogy az Újszövetségben Jézus tárja fel Istennek a férfi és nő viszonyára vonatkozó eredeti szándékát, és azt a jogi-etikai magatartást, amely lehetővé teszi ennek az eredeti kapcsolatnak a megélését (Mt 5,27–32). A keresztény antropológia tehát a Teremtés könyvéből vezeti le a házasság és a család ‘belső jogi rendjét’, az emberi személy elidegeníthetetlen méltóságát, társas természetét mint az emberi lény meghatározó alkotóelemét, a személyek megtestesült kapcsolatát: a *communio personarum*ot, azt, hogy a ‘nőiség’ a ‘férfiasság’ jelenlétében találja meg magát, miként a férfiasságot is a nőiség szilárdítja meg akkor, amikor a nő a férfinak és a férfi a nőnek adatik, hogy „megismerjék egymást”. A termékenység révén pedig a nő anyaként, az új élet világra hozójaként ismerszik meg.

Ebben a kapcsolatban az ajándékozás és az ajándék elfogadása – mint jogilag is értékeltektusok – teljesen átjárják egymást, amelynek során az ajándékozás elfogadássá, az elfogadás pedig ajándékozássá válik. A férfi és nő eredendő összetartozása tehát a személyek közösségének ösformája, amelynek következménye lesz/ lehet a szülői lét, amelyben szülőkként, anyaként és apaként teljesül be férj és feleség kölcsönös egymást megismerése, és amely megismerésben kezdettől fogva ott van harmadikként a gyermek, aki a férj és feleség számára lehetővé teszi a szülői lét átélését. Az egyház társadalmi tanításában tehát még inkább hangsúlyozódik a házasság és a család belső, immanens (természet)jogi rendje, vagyis az, hogy a házasságon alapuló család mint a társadalom természetes alapsejtje ‘belső’ alkotmánnyal, jogi és etikai princípiumokkal rendelkezik, amely nem írott, természetes jog a pozitív, az állam által alkotott jog kifejezésére és védelmére jogosult.

2. A házasság és a család jogi rendje a nemzetközi dokumentumokban és az Alkotmányban

A legfontosabb emberi jogi nemzetközi egyezmények a házasságot férfi és nő életközösségként tételezik (ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 16. cikk; Emberi Jogok Európai Egyezménye 12. cikk; Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 23. cikk). Az Európai Unió Alapjogi Chartája szerint a házasságkötéshez és a családalapításhoz való jogot az e jogok gyakorlását szabályozó nemzeti törvények szerint kell biztosítani. Az Európai Közösségek Bírósága kimondta, hogy a tagállamok által általánosan elfogadott definíció szerint a házasság két különemű ember unióját jelenti (C-122/99 és C-125/99 egyesített ügyek, 2001). Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint pedig a házasságra és a családra vonatkozó jogokat a részes államok nemzeti jogrendszerei által lefektetett szabályok szerint kell megítélni. Ezekből a nemzetközi dokumentumokból tehát az derül ki, hogy a házasságra és a családra vonatkozó alapvető szabályokat a nemzetállamok belső joga határozza meg, kötelező érvényű nemzetközi normák általában nincsenek, legfeljebb ajánlások vannak a tagállamok számára.

A magyar Alkotmány 15. §-a mondja ki, hogy a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét. Azt, hogy ez az államot terhelő alkotmányi kötelezettség mit jelent, ennek mi a tartalma, az Alkotmánybíróság bontotta ki fennállásától fogva napjainkig. Az ‘alkotmányos forradalmat’ levezénylő első Alkotmánybíróság már egy egészen korai határozatában kimondta, hogy „a társadalmat alkotó polgárok legalapvetőbb és legtermészetesebb közössége a házasság és a család. A házasságra és a család viszonyaira vonatkozó szabályok az állampolgárok alapvető jogai és kötelességei körébe tartoznak, amely következik az Alkotmány 15. §-ának és 67. §-ának a rendelkezéseiből” [4/1990. (III. 4.) AB határozat]. Ugyancsak már 1990-ben mondta ki az Alkotmánybíróság, hogy „az Alkotmány 15. §-ában foglalt védelem alapjogként kiterjed a házasság és a család jogi

szabályozásának legfontosabb kérdéseire, amely jogok az Alkotmány 8. § (2) bekezdése szerint lényeges tartalmukban nem korlátozhatók” (995/B/1990. AB határozat).

Az Alkotmánybíróság szerint az a tény, hogy „az 1989-es köztársasági alkotmányunk a házasság és a család intézményét védő szabályát a demokratikus jogállam alapvető értékeit felsoroló »Általános rendelkezések« között tartotta fenn, önmagában is jelentőséggel bír: az Alkotmány a házasságot és a családot a magyar társadalom alapintézményének tekinti” [154/2008. (XII. 17.) AB határozat]. Az Alkotmánybíróság a 14/1995. (III. 13.) AB határozatában a házasság és a család belső jogi rendjére vonatkozó és az osztársadalmi felfogással összhangban értelmezte az Alkotmány 15. §-át, és kimondta, hogy a házasság „tipikusan közös gyermekek születését és családban való felnevelését célozza, amellet, hogy a házastársak kölcsönös gondoskodásában és támogatásában élésének is kerete. A házasság intézményét az állam arra tekintettel részesíti alkotmányos védelemben, hogy elősegítse a házastársak számára a közös gyermekkel is rendelkező család alapítását. Ez a magyarázata annak, hogy az Alkotmány 15. §-a együtt említi a védelem két tárgyát: A Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét”. Az idézett határozat kimondja azt is, hogy a világban megjelenő válságtünetek és legújabb folyamatok egyike sem „ok arra, hogy a jog eltérjen a házasságnak attól a jogi fogalmától, amely a mai állapothoz vezető hagyományban mindig is élt, és amely a mai jogokban is általános, továbbá amely a köztudat és a köznyelv házasság-fogalmával összhangban van. A mai alkotmányok és a házasságra és családra vonatkozó rendelkezések összefüggéséből levezethetően a magyar Alkotmány is a férfi és nő közötti házasságot tartja értéknek és azt védi.”

Az Alkotmány 15. §-a amikor kimondja, hogy a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét, nem csupán egy államcél, állami feladatot deklarál, hanem egy objektív intézményvédelmi kötelezettséget állapít meg, azt az állami kötelezettséget, hogy „a törvényhozó jogszabályok megalkotása útján részesítse védelemben a házasság és a család intézményét” [7/2006. (II. 22.) AB határozat]. Az állam kötelezettsége minimálisan arra terjed ki, hogy a házasságkötés és a családalapítás feltételeit, jogi kereteit megteremtse. Ennek keretében az állam nem teremthet olyan törvényi környezetet, amely a házaspárokat és a családokat összességében hátrányosabb helyzetbe hozza a nem házas személyekkel, párokkal és a családon kívüli egyedülállókkal szemben. Az, hogy a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményeit, az állam részéről pozitív viszonyulást, aktivitást és támogatást is feltételez.

A magyar Alkotmány rendelkezéséből és a ‘láthatatlan Alkotmányt’ láthatóvá tevő alkotmánybíróági értelmezéséből – bár az Alkotmánybíróság határozataiból, miként azt látni fogjuk, torzult interpretációs gondolatok is tetten érhetők – az a következtetés vonható le, hogy a magyar Alkotmány elismeri és tiszteletben tartja a házasság és a család belső jogi rendjét, vagyis nem ‘kívülről’, törvényhozási úton biztosítja a házastársak és a család jogait, ezek intézményeit alanyi jogokkal nem

ruházza fel, hanem implicite elismeri e jogok természetnél fogva való létezését, és ezeket oltalmazza és védelmezi. Ugyanúgy, miként az Alkotmány 54. §-a sem ‘ad jogot’ az élethez és az emberi méltósághoz, hanem annak az emberi személy természetéből eredendő létezését ismeri el és védi, ugyanúgy a házasság és a család – a jog számára voltaképpen transzcendens, hozzáférhetetlen – normáit nem konstituálja, hanem azok ‘kezdetől fogva’ létezését ismeri el, és e létező jogokat oltalmazza, illetőleg rendeli a ‘külső’ törvényhozás útján védelmezni.

3. Az állam és a jogrend feladatai a Magyar Katolikus Püspöki Kar *A boldogabb családokért!* körlevele szerint

A Magyar Katolikus Püspöki Karnak a házasságról és a családról a hívekhez és minden jóakarató emberhez szóló, tíz évvel ezelőtt kiadott *A boldogabb családokért!* című körlevele 4.3. pontjában fogalmazta meg – a 140–152. kánonokban – az állam és a jogrend feladatait. Az indító 140. kánon a házasság és a család ‘belső’, természetes jogi rendjéhez, princípiumaihoz igazodó, azokkal mindenben kvadráló feladatokat tételez, kimondva azt, hogy (jogi minimumként) elvárható, hogy az állam törvényei hűen tükrözzék a család természetes valóságát, garantálják – mint természetes közösségnek – alapvető jogait és méltóságának tiszteletét. Az állam törvényei és más jogi aktusai tehát nem állhatnak ellentétben a házasságra és a családra vonatkozó természeti törvényekkel, hanem azt az értékrendet kell kifejezniük, amelyet a két intézmény a társadalomban betölt. A cél tehát a két kútfős (természeti és állami) jogrendnek a feltétlen koherenciája, amely egyedül képes „egy magasabb harmóniát” megvalósítani.

Bár a körlevél a család elidegeníthetetlen és alapvető jogait a keresztény tanításból forrasozza, a kánonok szövegéből implicite minden kétséget kizáróan kiderül, hogy a házasság és a család belső jogi rendje, azaz a bennük levő jogiság ontológiai reláció, azaz az intézményi normativitás immanens jellemzője a házasságnak és a családnak. A 141. kánon utal arra, hogy ezek az elidegeníthetetlen és alapvető jogok nemcsak az egyház törvényeiben fogalmazódnak meg, hanem a nemzetközi közösségek számos dokumentumában is. Ezeket a személy méltóságából és az emberi személy antropológiailag eredendően társas természeti adottságából fakadó alanyi jogokat kell garantálni, óvni és védelmezni az államok jogalkotásában és családpolitikájában. A házasság és a család társas közösségi jellemzőjével összefüggésben foglalkozik a körlevél az ún. alternatív családformákkal, és az ezekre vonatkozó – alkotmányosan biztosított – diszkrimináció tilalmával.

Határozottan leszögezi azonban, hogy ez az alkotmányos követelmény nem jár – és nem is járhat – együtt azzal, hogy a házasságra lépett férfi és nő, valamint gyermekeik közössége – mint alapvető és természetes közösség – ne élvezne el-

sőbbséget minden más együttélési formával szemben. Ezekkel a törekvésekkel kapcsolatban az állami jogrend feladata, hogy a természetből forraszó házasság és család intézményét megszilárdítsa, és fennmaradását biztosítsa, sőt elsőbbségét alkotmányosan garantálja. Ennek az elsőbbségnek alkotmányi alapját az Alkotmánybíróság már egy korai, a 9/1990. (IV. 25.) AB határozatában deklarálta, amikor kimondta, hogy „ha valamely – az Alkotmányba nem ütköző – társadalmi cél vagy valamely alkotmányos jog csakis úgy érvényesíthető, hogy a szűkebb értelemben vett egyenlőség nem valósítható meg, akkor az ilyen pozitív diszkriminációt nem lehet alkotmányellenesnek minősíteni”.

A körlevél 143. és 144. kánonjai annak a felismerésnek adnak hangot, hogy zömében a rendszerváltást megelőzően született családokra vonatkozó jogalkotás sokkal inkább a posztmodern társadalomban meglévő értékzavarok visszatükröződése, mintsem megfelelő igazodási pont, amely alkalmas lenne arra, hogy családbarát irányban befolyásolja a közgondolkodást és a közvéleményt. A körlevél leszögezi azt a lesújtó tényt, hogy „a családnak a különféle állami és jogi fórumokon nincs megfelelő becsülete”. A házassággal és a családdal szemben az állam és a jogrend tulajdonképpen közömbös, és a körlevél az éterbe kiáltja az állam sürgető beavatkozása iránti alapvető – és nemcsak az egyház által hangoztatott – ösztársadalmi igényt. A 145. kánonban ezért megfogalmazza a családbarát jogalkotás sürgető kívánalmát, amely az egész társadalom erkölcsi értékrendjének a megerősítését és a megbillent demográfiai egyensúly visszaállítását szolgálná. Egy ilyen családbarát jogalkotási program része lenne egy átfogó és általános családvédelmi programnak, amely alapvetően lenne képes az egész magyar társadalom arculatát megváltoztatni és jövőjét garantálni.

Bár a körlevél megelőző kánonjai szólnak az állami feladatok körében meghatározott szociális intézkedések meghozatalának szükségességéről, szerkezetileg kétértelműséget kizáróan előbbre való az emberi élet tökéletes tiszteletéről, valamint az abortusz megengedhetetlenségéről szóló 149. számú kánon. Valójában az emberi élet a ‘külső jogrend’ számára transzcendens, azaz hozzáférhetetlen. Ezért az abortusz az ‘élet kultúrája’ elleni legnagyobb bűn. A körlevél nem számol, nem számolhat olyan állami törvényhozással, amely a magzati élet abszolút védelmét kodifikálja, de erőteljes kívánalomként fogalmazza meg, hogy a törvényhozónak a magzati élet védelme során olyan megoldásra kell törekednie, amely az egész társadalmat mozgósítja az élet kultúrájának szolgálata irányában.

A 150., 151. és 152. kánonok a házasság komolyságának, tartósságának és szilárdtságának a jogi szabályozásban való manifesztálódását hangsúlyozzák – ugyancsak kívánalomként. Egy ilyen szabályozási koncepció nem az egyház törvényeinek átvételét jelentené az állami törvényhozásban, hanem a ‘belső és külső jogrend’ összhangjának a megteremtését, amely egyébként az alaptörvény szerint a magyar államnak az Alkotmányból folyó egyenes kötelezettsége. Ilyen tartalmú állami intézkedések meghozatala feltételezi a társadalom családi életre nevelését, amelynek elsődleges színtere maga az élő család. Ez azonban nem helyettesítheti az állam

küldetését, azt, hogy a különböző fokú oktatási-képzési rendszerekben az állami és önkormányzati szervek – az egyházi intézményekhez hasonlóan – tematikusan oktatási tárgygyá tegyék az ilyen szempontú nevelést, amely implicite feltétlenül magában rejti azt a követelményt is, hogy az állam szigorú eszközökkel avatkozzon be a print- és elektronikus média, továbbá az internet útján terjesztett erkölcsromboló és családpusztító műsorokba és szolgáltatásokba, és azokat a leghatározottabban és legszigorúbban tilalmazza, illetve szankcionálja. Az egész társadalom jövője szempontjából meghatározó jelentőségű, hogy a gyermekek – a jövő generációi – nevelése és felnövése családban történjen. Ebben az összefüggésben a körlevél határozott kívánalomként fogalmazza meg a szülők elsődleges és természetes jogait a gyermekek nevelésére, továbbá az örökbefogadás intézményének az erősítésének, szélesebb körűvé tételének kívánalmát.

A közbenső 146–148. számú kánonok tárgyalják az államnak a házasság és a család intézményi védelmi kötelezettsége körében terhelő legalapvetőbb szociális feladatait. Ezekben az ajánlásokban fogalmazódik meg a családbarát adórendszer, amely a családi adózás – legalább fokozatos – kialakítását szorgalmazza. Itt szól a körlevél a családalapítási és gyermekvállalási kedvet segítő különböző anyagi támogatások szükségességéről, a gyermeket vállaló anyák otthoni munkavállalásának és – a gyermeknevelési időt is figyelembe véve – nyugdíjalapjának észszerűsítéséről, a családok tekintetében a közterhek viselésének arányosításáról, a társadalombiztosítás reformjának égető szükségességéről, arról, hogy a nyugdíjrendszer megfelelően igazodjon a gyermekvállaláshoz és a gyermekneveléshez. Összefoglalva: a körlevél csak kijelöli és megmutatja az irányát azoknak az alapvető állami és jogalkotásbeli feladatoknak, amelyek hatékonyabban képesek szolgálni az egész társadalom legigazibb javát, a magyar társadalom jövőjét, és e célon keresztül végső soron magát a személyt, az ember méltóságát. Az emberi méltóságnak ugyanis immanens sajátja, hogy az ember személyéhez méltó társadalmi és jogi közegben és környezetben éljen.

4. A körlevél utáni családdekonstrukciós jogrend – értékuhanások

A *gender mainstreaming* lopakodó betüremkedésének első kézzelfogható manifesztációja a magyar jogrendben az Alkotmánybíróság 37/2002. (IX. 04.) AB határozata, amely megsemmisítette a Büntető törvénykönyv 199. és 200. §-ait – azokat alkotmányellenesnek ítélve. E rendelkezések különbséget tettek a 18. életévet betöltött felnőtt korúak kriminalizálása tekintetében aszerint, hogy 14–18. év közötti kiskorúakkal nem erőszakos, tehát beleegyezésen alapuló heteroszexuális vagy homoszexuális kapcsolatot létesítettek. Az előbbi esetkör nem volt büntethető, az utóbbi viszont „természet elleni fajtalanság” elnevezéssel bűncselekménynek minősült.

Az Alkotmánybíróság álláspontja az volt, hogy az ún. védett, beleegyezési korhatár eltérő törvényi minősítése a szexuális irányultság szerint diszkriminációnak minősül, ezért alkotmányellenes. A testület szerint a heteroszexuális, illetve homoszexuális irányultság egyaránt az emberi méltóság lényegéhez tartozik, így szétválasztásuk az érintett személyek méltóságának nem egyenlő kezelését jelenti. Az Alkotmánybíróság határozata folytán a 14. életévét betöltött kiskorúval – akár kiskorú, akár felnőtt korú által – létesített akár heteroszexuális, akár homoszexuális kapcsolat mentes a büntetőjogi értékeléstől. A határozatban kifejtett álláspont szerint az Alkotmány 67. § (1) bekezdéséből folyó állami kötelezettség – amely szerint „[a] Magyar Köztársaságban minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges” – sem elegendő súlyú alkotmányos indok arra, hogy a gyermekek egészséges szexuális érését a felnőttek befolyásától büntetőjogilag védő szabályok a védett kort különbözően határozzák meg csupán attól függően, hogy a szexuális kapcsolat azonos vagy különböző nemű személyek között létesül.

A többségi határozathoz két alkotmánybíró meggyőző különvéleményt fogalmazott meg. E különvélemények világosan leszögezik, hogy a homoszexualitás „szexuális rendellenesség”, amely a szokványos, természetes és biológiailag is „normálisnak tekinthető” szexuális érdeklődéstől, hajlamtól és kapcsolattól eltér. Ezért egynemű kapcsolat elhatározására csak önállóan gondolkodó, belátási képességének teljes birtokában levő, érett, felnőtt személy alkalmas. Ezért indokolt, hogy az ilyen korú személyek helyes erkölcsi fejlődését akár a büntetőjog eszközeivel is védje az állam. A szabályozás különbözősége ezért, továbbá azért sem önkényes, mert a heteroszexuális és homoszexuális személyek külön csoportot képeznek, márpedig a diszkrimináció alkotmányi tilalma csak az azonos csoporton belüli megengedhetetlen megkülönböztetést tiltja.

Egy alkotmánybíró párhuzamos indokolásában arra a szempontra hívja fel a figyelmet – amely szempont a főhatározatban is benne rejlik, de nem elég hangsúlyosan –, hogy a ‘beleegyezési életkor’ azonos alapokra helyezésével az államnak a kiskorúak irányában fennálló alkotmányos kötelezettsége még inkább hangsúlyozódik, és ezért nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy az állam nem maradhat passzív szemlélője annak, miként alakul a 14–18 éves korosztály szexuális orientációja. A párhuzamos indokolást előterjesztő alkotmánybíró érvrendszeréből, továbbá implicite a főhatározatból is kicseng az a kíváncsi, hogy az azonos és különemű szexuális kapcsolatok egységesítése folytán a törvényhozónak a „beleegyezési korhatárt” fel kellene emelnie 16 évre, miként több nyugat-európai országban is (Ausztria, Egyesült Királyság stb.) a büntetőjogi védelem a 16 éves korhatárig áll fenn. Természetesen a törvényhozás egyetlen lépést sem tett a rendezés érdekében.

Ezzel a határozattal a magyar jogalkotásba is becsatornázódó *gender*feminizmus, amely az emberi természet ellen állítja ideologikus érveit csatasorba, elindított egy

olyan jogképzési folyamatot, amely a házasság és a család intézményeinek gyors ütemű erodálódását célozza. A *gender*ideológiának alapvető célkitűzése ugyanis a nemek teljes átstrukturálása. A *gender mainstreaming* ideológia a 'radikális kulturalizmusban' gyökerezik, amelynek kiinduló princípiuma Simone de Beauvoir dogmája, amely szerint „On ne naît pas femme: on le devient”, azaz „nőnek nem születünk, hanem azzá válunk”. Az ideológiában a szexuális differencia természetből eredő jelentések gyökeres relativizáláson mennek keresztül, mert tételei szerint a nemek nem természeti különbségeken, hanem társadalmi konstrukciókon alapulnak. Ha pedig sikerül az állami szerveket meggyőzni arról, hogy a nemi különbözőségek pusztán önkényes társadalmi konstrukciók termékei, akkor ez az ideológia a törvényhozásban is megtestesülhet, és ezzel eredményesen elérheti a házassági és családi viszonyok teljes szétzilálását.

A szexus a természetből ered, és pusztán két lehetőséget, férfit és nőt feltételez, a *gender* viszont a nyelvészetből származik, és három nemet jelöl: hímnemet, nőnemet és semlegesnemet. Más megfogalmazásai szerint nem két nem létezik, hanem hat: heteroszexuális és homoszexuális nők, heteroszexuális és homoszexuális férfiak, továbbá biszexuálisok és transzvesztiták. Az ideológia szerint a nem nélküli ember egyben ontológiai nélküli is, mert eszerint nincs sem emberi természet, sem emberi lényeg. Így az állami jogalkotásnak nem az emberi természetet, hanem a választási szabadságon kell alapulnia egy új antropológia jegyében.

A *gender*ideológia állami elismerésének és legitimitásának eddigi csúcspontját jelenti a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló 2007. évi CLXXXIV. törvény, amely semmiféle különbséget nem tett és nem fogadott el különmemű és egynemű élettársak között, és ezt a kapcsolatot a házasságtól is csak alig különböztette meg. A hazai törvényhozás mélypontját jelentő törvényt az Alkotmánybíróság a 154/2008. (XII. 17.) AB határozatával alkotmányellenesnek ítélte és megsemmisítette, ezzel megakadályozva, hogy a törvény hatályba lépjen. A határozat indokolása azonban tartalmilag utat engedett a *gender*ideológiának a törvényhozás számára azzal, hogy a megsemmisített törvényt voltaképpen csak a különmemű élettársak vonatkozásában minősítette alkotmányellenesnek, mert azok rendelkezésére áll a házasság alkotmányosan védett intézménye, vagyis az ő esetükben alkotmányosan nem hozható létre egy, a házassággal majdnem azonos tartalmú más jogviszony.

A határozat egyúttal kimondta azt is, hogy az azonos nemű személyek számára, akik az Alkotmány alapján házasságot nem köthetnek, a jogalkotónak az Alkotmány korlátai között biztosítania kell egymás irányában a házastársakéhoz hasonló, de azzal nem azonos olyan jogállást, amely az egyenlő méltóságú személyként kezelésüket garantálja. Egy ilyen új jogintézmény nem sérti, nem is veszélyezteti a házasság Alkotmány által kiemelten védett helyzetét. A hagyományos forma, a különmeműek házassága nem kerül hátrányosabb helyzetbe azáltal, hogy az azonos nemű bejegyzett élettársak – az ilyen kapcsolat természetéből adódó különbségek fenntartása mellett – a házastársakéhoz hasonló pozícióba kerülnek. Mindebből az a következtetés volt levonható, hogy ha az Alkotmánybíróság

nem is látott alkotmányos lehetőséget arra, hogy törvény a házasság alkotmányosan védett intézményével felcserélhető jogintézményt hozzon létre azok számára, akik házasságkötési joggal rendelkeznek, ugyanakkor nem állapított fel alkotmányos akadályt arra nézve, hogy egynemű személyek létesítsenek bejegyzett élettársi kapcsolatot.

A brüsszeli bürokrácia által gerjesztett relativizmus, továbbá a *gender*feminizmus, illetőleg az alkotmánybírószági biztatás a hazai törvényhozást azonnali lépésre sarkallta. A megsemmisített törvény helyett meghozta a bejegyzett élettársi kapcsolatról, és az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2009. évi XXIX. törvényt, amely az azonos nemű személyek regisztrált élettársi kapcsolatát konstitúálja, és amely törvény már hatályba is lépett. Ezzel a törvénnyel a „bejegyzett élettársi kapcsolat” intézménye hazánkban is a házasság és a család jogintézményének szintjére emelkedett, különösen azért, mert ez utóbbi alkotmányosan védett intézményeknek a fokozott társadalmi erózióját erősíti.

A törvény szerint a homoszexuális partnerek – ha a bejegyzésüket kérik – a házastársak jogállásába kerülnek, mert a törvény utaló szabálya szerint a házasságra vonatkozó szabályokat kell a regisztrált élettársi kapcsolatra alkalmazni. Ezek vonatkoznak az özvegyre és az elhunyt bejegyzett élettársra, az elvált házastársakra és a megszüntetett bejegyzett élettársakra. Kivételt, vagyis a házastársakra vonatkozó szabályoktól való eltérést csak a közös gyermekké fogadás tekintetében, a névviseléssel kapcsolatos rendelkezéseket illetően, továbbá a művi reprodukciós eljárásban való részvétel vonatkozásában állapít meg.

A törvény a bejegyzett élettársi kapcsolatot családjogi jogintézményként tételezi, amely a házassággal azonos személyi jogi, vagyoni jogi és öröklési jogi joghatóságokkal jár. E szabályozással a törvényhozó azt az abszurd helyzetet idézte elő, hogy az élet továbbadására nem képes egynemű élettársi kapcsolatot közelebb hozta a házassághoz, és mintegy jogilag ‘értékesebbnek’ ítélte és konstruálta az élet továbbadására képes különemű személyek élettársi kapcsolatánál. Törvényhozási képtelenség az is, hogy a jogalkotó a bejegyzett élettársi kapcsolatot ‘családjogi intézménynek’ tekinti, hiszen a család intézménye fogalmilag magában foglalja a gyermeket, de legalábbis a potenciális termékenységet, az azonos neműek azonban gyermeket még örökbefogadás útján sem nevelhetnek.

Alkotmányossági paradoxon, hogy a homoszexuális kapcsolatokat tárgyaló 14/1995. (III. 13.) AB határozatban az Alkotmánybíróság azt mondta ki, hogy az egyneműek által követelt és jogilag szabályozható „intézmény kialakításánál az érintetteknek nem arra van joguk, hogy ugyanazon intézményt (a házasságot) vegye mindenki igénybe, hanem az az alkotmányos követelmény, hogy az érintetteket egyenlőként és egyenlő méltóságú személyként kezeljék”. Ezzel szemben a 154/2008. (XII. 17.) AB határozat arról szól, hogy számukra „a jogalkotónak az Alkotmány korlátai között biztosítania kell a házastársakéhoz hasonló jogállást”. A vaskos ellentmondás nyilvánvaló, hisz a vonatkozó törvény általánosságban mondja ki, hogy a regisztrált élettársi kapcsolatra a házasságra vonatkozó szabá-

lyokat kell alkalmazni, vagyis a jogalkotó ezt a párkapcsolati formát tartalmilag a házassággal azonosítja, holott az Alkotmánybíróság korábban azt mondta ki, hogy a homoszexuális párkapcsolatoknak nincs joguk a házasság intézményének igénybevétele. Nyilvánvaló, hogy a tilalom nem az elnevezés szerinti, hanem a tartalmi igénybevételre vonatkozik.

Szükséges felhívni a figyelmet arra is, hogy az Alkotmánybíróság 154/2008. (XII. 17.) AB határozata szerint ugyanakkor követelmény az, hogy az állam ne csupán a fennálló házasságokat védje, hanem olyan jogi környezetet teremtsen (pl. a házasságban élőknek olyan előnyöket nyújtson), amely arra ösztönzi polgárait, hogy a lehetséges együttélési formák közül a házasságot válasszák és családot alapítsanak. A határozat kiemelt hangsúllyal mutat rá arra, hogy az az alkotmányi rendelkezés, amely szerint „a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét”, az állam részéről pozitív viszonyulást, aktivitást és támogatást is feltételez. A törvény mindezekkel az alkotmányi kívánalmakkal szemben egyszerűen eliminálja a házasság eredendően természeti lényegét jelentő különműködését, és azzal, hogy az egyneműek bejegyzett kapcsolatát a házasságra vonatkozó szabályok alá szubszumálja, lényegileg az egyneműek bejegyzett kapcsolatát a házasság alkotmányi rangjára emeli. Ez pedig kirívó alkotmányellenesség. Összegezve megállapítható, hogy a törvény rendelkezései által a házasság és a házasságon alapuló család nagymértékben leértékelődik, az amúgy is katasztrofális helyzetben levő reprodukció tovább romlik, végső soron az emberi természet alapvető normái sérülnek, a házasság és a család alkotmányosan védett intézményei dekonstruálódnak.

A házasság és a család ‘belső természeti rendjét’, erkölcsi értékeit és alkotmányos helyzetét tovább devalváló és erodáló törvényhozói tett, hogy 2009. szeptember 22-én a parlament megszavazta az új Polgári törvénykönyvet. Egy nemzetállam magánjogi kódexe a nemzet egész jogi kultúráját kifejező törvényt, amely a polgárok és szervezeteik autonóm (a Teremtő által adott, szabad akaraton alapuló) személyi, családi, vagyoni és öröklési viszonyait a lehető legteljesebben, és a nemzet egész jogi kultúráját, továbbá morális értékrendjét a lehető leghűebben visszatükrözve szabályozza. Pontosabban: kellene hogy szabályozza.

Ez a kódex azonban – a személyi, családjogi és öröklési jogi rendelkezései tekintetében – a radikális *gender*forradalom egy sikerének a szimbóluma, hiszen törvényi rangra emeli a házasság megszűnésének okai között a házastárs nemének megváltoztatását, amely rendelkezés a „társadalmi nem” szabad választhatóságát legitimálja; mellőzi a Családjogi könyv alapelvei közül a házasság védelmének elvét, amelyet pedig az Alkotmány statuál; megszünteti a házasságkötés – amúgy is komolytalanul rövid, 30 napos – várakozási idejét (és ezzel tulajdonképpen szabad utat biztosít a világon egyedül Las Vegasban ismert, útszéli, autóban kötött házasságoknak); lehetővé teszi a testvér leszármazójával (nagybácsi–unokahúg) való szabad házasságkötést; tovább könnyíti a házasság megegyezésen alapuló felbontását azzal, hogy a házastársaknak a megegyezés körében a vagyoneelosztásban már nem kell megállapodniuk; mellőzi a házastársak egymás iránti személyi kötelezettségei köréből a házastársi hűség követelményét, és a Könyv valamennyi rendelkezé-

zésén átvezeti a bejegyzett élettársi kapcsolatra szóló törvényi szabályokat akként, hogy a házastársak alanyi körét, azaz a törvény rendelkezéseinek címzettjeit a bejegyzett élettársakkal mindenütt kiegészíti – „a házastárs, bejegyzett élettárs” formulájával.

A kódex Öröklési jogi könyve a bejegyzett élettársakat a házastársakkal azonos örökjogi jogállásba helyezi, amelynek családpusztító hatása már csak azért is hatványozott, mert a bejegyzett élettársak egyneműségük folytán leszármazói jogutóddal természetesen nem rendelkeznek, így a bejegyzett élettárs elsődleges törvényes öröklési pozícióba kerül, amely az özvegy házastársnál vagyoni jogilag számottevően előnyösebb jogállás, ugyanakkor a szülők öröklési jogát is megelőzi. Abból kiindulva, hogy a bejegyzett élettársaknak nincs vér szerinti leszármazója, gyermeket örökre fogadniuk pedig nem lehet, nem szabályozza az özvegyi jog leszármazók általi megváltásának intézményét, és ezzel a házastárs özvegnél az egyedül maradt bejegyzett élettársat lényegesen előnyösebb vagyoni jogi pozícióba helyezi.

A szabályozás alapvetően azért téves, mert egy eredetileg biszexuális személy gyermekével léphet bejegyzett élettársi kapcsolatba, illetőleg egyedülállóként művi reprodukciós eljárás útján vér szerinti szülőként válhat bejegyzett élettárssá. Ezzel a szabályozással a törvényhozó a család természetes, eredendő értékeit zilálja szét, és egy örökjogi torzót konstituál, és teljesen figyelmen kívül hagyja a származás természetes rendjét, azaz azt, hogy az egynemű élettárs is – miként mindenki – szülei ivadékaként családba született.

A kódex – pusztán vázlatosan elemzett – e rendelkezései az emberi természet ellen folytatott küzdelem manifesztumai, a *gender mainstreaming* egyfajta sikertörténete, amelynek támadási célkeresztjében a házasság és a család természetes intézményei állnak, és amelynek eredményeként a házasság és a családi viszonyok még fokozottabban elértéktelenednek. A kódex, ahelyett hogy a nemzet és a társadalom többségének nemzeti hagyományokon alapuló kulturális meghatározottságát tükrözné, a posztmodern, neoliberális és individuális-relativista ideológiának a terméke, általa a nemzet jövője feloldódik a teremtett, természetes és eredendő értékek inverzeinek az olvasztótégelyében.

A körlevél kiadása óta az állam jogi aktusainak és normáinak kereszttüzebe került család természetes értékrendjét sújtó és a család természetes szerkezetét dekonstruáló jogi megnyilvánulások között – hatását tekintve – kiemelkedően pusztító következményekkel járt az Alkotmánybíróság 43/2005. (XI. 14.) AB határozata, amely az egészségügyi törvény 187. § (2) bekezdését alkotmányellenesnek minősítette, és ezért azt 2006. június 30-i hatállyal megsemmisítette. E törvényi rendelkezés azt mondta ki, hogy „[c]saládtervezési célból a művi meddővé tétel 35. életévét betöltött vagy három vér szerinti gyermekkel rendelkező személynél végezhető el”. A határozat – amely három tekintélyes alkotmánybíró különvéleményével született (és amelyet egy volt bencés diák és a Bencés Szövetség tagja előadóként szövegezett és terjesztett a testület elé) – az emberi méltósághoz fűződő és

abszolút védelmet élvező alkotmányos alapjogból eredeztetett önrendelkezési jogból (*sic!*) származtatja a művi meddővé tétel törvényi feltételeinek az alkotmányellenességét, kimondva azt, hogy a törvényben előírt korlátozás túlmegy azon a mértéken, amit az elérni kívánt alkotmányos célok indokoltá tesznek, ezért a korlátozás szükségtelen és aránytalan, így alkotmányellenes.

E körben hangsúlyozta, hogy „a legitim célokhoz képest a három vér szerinti gyermek előírása a beavatkozáshoz alkotmányosan aránytalan”. Az azonban még a többségi határozatból sem következik, amit az Alkotmánybíróság határozata nyomán született, egyes, az egészségügyet érintő törvények módosításáról szóló 2006. évi CXV. törvény megkonstruálásával a jogalkotó kimond, jelesen, hogy „a nemző-, illetőleg fogamzóképességet megakadályozó sterilizáció minden 18. életévét betöltött cselekvőképes és korlátozottan cselekvőképes, bizonyos feltételek teljesülése esetén a 18. életévét még be nem töltött korlátozottan cselekvőképes, illetőleg cselekvőképtelen személlynél elvégezhető” (módosító törvény 36. §, Eütv. 187. §). A törvény ugyan előír egyéves, a 26. életévét betöltött személy esetében pedig fél-éves várakozási időt, továbbá a kérelem megerősítését, de ennek figyelembevételével is e visszafordíthatatlan beavatkozás az emberi személy és az emberi méltóság olyan mértékű torzításának a lehetőségét teremti meg, amely kifejezetten ellentétes az emberi méltóság és élet tiszteletben tartását és védelmét előíró abszolút, tehát korlátozhatatlan alkotmányi rendelkezéssel, az Alkotmány 54. §-ában foglaltakkal, és merő tagadása a Teremtő szándékának, aki megosztotta az emberrel a ‘teremtés csodáját’, és eredendően azt rendelte, hogy: „Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet.”

Különösen döbbenetes és – nem is olyan távoli asszociációként – a Führer sterilizációs törvényére emlékeztet, hogy a fogamzóképesség elérését követően a korlátozottan cselekvőképes és cselekvőképtelen személyen is elvégezhető a művi meddővé tétel – egyebek között – akkor, ha „más fogamzásgátlási módszer egészségügyi okból nem javasolható, vagy a terhességből születendő gyermek orvosilag valószínűsíthetően súlyos fogyatékoságban szenvedne”. Adolf Hitler új ember teremtésére felállított dogmájának/ideájának első törvényi megnyilvánulása volt az örökletes terheltek sterilizációját elrendelő 1933. évi törvény, amely csakúgy, mint a módosított egészségügyi törvény, orvosi javaslatra alkalmazni rendelte ezt a visszafordíthatatlan beavatkozást, valójában az emberi személy ontológiai lényegéhez tartozó potenciális termékenység kiirtását. Úgy tűnik, hogy a fasiszta, kommunista és posztmodern neoliberális-relativista ideológiák nincsenek is mérőföldes távolságokra egymástól.

A *gender*feminizmus hazai jogunkba nyomulásának további vívmánya az egészségügyi törvényt módosító 2005. évi CLXXXI. törvény, amely már lehetővé teszi az egyedülálló nő számára is, hogy alávesse magát a művi reprodukciós eljárásnak, és mesterséges megtermékenyítéssel ‘szerezzen’ gyermeket. A *gender*-ideológia szerint a társadalmilag női nemet választó személy legteljesebb magánügye a gyermekvállalás, amelynek férfi és nő egy testté válásából eredő természetes

rendje idejétmúlt és elavult, helyébe a nő saját teste fölött való önálló és szabad rendelkezési joga lép. Ugyanez a törvény szabályozza a női ivarsejt-adományozás és az embriótét feltételeit, amelynek hatályos jogi formulázását pusztán csak egy kis lépés választja el attól, hogy az ivarsejtek és embriók kereskedelme megjelenjen a piacon.

A jogi elemzés nem mehet el nyomtalanul különösen az ifjúságot, a fiatal korosztályt és rajtuk keresztül a családot és a jövő generációkat egyre komolyabban veszélyeztető kábítószer-fogyasztás problémája mellett. Az örömszerző fogyasztói társadalomnak a szabad szerelem és a szex élvezete után talán második helyen álló fegyverténye a drogfogyasztás, és az általa nyújtott élvezetek megélése. A kábítószer-forgalmazás és -fogyasztás embert pusztító rendkívüli veszélyei miatt a kérdést az állam büntetőjogi eszközeivel szabályozza. A büntetőjogi fenyegetettség célja elsődlegesen a prevenció, a szabályozásban rejlő visszatartó erő, amely évezredek óta bizonyított. A különböző hatású – nehéz és könnyű – drogok forgalmának és fogyasztásának ugrásszerű megnövekedése miatt a törvényhozó az 1998. évi LXXXVII. törvénnyel módosította a Büntető törvénykönyvet, amely a ‘semmi tolerancia’ kriminálpolitikai fordulatát hozta. A ‘drogmentes társadalom’ célját azonban a neoliberális erők részéről rendkívüli támadások érték, ezért a törvényhozó a 2003. évi II. törvénnyel a Büntető törvénykönyv vonatkozó rendelkezéseit jelentősen liberalizálta, és a kábítószer fogyasztását már nem tekinti a bűncselekmény elkövetési magatartásának. Nem szorul külön bizonyításra, mert mindenki számára világos, hogy a drogfüggő individuummokká szétszaggatott világ a családi élet pusztulása útján az egész társadalmat a ‘halál útja felé’ vezeti.

Egy meghatározóan anyagi szemléletű társadalomban a házasságkötési és családalapítási szándékot és kedvet leginkább befolyásoló tényező a szociális ellátottság, az egzisztenciális, gazdasági-pénzügyi helyzet. Az Alkotmánybíróság már az ún. első abortuszhatározatában, a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatában kimondta, hogy amennyiben a törvényhozó nem ismeri el a magzat jogalanyiságát, „nem hagyhatja figyelmen kívül a két legfontosabb szembenálló jog egyikét sem: mérlegelnie kell az anya önrendelkezéshez való jogát, továbbá a magzatra is kiterjedő állami életvédelmi kötelezettséget”. Az állam életvédelmi kötelezettsége pedig nemcsak az egyedi emberi magzat irányában fennálló konkrét védelmi intézkedésekben kell hogy formalizálódjon, hanem az államnak olyan gazdasági-szociális környezetet kell teremtenie, amely anyagilag és gazdaságilag is segíti a magzatok megszületését, végső soron az egész társadalmi reprodukciót. Aztán 1995-ben, az ún. Bokros-csomag reformtörvényeinek alkotmányossági tesztelése során az Alkotmánybíróság több határozatában is alkotmányosan lefektette, hogy az állam intézményes kötelezettsége „védeni az emberi életet, beleértve a jövő generációk életfeltételeinek biztosítását is”.

A családalapítást és a családok életét – ezáltal a gyermekek születését – segítő állami gazdasági-szociális intézkedések összefüggésében a legteljesebben a 43/1995. (VI. 30.) AB határozat munkálta ki, hogy „az államnak a szociális ellátás

keretébe tartozó döntései meghozatala és bevezetése során figyelembe kell vennie az Alkotmányból kifejezetten reá háruló, a család, az anya és a gyermekek védelmére vonatkozó kötelezettségeit is”. Az e körben szerzett jogoktól az állam a családokat és az érintett személyeket önkényesen nem foszthatja meg, mert az ilyen intézkedésekkel végső soron az Alkotmányból folyó életvédelmi kötelezettségét sérti. Az Alkotmánybíróság a 48/1998. (XI. 23.) AB ún. második abortuszhatározatában a szociális *status quo* megőrzésének alkotmányos követelményeként mondta ki azzal, hogy az állam a családok egzisztenciális, szociális ellátásának jogszabályokkal megállapított szintjét nem csökkentheti, kivéve ha ez valamely alkotmányos alapjog vagy más alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. Szembetűnő, hogy ezeknek az alkotmányos követelményeknek, államcélloknak a folyamatos megsértése érhető tetten a jogrend változásaiban.

A családi adórendszernek a körlevélben megfogalmazott kívánalma helyett 2005-től a gyermekek után járó ún. családi adókedvezmény igénybevételét a személyi jövedelemadóról szóló törvény jövedelmi korláthoz kötötte. 2006-tól az egy és két gyermek utáni ‘családi kedvezményt’ pedig eltörölte, és mértékének csökkentése mellett igénybevételét csak három vagy annál több gyermek esetén biztosította. A jövedelmi korlátot ugyanakkor még tovább szállította le. 2007-től megszüntette a lakáscélú hiteltörlesztéshez kapcsolódó adókedvezményt. A 2008-ban ‘berobbanó’ gazdasági-pénzügyi világválság ‘válságkezelésről’ szóló programja keretében a családokat rendkívüli mértékben sújtó korlátozó intézkedéseket vezetett – és vezet – be a jogalkotás. Ezek a valójában felsorolhatatlan lesújtó intézkedések „frontális támadást” jelentenek a társadalom létalapját biztosító családokkal szemben.

Az intézkedések valódi indoka, hogy a gazdaság élénkítése nyilvánvalóan csak hosszabb távon hozhat eredményt, amellyel szemben a támogatások költségvetési forrásaiból való elvétel azonnali – de természetesen csak átmeneti – orvoslást jelenthet, miközben a drasztikus elvonások a családokat, a nyugdíjasokat, a rokkantakat és a gyerekeket a nyomorba döntik. Az e körben meghozott intézkedések és állami aktusok sorában első helyen kell megemlíteni a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról, valamint egyes szociális tárgyú törvények módosításáról szóló 2009. évi LXXXIV. törvényt, amelynek 55. § (3) bekezdése a GYES jogosultsági idejét három évről két évre szállította le. A törvényjavaslatot a köztársasági elnök aláírás helyett visszaadta az Országgyűlésnek azzal, hogy a rendelkezéssel nem ért egyet. Az elnök egyet nem értését rendkívül súlyos, ‘asztalverő’ érvekkel támasztotta alá, amelynek teljes figyelmen kívül hagyásával a parlament arcpirító közönnyel a rendelkezést újra megszavazta, így az kihirdetésre került.

A reformjogalkotás 2009. szeptember 1-jétől a családi pótlékot „adóterhet nem viselő” járandóságnak minősítette, amely ily módon beszámít az adóalapba. Ez annyit jelent, hogy akinek a családi pótlékkal növelt összevonás-köteles jövedelme az évi 3 millió forintot meghaladja, annak a kapott támogatás 18%-át adóként vissza kell fizetnie. A 2010. március 1-je után született gyermekek tekintetében az „anyasági támogatás” adómentessége megszűnik, és az a családi pótlékhoz hasonló „adóterhet nem viselő” egyéb jövedelem lesz.

A jogalkotás egyetlen intézkedéssel elvette a köztisztviselők és közalkalmazottak, valamint a nyugdíjasok már szerzett jognak minősülő 13. havi fizetését. Jelentős elvonással sújtja a rokkantnyugdíjasokat, a fogyatékosokat megfosztja egy sor kedvezménytől, így különösen a vakok és látáscsökkenetek állami támogatását korlátozza, csökkenti a gyermekélelmezési támogatást, a kórházakat és egészségügyi intézményeket, amelyek közül már jó néhányan jelenleg is csak vegetálnak, mintegy húszmilliárdos támogatásvonással a végső megsemmisülésbe sodorja. Csupán azt kell látni, hogy ezekkel az intézkedésekkel az amúgy is katasztrofális egészségi állapotban levő egész magyar társadalmat az állam a pusztulás, enyészet útjára vezeti, és ezekkel az aktusokkal a gyermekek, a betegek és az időskorúak holokausztját készíti elő.

5. Családbarát jogalkotás – tennivalóink

Teljesen világos, hogy a jog a maga eszközrendszerével önmagában nem képes egy társadalom teljes erkölcsi arculatát átalakítani, de az is bizonyos, hogy az állami jogalkotás a társadalmi folyamatok jelentős befolyásoló tényezője, a társadalom többségét alkotó jóakarátú emberek összefogásával és együttműködésével megállíthat és fokozatosan visszafordíthat egy olyan folyamatot, amelyet az értékek devalvációja, a pusztulás, a 'halál kultúrája' jellemez. II. János Pál pápa az *Evangelium Vitae* című enciklikájában írja, hogy „[a] demokrácia értéke azokon az értékeken áll vagy bukik, amelyeket megtestesít és támogat. Be kell látni, hogy objektív erkölcsi kötöttség nélkül még a demokrácia sem képes szilárd békét biztosítani, annál kevésbé, mert ha a békét nem minden ember méltóságához és az összes emberek közötti szolidaritáshoz mérjük, az gyakran merő képzelgés marad.”

Az első lépés tehát, amit tenni lehet és kell, hogy a magyar társadalom jóakarátú többségében tudatosítsuk, hogy objektív erkölcsi értékek nélkül nincs demokrácia, így az emberi természet alapvető normáit és ontológiai relációit sértő pozitív állami jogalkotás nem is minősül érvényes jognak. Ennek a jognak a formális érvényét tehát – ugyancsak jogalkotási eszközökkel – meg kell szüntetni. Meg kell valósítani az Alkotmánybíróság kezdeti határozatainak alapuló, valóságos igazság- és értéktartalmat hordozó jogrendet, vissza kell hozni a jog világából kitessékelt és száműzött természeti-erkölcsi princípiumokat. Jürgen Habermas, a posztmodern relativista ideológia nagy hatású teoretikusa szerint a modern jogban az erkölcsnek 'semmi keresnivalója' nincs, erkölcs és jog heteronóm viszonyban állnak egymással. Ennek a teóriának és a *gender*forradalom ideológiájának jogi formalizálása azonban nyilvánvalóan nem a társadalom többségének és jövőjének járható útja. Az a jog, amely nem hordja magában immanensen az erkölcsi értékeket, olyan, mint a hamis pénz. Ahogy az nem tekinthető pénznek, ugyanúgy az előbbi nem minősül jognak.

A valóban demokratikus jogalkotásnak tehát első lépésként fel kell számolnia, meg kell semmisítenie azokat az állami intézkedéseket és jogi aktusokat, amelyek a házasság és a család alkotmányos védelmével és természetes ‘belső’ jogi rendjével, természeti törvényeivel ellenétben születtek. Így a homoszexuális kapcsolatokat a házasság rangjára emelő törvényi szabályokat, hiszen az egyneműek kapcsolatából hiányzik a házasság természetes antropológiai struktúrája, ezért e kapcsolat bármiféle analógiája a házassággal teljességgel képtelenség és értelmetlen is, ezért az házasságként alkotmányosan és jogilag nem is formalizálható.

A kiskorúak szexuális védelmét biztosító ún. beleegyezési korhatárt – heteroszexuális és homoszexuális cselekményekkel szemben egyaránt – fel kell emelni 14 évről legalább 16 éves életkorra. Ebben az összefüggésben feltétlenül szólni kell arról is, hogy ‘védettségi indokokra’ tekintettel meg kell tiltani az általános és középiskolákban egyre jobban terjedő AHA-szexuális felvilágosító programok, továbbá a homoszexualitást ‘bemutató-védő’ napok tartását, és jogi aktusok útján el kell távolítani az egyes középiskolákban már elhelyezett ‘óvszerautomatákat’. Ezek a programok arról szólnak, hogy milyen módszerekkel szerezhetnek a tizenévesek szexuális gyönyöröket maguknak vagy másoknak (akár egynemű társaiknak is), mert ha egyszer már megkapták hozzá a hormonokat, joguk van a szexuális élvezetekhez, és különösen ahhoz, hogy már gyermekkorban felkészítsék testüket az emberi örömszerzés legfőbb forrására: a szexre. A programok másik dimenziója: a fogamzásgátlás, illetve az abortusz melletti kampány. Ezek helyett be kell vezetni az alsó-, közép- és felsőfokú oktatási intézményekben egyaránt a ‘családi életre nevelés’ finoman kimunkált és szigorúan ellenőrzött oktatási programját.

Semmiféle szabad véleménynyilvánítási alkotmányos alapjog, illetve a szólás-szabadság joga nem korlátozza az államot ilyen pozitív jogalkotásban, miként abban sem, hogy elrendelje a sugárzott műsorok és az ifjúságot védő internetkódok életkori felülvizsgálatát, illetőleg azt, hogy az életkori határoknak ne csak az erőszak és a brutalitás, hanem az öncélú szexualitás is korlátja legyen. A sajtó- és szólásszabadság alkotmányos korlátozhatóságát a világ valamennyi kultúrállamában – még a véleménynyilvánítás szabadságjoga apostolának tartott USA-ban is – elismerik és alkalmazzák a pornográfiával, obszcenitással szemben, és a kiskorúak, az ifjúság védelme érdekében. New York polgármesterének például néhány évvel ezelőtt pusztán polgármesteri intézkedésekkel sikerült rövid idő alatt megtisztítania a világváros egész belterületét a prostitúciótól, szexkluboktól és -shopoktól, továbbá az ilyen tartalmú kép- és filmanyag és magazinok utcai és üzleti forgalmazásától. Miért ne sikerülhetne ez Magyarországon is?

Hatalmas, de teljesíthető feladat vár a jogalkotásra, hogy az egészségügyi törvényben visszarendezze az életfakasztást visszafordíthatatlanul megakadályozó, továbbá a művi reprodukcióval fogant gyermekek családban születésétől eltekintő rendelkezéseit, és összhangba hozza az ember, a személy méltóságával és azzal az alkotmányos követelménnyel, amely szerint az államot aktivitás és pozitív cselek-

vési kötelezettség terheli az élet védelme, a gyermekvállalás serkentése, általában a társadalom reprodukciója és a jövő generációinak megteremtése érdekében. Különösen védeni kell a korlátozottan cselekvőképeseket és a cselekvőképteleneket a kontraszelekciótól. Újra kell gondolni a drogfogyasztással kapcsolatos kriminálpolitikát, és az államnak az Alkotmány 16. §-a, továbbá 67. §-a alapján fennálló ifjúságvédelmi feladatai keretében vissza kell állítania a „semmi tolerancia” büntetőjogi szabályrendszerét.

A lehető leggyorsabb lépésekkel meg kell valósítani a jelenlegi gyerekszületés, a fiatalokról és az öregekről való gondoskodás, a következő generációk családban való nevelése ellen ható anyagi érdekeltség inverzét, a családbarát jogalkotást. Evidens, hogy bármilyen élő közösség, így az egész társadalom létezésének és vallott értékeinek a fennmaradásához az szükséges, hogy újratermelődjének azok a személyek, akik képesek továbbvinni a már meglévő értékeket. Tudott, hogy a nemzet értékei csak akkor maradhatnak fenn, ha a születési átlagszám – a mostani 1,2 helyett – jóval 2 fölé kerül. Ehhez azonban optimálisan legalább a háromgyerekes családmódel megteremtése szükséges. Ennek hátteréül azonban egy olyan családtámogató gazdaság- és pénzügypolitikát kell megvalósítani, amely hathatósan ösztönöz a családi élet erkölcsi és anyagi értékeinek a megőrzésére, a többgenerációs gazdasági és pénzügyi egységének a helyreállítására, a fiatalok nevelésére, és a rászorultak, a betegek és az öregek családon belüli folyamatos ellátásának, gondoskodásának a megteremtésére.

Mindehhez hasznos kiindulási modellként szolgálhat a 2008 januárjától készülő Deák Ferenc Újraépítési Terv, amelynek egyik csomópontja a családtámogató gazdaság- és pénzügypolitika megfogalmazása és jogi aktusokkal való formalizálása. Ennek keretében első lépésként át kell tekinteni azoknak a családokat sújtó megszorító intézkedéseknek a halmazát, amelyek a gyermekszületések és ennek folytán az egészséges munkaerő-utánpótlás elfogadhatatlan mértékű csökkenését hozták, és amelyek miatt ez a folyamat mára már pénzügyileg és erkölcsileg is egyaránt fenntarthatatlanná, egyben finanszírozhatatlanná vált. Ezt követően jogi aktusokkal meg kell erősíteni a családi élet erkölcsi és anyagi értékeit, lehetővé kell tenni, hogy a család mint többgenerációs gazdasági-pénzügyi egység funkcionáljon. Ez a többgenerációs vagyoni és jövedelmi egység jelentené egyfelől a fiatalok idősebbek általi támogatását, amely a másik oldalon az idősek fiatalok általi támogatásának a kötelezettségével járna. A vészesen elöregedő magyar társadalomban egy ilyen rendszer felállítása ma már mellőzhetetlen.

Ezeket az intézkedéseket az adórendszer átfogó reformja és a különféle családtámogatási formációk teljesen új alapokra helyezése útján lehetséges megvalósítani. A több dimenziójú családi adórendszernek számos aspektusa van, amelynek intézményesítése nélkül, hogy az állami költségvetés annak elviselhetetlen teherhordozója lenne, vitathatatlanul alapja és forrása lenne a magyar társadalom jövőjének, amelyben az egymás iránti, a tényleges cselekedetekben is megnyilvánuló társadalmi szolidaritás és a szeretet pulzál.

Utópia vagy realitás? Megállítható-e és visszafordítható-e az értékzuhanás, vagy tudomásul kell vennünk a folyamatot, és bele kell törődnünk, hogy a magyar társadalmat (is) végérvényesen eluralja a 'halál kultúrája', amíg el nem enyészik a „dimenziótlan semmiben”? Tekintve, hogy az elemzett folyamatok az állam törvényhozási és jogalkotási intézkedései keretében zajlottak, azok megújításának is ezekben a keretekben kell történnie. Ehhez pedig meg kell újítani magát az államot, a törvényhozás és a jogalkotás rendjét. Ez pedig egyetlen alkotmányos úton történhet: családbarát felelős nemzetgyűlés és önkormányzati képviselő-testület választása útján. Egy ilyen választási eredmény esélyének nélkülözhetetlen eleme a gyermekek választójogának a megteremtése, amelyet szülőik, törvényes képviselőik (gyámjaik) útján gyakorolhatnának. Kétségtelen, hogy egy ilyen avantgárd jogalkotással sérülne a választójog közvetlenségének elve, de helyette a társadalom 'egész jövőjét' nyerhetné meg.

A választójogosult polgárok számára – ha eddig nem lett volna az – alighanem ma már teljesen világos, hogy a képviseleti demokrácia működtetése során magát az államot jelentő képviselőiket nemcsak négy évre választják, mert hisz a ciklusban meghozott törvények és egyéb jogi aktusok – akár negatív, akár pozitív – kihatása évtizedekre is szólhat. Ennek tudatos felismerése pedig rá kell hogy döbbsen a gyermekeket nevelő szülőket mint aktív választójogosultakat, hogy egy-egy választáskor gyermekeik sorsáról és jövőjéről is szavazzanak. Ezt a szavazati jogosultságot éppen emiatt és erre tekintettel a gyermekek javára is formalizálni kell. Feloldhatatlan paradoxon, hogy egyetlen napon (a választáskor) akár alapvetően meghatározódhat az ő sorsuk és jövőjük, és erre nekik – szüleik útján – semmiféle befolyásuk nincs.

Az Alkotmány 67. §-ának (2) bekezdése szerint a szülőknél alkotmányos alapjoga, hogy a gyermeküknek adandó nevelést megválasszák, és gyermekük jövőjéről, sorsáról döntsenek. Ez az alapvető és alkotmányos jog csak azáltal teljesedhet ki, ha a szülők gyermekük nevében is szavazhatnak arról, hogy számukra milyen országot, milyen nemzetet, milyen hazát és milyen államot szeretnének. Ha egy ilyen választás eredményeként a képviseleti demokrácia személyi összetétele családbarát lesz, akkor – bár ez már az utolsó pillanat! – az állam 'fordított Münchhausenként' még képes lesz a saját copfjánál fogva kirántani magát a mocsárból, és megmenteni a nemzetet a pusztulástól. Persze ez jelentős kockázat. A kockázatot azonban vállalnunk és viselnünk kell.

A keresztény ember értékvilágának egyik legsarkalatosabb dimenziója, hogy hitének Reménye is van. A remények megvalósításához azonban a keresztények megújulása is szükséges, a keresztények megújulása Krisztusban. Európa – és vele a 'rég világ' kereszténysége – eltávolodóban van az Evangéliumtól. II. János Pál pápa szerint a keresztényeknek „semmi okuk nincs az erkölcsi elbizakodottságra”. Mindenesetre a körlevél tízéves évfordulója alapos lelkiismeret-vizsgálatra kell hogy kényszerítse a keresztényeket, mert a végső kérdés mégiscsak az, hogy a keresztények mennyire veszik komolyan kereszténységüket, hitüket és létezésük végső értelmét, amely reményeik forrása. Képesek-e saját maguk a megújulásra, ha azt szeretnék, hogy a világ – és benne a jog is – megújuljon?

A világot újra kell evangelizálni, de ehhez először maguknak a keresztényeknek kell megújulni, azaz Krisztussal egzisztenciális közösségben újra tanítvánnyá lenni. Ez kihívás, feladat és program egyszerre. Az önmegújulás az alapja a keresztény házasságok és családok megújulásának, és ezen az úton jogi környezetük megújításának is. Elsősorban tehát az embernek kell megváltoznia, aki ezáltal képes lesz megváltoztatni a saját sorsát alakító jogszabályokat is. Ha a keresztény hitvesek látható módon gyermekeik és az egész társadalom ‘elé élnek’ a szeretetben való növekedést, ha életükkel bizonyítják, hogy a szerelem és a hűség mind tovább és tovább növelhető, sőt újratermelhető, ha majd az ‘én’ szemléletét egyre teljesebben át tudják vinni a ‘te’, a ‘mi’ szemléletére, azaz a családokra és minden jóakarátú embertársukra, ha felül tudják múlni a jelent, és képesek lesznek a jövőnek feszülni, ha a család keretében nagylelkűen tudják adni és fogadni az életet, amely ‘a szeretetből sarjad’, ha majd az európai önzés bűneinek tevékeny megbánóiként élen járnak, és kibékülnek a teremtett világgal, akkor következhet csak be egy ‘kopernikuszi fordulat’, és akkor tudnak csak eredményesen harcolni a családok demokratikus jogaiért, tudatosítva az egész világgal, hogy „a demokrácia az Evangélium lényegéből fakad, mert mozgatóereje a szeretet” (Robert Schumann).

„Szabadságra elhivatva az életért”

Publius Cornelius Tacitus, a római történetírás mestere közel kétezer évvel ezelőtt tette fel a szabadságészme örök dilemmáját jelentő kérdést: „quid ultimum in libertate esset?”, azaz meddig lehet a szabadságban elmenni? A magas erkölcsi felfogással és ősrómai érzülettel rendelkező történetíró még nem gondolhatott arra, hogy kérdésére kétezer év után a tudomány által megnyitott legfélelmetesebb lehetőség az, amely az emberi szabadság végső veszélyét – határozottan és egyértelműen fogalmazva: végét – jelenti. Ma már ugyanis nem lehetetlen, hogy az ember a jelen és jövő generációk számát, nemét, minőségét, létezésének idejét, egy szóval: életét mesterségesen alakítsa, és igen nagy a szabadságra elhivatott ember kísértése a természetestől eltérő ‘mennyiségű’ és ‘minőségű’ nemzedékek kitermelésére vagy éppen elsorvasztására – arra, hogy az ember Istentől egészen átvegye a teremtést, és azt kizárólag önkezeiben tartsa.

A terhességmegszakítás és a sterilizáció közvetlen egészségi kockázatának jelentéktelenre csökkenése, a még meg nem születettek alakítása, manipulálása, a magzatok fejlődésének befolyásolása, a társadalom ‘megszabadítása’ azoktól, akiknek az életben léte – mások szerint – maguknak sem jelent értéket, és teljesen céltalanul terheli a társadalmat, a művi megtermékenyítések számos variációja, a fájdalommentes kegyelemhalálba segítés, az aktív eutanázia, az összejt klónozása stb. riasztóan igazolják, hogy az emberi szabadság végső határát ezek a végzetes fordulatok jelentik, amelyek Edmund Pellegrino professzor szerint az atombombánál is veszélyesebbek. „Az utóbbi végül is olyanként pusztít el bennünket – írja –, amilyenek vagyunk, de nem szabja meg, hogy milyeneknek kell lennünk.”

Ez az a pont tehát, amely Tacitus kérdésére megadja az adekvát választ: a szabadság egyetlen igazi légköre a teremtett élet, és ott, ahol a cselekvés az élet ellen van, már meg kell védeni a szabadságot magával a szabadsággal szemben. Ebben rejlik a szabadság és az élet találkozásának leglényegesebb eleme, ti. az, hogy a szabadság kizárólag az életért van, mert a szabadság forrása maga az élet, amely – mert szent – egyedül képes útját állni az ellene szóló választásnak. Így lehet a szabadság – forrása által – egyenesen a halál ellen kötött szerződés, amely igent mond az életre, és kirekeszti, tagadja a halált. Fantasztikus mélységben és örökérvényűen fejezi ki az életnek ezt a szabadság felett aratott a győzelmét Madách Imre *Az ember tragédiájában*. Ádám ott áll a szirt szélén ugrásra készen, hogy le-

vesse magát – összes csalódásával, amelyet világutazása során megélt –, és így kiált: „Kikacagom, s ha tetszik, hát nem élek. / Nem egymagam vagyok még e világon? / Előttem e szirt, és alatta mély: / Egy ugrás, mint utolsó felvonás... / S azt mondom: vége a komédiának.” E pillanatban szólal meg győzedelmesen Éva, aki életet hord a szíve alatt: „Mert ami eddig kétséges vala, / Most biztosítva áll már: a jövő. / Anyának érzem, oh Ádám, magam.” A szabadságra elhivatott ember, Ádám, erre megadja magát; az életet teremtő Isten előtt térdre hull, és mondja: „Uram, legyőztél.”

Napjaink uralkodó korfelfogása azonban egyre szélesebb körben kiiktatja a kapcsolatot az ember és a nála nagyobb között; az élet teremtésének ideálját a tudomány és az ember alkotó zsenije váltja fel. Ahogy a biológus Jean Rostand mondja: „A tudomány isteni hatalmat adott nekünk, mielőtt méltókká váltunk volna arra, hogy emberek vagyunk.” Az emberhez méltatlan ember viszont szabad, és szabadságmítosza szerint szabadon uralkodhat az élet fölött. Ha ugyanis az élet már nem az Istennel és a teremtéssel való kapcsolat függvénye, akkor azt egyedül az ember tartja kézben, szabadon irányíthatja, alakíthatja mesterségesen, és pusztíthatja is, ha éppen ez szolgálja a saját javát.

Az orvostudomány, valamint az ember életfolyamatára általában befolyást gyakorolni képes természettudományok bámulatba ejtő fejlődése szinte határtalanná tágította a szabadságot, és sok tekintetben tévútra terelte az igazi szabadságra meghívott embert. Ezen a tévúton tenyészik a magzatölés, a sterilizáció, az eutanázia, vagy éppen annak felsőbbírói ítéletben való kimondása, hogy a természettől fogva fogyatékos élet rosszabb, mint a nem élet, tehát a fogyatékos gyermek kártérítési igénnyel léphet fel anyja nőorvosával szemben azért, mert megszületett.

Az élettan és az orvostudomány ilyen rendkívüli fejlődése nem kevés vonatkozásban módosítja annak a viszonyoknak a tartalmát, amelyet az ember és orvosa közt Hippokratész *Peri iétruja* örök érvényűnek fogalmazott meg, és amelynek immans tartalmát immár 24 évszázada az orvos esküje tükröz. Másfelől ugyanakkor ez a robbanásszerű tudományos fejlődés szükségképpen átalakító hatással van bizonyos pontokon keresztül a természettudományok mögött is ott álló jogi háttérre. A jognak is van azonban egy átalakíthatatlan és érinthetetlen parancsa, amelyet a magyar Alkotmány 54. §-a is imperatív és közzrendi szabályként mond ki, és amely minden emberi szabadságnak határt szab, mert az minden ember számára garantálja az élethez és az emberi méltósághoz való alanyi jogot. Egyúttal – az Alkotmány 8. §-ával összhangban – az állam elsőrendű kötelességévé teszi az emberi élet védelmét. Az állam kötelessége az alapvető alkotmányos jogok tiszteletben tartására és védelmére nem merül ki abban, hogy az államnak tartózkodnia kell azok megsértésétől, hanem ez a kötelezettség magába foglalja azt is, hogy az államnak minden lehetséges intézkedéssel gondoskodnia kell a jogok érvényesüléséhez szükséges feltételekről.

Az emberek természetszerűen egyéni szabadságuk és személyes igényeik szempontjából gyakorolják alkotmányos szabadságjogaikat. Az államnak viszont garan-

ciális feladatának ellátásához arra van szüksége, hogy az egyes alanyi jogok biztosítása mellett az azokkal kapcsolatos értékeket és élethelyzeteket önmagukban is védje. Vagyis az élethez való jog objektív szempontjai szerint az államnak nem csupán az a kötelessége következik, hogy az egyes emberek élethez és méltósághoz való alanyi jogát ne sértse meg, valamint hogy azok védelméről jogalkotással és kiterjedt szervezési, szervezeti intézkedésekkel gondoskodjék, hanem ennél sokkal több.

Ez a kötelesség nem merül ki az egyes emberek egyedi életvédelmében, hanem általában az emberi életet és létfeltételeket kell védenie. Ez utóbbi feladat pedig minőségileg más, mint az élethez való egyéni alanyi jogok védelmének összeadása. Az emberi élet általában, következésképpen az emberi élet és méltóság mint a legnagyobb érték az állami védelem tárgya. Ezért az állam objektív életvédelmi kötelessége kiterjed a keletkezőben levő emberi életre is, a csecsemőkre, a gyermekekre, az idősekre és a betegekre, csakúgy mint a jövő generációk életfeltételeinek a biztosítására.

Az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi egyezmények – és ezekkel összhangban a magyar Alkotmány is – azt mondják ki, hogy minden ember, mindenütt, feltétlenül jogképes, azaz jogalany, vagyis jogi értelemben véve is személy. Ezzel egy hosszú történelmi folyamat céljai nyertek egyetemes elismerést: minden ember nemcsak természetes állapotát, hanem jogállását tekintve is egyenlő lett. A minden embert megillető jogképesség kizárja a rabszolgaságot, s mivel az nemcsak általános, hanem egyenlő is, kizárja a jogképesség különböző terjedelmén alapuló pl. rendi vagy akár fogyatékoságbeli különbségeket is. Az ember erkölcsi értékéből következik, hogy mindenkinek egyenlőképpen jogalanynak kell lennie, és az is, hogy mindenki ember, azaz személy, aki embernek született. Így ember a nyitott gerinccel született csecsemő, a kosárember, a halál küszöbén álló rákos beteg, sőt az erkölcsi szörnyeteg is.

Az emberi méltósághoz való jog pedig azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan, mindenki más – így az állam és bármely más személy – rendelkezése, azaz szabadsága alól kivont magja, amelynél fogva az ember alany marad, és nem válhat eszközzé vagy tárggyá. Az emberi méltóság az emberi léttel eleve együtt járó minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, és ezért minden emberre nézve egyenlő. Az egyenlő méltósághoz való jog az élethez való joggal egységben azt biztosítja, hogy ne lehessen emberi életek értéke között jogilag különbséget tenni. Emberi méltósága és élete mindenkinek érinthetetlen, aki ember, függetlenül fizikai, szellemi fejlettségétől és állapotától, valamint attól is, hogy emberi lehetőségéből mennyit valósított meg, és miért annyit. Ez egyszerűen az ember istenképmás voltából, de a modern alkotmányokból is következik.

Mivel pedig az élethez és méltósághoz való jog abszolút, az állam életvédelmi kötelezettsége sem relativizálódhat. Következésképpen a halálbüntetés és az eutanázia azért megengedhetetlen, mert sérti az embernek az élethez és a méltósághoz

való abszolút jogát. Mivel az Alkotmány e jogok feltétlenségét elismeri, minden olyan törvényhozás vagy intézkedés, amely – akár az egészségügy reformja címszó alatt – sérelmes a csecsemőkre, a gyermekekre, az idősekre és a magatehetetlen betegekre, súlyosan alkotmányellenes. Különösen az minden olyan tervezett intézkedés, amely egyenesen veszélyezteti a leginkább tehetetlen és rászorult emberi életet. Az ilyen intézkedések az intézményes eutanázia fogalmi körébe vonhatók.

Mindebből pedig az következik, hogy nemcsak az egyén, de az állam szabadságának is megvan a megfelelő etikai és jogi, alkotmányos korlátja. A szabadság csak az életre, az élet védelmére, az élet igenlésére irányulhat. Egyenesen a szabadság tagadása az, amikor az életsiker mint cél és az életmód mint létezési forma messze megelőzi magát az életet. Ha a földről vagy akár az egész világmindenségből száműzött Isten mint elérhetetlen valóság helyébe az „istení” ember lép, aki szabadságra van meghívva, súlyosan visszaél azzal, amikor azt önnön forrása, az élet ellen fordítja. Elfogadhatatlan, határozottan az erkölcs, a jog és az Alkotmány ellen szól, ha ebben az Isten nélküli klímában uralkodó nézetté erősödik, hogy az embernek korlátlan szabadságában áll uralkodni az élet fölött. Ahogy ugyanis II. János Pál pápa mondja: „Szó sem lehet a választás szabadságáról akkor, amikor határozott erkölcsi rosszról van szó, amikor egész egyszerűen ezzel a paranccsal állunk szemben: Ne ölj!”

Az erkölcsi rossz tehát nem a szabadságból származik, mert nincs szabadság erkölcsi igazságok figyelembevételére és személyes felelősségvállalás nélkül. Az a kultúra és az az állam, amely gyakorlatilag korlátlanul folyamodik abortuszhoz, sterilizációhoz, eutanáziához, eugenikai módszerekhez, a szabadság ellensége, mert egyedül csak az élet pártján álló felfogás szabad. Igazán szabadnak lenni tehát azt jelenti – és ez Tacitus 19 évszázaddal ezelőtt feltett kérdésére a végleges felelet –, hogy képesek vagyunk az életet választani, az Életet, azaz a második isteni Személyt, aki maga az Élet, s a Szentháromság misztériumából következően maga a Szeretet.

Alkotmánybírói vélemények az élet védelméről

I. 23/1990. (X. 31.) AB határozat a halálbüntetés alkotmányellenességéről

*Dr. Lábady Tamás és dr. Tersztyánszky Ödön alkotmánybírák
párhuzamos véleménye*

1. Az emberi jogokról szóló nemzetközi egyezmények elismerésével Magyarország kötelezettséget vállalt az általános emberi jogoknak mint alapvető értékeknek az elismerésére. Az Alkotmány 7. § (1) bekezdése értelmében a Magyar Köztársaság jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját.
2. A hatályos nemzetközi jog emberi jogi dokumentumainak kiindulópontja az emberi méltóság. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya „az emberi közösség valamennyi tagja veleszületett méltóságáról” szól, és az emberi méltóságot a jogok végső forrásának tekinti akkor, amikor arra a felismerésre utal, hogy „az emberi jogok az emberi lény veleszületett méltóságából erednek”.
3. Az emberi méltóság mint a személyiség integritása az emberi élettel együtt az emberi lényegét jelenti. A méltóság ember voltunknak és értékünknek fölemelő és feltétlen tiszteletet parancsoló volta, emberi lényegünk rangja. Ugyanúgy *a priori* érték, mint az élet, s a létezés emberdimenzióját fejezi ki. Emberlét és emberi méltóság egymástól elválaszthatatlanok. Mindkettő az ember elidegeníthetetlen, immanens, lényegi sajátja. Létezésre méltónak lenni: emberségre való méltóságot jelent, így külön-külön az emberi élet és az emberi méltóság tulajdonképpen kezelhetetlenek.
4. Az ember létezése és méltósága, mint maga az emberi egység, valójában nem is jog, mert az emberi lényeg a jog számára tulajdonképpen transzcendens, azaz hozzáférhetetlen. Az emberi jogok katalógusában és a modern alkotmányokban az emberi élet és méltóság ezért elsősorban nem is mint alapjogok, hanem mint a jogok forrásai, mint jogon kívüli értékek szerepelnek, amelyek sérthetetlenek. E sérthetetlen értékek tiszteletben tartásáról és védelméről kell a jognak gondoskodnia.

Ez a védelem – és csakis ez – viszont már a jog dimenziója. Az itt belépő jog különféle terebélyű „tilalomfákat” és garanciákat állít fel mindenki számára, így az állam számára is.

5. Az Alkotmány 54. §-ának (1) bekezdése tehát akkor, amikor az élethez és a méltósághoz való veleszületett jogokat tételezi – figyelemmel az Alkotmány 8. § (1) bekezdésében írt sérthetetlen és elidegeníthetetlen jelzőkre is –, olyan, a jogi értékeket is megelőző kategóriákról rendelkezik, amelyek a lehető legteljesebb jogi oltalomban kell hogy részesüljenek, és amely értékekkel szembeni követelmények – mint valóságos jogi tilalmak – korlátlanok, vagyis az államot is kötik. Az állam tehát azért nem foszthatja meg büntető hatalmánál fogva az embert az élettől és az emberi méltóságtól, mert a halálbüntetéssel az Alkotmányban védett fenti értékeket önkényesen átrendezi. Önkényesen: mert az emberi lét és méltóság az értékek rangsorában minden értéket megelőz, itt az emberi jogok forrásáról, eredőjéről és alapjáról, azaz a jog által is sérthetetlen és elidegeníthetetlen értékekről van szó. A halálbüntetés ennek folytán önkényes, és ezért alkotmányellenes.
6. Mivel az Alkotmány 54. § (1) bekezdése az élettől és az emberi méltóságtól való önkényes megfosztást tilalmazza, az Alkotmány szerint kell hogy maradjon tere a nem önkényes megfosztásnak is. Ezért nem állítható, hogy az élettől való minden megfosztás fogalmilag jogtalan, azaz önkényes.
Az élettől való megfosztás csak jogi síkon nem történhet meg, de az ugyanolyan értékrendek – azaz a más ember léte és méltósága – egymással már versenghetnek. A jog ebben az esetben már nem az értékeket rendezi át, hanem helyzeteket rendez: a jogos védelemnél vagy más, nem önkényes megfosztás esetében nem a halálbüntetés jogát ismeri el, hanem a nem önkényes védekezés minőségét oltalmazza az önkényességgel szemben.

***

Lábady Tamás később így nyilatkozott az Alkotmánybíróság döntéséről, amely megsemmisítette a halálbüntetést:

Ha az ember egyszer Isten képmására teremtett, akkor csak olyan módon rendelkezhet a másik életéről, ha magát isteni, azaz teremtői hatalommal ruházza fel. Akkor már tanulmányaim során szembesültem korunk talán legnagyobb problémájával, azzal, hogy a technika és a tudomány az ember számára isteni hatalmat adott azelőtt, mielőtt méltóak lettünk volna arra, hogy emberek legyünk. Számos vonatkozásban a mai ember Istennek képzeli magát. Az a gondolat vezérelt akkor, hogy nekem a Biblia nyelvét, a Teremtés könyvét kell lefordítanom a jog nyelvezetére. Így a halálbüntetéssel kapcsolatosan alkotmánybíróként azt az álláspontot fogalmaztam meg, hogy az ember létezése és méltósága, mint maga az emberi egység, voltaképpen nem is jog, mert az emberi lényeg a jog számára transzcendens, azaz hozzáférhetetlen. Az emberi jogok katalógusában és a modern alkotmányjogban az emberi élet és méltóság elsősorban nem is mint alapjogok, hanem mint a jogok forrásai, mint a jogon kívüli értékek szerepelnek, amelyek sérthetetlenek és érinthetetlenek. E sérthetetlen

értékek tiszteletben tartásáról és védelméről kell a jognak gondolkodnia. Nyilvánvaló, hogy implicite ez a gondolat az ember teremtett, istenképmás voltaival függ össze. Ma is határozottan vallom, hogy a bűnös ember különböző alapjogait a jog korlátozhatja, bizonyos alapjogoktól, mint például a szabadság, meg is foszthatja, akár élete végéig. Ez szükséges is, hiszen az ember nemcsak mint individuum, hanem mint társadalmi lény is létezik. A társadalom védelme pedig szükségessé teheti, hogy egy embert akár élete végéig fegyházban tartsanak. Az ember azonban a másik élete felett semmiféle indokkal nem rendelkezhet. (In: *Újjászületés. Dr. Lábady Tamás jogtanárral, volt alkotmánybíróval beszélget Bodnár Zita.* Budapest, Kairosz, 2007.)

II. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat (első abortuszhatározat)

Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró párhuzamos véleménye

A határozat érdemi rendelkezésével, a terhességmegszakításról szóló jogszabályi rendelkezések alkotmányellenességének a megállapításával és megsemmisítésével egyetértve az a véleményem, hogy e jogszabályok tartalmilag is alkotmányellenesek.

1. Nem osztom a többségi álláspontot tükröző határozatnak azt a megállapítását, hogy a magzat jogalanyiségének a kérdése alkotmányértelmezéssel nem dönthető el. Ez az álláspont lehetőséget lát arra, hogy a törvényalkotó a magzat jogi státuszát az ember jogalanyiségától eltérően minősítse. E szegregációnak azonban alkotmányos alapja nincs.
2. Kétségtelen, hogy az Alkotmány az ember normatív fogalmát kifejezetten nem határozza meg. Nem ad kifejezett eligazítást az emberi élet kezdetét, de az emberi élet végét, a jogalanyiség megszűnését illetően sem. Ahogy azonban ezt a többségi álláspontot kifejező határozat helyesen tartalmazza, az „ember”-fogalom a történelmi fejlődés során a különböző – filozófiai, etikai, erkölcsi, természettudományos, természetes – emberfogalmak mellett normatív értékűvé is vált. Ha pedig az „ember”-fogalom normatív fogalom, az nem eshet kívül az Alkotmány, az ország alaptörvénye normavilágán, annak alkotmányos helyét az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány értékrendjében – és pedig alkotmányértelmezéssel – meg kell találnia.

Ha ugyanis az Alkotmánybíróság azt állapítja meg, hogy a megszületett ember (a köldökzsinór elvágásától) bizonyosan jogalany (márpedig az), akkor ezt a megállapítást is alkotmányértelmezéssel teszi. Mint ahogy azt is, hogy a jogképesség a klinikai vagy a biológiai halál beálltáig áll-e fenn (ennek pl. az eutanázia alkotmányellenessége szempontjából jelentősége lehet). Az Alkotmánybíróságnak tehát az ember jogalanyiségának kezdetét és végét, a jogi emberfogalom teljességét az Alkotmány alapján értelmeznie kell.

3. A többségi határozat szerint az ember biológiai (filozófiai, erkölcsi, természetes) és jogi fogalma között kezdetben nem volt feszültség, a különböző emberfogalmak egymásnak megfeleltek, a természetes és jogi emberfogalom egybeesett. Nézetem szerint a természettudomány fejlődése nem adhat alapot arra, hogy a jog normativitása ezt a természetes megfelelést és egybeesést kétségbe vonja. A természet- (és szellem-) tudomány által szolgáltatott érvrendszerrel, azaz az ember biológiai és „természetes” fogalmától tehát az „ember”-fogalom normatív felfogása nem szakadhat el akkor sem, amikor az Alkotmánybíróságnak értelmeznie kell, hogy az Alkotmány 54. § (1) bekezdése alapján embernek, azaz jogalanynak kell-e tekinteni a magzatot. Ehhez az értelmezéshez pedig az orvostudomány mai eredményei és a modern biológia (genetika) korábbihoz képest minőségileg új – és végérvényes – megállapításai megkerülhetetlenek.
4. A formális jogi gondolkodást, az ember jogi státuszára vonatkozó normatív értelmezést befolyásoló, néhány évtizede még valóban problematikus természet-tudományos dilemma mára már egyértelműen eldőlt. Tudjuk, hogy az ember a női és férfi ivarsejtek egyesülésétől kezdve genetikailag befejeződött egyén, emberi individuum. A magzatfejlődésben az ontogenezis nem ismétli meg a filogenezist, a magzat minden kétséget kizáróan a *human species*hez tartozik. Az emberfejlődés a fogamzástól kezdve kontinuos, az nem tagolódik szubhumán és humán fázisokra. A genetikusan meghatározott „ember” ismérv eszerint éppúgy magába foglalja a születés előtti (magzati) létet mint az egységes, megbonthatatlan biológiai folyamat integráns részét, miként a születéstől a halálig ívelő létezés dimenzióját. A magzat tehát biológiailag ember, és nem dolog, nem tárgy; genetikailag befejeződött egyén: individuum; az egyedi emberi élet pedig a fogantatás és a biológiai halál közötti egységes folyamat.
5. A születés előtti (a méhen belüli és kívüli) magzati életnek azért nincs (nem lehet) külön jogi státusza, mert a biológiai kontinuitáshoz képest a születés mesterséges, ugyanakkor önkényes normatív határvonal. Az a tétel ugyanis, hogy a magzat a női szervezet integráns része, ma már genetikailag, élettanilag és morfológiailag sem igazolható. A magzat önálló, az anyától különböző egyedi emberi személy, önálló szív-működéssel, keringési és idegrendszerrel és individuális jegyekkel. Ha a jog különböztethetne az emberi élet születés utáni és előtti fázisai között, sőt ez utóbbin belül esetleg tovább artikulálhatna például aszerint, hogy képes-e már a magzat a méhen kívüli életre vagy sem, illetőleg aszerint, hogy a magzat milyen távol vagy közel van a születéshez, genetikailag egészséges-e vagy károsodott stb., akkor – elvben – ugyanezt a normatív megkülönböztetést – akár azonos szempontú ismérvek alapján is (csecsemő életképessége, születés utáni időhatár tűzése, életminősége, tudati, egészségi állapota stb.) – a már megszületett ember vonatkozásában is megtehetné. Ez pedig *apartheid* normatív emberfogalom kialakításához vezetne.

A többségi határozatban megfogalmazott az az egyébként kikezdzhetetlen érv, hogy az Alkotmány szerint nem lehet semmit sem visszavenni az ember eddig elért jogi pozíciójából, itt azért nem segít, mert a jogalanyiség kezdetét, a személyé minősítést, azaz a normatív emberfogalom körüli vitát az Alkotmány kifejezett rendelkezéssel nem dönti el. Csak arról rendelkezik, hogy az ember feltétlenül jogképes, továbbá élete és méltósága érinthetetlen. A születéssel (az anyatesttől való elválással) már mindenképpen fennálló emberré, személyé minősítés azonban törvényhozói, illetőleg alkotmánybírói alkotmányértelmezéssel dőlt el.

6. A kontinuos emberfejlődésben kétségkívül egy minőségi változás a születés. Ez azonban az emberi élet értéktartalma szempontjából semmi esetre se lehet alapja egy eltérő, másfajta normatív rendezésnek. Az Alkotmány 54. § (1) bekezdése az emberi életet és méltóságot részesíti abszolút védelemben, és nem az anyatesttől elvált emberi életet.

Kétségtelen, hogy az Alkotmány idézett rendelkezése „veleszületett” jogokról beszél. A veleszületett jogként koncipiált élethez és méltósághoz való jog azonban nyilvánvalóan nem a már megszületett (világra hozott) emberi lény alanyi jogait jelenti, hanem azt, hogy az embernek vele keletkezett, létezésénél fogva őt megillető, tehát létéből, ember voltából eredő (azaz nem derivált, hanem *ipso facto*) alanyi jogai vannak. Minthogy pedig a magzat biológiailag (genetikailag) kétségkívül az emberi fajhoz tartozik, tehát normatív sem lehet dolog (azaz fizikai értelemben vett testi tárgy), hanem személy, vagyis jogalany (és nem jogtárgy), a fogamzás pillanatában keletkezett ember (magzat) élethez való joga a megszületéshez való alanyi jogként normativizálódik. Semmiféle normatív alapja nincs tehát annak, hogy a jogalanyiságot és ezzel a szubjektív alanyi jogokkal való felruházást a születéshez (a köldökzsinór elvágásához) kössük.

7. Az Alkotmány 56. §-a alapján a Magyar Köztársaságban minden ember jogképes. Mivel a magzat: ember, nem a születés a kezdőpontja a jogalanyiságnak, hanem a fogamzás. Aki megfogant, az jogképes; emberi létéből és méltóságából fakad alanyi joga a megszületéshez.

A magzat tehát nemcsak genetikailag, biológiailag (és erkölcsileg), de jogi, alkotmányos értelemben is ember, jogalany, s így jogi pozíciója, emberi státusza, azaz alkotmányos jogállása az Alkotmány 54. § (1) bekezdése alá integrálódik.

8. A halálbüntetés alkotmányellenességét megállapító AB határozathoz [23/1990. (X. 31.) AB határozat] fűzött párhuzamos véleményünkben – Tersztyánszky Ödön alkotmánybíróval – arra az álláspontja helyezkedtünk, hogy az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében írt, „az élethez és emberi méltósághoz való jog” valójában nem is jog, mert az emberi lényeg a jog számára voltaképpen transzcendens, hozzáférhetetlen. „Az élethez és méltósághoz való jog” tulajdonképpen csak imagináriusan létezik. Emberi élet és méltóság ugyanis a jog „előtt”

létező értékek, ezek elválaszthatatlan egysége az ember elidegeníthetetlen, immanens, lényegi sajátja, így ezek nem mint alapjogok, hanem mint a jogi értékeket megelőző kategóriák, az alanyi jogok forrásai szerepelnek az emberi jogok katalógusában és a modern alkotmányokban.

Márpedig ez az emberi életről és méltóságról vallott *a priori* értékszemlélet egyfelől azt jelenti, hogy az emberi élet jogi védelmét illetően sem különböztethetünk születés előtti és utáni szakaszok között, másfelől pedig azt, hogy az állam nemcsak büntető hatalmánál fogva nem foszthatja meg az embert életétől és méltóságától, hanem semmiféle egyéb jogi eszközzel, így az „abortuszjoggal” sem, mert itt a jog által is sérthetetlen és elidegeníthetetlen (nőre, anyára, házastársakra, államra át nem ruházható), tehát jogi eszközökkel érinthetetlen értékekről van szó.

9. Az anya személyiségi (önrendelkezési) jogaként posztulált „abortuszjog” a magzat alkotmányos jogaival konkuráló jogként kezeli az anya személyiségi jogait, amelyek a magzati élet védelmét korlátozzák (korlátozhatják). Csak-hogy itt az emberi életről, azaz a jog által is sérthetetlen és korlátozhatatlan értékekről van szó. Az élet ugyanis mint a jogi értékek előtti érték az alanyi jogoknak (így a személyiségi jogoknak is) az alapja és eredője. Ezért operál itt a jog – és az Alkotmány – az elidegeníthetetlen, sérthetetlen, csorbíthatatlan, érinthetetlen stb. [Alkotmány 8. § (1) bekezdés] princípiumokkal. Konkuráló jogok csak azonos értékskálán helyezkedhetnek el. Egy alapvetőnek tartott érték – éppen a jogi normativitás hiánya miatt – nem kerülhet akár még általánosított jogi értékekkel sem (általános személyiségi jog, anya önrendelkezési joga) kollízióba.

Mivel az emberi élet ténye alapja és feltétele a jogalanyiség (és az alanyi jogok) megjelenésének, és mivel az élet értékteljességet kifejező fogalom, az emberi élet totalitásához egyébként hozzátartozó jogi (rész) értékek nem versenghetnek az egészsel. Az anya személyiségi joga tehát nem korlátozhatja a magzat megszületéséhez való jogát, mert ez a korlátozás a magzatnak mint emberi életnek az elpusztítását, azaz az élettől való önkényes megfosztását jelenti.

Az indítványokkal támadott, a terhességmegszakításról szóló jogszabályi rendelkezések tartalmilag ezért alkotmányellenesek [Alkotmány 8. § (2) bekezdés].

10. Az ember élete csak egy másik ember életével konkurálhat. Az Alkotmány 54. § (1) bekezdése csak az élettől való önkényes megfosztást tilalmazza. Nyilvánvalóan nem önkényes az élettől való megfosztás, ha egymással ugyanazok az értékek versengenek, ha a jognak az életek közötti választásról kell rendelkeznie. Ha egy emberi élet veszélybe sodródik, s az csak egy másik élet feláldozásával menthető meg (pl. az anya élete méhen kívüli terhesség esetén a magzat megölésével), az élettől való megfosztás önkényességét az életmentési cél oldja fel. Itt a jognak jogellenességet kizáró, azaz mentesítő okot kell szabá-

lyoznia (amely nem jelent alanyi jogot az ölésre). A meghozandó törvényi rendezésnek ezt a nem önkényes minőséget kell szabályoznia és megfelelő jogi garanciák közé szorítania.

III. 48/1998. (XI. 23.) AB határozat (második abortuszhatározat)

Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró különvéleménye

1. Az Alkotmánybíróság 64/1991. (XII. 17.) AB határozatához fűzött párhuzamos indokolásomban (ABH 1991, 323–327.) kifejtettem, hogy az akkor hatályos, abortuszra vonatkozó jogszabályi rendelkezések alkotmányellenességének megállapításával és megsemmisítésével nem a többségi határozatban kifejtett indokok alapján, hanem azért értek egyet, mert álláspontom szerint az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezésből a méhmagzat élethez való jogának feltétlen elismerése és az államnak a *nasciturus*ra is kiterjedő abszolút életvédelmi kötelezettsége következik. Ezt a hatályos Alkotmány alapjog-értelmezésén alapuló álláspontomat változatlanul fenntartom.

Meggyőződésem szerint a magzati életnek az emberi élettől eltérő jogi minősítésére a törvényhozónak nincs alkotmányos lehetősége, mert a magzatot – akár az anyatestben van, akár azon kívül, mesterséges körülmények között – fogantatásának pillanatától kezdve embernek, vagyis jogalanynak, jogképes személynek kell tekintetni, amiből következik, hogy a méhmagzatot az élethez való jog anyjával szemben is megilleti. Az Alkotmány 54. § (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelytől senkit nem lehet önkényesen megfosztani. Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint az élethez és a méltósághoz való alanyi jog abszolút jog, azaz korlátozhatatlan és redukálhatatlan, vagyis a jog által érinthetetlen alapjognak minősül. Mivel a magzat biológiailag ember, genetikailag befejeződött emberi individuum, és mivel a „veleszületettség” – a nemzetközi egyezmények szóhasználata (*inherent right to life, droit inhérent à la vie, angeborenes Recht auf Leben*) szerint is – nem születéssel szerzett, hanem elidegeníthetetlen, az emberrel „vele keletkezett”, azaz létéből, ember voltából eredő jogot jelent, az Alkotmány alapján semmivel sem igazolható, hogy a még meg nem születettnek nincs emberi méltósága és joga az élethez. Ezért véleményem szerint a magzat mint új emberi élet: személy, aki a jog által sérthetetlen, és akinek az élethez való abszolút jogát a törvényhozó az állapotos nő önrendelkezési jogára vagy más alapjogára hivatkozással alkotmányosan nem korlátozhatja. A méhmagzat élethez való joga egyedül csak az anya élethez való jogával konkurálhat.

2. A kifejtettekre tekintettel nem tudok egyetérteni a többségi határozat 1–3. pontjában foglalt megállapításokkal, továbbá a határozat 5–6. pontjában foglalt rendelkezésekkel sem. A törvényhozó álláspontom szerint az Alkotmány alapján jogszerűen nem ismerheti el az állapotos nő súlyos válsághelyzetét mint a terhesség megszakítását alkotmányossá tevő körülményt; ugyanakkor az Alkotmánybíróság nem utasíthatta volna el a magzati élet védelméről szóló Magzatvédelmi törvény egésze, illetőleg egyes rendelkezései alkotmányellenessége megállapítását kérő – a határozattal elbírált – indítványokat, és azt is meg kellett volna állapítania, hogy a méhmagzat jogi státusza: személy, azaz ember.
3. Szükségesnek tartom kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság többsége által kialakított állásponton, vagyis a határozat koncepcióján belül is elégtelennek ítélem azt a védelmi szintet, amelyet a határozat az állam objektív életvédelmi kötelezettségeként az Alkotmányból levezet, ezért a határozat 1–3. pontjához – alapvetően eltérő álláspontom fenntartása mellett – önállóan is különvéleményt fűzök.
- 3.1. Mivel magzat nélkül nincs ember, a magzat életjogának és méltóságának az elismerése nélkül is megállapítható, hogy az Alkotmány a magzati életet a fogamzás pillanatától kezdve védi. Ezért – a határozat 1. pontjában foglalt megállapítás helyett – indokolt lett volna kimondani a határozat rendelkező részében egyrészt azt, hogy „az állam nem engedheti meg alkotmányosan az indok nélküli abortuszt”, másrészt pedig azt, hogy „az abortusz a jogállam értékrendje szempontjából leküzdendő jelenség”, vagy más megfogalmazásban: „az élethez való jog objektív oldalából az életvédelem tartalmával szemben az az alkotmányos követelmény származik, hogy az államnak megfelelő eszközökkel hatékonyan kell küzdenie az abortusz mint jelenség ellen.”
- Ha a többségi határozat szerint a méhmagzatot nem is illeti meg alanyi, elidegeníthetetlen jogként az élethez és így a megszületéshez való jog, az Alkotmányból a magzati élet védelme és tisztelete – ahogy ezt a Magzatvédelmi törvény preambuluma is kifejezetten megfogalmazza – feltétlenül következik. Ezért e felfogásban is az abortusz alkotmányos indoka csak „súlyos”, alkotmányos alapjoghoz kapcsolódó indok lehet; az abortusz elleni küzdelem hatékonyságának az érdekében pedig az állam köteles a terhességmegszakítások statisztikai figyelemmel kísérésére. Az állam nem szemlélheti tétlenül, ha a terhességmegszakítások száma vagy a megszakított terhességeknek a születésekhez viszonyított aránya nem csökken, mert az Alkotmányból folyó kötelessége az abortusz jelenségének fokozatos felszámolásán munkálkodni.
- 3.2. Minden abortusz az élethez való jogot sérti. Az államnak a törvényhozás és tájékoztatás, az oktatás és a nevelés eszközeivel is szembe kell helyezkednie a terhességmegszakítással. Jogszabályai és az állam alkotmányos

felfogása nem sugallhatja azt, hogy e megtúrt jelenség az Alkotmány értékrendjével és emberképével összhangban áll. A védelem hatékonyságának minőségi erősödése a jövőbeni törvényhozási megoldások alkotmányosságának megítélésekor is mércéül szolgál majd mindaddig, amíg a magzat jogalanyiségét a jog el nem ismeri.

- 3.3. A magzati élet védelme az Alkotmány szerint csak a védelem erősödése irányába változhat, és annak hatékonysága nem csökkenhet. Az Alkotmánybíróság a 28/1994. (V. 20.) AB határozatában (ABH 1994, 134.) a környezetvédelmi *status quo* megőrzésének kötelezettségét vizsgálva megállapította, hogy „az állam a természetvédelem jogszabályokkal megállapított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy Alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.”

Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság határozatában az élethez való jog objektív védelmére – a határozat koncepciójának talaján is – e követelménynél szigorúbb alkotmányos követelményt kellett volna megállapítani, tekintettel a méhmagzat létének egyediségére, azaz arra, hogy minden magzati életből egyedi és helyettesíthetetlen emberi élet születik. Az államnak ezért az abortusz „statisztikai kockázatának” leszorítása mellett azon kell munkálkodnia, hogy minden diszkrimináció nélkül minden egyes magzat megszülethessen.

***

Lábady Tamás így vallott az Alkotmánybíróság abortuszhatározataihoz fűzött különvéleményeiről:

– *Az Alkotmánybíróság tagjai behatóan foglalkoztak az abortusz kérdésével. Ön különvéleményt fűzött a többségi határozathoz, amely ugyancsak megjelent a Magyar Közlöny oldalain.*

– Ez is egy kegyelmi, rendkívüli történet. Külön érdekessége, hogy amíg bírótársaim hónapokon keresztül éjszakákon át olvasták az abortusszal kapcsolatos óriási szakirodalmat, én egyszerűen úgy éreztem, hogy teljesen fölösleges ilyen szinten beleásnom magam a kutatásba. Természetesen nem kezeltem felszínesen a kérdést, de maga a döntés első pillanattól kezdve már élt a szívemben. A Szentlélek működésének ereje segített, hogy egy jogilag is elfogadható, korrekt indokolást találjak. Nyilván alkotmányos argumentként nem kürtölhettem világgá vallási meggyőződésemet, hogy kérem, az élet Istentől van, és ezzel nem rendelkezhet semmilyen vonatkozásban az ember. Keresnem kellett tehát az Alkotmány érték-tartalmát s ennek jogi fogalmait, hogy meggyőződésemet szilárd alkotmányos érvrendszerbe öltöztessen. Feleséggel és egy orvos házaspár barátunkkal kirándulni mentünk egy vasárnap délután. Ez a kellemes túra és a közben folytatott beszélgetés olyan hatást gyakorolt rám, hogy másnap leültem, és a háromoldalas különvéleményemet a magzatvédelmi határozattal, az abortuszrendeletekkel kapcsolatban leírtam. A magzati élettel kapcsolatosan arra az álláspontra helyezkedtem, hogy igaz, az ember normatív, tehát jogi fogalmát az Alkot-

mány kifejezetten nem határozza meg, nem ad kimondott eligazítást az ember életének kezdetét, de az emberi élet végét tekintve sem. Ahogy azonban az „emberfogalom” a történelem fejlődése során a különböző filozófiai, etikai, erkölcsi, természettudományos és természetes emberfogalmak mellett normatív, vagyis jogi értelművé is vált, nyilvánvaló, hogy az ember biológiai, pszichológiai, genetikai, erkölcsi és jogi fogalma nem térhet el egymástól. A természettudományos dilemma pedig mára már teljesen egyértelműen eldőlt. Tudjuk azt, hogy az ember a női és férfi ivarsejtek egyesülésétől kezdve genetikailag egy teljesen befejezett egyén, emberi individuum. A magzatfejlődésben az ontogenezis nem ismétli meg a filogenezist, a fajfejlődést. A magzat minden kétséget kizáróan a *human species*hez, azaz az emberi nemhez tartozik. Ebből pedig következik, hogy az emberi fejlődés a fogamzástól kezdve kontinuos, azaz nem tagozódik *subhuman* és *human* fázisokra. A magzat tehát biológiailag ember, nem dolog, nem tárgy, genetikailag pedig befejezett egyén, individuum. Az emberi élet a fogamzás pillanatától a biológiai halálig tartó egységes folyamat. A születés előtti időben a külön jogi státusz megteremtése ehhez képest egy mesterséges, önkényes határvonal. Az a tétel ugyanis, hogy a magzat a női szervezet integráns része, ma már genetikailag, élettanilag, morfológiailag is teljesen megdőlt. A magzat ugyanis önálló, az anyától különböző emberi személy, önálló szívműködése, keringési és idegrendszere van, tehát individuális jegyekkel rendelkezik. Ha pedig a jog különbséget tenne az emberi élet születés utáni és előtti fázisai között, sőt az utóbbin belül esetleg tovább artikulálna, például aszerint, hogy képes-e a magzat már a méhen kívüli életre vagy pedig nem, vagy milyen távol vagy közel van a születéshez, genetikailag egészséges-e vagy károsodott, akkor ugyanezt megtehetné a már világra jött, a már megszületett, az anyatesttől elváló személlyel is. Ilyen körülmények között – értelmezésem szerint – az Alkotmányból kifejezetten levezethető volt, hogy a kontinuos emberfejlődésben semmi jelentősége nincs az anyatesttől való elválásnak. Igaz ugyan, hogy az Alkotmány is és a különböző emberi jogi dokumentumok „veleszületett jogként” koncipiálják az élethez és méltóságához való jogot, a „veleszületettség” azonban nem a megszületést, a világra hozatalt jelenti, hanem azt, hogy az embernek vele keletkezett, létezésénél fogva őt megillető, tehát létéből, ember voltából eredő, vagyis nem valahonnan derivált, hanem *ipso facto* alanyi joga van az élethez. Minthogy pedig a magzat biológiailag, genetikailag kétségkívül az emberi nemhez tartozik, akkor normative, jogilag sem lehet dolog, azaz fizikai értelemben vett testi tárgy, hanem személy, jogalany, és nem jogtárgy. Így a fogamzás pillanatától kezdve abszolút védelem illeti meg, hiszen a halálbüntetési határozatban egy évvel korábban az Alkotmánybíróság már kimondta, hogy az élethez és a méltágoz való jog az abszolút jog, ami minden más hatalom számára, beleértve a szülő, az állam, a közösség vagy éppen ez orvosok hatalmát, érinthetetlen, azaz a magzat semmiféle ok, indikáció alapján nem ölhető meg.

– *Hogyan fogadták különvéleményét?*

– Az Alkotmányból levezetett álláspontomat először munkatársaimmal osztottam meg. Egyik tudományos tanácsadóm – a későbbi adatvédelmi ombudsman –, aki rendkívül tehetséges, roppant értelmes, szakmailag és emberileg egyaránt igazi jó kolléga volt, miután elolvasta, megdicsérte, és azt mondta, tőlem igazából nem is várt mást. Majd hozzátette: „De ugye nem akard ezt bevinni a teljes ülés elé?” Dehogynem – válaszoltam –, természetesen beviszem. Nagyon izgultam, de az első próbán túlestem, az alkotmánybírák teljes ülése is elismeréssel – de nem egyetértéssel – fogadta írásomat. Ha a véleményem többségük vilásképe szerint nem is volt elfogadható, mindenképpen tiszteletet parancsoló. Mindezek ellenére megpróbáltak lebeszélni arról, hogy nyilvánosságra hozzam. Én azonban ragaszkod-

tam hozzá, és ebben az Alkotmánybíróság elnöke támogatott. Így jelent meg a *Magyar Közlöny*ben, az ország hivatalos lapjában, az élet forrásaként a transzcendensre való utalás. Azt hiszem, Európában, de talán az egész szekularizált világon is egyedülálló, hogy a törvények hivatalos lapjában ezt a kapcsolatot bárki is hivatalosan megvallotta volna. A magyar Alkotmánybíróság abortuszhatározatához még a Vatikán részéről is érkezett elismerés. Igazán nagy örömet jelentett, hogy az írásom megjelenését követő időszakban – de még mostanában is – nagyon sok olyan kongresszusra, közösségi összejövetelre kaptam előadóként meghívást, amelynek kulcstémája az élet szeretete és tisztelete volt. Ezeken a konferenciákon láthattam, hogy azért még vannak magyar szülők és édesanyák, nem is kis számban, akiknek az élet feltétlen elfogadása és tisztelete sokat jelent. A Nagycsaládosok Országos Egyesülete egy nagyon szép oklevéllel az Egyesület tiszteletbeli tagjává fogadott. Szívemben ez a megtiszteltetés nagyon előkelő helyet foglal el, mert a család és az élet védelméről szól. (In: *Újjászületés. Dr. Lábady Tamás jogtanárral, volt alkotmánybíróval beszélget Bodnár Zita*. Budapest, Kairosz, 2007.)

Keresztény értékrend és jogrend

Az egyik évközi vasárnap olvasmánya a szentmisén Habakuk próféta könyvéből volt. A dialógusban – amelyet az Istennel folytat – a próféta látomásáról szól, és mindjárt első szavaival számon kéri az Istentől: „Meddig kell még, Uram, segítségért Hozzád folyamodnom anélkül, hogy meghallgatnál?” Aztán így folytatja: „Csupa fosztogatást, csupa rablást látok magam előtt. A vádaskodás és civakodás egyre fokozódik. Csorbát szenved a törvény, a jog nem érvényesül. Üldözi a gonosz az igazat, a jogot kicsavarják.” (Hb 1,2–4) Mintha Habakuk próféta ezeket a több ezer évvel ezelőtt megfogalmazott sorokat ma írta volna. Vagy mintha a vilá-gunk a próféta kora óta nem változott volna semmit.

Ma is sárba tiporják egyaránt az isteni és emberi törvényeket, és ma is kicsavar-ják az isteni és emberi jogot. Sőt, betyáros virtussá vált a jog kijátszása országunk-ban. Vezető politikusok és honatyák úgy lépnek át a jogon, mint egy határmez-szgyén. Az egészségügyi tárca volt minisztere beavatkozik egy bírói eljárásba, és utasításra elvégeznek egy abortuszt. Az aktív eutanáziát tiltó jogi környezetben a leányát halálba segítő – valójában megfojtó – édesanyának, akit a bíróság ezért bü-nönsnek mond ki és elítél, a volt köztársasági elnök kegyelmet ad, és ezzel tulajdon-képpen elismeri az eutanázia jogszerűségét. Parlamenti képviselők vonják kétségbe az egyébként általuk választott legfőbb ügyész legitimitását. Kormányzati szervek mozdítanak el magas beosztású tisztviselőket törvénytelenül tisztségükből. Mi-niszterelnökök jelentik ki, hogy az ügynöktörvény rossz törvény, és nem tesznek eleget a bírói felszólításnak, hogy mondjanak le pozíciójukról. Sorozatosan hoz a parlament olyan törvényeket, amelyeket az Alkotmánybíróság megsemmisít, bár ugyanez a testület jogot teremt az erkölcstelenségre, és legitimálja a kiskorúakkal való fajtalaniságot, ami természetellenes és erkölcstelen.

A drogtörvény mintegy legalizálja a drogfogyasztást, és a liberális oktatási tár-ca javaslatára törvényt hoznak a pedagógusok titoktartási kötelezettségéről a gyer-mekek – az Alkotmány szerint is őket elsődlegesen nevelni hivatott – szüleivel szemben. Nincs családpolitika, családvédelem, nem születnek gyerekek, nem köt-nek házasságot, lassan már minden sötét, mint a középkorban, amelyet Pierre de Labriolle a történeti iszonyatok panoptikumaként jellemzett. És folytathatnám... Valami gyökeresen rossz uralkodik el rajtunk, köt gúzsba bennünket. Borzasztó sötét és félelmetes világ ez: a hazugságok és az álságosság világa.

Ha megpróbáljuk ennek a hazugságszövevényekkel átszőtt rendszernek, amibe jutottunk, az igazi okát keresni, akkor csak azt mondhatjuk: azért jutottunk ide, mert a jog mögül – és tegyük hozzá: az egész társadalom mögül – eltűnt annak a keresztény értékrendben gyökerező erkölcsi megtámasztása. Jürgen Habermas szerint, aki frankfurti tanárként ma Európa egyik leghatásosabb filozófiaprofesszora, a modern jog teljesen elválik az erkölctől, ezek heteronóm viszonyban vannak egymással, és ma már a jognak és az erkölcsnek, különösen a keresztény erkölcsnek nincs köze egymáshoz. A jog igazságos és helyes voltának keresése is megengedhetetlen. A jog világából az erkölcs kitessékelése pedig szükségszerűen oda vezetett, hogy bizonyos tekintetben maga a jogrend is erkölctelenné vált. Pedig ez kezdetben nem így volt.

A jog és a keresztény értékrendben gyökerező erkölcs világát szemlélve Goethe és Schiller közös szobra jelenhet meg előttünk, Ernst Rietschel világhírű alkotása a weimari udvari színház előtt, ahogy a két géniusz egymás kezét fogja. Goethe, aki a jog metaforája lehetne, leereszkedő jóindulattal tekint le ránk a magaslatból, míg Schiller – aki inkább az etikát, a morált szimbolizálja – előre néz, a szeme a távolba mered, a jövőbe tekint, ahol még elérhető eszmények élnek. Közeli barátok ők, kongeniális, egymással szimbiózisban élő társak, a német irodalom dioszkurosza, akik nem egyek, de elválaszthatatlan egységet alkotnak. A dioszkuroszok a mitológia ismert szereplői: Kasztor és a halhatatlan Pollux, akiknek Kasztor halála után az istenek megengedték, hogy napjaikat továbbra is együtt töltsék, felváltva hol az Olümposzon, hol az alvilágban.

A kép, amelyre asszociáltam, azt láttatja, hogy itt rokon jelenségekről van szó, szinte ikertestvériségről, és a történelem azt mutatja, hogy amikor a kettő összhangban volt, ez segítette az emberiség fejlődését, disszonanciájuk viszont hátráltatta azt, és a forrása volt drámai történelmi eseményeknek, végső soron a nemzetek közötti békétlenségeknek, a háborúknak, az anarchiának, a dekadenciának és a társadalmak pusztulásának.

Azt hiszem, axiómaként kell elfogadnunk, hogy cselekedeteink urai nem egyedül magunk vagyunk, hanem ama bizonyos rajtunk kívülálló kultúrhatalmak, azok az erők, amelyek a társas élet szabályait létrehozzák. A jog e kultúrhatalmak egyike, amely tehát az emberiség kultúrfeladatán munkálkodik. A kultúráról viszont azt mondjuk, hogy az annak a három objektív értéknek a kifejezője, amelyet az igaz, a jó és a szép objektív értékeinek nevezünk. Az igaz megvalósítása az emberi valóság keretében a tudományra tartozik. Minden tudomány célja az igazság keresése és az, hogy világosságot gyűjtson a homályban. Ezzel szemben a jó megvalósítása az erkölcs, a szépnek, az esztétikumnak a megvalósítása pedig a művészetek terén van. Tehát tudomány, etika és művészet az a hármas kör, amely a kultúra területét, a kultúra világát alkotja.

Ha igaz az, hogy a jog kultúrjelenség, akkor azt e kultúrkörök valamelyikében kell elhelyeznünk. Világos, hogy nem tagadhatjuk a jog és a tudomány szoros kapcsolatát, hiszen a jog lényegének és jelenségeinek megismerése egyúttal tudomá-

nyos feladat is. Az sem tagadható, hogy a jog kapcsolatban áll a művészettel. Már a latinok, a rómaiak, akik tanítómestereink a jog világában, azt állították, hogy a jog művelői művészei, papjai a jognak, hisz művelik az igazságosságot, hivatászerűen keresik a jónak és a méltányosnak az ismeretét. Mégis, a jognak a tudománnyal és a művészetekkel fennálló e szoros kapcsolata ellenére bizton állíthatjuk, hogy a jog a kultúrkörök harmadikába, az erkölcs világába tartozik, nemcsak azért, mert a jog a társas életet szabályozó jelenség, hanem azért is, mert a jog célokat tűz ki az emberi cselekvések számára, vagyis a jog a célok világába vezet. Amidőn pedig a jog célokat tűz ki az emberi cselekvések számára, akkor értékessémet teremt. A jog tehát érték, az érték viszont az etika területe, így a jog tagadhatatlanul a társadalom kultúrjelenségei közül a morál, az erkölcs szférájába tartozik.

A hívő ember számára az erkölcs elsősorban isteni törvény, az emberbe beléoltott, természetünk szerint való rendet jelenti. Ilyen értelemben válik általános érvényű etikai parancsá Szent Pál ajánlása: „Akár esztek, akár isztok, mindent Isten nagyobb dicsőségére cselekedjete.” Ám aki nem hisz a Teremtőben, annak számára is világos kell hogy legyen, hogy létezik bennünk egy általános etikai parancs, amely nemcsak a keresztény értékrenden nyugvó erkölcsre, de mindenfajta erkölcsre, így a liberális erkölcsre is vonatkozik. Amitől a morál az, ami, amitől tehát az erkölcsöt erkölcsnek nevezhetjük, az, hogy az egyénnek túl kell lépnie önmagán. Az erkölcs ilyen értelemben az, hogy az egyén képes meghalni a saját önzései számára, és szem előtt tudja tartani a másikat, képes a másik javára cselekedni.

Erkölcs és jog megkülönböztetésének a felismerése a szofisták gondolkodására nyúlik vissza, akik elsőként tettek különbséget *nomosz* és *phüszisz*, azaz tételes emberi törvények és örök értékű erkölcsi parancsok között. Az utóbbi alapja az igazságosság és az erkölcsi érzés, amelyet az emberbe beléoltott az istenség. Érdekes itt felidézni Antigoné tragikus sorsú figuráját, akinek az uralkodó, Kreón megtiltotta, hogy meghalt testvérbátyját illő kegyelettel eltemettesse, és aki e kegyetlen emberi törvénnyel szemben az örök értékű, Istentől származó erkölcsi törvényre hivatkozással tagadja meg az uralkodó parancsának teljesítését. „Gyűlölni nem születtem én, szeretni csak” – mondja Antigoné, és a szeretet e mindenekfelett álló parancsára hivatkozva tagadja meg az uralkodói törvény és parancs teljesítését.

A görögök közül az arisztokratikus felfogású Arisztotelész az, aki a *Nikomakhoszi Etikában* az igazságosságról szóló fejtegetései között különbséget tett az erkölcsi törvény és a pozitív, emberi jog között. Arisztotelész szerint a méltányosság, az igazságosság és a jóság örök értékű erkölcsi parancsai megelőzik az ember alkotta jogot, vagyis bizonyos alapértékek tekintetében az erkölcsi szabály, és nem a tételes jogszabály az irányadó. A nagy görög bölcs tanítása aztán alapja lett a sztoikusok felfogásának, amelyet a klasszikus római jogászok is átvettek, és amely a keresztény egyházatyák és a skolasztikusok tanításában újra feltámadt a középkorban.

A középkori keresztény bölcseletnek általában két részéről szoktunk beszélni. Az egyházatyák bölcseletéről, ide tartozik Szent Ágoston, és a skolasztikusokéről, ide tartozik Szent Tamás. Szent Ágoston az *Isten városa* című művében Isten országát állítja szembe a földi birodalmakkal, és az igazságosságot, amely minden jognak alapja, a legfőbb erkölcsi jóból, Istentől vezeti le. Tőle származik az a híres mondás, hogy „igazságosság nélkül az emberi államok semmi egyebek, mint nagy rablóbandák”. A keresztény érték, rend, az erkölcs és a jog szoros összefonódása azonban legtökéletesebben a nagy skolasztikus, Szent Tamás munkáiban nyilvánul meg. Fő művében, *A teológia foglalatában* a jog fogalmával is foglalkozik. Megkülönböztet örök törvényt (*lex aeterna*) – amely nem más, mint a világot kormányzó isteni ész –, természeti törvényt (*lex naturalis*) – amely az emberben Isten által beleoltott tökéletességre való törekvés kifejezése, és amely egyezik az isteni törvénnyel –, végül tételes törvényt vagy emberi törvényt, amelyet *lex humana*nak nevez. Az elválásnak ez a jelensége leginkább Krisztus szavaival érthető meg: „Írva vagyon; én azonban azt mondom nektek...” Írva vagyon, vagyis a mózesi törvény létezik. Más helyen Krisztus azt mondja: „Nem azért jöttem, hogy eltöröljem a törvényt, hanem hogy teljesítsem azt.” (vö. Mt 5,17) Létezik tehát a törvény, de ennek legfőbb erkölcsi tartalma az új parancs. Új parancsot adok nektek: „Szerezzétek egymást.” (Jn 13,34) Vagyis a szeretet legfőbb erkölcsi elve, parancsa az, amelynek minden törvényt irányítania, mozgatnia kell.

Szent Tamás skolasztikus jogfilozófiájában ezt az általános krisztusi parancsot részletezi és bontja elemeire, amikor a jogba implikált erkölcsi posztulátumokat fogalmaz meg, úgymint: cselekedd a jót, a rosszat pedig kerüld, légy igazságos stb. Vagyis ezek a krisztusi értelemben felfogott erkölcsi követelmények a jog részét képezik. Olyannyira, hogy amennyiben ellentétbe kerülnek az ember alkotta jogszabályok ezekkel a magasabb keresztény erkölcsi értékekkel, akkor azokat Szent Tamás szerint nem is tekinthetjük jognak. Az a jog, amely erkölcstelen, amely nem a keresztény értékrenden nyugszik, éppoly kevésbé nevezhető jognak, mint ahogy a hamis pénz nem nevezhető pénznek.

Amíg a középkorban a transzcendens erkölcsi elvek és az emberi jog közötti megfelelés koherens összhangban volt, addig a középkor vége felé tört utat magának az a felfogás, amely szerint a világi hatalom független az egyházi hatalomtól, s ez előkészítette a jogi gondolkodásnak nemcsak a teológiától, hanem az etikától és a keresztény értékrendtől való elválását is. Ebből a szempontból a fejlődés talán tükröképét mutatja Dante Alighieri csodálatos művének, az *Isteni színjáték*nak, mert az *Inferno*, *Purgatorio* és *Paradiso* sorrendje teljesen megfordul. A nagy változást tehát az hozta, hogy az erkölcsi elveknek a transzcendens forrása, a keresztény értékrendben gyökerező alapja – az új világnézet szerint – megszűnt. Ez a folyamat szorosan összefügg az állam és az egyház elválásával, amelynek két meghatározó tényezője a reformáció és a felvilágosodás volt. A reformáció politikailag ugyan kezdetben erősen konformista volt a fennálló hatalommal, filozófiai felfogása előkészítette az állam és az egyház elválását. A felvilágosodás vi-

szont gyökeresen más, nevezetesen ateista alapon támadott, még ha ennek az ateizmusnak kiváltó oka sok esetben nem is filozófiai megfontolás, hanem az egyház politikai hatalma iránti ellenszenv volt. Politikai téren a francia forradalom hajtotta végre az első összpontosított támadást az egyház ellen.

A forradalom által felszított szenvedélyek közül a vallásellenesség lángolt fel elsőként, és hunyt ki utoljára. Ahogy mondják, Napóleon legyőzte a francia forradalom liberális szellemét, de hasztalan próbálta elfojtani a keresztényellenes szellemet. Ezekkel a folyamatokkal indult meg a szekularizáció, vagy ahogy ma divatosabb névvel nevezik: a horizontalizmus, továbbá a laicizálódás és az állam neutralizálódása. A felvilágosodás egyházellenes propagandája pedig már egészen más dimenziót kapott a 19. század folyamán. Az az új jelenség, amely döntő szerepet játszott e változásban, a tömegtársadalom kiépülése. Amit ez a tömegtársadalom magával hozott, azt legélesebben, legkifejezöbben és legreménytelenebbül Friedrich Nietzsche foglalta össze. Az *Im-ígyen szóla Zarathustra* című művében kijelentette, hogy az Isten meghalt. Az Isten halálával pedig a keresztény értékrend és erkölcs igen gyakran kitessékéledött a jogból.

Ez a folyamat a jog és az erkölcs témája szempontjából azt jelenti, hogy fokozatosan ugyan, de egyre inkább kettéválasztódik, amit korábban mindig is egynek tartottunk. Szerelem és szexualitás, jog és erkölcs, kultúra és civilizáció, haza és nemzet, élet és létezés fokozatosan különválnak, és alkalmasint teljesen elszakadnak egymástól. E kettészakadások közül a jog és az erkölcs kérdésében törésvonalak jelennek meg, más és más határok kezdenek fölsejleni. Napjainkban a jog és az erkölcs törésvonala különösen drasztikus. Az így keletkezett szakadékokban pedig meg nem születettek, szexuális kisebbségek, egzotikus szekták, gyógyíthatatlan betegek és az ő úgymond kegyes halálukról döntő családtagok és kórházi bizottságok jogai, továbbá szingli életformák tenyésznek. A kétezer éves keresztény Európában ma már sok millió számban futkos Szmeryakov lakáj, aki százötven évvel ezelőtt még csak Dosztojevszkij képzeletében élt, és akinek egész biztos tudomása van arról, hogy nincs Isten. Az okcidentális keresztény kultúra emlőin felnövő ebben az Európában a jog az erkölcsnek alárendelt társadalmi alrendszerből viszonylag önállóvá, autonómmá vált, sőt a szekuláris etika maga is pluralizálódott. Míg azonban kezdetben a jogot a fölényben levő etika, majd a keresztény értékrend igazolta, addig ma a jognak – a hatalmon kívül – már semmiféle egyéb legitimációja nincs. Ezért van az, hogy a jog nagyon sokszor erkölcstelenné vált. Pedig a kettéhasadás Habermas és mások, így az Európai Konvent által is csak hangoztatott, de gyökereiben egyáltalában nem valóságos, mert egyszerűen nem lehet az.

Egyetlen példát kiragadva, tekintsük csak a modern emberi jogunkat. Ezek sem az ókori, sem a középkori közgondolkodásnak nem voltak részei. Mindkét nagy történelmi korszak az emberek különböző alapú egyenlőtlenségét vallotta. Egyedül a kereszténység történelmi érdeme, hogy a személyek Isten előtti egyenlőségét hangsúlyozva értékrendje forrása lett a legújabb emberi jogoknak, mert azt tanítja, hogy az Isten úgy teremtette az embert, hogy felruházta vagy megajándékozta

alapvető és egyenlő emberi jogokkal, és ezért csak azt a társadalmat vagy politikai berendezkedést lehet Istennek tetszőnek elfogadni, amely ennek jegyében jogi elismerésben részesíti az emberi alapjogokat. Ezeket az alapjogokat a mostani Alapjogi Chartánál jóval előbb deklarálta a II. Vatikánum számos dokumentuma. Így ezen az egyetlen példán át is látható, hogy az az állítás, hogy a modern jogrend független az erkölcstől és a keresztény értékrendtől, nemcsak téves, hanem egyenesen hamis, hazug is.

Ezért állítható, hogy a hazugságokkal teli, álságos világunk az egyedüli oka annak, hogy pontosan ezeknek az isteni eredetű és a keresztény értékrendben gyökerező emberi jogoknak a legalapvetőbb kordokumentuma, az Európai Alkotmány nem tartalmazza az európaiság alapértékeinek ősforrását, a kereszténységet, a keresztény értékrendet. Csalódottságunkra vigasztalást adhat azonban az Úr válasza, amit Habakuk próféta panaszára mondott: „Akinek nem igaz a lelke, az elbukik, de az igaz élni fog hűségéért.” (Hb 2,4)

Jézus pere*

Köszöntöm Önöket!

A harmadik évezred küszöbén, előestéjén vagyunk. S még ma is kérdezzük: mi történt? Mi volt az a dráma, a világtörténelem legdrámaibb és legigazságtalanabb pere, amely Jézust a kereszthalálra ítélte? A jogász számára kétezer év távlatában is a kérdések sokasága merül fel. De talán a nem jogász is gondolkodott, töprengett már azon, hogy ki ítélte halálra Jézust. A miértről majd a jogi megközelítés, a felrött bűn, a vád tárgyává tett cselekmény sajátossága körében fogok beszélni. De ki ítélte Jézust halálra? Kapásból mindenkinek az lehet a válasza, hogy a római prokurátor, a római helytartó: Pilátus! Hiszen az akkori római jog szerint volt a halálos ítélet végrehajtásának egyik módja a kereszthalál. Hiszen Pilátus ült be a köves udvarra, ahol a bírói szék állt, és amit héberül *gabbatának*, görögül *litosztratosznak* neveztek. Hiszen az ő szavai nyomán vitte végig Jézus a keresztet a Via Dolorosán fel egészen a Koponyahegyre, a Golgotára.

Igen ám, de akkor a zsidók Jézus ügyében nem is hoztak ítéletet? Ők nem ítélték halálra? És ha mégis hoztak, ha mégis halálra ítélték, akkor miért nem hajtották végre? Csak a halálos ítélet meghozatalára volt joguk, és az ítélet végrehajtására nem? Ha ez így van, akkor miért folytattak le egy formális büntető eljárást Jézus ügyében, ha úgyis tudták, hogy a kivégzésre nincs lehetőségük? Miért játszották le azon a drámai éjszakán azt a színjátékot, amikor úgyis a helytartóhoz kellett menniük? Miért nem mentek mindjárt Poncius Pilátushoz, kérni, hogy ítélje el és fessítse meg őt? Ha pedig ítéletet, mégpedig halálos ítéletet hoztak a zsidók, és csak a végrehajtás tartozott Poncius Pilátushoz, a római helytartóhoz, akkor őt vajon kötötte-e a főtanácsnak ez az ítélete? A zsidók törvénye és a rómaiak világjoga szerint neki ezt az ítéletet egyszerűen végre kellett volna hajtani? Ahogy ezt ma mondjuk, kvázi jogsegélyt kellett volna nyújtania, ahogy két állam között ez szokott lenni: az egyik állam jogsegélyt nyújt a másik ítéletének végrehajtásához. Tudjuk azonban, hogy ez nem így volt. Pilátus a zsidók halálos ítélete után beült a bírói székébe, és ő is ítéletet hozott.

---

* Lábady Tamás Húsvéthoz közeledve számos alkalommal tartott nagy sikerű előadást Jézus peréről, a Pázmány Egyetem jogi karán, illetve másutt is. Jelen szöveg kéziratos formában maradt fenn hagyatékában. E kötet szerkesztői azon kisebb szerkesztési jellegű korrekciókat végeztek el, illetve a kéziratot Sáry Pál (Miskolci Egyetem) lektori észrevételeinek megfelelően pontosították.

Előljáróban talán a történelmi képről is szükséges valamit mondani. A kétezer év előtti korban a világméretű Római Birodalom része volt Palesztina a maga négy sajátos egységével: Júdeával, Galileával, Szamariával és Pereával. Ez a négy terület, amelyek közül a legutolsó a Jordán másik partján fekszik, Palesztina négy része – közülük Júdea volt a drámai helyszín. Itt Poncius Pilátus volt a prokurátor, aki a történelmi adatok szerint Krisztus születésétől számítva 26-ban került Júdeába helytartónak, és tíz évig igazgatta a tartományt.

Tiberius császár idejében vagyunk, a Római Birodalom fénykorában. Ez az óriási birodalom több mint 90 millió embert számlált több mint 100 000 négyzetmérföld területen. Afrikától Kis-Ázsián keresztül, Görögország, Hispánia, Itália, Szicília, Gallia, Britannia stb. mind a birodalom része volt. A szovjet hatalom összeomlása óta nincs ekkora világbirodalom napjainkban, mint ekkor volt a római impérium. Mindenütt e világbirodalomban a római légiók uralkodtak, és ma már tudjuk azt is, hogy Róma először meghódította ezt a hatalmas világot, maga alá gyúrte, mérhetetlenül meggazdagodott rajta, és csak utána, amikor már rájött, hogy a pénz nem minden, akkor kezdte felfedezni magának az embert és a szellemet. Ez a Róma ezen a hatalmas birodalmon leigázta a népeket, sokukat egyenesen rabszolgává tette.

Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy ebben a történelmi helyzetben Palesztina népe nem igazi leigázott rabszolga volt, hanem rengeteg privilégiumot élvezett. A valláskutatók, a történészek és a filológusok magyarázzák ennek okait. Nem igazán jogi kérdés, de érdemes rá néhány mondatban mégis utalni: a privilegizált helyzet legvalószínűbb oka Palesztina földrajzi, politikai fekvése volt, és emellett az, hogy Rómának a Kelettel szemben Palesztina bizonyos értelemben politikai szövetségese volt, a zsidók Caesar támogatói voltak. A pogány Róma számára ez olyanfajta másság, tiszteletet parancsoló kuriózum volt, hogy politikai, sőt katonai-stratégiai tényezővé vált, hiszen tudjuk, hogy a barbár pogány istenek sokasága megszámlálhatatlan. Annyi van belőlük, amennyit akarunk. Minden római polgárnak volt egy – ha nem több – istene. Ez az ellentmondás, valamiféle felfoghatatlanság a zsidók egyistenhitével kapcsolatban aztán Jézus perében nagyon fontos kérdés lett, mert Pilátust abszolút nem zavarta, sőt számára tökéletesen normális dolog volt, hogy valaki Isten fiának mondja magát. Hiszen minden, magára valamit is adó rómainak volt egy istenapja.

Az istenek jelenvalósága az emberi életben a pogány rómaiaknál tehát mindennapi jelenség volt. A zsidóság egyistenhite döbbenetes, felfoghatatlan, fantasztikus dolog volt: a kutatás ma már egyértelműen igazolja, hogy a zsidók – talán a pogány rómaiak félelme miatt – ezért is élveztek és kaptak rengeteg privilégiumot. Olyannyira, hogy közülük sokan még római polgárrá is tudtak lenni. De mindenképpen peregrinusok voltak, azaz nem lettek rabszolgává. Annyira nem voltak rabszolgák, hogy tudjuk, ők tartottak valójában rabszolgát. Ezt tanúsítja az epizód, amikor Péter levágja Jézus elfogatásánál a főpap szolgájának a fülét. Nagyon érdekes, hogy ezt a privilégiumot mutatja egy további tény is: Caesar kifejezett rendelete

alaján mentesek voltak a zsidók a katonai kötelezettség alól is. Ez óriási dolog volt a légiók korában, ilyen privilégiumot élvezni a birodalomban példátlan volt.

Ez a privilégium a zsidók saját önkormányzatiságára is vonatkozott. Megtartották a bírói és az igazgatási hatalmat is. Ezt képviselte a főtanács, az akkori nevén a Szinedrium vagy Szanhedrin, amely tudjuk, hogy három személyi körből tevődött össze: jelesül a főpapokból, az írástudókból és a vénekből. A főtanács bírói és igazgatási főhatalom volt. Caesar és Augustus rendelkezései a teljes polgári és a büntető ítélezési hatalmat is meghagyták a főtanácsnak. 70+1 tagot számlált ez a grémium, ez volt a teljes létszáma. Azonban Márk evangéliumából tudjuk azt – amely azt mondja, hogy azon a bizonyos drámai éjszakán a főtanács teljes egészében összejött –, hogy ez valószínűleg nem a teljes 70 fős létszámra vonatkozik, hanem legalább az ítélethozatalhoz szükséges minimális 23 főre, akik – egészen biztosan – ezen az éjszakán, amikor Jézust elítélték, jelen voltak. De hozott-e Jézus ügyében ez a főtanács ítéletet?

Ezt megelőzően még egy eseményről szólnom kell: Jézus elfogatásáról. A különböző evangéliumok szerint Jézus többször megjövendölte a szenvedését, és előre tudta már azt, hogy elfogatás, ítélet és halál lesz földi útjának vége. Ez nagyon fontos kérdés a jogi megközelítés szempontjából, mert a főtanács ítéletéről kifejezetten egyedül csak Márk evangéliuma beszél, amikor azt mondja, hogy valamenynyien méltónak ítélték a halálra. Márk tehát – Jézus jövendöléseinek megfelelően – ítélethozatalról szólt. A Máté-evangéliumban az ítélethozatalra nézve már csak egy utalás van, mégpedig akkor, amikor Júdás rádöbbsent tetteire, és azt mondta: amikor látta, hogy Jézust elítélték, megbánta árulását, és visszaadta a 30 ezüstpénzt, ami egyébként akkoriban egy rabszolga vásárlásának az összege és értéke volt. Sem Lukácsnál, sem János evangéliumában már nincs szó a főtanács ítéletéről. Tehát csak Márk evangéliuma az, amely erről az ítéletről egyenesen és egyértelműen beszél.

De az ítélethozatalt megelőzően elfogták Jézust. Kik fogták el? A privilégiumokhoz hozzátartozott az is, hogy a zsidóknak volt saját fegyveres testületük? A kutatások teljesen egyértelműen bizonyítják, hogy római katonák a Getsemáne-kertben Jézus elfogatásánál nem vettek részt. Teljesen értelmetlen lett volna, hogy Pilátus katonái segítsenek a zsidó főtanácsnak, és elfogják; azonban – ahogy az János evangéliumában szerepel – nem hozzá, hanem Annás házába kísérték, majd pedig Kaifáshoz, aki abban az évben a főpap volt, mert a Szanhedrin nála ülésezett.

Az elfogatáskor tehát katonák voltak jelen. Ugyan a szinoptikus evangéliumok közül a Máté- és a Márk-evangélium azt tanúsítja, hogy dorongokkal és kardokkal felszerelt csapat volt ott, Lukács evangéliuma pedig csak csapatról beszél, a János-evangélium azonban egyértelműen azt mondja már, hogy Júdás a főpapoktól kapott egy csapat katonát és szolgálkat is, akik kimentek a Getsemáne-kertbe, és ott elfogták Jézust. Könnyű azt mondani, hogy valószínűleg ezek a katonák a templomszolgák, a templomőrök voltak. Ennyi katonai személyt hagytak meg a ró-

maiak a zsidóknak, hogy fegyveres őrsege legyen az egyisten házában, a templomnak. Igen ám, de ma már azt is tudjuk, hogy ezek a templomőrök a templomot belülről őrizték.

A templomon kívül katonai őrsege a zsidóknak nem volt. Ezért arra a következtetésre kell jutni, hogy a privilégium a – korlátozott – katonai hatalomra is kiterjedt. És ez logikus is, hiszen ha a Szinedrium megkapta a római megszállóktól és leigázóktól a bírói főhatalmat a büntetőügyek tekintetében is, akkor kellett, hogy fegyvereseik is legyenek, akik biztosították az ítéletek végrehajtását. Vagyis a főtanácsnak volt saját katonasága. És ezek, a főpaprak, az írástudóknak a katonái azok, akik Jézus elfogatásában közreműködtek. Elfogták tehát Jézust, és egyedül a János-evangélium szól arról, hogy először Annáshoz vitték, aki Kaifás apósa volt, noha abban az évben Kaifás volt a főpap. A három szinoptikus evangélium erről az epizódról nem tesz semmiféle említést. A jogász számára felvetődik a további kérdés: mi történt Annásnál?

Azt tudjuk, hogy az ún. Misna a Tórának, azaz a mózesi törvényeknek az eljárási rendje. A Misna volt az, amely a büntető és polgári eljárási jogi keretet adta a főtanács ítélkezéséhez. Ez szokásjogi törvénytű volt, amelyet csak a Krisztus utáni 2. században foglalt írásba egy rabbi – addig ez a joganyag tulajdonképpen egy nem írott jogi keret volt, aminek alapján folyt az eljárás. Önmagában ugyanis a mózesi törvények nem elégedők, nem elég részletesek ahhoz, hogy azok alapján egy büntetőeljárást lefolytassanak. A Misnából tudjuk meg azt, hogy a bírói hatalmat a zsidóknál egyesbíró sosem gyakorolta, szemben a rómaiakkal, ahol a prokurátor Poncius Pilátus is egyesbíróként ítélkezett, hasonlóan a praefectusokhoz.

Ha tehát a Misna szerint a zsidóknál egyesbíró sohasem ítélkezett, akkor miért vitték el Jézust Annáshoz, aki nem is volt hatalmon, nem ő volt a főpap, ítélelbíró? Tudjuk azonban azt, hogy korábban főpap volt, és mint Kaifásnak az apósa, ugyanánál és egyáltalában tekintélyénél fogva ténylegesen rendkívüli hatalommal rendelkezett. Valószínű, nagyon is feltételezhető, hogy a főtanács előtti pernek ő volt a hátere, mozdítója. Ugyan a veje folytatta le az eljárást, ő elnökölt a Szinedrium ülésén, de Annás állt a háttérben. Ő diktált. Minthogy azonban a szenvedéstörténet szempontjából jelentéktelen ez az epizód, ezért a három korábbi evangélium erről nem tesz említést.

Talán még egy oka lehet, hogy János külön említette ezt a meghallgatást, de az bizonyos, hogy jogi értelemben itt nem valami vizsgálóbírói intézményről van szó. Annás tulajdonképpen, ahogy mondja az evangélium, a tanítványairól és tanításáról kérdezte Jézust, meg akarta ragadni, tudni azt, hogy milyen bűnnel, milyen váddal kerülhet a főtanács elé. A másik ok, ami miatt a János-evangéliumban ez az epizód szerepelhet, sokkal inkább az, hogy János erre a helyre tette Péter tagadását. Szinte a bizonyosságig valószínű, hogy az a tanítvány, aki a főpap udvarába bevitte Pétert, aki ismerte a főpapot, aki kapcsolatban volt Annással, az éppen az evangélium szerzője: János volt. Ezért tartotta tehát fontosnak az evangélista, hogy

az Annásnál való látogatásról említést tegyen. Jogi szempontból viszont az a jelentős, hogy Annás Jézustól adatokat nyerhetett a vádhoz, amelynek alapján a főtanács ítélkezhetett.

Kaifás vezetésével a főtanács – ahogy ezt az első két szinoptikus evangéliumból, de különösen a Márk-evangéliumból tudjuk – hamis tanúkat keresett arra, hogy Jézust elítéljék. Tudnunk kell, hogy a Misna szerint, visszavezetve a mózesi törvényekre, a főbenjáró bűn – amely már halálos büntetést is vont maga után – bizonyítására legalább két egybehangzó tanúvallomás volt szükséges. Ez még ma is, a mai ember tudatában is így van: „egy tanú nem tanú.” Ez az elv a mózesi törvényekben, a Tórában gyökerezik. Két egybehangzó tanú vallomása kellett tehát Jézus elítéléséhez.

Azt olvassuk a Márk-evangéliumban – Máténál is így van –, hogy kerestek hamis tanúkat, de nem találták. A vád akkor – ha találnak arra két tanút, aki állítja, hogy ez igaz – az lett volna, hogy Jézus azt mondta: „Isten templomát összedöntöm, lerombolom, és három nap alatt újra építem azt.” Ez a momentum jogilag nagyon lényeges, mert a templom mint kulturális emlék, mint kulturális építmény, mint *res sacra*, szent dolog elleni támadás a római jog szerint is bűncselekmény lett volna. Ha ezt felhozták volna Pilátus előtt, Pilátus nem vonakodhatott volna Jézust elítélni. Azonban a főtanács előtti perben legalább két tanú vallomása sem volt teljesen egybehangzó, tehát olyan, amely a Misna szerint az ítélet kimondására elegendő lett volna. És akkor jött Kaifás, és azt kérdezte tőle, hogy ő-e a Messiás, ő-e a Mindenható – nem mondta ki Isten nevét –, az áldott fia (az „áldott” természetesen utalás Istenre). A Máté-evangélium szerint Jézus válasza az volt: „Te mondd”, Márk evangéliumában azonban az áll: „Én vagyok.”

Ezzel a pillanattal – tulajdonképpen már Kaifás kérdésfeltevésével – hatalmas fordulatot vett az eljárás. Jézus válasza ugyanis istenkáromlás. Ez az istenkáromlás pedig a Leviták Könyve szerint – vagyis a mózesi törvények alapján – halálbüntetéssel jár. „Haljon meg, aki az Istent káromolja! Az egész közösség kövezzé őt meg.” A megkövezés a zsidó népnél a halálbüntetés egyik – és pedig a leggyakoribb és legtípusosabb – végrehajtási módja volt. Nem az egyedüli, volt például megfojtás is, de a megkövezést a rómaiak nem ismerték, a zsidóknál azonban például a házasságtörésnél vagy annak bizonyos fajtáinál is a megkövezés volt a II. mózesi, vagyis a leviták törvénye alapján a halálbüntetés módja. Hiszen éppen a házasságtörő asszony jelenetéből, a János-evangéliumból tudjuk azt, hogy népi ítélettel meg akarták kövezni a házasságtörő asszonyt, Jézus viszont azt mondta: „Az vesse rá az első követ, aki nem bűnös.” Végül pedig azt mondta az asszonynak: „Kelj fel, és többé ne vétkezzél.”

Tehát a halálos bűn, amit Jézus elkövetett, a blaszfémia, azaz az istenkáromlás, amely halállal járt a zsidó törvények szerint. Jézus válasza, vagyis annak kimondása a főtanács előtt, hogy ő a Messiás, ő az áldott Isten fia, maga a halálos ítéletet megalapozó bűncselekmény. Nem véletlen tehát, hogy Kaifás azt mondta ezek

után, hogy már nincs szükségük tanúkra, hiszen mindannyian hallották, hogy káromolja az Istent. És ez a jogász számára roppant érdekes és jelentős kérdés, ugyanis ezzel a főtanács a bűn, a bűncselekmény elkövetésének tanúja lett, és a Misna szerint, de a hatályos magyar büntetőjog szerint is, aki tanú egy ügyben, az ugyanannak az ügynek nem lehet egyben bírója is.

A jogi kutatás szempontjából ez egy rendkívüli momentum, mert több kutató is arra a véleményre helyezkedik, hogy a főtanács ezt követően halálos ítéletet hozott, de érezte, hogy ez az ítélet jogi értelemben sántít, törvényes alapja nincs, mert a Szanhedrin jelen levő tagjai – mint tanúk – nem hozhattak volna bíróként ítéletet, nem voltak jogosultak ennek az ítéletnek a meghozatalára. Éspedig nem azért, mert a zsidó főtanács a római hatalom folytán nem hozhatott halálos ítéletet. A kutatók által mindenesetre vitatott, hogy a halálos ítéletre vonatkozó joga megvolt-e. Azért viszont mindenképpen sántít ez az ítélet, mert tanúból vált bíróvá a főtanács. A bünt Jézus előttük követte el, vagyis a főtanács előtt a vád tárgyává tett bűn nem bizonyított, hanem elkövetett volt, éspedig ott volt elkövetve. Ebből aztán sokan arra a következtetésre jutnak azok közül, akik azon az állásponton vannak, hogy igazából a zsidó népet a *ius gladii*, vagyis az ítélet végrehajtásának joga is megillette, hogy azért nem éltek ezzel, és azért csináltak még egy pert a római jog szabályai szerint is Pilátus előtt, mert érezték, tudták, hogy ennek az ítéletnek a meghozatalára – mint tanúknak – nem volt joguk.

De hoztak-e valójában ítéletet? Említettem már, hogy ez *expressis verbis* csak a Márk-evangéliumban van benne. Lukács evangéliuma nagyon érdekes módon, egészen sajátosan közelíti meg a főtanács tárgyalását, a Máté-evangélium pedig csak Júdással kapcsolatban mondja, hogy amikor ítéletet hoztak, akkor döbönt rá, hogy mit tett, és ekkor bánta meg bűnét. A Márk-evangélium viszont már előre jelzi az ítélethozatalt. Jézus szenvedésének harmadszori megjövendölésekor ugyanis kifejezetten azt mondja, hogy a főtanácsnak, az írástudóknak, a főpapoknak és véneknek fogják kiszolgáltatni, akik halálra ítélik, majd átadják a pogányoknak vagy az istenteleneknek, hogy azok ezt végre is hajtsák. A Márk-evangéliumban tehát kifejezetten egy előképe is van ennek az ítélethozatálnak. Ez roppant fontos bizonyíték arra, hogy született ítélet, éspedig halálos.

Annak ellenére, hogy Lukács és János evangéliuma erről nem szól, még egy nagyon fontos bizonyíték van erre az ítéletre. Nevezetesen a Misna szerint a halálos ítéletet csak másnap, a tárgyalást követő napon lehetett kiszabni. A zsidók szerinti nap az esthajnalcsillag feljövételével, azaz este kezdődött, és másnap estig tartott. A főtanácsai tárgyalás éjszaka volt (bár ez is vitatott kérdés a kutatók által). A Máté-evangélium szerint azonban az is ismert, hogy reggel a főtanács tartott még egy ülést, ezzel formálisan mindenképpen betartotta a Misna rendelkezését. Minthogy pedig másnap ülést a Misna szerint csak és kizárólag halálos ítélet kiszabása esetén kellett tartani, nyilvánvaló, hogy ezen az ülésen kellett meghozni a halálos ítéletet. Ha nem így lett volna, teljesen értelmetlen lett volna a másnap ülés azok után, hogy Kaifás a blaszfémia elkövetése után megszólalt: „Mi szük-

ségünk van még tanúkra?” Mehettek volna rögtön, újabb ülés nélkül Pilátushoz, hogy ítélje el őt. Ebből a szempontból, mint említettem, Lukács evangéliuma azért nagyon érdekes, mert ő az egész kihallgatást és az ülést reggelre tette. Nála addig csak fogságban volt Jézus. Ő egyébként csak egy főpapról beszélt, nem említette meg külön sem Annást, sem Kaifást, és szerinte reggel kezdte meg a főtanács a kihallgatást.

A János-evangélium pedig a főtanácsi eljárás felett egészen elsiklott. Miért? Mert amikor az utolsó evangélium történetileg megszületett, jóval később, mint a szinoptikusoké, akkor igazából ennek a körülménynek már nem volt komoly jelentősége. Másfelől – miután elég részletesen benne van Máté és Márk evangéliumában az egész főtanácsi kihallgatás – János inkább egész evangéliumában Jézus személyére helyezte a hangsúlyt, az ő személyét emelte ki, arra koncentrált, nem a történetre, és ezáltal sokkal fontosabbá teszi őt. Jánosnál a legrészletesebb a Pilátus előtti meghallgatás és per lefolytatása, amelyben Jézus és Pilátus egész személyiségét megfelelően kibontotta.

Az eddig mondottakból egyértelműen megállapítható tehát, hogy a zsidók ítéletet hoztak Jézus ügyében, és ez jogi értelemben halálos ítélet volt. Az ítélet jogcíme istenkáromlás, istengyalázás, blaszfémia, mégpedig azért, mert Jézus Isten fiává tette magát. Talán a János-evangéliumban követhető nyomon a legjobban Jézusnak az Atyával való egylényegűsége. Márpedig a zsidók messiáselképzelése szerint a Megváltó nem Isten természetű volt. Nem rendelkezett a zsidó gondolkodás szerint isteni attribútummal, vagyis ő tisztán ember volt. A zsidók a Megváltóban annyira embert, politikai személyt láttak, aki megszabadítja őket az elnyomóktól, a megszállástól, hogy még a legközvetlenebb tanítványai is, akik egész földi pályáján mellette, vele voltak, akiknek oly sokszor elmagyarázta a megváltás művének lényegét, még azok is azt kérdezték tőle már a feltámadás után, közvetlenül a mennybemenetel előtt: „Uram, mostanában állítod helyre Izrael országát?” Hát ennyire nem értették őt.

Mert Jézus egylényegűnek nevezte magát az Atyával, ezért akarták őt már korábban is megkövezni. Ennek talán első epizódja a szombaton való gyógyítása, utána folytatódott a sátoros ünnepen, amikor Ábrahámról beszélt, és azt mondta, hogy ő előbb volt, mint Ábrahám. Ekkor újra meg akarták kövezni a zsidók, mert ezzel Jézus az Istennel való egylényegűségét, isteni minőségét fejezte ki. Köztudott, hogy ameddig a Római Birodalom katonai alapon szerveződött, addig a zsidó nép vallási alapon. Alapvetően vallási alapon, hiszen látjuk például, hogy a főtanácsban is a súlyt a főpapok jelentették, a főtanácsot Kaifás, a legfőbb főpap vezette. Voltak ugyan benne laikusok, írástudók és vének, sőt Jézus barátai is (pl. Nikodémusz, arimateai József és mások), de a tanácsot a papság vezette.

Azt, hogy az államuk alapvetően vallási alapon szerveződött, nemcsak az Ószövetség történeteiből, de abból is tudjuk, hogy a mózesi törvények nagyobb része vallási bűnöket tett bűncselekményekké, így például az istenkáromlást. Ezért ítélték halálra Jézust. Az minősült istenkáromlásnak, hogy ő metafizikai értelemben

az Isten fiának mondta magát, és ezt a zsidók nem tudták elfogadni. A történet ott folytatódik, hogy Jézust elvitték a római prokurátorhoz. Kérdés, hogy miért. Ők maguk nem voltak jogosultak az ítélet végrehajtására? A többségi álláspont, a jogi kutatás eredménye az, hogy nem. A *ius gladii*, a halálos ítélet végrehajtásának joga nem illette meg a zsidókat. Ez egyébként az evangéliumokból is így cseng ki.

Abszolút természetességgel írja Lukács és a János-evangélium is, hogy az illetékességgel rendelkező prokurátorhoz vitték Jézust. Ennek az álláspontnak egyik legfőbb bizonyítéka a házasságtörő asszony epizódja a János-evangéliumból. A Szentírás-magyarázók szerint ott Jézust ellenségei törbe akarták csalni. Mint említettem, a mózesi törvények (Leviták Könyve) a házasságtörést halállal rendelték büntetni; a halálbüntetés módja megkövezés volt. Ha Jézus az elé vezetett asszonyt nem találta méltónak a megkövezésre, vétett a mózesi törvények ellen. Ha viszont az ítélete megkövezés, akkor megsérti a római törvényeket, mert a megszálló rómaiak nem engedték meg, hogy a zsidók halálos ítéletet hajtsanak végre (bár, mint korábban jeleztem, a halálos ítélet meghozatalának joga is vitatott kérdés). Ismert, hogy Jézus micsoda örökérvényű tanítással jött ki a csapdából, és a csapdát állítók milyen megszégyenülten somfordáltak el.

Van azonban ezzel ellentétes vélemény is, és ezt érdemes, sőt fontos megemlíteni: az Apostolok Cselekedeteiből tudjuk, hogy István diakónus vértanúhalált halt, megkövezték. A főtanács előtt mondta el fantasztikus beszédét, tehát őt is a főtanács elé állították, őt is istenkáromlással vádolták, majd megkövezték. Vagyis a Leviták Könyve szerinti büntetést szabták ki rá. Van azonban kutatás, amely azt mondja, hogy igaz, hogy István a főtanács előtt állt, igaz, hogy a főtanács előtt mondta el híres beszédét, de amikor a beszédének argumentumára jutott, amikor azt mondta, hogy ti vagytok, akik Jézust kereszthalálra adtátok, akkor mintegy egyként fölkelt a nép, elvonszolta, és megkövezte. Tehát a nép megszakította a főtanács ülését, a főtanácsnak nem volt ítélete, hanem tulajdonképpen István vértanú megkövezése népi ítélet volt, a népharag megtestesülése. Vagyis halála nem bizonyíték arra, hogy a római megszállás idején a zsidóknak megmaradt a „pallosjoga”.

Más források ugyancsak az Apostolok Cselekedeteiből idézik Pálnak azt a mondatát, amely arról szól, hogy ő még Saulként a főpapok tanácsára sok keresztény elfogatásában vett részt, és a kivégzésük mellett szavazott. Ebből jutnak a jogi kutatók arra a következtetésre, hogy a főtanács ki is végeztethette a halálra ítéltet. Ez azonban egyesek szerint megint nem elég bizonyíték, ugyanis ebből nem derül ki, hogy ha Pál a keresztények kivégzése mellett szavazott a főtanácsban, ezt az ítéletet végre is hajthatta-e a főtanács. A zsidók „pallosjogának” bizonyítására fel szokták még hozni Josephus Flaviustól az idősebb Jakab vértanúságát, akit a zsidók végeztek ki. Más források azonban bizonyítják, hogy ez éppen arra az időre esett, amikor átmenetileg nem volt a testületnek római helytartója, s a későbbi helytartó, Félix vagy Fesztusz meg is fedtte ezért – a hatáskörtúllépés miatt – a zsidókat.

Van tehát ebben a kérdésben egy egész sor jogi bizonytalanság, de a többségi kutatói álláspont mégis az, hogy a zsidóknak nem volt joguk a halálos ítéletet vég-

rehajtani. Ezért mentek a római prokurátorhoz, hogy ő Róma törvényei szerint ítélje Jézust halálra. Igen ám, de akkor miért folytatták le a pert, ha nem volt joguk a halálbüntetést végrehajtani? Három okot szeretnék ezzel összefüggésben megemlíteni. Az egyik a zsidók autonómiájával van összefüggésben. Nagyon fontos volt a számukra, szívügyük volt ennek az autonómiának az őrzése és kinyilvánítása. Ezt valamennyien érthetjük. Nemrég kerültünk ki mi is egy hasonló megszállásból. Akik itt vagyunk, még benne éltünk ebben az elnyomó időszakban. Nekünk is nagyon fontos volt legalább kicsi dolgokban megélni a szabadságunkat. Na mármost, ha a zsidóknak egyszer joguk volt arra, hogy lefolytassanak egy főbenjáró bűnnel kapcsolatos büntetőeljárást, és ítéletet hozzanak, akkor nekik szívügyük volt, hogy ezt meg is tegyék. Ez egyszerűen a nép gondolkodásából, a leigázott és uralom alatt álló nép gondolkodásából fakad.

A másik indok, hogy valószínű, és pedig nagyon valószínű, hogy morális hatást akartak gyakorolni a rómaiakra a halálos ítéletükkel. Ez azért is nagyon fontos volt, mert ha az ilyen autonómiát élvező főtanács halálos ítéletet szab ki, az nem hagyhatja közömbösen – gondolták előre is már – a római uralkodót, illetőleg a helytartót. A harmadik indok pedig maga a nép volt. Tudjuk, hogy ekkor Jézusnak már nagyon sok követője volt. Pár nappal korábban volt a hozsannás jeruzsálemi bevonulás. Nem akármilyen tömeg éltette és hozsannázta Jézust. Világos, hogy ezt a tömeghangulatot valahogy meg kellett változtatni. Mivel a zsidók vallásossága elég mély gyökerű volt a nép körében is, a főtanács határozata sokkolhatta a népet. A köznép meglehetősen tisztelte papjait, az írástudókat és a véneket. Ezért is volt nagyon fontos, hogy ne az idegen és nyilvánvalóan gyűlölt rómaiak mondják csak ki Jézusra a halált, mert az még ellentétesen is elsülhetett volna: akár az is lehetett volna a következménye, hogy a nép föllázad a rómaiak ellen. Ehelyett a zsidó törvények alapján mondták ki, hogy Jézus bűnös, és ezzel az ítélettel áthangolták a népet, Jézus ellen lázították fel.

Nyitva kell azonban hagyni – mert a kutatások nem cáfolták meg – azt a lehetőséget is, hogy a palesztin zsidóságnak a római hódítók meghagyták nemcsak a halálos büntetés kiszabásának, de végrehajtásának jogát is. A római perre azért került mégis sor, mert a főtanács a saját törvényei szerint sem hozott törvényes ítéletet. A nép áthangolása sikerült. Milyen könnyű a mai embert is egyik napról a másikra egyetlen dologgal áthangolni! Ez mutatja, hogy kétezer év alatt mennyire kevésbé változott az emberben az emberi.

Ezt tudjuk, amikor Poncius Pilátushoz viszik Jézust. A Poncius Pilátus előtti eljárás elemzésekor először is meg kell néznünk ennek az embernek a személyét. Mit tudunk róla, ki volt Poncius Pilátus? Említettem már, hogy 26-tól 36-ig volt Júdea prokurátora, és nagyon nem szerette a zsidókat – ezt tudjuk már a Júdeába való bevonulásáról. Autonómiájuk folytán a zsidók a saját jelvényeiket, jelképeiket, zászlóikat használhatták. Tudott, hogy Poncius Pilátus, amikor átvette a hatalmat 26-ban, és bevonult Júdeába, vitte a saját császári jelképeit, jelvényeit és zászlóit, és azokkal díszítette fel a várost. Ez volt mindjárt az első tette, amely a zsidókból

nagy ellenszenvet váltott ki. Aztán tudjuk róla azt is, hogy hatalmi szóval, egyetlen döntéssel jelentős részt elvont a templom kincseiből a vízvezetékrendszer építésére. Ezt a zsidók megbocsáthatatlannak tartották. A templom kincseiből elvenni? Ez halálos bűn volt. Aztán tudjuk róla azt is – emlékezetem szerint a Lukács-evangéliumban van –, hogy Jézusnak számot adtak arról, hogy milyen vérontást rendezett Pilátus az áldozatot bemutató zsidók között. Ezekből az esetekből tudjuk róla, hogy nem szerette a zsidókat. Mégis, Pilátus legalább háromszor tett kísérletet arra, hogy Jézust kiszabadítsa.

A későbbi életéről nem tudunk sokat – többen azt mondják, hogy nem természetes halállal halt meg, hanem öngyilkos lett, vagy legalábbis száműzetésbe került. Igazából a prokurátorsága eltelte után, tehát Krisztus után 36-ot követően nem tudunk az életéről sokat, de azt tudjuk, hogy nem akarta Jézust halálra ítélni. A legrészletesebben ezt a római pert, a római jog szerinti per lefolyását a János-evangélium részletezi. Jézus első meghallgatásakor Pilátus azt kérdezte tőle: „Mit vétettél, miért vagy itt?” És Jézus azt felelte, hogy „az én világom nem e világból való”, és azt is mondta: „Én azért jöttem, hogy tanúságot tegyek az igazságról!” És akkor tette fel Pilátus azt a bizonyos híres kérdését, hogy „Quid est veritas?” („De mi az igazság?”) – nyilvánvalóan nem az erényigazságra, az erényigazságosságra, a *iustitiára*, hanem a tényigazságra, a *veritasra* gondolva. És aztán azt mondta Pilátus Jézus vádlóinak, hogy „én nem látok benne semmi bűnt”, semmi vétket.

És ez a pont nagyon érdekes mozzanat a jogászok számára, mert egy bizonyos feszültség van a János-evangélium két mondata között. Amikor Pilátus úgy szól, hogy intézzétek el a saját törvényetek szerint, akkor a zsidók azt mondják, hogy nekünk senkit sem szabad megölnünk. A jogász erre a mondatra nagyon odafigyel! Mit akarnak ezzel tulajdonképpen mondani? Hiszen egy halálos ítélet meghozatala után vannak. Lefolytattak egy kegyetlen, megalázó eljárást ezen a drámai éjszakán, s akkor kiderül, hogy az egész csak színjáték volt? Vagy arra utalnak ezzel a mondattal, ami kétezer év óta is megfejthetetlen kérdés, hogy ti. nekik csak a halálos ítélet kimondására volt joguk, de annak végrehajtásához nem? De akkor miért nem azt kérték Pilátustól, hogy hajtassa végre a halált kimondó ítéletet?

Az egyik forrás szerint hiányzik ebből a mondatból az a két szó, hogy „ezen a napon” vagy „ezen az ünnepen”. Mert tudjuk azt, hogy vagy húsvét, vagy az előkészületi nap volt, de mindenképpen már az ünnep, tehát ezen az ünnepen nekik senkit sem volt szabad megölniük. A másik magyarázat szerint – ahogy erre utaltam – valóban nem illette meg a zsidókat az ítélet végrehajtásának joga. Hiszen később – és itt van a feszültség a János-evangélium mondatai között – nemcsak azt követelik, hogy „keresztre vele, keresztre vele!”, hanem azt is mondják: „Nekünk törvényünk van, és e törvény szerint meg kell halnia.” Tehát: „Nekünk senkit sem szabad megölnünk” – ez ebben az esetben annyit jelent, hogy nekünk nincs jogunk az ítéletet végrehajtani a római fennhatóság miatt, de a mi törvényeink szerint neki

meg kell halnia. Ebben az esetben is nyitva marad azonban a kérdés: akkor miért nem az ítélet végrehajtását kérték Pilátustól, miért azt, hogy ítélje kereszthalálra?

Pilátus azonban nem akarta elítélni, mert nem látott vétket Jézusban, és akkor jött a mentő ötlete: Heródes Antipas. Heródes Antipas Galilea uralkodója volt, és amikor Jézus meghallgatásánál kiderült, hogy ő galileai származású (ami persze tévedés, mert Betlehemben született, ami Júdea része volt, de mégis ő volt a „galileai” Jézus), akkor Pilátus rögtön azt mondta: „Hát ott van a galileai uralkodó, ő az illetékes a te ügyedben, járjon el ő.” És átküldte Jézust Heródes Antipashoz. Egyedül a Lukács-evangélium szerint történt így, a másik három evangélium nem tesz erről az epizódról említést. Valószínűleg azért, mert Lukácsnak volt valamilyen kapcsolata Heródes Antipasszal. Ez kiderül egy korábbi Lukács-szövegből is, ahol az evangélista néhány asszony jelenlétéről szól, köztük megnevez egy párat, és azt mondja, hogy az egyik annak a bizonyos X-nek a házastársa, aki Heródes Antipas közvetlen közelében szolgál. Őneki tehát valamiféle közelebbi ismerete is volt Heródesről, aki akkor – nyilván az ünnep miatt – ugyancsak Jeruzsálemben tartózkodott. A jelenet jogi szempontból legfeljebb csak azért fontos, mert Jézust Heródes sem találta bűnösnek. Gúnyt űzött belőle, de csak azért, mert Jézus feleletre sem méltatta; nem tett előtte csodát, amire Heródes vágyott. De elítélni ő sem akarta, ezért visszaküldte Pilátushoz.

Ekkor Pilátus újra összehívta a főtanács tagjait és a népet, majd újra kísérletet tett arra, hogy Jézust szabadon engedje. A római büntetőjognak volt egy intézménye, amit *abolitiónak*, azaz pertörlésnek, az eljárás megsemmisítésének neveztek. Ez lényegileg a már zajló eljárás ítélet nélküli lezárását jelentette. Pilátus most ezzel kísérletezett. Ez jogi szempontból újra roppant jelentős mozzanata a pernek, bizonyítja ugyanis, hogy Pilátusnak, a római helytartónak és prokurátornak ítéletet kellett hoznia a zsidók vádjával eléje állított Jézus ügyében. Természetesen ez az ítélet lehetett volna felmentő tartalmú is, de Pilátus azt nem mondhatta, hogy hagyjatok engem békén, ez a ti ügyetek. Ezért kísérletezett az eljárási kegyelemmel. Pilátus tehát adhatott volna eljárási kegyelmet, és arra gondolt, hogy Jézust ezen az alapon bocsátja szabadon. A Lukács-evangéliumban kétszer is szerepel ez a mondat, hogy „megfenyítem őt, és aztán szabadon engedem”. Tehát mindenképpen szabadon akarta bocsátani.

Az írástudó farizeusok, a főpapok azonban rábeszélésték a népet, hogy válasszák kegyelemre Barabást, aki tulajdonképpen népfelkelést szított. Figyelemre méltó, hogy Lukács evangéliuma szerint a helytartó előtt Jézust is ezzel vádolták, vagyis azzal, hogy fellázítja a népet, hogy ő is népfelkelő. Ez azért érdekes, mert Jézus bűne a főtanács előtt még „csak” istenkáromlás volt. Ez viszont ún. vallási bűn, a zsidók belső ügye volt, a pogány rómaiakat, akik isteneiket semmivel sem tisztelték jobban, mint egymást, ez a dolog nem érdekelte. Tudjuk viszont, hogy ez a vád hamis, ahogyan az is, hogy Jézus megtiltotta vagy legalábbis ellene szólt annak, hogy adót fizessenek a császárnak. Erre ékesen rációfól a Máté-evangéliumnak az a

része, amiben megkérdezték Jézustól, hogy szabad-e adót fizetni a császárnak, és ő úgy válaszolt, hogy „adjátok meg Istennek, ami Istené, és a császárnak, ami a császáré”.

Nem lelt bűnt Pilátus ezúttal se benne. Elsősorban azért, mert mint korábban említettem, Róma számára az, hogy valaki Isten fiának vallja magát, teljesen közböcs volt, nem volt bűncselekmény. Annyi istenük volt a rómaiaknak, amennyit csak akartak, kreáltak maguknak. A római pogány világban az isteneiknek lehetett fia, lánya, szeretője, akárkije, ezért ők az egy Isten és főként a Szentháromság gondolatát nem tudták kellőképpen a magukévá tenni. Így aztán az eredeti vallási bűn, ami miatt a zsidók halálra ítélték Jézust, a római eljárásban politikai bűncselekménnyé transzformálódott: haza- és felségárulássá.

A lex Iulia maiestatis, Augustus császár törvénye a felségsértésről foglalta össze ezt a bűncselekményt. Az egyik pontja az, hogy ezt a bűntettet az valósítja meg, aki magának a római császárhoz hasonló hatalmat kisajátít. E vád egyértelműen politikai bűncselekményre hivatkozik. Jézus a zsidók királya! És mi van Tiberiusszal, a római császárral? Pilátus ezen felül megijedt attól, hogy ha Jézus nem hal meg, a zsidók fellázadhatnak, így újra kihallgatta Jézust. Megkérdezte tőle, hogy „Te valóban király vagy?”, és akkor mondta Jézus, hogy „az én országom nem ez országból való”. De Pilátus ekkor még mindig nem hozta meg a halálos ítéletet.

A jogász számára nagyon fontos jelenet a megostorozás. A szinoptikus evangéliumokban a megostorozás és a keresztre adás összemosódik. Tudjuk azt, hogy a római jogban az egyik kivégzési mód a keresztre feszítés volt, a másik a bárdal való lefejezés. Rómában a bárdot a liktorok, az ítéletvégrehajtók vesszőnyalábbal fonták be – ez a vesszőbe belefoglalt bárd tulajdonképpen a római magisztrátus jelképe volt. De a kereszt nem feltétlenül olyan volt, mint ahogy a művészeti, történeti emlékek ezt ábrázolják, elképzelhető, hogy hiányzott a kereszt felső szára. Ha valóban így volt, akkor a kereszt egy T betűt formázott, amely mindig kint volt a vesztőhelyen – stabilan ott állt a földben. Az evangéliumokból tudjuk, hogy Jézusnak hordoznia kellett a keresztet, tehát végig kellett mennie a kereszttel a városon, fel egészen a Golgotára. Ennél az eseménynél csak a keresztrúdra, a vízszintes részre gondolhatunk, ezt kellett Jézusnak vinnie.

A római jogban minden kereszthalál mellékbüntetése a megostorozás volt. A szinoptikus evangéliumokban úgy tűnik, hogy egyszerre történt a kereszthalál és a megostorozás, Jánosnál azonban nem. Jánosnál ez volt a harmadik kísérlet Jézus megmentésére: teljesen egyértelmű, hogy Pilátus először megostoroztatta Jézust, és ezt követte az „Ecce homo”.

Cicero egy szicíliai esettel összefüggésben említette az ostorozást, és ő, aki az első igazán humánus gondolkodó volt Rómában, azt mondta, hogy a megostorozás embertelen, megalázó büntetés. De Pilátus is megkockáztatta ezt, és azt mondta, hogy íme az ember, nézzétek meg ezt a vérző, összetört embert, hát ez a ti királyo-

tok, ezt akarjátok ti halálra ítélni?! És akkor jött az egész per legdrámaibb és legál-nokabb pillanata: azt mondták a zsidók, hogy ha Pilátus nem ítéli halálra, nem a császár barátja. Pilátus ettől valószínűleg megrettent.

Tiberius, aki ekkor már súlyosan beteg császár, borzasztóan hiú volt. Betegen élt Capri szigetén, és besúgókkal vette körül magát. A birodalomból mindenhonnan érkeztek hozzá a hírek. Pilátus ezt tudta, és azt is, hogy ha eljut Tiberius fülébe, hogy ő ott egy a császári ranghoz hasonló, magát a zsidóság királyának nevező személyt felmentett, és emiatt nem barátja a császárnak, akkor neki befellegzett. Ekkor ült be – János evangéliuma szerint – a bírói székbe. Tehát először volt a megostorozás, a harmadik kísérlet Jézus megmentésére, és csak ezután hozta meg a halálos ítéletet.

De ezzel a jelenettel összefüggésben a Máté-evangéliumnak van még két nagyon érdekes momentuma. Az egyik Pilátus feleségének álma. Augustus császár tette lehetővé, hogy a provinciákba a helytartók a házas társukat is magukkal vigyék. Korábban nem volt erre lehetőség. Tudjuk, hogy Pilátus felesége a helytartóval volt, és kérte férjét, hogy engedje szabadon azt az embert, mert álmában sokat szenvedett miatta. A másik, ugyancsak a Máté-evangéliumból való kép a kézmosás jelenete, az, amikor a nép előtt Pilátus megmossa a kezét, és azt mondja: „Én ártatlan vagyok, ennek az igaznak a halála ne legyen rajtam, ez a ti ügyetek.” Természetesen ezzel Pilátus sem jogi, sem erkölcsi értelemben nem mentette fel magát.

Kérdés lehet azonban az, hogy miért egyedül Máté említette ezt a két jelenetet, s miért hangsúlyozta. Számos kutató szerint az a legvalószínűbb, hogy ezzel a zsidók felelősségét akarta kiemelni. Ebben az összefüggésben a legutóbbi jogi történetírások között sajnos megjelentek olyan álláspontok is, amelyek a zsidók kollektív felelősségét állapítanák meg Jézus perében, mégpedig nemcsak az akkori zsidósággal, hanem – éppen a Máté-evangélium azon mondata miatt, hogy „Vére rajtunk és fiainkon” – az egész zsidósággal, tehát a későbbi generációkkal kapcsolatban is. Itt azonban erről szó sincsen, ez nem egy nép kollektív felelőssége. Ez az akkori népnek, amilyenek mi is vagyunk a mában – és kétezer év óta e tekintetben nem változtunk –, a hangulata, a megváltozott hangulata, a másság miatti gyűlölete. Így a Szinedrium halálos ítéletét és a római helytartó halálos ítéletét végrehajtották – a római katonák. Ott voltak a zsidók is, de az ítélet végrehajtói a rómaiak.

Megdöbbenő, hogy ma, amikor nem kétezer, de négyezer évre visszamenően is egészen megbízható jogi forrásokkal rendelkezünk, amikor annyi mindent tudunk a sumér, az egyiptomi, a zsidó, a hellén és a világgoggá lett római jogról, milyen kevés biztos ismeretünk van a világtörténelem egyik legdrámaibb peréről, hogy mennyi bizonytalanság, kétség és homály fedi a történelemnek ezt a drámáját. Biztosan csak azt tudjuk, hogy Jézus ügyében két per volt, két ítélet, mégpedig két halálos ítélet és egy halál, amely azonban a megváltásunkat hozta, és amelyet éppen ezért feltámadás követett.

Köszönöm, hogy meghallgattak!

III. rész

**Nem vagyoni kártérítés –
sérelemdíj**

Sérelemdíj *versus* nem vagyoni kártérítés

Tudott, hogy a 2013. évi V. törvény, Magyarország új Polgári törvénykönyve megszüntette a hányatott sorsú, jogalkalmazási nehézségekkel terhelt és komoly elméleti vitákkal kísért nem vagyoni kártérítés intézményét, és helyette a személyiségi – jogi személyeknél a személyhez fűződő – jogok védelmének hatékony szankciójaként bevezette a sérelemdíjat mint a jogsértésnek közvetett kompenzációját és pénzbeli elégtételt jelentő magánjogi büntetését. A kétségkívül nagy horderejű változtatás célja és szándéka, hogy az új intézménnyel elkerülhetők legyenek a nem vagyoni kártérítésben rejlő fogalmi ellentmondások és egyúttal a bírói gyakorlat koherenzia zavarái is.

A nem vagyoni kártérítés joga – gyakran még az egyes nemzetállami jogokon belül is – mind történeti, mind jogösszehasonlító aspektusból rendkívül összetett, majdnemhogy kaotikus. Az egyes jogi megoldások nemcsak dogmatikailag, de többnyire terminológiailag is tisztázatlanok. A döntvénytárak és kézikönyvek ‘szecessziós telítettségű’ példázataiból általános jellemző vonásokat kiemelni alighanem lehetetlen. A nem vagyoni kártérítés folklorisztikus színeképe nemzeti jogokként és jogtörténeti koronként változik, sőt még azon belül is újabb és újabb fogalmak tűnnek fel. Átcsoportosulások történnek jogcsaládok között, amit elavultnak érzünk, újra feléled, és amit nagyon modernnek tartunk, arról kiderül, hogy antik. A mózesi törvénytől, amely szerint 100 ezüst sékelt kellett fizetni a fiatalasszony apjának, mert rossz hírért költötték egy Izraelből származó leánynak, ti. azt állították, hogy nem virgóként ment a házasságba, szóval Mózes példázataitól a prétori *actio aestimatorián* keresztül az amerikai *punitive damages*ig a távolságok szinte áthidalhatatlanok, a dekomponált részeket alig lehetséges egy egésszé összeállítani.

Már maga a terminológia is kaotikus és oszcillált. Georg Puchta arbitrarius pénzbüntetésnek, Rudolf Jhering szatiszfakciónak, Bernhard Windscheid *wirkliche Strafen*nek nevezte, a Corpus Iuris Canonici deflorációs engesztelési díjjal rendelte jóvá tenni a szüz elcsábítását, a Carolinákban intézményesedik először a régebbi germán népjogok kompozícióiban már feltűnő, a mai jogalkalmazásban is szinte bármikor citálható *Mädchen für alles*, a *Schmerzensgeld*, de mondják a németek *billige Entschädigung in Geld*nek is, *Genugtuung* a svájci jogalkalmazásban, *pretium doloris*, *dommage moral*, *préjudice moral* a franciáknál, *danno non-*

patrimoniale az olaszoknál, *exemplary or punitive damages* a *common law*-ban. Mindez persze csak egy szegmentje a sokszínűségnek, a gazdagságnak, 'egy adag szecesszió', tulajdonképpen 'jogi iparművészet', amely egyetlen adekvát jogdogmatikai kategória alá csak roppant nehezen szubszumálható.

Arany János írja a *Nagyidai cigányokban*: „Kettős úton halad az emberi élet, / Egyik a gyakorlat, másik az elmélet, / S minthogy az elmélet, most ezuttal sáros: / Hadd lám, a gyakorlat merre viszen már most?” A gyakorlat se visz azonban bennünket kiegyensúlyozottabb, nyugodtabb, sártalan utakra. Pusztán a hazai bírósági ítélkezést szemlélve látni kell, hogy a nem vagyoni kártérítés dogmatikai ellentmondásait a gyakorlat se tudta feloldani. Az ítélkezés ellentmondásossága abból fakadt, hogy – a törvényi intenciónak megfelelően – a bíróságok kártérítésben gondolkodtak, holott a kár a magánjogban fogalmilag vagyoni, amely pénzben kifejezhető, tipikusan összecszerűen is meghatározható vagyoni hátrány.

A személyiségi jogsérelem okozta, és a külvilág számára is érzékelhető hátrány keresésében így a bíróságok folyamatosan beleütköztek a személyiségi jogsérelem és a magánjogi kárfogalom diszkrepanciájába. A nem vagyoni sérelmek ugyanis vagyoni mércével megmérhetetlenek, vagyonilag nem is kifejezhetőek, vagyis összecszerűen nem határozhatók meg, következésképpen kiegyenlíthetetlenek. A nem vagyoni kártérítés legfeljebb a vagyoni kártérítés fikciós esete, amelyben a sérelmet orvosolni hivatott kártérítés valójában inadekvát. Az immateriális sérelem hozzávetőleges ellensúlyozása pénzben történik ugyan, de ez nem kártérítés.

A bírói gyakorlat ezt az alapvető dogmatikai tisztázatlanságot tükrözte vissza. A bíróságok keresték a vagyoni kárfogalom analóg megfelelőjét a személyiségi viszonyokban, és ezt a személyiségi jogok megsértésével összefüggő hátrány keletkezésében találták meg. A legfőbb bírói fórum, de az ítélőtáblák is, számos iránymutató döntésükben kimondták, hogy a személyiségi jogok megsértése miatt a nem vagyoni kárigényt érvényesítő károsultnak a jogsértés által keletkezett hátrány elszenvetését bizonyítania kell. A bírói gyakorlat az 1959-es Ptk. 355. § (4) bekezdésének „a nem vagyoni hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges” fordulatára támaszkodva követelte meg a személyiségi jogokban megsértettől a hátrány bizonyítását.

Csakhogy rövidesen kiderült, hogy a testi-biológiai-fiziológiai integritást sértő eseteken kívül a személyiségi jogsértések körében (magánélet, jóhírnév, becsület, képmás stb.) a hátrány bizonyítása az esetek többségében vagy lehetetlen, vagy a sértett számára további megrázkódtatással jár, hiszen a kontumél jogsértő magatartás hatásának „a külvilág általi érzékelhetővé, felismerhetővé tétele” a sértett további megaláztatásához vezet. Sőt, a személyiségi jogsértések egyre bővülő tényálláskörében megsokasodtak azok az esetek, amelyekben a kirívóan durva jogsértések a sértett kikezdehetetlen társadalmi presztízse folytán nem is jártak valószínű hátrányokozással. Ezekben az esetsorozatokban a bíróságok – nem egyszer nagyvonalúan – elkezdték alkalmazni a Polgári perrendtartás 163. § (3) bekezdését, és a hátrány bekövetkezését „köztudomású ténynek” tekintették, jogfejlesztéssel megteremtve a nem vagyoni kártérítés megítélésének „hátránykondícióját”.

A dogmatikai és gyakorlati ellentmondásoknak a kiküszöbölése érdekében az új Ptk. az intézményt döntő részben kiemelte a kódex VI., Kötelmi jogi könyvéből, és a személyiségi jogsértések pénzbeli elégtétellel való szankcionálását a II. könyvben, a személyiségi jogok megsértésének jogkövetkezményei között helyezte el. A kodifikáció – az új elnevezéssel, Marton Géza terminológiáját átveve – tisztázza a jogintézmény dogmatikai alapját, implicite kimondva azt, hogy a személyiség bármely dimenziójának megsértésével okozott következmények pénzbeli ellensúlyozása nem kártérítés, egyben kifejezi annak kettős funkcióját is, jelesül azt, hogy a sérelemdíj egyfelől közvetett kompenzációs szerepet tölt be, másfelől magánjogi büntetésnek is tekinthető, preventív céllal, a hasonló jogsértések megelőzése érdekében. A közvetett kompenzáció az elszenvedett sérelem hozzátétőleges, alternatív kiegyensúlyozása olyan vagyoni szolgáltatás nyújtásával, amely az elszenvedett sérelemért arányosnak becsült, más nemű – pénzben kifejezett – előnyt nyújt. A közvetett kompenzáció lehet örömszerzés forrása, jelenthet lelki békét, megnyugvást, belső harmóniát eredményező jóvátételt – és sok minden mást. A magánjogi büntetés pedig nem más, mint pénzbeli elégtételadás. Az intézménynek mind a maga történetiségében való, mind pedig jogösszehasonlító vizsgálata igazolja, hogy a pénzbeli elégtételadásnak bizonyos büntető szerepet a törvényhozás és a jogalkalmazás egyaránt mindig is tulajdonított.

A terminológia megújításával egyenértékű, nagyon jelentős változtatása a törvényhozásnak, hogy az új Ptk. megdönthetetlen vélelmet állít fel hátrányokozásra nézve annak kimondásával, hogy a sérelemdíj megfizetésére való kötelezésnek nem feltétele az, hogy a sértett az őt ért hátrányt bizonyítsa, azaz a jogsértés ténye önmagában szankcionálható sérelemdíjjal, bizonyított hátrány nélkül is.

Ezzel a törvényhozási technikával azután a jogalkotó a bírói gyakorlatot újra teljesen elbizonytalanította, mert az elé a kérdés elé állította, hogy a Ptk. 2:52. § (1) bekezdése alapján „hozható-e olyan ítélet, amely a személyiségi jog megsértése esetén elutasítja a sérelemdíj iránti keresetet azon az alapon, hogy a jogsértett felet nem érte nem vagyoni sérelem”. A törvényszó ugyanis úgy rendelkezik, hogy „[a]kit személyiségi jogában megsértének, sérelemdíjat követelhet az őt ért nem vagyoni sérelemért”. A szöveg grammatikai interpretációja szerint a törvény alanyi jogot teremtett a sérelemdíjra a sértett javára pusztán a jogsértés ténye alapján. Erősíti ezt az értelmezést a 2:52. § (2) bekezdésének az a fordulata, amely szerint „a sérelemdíjra való jogosultsághoz a jogsértés tényén kívül további hátrány bekövetkezésének bizonyítása nem szükséges”.

Az alig több mint másfél éve hatályos törvényi rendelkezések alapján az elsőfokú bíróságok kétféle – egymással ellentétes – álláspontot alakítottak ki. Az egyik szerint a Ptk. rendelkezései nem adnak mérlegelési lehetőséget abban a kérdésben, hogy a személyiségi jog megsértésének jogkövetkezményeként a bíróság ítéle meg sérelemdíjat, csak a sérelemdíj összegének meghatározása lehet bírói mérlegelés tárgya. Eszerint a bíróságnak bármilyen bagatell jogsértés esetén is meg kell ítélnie a sértett javára bármilyen bagatell összegű sérelemdíjat, sőt azt is, ha a sértett csak jelképes összegű (pl. 1 forint) sérelemdíjat követel. A másik álláspont szerint

a személyiségi jogsértés megállapítása, valamint az objektív szankciók megítélése mellett is a bíróság elutasíthatja a sérelemdíj iránti keresetet, ha álláspontja szerint a sérelmet szenvedett felet nem érte olyan immateriális sérelem, amely sérelemdíj megítélésére adhatna alapot.

A magunk részéről ehhez a második állásponthez csatlakozunk a következő kiegészítésekkel. Se az elmélet, se a bíróságok az eddigiekben soha nem támogatták olyan gyakorlat kialakítását, amely tükrözne volna a személyiségi jogok és a jogvédelem devalválódását és inflálódását vagy akár a jelképes pénzbeli elégtétel megítélését. A fejlett jogi kultúrájú külföldi államok joggyakorlata is következetesen kiszűri a bagatell sérelmek és igények honorálását. Hogy csak egyedül az európai jogegységesítési törekvések közül a Christian von Bar vezette osnabrücki Study Group mintaszabályzatára, a *Principles of European Tort Law* tételezésére utaljunk, a vonatkozó rendelkezés kimondja, hogy a személyiségi jogok megsértése körében „a jelentéktelen sérelmek és igények figyelmen kívül hagyandók”.

A Ptk. vonatkozó rendelkezéseinek értelmezése körében ugyanakkor a bíróságok segítségére lehet a nyelvtani értelmezésnél magasabb rendű *teleologikus*, azaz a cél szerinti értelmezés, amelyre egyébként az Alaptörvény egyenesen kötelezi a bíróságokat. Az Alaptörvény 28. cikke szerint a bíróságok a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. A jogszabályok értelmezésénél azt kell feltételezni, hogy azok „a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak”. A Ptk. 2:52. § (1) bekezdésének helyes, cél szerinti értelmezése szerint a szankció akkor kerülhet alkalmazásra, ha az képes betölteni funkcióját, azaz a közvetett kompenzációt és a magánjogi büntetést. Márpedig a sérelemdíjban való marasztalás lehetőségét biztosító törvényi rendelkezések céljának az a jogalkalmazás felel meg, amely nem marasztal olyan alacsony, bagatell összegű sérelemdíj megfizetésére, amely nem alkalmas sem a sérelem közvetett kompenzálására, sem a magánjogi büntetés jogsértéstől visszatartó preventív hatásának a kifejtésére.

A bíróságok ezeket a szempontokat alkalmazhatják a bagatell ügyek kiszűréséhez, azon túl, hogy ítéleteikben kimondják: a jogsértővel szemben alkalmazott objektív jogkövetkezmények már önmagukban megfelelően orvosolják a sértett jogsérelmét. Végül az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a Ptk.-nak a változtatással semmiképpen sem az volt a célja, hogy a sérelemdíj jelentéktelen, elhanyagolható személyi sérelmeket is szankcionáljon. Az ilyen ítékezés magának az intézménynek a rangját, komolyságát és méltóságát devalválná.

De az elsőbíróságok a törvény hatálybalépése óta további jogértelmezési problémákba is ütköztek. Egyáltalán nem kisszámú jogalkalmazási interpretáció szerint – és ezt egyes törvénymagyarázatok is támogatják – a sérelemdíj szubjektív feltételű szankció. Következik ez a jogintézmény rendszertani értelmezéséből, hiszen a szabályt megelőző 2:51. § címe a „Felróhatóságtól független szankciók”, és ezt követi önálló – „Sérelemdíj” – címmel a 2:52. §, majd „Kártérítési felelősség” címmel a 2:53. §, vagyis a szubjektív jogkövetkezmények.

Az *interpretatio systematica* módszerének helyes alkalmazásával azonban egészen más eredményre jutunk. A törvény 2:52. § (2) bekezdésének utaló szabálya szerint a sérelemdíj fizetésére kötelezés feltételeire – így a kimentés módjára is – a kártérítési felelősség szabályait kell alkalmazni. Ez pedig azt jelenti, hogy ha a személyiségi jogsértés szerződésszegéssel (utazási szerződés, személyfuvarozási szerződés) vagy fokozott veszéllyel járó tevékenységgel (élet, testi épség sérelme) történt, akkor a sérelemdíj fizetésére való kötelezést az objektív feltételű szankciók szigorú szabályai szerint kell elbírálni, vagyis a sérelemdíjban való marasztás objektív és nem felróhatósági alapon történik. A sérelemdíj tehát objektív és szubjektív szankció egyaránt lehet, megítélése a kártérítési felelősség jogalapján történik. Természetesen szerződésszegés esetében a következményi károk előreláthatósági korlátja nem alkalmazható, mert a sérelemdíj nem kártérítés, összecszerűségének szempontjait pedig a 2:52. § (3) bekezdése határozza meg.

A jogalkalmazási gyakorlat nem kisebb dilemmája az, hogy hozható-e *solo* sérelemdíjban marasztaló ítélet, vagy a jogsértő fizetésre kötelezésére csak a személyiségi jogsértés megállapítása, esetleg – keresettől függően – egyéb objektív szankciók kiszabása mellett kerülhet sor. Az egyik – elméleti megtámogatással kialakított – álláspont szerint a személyiségi jogsértés megállapítása – a sérelemdíj megítélhetőségének relációjában – csak jogalapi kérdés, és pusztán az ítélet indokolására tartozik. Vagyis a sértettnek nem kell a személyiségi sérelem megállapítása iránt is keresetet előterjesztenie, és a bíróság hozhat pusztán a sérelemdíj fizetéséről szóló ítéletet, ha az indokolás tényállási részében megállapítja a jogsértést.

A másik – alighanem helyesebb – álláspont szerint a 2:52. § (1) bekezdésének első fordulata, ti. hogy az kérhet sérelemdíjat, akit személyiségi jogában megsértettek, kényszerítően megköveteli a jogsértés megállapítására vonatkozó ítéleti rendelkezést, amely a sérelemdíj megítélésének *sine qua non* kondíciója. A sérelemdíj tehát járulékos természetű, és nem *sui generis*, önálló szankció, hanem – az egyéb feltételek mellett – az objektív jogkövetkezmények járuléka.

Az ítélkezési gyakorlatnak talán legnagyobb problémája, hogy a jogi személy tevékenységi körében, nevében eljáró tag, alkalmazott, vezető tisztségviselő által elkövetett személyiségi jogsértés esetében kivel szemben érvényesíthetők a személyiségi jogsértés objektív szankciói és a sérelemdíj. E kérdésben a bíróságok határozottan eltérő megoldásokat képviselnek. A Kúria és a Győri, valamint a Debreceni Ítéltábla szerint ezekben a tényálláskörökben a felelősség többszöröződik. A sértett mind a jogsértő személlyel, mind a jogi személlyel szemben érvényesítheti a jogsértés szankcióit. A Fővárosi, Pécsi és Szegedi Ítéltáblán azonban következetesen azt a gyakorlatot folytatják, hogy a személyiségi jogsértések tekintetében is érvényesül a jogi személy lényegéhez tartozó betudás, helyesebben beszámítás elve, vagyis a jogi személy nevében eljáró természetes személy személyiségi jogsértése is a jogi személy cselekményének minősül.

A Kúria és a hozzá csatlakozó ítélőtáblák érvelése az, hogy a Ptk. 2:42. § (2) bekezdése értelmében „[a]z emberi méltóságot és az abból fakadó személyiségi joga-

kat mindenki köteles tiszteletben tartani”. A mindenki alatt tehát a természetes személyt is érteni kell, és pedig akkor is, ha a jogi személy nevében jár el. Csak-hogy ez a nézet figyelmen kívül hagyja, hogy a jogi személy nevében eljáró természetes személy metamorfózisa jogilag lehetetlen és értelmezhetetlen. Magatartását nem lehet úgy értelmezni, hogy addig, ameddig az jogszerű, a cselekvőséggel nem rendelkező jogi személyként jár el, amikor azonban magatartása jogellenessé válik, akkor azért személyében is felel. Ez az álláspont a jogi személy lényegéhez tartozó beszámítási elv tagadását jelenti, lényegileg a jogi személy értelmezésének félreértésén alapszik. A jogi személy nevében cselekvő természetes személy nem alakulhat, nem változhat át az ő individuális személyiségévé, mert ez a jogviszonyban jogalanyváltozást jelentene, amelynek semmiféle törvényi alapja nincs. Megint más kérdés, hogy mikor és milyen feltételekkel alkalmazhatja a bíróság az „áttörést”, amely az eljáró természetes személy felelősségét *is* megállapítja a jogi személlyel egyetemlegesen.

A mostani időben induló, a sérelemdíj merőben új, egyúttal azonban nagyon régi jogalkalmazását segíteni szándékozó gondolatainkkal talán valamelyest sikerül bátorságra indítani a bíróságokat, és – Pulszky Ágost *A munkáskérdésről* írt monográfiája szavait metaforikusan kikölcsönözve – arra biztatni, hogy bajaik természetét ismerjék fel, és a tünetekben ne a kórt lássák – a törvényhozótól várva a jogszabály módosítását –, hanem felfedezve az azok mögé rejtett törvényhozói célokat, a bírói kreativitás olyan gyógyszereit alkalmazzák, amelyek képesek egy koherens, harmonikus, magas színvonalú és kultúrájú, egységes ítélkezés megteremtésére magának az embernek, az emberi személyiség minden dimenziójának, továbbá a jogi személyek személyhez fűződő jogai oltalmazása és védelmezése érdekében.

Az eszmei kártérítés új dimenziói a magyar jogban

1. Expozíció

A Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága az 1992. június 1-jével hatályba lépett 34/1992. (VI. 1.) AB határozatával alkotmányellenesnek ítélte a nem vagyoni kártérítést súlyosabb esetekre szorító, korlátozó jogszabályi rendelkezéseket, és azokat a jövőre nézve megsemmisítette. Az alkotmányossági határozat folytán a polgári és a munkajogban jelenleg hatályos rendelkezések az eszmei kártérítéssel kapcsolatban mindössze annak kimondására korlátozódnak, hogy a károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát is. Ez a fordulat a nem vagyoni kártérítés jogintézményének új dimenzióit nyitotta meg.

2. Előzmények

Az ideális kártérítés ‘hányatott jogintézménye’ a magyar magánjogban a századforduló idején indult el az önálló jogfejlődés útján. Az elvi felbátorítást a Magánjogi törvénykönyv előmunkálatai hozták meg, amelyek már a századfordulókori első tervezetben megadták a nem vagyoni sérelemért a pénzbeli elégtétel követelésének jogát. A közvetlen lökés azonban a törvényhozástól eredt, amely egyes speciális esetekben tételes jogszabállyá emelte az immateriális kártérítés intézményét. A század első évtizedeiben – párhuzamosan azzal, hogy az ún. szabadságelvonási díj a büntetőjog területére szorult vissza – az eszmei javak ‘jogüres területe fokozatosan benépesült’. Ahogy a liberalizálódó sajtó a személyiségi jogokra leselkedő veszélyforrássá lett, a pozitív jog arra rövidesen az eszmei kártérítés szankciójával reagált, és az 1914. évi XIV. törvénycikk, a sajtótörvény 39. §-a a sajtóközleménnyel okozott vagyoni káron felül a sértett nem vagyoni káráért is megfelelő pénzbeli elégtételt rendelt a méltányosság szempontja szerint, ugyanakkor nem kötötte a kártérítést sem a szándékosságához, sem ahhoz, hogy a károkozó magatartás bűncselekmény legyen.

Ezt a rendelkezést az ugyanebben az évben elfogadott XLI. törvénycikk 28. §-a, a becsület védelméről szóló törvény kiterjesztette a nem sajtó útján elkövetett rágalmazásra, becsületsértésre, a meghalt ember emlékének meggyalázására, a hitelrontásra, továbbá a hamis vádra is. A következő évek törvényhozása, így az 1921. évi LXV. törvénycikk, a szerzői jogi törvény 18. §-a, továbbá a tisztességtelen ver-

senyről szóló 1923. évi V. törvénycikk 35. §-a az ideális kártérítés újabb tényállásait teremtette meg (utánzás, hírnév- vagy hitelrontás, üzleti vesztegetés, titok elárulása vagy felhasználása stb. esetére). Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) 11–14. §-a pedig már az eszmei kártérítést önálló kártípusként karakterizálta, s a tiltott cselekmények miatt kártérítésre kötelezettet nem vagyoni elégtételadási kötelezettséggel is megterhelte, ha azt egyébként a méltányosság megkívánta. A Magánjogi törvényjavaslat 17–26. §-a már *sui generis* kárigényként tételezte az elhalt hozzátartozójának immateriális kárát is. A Magánjogi törvényjavaslatot ténylegesen alkalmazó bírói gyakorlat általánosságban is magáévá tette a nem vagyoni kártérítés eszméjét, így az ideális kártérítés a magyar judikatúrában a '30-as évekre már általános gyakorlattá vált.

A századfordulón a magyar magánjog modernizálásának egyik – nem is jelentéktelen – tényezője a személyiségi jogok magánjogi védelmének felerősödése volt. A magánjog szerepkörének ez a kiszélesedése nemcsak a vázolt kodifikációban, hanem az elméletben is tetten érhető. A bíróságok – a kezdeti bizonytalankodás után – mind szélesebb oltalmat és jogvédelmet biztosítottak az autonómiát a vagyoni viszonyokkal egy sorban garantáló személyiségi jogoknak. Ezzel összefüggésben az eszmei, ideális kártérítés körüli jogirodalom jelentősen megélnélt, és az irodalom a kodifikációnak jelentős támogatója volt. Már a századfordulón – amikor a 'nagy öreg', Zsögöd Benő kötelmi jogi gondolkodás- és ízlésformáló befolyása még erőteljesen érvényesült – Meszlény Artur nagy hatású tanulmányt írt a nem vagyoni érdekek magánjogi védelméről, s ettől kezdve az ideális kártérítés és a személyiségi jogok összefonódása magánjogi tudományunkban olyan szorossá vált, mint amilyen koherens összefüggés a római jogi injúriák és a prétor által adott pönális keresetek között fennállt.

Meszlény néhány év múlva a Polgári törvénykönyv tervezetét bírálva mutatott rá az immanens kapcsolatra, Balás P. Elemér pedig egyenesen jogi-oksági viszonyt látott az ideális kártérítés és a személyiségi jogok súlyos, illetőleg komoly sérelme között. A témával kapcsolatos szinte könyvtárnyi irodalomból külön érdemes felemlíteni Beck Salamont, a mindig gyakorlatias alkalmazó teoretikust, aki 'köz-helyszerű evidenciaként' fogalmazta meg, hogy miként a sajtóvisszaélés sem lehet indok a sajtószabadság elvetésére, ugyanúgy az erkölcsi kártérítéssel való esetleges visszaélés sem lehet ok annak a jogból való száműzésére. S éppen a sajtószabadsággal való visszaélés lehetősége mint immateriális sérelemokozás indokolja – egyebek között – a személyiségvédelmet az erkölcsi kártérítés szankciójával.

De megfogalmazódtak a jogirodalomban a magánjogi kodifikációs tervezetekkel összhangban álló álláspontok is, amelyek az ideális kártérítést kártípusként vagy kárfajtaként specifikálták, illetőleg amelyek szerint a nem vagyoni kár fogalma a kártérítés terjedelme körébe tartozik, amikor is „a károkozó tény által előidézett nem vagyoni hátrányos helyzet is megtérítésre kerül”. Almási Antal és Dezső Gyula az eszmei kártérítésben a kártérítés hatékonyságának növekedését látták, így ők az irodalomban a jogintézményt a kártérítés terjedelmi faktoraként kezelték.

A kárkarakter a bírói gyakorlatban is viszonylag sokáig egyeduralkodó volt, sőt a jogalkalmazás egy ideig egyáltalában nem tudott az anyagi kárfogalomtól függetlenedni. A nem vagyoni kártérítésnek ebben az összefüggésben legtipikusabb alkalmazási területei a testi sértések és eltorzítások jogellenes cselekményei voltak. A marasztalások feltétele a bíróságok szerint az okozott hátrányok súlyossága és komolysága volt, lényegében az, hogy a károsult életben való érvényesülése jelentősen megnehezült-e. A bírói gyakorlat azonban a kezdeti, tisztán felelősségjogi-kártényállási szemléletet idővel meghaladta, és fokozatosan eljutott odáig, hogy a személyiségi jog ellen irányuló előbb szándékos, utóbb azonban már vétlen tilos cselekmények esetén is megítélte az eszmei kártérítést, ha a cselekmény a sértettnek súlyos hátrányt okozott.

Később – jogegységi iránymutatásként – a Kúria a bíróságok számára meg is fogalmazta az intézmény főbb specifikumait. Eszerint a nem vagyoni kár olyan erkölcsi veszteség, amelyet a sértett a személyiségét alkotó értékek csökkenése által szenvedett el. Ezeknek az értékeknek a felsorolása tartalmazza az emberi méltóságnak kijáró tiszteletet, a megbecsülést, a bizalmat, a tekintélyt és a személyiséggel kapcsolatos egyéb javakat. Eszmei kártérítés járt a lelki fájdalom okozása és a megszégyenítés, a megalázás miatt is. Az erkölcsi életen, a női szemérmén esett sérelmeket a bíróságok – a kor erkölcsi értékrendjének megfelelően – védelmezték, s ezekben az ún. deflorációs perekben korántsem valamiféle ‘álszemérm’, hanem a kor nőtársadalmának – tegyük hozzá: a mainál sokkal vonzóbb szemérmességet tükröző – szubjektív erkölcsi igényessége manifesztálódott.

A magánjogi csábítás vagy az eljegyzésszegés sérelemdíjjal járó esetei egyben súlyos személyiségi jogsérelemi tényállások voltak: sértették a tisztességet, a becsületet, a jóhírnevet, a szexuális szabadságot, az önérvényesítés jogát. Az autonómia védelmét és állami garانتálását jelentették később azok az ítéletek, amelyek a rágalmozó sajtóközleményeket vagy a csendőri megaláztatásokat szankcionálták erkölcsi kártérítéssel. Ezekkel az ítéletekkel a nem vagyoni kártérítés nemcsak hogy a bírói gyakorlat bevett és általánosságban alkalmazott jogintézményévé vált, hanem ténylegesen eljutott alkalmazhatóságának lehetséges végső határáig: a testi sérüléssel, torzulással járó, maradandó személyi károkat eredményező felelősségjogi tényállások mellett az intézmény az autonómia biztosítására és az egyes személyiségi jogok garantálására is bevetésre került.

Ezt a szép ívű jogfejlődést azután a háborút követően alapvetően szovjet mintára átalakuló magyar szocialista polgári jog sokáig az ‘ördög művének’ tekintette. A Legfelsőbb Bíróság 1953-ban az erkölcsi kártérítést azon az elvi alapon zárta ki jogunkból, hogy „szocialista életviszonyok között az erkölcsi értékek pénzre nem válthatók”. Az ‘intézményi kiiktatást’ megelőzően a jogintézmény már 1951-ben válságba jutott, amikor a Legfelsőbb Bíróság elutasította az erkölcsi elégtétel iránti igényt a nem vagyoni kártérítés akkori időszakának legkirívóbb esetében, az ún. magánjogi csábításnál. A döntés indokolásában a felsőbíróság már előrevetítette az egész intézmény elvetését, amikor kifejtette, hogy „jellegzetes kapitalista szemlélet

az, hogy pénzzel minden megszerezhető és megváltható”. 1953-ban azután a Legfelsőbb Bíróság III. sz. Polgári Elvi Döntése jogegységi elvként kötelező erővel mondta ki, hogy „kártérítést csak vagyoni károsodás megtérítéseként lehet megítélni. Erkölcsi vagy más nem vagyoni természetű hátrányok kiegyenlítésére kártérítést megítélni nem lehet.”

A megszüntetés drasztikumán enyhített ugyan az általános kártérítés jogintézményének egyidejű bevezetése, a döntéssel az immateriális kártérítés ‘hányatott jogintézménye’ 24 évre a magyar magánjogból „száműzetésre” került. Az ún. általános kártérítés az eszmei kártérítést felváltó szankcióként jelent meg jogunkban, egyidejűleg azonban „tetéző kártérítésként” is intézményesedett, figyelemmel arra, hogy e kártérítési processzusokban megjelentek a csak becsülhető károk is. Ilyen értelemben pedig az általános kártérítés az eszmei kártérítést kiiktató feladata mellett bizonyos mértékig a túlélést is biztosító kártérítési szabályként funkcionált. Így végeredményben azt is mondhatjuk, hogy az immateriális kártérítés kontinuitása a magyar jogalkalmazási gyakorlatban nem szűnt meg, csak egy – bár meglehetősen megrázkódtató – negyedszázados válságot illetően ‘tetszhalált’ élt át, miközben a bíróságok egyre inkább megszabadították az intézményt a válságtüneteitől, és előkészítették annak útját, hogy 1978. március 1-jétől kezdődően az ideális kártérítés a magyar polgári jognak ismét élő intézményévé váljon.

3. A törvényi rendezés

Az 1959. évi IV. törvény, a magyar Ptk. 1977. évi novellája, az 1977. évi IV. törvény – a magyar jogrendben először – a következő normaszöveggel iktatta be a nem vagyoni kártérítés intézményét a polgári jog rendelkezései közé: „Ptk. 354. §. A károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát, ha a károkozás a károsultnak a társadalmi életben való részvételét vagy egyébként életét tartósan vagy súlyosan megnehezíti, illetőleg a jogi személynek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja.” A rendelkezést ezzel a normatartalommal – esetenként csak utaló szabályok formájában – vették át más jogágak is (amelyeknek a polgári jog az ‘anyajoga’), továbbá más jogszabályok. A munkajog területén önálló tételezésben is megjelent a dolgozó halála esetén a hozzátartozókat megillető nem vagyoni kárigény.

Figyelemre méltó, hogy a törvényi szabályozást megelőzően – a ’70-es évektől kezdődően – az ideális kártérítés a jogirodalomban elsősorban személyiségi jogi karakterével kísértette meg a magyar szakírók érzékenységét. Az irodalomban szinte mindenki az eszmei kártérítéstől várta a személyiségi jogok gyakoribb polgári jogi igénybevitelét, érvényesítését és védelmét. Nyugodtan állíthatjuk, szinte egyhangú volt a témával foglalkozók lelkesedése: a nem vagyoni kártérítés újbóli bevezetésére azért van szükség, hogy a személyiségi jogok megsértésének végre ismét hatékony szankciója legyen. A törvényi szabályozás azonban – a jogirodalom

várakozásával szemben – meghatározott tényállásokhoz kötött felelősségi alakzatként iktatta be az ideális kártérítést a magyar polgári jogba. Nemcsak mert a novella a szerződésen kívüli kárfelelősség rendelkezései közé illesztette az erkölcsi kártérítést, a Ptk. XXX. fejezetébe, „A felelősség egyes esetei” cím alá, hanem mert a nem vagyoni kártérítés és a személyiségi jogok kapcsolatára – a törvény indokolásának egy félmondatán túl – a tételes jogi rendelkezés nem is utalt.

A miniszteri indokolás szerint nem korlátozza a törvény a felelősséget a testi épség és egészség sérelmének eseteire, bár a körülírt következmények – jellegük-nél fogva – elsősorban a testi épség és egészség károsodásához tapadnak. Azonban az egyéb személyhez fűződő jogoknak (pl. a jóhírnévnek) a megsértése is maga után vonhatja a törvényben írt következményeket. Persze csak elvileg. A novella hatálybalépését követő – s ma már 15 évre visszatekintő – bírói gyakorlat ugyanis egyértelműen mutatja, hogy a nem vagyoni kártérítés valóságos terrénuma az egészségkárosodások és a testi sértések tényállásköre, amelyek döntő többségükben közlekedési balesetek, illetőleg üzemi balesetek során keletkeznek. Az eltelt időszakban elvértve, tulajdonképpen kirívó kivételként született ugyan néhány egyéb személyiségi jogsértéssel összefüggő marasztaló ítélet (elsősorban a szexuális szabadságot durván sértő, erőszakos nemi közösüléssel, illetőleg fajtalansággal kapcsolatos bűncselekmények folytán), ezek a kivételek azonban nem szolgáltak alapul arra, hogy a nem vagyoni kártérítés törvényi rendelkezését a gyakorlat az általános személyiségvédelem szolgálatába állítsa.

4. Az Alkotmánybíróság ítélete

A Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága hivatkozott határozatával a Ptk. novellájával bevezetett jogintézmény korlátozó, szűkítő rendelkezéseit alkotmányellenesnek ítélte, és megsemmisítette. Az Alkotmánybíróság felfogásában a polgári jog mint a polgárok autonómiájának elsődleges jogága egyre inkább túlmegy a tiszta vagyoni viszonyok szabályozásán, és a személyek személyhez fűződő jogait is – vagyoni jogaikkal egy sorban – védelem alá helyezi. Az autonómia biztosítását szolgáló személyiségi jogok viszont elválaszthatatlanok az alkotmányos szabadságjogoktól. Az Alkotmánybíróság már több határozatában kifejtette, hogy az emberi méltósághoz való, az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében deklarált jogot az ún. általános személyiségi jog egyik megfogalmazásának tekinti. Rámutatott arra is, hogy az általános személyiségi jog ‘anyajog’, amely forrása az egyéb, nevesített és nem nevesített személyiségi jogoknak.

Az azonos személyi méltóság alkotmányos jogából viszont az következne, hogy a polgári jog a személyek személyhez fűződő jogait a személyek tulajdonosi és egyéb vagyoni jogaival egy sorban (egyenlő súllyal) védje. A nem vagyoni kártérítés követelhetőségét ezzel szemben a polgári jog a jogsértés következményei szerint differenciálja, azaz a személyek személyhez fűződő jogait csak a jogsértés ha-

tása, eredménye szerint részesíti vagyoni védelemben, s a nem vagyoni kártérítést a jogi szabályozásban – a következményeket tekintve – a súlyosabb esetekre korlátozza. Ez a szabályozás az egyenlő méltóságra vonatkozó megkülönböztetés tilalmába ütközik, azaz személyek között egyéb helyzet szerinti diszkriminációt valósít meg azáltal, hogy az általános személyiségi joggal védett személyek között olyan ismérvek alapján differenciál, amelyek a személyiségi jogsértésnek nem szükséges-feltételei.

A társadalmi életben való részvétel vagy egyébként az élet tartós vagy súlyos megnehezülésének a nem vagyoni kártérítés alapjakénti feltétele önkényes határvonal. Mivel a nem vagyoni kártérítés a személyiség megsértését hivatott szankcionálni, azok az ismérvek, amelyek alkalmazhatóságát külső jelekhez kapcsolják, a személyiségvédelem alkalmatlan kritériumai és szükségtelen korlátai. Ezek a törvényi feltételek olyan látszólagos külső jelek, amelyek nem alkalmasak az intézményt objektívnak megtartani; ezek alapján tehát nem lehet a nem vagyoni sérelem fennállása vagy elutasítása között alkotmányosan különböztetni. Ha a polgári jog elismeri a nem vagyoni kártérítést a személyiségvédelem eszközeként, azt nem kötheti olyan külső feltételekhez, amelyek szükségtelenek és önkényesek. Mivel az ideális kártérítésben nemcsak a kár nagysága, de maga a személyi kár bekövetkezése is becslésen alapul, amelynek objektív mércéje nincs, azt a jogi szabályozásban alkotmányosan nem lehet a következményekhez igazítani. Ezért a nem vagyoni kártérítés megállapításában, összecszerúságának meghatározásában egyedül a bíróságok józanságának, személyes elkötelezettségének és mértéktartásának lehet meghatározó szerepe.

5. Hogyan tovább?

Az Alkotmánybíróság határozata az eszmei kártérítést visszakormányozta a magyar jogfejlődésnek arra az útjára, amelyet a századfordulótól kezdődően a magyar bírói gyakorlat a második világháború végéig a jogintézmény számára kitaposott. A magyar polgári jogból átmenetileg – a szocialista jogfejlődés időszakában – száműzött, majd korlátozott tartalommal visszaállított jogintézmény ezzel a határozattal újra a személyiségvédelem általános polgári jogi eszközévé vált. Ezzel a lépéssel a vagyoni és a nem vagyoni személyi károk és az értük való magánjogi felelősség dualizmusa a magyar polgári jogban megszűnt, a polgári jog vagyoni és személyi viszonyokat oltalmazó intézményrendszere egységesedett. A vagyoni és személyi károk egységesítésére magának a jogsértésnek a ténye szolgál alapul. A polgári jog azáltal biztosíthatja a személyiségi jogoknak a vagyoni jogokhoz való emancipálódását, ha a személyi károkat (a személyi jogsértéseket) a vagyoni károkkal egy sorban kezeli.

Az általános polgári jogi személyiségvédelemnek ez a szankciós konstrukciója a nem vagyoni kártérítés általános szabálya: a sérelem- vagy fájdalomdíj a modern polgári jogok személyiségi jogi 'értékmérője', magában hordozza az elégtételadás ősi funkcióját, a nem vagyoni értékek 'becsületét', az eszmei javak értékességének a tiszteletben tartását, az emberi méltóság tudatosítását, egyidejűleg erkölcsi értékalkotó és tönkretett élethelehetőségeket helyettesítő funkciót is betölt. Kiegyensúlyozó, az elvesztett helyett másnemű előnyöket nyújtó karaktere bizonyos fokig kompenzációs funkciót is takar, anélkül azonban, hogy alkalmas volna a sérelem pénzbeli egyenértékét kifejezni. Nemcsak jogalapját, hanem nagyságát is kizárólag az okozott sérelemmel lehet ugyanis megmérni. Alkalmazásának egyéb törvényi feltételekkel való megszorítása vagy szűkítése éppen ezért általános személyiségvédelmi rangjától fosztaná meg.

Egyedül a bíróságok őrizhetik meg a jogintézmény komolyságát, méltóságát és tekintélyét. Ezt a bizalmat a demokratikus Magyar Köztársaság független bíróságainak azonban meg kell kapniuk. Bizonyosra vehető, hogy a bíróságok – nagy általánosságban – a jogintézmény új távlatait, dimenzióit helyes mederbe fogják terelni. Vonatkozik ez mind az ún. bagatell igényekre, mind az általánosabb személyiségvédelem területeire. Történeti és összehasonlító jogi források állnak bíróságaink rendelkezésére, ezek segítségével, továbbá személyes elkötelezettségük, józanságuk és mértéktartásuk alapján bizonyosan képesek lesznek a jogintézményt az európai joggyakorlattal megfelelően harmonizálni.

A nem vagyoni kárpótlás elégtétel-funkciója a felelősségbiztosító nézőpontjából

A felelősségbiztosítás jogi kérdéseinek kutatása Novotni Zoltán eddigi életművének egy nagyon jelentős fejezetét alkotja. Novotni professzor nemcsak a praxisban eltöltött – s talán egy kissé hosszúra méretezett – évek alatt kutatta szenvedélyesen a biztosítási jog, s ezen belül a felelősségbiztosítás jogintézményének problémáit, de teljes vértetű tudósként is a felelősségbiztosítási jogviszony alapkérdéseinek mélyreható elemzésével debütált a hazai civilisztikai tudományban, s tegyük hozzá: nyomban annak élvonalában. Ha kutató életútja azóta újabb és újabb fejezettekkel gazdagította is a magyar polgári jog tudományát, nagy valószínűséggel állítható, hogy ez a méreteiben is monumentálisra nőtt fejezet az életmű kedvenc, dédelgetett fejezetei közé tartozik. Az alábbi gondolatokkal ezt a fejezetet szeretném széljegyzetelni. S ha többet nem is, de legalább a jubiláns e fejezet egyes részleteivel kapcsolatos örömteli reminiscenciáját sikerül e sorokkal ‘kiprovokálni’, akkor már minden bizonnyal érdemes volt e széljegyzeten munkálkodni.

A Német Szövetségi Felsőbíróság 1955. július 5-i döntése szerint¹ – amely döntéssel a joggyakorlat jócskán túllépte a Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) kereteit, és amelyet ezért az irodalom az „évszázad döntéseként” aposztrofál – a nem vagyoni kártérítés (*Schmerzensgeld*) jogintézményének kettős funkciója van: a nem vagyoni karakterű élethátrányok (*Lebenshemmungen, die nicht vermögensrechtlicher Art sind*) megfelelő, méltányos jóvátétele, kiegyenlítése, reparálása (*angemessener Ausgleich*) mellett a károkozónak számolnia kell azzal, hogy a károsult irányában elégtételadással (*Genugtuung*) is tartozik.² Döntésében a felsőbíróság nyomatékos hangsúlyt adott annak, hogy az alsóbíróságok határozataik meghozatalakor mindkét szempontot egyenlő súllyal értékelhetik. Ennek során a jogalkalmazók nemcsak a keletkezett életkorlátok nagyságát, erejét, hevesességét, a fájdalom súlyát és idejét, a szenvedést és a torzulást, a lelki megrázkódtatásokat stb., hanem a károkozó vétkességének fokát, továbbá mindkét fél anyagi-gazdasági helyzetét is mér-

---

¹ BGHZ 18, 149 – VersR 1955, 615. skk.

² Az esetet részletesen elemzi és értékeli – további irodalmi utalásokkal – Gottfried SCHIEMANN: *Argumente und Prinzipien bei der Fortbildung des Schadensrechts*. München, C. H. Beck, 1981. 615. skk.

legelési körükbe vonhatják. Ha azonban a károkozó felelősségbiztosított, ez a tény az ő anyagi helyzetébe mintegy betudódik.³ Ugyanakkor természetes az, hogy ezek mellett az általánosítható ismervek mellett mindig a konkrét eset specifikumai adják meg az egyes bírói ítéletek ‘értelmét’.

A kodifikációs erejű és hatású döntést elemző tengernyi irodalom nem mulasztja el ráirányítani a figyelmet arra, hogy a felsőbíróság fogalmazása feltételes:⁴ a bírói esetre orientáltsága, funkcionális szemlélete és ezek együttes manifesztálódása az ítéletben egyaránt helyénvaló, nem kell azonban minden egyes esetben a felsőbíróság által kiemelt ‘ítélkezési állandókat’ figyelembe venni.⁵ S hogy a ‘korszakos hatású’ felsőbírósági döntésből inkább ez utóbbi az, amelyet az alsóbíróságok követésre méltatnak, az kitűnik Hans-Joachim Musielak alapos tényvizsgálatából,⁶ amelynek végső következtetése szerint a kompenzációs és elégtételadásra irányuló funkciók közötti teoretikus megkülönböztetésnek az ítélkezési gyakorlat különösebb jelentőséget nem tulajdonít; a nem vagyoni kártérítések ‘ténybírái’ sokkal inkább morális, mint funkcionális alapon ítéleznek.

Az eszmei kártérítés ugyanis esetenként szimbolikusként is funkcionál azért a nem pénzben, anyagiakban jelentkező értékvesztéséért, amelyet a károsult a káresemény során elszenvedett. A vagyoni kártérítés analógiájára: egyfajta ‘szimbolikus *in integrum restitutio*’, pontosabban – ahogy erre az összefüggésre Sólyom László rámutat⁷ – a természetes *in integrum restitutio* helyett más, elvileg egyenértékű lehetőség biztosítása. Voltaképpen ugyanaz a helyzet, mint amikor egyedi és helyettesíthetetlen dolog károsodik. Csakhogy ameddig ez utóbbi az áruviszonyok struktúrájában mindig valamiféle értékhordozó – még a jogi értelemben forgalomképtelen dolog is valamiféle kvalifikációval jelenik meg az árukapcsolatokban (muzeális, becsült vagy leltári érték stb.) –, addig az ember értéke pénzzel semmi-

---

³ Éppen az elégtételadási funkció aspektusából a felsőbíróságnak ezt a szemléletét az irodalomban nagyon sok támadás éri. Vö. Hans STOLL: Schadensersatz und Strafe. In: *Festschrift für Max Rheinstein*, II. Tübingen, Mohr Siebeck, 1969; Peter HANAU: Rückwirkungen der Haftpflichtversicherung auf die Haftung. *Versicherungsrecht* (1969); Hein KÖTZ: Zur Reform der Schmerzensgeldhaftung. In: Hans C. FICKER – Detlef KÖNIG (szerk.): *Festschrift für Ernst von Caemmerer zum 70. Geburtstag*. Tübingen, Mohr, 1978. Az irodalmi nyomásra a BGH – ha nem is generálisan, de – visszakozott. BGH NJW 1973, 1653 = VersR 1973, 1067.

⁴ Lásd további bőséges utalásokkal mindenki más helyett Egon LORENZ: *Immaterieller Schaden und „billige Entschädigung in Geld“*. Berlin, Duncker & Humblot, 1981.

⁵ „[N]icht alle (in ihr) erwähnten Umstände in jedem Einzelfall berücksichtigt werden müssen, sondern nur nach dessen Lage berücksichtigt werden können.” BGHZ 18, 149 (168) VersR 1955, 618–619.

⁶ Hans-Joachim MUSIELAK: Zur gerichtlichen Praxis bei der Bemessung des Schmerzensgeldes. *Versicherungsrecht* (1982), 617.

⁷ SÓLYOM László: A nem vagyoni kártérítés a mai polgári jog értékrendjében. *Jogász Szövetségi Értekezések* (1987. október 3.), 13.

lyen értelemben nem fogható, hacsak ide nem csempésszük Thomas Hobbes utópisztikus premisszáját, amely szerint „az embernek – csakúgy, mint minden másnak – értékét az árával mérjük”.⁸

A teljes problémakört, azaz a nem vagyoni kártérítés funkcionális megközelítésének a nehézségeit jól szemlélteti – Solt terminológiáját kikölcösözve: az immateriális kártérítés egész filozófiáját érintő – az a ‘drámai’ tényálláscsoport, amelyben a káresemény a személyiség totális megsemmisítéséhez vezet. Ez a – nálunk is jogirodalmi visszhangot provokáló⁹ – tényállástípus a hazai jogalkalmazást is foglalkoztatta, még ha itthon nem is volt olyan megrázkódtató, mint amilyen ‘porfelhő’ a német judikatúrában kavart.

Az alapul szolgáló német ügyben egy 14 hónapos leánygyermek szenvedett el közúti balesetet, amelynek következtében emberi lénye, egész személyisége csak „testi maradvánnyá” vált. Az orvosteam szakvéleménye szerint a teljes tudat-, értés- és érzékvesztéssel megmaradó *körperliche Hülle*, emberi roncs, csak a vegetatív életfunkciók vonatkozásában maradt meg létezőnek. Ez a tragikusan provokatív tényállás azután a BGH nagy tanácsa által ‘német alaposággal és cizellált precizitással’ kimunkált és idézett teoretikus jogelveket alaposan kikezdte: az immateriális kártérítés reparatív és elégtételadásra szorító funkciói itt egyaránt kiüresedtek, ‘luftot’ kaptak: a kompenzációs azért, mert az elvesztett értékek objektíve és szubjektíve is kompenzálhatatlanná váltak, az elégtétel pedig azért, mert annak fenntartása itt nyíltan a magánbüntetés elismerését jelenti. Ezért a felsőbb bíróságnak más fogódzót kellett keresnie.

Ezt a kapaszkodót azután a károkozó és a károsult kapcsolatára az úgymond közömbös, ‘viszonysemleges’ *symbolhafte Sühnefunktion* megkonstruálása útján találta meg,¹⁰ amely bakugrásra a jogirodalom a nagy tekintélyű bírák ‘nyakába cserdítette’, hogy ez éppen úgy a modern felelősségjog ‘értelmetlen rutinfogalma’, mint amilyen maga a *Genugtuung*, nemcsak a terminológiai tisztázatlansága miatt, hanem már csak azért is, mert az ilyen tényállásoknál a büntetés tartalmú elégtélt tipikusan nem a károkozó, hanem helyette a felelősségbiztosítója fizeti.¹¹

Az elégtétellel kapcsolatos terminológiai zavarokat jól példázza – hogy ezúttal csak két különállást említsünk – egyfelől a magyar joggyakorlat, másfelől a svájci jog törvényi konstrukciója. A magyar Legfelsőbb Bíróság az elemzett eset hazai

⁸ THOMAS HOBBS: *Leviatán*. Budapest, Helikon, 1970. 76.

⁹ SOLT PÁL: A nem vagyoni kártérítés egyes kérdései a Legfelsőbb Bíróság polgári ítélezésében. *Jogász Szövetségi Értekezések* (1987. október 3.), 47; LÁBADY TAMÁS: *A nem vagyoni kárpótlás iránti igények a bírói gyakorlatban*. Budapest, ELTE, 1986. 19.

¹⁰ BGH NJW 1976, 1147 = VersR 1976, 660.

¹¹ Lásd további kritikái hivatkozásokkal Ursula LEMCKE-SCHMALZL – Max SCHMALZL: Tendenzen und Entwicklungen in der neueren Schmerzensgeldrechtsprechung. *Monatsschrift für Deutsches Recht* (1982), 621–622.

megfelelőjében is használja ezt a kategóriát, és pedig olyan szövegösszefüggésben, hogy az igény megtagadása az ilyen „emberi roncs” károsulttól őt éppen „az elégtételtől” fosztaná meg.¹² A svájci kötelmi törvény 47. cikke szerint pedig az immateriális kártérítés a károsultnak generálisan mint elégtétel jár, amely azonban csak a korábbi gyakorlatban jelentette a károkozó elégtételadási kötelezettségét: ma már – a Szövetségi Bíróság szerint – itt sokkal inkább a baleset következményeinek értékeléséről, mint a kárért felelős személy vétkességének a fokáról és annak figyelembevételéről van szó.¹³ Világos, hogy mind a magyar Legfelsőbb Bíróság, mind a svájci jog az elégtétel fogalmát viszonysemlegesként és objektív kategóriaként igyekszik kezelni, holott az alighanem a károkozó és a károsult szubjektív viszonyán nyugvó terminológia.¹⁴

Bizonyos, hogy az elégtételadás történetileg – az immateriális kártérítésen belül is – büntetőjogi karakterű.¹⁵ Beszédesen tanúsítja ezt a tényt az *actio iniuriarum* kétezer éves története, a germán és a frank jogfejlődés, vagy – hogy nemzeti jogalkotásunkra is vessünk egy pillantást – Szent István törvényeitől a Werbőczy István-féle monumentális törvénytől számos, büntetéssel és bírsággal szankcionált személyiségi jogsértéssel kapcsolatos tényállás. A latin korból – egyebek között – Grosschmid Béni idéz egy forrást, amelyben egy pajzánságból megölt római ifjú atyjának – tekintettel szegénységére – 2000 sestertiusnyi kárpótlást ítél meg a magisztrátus (*independii causa*), csak hogy elmenjen a kedve a fiataloknak az efféle pajkosságoktól.¹⁶ Súlyom pedig felemlíti – Gellius nyomán – Veratius történetét, aki a szembejövő szabad polgárokat Róma utcáin arcul ütötte, s nyomban kifizette a sértettnek járó 25 as kártérítést.¹⁷ Az immateriális kártérítés a római jogban általánosságban is büntetés címen járt, és ezt a pönális karakterű *iniuriarum actiót* vette át – a kánonjog és hazai jogi elemekkel színezett – *allgemeines deutsches Privatrecht*, amikor az 1495. évi Reichskammergerichtsordnung elrendelte, hogy a bíróságok a recipiált római jog alapján tartoznak ítélezni.¹⁸

¹² Legfelsőbb Bíróság Pf III. 20 343/1982. sz.

¹³ A Bundesgericht 21. 5. 1975 ítélete a *Vaudoise v. Schneps* ügyben, idézi Paul SZÖLLÖSY: *Kommt es in der Schweiz zu einer Praxisänderung in der Zusprechung von Genugtuungssummen? Versicherungsrecht* (1983).

¹⁴ Lásd jogdogmatikai megalapozással Erwin DEUTSCH: *Schmerzensgeld und Genugtuung. Juristische Schulung* (1969).

¹⁵ A történetiség szerepéről a funkció intézményfejlődésében lásd Hans STOLL: *Verhandlungen des 45. I. Karlsruhe, DJT, 1964. 105.*

¹⁶ Collotio. leg. Rom. et Mosaic. I. 11. GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*, I. Budapest, Grill Károly, 1932. 720.

¹⁷ SÓLYOM László: *Van-e története a személyiségi jogoknak? Állam- és Jogtudomány*, 1980. 187.

¹⁸ Hans STOLL (szerk.): *International Encyclopedia of Comparative Law*, XI. Tübingen, Mohr, 1972. 8–103.

A deliktuális jog differenciálatlanságát, a döntően pönális szemléletet tükrözi a magyar jogfejlődés is. Szent István törvényei nyomán a Tripartitum a „hatalmaskodások és más bírságos hatalmak” polgári és büntető szankcióként alkalmazta a *homagiumot*, azaz a vérdíjat, amely azonban nemcsak a *fiscus* (vagy a bíró) számára jelentett bevételt, hanem – elégtételként – a sértett félnek is juttatott olyan kárpótlásként funkcionált, amelynek kiváltója a hatalmaskodás (erőszak, testi sértés, szabadságtól megfosztás) ténye volt, éspedig akkor is, ha vagyoni károsodás nem is történt. Sőt Werbőczynél már az „álarcozosság” vétsége is megjelenik,¹⁹ amely a név és a cím individuális személyiségi jogainak a megsértését – a sértett javára is szóló – bírsággal szankcionálja. A fájdalomdíj formális leválása a büntetőjogról és relatíve specifikus civiljogi karaktere először a gigantikus porosz Allgemeines Landrecht (ALR) szabályai között érhető tetten, amely különböztet egyfelől *Schmerzensgeld*, másfelől *Busse* között, előbbi kompenzációs jelleggel az elszenvedett fájdalomhoz, az utóbbit büntetés jelleggel a rágalmazás és becsületsértés némi esetéhez kapcsolva.²⁰

Azzal, hogy a Bundesgerichtshof (BGH) nagytanácsa az elégtételeszmét – éspedig nem reflexhatásként, hanem önálló, sajátlagos funkcióként – visszaültette a fájdalomdíj intézményébe, sokak szerint annak pönális elemét általánosságban is visszahozta, megkonstruálva ezzel német jogterületen is a személyi károkért fennálló kártérítés ‘magánbüntetés-dimenzióját’.²¹ Talán nem is meglepő, hogy az eszme a német irodalom élvonalában is üdvözlésre talált. Végül is – mint fentebb bizonyítottuk – az elégtételadás az immateriális kártérítés ősi funkciója. Hans Stoll a kettős funkció határozottabb – tényállásszerű – különállítására tesz javaslatot: szerinte az immateriális károk egy csoportjánál kompenzációs kártérítésről (kárpótlás, ahol a reparáció az elsődleges, és az elégtétel csak szubszidiárius, mintegy reflexjogi jellegű), másik csoportjánál pedig főszempontként, tehát primer jelleggel az elégtételadásról van szó.²²

Ez utóbbit azonban csak a szándékos és visszafordíthatatlan jogsértések esetcsoportjára javasolja szűkíteni, amely ‘zsugorítás’ az elégtétel-funkciót gyakorlatilag teljesen hatástalanítaná a közlekedésjog területén.²³ Erwin Deutsch a kettős funk-

---

¹⁹ WERBŐCZY István: *Tripartitum*. II. rész 16. cím.

²⁰ ALR I. 6. cím, 112. §, 186–187. §.

²¹ Az irodalomban sokak közül Bernhard Grossfeld mutat rá a legpregnansabban arra, hogy a felsőbbíróság koncepciója *zur Privatstrafe führen muss*. Vö. Bernhard GROSSFELD: *Die Privatstrafe*. Frankfurt–Berlin, Metzner, 1961. 102; lásd továbbá: Ulrich HÜBNER: Rezension: Johannes Köndgen, *Haftpflichtfunktionen und Immaterialschaden am Beispiel von Schmerzensgeld bei Gefährdungshaft*. *Archiv für die civilistische Praxis* (1978); STOLL i. m. (18. lj.).

²² STOLL i. m. (15. lj.) 155., 163. skk.

²³ „Die Genugtuungsfunktion kann bei Verkehrsunfällen vernachlässigt werden.” Hans STOLL: *Ersatz für immateriellen Schaden im Verkehrsrecht*. *DAR* 1968, 305; hasonló eredményre jut Hein Kötz az intézménynek a veszélyes üzemi felelősségre való kiterjesztését javasolva, Hein KÖTZ:

ció elégtételfázisának Stollnál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít.²⁴ Az elégtételadást ‘kártávoli’ és ‘szankcióközeli’ fogalomként, a bírság és a magánbüntetés megfelelőjeként karakterizálja, és benne a prevencióeszmé hatékony megvalósítását látja. Természetes, hogy ebben a felfogásban az ún. objektív típusú tényállások körében az elégtétel nemcsak hogy nem funkcionálhat, hanem biztosítási védelmet sem nyerhet, mert ellenkező esetben annak preventív és represszív jellege teljesen kiüresedne. Fő – Deutsch felfogásában tulajdonképpen izolált – területe az általános személyiségvédelem. Éppen ezért Deutsch helyteleníti a felsőbíróság általánosítható iránymutatását, és helyette a funkciók megfelelő differenciálását tartja szükségesnek ő is.²⁵

A német irodalomban még további teóriákban is konfrontálódik az elégtételeszmé civiljogi-pönális és ún. vegyes funkciója, talán nem érdektelen azonban felvilágotlítani, hogy más jogrendszerek az immateriális kártérítés elégtétel-dimenzióját hogyan kezelik. Ausztriában a funkció különállítása és ennek megfelelően az elégtétel-funkció *quasi sui generis* megkonstruálása nem történt meg.²⁶ A jogalkalmazási gyakorlat tipikusan figyelmen kívül hagyja a felek anyagi, vagyoni helyzetét és a károkozó vétkességének fokát is. Az elmélet inkább egy objektivizált mértékű immateriális kárpótlás mellett argumentál, és óvakodik a fájdalomdíj ‘magánbüntetésként’ kezelésétől.²⁷

A svájci jogban – amint erről már volt szó – eredetileg az elégtétel törvényi tényállását nemcsak az elmélet ruházta fel pönális funkcióval, de a gyakorlat is büntető karakterű szankcióként kezelte, és a károsult testi sértése vagy halála miatt járó elégtételt, továbbá annak mértékfaktorát egyaránt a károkozó vétkességéhez igazította.²⁸

Schmerzensgeld bei Gefährdungshaftung? *Versicherungsrecht* (1982), valamint Johannes Köndgen, aki szerint az elégtétel egyedül az általános személyiségi jogok szféráján belül funkcióképes, lásd Johannes KÖNDGEN: *Haftpflichtfunktionen und Immaterialschaden am Beispiel von Schmerzensgeld bei Gefährdungshaf.* Berlin, Duncker & Humblot, 1976. 120.

²⁴ Erwin DEUTSCH: *Haftungsrecht*, I. Köln, Heymann, 1976. 473. skk.

²⁵ Uo., 474; Erwin DEUTSCH: Rezension: Hans Stoll, *Remedies. Reles* 42 (1978).

²⁶ Franz BYDLINSKI: Der Ersatz des ideellen Schadens als sachliches und methodisches Problem. *JBI* (1965) 242; Franz BYDLINSKI: Der immaterielle Schaden in der Österreichischen Rechtsentwicklung. In: FICKER-KÖNIG i. m. (3. lj.) 785., 787.; Klaus JAROSCH – Otto F. MÜLLER – Josef PIEGLER: *Das Schmerzensgeld in medizinischer und juristischer Sicht*. Bécs, Manzsché, 1980. 160. skk.; Helmut KOZIOL: *Österreichisches Haftpflichtrecht*, II. Bécs, Manzsché, 1975. 111. skk.

²⁷ Rodolf SAASSER: *Der immaterielle Schaden im Österreichischen Recht*. Bécs, Manz, 1964. 22; Helmut KOZIOL: *Österreichisches Haftpflichtrecht*, I. Bécs, Manz, 1980. 230.

²⁸ Vö. Pierre TERCIER: La reparation du tort moral en cas d’inconscience totale et definitive de la victime. *Schweizerische Juristen Zeitung* (1972), 245; Urs WINTER: *Die Wiedergutmachung immaterieller Beeinträchtigung bei Körperverletzung und Tötung*. Zürich, Schulthess, 1975. 14. skk.

Franciaországban eredetileg – mihelyt Robert Porthier-nak a kártérítést kizárólag vagyoni szempontokra szorító elmélete megdőlt – az immateriális kártérítésben büntetést láttak, s mert ezt összeegyeztethetetlennek ítélték a civiljogi struktúrákkal, azt szimbolikus alakban kezelték (*franc symbolique*). Az 1 frank büntetés-kártérítésben nyilvánvalóan a ‘példastatuálás’ és a megtorlás reminiscenciája cseng vissza.²⁹ Ma már azonban – mint látni fogjuk – ennek a funkciónak praktikus jelentősége alig van.³⁰

Az olasz jogban – a latin tradíciókhoz hűen – az immateriális kártérítés kiváltója eredetileg csak „bűncelekmény” lehetett (Code civil 2059. cikk és Code pénal II. 185. cikk). Újabban azonban a gyakorlat – nem kis teoretikus nyomásra – ezt a szűkítést teljesen áttöri azzal az egyszerűen praktikus megokolással, hogy egy kártényállás kárpótlásképeségét egyedül a károsult oldaláról kell eldönteni, s így a károkozó pozíciója többnyire figyelmen kívül marad.³¹ Mindazonáltal a fájdalomdíj satisfaktív funkciója a kártérítés összecszerúségének meghatározásánál nagyon is érvényesül; a bíróságok a jogintézmény preventív karakterét értékelik a deliktum súlyosságához és a cselekmény elkövetésének kísérő körülményeihez (is) mért kárpótlási összegekkel.³²

A *common law* természetesen itt is külön utakat jár, bár a szigetország ‘konzervatív emlőkön’ felnőtt, ugyanakkor roppant modern bírái újabban az együttes absztrakt káron (*general damages*) belül külön is megjelenítik a különböző címen kimért nem vagyoni károk mértékét, amelyet elsősorban kompenzációs, és nem elégtétel jelleggel szabnak ki, így a fájdalomdíjnak magánbüntetés-funkciója – legalábbis kimondottan – az angol jogban alig van.³³

Nem így a tengerentúlon, ahol a[z] – újabban már Japánban is alkalmazott – kifejezetten büntető kártérítés (*punitive damages*) kontinentális méretekkel aligha mérhető. Mellékesen itt is kompenzációról (*compensatory damages*) van szó,

---

²⁹ Vö. Henri MAZEAUD – Léon MAZEAUD – André TUNC: *Traité théorique et pratique de la responsabilité civile délictuelle et contractuelle*, I. Párizs, Montchrétien, 1965. 400; Henri MAZEAUD – Léon MAZEAUD: *Leçons de droit civil*, II. Párizs, Montchrétien, 1969. 359. Így szimbolikus kártérítés-büntetést ítélt meg a bíróság egy képmásnak engedély nélkül egy szépitőszerszám reklámozására történő felhasználása miatt (Trib. civ. Seine 1963, 338), vagy egy zsidó istentisztelet megzavarása folytán a lelkiismereti szabadság megsértéséért (Cour de Paris, 1952, D. 294).

³⁰ Vö. Max LE ROY: *L'évaluation du préjudice corporel*. Párizs, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1966. 103–104.

³¹ Vö. Guido GENTILE: Il danno alla persona. In: *Enciclopedia del diritto*, XI. Milano, 1962. 664.; Massimo PARADISO: *Il danno alla persona*. Milano, Giuffrè, 1981. 62.

³² Vö. GENTILE i. m. (31. lj.) 666.; Eugenio BONVICINI: *La responsabilità civile*, II. Milano, Giuffrè, 1971. 1156.

³³ Az angol jogról áttekintő képet ad Gordon CORNISH: Personal injuries: Some recent developments in English law. In: *25 Jahre Karlsruher Forum. Jubiläumausgabe*. Karlsruhe, Versicherungswirtschaft, 1983. 11.; J. C. C. GATLEY: *On Libel and Slander*. London, Sweet & Maxwell, 1967. 5.

a hangsúly azonban a személyi kár okozójának ‘megbüntetésén’ van. Groteszk méreteire jellemző, hogy nem ritkán a 100 millió dollár nagyságrendet is eléri,³⁴ ha egyáltalában megállapítható a nagysága, mert gyakran nincs szétválasztva az ítéletekben a vagyoni, a nem vagyoni és a büntető kártérítés. A civiljogi büntetésnek ezt a kontroverz formáját az amerikai jogirodalomban is sokan támadják – egyelőre azonban sikertelenül.³⁵ Európában ugyanakkor az ítélkezés ilyen eltorzulása – a tengerentúli gazdasági kapcsolatokkal összefüggésben – valóságos sokkot váltott ki és tart fenn napjainkban is.

A meglehetősen tarkára festett tablókép nem hagy kétséget afelől, hogy az elégtétel konstrukciója az immateriális kártérítésen belül mind történetileg, mind dogmatikailag büntetés jellegű. Olyan szankció, amelyben a represszió, a megtorlás faktora dominál, s amely a károkozó és károsult ‘kárcapcsolatán’, viszonyán nyugszik. A károkozó és a károsult kártényállással kapcsolatos helyzetének, pozíciójának kölcsönös szemlélete határozza meg a[z] – egyébként mindig pénzben kifejezett – szankció nagyságát is.

Nem kezeli viszonysemlleges kategóriaként az elégtételt a magyar Legfelsőbb Bíróság – már hatályon kívül helyezett, de a bíróságok által sajnos továbbra is fógódzóként használt – 16. számú irányelve sem. Az irányelv preambulumban kifejtettek szerint „a pénzbeli kárpótlás [...] alkalmas lehet [...] ily módon is elégtétel adására. A súlyos nem vagyoni hátrányt szenvedő károsultat méltánytalan volna elzárni a kárpótlástól, a kárért felelős személyt ugyanakkor ez alól mentesíteni.” De még pregnánsabban dominál az elégtétel (rejtett) pönális eleme az egész dilemmát felszínre hozó tragikus tényálláscsoportnál: nem vagyoni kárpótlás jár annak a károsultnak is, aki a károkozás következtében teljesen beszámíthatatlan elmebeteggé vált, és ezért élete végéig zárt elmeosztályra került.³⁶

Mivel elvi iránymutató jellegű, érdemes itt idézni a Legfelsőbb Bíróság határozata indoklásából a következőt:

[S]em a Ptk. 354. § szövegéből, de a 16. számú irányelvből sem vonható le olyan következtetés, amely alapján a bírósának [...] vizsgálni kellene (lehetne): [...] a nem vagyoni kárpótlás konkrétan milyen módon (milyen célú és jellegű felhasználás útján) enyhíti a nem vagyoni hátrányt, s különösen, hogy ezt a károsult képes-e felfogni. Az ezzel ellentétes álláspont a károsulttól éppen az elégtételt [...] tagadná meg.

³⁴ Zoltán Ödön német forrásokon alapuló közlése; ZOLTÁN ÖDÖN: A termelői felelősségről. *Jogtudományi Közlöny*, 1987, 543.

³⁵ Vö. WILLIAM L. PROSSER: *Handbook of the Law of Torts*. St. Paul, West, 1971. 905.; PATRICIA BARLOW – HECTOR KERR-SMILEY: Recovery of punitive damages from insurers in non US jurisdictions. 9(2) *Air Law* (1986) 64.

³⁶ Legfelsőbb Bíróság Pf III. 20 343/1982. sz.

Ez az indokolás, mondjuk ki, roppant elegánsan a kárpótlás kompenzációs funkcióját egyszerűen megkerüli (az ugyanis az adott tényállásban nyilvánvalóan háttásképtelen), s meghagyja az elégtételt, amely azonban ilyen esetekben – bármennyire tragikusak is – nem a károsult javára, hanem a károkozó hátrányára (egészen tisztán: büntetésként) funkcionál.³⁷ Az elégtétel-funkció mint civiljogi kategória itt nyilvánvalóan zsákutcába kerül,³⁸ mint ahogy oda kormányozódik a veszélyes üzemi felelősség eseteiben is.³⁹ A kérdés csak az, hogy kinyissuk-e ezt a zsákutcát a lezárt oldalon, utat engedve ezzel a büntetés civiljogi konstrukciójának. S ha igen, mert az elmélet súlyos argumentálása erre kényszerít, akkor mit kezd a felelősségbiztosító egy büntető szankcióval? Vagy egyszerűen mellőzhető volna a nem vagyoni kárpótlás (pönális) elégtétel-funkciója a felelősségbiztosító aspektusából? Aligha!

---

³⁷ Egészen más kérdés – és külön vizsgálódást igényel –, hogy az adott esetben a károkozó felelősségbiztosított-e.

³⁸ Vö. LEMCKE-SCHMALZL-SCHMALZL i. m. (11. lj.) 621; újabban: Ursula LEMCKE-SCHMALZL – Max SCHMALZL: Tendenzen und Entwicklungen in der neueren Schmerzensgeldrechtsprechung (1982–1984). *Monatsschrift für Deutsches Recht* (1985) 273.

³⁹ KÖTZ i. m. (23. lj.) 626.; KÖTZ i. m. (3. lj.).

Elégtétel a nem vagyoni károkért a 20. század első felének magyar magánjogában

Benedek Ferenc professzortól nem kevesebbet tanultam, mint az alázatosságot. Alázatosnak lenni tudós tanáraink irányában, alázatosnak lenni a tudomány és embertársaim iránt. Nála abszolválta római jogi alapvizsgámat jóra minősítette. A már akkoriban is ritkaságszámba menő latin érettségi, szeretett professzorom, Csizmadia Andor előtt akkor már letett két dicséretes jogtörténeti szigorlat, a kamaszkor túlhúzódo öntudata és miegyebek arra indítottak, hogy az érdemjegy miatt méltatlankodjam és reklamáljak. Benedek professzor nagy szeretettel, de annál nagyobb keménységgel tanított meg az örök érvényű bibliai igazságra: „Aki felmagasztalja magát, azt megalázzák” (Mt 23,12).

A túlzott önbecslésért és méltatlankodásért még akkor, harminc évvel ezelőtt bocsánatot kértem tőle. De még soha nem köszöntem meg, soha nem fejeztem ki hálámat neki ezért a tanításért, azért, hogy a római remekjogászok rendkívülisége mellett köznapi emberségre is tanított, arra, hogy csak kellő alázattal és tisztelettel fogadhatok be minden tudást, amelyet kapok, hogy alázattal és hálával tartsam kezemben a nagy elődök műveit, hogy az emberi kapcsolatokban micsoda érték alázatosnak lenni. Most, harminc év után ezzel az írással szeretném Benedek professzornak személyes hálámat kifejezésre juttatni, köszönetemet a tudomány és a tanítás iránti mély elkötelezettségéért, és azért a legértékesebb ajándékért, amelyet tőle személy szerint kaptam. Az alázatosság erényéért, s azért, hogy alapvizsgámra négyes érdemjegyet adott.

A századforduló ellentétes irányú eszmeáramlatai a magyar magánjog modernizálását válaszütt elé állították. A klasszikus liberális eszmeiség szerint a polgári jog tárgya a vagyon; a magánjog elsősorban vagyoni jog, s minden, ami nem vagyoni jog, tulajdonképpen nem is a magánjogba való, legfeljebb annyiban vonható mégis oda, hogy a *Vermögensrecht* – tágabb értelemben – a jogosult saját érdekében gyakorolható hatalmat jelent. A szociális jogfelfogás ezzel szemben a magánjog politizálódása, értékváltásának szükségessége mellett argumentált, és ezzel összefüggésben a tisztán etikai értékű javak védelmének a polgári jog oltalmi szférájába való integrálását követelte.

Meszlény Artur a század első évében közzétett nagyhatású magánjog-politikai tanulmányában – Rudolf Sohm *institutióit* támadva – szenvedélyes hangon vitázott

a tisztán vagyoni jogi felfogással. Álláspontja szerint a hagyományos liberális megközelítés háromszorosan is téves, először mert individualisztikus, másodszer mert materialisztikus, harmadszor mert önmagában is illogikus.¹ Szerinte az újabb és legújabb jogfejlődés az emberiség immateriális javainak intenzíve és extenzíve hathatósabb megvédelmézését tűzte ki céljául. S bár megállapította, hogy ti. a nem vagyoni érdekeknek a magánjogba való öntudatos bevonása csak a legeslegutolsó jogfejlődés eredménye, nem állja meg a helyét, azzal, hogy dolgozatában az immateriális érdekek védelmének természetrajzát (szemléltető leírását) jelenítette meg, a magyar polgári jog korabeli értékváltására meghatározó befolyással volt.

Meszlény a szociális magánjogot népszerűsítő írásában a megsértett nem vagyoni érdekek pénzbeli jóvátételének kérdését is felvetette, s ebben – az elutasítók hada mellett – hamarosan támogatói is lettek, sőt kis számban elődökre és – kodifikációs javaslatokban megfogalmazott – előzményekre is támaszkodhatott. A múlt és jelen században egyaránt teremtő jogásznemzedék Grosschmid Béni melletti másik nagy géniusza, Schwarz Gusztáv már 1890-ben a leghatározottabban úgy foglalt állást, hogy a nem vagyoni károkért való elégtétel, a fájdalomdíj, nemcsak régi jogunk szellemének, de a kártérítés helyes elméletének is megfelel, az a legkitűnőbb törvényhozások és a legelőrehaladottabb államok joggyakorlatának tárgya.² Schwarz a kodifikáció során is kiállt álláspontja mellett, és azt javasolta, hogy a készülő Polgári törvénykönyv nyitánya a személyi jogról szóló fejezet legyen, mert a személy forgalmi életben ki nem fejezhető, de társadalmilag mégis rendkívül értékes javait első helyen kell a civiljog ortalma alá helyezni.³ Így Meszlény, Schwarz és még néhányuk bátor kiállításának tudható be, hogy a magyar általános Ptk. tervezetének első szövege – a második évezred utolsó századának megnyitásakor – a ‘rideg anyagiasság feletti győzelem’ dokumentumaként kifejezetten rendelkezik a nem vagyoni károk megtérítéséről, az elégtételről.⁴

A Polgári törvénykönyv 1900. évi első szövegtervezete sem volt minden előzmény nélküli. A tervezet Apáthy István készítette kötelmi jogi részében, amely a kodifikáció előtörténetébe tartozik (1882), már kifejezetten szó esik a fájdalomdíjról, amelyet a szerző a kártérítés egyik nemének tekint, s amelynek révén a sértett fizikai és lelki fájdalma „kellemes érzés okozása által ellensúlyoztatik”.⁵ Az általa-

---

¹ MESZLÉNY Artur: *Magánjog-politikai tanulmányok. Különös tekintettel a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére.* Budapest, Politzer Zsigmond, 1901. 3–5.

² SCHWARZ Gusztáv: *Magánjogi fejtegetések felsőbbbírósi határozatok kapcsán.* Budapest, Singer és Wolfner, 1890. 132.

³ *A magyar általános Ptk. tervezetét előkészítő bizottság jegyzőkönyvei*, I. Budapest, Franklin, 1900. 36–37.

⁴ MESZLÉNY Artur: *Elmefuttatás a személyiség magánjogi védelméről. Ügyvédek Lapja*, 1903, 19.

⁵ APÁTHY István: *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Indokolás a kötelmi joghoz.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1882. 180.

nos szövegtervezet azután – ahogy ez egy új korszakkezdetéhez illik – a nem vagyoni károkért járó elégtételt általános normává tette, amelyet a szándékosan elkövetett tiltott cselekmény miatt kártérítésre kötelezett – az eset körülményeinek figyelembevételével és a méltányosság szerint – a bíró által megállapított (becsült) mértékben köteles pénzben megfizetni (1140. §).

A szövegtervezet mind a tudományra, mind a Ptk. további munkálataira, mind pedig a jogalkalmazási gyakorlatra óriási befolyással volt. A dilemma, hogy ti. a polgári jog többé ne csak a tisztán vagyoni viszonyok joga legyen, eldőlt; a személyiségi jogok felvételének és a nem vagyoni károkért való elégtételnek a mellőzése már nem lett volna összeegyeztethető a modern jogfejlődéssel. A polgári jog a maga totalitásigényével – rövid elbizonytalanodás után – túllépett a klasszikus liberális individualista, materialista szemléletén. Mintha mindenki csak erre a felbátorításra várt volna. A jogirodalomban a jobbító szövegjavaslatok, a kodifikációban a speciális törvények és nem utolsósorban az intézményt igenlő bírói ítéletek úgy nőttek ki ebből a hajszályökből, mint a földből a fák. Már a tervezet indokolása saját szövegtartalmának kiterjesztő értelmezést adott egyfelől annak kimondásával, hogy az elégtétel nemcsak a törvényben (taxatív) felsorolt személyiségi jogok, hanem más törvényekben meghatározott magánérdekek védelmét is hivatott szolgálni, másfelől annak hangsúlyozásával, hogy a kárigények önállóak, azaz a vagyoni károsodástól függetlenek.⁶

Egyáltalában nem elhanyagolható szempont, hogy a szövegredaktorok az „elégtétel” terminust használták, minthogy ez egyúttal döntést jelentett a nem vagyoni kártérítés dogmatikai hovatarтоzását illetően is. Ezt bizonyítja a tervezet indokolása, amely szerint az elégtétel nem teszi az okozott sérelmet meg nem történtté, de a sértettet más módon igyekszik kárpótolni – a legalkalmasabban szolgálja a preventíót, mivel érzékeny anyagi hátrányt jelent a cselekmény elkövetőjének.⁷ A szöveg további nagy érdeme, hogy szabad teret biztosít a bírói belátásnak és méltatásnak, vagyis felismeri, hogy a nem vagyoni kártérítés mértékének megállapítása tárgyi keretbe nem foglalható.

A további törvényhozói lépések pedig már a fát terebélyesítik, míg a bírói ítéletek lombozattal látják el és koronázzák. Az általános Ptk.-tervezet 1913. évi második szövege a szándékosság mellé felvette a súlyos gondatlanságot mint felelősségalapító kauzát. Az 1914. évi sajtótörvény híres 39. §-a szerint pedig a sértett a sajtóközleményekkel okozott vagyoni kárának megtérítésén felül nem vagyoni kárért is pénzbeli elégtételt követelhet, ha ez az eset körülményeire tekintettel a méltányosságnak megfelel. Ennek összegét a bíróság az összes körülmény, különösen a felek vagyoni viszonyainak figyelembevételével, belátása szerint állapítja meg.

⁶ *Indokolás a magyar általános Ptk. tervezetéhez*, III. Budapest, Grill Károly, 1902. 355–360.

⁷ Uo., 358.

Az Országgyűlés által az ugyanebben az évben elfogadott, a becsület védelméről szóló XLI. tc. 28. §-a a sajtótörvény e rendelkezését a nem sajtótermék útján elkövetett rágalmazásra, hitelrontásra és hamis vádra is kiterjesztette.

Figyelemre méltó, hogy a hadiszállításokkal kapcsolatos visszaélések megakadályozása tárgyában 1915-ben alkotott törvényi rendelkezés az eladó vagy szállító nem vagyoni kártérítés-fizetési kötelezettségét a kontraktuális szférára is ráterelte.⁸ Az 1921-es szerzői jogi törvény a szerzői jog szándékos vagy gondatlan bitorlásáért mondta ki a bitorló elégtételfizetési kötelezettségét az okozott nem vagyoni károkért. A tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. tc. pedig kiterjesztette a nem vagyoni kártérítést az utánzás, hírnévrontás, hitelrontás, üzleti vesztegetés, üzleti titok elárulásának vagy jogtalan felhasználásának szándékos eseteire is. Kuncz Ödön a rendelkezést azzal üdvözölte, hogy a tisztességtelen gazdasági tevékenység által okozott kár gyakran nem mutatható ki számszerűen, mivel az elsődlegesen nem közvetlenül vagyoni, hanem személyiségi jogokat támad.⁹

A későbbi bírói gyakorlatra a legnagyobb hatással levő 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat (Mjt.) 1114. §-ában általános, 1726. §-ában pedig különös rendelkezéseket fogalmazott meg az elégtételfizetési kötelezettségről. Az előbbi szerint, aki szándékosan vagy súlyos gondatlanságból elkövetett tiltott cselekmény vagy kötelességszegés miatt van kártérítésre kötelezve, amennyiben – tekintettel az eset körülményeire – a méltányosság azt megkívánja, a károsult nem vagyoni karáért is megfelelő pénzbeli kártérítéssel, elégtétellel tartozik. Az utóbbi az ún. hozzátartozói igényeket külön nevesíti annak kimondásával, hogy amennyiben a halál szándékosan vagy súlyos gondatlanságból elkövetett tiltott cselekményből származik, a tettes a sértett köteles részre jogosult hozzátartozóinak nem vagyoni kárukért is megfelelő pénzbeli elégtételt köteles nyújtani.

Az intézmény ilyen kiterjedt törvényi szabályozása a nem vagyoni szféra szinte minden területét átfogta, ha figyelembe vesszük, hogy az Mjt. a korabeli bírói gyakorlat meghatározó zsinórmértékévé vált. A jogfejlesztő és elasztikus jogalkalmazás az elvi korlátokat is csakhamar átlépte, s a Curia az erkölcsi kártérítést már 1914-ben önállósította, annak kimondásával, hogy „bírói gyakorlaton alapuló jogszabály, hogy a testi sérülést szenvedő anyagi kár hiányában is követelhet nem vagyoni kártérítést, ha ez az eset körülményeire tekintettel a méltányosságnak megfelelő.”¹⁰

---

⁸ Részletesen elemzi DEZSŐ Gyula: *Az objectív kártérítés tana. Függelék: Erkölcsi (ideális) kár.* Budapest, Grill Károly, 1917. 339. skk.

⁹ KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve.* Budapest, Grill Károly, 1944. 55.

¹⁰ SZLADITS Károly – FÜRST László: *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog, II.* Budapest, Grill Károly, 1935. 157.

Az igazi és végső nagy áttörést az alkalmazásnak a vétklen, objektív felelősség eseteire való kiterjesztése jelentette már 1912-ben, amikor a kir. Curia VI. polgári tanácsa eszmei kártérítést állapított meg annak a munkásleánynak, akinek üzemi balesete folytán a gép a haját fejbőrrel együtt lerántotta, és pedig feltűnő eltorzulásáért, amely „nyilvánvalóvá teszi érvényesülésének egész életre kiható lényeges megnehezülését”.¹¹ Rövidesen a Curia az egyedi ügyben hozott ítéletét általánosította, és elvi élel mondta ki, hogy a szándékosság vagy súlyos gondatlanság az ideális kártérítés megítélésének nem előfeltétele, mert a méltányos magánjogi kiegyenlítést az objektív felelősség tényállásai is (üzemi, közlekedési balesetek stb.) szükségessé tehetik és indokolhatják.¹²

Az előrelépés az elégtételnnyújtás egyéb feltételeit illetően azonban nehézkesebbnek, ingadozóbbnak, de tendenciáját tekintve előremutatónak bizonyult.¹³ A század első két évtizedében az ítéletek indokolásában még fel-feltűnt a nem vagyoni és a közvetett károk összemosódása, és csak fokozatosan vált világossá és következetessé, hogy az eszmei (ideális) kártérítés a személyiségi jogok megsértésére reagál. Ugyanaz a Curia, amely bírói gyakorlaton alapuló jogszabályra hivatkozással ítelt meg nem vagyoni kártérítést tárgyi alapon fennálló felelősség esetén, már a sajtótörvény hatálybalépése után hozott ítéletével elutasította annak a kereskedőnek a nem vagyoni kártérítésre irányuló keresetét, akit a sajtó meghurcolt, hírnevében tönkretett, a hitelképességébe vetett bizalmat megrendítette, azzal az indokkal, hogy „az elkövetés idejében fennállott jog az ilyen kár megtérítését nem biztosította”.¹⁴

További ítéletek pedig azt tanúsítják, hogy a bíróságok csak lassan tudták magukat az anyagi kár fogalmától függetleníteni.¹⁵ A bizonytalanságot számottevően fokozta a megélenkülő jogirodalom is. A jogi szerzők ekkorra már – szinte kivétel nélkül – az erkölcsi kártérítés igenlése mellett voksoltak, sokan azonban az intézménynek meghatározóbban felelősségjogi kárkaraktert mint tisztán személyiségi jogi szankciós karaktert tulajdonítottak.¹⁶ A kártípus jellegét legpregnansabban talán Dezső Gyula fogalmazta meg, aki szerint az erkölcsi kár fogalma nem a károkozó ténynek, sem a károsult jogtárgynak a felosztása, hanem a kártérítés terjedelmének körébe tartozik, ti. a kártérítés kiterjesztése a károkozó tény által

¹¹ Kir. Curia 5657/1912. sz. ítélete. Idézi DEZSŐ i. m. (8. lj.) 339.

¹² 158. EH. Idézi SZLADITS-FÜRST i. m. (10. lj.) 158.

¹³ ZLINSZKY János: Haftung für immateriellen Nichtvermögensschaden im ungarischen Recht. *Acta Juridica* 25 (1983).

¹⁴ Kir. Curia VIII. polgári tanács 4811/1914. P. sz. ítélete. Idézi DEZSŐ i. m. (8. lj.) 341–343.

¹⁵ SZIGETI László: A nem vagyoni kártérítés gyakorlatából. *Polgári Jog*, 1931/3., 126.

¹⁶ LÁBADY Tamás: *A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata*. Budapest, ELTE, 1992. 26–29.

előidézett nem vagyoni hátrányok megtérítésére.¹⁷ Terjedelmi faktorként kezelte a jogintézményt Almási Antal is, s abban a kártérítés hatékonysága növekedésének eszközét látta.¹⁸ Az összefüggés így nyilvánvaló: a jogalkalmazás a reá ható jogirodalmi, tudományos álláspontok miatt sem tudott egyszerre az anyagi kárfogalomtól függetlenedni.

Az erőteljesen domináló hátrányokozás és kárszemlélet teljes leáldozásáig is rárakta a jogintézményre az ítélkezési gyakorlat a maga visszavonhatatlan stigmáit. Egységessé vált a jogalkalmazás az elégtétel önállósága tekintetében, azaz abban, hogy nemcsak szubszidiárius igényként érvényesíthető, továbbá hogy az mind deliktuális, mind szerződésszegési jogalapon megáll, és hogy azt csak komoly hátrányokozás esetén lehet sikerrel érvényesíteni.¹⁹ A Curia jogegységi elvként mondta ki, hogy az immateriális kár mindaz az erkölcsi veszteség, amelyet a sértett személyének, állásának, társadalmi helyzetének, foglalkozásának, emberi méltóságának kijáró tisztelet, megbecsülés, bizalom, tekintély és a személyiséggel kapcsolatos egyéb hasonló értékek csökkentésével vagy megszüntetésével szenved azok körében, akikkel életviszonyai kapcsolatba hozzák, nemkülönben az ez által okozott érzékeny lelki fájdalom és szégyenérzet.²⁰ Az intézményt a testi sértések és eltorzítások mellett²¹ a bíróságok bevetették a magánjogi csábítás, a megbecsteleltetés és a megfertőzés eseteire,²² az eljegyzésszegés tényállásaira és az Mtj. felhatalmazása alapján a hozzátartozói igényekre is.²³

A speciális törvényhozások és a kárszemlélettől elrugaskodott jogirodalmi érvelések azonban csakhamar ráirányították a figyelmet a kártényállási szemlélet meghaladására.²⁴ A személyiség ellen irányuló támadások, az ember személyiségét alkotó értékek pusztta megsértése, az emberi méltóságnak kijáró tisztelet és megbecsülés hiánya, a becsületsértés stb. önállóan is jogalapi tényezőkké váltak, és ezzel a nem vagyoni sérelem okozásáért járó elégtétel eljutott alkalmazhatóságának lehetséges végső határáig: a testi sérülésekkel, torzulásokkal járó maradandó nem vagyoni károkat eredményező károkozási tényállások mellett az intézmény az au-

¹⁷ DEZSŐ i. m. (8. lj.) 299.

¹⁸ ALMÁSI Antal: A nem vagyoni kár megtérítése. *Jogtudományi Közlöny*, 1926/7., 53.

¹⁹ Kir. Curia 6868/1928. és 1327/1929. sz. ítéletei.

²⁰ *Jogi Hírlap Döntvénytára* II/528, III/666, IV/750.

²¹ Uo., III/587.

²² DEZSŐ i. m. (8. lj.) 323–324.

²³ MESZLÉNY Artur: Nem vagyoni kár. In: *Glossza Grosschmid Béni* Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez, I. Budapest, Grill Károly, 1932. 330.

²⁴ BECK Salamon: Nem vagyoni kár. *Polgári Jog*, 1929/6, 290–291.; MESZLÉNY Artur: *A személyiség védelme a Ptk. tervezetében*. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1903. 18.; MARTON Géza: Elégtétel nem vagyoni kárért. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog*, III. Budapest, Grill Károly, 1941. 395–399.

tonómia biztosítására és az egyes személyiségi jogok garantálására is bevetésre került. Alkalmazták a bíróságok sajtóvétségek esetén,²⁵ becsületsértési tényállások körében²⁶ és egyéb megaláztatások eseteiben is.²⁷

A jogalkalmazói döntések irányadó eszméje lett a méltányosság. Ez az ugyan-csak bírói mérlegelés körébe utalt ‘jogi fenomén’ volt az egyetlen ismérv, amely a pusztán személyiségi jogsértés előfeltételén túl az igény elfogadása vagy elutasítása kérdésében a bíró számára kapaszkodót jelentett. A bíróságok a méltányosság körében a jogsértés súlyát (és nem egyedül enyhe vagy súlyos következményeit), a sérelem jellegét, az elkövetés módját, a felek vagyoni helyzetét, az elkövető vét-kességének fokát, büntetésre való ‘érdemességét’, vagyis mindazokat a jogi és eti-kai szempontokat mérlegelték, amelyek a magánjogi kiegyenlítés indokoltságát vagy elvetését bizonyították.²⁸ Azt tették, amit az eszmei kártérítés sok ezer éves történetében a bíróságok mindig is tettek: mérlegelés körébe vonták egész erkölcsi valónkat, az emberi nemhez tartozásunk és egzisztenciáink értékeit. Mindezt rop-pant tudatosan és következetesen, ugyanakkor európai – sőt sok tekintetben a kort megelőzve – a jövődőt előrevetítő színvonalon.

Az első háború borzalmai a jogintézmény e századi fejlődéstörténetének követ-kezetes és szilárd folyását nem tudták kikezdeni. A második világégés azonban, s a kor, amely utána következett, a nem vagyoni károkért járó elégtétel intézményi fejlődésének súlyos vérveszteségeket okozott. Ezekről azonban – amelyeket már az ünnepelt Benedek professzor is átélt, és emberként, jogtudósként és jogtanárként is megszenvedett – majd egy másik helyen szólunk.

---

²⁵ *Grill-féle Döntvénytár*. Budapest, Grill Károly, 1926. 262.

²⁶ *Magyar Jog*, 1947/20., 323.

²⁷ MARTON i. m. (24. lj.) 398.

²⁸ NIZSALOVSKY Endre: *Kötelmi jog I. Általános tanok*. Budapest, MEFESZ Jogász Kör, 1949. 129.

Az erkölcsi jóvátétel a magyar magánjog fejlődéstörténetében a 19. század végéig

Nizsalovszky Endre az egyik utolsó túlélője volt annak a két világháború között óriássá nőtt és még a nagy történelmi forduló után is teremtő jogászgenerációnak, amelynek rajta kívül Marton Géza, Beck Salamon, Szászy István, Eckhart Ferenc – és talán még néhányan – voltak csillagai. Halálával a modern magyar magánjogtudomány legkiválóbb úttörői: csak voltak. Akik utánuk jöttek, csak azért láthatják az újat, mert ama nagyok ‘vállain állnak’. Csillagaik is csak azért fénylenek – Schwarz Gusztáv megejtő szépségű gondolatát felidézve¹ –, mert az elődök elhunytával a nap leáldozott. S hála nekik, hogy amit az ő nemzedékük vetett, azon még mi is tovább munkálkodhatunk.

Nizsalovszky akadémikus – szinte jogi polihisztorként – jogfilozófiával, jogtörténettel és perjjoggal is foglalkozott, alapvető kutatási területe mégis a magánjog és a családi jog volt. Élete utolsó szakaszában magánjogi kutatásain belül leginkább a személyiségi jog, ennek is a kor legmodernebb és a legproblematisabb vonatkozása: a szerv- és szövetátültetések jogának kérdései izgatták. A tárgyban 1970-ben megjelent monográfiája a ‘mániákus szorgalmú’ nagy tudós egész életművének méltó hattyúdala volt.² Ez a mű nemcsak az emberi személyiség új, jogilag is releváns dimenzióit, a humán kísérletek alapvető erkölcsi és jogi kérdéskörét elemzi, de a jeles jogtudósnak az emberi értékeket oltalmazó elkötelezettségét is tükrözi. Ebben az összefüggésben sürget tudományt, jogalkotót és gyakorlatot egyaránt cselekvésre ott, ahol az orvosi haladás hirtelen megugrott és előrefutott, jelentős jogi űrt hagyva maga után.

Az ember személyiségére, az emberi életfolyamatokra befolyást gyakorolni képes orvostudomány bámulatba ejtő hatalmas fejlődésének jogi háttéranyagát kutatva jut el Nizsalovszky professzor egyebek között arra a felismerésre, hogy a nem vagyoni hátrányok pénzbeli kiegyenlítésére mint civiljogi szankciós jogkövetkezményre ezen az új területen milyen égető szükség volna. Ezért ebben a munkájában az akkor éppen tetszhalálát élő erkölcsi kártérítés intézményének vissza-

---

¹ SCHWARZ GUSZTÁV: *Új irányok a magánjogban*. Budapest, Athenaeum, 1911. 109.

² NIZSALOVSZKY ENDRE: *A szerv- és szövetátültetések joga*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.

állítását sürgette, annak a jogintézmények a feltámasztását, amelyről húsz évvel korábban kézirat gyanánt megjelent, s az 1948/49-es tanév előadásait tartalmazó kötelmi jogi jegyzetében mint általános magánjogi elvről vallott, amelynek minden olyan esetben meg kell nyilatkoznia, amikor a hátrányokozás „az embernek nem pénzértékkel bíró javai körében merül fel”.³

Az ideális kártérítés eszméjét, konstrukcióját és funkcionálását hallgatóinak összefoglalóan bemutató előadásában Nizsalovszky akadémikus utal arra, hogy a hazai jogfejlődés a századfordulóra csak lassan ismerte el a nem vagyoni károk megtérítésére való kötelezettséget. Úgy gondolom, a kiváló tudós születésének centenáriuma a legméltóbb alkalom arra, hogy ennek a lassú és nehéz születésnek az előzményeit és előtörténetét megismerjük, és ezzel a szerény adalékkal járuljunk hozzá a jeles professzor tárgyban előadásához, egyúttal – a megemlékezés ürügyén – újra kifejezve tiszteletünket és szeretetünket, amelyet iránta érzünk.

A modern magyar kártérítési jog gyökerei alig nyúlnak vissza az 1848 előtti időkre. A magyar magánjog középkori fejlődéstörténetében nem lelhetők fel a lex Aquiliához hasonló összefoglaló tételes jogi intézkedés nyomai, a középkori római jog recepciójára sem került sor. Frank Ignác *A közgazdaság törvénye Magyarhonban* című,⁴ a múltat is felidéző munkájában csak egynéhány kártérítési szankcióval sújtó korai törvényi tényállásra, illetőleg a Tripartitum III. fejezetére hivatkozik, más korabeli szakírók pedig az általános pandektajogi tanokra támaszkodva foglalják össze röviden a magyar kártérítési jog középkori szabályait, helyesebben töredezett forrásait.⁵

Zlinszky János rámutatott arra,⁶ hogy a magyar feudális városi és úriszéki jogalkalmazásban volt olyan kártérítési gyakorlat, amelyre a modern magyar felelősségi jogfejlődés alapozhatott volna, ha az abszolutizmus időszakában az osztrák polgári törvénykönyv (Optk.) bevezetésére nem kerül, ez a gyakorlat azonban nem általánosodott, és országos joggá sohasem vált. Ezért megállapíthatjuk, hogy az igazi modern kártérítési jog kialakulása csak az 1867 utáni időkből történt meg, s az kiindulópontként kétségtelenül az Optk.-hoz tapad, amely az abszolutizmus ideje alatt kb. egy évtizedre terjedően tételes érvényű volt, s ez időszak alatt a bíróságok gyakorlatában mély gyökereket eresztett.

Természetesen ezek a megállapítások éppúgy irányadók az eszmei kártérítésre, mint a kártérítés vagyoni szankciójára. Mégis, a Frank által is idézett, a hatalmaskodást tiltó ősi törvényekben már fellelhetők mind a vagyoni, mind a nem vagyoni kár-

---

³ NIZSALOVSKY Endre: *Kötelmi jog I. Általános tanok*. Az 1948/49. tanév előadásai. Kézirat, 126–129. NIZSALOVSKY i. m. (2. lj.) 290. Lásd még NIZSALOVSKY Endre: *Tanulmányok a jogról*. Budapest, Akadémiai, 1984. 271.

⁴ FRANK Ignác: *A közgazdaság törvénye Magyarhonban*, I. rész. Buda, Egyetemi Nyomda, 1845. 698. skk.

⁵ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg, 1993. 170. skk.

⁶ ZLINSZKY János: *Jegyzetek*. In: MARTON i. m. (5. lj.) 409., 517. j.

térítés előképei. Természetesen ezek az előhírnökök büntető szankciók voltak, de hisz eredetileg a latin bírák és nyomukban a középkori itáliai jogtudósok is meghatározóan büntetés címén köteleztek kártérítésre. Az egyetemes európai felelősségi jogfejlődésből ismert, hogy a vétkességi elv folytán a kártérítés intézménye még napjainkban is magán hordozza a kártérítés intézményének pönális eredetű ‘tojáshéjdarabjait’. Nincs ez másképpen a magyar magánjog fejlődéstörténetében sem.

A meghatározóan büntetőjogi karakterű „hatalmaskodás és más bírságos bántalmak” tényállásai körében ugyanakkor már megfigyelhető a büntetőjogi represzsió bizonyos fokú összefolyása a kártérítési elemekkel, és ez utóbbiakban már az immateriális károkért nyújtandó rekompenzáció eszméje is tetten érhető.⁷ Az európai centrumhoz való csatlakozást segítő Szent István-i törvénytűben jelenik meg elsősül a hatalmaskodások tényeiért járó büntetés, amely az *in integrum restitutionón* felül került kiszabásra, és a sértett javára szólt.⁸ A bírságos bántalmak így már a nemzeti jogteremtés kezdeti időszakában az egyén jog védte érdekét sértő magánjogi vétségnek, *delictum privatum*nak, polgári vétkeknek, illetőleg „magánvétteteknek” minősültek,⁹ mert csak a sértettek kívánságára indulhatott meg az eljárás, és a büntetés részben a szankciót alkalmazó bírót (végső soron a *fiscust*), részben azonban a sértettet illette.

A taxált, fix összegű elégtétel egyik legkarakterisztikusabb vonása volt, hogy a büntetés nemcsak a vagyoni károkat reparálta, hanem az ún. immateriális sérelmekre is figyelemmel került kiszabásra. Bár Reiner Jánosnak az a megállapítása, hogy a magánjogi vétkékért való felelősség körében igen gyakran előtérbe került a nem vagyoni károkért járó elégtétel,¹⁰ alighanem túlzás, mégis megállapítható, hogy a magyar jogfejlődésben az immateriális értékek oltalmazása implicite már a hatalmaskodások, illetőleg bírságos bántalmak intézményében eredendően jelen volt.

Noha az eseti, tipikus tényálláscsoportokra reflektáló törvényekből a következetes szabályozás igénye, a jogfejlődés logikája, illetőleg az általánosítás hiányzott, az utókor szisztematikussai bizonyos tényállásjegyek alapján azokban már világosan kimutatható oltalmi szférákat fedeztek fel. Így a ránk maradt törvénykönyvekből nemcsak a nagyobb és a kisebb hatalmaskodások közötti különbségtétel érhető tetten, de már az eszmei értékek önálló védelme is, sőt a modern személyiségvédelem valamiféle ősi, ‘primitív előfutárai’ jelentek meg ezekben a szabályokban.

⁷ SZILÁGYI Antal: *A kártérítési jog alapelvei*. Máramarosziget, Berger Miksa, 1911. 279.

⁸ Szt. István törvényei II. könyv 30. fejezet: „Ha valaki más ember épületeit ellenségeskedésből felgyújtotta, állíttassa helyre az épületeket [...] és annak felette adjon 16 tinót, ki összevéve 60 ezüst pénzt ér.”

⁹ KNORR Alajos: *A magyar magánjog, különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire*. Pest, Eggenberger, 1873. 409.; REINER János: A szerződésen kívüli kártérítési kötelmek. In: FODOR Ármin (szerk.): *Magyar Magánjog*, III. Kötelmi jog. Budapest, Singer és Wolfner, 1898. 148.

¹⁰ REINER i. m. (9. l.) 150.

Mátyás király egy 1471. évi dekrétuma például már a „jogtalan nyugtalanítás” tényállását egyedül a sértettnek járó vagyoni elégtétellel rendeli büntetni,¹¹ amely tényálláskör az alaptalan gyanúsítás, a rágalmozás, a hamis vád tényeit integrálta. A nagy humanista idejében a becsületsértés elkövetéséért pedig „nyelvváltságdíjat” kellett fizetni, amelyből egyharmad rész a sértettnek, kétharmad rész pedig az ítéldbírónak járt.¹²

A nagyobb hatalmaskodások közé a nemesek elleni legsúlyosabb büntettek tartoztak, 1723-tól kezdődően pedig számos korábbi hűtlenségi eset is e tényálláshalmaz alá került. Mivel a nagyobb hatalmaskodások többnyire főbenjáró ítéletet vontak maguk után, és általában fej- és jószágvesztéssel jártak, e tényálláskörben az eszmei értékek külön szankcionálása nem mutatható ki. A vérdíjbüntetésnél enyhébb büntető szankció sújtotta viszont az ún. kisebb hatalmaskodásokat, amelyek jogkövetkezménye fix összegű bírság volt, és amely már a sértett kárpótlását is szolgáló nem vagyoni jóvátételt is magában foglalta mint ‘átalánybüntetés’.¹³

Figyelemre méltó, hogy ezek a tényállások, amelyek kisebb bírságos bántalmaknak minősültek, gyakorta tisztán csak immateriális értékeket oltalmaztak. Idetartoztak egyebek között a hamis eskü, az „álarczosság” (a más nevében és/vagy kárára történő eljárás), a névbitorlás, a „patvarkodás”, az ügyvédi „nyelvváltság”, a becsületsértés, a tanúságtétel megtagadása, a hamis vád stb.¹⁴ Bizonyos, hogy e tényállások szabályozásában a „magánjogi helyreállítás eszméje összevegyült a büntetőjogi retorzió eszméjével”,¹⁵ mivel az elégtétel közbüntetési elemet is implikált. Ugyanakkor a represszió ‘magánjogi arculata’ is tagadhatatlan, mert a szankció a sértettnek járó kárelemet is magában foglalt. A bírság egy része tehát büntetésként, más része azonban kártérítésként, sok esetben – olykor önállóan is – nem vagyoni kártérítésként funkcionált.

A tarka és szövevényes tényálláskörökből külön érdemes felemlíteni a Planum tabulare szankciós tényállását az alaptalan elfogatással, illetőleg fogva tartással kapcsolatban,¹⁶ a Tripartitumot,¹⁷ amely kompilálta a bírságos bántalmak egyes

¹¹ Mátyás király, 1471. III. decr. 28. c. 7. cikk.

¹² ACSÁDY Sándor: *Magános magyar törvény*. Pest, Trattner-Károlyi, 1837. 156.; WENZEL Gusztáv: *A magyar magánjog rövid áttekintése*. Budapest, Pfeiffer Ferdinánd, 1877. 130–133.; Mátyás király 1486. decr. 33. cikk.

¹³ BÓNIS György: *A magyar feudális és burzsoá magánjog és büntetőjog elemei*. Budapest, Levéltárak Országos Központja, 1959. 50–51.; WENZEL Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere*, II. Pest, Athenaeum, 1872. 291.; FRANK i. m. (4. lj.) 699.

¹⁴ REINER i. m. (9. lj.) 756.; SZILÁGYI i. m. (7. lj.) 280.

¹⁵ DEZSŐ Gyula: *Az objektív kártérítés tana*. Függelék: Erkölcsi (ideális) kár. Budapest, Grill Károly, 1917. 335.

¹⁶ Planum tabulare, 894. Lásd LENSKY János: Haftung für immateriellen Nichtvermögensschaden im ungarischen Recht. *Acta Juridica*, 1983, 209.

¹⁷ WERBÓCZY István: *Tripartitum*. III. 33.

törvényi tényállásait, és a mezei rendőrségről szóló 1840. IX. tc. kártérítő rendelkezését, amely az elvert csósznek már kifejezetten fájdalomdíjat rendelt fizetni.

Az elszórt, töredezett forrásokon alapuló korai fejlődéstörténet azt bizonyítja, hogy a magyar jogfejlődésben a 19. század első feléig a modern értelemben vett kártérítési jog törvényi kiképzése nem történt meg, és azt a szokásjogra utalt bírói gyakorlat is elsősorban represszív büntető szankció képében alkalmazta. Mégis megállapítható, hogy a magánjogi deliktumok – csakúgy, mint a római jogi gyökérből táplálkozó Nyugat-Európában – mind a törvényhozásban, mind pedig a jogalkalmazásban a civiljogi felelősség intézményi előtörténetének színes palettáját alkották. Ezek – a magyar jogi terminológia szerinti – hatalmaskodások vagy bírságos bántalmak – Grosschmid találó terminológiája szerint¹⁸ – vegyes alakzatok voltak, mert bennük a büntetőjogi represszió összefolyt a reparációval, amelynek már a magánjog a székhelye.

Mint a feudális jogok általában, az elemzett tényállások alapvetően a státuszt oltalmazták, de tegyük hozzá: a státusz értékrendjébe soroltak már eszmei személyiségi értékeket is. Természetesen anélkül, hogy általános személyiségi jogról, illetőleg eszmei kártérítésről – ahogy ezek a mai jogdogmatikában kicsúcsosodtak – beszélhetnénk, a személy megsértését egyes vonatkozásokban mind a büntetési, mind pedig a jóvátételi elemek már szankcionálták. A tényálláskörökben tehát megjelent az immateriális jogszféra védelme is, megsértésének jogkövetkezménye azonban mérlegelt összegű bírság helyett meghatározóbban fix összegű, a sértettet illető átalánybüntetés volt.¹⁹

Az abszolutizmus idején az oktrojált Optk. szabályai – abban a szűk körben, ahogy az osztrák jog azt az európai jogfejlődés során átfogó, nagy magánjogi kódexben először tételezte – a magyar jogba is behozták a fájdalomdíj intézményét. A konstrukció a kódex érvényének kb. egy évtizede alatt bíróságaink tudatába begyökerezett ugyan,²⁰ és a hazai jog helyreállítása után (1861) is – egyéb törvényi támpontok híján – még egy ideig megőrizte befolyását, az Országbírói Értekezlet a bírságos bántalmakat többé már nem tartotta életképesnek.²¹

Röviddel az Ideiglenes törvénykezési szabályok megalkotása után az ország egész területére kiterjedő generális büntető törvényhozással és különösen a Btk. 485. §-ában foglalt azon rendelkezéssel, hogy a törvény hatálybalépésével az azzal ellenkező törvények, szabályok és gyakorlat érvényét veszti, a súlyosabb tényállású (a nagyobb és részben a kisebb) bírságos bántalmak a büntető rendelkezésekbe olvadtak, és közbüntettként nyertek szabályozást. Ezzel a kodifikációval Grosschmid

¹⁸ GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Budapest, Grill Károly, 1932. 720.

¹⁹ BÓNIS i. m. (13. lj.) 51.; REINER i. m. (9. lj.) 125–127.

²⁰ MARTON i. m. (5. lj.) 170.

²¹ MÁRKUS Dezső: *Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében*. Budapest, Grill Károly, 1907. 294.

szerint a polgári jog struktúrájának már csak a vagyoni kárért való felelősség felelt meg, de az Optk. alkalmazási területe a Büntető törvénykönyv életbelépése után a fájdalomdíj tekintetében legalábbis kérdésessé vált.

A ‘tekintélyes öreg’ elméletileg is elutasító állásponton volt. Premisszája szerint „mihelyt a törvény a kártérítés kirovásába nem értené belé alattomban a vagyonteljesítés korlátját, a törvény tételei elveszítenék határukat”.²² Magának a királyi Curiának is az volt az álláspontja, hogy kártétel esetén az anyagi kártérítésen felül fájdalomdíj nem ítéltető meg, s hogy a Büntető törvénykönyvben (Btk.) megállapított büntetési tételek teljesen magukba olvasztották a bírságos bántalmak jogkövetkezményeit, így a büntetés azon részét is, amely korábban a sértettnek járt.²³ Ez a változás ugyanolyan irányú, mint a német jogfejlődés, ti. a bírságot itt is kizárólag büntetésnek tekintették, s így arra az álláspontra helyezkedtek, hogy azt a büntető-törvényben megállapított közbüntetés teljes egészében abszorbeálta.²⁴ Ez az álláspont elméletileg ugyan tarthatatlannak bizonyult, mert a Btk.-t életbe léptető 1880. évi 37. tc. 24. §-a szerint a Büntető törvénykönyvbe ütköző cselekmény vagy mulasztás magánjogi következményeit megállapító polgári törvények érintetlenül maradtak, a gyakorlat mégis megszüntette a magánjogi elégtételadás eszméjét a Btk.-ban meghatározott bűncselekmények eseteiben.

Bizonyos, hogy Grosschmid tekintélye és kétkedése a jogalkalmazási gyakorlatra befolyásolólag hatott, a bíróságok azonban formálisan a *lex posterior derogat priori* elvéből kiindulva vetették el az Optk. szerinti fájdalomdíj alkalmazását, mert a Btk.-nak a testi sértések eseteiben magánjogi kártérítést biztosító 311. §-a nem szólt kifejezetten a sértettnek járó erkölcsi kártérítésről. A bírságos bántalmak más eseteinél pedig a jogpolitikai indok ugyanaz volt, mint a nagy német kodifikáció előtörténetében. A század végére a magyar polgári jog modernizálása is szembetalálkozott ugyanis azzal a liberális eszmeáramlattal, amely a magánjogot tisztán vagyoni jognak fogta föl, s amely a személyiségi jogokat és az azok megsértéséhez fűződő eszmei kártérítést a polgári jog oltalmi szférájából kirekesztette. Beszédesen tanúsítják ezt a felfogást a királyi Curiának a századforduló előestéjén hozott döntései, amelyek a nem vagyoni értékek védelmét nem ismerték el, illetőleg arra hivatkoztak, hogy azokat a büntetőjog különböző büntetési tételei egészében szükségtelenné tették.²⁵

Mindazonáltal a sérelemdíj a magyar jogrendszerben korlátozottan ekkor is jelen volt, és az a nem vagyoni értékek sérelmének orvoslására szolgált. A Btk. 198., 576. és 589. §-ai szerint a törvényellenesen letartóztatottnak, illetőleg az ártatlanul

²² GROSSCHMID i. m. (18. lj.) 718.

²³ REINER i. m. (9. lj.) 125–127.; DEZSŐ i. m. (15. lj.) 335–337.

²⁴ SZABÓ Alajos: Elégtétel a nem vagyoni kárért. *Ügyvédek Lapja*, 1917. november 10., 3–5.

²⁵ Curia 12.654/1898., 7640/1891., 1547/1900. stb. Lásd MÁRKUS Ferenc e. h. 1898–1900.

letartóztatottnak javára a szabadság elvonásáért 5–10 Ft összegű kártérítés volt megállapítható a büntetőeljárás keretében. Ez a kártérítés mint szabadságelvonási díj nem függött semmiféle vagyoni veszteségtől, sőt a Büntető perrendtartás 580. §-ából világosan kitűnt, hogy a megfelelő készpénzbeli kárpótlás a sértettet a bekövetkezett elmaradt káreseményen felül illette meg, vagyis az a nem vagyoni veszteségért járt. Az 1883. évi XLIV. tc. 85. §-a pedig szintén lehetővé tette, hogy nem vagyoni kárért a bíróság sérelemdíjat állapítson meg a végrehajtással járó zaklatásért, kellemetlenségért, továbbá az árveréssel járó rossz hír okozásáért, vagyis tisztán ideális kárért, amennyiben a közigazgatási közeg törvénysértő eljárás miatt elmarasztható volt. Ez a „bírság” néven funkcionáló intézmény is független volt a közigazgatási szerv által okozott költségektől és károktól, illetőleg az ezek megtérítésére való kötelezettségen felül járt.

Ezekben az esetekben voltaképpen nem büntetésről, díjról vagy bírságról kell szólnunk, mert alkalmazásukra a bírságoktól külön és függetlenül került sor, ezek az összegek mindig a sértetteknek jártak, és így az elégtételadás funkcióját töltötték be. Helyesen mutat rá tehát Reiner arra,²⁶ hogy az ismertett törvényi szabályok nem akartak az általános magánjogi szabályoktól eltérő kivételeket megállapítani, hanem magánjogi kódex hiányában és azért került e speciális törvényalkotásokra sor, mert ezekben az esetekben a joggyakorlat helytelen, sőt ellenkező álláspontot képviselt.

A századforduló előtti magyar magánjog fejlődésének iránya tehát alapot adhatott Grosschmid álláspontjával ellenkező felfogásra is, amely szerint éppen azt kellett főszabálynak tekinteni, hogy az eszmei, ideális károk főszabályként megtérítendőek, s ettől csak kifejezetten ellenkező rendelkezés hiányában lehetett volna eltérni. A bírói gyakorlat azonban egészen a századforduló előestéjéig elutasító állásponton volt. A kártérítési kötelezettséget ugyanis az erkölcsi károk megtérítésére – az említett szabályokon túl – semmiféle jogsértés esetére nem terjesztette ki. Ám ez a merev álláspont hamarosan – még ugyancsak a századforduló előtt – megtört. Mind a bírói gyakorlatban, mind már az első kodifikációs javaslatokban, szövegtervezetekben az eszmei kártérítés viszonylagos általánosítása fogalmazódott meg. Így a századfordulóval a jogintézmény fejlődéstörténetének új időszaka vette kezdetét, amelynek során az erkölcsi kártérítés nagy lépésekkel haladt előre. A törvényhozás és a gyakorlat váratlanul gyors ütemű lépésekben indult meg abban az irányban, hogy a kivételeket rendes normává tegye. Erről a folyamatról azonban – már a születési centenáriumon ünnepelt Nizsalovszky akadémikus kutatási eredményeit is felhasználva – egy másik helyen számolunk be.

---

²⁶ REINER i. m. (9. lj.) 128.

A nem vagyoni kártérítés a 18. és 19. század német jogában

1. Természetjogi elméletek és kodifikációk

„Maria: My lips are no common, though several they be.
Boyet: Belonging to whom?
Maria: To my fortunes and me.”

William Shakespeare: *Love's Labour's Lost*

A 18. század a nagy oldódás százada. A középkori világrend nem ért véget a reneszánszszal, azzal éppen csak megindult az oldódás folyamata – a műveltség világivá válása, a tekintélyi gondolkodás alkonya, az előítéletek uralmának megszűnése csak a 18. században következett be. A nagy társadalmi és szellemi nyugtalanság miatt a század joggal hihette magát a „fény századának”. A felvilágosodás valóban megvetette a nem feudális, az emberi jogokon és az egyéni szabadságon alapuló ‘új világ’ eszmei alapjait. Filozófia, tudomány és művészet nem eszmék szócsöve immár: nem közvetíti, hanem teremti az új gondolatokat, alkotásokat, és a századvégi nagy észak-amerikai és francia ‘hullámveréseket’ készíti elő.

A német jog megújulása, amint az a német alkathoz illik, az elméletből indult ki. A német természetjogi iskola – a 19. század nagy támadásainak mintegy előőrseként – már a 17. századtól kezdve ellenhatása volt egyrészt a római jogászok többszázados legista uralmának, másrészt a közönséges jog minden parciális anakronizmusának. A német – kifejezetten magánjogias – természetjogi felfogás a kritikai szellem felébresztésével elvetette a történeti jogforrásokat, és a „tisztá eszből” vezette le az általános és ‘örökérvényű’ jogot. Racionalizmusa a kodifikáció szükségességét hangsúlyozta, olyan törvénykönyv megalkotásának a követelményét, amely a történeti múlttól és fejlődéstől magát függetlenül, a pandektajog kazuisztikája és számtalan kontroverziája, valamint a partikuláris jogok bizonyos darabossága helyébe céltudatos, saját alapeszméiből logikusan felépített, mindenre kiterjedő és hézagmentes magánjogi rendszert állított. Utilitarizmusa azonban katedraszagú elméletieskedéssé silányult, s ennek legvilágosabb kifejeződése az az egészen mesterkéltné ‘jogképzési technika’, ahogy az ember veleszületett személyiségi jogait csokorba gyűjtötte.

Amíg a német természetjog mintegy a goethei program előjátéka volt: átszűrni magán az emberi és természeti dolgok teljességét, azután azt szellemivé tisztítva visszaadni az embernek, ami az emberé (s a jognak, ami a jogé), addig a német

praktikusok azon fáradoztak, hogy a befogadott római jogot összeegyeztessék a közönséges joggal, és azt a gyakorlat igényeinek szolgálatába állítsák. A kommentátorok irataira nyúltak vissza, és az általuk kidolgozott *mos italicus*ból a *gemeines Recht* feldolgozásával az *usus modernus pandectarum* megteremtésén fáradoztak – kevés sikerrel, legalábbis ami a latin immateriális jogszférát illeti. Az *actio iniuriarum* szinte teljes körű visszaszorulását ugyanis már nem tudták megakadályozni, s a megszűnt nem vagyoni kártérítést sem tudták újra életre kelteni, és visszaadni a gyakorlatnak.

A készülő új (polgári) világ már ekkor maga alá gyűrte a legtöbb antikot. Mégis, az ideális kárkötelmek szempontjából tevékenységük mind a mai napig rendkívüli, meghatározó jelentőségű. A források alapján egyértelműen nem bizonyítható, de nagyon valószínű s az irodalomban általában elfogadott, hogy az ő fáradozásuk játszott közre abban, hogy a partikuláris jogokból a 17. században a közönséges jog intézményévé vált a fájdalomdíj (testi sértésekért, előbb büntetőkeresetként), amelynek német eredete nem vitás, de első forrására a kutatás eddig még nem talált rá kétséget kizáróan. Annyi azonban bizonyított, hogy a Carolinában (Der peinliche Halsgerichtsordnung, V. Károly rendelete) már szerepelt.¹ A *gemeines Recht*be való integrálódásával viszont a *Schmerzensgeld* a német immateriális jogtan kitörölhetetlen – ma is virágzó – intézménye lett. S ez minden bizonnyal a praktikusok működésének köszönhető.

A praktikusokkal ellentétben a német természetjogi gondolkodás a klasszikus ideális kárkötelmek *delictum privatum* jellegét emelte ki, s ezek magánjogi pénzbeli szankcionálása ellen vette fel a harcot. Ez a harc pedig az ideális kárkötelmek további csonkítását eredményezte. A magánjogias személyi jogi nézetek ‘ősforrásának’ a szakirodalom a francia Hugo Donellus munkásságát tekinti,² akinek gondolkodása a német természetjogi eszmékre mértékadó befolyással volt. Donellus szerint Ulpianus szentenciájából az *alterum non laedere* nem jelent mást, mint az emberi élet, a testi integritás, a szabadság és az egyéb emberi értékek megsértésének a tilalmát.³ E tilalom megszegése alapozza meg az injúriakeresetet. Az ideális kárkötelmek jogkövetkezéseit illetően Donellus nem foglalt ugyan állást, de a személyi jog státuselméletéből s a későbbi természetjogi gondolkodók – különösen Heinrich C. Stryk és Christian Thomasius – nézeteiből kikövetkeztethető, hogy a sértett javára szóló pénzbeli elégtételt elfogadhatatlannak tartotta.

---

¹ Az is tudott, hogy a Carolinába a német népjogi *compositi*ókból került, vö. Robert MAINZER: *Die ästimatorische Injurienklage in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Stuttgart, 1908. 70. skk.; továbbá Carl Georg WÄCHTER: *Die Busse bei Beleidigungen und Körperverletzungen nach dem heutigen gemeinen Recht*. Lipcse, Edelman, 1874. 77. skk.

² Hugo DONELLUS: *Commentarii de iure civili*. Vö. Helmut COING: *Der Rechtsbegriff der menschlichen Person und die Theorien der Menschenrechte*. In: Ernst WOLFF (szerk.): *Beiträge zur Rechtsforschung*. Tübingen, Mohr, 1950. 196.

³ „[H]oneste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.”

Donellus a római polgár hármasságát (*status libertatis, civitatis, familiae*) természetjogi gondolkodásának megfelelően fejlesztette tovább, és ennek alapján különböztetett *status naturalis* és *status adventitus* között. Az előbbi az ember Istentől kapott ajándéka: az élet és ami annak értelmet ad és azt elviselhetővé teszi – a test sérthetlensége, a becsület és a cselekvési szabadság. Az utóbbi az ember társadalmi státusa, amelyet az emberi kiválasztás és rendben állás határoz meg.⁴ Az ember természeti állapotának a sérelme sérelemokozás Isten ellen, a rendi hovatarozás megsértése pedig a pozitív jogrendbe ütközik. A bűn–bűnhődés keresztényi eszmekörében mindkét szférában a felelősségre vonás az államot illeti. Donellusnál az aestimatórius pénzbeli elégtétellel mint magáneliktummal nem találkozunk.

A német természetjogászok közül Samuel Pufendorf az egyetlen, aki az immateriális kártérítésnek teret talált gondolkodásában.⁵ Pufendorf, bár a személyiségi jogokat direkt módon nem tárgyalta, az ember természetjogából származó felelősségének három fokozatát állította fel: felelősség Isten iránt, az ember felelőssége önmaga iránt, és felelősség másokkal szemben. Az utóbbi felelősségi körbe tartozik a másik ember sérthetlensége, amelynek megszegése kártérítési kötelezettséget fakaszt. A felelősség akkor áll be, ha valaki az egyenlőség természetes jogát megsértve „a másik ember fölé helyezi önmagát”.⁶ Az immateriális kártérítés szempontjából rendkívül figyelemreméltó, hogy Pufendorf a *Schmerzensgeld* megállapítására jogtörténeti példákat hozott fel a jog ‘öskorából’.

Az ún. zsidótörvényeket citálva két esetet is felemlített a fájdalomdíj megállapításának bírói módszerére: az egyik szerint a bírák azt vették szemügyre, hogy milyen áldozatot jelentene a sértettnek (akinek kezén izzó nyárrsal okoztak sérülést), ha a fájdalmat önként vállalná és túrné el. Pufendorf másik idézett becslése egészen bizarr: ez esetben a bírák azt tették fel magukban, hogy a király elrendelte a sérült karjának levágását. A feltevés után pedig azt latolgatták, vajon mekkora áldozatot hozna a sérült azért, hogy karját ne egy durva, erőszakos csapással, hanem észrevétlenül és fájdalommentesen ható szer (méreg) következtében veszítse el.⁷ Pufendorf az első esethez nyomban hozzátette: a gazdag és túlságosan érzékeny ember nem könnyen adja be derekát, hogy egy kevés fájdalmat eltűrjön. Ám a kemény munkához szokott nincstelen kevésbé vonakodik, hogy egy kis fájdalmat vegyen magára.

---

⁴ Vö. COING i. m. (2. lj.) 198.; a *status naturalis*ból folyó jogokat individuális, szubjektív jogokként karakterizálja.

⁵ „De officiis hominis et civis” Samuel Pufendorf nézeteit részletesen elemzi Dieter LEUZE: *Die Entwicklung des Persönlichkeitsrechts im 19. Jahrhundert*. Bielefeld, Giesecking, 1962. 18–20.

⁶ Hogy Pufendorfra hatott-e a görög-latin *hybris-contumelia* tan, nem bizonyítható, de az bizonyos, hogy a felelősséget ugyanott keresi, mint antik elődei. Vö. LEUZE i. m. (5. lj.) 19., 21. j.

⁷ Samuel PUFENDORF: *Acht Bücher vom Natur- und Völkerrecht*. 1709. III.1.8.

A nagy gondolkodó ebben a két tényállásban felszínre hozta az immateriális kártérítés egész anatómiáját és minden dilemmáját. Az áldozathozatalban – hívő erkölcsisége alapján – megtartja az immateriális az eszmei síkon, az áldozat (nyilván anyagi) vállalásában viszont az immateriális materializálja. Az előbbiben a prétor szabad belátása, az utóbbiban tartalmilag a germán jogok vagyoni szempontú becslési eskü szövege bontakozik ki. A ma kutatója is meglepődik, hogy az Ótestamentum bírái mennyire mai fejjel gondolkodtak. Pufendorfnek hívő etikusságából és természetjogi gondolkodásából sarjadt ki az ideális jogi és morális szférával kapcsolatos minden további álláspontja.

Az emberek közötti viszonyok megítélésénél először a jogviszony fennállásának kérdését kell eldönteni. Ha a kapcsolatban felismerhető egy *ius vinculum*, akkor a jogviszony fennáll; ha viszont ez nem bizonyítható, a kapcsolat csak természetes-faktikus viszony, amely morális felelősséget szül, vagy az illem uralma alatt áll. A jog és a morál szférái között azonban nincs határozott vízvonal, nemcsak azért, mert a pozitív jog maga is 'kultúrjelenség', hanem mert a bírói jogalkalmazás is az – minden analitikus, regulatív és logikus karakterével együtt. A *ius vinculum* nemcsak az államtól vagy mástól szerzett jogok megsértése esetén áll be és váltja ki a felelősséget, hanem azoknak a javaknak a megsértése esetén is, amelyek az ember emberi természetéből erednek, amilyen a *vita*, a *corpus*, a *membra*, a *pudicitia* és a *libertas*. Pufendorf szerint ezeknek az ember természetéből fakadó – és Istentől származó – jogoknak a megsértése is megalapozza a kártérítési kötelezettséget.⁹ Végül Pufendorf absztrahálja és általánosítja az egyes természetes jogokat, és azok megsértését – roppant modernül – általában az emberi méltóság sérelmében látja.¹⁰

Pufendorf természetjogi gondolkodása talált csak követőkre, civiljogias, az immateriális jóvátételre is kiterjedő kártérítési tana sajnos nem. Az őt követő természetjogi elmélet viszont, amely a személyiségi jogok tarka burjánzásával hívta fel magára a figyelmet, saját csapdájába dőlt. Thomasius,¹¹ de főként Christian Wolff személyiségi jogi palettájára¹² minden színárnyalat rákenődött; Emanuel Adler találó kifejezésével, az az *unglaubliche Fülle*,¹³ ami itt előjön, minden képzeletet felülmúl. Wolffnak az ember „veleszületett jogairól” készített tablója, ez az *indi-*

⁸ Uo., VIII.4.14., VIII.4.17. A kérdést részletesen elemzi: Heinrich HUBMANN: *Das Persönlichkeitsrecht*. Münster–Köln, Böhlau, 1953. 236. skk.

⁹ PUFENDORF i. m. (7. lj.) VII.1.1–5.

¹⁰ „Bei Verletzungen der Pflicht, den Mitmenschen als gleichberechtigt zu behandeln, werde dessen ihm von Natur verliehene Menschenwürde missachtet.” Uo., VII.4.2. A gondolat akár egy 20. századi alaptörvény alapjogi fejezetébe is beilleszthető lenne.

¹¹ Lásd erre komoly elméleti megalapozással SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 50–53.

¹² Christian WOLFF híres munkája az *Institutiones iuris naturae et gentium*. Magdeburg, 1763.

¹³ Emanuel ADLER: *Die Persönlichkeitsrechte im allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*. In: *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch*, II. Bécs, Manz, 1911. 177.

*gesta moles*¹⁴ tulajdonképpen használhatatlan volt mind a kodifikáció, mind a tudományelmélet számára,¹⁵ és nyilvánvalóan csak roppant áttételes az összefüggés az észak-amerikai alkotmány vagy a francia deklaráció és a német természetjogi gondolkodás között.¹⁶ Viszont innen származtathatta Friedrich Schiller a jogát arra, hogy orrával szagoljon esztendőkön át,¹⁷ és az osztrák polgári törvénykönyv (Optk.) 1753. évi tervezete is a jogot arra, hogy a „napvilágot, bolygó szellőt és hulló esőt” ki-ki saját kedvére élvezhesse.¹⁸

Van nézet, amely szerint a személyiségi jogok természetjogi burjánzását megelőzően a „veleszületett” jogok előképét Shakespeare formálta meg, aki színpadra vitte gyönyörű Mariájának jogát az ajkához, s hogy annak élvezetében csak a szerencséseket részesítse.¹⁹ Ha ez a „határtalan fantáziájú jogképzés” a maga egészében értelmetlen is volt,²⁰ Thomasius, de főként Wolff nézetei továbbfejlesztették Donellus, továbbá a magánjogias természetjog atyjának tekintett Grotius és Pufendorf tanait a veleszületett jogokról és a személy státusának megkettőződéséről, és Wolff a „veleszületett jogok” kategóriájával megteremtette a *persona naturalis* 18. századi ‘személyképződményét’, amellyel minden ember természetes állapotának megfelelő egyenlőségét alapozta meg. A *status moralis* emberképe viszont az ember jogképességének a kifejezése,²¹ amely azt mutatja, hogy az ember a társadalmon belül a különböző jogokból és kötelezettségekből nem egyformán (nem egyenlő mértékben) osztozik. Az egyenlőtlenységnek az egyenlőségben való ez a kifejezése még szorosan a korhoz tapad, mégis jelzi, hogy a polgári átalakulás közvetlen közelében vagyunk.

A német természetjogi iskola már olyan állapotra vitte az immateriális jogok ‘metasztázisát’, hogy azok magánjogi jogvédelmét már mind a *status naturalis*,

¹⁴ Josef MAUCZKA: Die Anwendung der Theorie der Interessenkollisionen auf die „angeborenen Rechte”. *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch* i. m. (13. lj.) 237.

¹⁵ A ‘veleszületett’ jogok teóriája Ehrenzweig szerint „ursprünglich harmlose Kathederweisheit”. Adolf EHRENZWEIG: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, I. Bécs, Manz, 1951. 125.

¹⁶ Leuze a legnémetebb német határozottsággal bizonyítja a sokoldalú és direkt összefüggés fennállását, LEUZE i. m. (5. lj.) 23.

¹⁷ „Jahre lang schon bedien’ ich mich meiner Nase zum Riechen; Hab’ ich denn wirklich an sie auch ein erweisliches Recht?” Schiller szarkasztikus disztichonját magyarul idézi SÓLYOM László: Mit szabad és mit nem? *Valóság*, 1985/8., 13.; lásd még SÓLYOM i. m. (11. lj.) 45.

¹⁸ EHRENZWEIG i. m. (15. lj.) 126.; SÓLYOM i. m. (17. lj.) 13.

¹⁹ Josef Kohler szerint Shakespeare Mariája „To my fortunes and me” hevenyül odavetett válaszával érzékletesen szemlélteti a veleszületett személyiségi jogok egész dogmatikáját, lásd Josef KOHLER: *Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz*. Würzburg, Stahel, 1883. 244.

²⁰ Solyom világít rá arra, hogy ezt az értelmetlenséget sem a természetjog életben tartói, sem ellenségei nem vették észre, lásd SÓLYOM i. m. (11. lj.) 49–50.

²¹ COING i. m. (2. lj.) 198.; Coing álláspontjával szemben – éppen ellenkezőleg – többen arra mutatnak rá az irodalomban, hogy Wolff a *status naturalis* kategóriájával alapozta meg az általános jogképesség minőségét. Vö. Robert SCHEYHING: Zur Geschichte des Persönlichkeitsrechts im 19. Jahrhundert. *Archiv für die civilistische Praxis* (1960) 510., 26. j.

mind a *status moralis* szférájában teljesen kiszorította. Sőt Stryk és Thomasius a még halvány visszfényében élő egykori prétori injúriakereset fölött is halotti tort ült. Ernst Landsberg idézi Stryk 1732-ben megjelent disszertációját: „Eines christlichen JCTi Bedenken von Injurien-prozessen”,²² aki szerint az aestimatorius injúriakereset egyedüli – és igazságtalan – funkciója, hogy a sértett általa megkísérel „reich zu werden”, s ezért az injúria nem más, mint egy „éretlen, együgyű római kereset”, amely a becsületsértés magáandeliktumaként is tarthatatlan. Pufendorf ‘felelősségjogától’ messze eltávolodva itt az a gondolat bújik meg, hogy a becsület mint olyan az ember természetes jogának oly mértékű absztrakciója, hogy azt megsérteni nem lehet.²³

A természetjog eszméje nem hagyta érintetlenül az ún. természetjogi kodifikációkat. A gigantomániában szenvedő (Vékás Lajos) porosz Allgemeines Landrecht (ALR), amelyet az irodalom Nagy Frigyes diadalai egyikeként aposztrofál, kétségtelenül a kor német szellemének csúcsa, amely a római jog kiszorításával mindent magán viselt, ami 18. századi és német,²⁴ elsősorban a század racionalizmusának és a természetjognak a bélyegét.²⁵ Az ALR kifejezetten tételezte az embernek a természetjogi felfogásban megkettőződött státusát, sőt ameddig a polgári jogállás (rendi hovatarozás) jogait egészen aprólékosan – a különböző rendbéliséghez tartozásnak megfelelően – részletezte, addig a *status naturalist* illetően a porosz kodifikáció nem több mint egy „stiefmütterliches Dasein”,²⁶ mert annak tartalmi körülírása a közel 19 ezer paragrafusban már nem fért el.

Nagyon ideillik Robert Scheyhing szellemes megállapítása, amelynél kifejezöb- bet aligha lehet mondani: „Az ALR-ben nem az ember »veleszületett« természetes jogainak tartalmi megítélése okoz nehézséget – ilyenek nem lévén –, hanem a különleges jogok és kötelezettségek kazuisztikája, amelyek az ember társadalmi állásából, rendi hovatarozásából erednek.”²⁷ Az ALR nyitánya ebben az összefüggésben mindjárt így szól: „Der Mensch wird, insofern er gewisse Rechte in der bürgerlichen Gesellschaft genießt, eine Person genannt.”²⁸ Így válik érthetővé,

²² Ernst LANDSBERG: *Iniuria und Beleidigung*. Bonn, M. Cohen, 1886. 4., 2. j., 72.; lásd továbbá MAINZER i. m. (1. lj.) 90.

²³ Ez a felfogás azután a BGB kodifikációjánál meghatározó szemponttá válik. Lásd Ekkehard KAUFMANN: *Dogmatische und rechtspolitische Grundlagen des § 253 BGB*. *Archiv für die civilistische Praxis* (1963) 425.

²⁴ Dacára annak, hogy a felvilágosult abszolútizmus uralkodója ellenfelei – a franciák – nyelvént írt (a németet ‘kocsisnyelvnek’ tartva), és bizonyos, hogy az ALR-t inspiráló erélyére és szellemére a francia felvilágosodás sem volt hatástalan.

²⁵ Franz WIEACKER: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1952. 201. skk.

²⁶ LEUZE i. m. (5. lj.) 24.

²⁷ SCHEYHING i. m. (21. lj.) 511.

²⁸ ALR I. 1, 1. §.

hogy az ALR elismerte az ‘úr’ jogát külföldről magával hozott és ideiglenesen porosz földön tartózkodó rabszolgáján,²⁹ amely rendelkezés alapján zajlott le az utolsó rabszolgaper 1854-ben Németországban.³⁰

Az ALR szinte megszámlálhatatlan kazuisztikus tényállást formált a becsületvédelem körében, de a büntetőjogi rendelkezéseken belül. Itt tételezte a magán-elégtétel jogát (*Privatgenugtuung*), ami azonban nem pénzbeli jóvátételt jelentett.³¹ Kártérítés csak a becsületsértésből származó vagyoni károkért volt megállapítható,³² nem vagyoni kártérítést viszont (*Schmerzensgeld*) „nur Personen vom Bauer- oder gemeinen Bürgerstande” követelhettek,³³ „bessere Leute” azonban nem. Az ALR 11.20, 633. § szabályozott egy esetet, amikor egy nemes egy másik nemes bottal vagy ostorcsapással megsértett. A kódex előírása szerint a sértett itt nemcsak fájdalomdíjat, de magánjóvátételt sem követelhetett, a nemesi rendbéli becsülete ugyanis önmagában sérthetetlen.³⁴ Alig egy századdal korábban – különös módon – viszont még az aestimatorius injúriakereset volt az egyetlen elegáns és ‘finom’ eszköze a német nemesi becsületérvés védelmének.³⁵

Pufendorf ősi forrása, a ‘zsidótörvények’ példázata a szegény sorsúak kedvezményezésére ilyen hatással lett volna Johann Heinrich von Carmerre és Carl Gottlieb Svarezre, az ALR kodifikátoraira? Vagy ekkorát változott volna a történelem? Vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy a porosz junker méltatlannak ítélte magát az eszmei kártérítésre?³⁶ Mindezek részgazságok, és részben okai is annak, hogy bekövetkezett a változás. A döntő ok azonban a német jogfejlődés speciálisan német útja: az ideális kártérítés évszázadokkal korábban megkezdett csonkításának ‘poroszos végrehajtása’, a magánjog visszaszorítása a számára kijelölt életviszonyok rendezésére, és a nem vagyoni értékek védelmének ‘átirányítása’ a büntetőjogba, ahol azután alig egy évszázad múltán ez a védelem közel egy további évszázadra meg is találta a helyét.³⁷

---

²⁹ ALR II. 5, 199. §.

³⁰ A pert – mint jogtörténeti kuriózumot – részletesen tárgyalja Rudolf STAMMLER: *Deutsches Rechtsleben in alter und neuer Zeit*, II. München, C. H. Beck, 1932. 265. skk.

³¹ KAUFMANN i. m. (23. lj.) 430.

³² ALR I. 6, 79. §.

³³ ALR I. 6, 112. §. Az ALR I. 6, 123. § nőszemélynek testi sértés által okozott deformációjáért és a II. 1, 1 § nő teherbe ejtéséért is előírta az elégtétel-fizetési kötelezettséget.

³⁴ ALR II. 20, 634. §. Más kérdés, hogy a porosz junker jogait nagyon is érvényesítette a bírságra (*Busse*) menő büntetőeljárás keretében.

³⁵ Lásd erre az ideális kárkötelmek középkori jogfejlődését.

³⁶ Ahogy ezt a nézetet közel tíz évvel ezelőtt magunk is vallottuk. Vö. LÁBADY Tamás: *A nem vagyoni kártérítés jogintézménye*. Budapest, Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztálya, 1982. 8.

³⁷ Az 1871. január 1-jén hatályba lépett StGB ugyanis azután elnyelte az *actio iniuriarum*ot, és ezzel a nem vagyoni kártérítés szinte teljesen ‘elsüllyedt’ a büntetőjog rendelkezései között.

Az ALR hatálybalépését követően – a 19. század során – az egyes partikuláris jogok is fokozatosan a büntetőjogba szorították vissza az injúriakeresetet – Württemberg kivételével, ahol 1839-ben készült egy törvényjavaslat a magán deliktumok megszüntetésére, azonban csak tervezet maradt.³⁸ A württembergi Landrecht 17. cikke szerint a sértettet választási jog illette meg az aestimatorius injúriakereset, illetőleg a közbüntetésre irányuló kereset között. A sértett javára szóló pénzbeli elégtételt a bíró a büntetőtörvény előírása szerinti pénzbírság (pénzbüntetés) összegében volt köteles megállapítani. A württembergi jogot a stuttgarti Obertribunal a Strafgesetzbuch (StGB) hatálybalépése után is alkalmazta, de csak 1877-ig, mert ekkor a Strafprozeßordnung hatályba léptető törvény kimondta, hogy minden testi sértés és becsületsértés miatti eljárásban a jövőben a StGB rendelkezései az irányadók.³⁹ Ezzel a lépéssel az *actio iniuriarum aestimatoria* több mint kétezer éves ‘hamleti vívódása’ német földön tulajdonképpen eldőlt – ugyanúgy, mint Shakespeare színpadán. Irodalmi közhely, hogy a német természetjogi iskola – különösen Immanuel Kant természetes szabadságjogi felfogásában – Franz Zeiller közvetítésével az osztrák kodifikációra is meghatározó befolyással volt.⁴⁰

Kant szerint a szabadság minden ősjog egyetlen predikátuma, az elidegeníthetlenség és megváltoztathatatlanág pedig a szabadság ősjogának attribútumai. Az embernek ez az egyetlen ‘veleszületett’ joga, minden más jog csak ebből a forrásból származik, a természetes szabadság ősjogából derivált. Zeiller adaptációjában a derivált jogok már történetiek, s történelmi változásoknak vannak kitéve. A természetjogias magánjogtudomány feladata, hogy a koronkénti változásoknak megfelelően a természetes szabadság anyajogából származó jogokat tartalommal töltsék ki, és meghatározzák a forráshoz való viszonyukat.⁴¹ Tudományelméletileg e jogok változó volta, elvontsága és határozatlansága, vagyis Zeiller tudományos felfogása és befolyása a magyarázata annak, hogy az Allgemeines bürgerliches Gesetzbuchban (ABGB) az Ur-Entwurfban még szereplő ‘veleszületett jogok’ felsorolása a jogképeség alakzatává redukálódott.⁴² Ha jelentőségét nem is szabad túlértékelnünk, az ember magánjogi státusának, a mindenkit megillető polgári jogi jogképességnek a kimondásával az ABGB a magánjog struktúrájában mégiscsak korszakos változást hozott.

³⁸ MAINZER i. m. (1. lj.) 99.; KAUFMANN i. m. (23. lj.) 425.; LEUZE i. m. (5. lj.) 77.; SCHEYHING i. m. (21. lj.) 506.

³⁹ MAINZER i. m. (1. lj.) 102.

⁴⁰ FRANZ E. ZEILLER: *Das natürliche Privat-Recht*. Bécs, Beck, 1819. 66. A kodifikáció előmunkálataira és az Ur-Entwurf igen alapos átdolgozására lásd SÓLYOM i. m. (11. lj.) 55–60.

⁴¹ ZEILLER i. m. (40. lj.) 38. skk.

⁴² SÓLYOM a ‘veleszületett jogok’ kihagyását a kódexből főként politikai okokkal magyarázza, SÓLYOM i. m. (11. lj.) 57. Lásd még JOSEPH UNGER: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, I. Lipse, Breitkopf und Härtel, 1868. 230. skk., 504. skk.

Az általános jogképeség kifejezésével közel hasonló súlyú újítása az ABGB-nak, hogy a nagy kódex először kodifikálja a magánjogban a nem vagyoni kártérítést, fájdalomdíj címén. Az intézmény ezzel a tettel a tételes jogon belül is civiljogi profilt vesz fel, s kártérítési, de legalábbis a kártérítéssel rokon jogként egy több mint kétezer éves dilemmára tesz törvényhozásilag pontot, sőt inkább felkiáltójelet. Az osztrák Ptk. a „Kártérítési és elégtétel-adási jogról” szóló főrésze kezdetén definiálja a kárfogalmat (1293. §), majd a 1323. §-ban két kártérítési típus között tesz különbséget, éspedig a *Schadloshaltung* és a *volle Genugtuung* között, és ez utóbbi implikálja az okozott hátrány, bántalom teljes kiegyenlítését is (*Tilgung der verursachten Beleidigung*). Már a múlt században megfogalmazódott az a nézet – amelyet Karl Wolff korábbi kommentárjában is képviselt⁴³ –, hogy a törvényi terminológia az immateriális kártérítésre is vonatkozik.

Eszerint – ahol a törvény azt kifejezetten nem zárja ki (mint pl. a nő meggyalázására vonatkozó 1328. §, vagy 1916 óta a becsületsértésre irányadó 1330. § eseteiben) – a kártérítési kötelezettség fennáll a nem vagyoni érdekszféra megsértése miatt is. Eredetileg e nézetnek megfelelően alakult az osztrák legfelső bíróság gyakorlata is,⁴⁴ 1908-ban azonban egy plenáris döntésében kifejtette a felsőbbíróság, hogy a *Tilgung der verursachten Beleidigung* kategóriája különös értelmet nem hordoz, s nem vagyoni kártérítés megítélésére csak ott van lehetőség, ahol az ABGB ezt kifejezetten rendeli.⁴⁵ Becsületsértés esetén azonban a korábbi gyakorlat sem ismerte el soha az immateriális kártérítés lehetőségét, s azt 1916-tól kezdődően az ABGB harmadik résznovellája kifejezetten ki is zárta (1323. §).⁴⁶

A határozott elutasítás Zeiller természetjogi felfogásából következik, akinek álláspontját az Ur-Entwurfból a plenáris felsőbbírói ítélet idézi: „A nemzet dicsőségére válik az az újítás, hogy a becsületsértésért a jövőben nem követelhető pénzösszeg, amellyel a polgár becsületét taxálják vagy megvásárolják.”⁴⁷ Kifejezetten lehetővé teszi az 1325. § a fájdalomdíj megítélését testi sértés esetén, amelyet a bíró a körülményekhez mérten mérlegeléssel állapít meg, és módot ad a törvény az immateriális szférában a *pretium affectionis* (*Wert der besonderen Vorliebe*) figye-

---

⁴³ Leopold PFAFF: Zur Lehre von Schadensersatz und Genugtuung nach österreichischen Recht. In: Leopold PFAFF – Anton RANDA – Emil STROHAL: *Drei Gutachten über die beantragte Revision des 30. Hauptstückes im II. Theile des a. b. Gesetzbuches*. Bécs, C. Fromme, 1880. 613. skk.; továbbá Karl Wolff in: Heinrich KLANG (szerk.): *Kommentar zum ABGB*, VI. Bécs, Staatsdruckerei, 1951. Anm. II. 2 zu § 1323. Ellentétes álláspontot képvisel UNGER i. m. (42. lj.) 350. skk.

⁴⁴ OGH 29.4.1886. Gl. U. XXIV. (1889) 193.

⁴⁵ OGH 1.4.1908. Gl. U., N.F. XI. (1910) 277.

⁴⁶ A módosítás az eredeti 1330. §-ban szereplő *Genugtuung* kategóriáját törölte.

⁴⁷ Franz E. ZEILLER: *Commentar über das Allgemeine bürgerliche Gesetzbuch*. Bécs, Geistinger, 1811. Anm. zu § 1323.

lembevételére, végül szabadságelvonás esetén (1329. §) az irodalom az immateriális kártérítés megítélésére lehetőséget lát, a gyakorlat azonban ettől elzárkózik.⁴⁸ A természetjogi kodifikáció osztrák terméke, az Optk. bármennyire is beszűkítetten, „fukar kezekkel” mérten – a testi sértésekre és bizonyos körben az előszereteti érték elismerésére korlátozottan – vonta szabályozási körbe az immateriális jogszférát, annál a ténynél fogva, hogy megtette, a magánjog értékrendjének új fejezetét nyitotta meg.

2. A romanista elméletek és a Bürgerliches Gesetzbuch kodifikációja

Mialatt a német partikuláris jogokban a magánbüntetés szinte teljesen visszaszorult, s ennek civiljogi elismerhetőségét a természetjogászok egy jó időre ‘lelegyintették’, a római jogi *actio iniuriarum* a civiljogi dogmatika és általában a magánjogi tudományos gondolkodás előterébe került. A kialakuló tudományelméleti vita azonban megfősztotta az *actio iniuriarum*ot szankciójától (ti. a nem vagyoni kártérítéstől), s így az lemeztelenedve, lényegében pusztán különböző teóriák összeütkezésévé, ‘üres bölcsekedéssé’ vált. Súlyom helyesen mutat rá arra, hogy a római jogi injúriajog nem elsősorban szankciója, az immateriális kártérítés miatt szorult ki a magánjogból (ti. mert a magán-deliktumok számára az egyre világosabban tisztán vagyoni joggá váló, kapitalizálódó civiljogban már nem maradt hely),⁴⁹ azonban látni kell azt is, hogy az egykori injúriák civiljogi elismerése az aestimatorius ‘bírsággkártérítés’ nélkül olyan, mint a dió bél nélkül: csak kívülről látszik annak. Az injúriák körüli 19. századi német ‘hírverés’ így nem más, mint ‘kései sirató’, az injúriatan visszaállítása vagy inkább beállítás a magánjogba – annak magánjogi jogkövetkezménye nélkül – zsákutcának bizonyult.

A kései siratók közül az első talán Adolph D. Weber volt, aki sokak által idézett tanulmányában a szándékos jogsértések prétori injúriáinak felsorakoztatásával a közönséges jog ‘durva amputációi’ ellen szólalt fel, és arra hívta fel a figyelmet, hogy a klasszikus jog tényállásai a becsületsértésre oly érzékeny és fogékony ‘német lélektől’ egyáltalában nem idegenek.⁵⁰ Weber szerint *actio iniuriarum* minden *quod non iure fit*, azaz az injúriajog és a becsületsértés identifikálása ellen ar-

⁴⁸ KLANG i. m. (43. lj.) Anm. II. zu § 1329; Armin EHRENZWEIG: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, II. Bécs, Manz, 1928. 1., § 395 III.

⁴⁹ SÓLYOM i. m. (11. lj.) 230–231.

⁵⁰ Adolph D. WEBER: *Über Injurien und Schmähchriften*. Schwerin–Wismar, Bödner, 1793. 1., 33. skk.; Karl H. BARTELS: *Die Dogmatik der Ehrverletzung in der Wissenschaft des gemeinen Rechts bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*. Göttingen, 1960. 132. skk., továbbá Kasimir THIEL: *Iniuria und Beleidigung*. Breslau, Schletter, 1905. 25.

gumentált. Álláspontját a becsületsértés kategóriájának mértéktelen túlfeszítésével támasztotta alá. Hübner szerint injúria minden „unbefugte Störung der vollkommenen Rechte, welche dem andern in Ansehung der gemeinen oder besonderen bürgerlichen Ehre zukommen”.⁵¹ Ez az injúria fogalom azonban bármely jogsérelmet magába foglal, mert az injúria következtében a polgár mint *Nichtbürger* (peregrin) válik sértetté.⁵²

Christian G. Hübner az általános polgári becsületet 14 tartalmi kategóriával töltötte ki,⁵³ Ferdinand Walter viszont – elsőként – azt már határozottan azonosította a jogképességgel.⁵⁴ Ehhez az *existimatio* kategóriáját állította a latin injúria jog középpontjába.⁵⁵ Az *existimatio*nak Walter felfogásában kettős tartalma van: egyfelől a becsületre vonatkozó ideális jogot, másfelől egy személynek az állam által elismert jogképességét jelenti. Jogképesség alatt természetesen Walter nem értett többet, mint a szabad római polgárnak a jog által elismert ‘személyiségét’, ami valójában nem más, mint a kortárs német polgári becsület visszavetítése az antikba. Mivel a 19. századi romanisták doktrínája az *actio iniuriarum*ot szankciója – a nem vagyoni kártérítés – nélkül akarta életben tartani, nem nagyon tehetett mást az injúria jogot mint recipiált, de a gyakorlatba át nem ment római jogot elfogadhatatlannak ítéelő uralkodó kortársi felfogással szemben,⁵⁶ mint hogy a természetjog kiemíthetetlen személyiségi jogi katalógusát ‘absztrahálva’ a személyt jogai alapján ragadta meg, vagyis jogai összességével azonosította, s ennek során a vagyoni jogokat is a személy, végső soron a becsület alkatelemének tekintette.⁵⁷

Rudolf Jhering, aki felismerte, hogy a jog eszméinek növekedésével párhuzamosan, annak mintegy reciprokaként a büntetés folyamatosan elhal, s aki arra is rámutatott, hogy a büntetés története egyenlő annak szakadatlan halálával,⁵⁸ az injúriák ‘magánbüntetésének’ mégsem találta meg méltó nagyságú helyét a civiljogban. Az injúria jog – Jhering eredeti liberális-eszmei adaptálásában – azt jelentette, hogy egy magánjogilag vagyoni eszközökkel szankcionálható deliktuális viszony

⁵¹ Christian G. HÜBNER: *Über Ehre, Ehrlosigkeit, Ehrenstrafen und Injurien*. Lipcse, Tauchnitz, 1800. 170.

⁵² Uo., 177.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Ferdinand WALTER: *Über Ehre und Injurien nach Römischem Recht*. *Neues Archiv des Kriminalrechtes*, 1820/5.

⁵⁵ Súlyom kimutatja, hogy ez a kategória a római forrásokban az *actio iniuriarum*mal kapcsolatban föl sem merült, SÓLYOM i. m. (11. lj.) 158.; lásd még Walter és Hübner injúria-felfogásának elemzésére uo., 232–236.

⁵⁶ C. Reinhold KÖSTLIN: *Die Ehrverletzung nach deutschen Recht*. *Zeitschrift für deutsches Rechts* (1855).

⁵⁷ WALTER i. m. (54. lj.) 258.; HÜBNER i. m. (51. lj.) 178. skk. Bírálatukra lásd SÓLYOM i. m. (11. lj.) 233.

⁵⁸ Rudolf JHERING: *Das Schuldmoment im römischen Privatrecht*. Giessen, Roth, 1867. 4., 67.

fennállásához általában a fél vagyoni érdeksérelmének a bekövetkezése is elengedhetetlen.⁵⁹ A nagy bölcséleti elme liberális gondolkodása vezéreszméjétől egészen akkor sem tudott megszabadulni, amikor utóbb a maga római jogi injúriarendszerét felépítette. Ez a gondolatmű a nagyszerű latin mintán alapul ugyan, de már egyáltalában nem az, hanem annak az újkori életviszonyokkal és a német bölcséleti szellemmel való csodálatos keveréke. Azaz semmivel sem kevésbé német jog azért, mert a német géniusznak a latin Corpus Iuris volt a kezében akkor, amikor ki-eszelte.

Nem érdektelen nyomon követni Jhering gondolatainak tendenciáját a század '70-es éveitől kezdve. *Der Kampf ums Recht* című munkájában kemény szavakkal bírálja „den platten, öden Materialismus”, és – alapvetően Windscheid hatására kritikusan lép fel a „blosse Geldinteresse” szemléletével szemben, amely korának modern (liberális) jogtudományát uralta.⁶⁰ „Egészség és éjszakai nyugalom nem hordoznak vagyoni értéket”, és „a bíró nem ismer más érdeket, mint a pénztárcáét, amint pedig az kiürül, ott megszűnik a jog is” – írja ironikusan és szenvedélyesen,⁶¹ és amellet argumentál, hogy a jog képes – a maga elvontságában – az immateriális szféra megragadására is. E gondolatainak példaképe Bernhard Windscheid, aki még csak az obligációtanán belül mutatja ki, hogy a jogosult érdeksérelmének nem feltétlenül és nem kizárólag vagyoni érdeket kell hordoznia.⁶²

Közel 15 évvel később, 1885-ben megjelent injúriatánában azonban már bizonyos visszalépés érhető tetten, mintha az érdekeszme „bő köpenyege” (Szász-Schwarz Gusztáv) egy kissé összement volna. Jhering ekkor a következő gondolatíságot vetíti vissza az injúriajogba:⁶³ egy személy sérelmet szenvedhet „was sie ist” – és pedig közvetlenül. Itt talál helyet az ún. *abstracte* injúriakereset. De sérelmet szenvedhet egy személy úgy is, „was sie hat” – ilyen sérelemokozásnál már *concrete* vagy *reale* akciós joga keletkezik. A személyt, aki ő, a teste, a szabadsága, a becsülete jelenti – és a személyt, amije van, a rajta kívül álló világgal való kapcsolatai testesítik meg.⁶⁴ Ez utóbbiaknál azonban Jhering nemcsak a személy dologkapcsolataival számol, hanem az immateriális jogokhoz való viszonyai-val is.⁶⁵

⁵⁹ Rudolf JHERING: Ein Rechtsgutachten, betreffend die Gäubahn. *Jherings Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts* (1880) 42.

⁶⁰ Rudolf JHERING: *Der Kampf ums Recht*. Lipcse, 1872. 109–110. Magyarul megjelent: *Küzdelem a jogért*. Budapest, Franklin Társulat, 1907.

⁶¹ Uo., 44.

⁶² Bernhard WINDSCHEID: *Lehrbuch des Pandektenrechts*, II. Frankfurt, Rutten und Loening, 1870. 2–3. §.

⁶³ Rudolf JHERING: Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen. *Jherings Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts* (1885) 267–268.

⁶⁴ Uo., 180–181.

⁶⁵ Uo., 181., továbbá 309. skk.

Jhering visszalépését mutatja, hogy egyetért az absztrakt injúriakeresetek büntetőjogi ‘beszippantásával’, vagyis azokat Jhering – Landsberg találó kifejezésével – „hat im Strafrecht einquartiert”.⁶⁶ Mindazonáltal az *actio iniuriarum* további érvényét a konkrét injúriakereseteket illetően – amelyeknek nagy részét példátlan gazdagságú esettárral ki is munkálta – legalább az elmélet számára sikerült megmentenie. Az általánosból induló, felülről lefelé, deduktíve haladó injúriarendszere azonban túlságosan későn támadt fel, és a Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) előmunkálatait tekintve már posztumusz alkotás volt. Injúriaelméletének – kifejezetten arra való hivatkozással – egyetlen bírósági ítélet állít maradandó emlékművet. A hamburgi Oberlandesgericht azt tette, amit Jhering programjában hirdetett: a római jogon keresztül túlhaladni az antik koron.⁶⁷ Az ügy tényállása szerint egy bérlő immateriális kártérítési keresettel élt bérbeadója ellen, mert az egy éjjel a bérelt lakás ajtaját bedeszakázta. A bérlő az alperes cselekedete által nemcsak a lakás birtoklásától esett el, hanem a szomszédok előtt ezzel ‘diszkreditálttá’ is vált. A bíróság az injúriakeresetet megalapozottnak találta.

Álláspontja szerint az alperes cselekménye *chicane* karakterű, és az nemcsak a bérlő birtokjogát sértette, hanem személyiségét, becsületét is. Az a körülmény, hogy egy büntetési igény egy arbitrárius pénzösszegre mint magánbüntetésre a StGB alapján nem áll fenn – szól az ítélet –, nem zárja ki, hogy a sértett egy sajátos injúriakeresettel – közvetlenül a római jog előírásai alapján és Jhering tanítása szerint – kártérítési igénnyel lépjen fel. Az ítélettel feltámasztott római jogot, amelyet Jhering a morális kérdésektől emancipálódott jogként tárt kortársai elé, továbbá a bíróságot, sőt magát Jheringet is a kritika lendületesen támadta.⁶⁸ Robert Mainzer szerint egy teljesen szuverén – és önkényes – ítélettel a hamburgi bírák „az elhalt injúriajogot nem tehetik újra élővé”. Landsberg bírálata szélesebb spektrumú. Kérdésfeltevése Jhering kettéválasztási elméletére rimel: valójában mi az ember és mije van? „Ist oder hat er Körperintegrität? Ist oder hat er Ehre? Ist oder hat er Freiheit?” – kérdezi joggal.⁶⁹ Szerinte már Jhering kiindulása is hibás, és ezáltal téves a *Sein* és a *Haben* alapkategóriáira épített egész rendszere. Az absztrakt és konkrét injúriakeresetek kettéválasztásának pedig nincs meg a római forrásokban az alapja.⁷⁰

Landsberg injúriaelmélete egészen más irányban építkezik, mint Jheringé. Utóbbi az antik injúriák alkalmazási területeit, míg bírálója azok még megmaradt alkalmazhatóságát, gyakorlati alkalmazásra való képességét, 19. századi transzformálhatóságát kutatta. Ezért azután eredményeik is egészen mások. Jhering a konk-

---

⁶⁶ LANDSBERG i. m. (22. lj.) 16.

⁶⁷ vom 26. Nov. 1895, idézi MAINZER i. m. (1. lj.) 106.

⁶⁸ LANDSBERG i. m. (22. lj.) 97. skk., 103. skk.; MAINZER i. m. (1. lj.) 106–107.

⁶⁹ LANDSBERG i. m. (22. lj.) 17.

⁷⁰ Uo., 18–19.

rét injúriakeresetekkel a latin injúriajog egy nagy szelvényét igyekezett kimenteni az utókor számára a német közönséges jog árából, míg Landsberg elméletében az injúriakereset hézagpótlóvá, szubszidiárussá vált, csak ott élt, ahol az ‘áradat’ azt még nem gyűrte maga alá. Landsberg a latin források egy egész tömegét bizonyítékul felhasználva, az injúriát azonosította a *contumeliával*, s nézetét mint *communis opinio* fogalmazta meg.⁷¹ Majd dokumentálta, hogy az *actio* az újkor közönséges jogában is mindvégig megtartotta büntetőjogi karakterét, és a kártérítési kereset civiljogi formáját soha nem öltötte magára.⁷² A helyes büntetőjogi okkupációra tekintettel magánjogi érvénye egészen szűk, legfeljebb ott alkalmazható, ahol a jogsértés *chicane* jellegű, és *contumeliát* valósít meg direkt vagyoni károkozás nélkül.⁷³ Bár a StGB-be beépített *Busse* szankcióját a polgári becsület védelmére elégtelennek tartja, a nem vagyoni kártérítés gondolatáig nem jut el.⁷⁴

Jhering viszont a kellemetlenségek, kényelmetlenségek jogi szankcionálatlansága miatt lázad, s ostromozza korának bíráit, akik nem látnak kárkötelmet pl. abban, amikor a vendég orra előtt a vendéglős – dacára, hogy szobarendelését telegráfon visszaigazolta – bevágja az ajtót, s emiatt a vendég egy éjszakára hajléktalanná válik.⁷⁵ Noha a római jogot éppen az erkölcsi világrend alóli felszabadulása miatt magasztalja,⁷⁶ itt kifejezetten vallja, hogy a kárpótlás célja az injúriadeliktumnál egy morális elégtétel „für die frivole Rechtsverletzung”.⁷⁷ Jhering kiáltványát azonban, hogy ti. az injuriárius jogsértésekkel szemben generális oltalmat kell biztosítani a civiljogon belül, a BGB kodifikátorai már nem hallották meg.

A 19. század utolsó harmadában az immateriális jogok előtérbe kerülésének még egy lendületet adott a szellemi alkotások jogának elméleti kidolgozása (és törvényi szabályozása), amely elsősorban Carl Gareis,⁷⁸ de még inkább Josef Kohler munkásságához kapcsolódik.⁷⁹ Gareis az immateriális kártérítés és a személyiségi

⁷¹ Uo., 83.

⁷² Uo., 97.

⁷³ Pl. „wer seinen Nachbar [...] durch Immissionen [...] contumeliös verletzt”, „wer irgend jemanden im Genusse [...] der öffentlichen Benutzung unterworfenen Sachen stört.” Uo., 104.

⁷⁴ Uo., 106–108.; lásd még MAINZER i. m. (1. lj.) 18–21. és 107–109.; továbbá KAUFMANN i. m. (23. lj.) 427–428.

⁷⁵ JHERING i. m. (60. lj.) 87. skk. Példáival a *Rechtsgutachten* c. munkájában még gazdagabban illusztrálja az egész problémakört. JHERING i. m. (59. lj.) 18., 43.

⁷⁶ Rudolf JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. III. Lipcse, Breitkopf und Härtel, 1865. 1., 277. skk.

⁷⁷ JHERING i. m. (60. lj.) 89.

⁷⁸ Carl GAREIS: *Das Deutsche Patentgesetz vom 25. Mai 1877*. Berlin, C. Heymann, 1877.; Carl GAREIS: *Das juristische Wesen der Autorrechte, sowie des Firmen und Markenschutzes*. In: Gabriel C. B. BUSCH (szerk.): *Archiv für Theorie und Praxis des allgemeinen deutschen Handels- und Wechselrechts* (1877a).

⁷⁹ Josef KOHLER: *Deutsches Patentrecht*. Mannheim, Bensheimer, 1878; Josef KOHLER: *Die Ideale im Recht*. *Archiv für Brügerliches Recht* (1893), elemzésére lásd SÓLYOM i. m. (11. lj.) 267. skk., különösen 276.

jogok közötti egyenes összefüggés kimutatása mellett megkonstruálta az általános individuális (személyiségi) jogot, „a személyiségnek a jogát”, és fellépett e jognak a jogképességgel való identifikálása ellen.⁸⁰ Kohler sokat idézett elméleti kiindulását, hogy ti. az immateriális javak nem vásárolhatók meg pénzzel, a BGB teremtői úgy interpretálták, mint az ideális jogok megsértése pénzbeli jóvátételének gátját. A kódex alkotói azonban csak a gondolat felét replikálták.

Kohler ugyanis – s ez egész szellemi alkotásokkal foglalkozó elméletét végigkíséri – éppen amellel szállt síkra, hogy e jogok megvásárolhatatlansága (helyettesíthetetlensége) miatt kell megsértésükért pénzbeli jóvátételt, elégtételt biztosítani. Különösen az *Ideale im Recht* című dolgozatában fejtette ki koncepcionálisan az *Immaterialgüterrecht*-ről nézeteit, és itt kapcsolta össze azokat a *Genugtuung*-eszmével, hangsúlyozva, hogy ezeket a jogokat éppúgy védelem alá kell helyezni, mint a szellemi alkotásokhoz fűződő vagyoni jogokat.⁸¹ Elméletében a szellemi alkotások immateriális szférája és az *actio iniuriarum* között direkt összefüggést teremtett.⁸²

Az elmélet szórványosan még hallatta ugyan a hangját az immateriális kártérítés egyéb összefüggéseit illetően is, ezek a munkák azonban a német civiljogtudomány legnagyobb századában csak marginálisak voltak, s a BGB kodifikációs bizottságára annyi hatással sem voltak, hogy reflektáljanak rájuk. Az immateriális kártérítés mai dogmatikája szempontjából közülük érdemes megemlíteni Kaerger nevét, aki elméletében az egész nem vagyoni szféra középpontjába az örömező (*Lustgefühl*) elvonását, csorbítását, megsértését állította, és ezért az elkövető megbüntetését követelte, amellyel a sértett kiengesztelődése és ‘bosszúvágyának a megbékélése’, egyúttal a megsértett jogrend helyreállítása is elérhető.⁸³ Ha Kaerger az óhajtott szankcióval a *talio*-gondolatot hozná is vissza a modern jogba, a *Lustgefühl* konstrukciójának a megteremtésével számos mai gondolkodónak előhírnöke volt.

---

⁸⁰ Gareis a jogképességet kezdetben nem is ismerte el valóságos jognak [GAREIS 1877a i. m. (78. lj.) 198.], később azonban nézetét revideálta.

⁸¹ KOHLER 1893 i. m. (79. lj.) 255. skk., különösen 257.

⁸² Josef KOHLER: *Das Autorrecht. Jherings Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts* (1880) 257.

⁸³ Karl KAERGER: *Zwangsrechte. Ein Beitrag zur Systematisierung der Rechte*. Berlin, Puttkammer & Muhlbrecht, 1882. Munkájában Carl Neuner személyiségi jogi elméletével vitázik, aki elsőként teremt meg – nem magánjogi alapon – az általános személyiségi jog kategóriáját, ugyanakkor a különös személyiségi jogok katalógusát a természetjogászok bőségével állítja össze. Kaerger jegyzi meg, hogy miért nem tekinti Neuner „a rántott békacomb elfogyasztásához való jogot” is személyiségi jognak (2106.) [SÓLYOM i. m. (11. lj.) 51., a 18. századi természetjogászok példátlan sokaságú jogképzésével összefüggésben említi fel a „rántott békával” való csúfolódást.] Kaerger a nem vagyoni kártérítést egyenesen azonosítja az *Ersatz des entzogenen Lustgeföhls* kategóriájával: uo., 200–202., bírálatára lásd LEUZE i. m. (5. lj.) 63., 7. j.

A Bürgerliches Gesetzbuch kodifikációtörténetének kezdetén az injúriajoggal szembeni ellenséges érzület a gyakorlatban rendkívül erőteljes volt, és az egész jogállapotra ez az ellenállás volt a leginkább jellemző. A Bürgerliches Gesetzbuch koncepcionális motívumaiban a kérdést rövidre zárják: „az *actio iniuriarum* elfojtását már a StPO kidolgozása során megfelelően eldöntötték.”⁸⁴ A második bizottság tanácskozásain, ahol ez a probléma megint napirendre került, egyszerűen azzal söpörték le az asztalról, hogy az *actio* feltámasztásával együtt minden visszásság újra életre kelne.⁸⁵ Hogy milyen jellegű visszásságokra gondolt a bizottság, arról nem esett szó. A becsület védelmét az ABGB kodifikációs bizottsága által megfogalmazott indokokkal azonos ismérveket felsorakoztatva rekesztették ki a javaslatból.⁸⁶ Az argumentumok között szerepel, hogy a nem vagyoni érdekek figyelembevételének lehetővé tétele a bírót egy olyan – a német jogtól teljesen idegen – ‘szuverén’ helyzetbe hozná, amely a bírói mérlegelést ellenőrizhetetlenné tenné, s annak korrigálása a revíziós eljárásban sem történhet meg.⁸⁷

Az ellenérveket, hogy ti. ez a félelem és aggodalom miért csak a német polgári bírákra vonatkozik, s hogy a büntetőbírákkal kapcsolatban miért nem áll fenn, a kodifikációs bizottság nem hallotta.⁸⁸ A kodifikációtörténetnek ez az egész ‘játéka’ ‘süketnémák párbeszédévé’ vált. Mindazonáltal a német közönséges jog perrendje ténylegesen korlátozó szempont volt. Lehmann – minden értelmes kritikai ellenérvet felsorakoztatva – bemutatta, hogy a korabeli eljárásban a bírói mérlegelésnek nem volt játéktere.⁸⁹ Becsült kárszámításra sem a bírák, sem az eljárási apparátus nem volt felkészülve még a vagyoni kármegállapítások körében sem.

A kárprocesszusban a bíró számára mindent világosan bizonyítani kellett, és nemcsak a valószínűségi bizonyításnak, de a mérlegelt kárszámításnak sem volt gyakorlata. Lehmann mindezzel szemben a francia perrendet követendő példaképpül állította kortársai elé. 1877-ben a szabad bírói mérlegelést lehetővé tevő Zivilprozessordnung § 287 már túlságosan késői újítás volt ahhoz, hogy a nem vagyoni kártérítés anyagi jogi szabályozására még befolyással legyen. A kodifikációs bizottsági jegyzőkönyvekben az elutasítás további indokaként a „herrschende

---

⁸⁴ *Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuchs für das Deutsche Reich*, II. Berlin, Guttentag, 1888. 418–419.

⁸⁵ Benno MUGDAN: *Die gesammten materialien zum Bürgerlichen gesetzbuch für das Deutsche Reich*. Berlin, R. Decker, 1899. II., 1119.

⁸⁶ „Nincs is annak elveszteniavaló becsülete, aki annak sérelmét pénzzel akarta jóvátenni.” Uo., 1298. Az összefüggésre lásd SÓLYOM i. m. (11. lj.) 288.

⁸⁷ *Motive zu dem Entwurfe* i. m. (84. lj.) 22.

⁸⁸ A büntetési pénzbírságot ugyanis az StGB 188., 231. § alapján a büntetőbírák is szabad mérlegeléssel állapították meg.

⁸⁹ Gustav LECHMANN: *Schutzlosigkeit der immateriellen Lebensgüter beim Schadensersatz*. Drezda, Hahn und Jänsch, 1884. 12. skk.

Volksauffassung”, a „deutsches Rechtsgefühl”, az „allgemeine Volksansicht” hangzatos és semmitmondó formuláival találkozunk, miközben – Hans Stoll találó megjegyzése szerint⁹⁰ – a nép minderről semmit se tudott, és egészen másként érzett. Stoll lakonikus kritikájával szemben a törvénymű szülőivel kortárs Gustav Hartmann hangvétele a bizottság megokolásaival kapcsolatban ironikus, sőt kifejezetten indulatos.⁹¹ Mintha az általános német népi jogtudat abba „a mélységesen német eszménybe gyökerezne, amely ezt a népet a »csodálatos Mammonhoz« a legszentebb érzésekkel fűzi”.

Az immateriális kártérítés csak a bizottság fejében ellentétes a „modern német jogtudattal és erkölcsi érzékkel”,⁹² az ideális javak felelősségen alapuló megsértéséért járó pénzszolgáltatás az egyedüli korszerű jogi és erkölcsi princípium. Hartmann éles kritikájának refrénje szólal meg a kor büntetőtudománya nagy egyéniségének, Franz von Lisztnek a tollából: „A magánjogi törvényjavaslat kizárólag (vagy majdnem kizárólag) vagyonjog. Az úgynevezett ideális jogokkal a javaslat semmit se tud kezdeni. Így az előterjesztésben minden immateriális jogi érték védtelen marad, és ezért a kártérítési kötelezettség a vagyoni érdekek megsértésére korlátozódik.” Majd a nagy kriminalista temperamentumos protestálása így folytatódik: „Wenn Hab’ und Gut ihm gesichert sind, was will der deutsche Staatsbürger mehr! Das ist der Grundgedanke des Entwurfs.”⁹³ A Bürgerliches Gesetzbuch redaktorai azonban korábbi argumentációikat a Reichstagskommission beszámolójában részben megismételték, részben kiegészítették azzal, hogy az „igazságosság posztulátuma” követeli meg, hogy az ideális szférát a büntetőjog védelmezze.⁹⁴

Az ún. nem vagyoni kártérítés civiljogidegen, Jhering és Kohler vagy az osztrák Leopold Pfaff és Joseph Unger „nyakatekert idealizmusa” (Helmut Coing) a formális liberalizmus eszméjét nem tudta maga alá gyűrni.⁹⁵ A valóságban a törvényszerkesztők nem voltak elég szuverének ahhoz, hogy a nagy eszmeművön az

---

⁹⁰ HANS STOLL: Empfiehlt sich eine Neuregelung der Verpflichtung zum Geldersatz für immateriellen Schaden? In: *Gutachten für den 45. Deutschen Juristentag*. München, C. H. Beck, 1964. 54.

⁹¹ GUSTAV HARTMANN: Der Civilgesetzentwurf, das Aequitätsprinzip und die Richterstellung. *Archiv für civilistische Praxis* (1888) 364.

⁹² MUGDAN i. m. (85. lj.) II., 517.; *Motive zu dem Entwurfe* i. m. (84. lj.) 196. skk.

⁹³ FRANZ VON LISZT: *Grenzgebiete zwischen Privatrecht und Strafrecht kriminalistische Bedenken gegen den Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*. Berlin, Guttentag, 1889. 30.

⁹⁴ MUGDAN i. m. (85. lj.) II., 12.; *Motive zu dem Entwurfe* i. m. (84. lj.) 447.

⁹⁵ UNGER i. m. (42. lj.) 229.; különösen PFAFF [i. m. (43. lj.) 619.] érvelése figyelemre méltó, aki az immateriális kártérítést az egész magánjog egy kardinális kérdésének tekinti. Szerinte a morális károk problémája „in der Gegenwart so allgemein aufgestelltes Postulat”, hogy azok pénzzel való megmérhetőségére egyáltalában kár „szót vesztegetni”.

ideális jogok védelmét illetően egy új koncepciót érvényesítsenek.⁹⁶ A felülről végrehajtott német polgári átalakulás szükségképpen formális volt, és ezzel állt összefüggésben következtelensége is.⁹⁷ A javaslatot, amelynek 221. § (ma BGB 253. §) szerinti rendelkezése enumeratív konstrukciójában kivételeket ismert el, Otto Gierke elsősorban következtelensége miatt támadta.⁹⁸ Mindazok az indokok ugyanis, amelyeket a *Motive* és a *Protokolle* felsorakoztattak, nem tűnnek kivételt. Gierke szerint, ha egyszer a törvényhozó elismeri az ideális jogok immateriális kártérítéssel való oltalmazhatóságát, azt külső szempontok alapján nem korlátozhatja. Álláspontja szerint a jog teljes eliminálására még szerződészegés esetén sincs lehetőség.

Több mint ötven évvel később – más összefüggésben ugyan – ugyanezt a diszharmóniát kéri számon a törvényalkotóktól Coing is.⁹⁹ A jog – elvi – belső ellentmondás-mentessége nem képes elviselni olyan diszharmóniát, mint amilyent a BGB szerkesztői éppen a 847. § vonatkozásában megvalósítottak a testi sértések miatt járó nem vagyoni jóvátételt illetően akkor, amikor az StGB 231. § alapján a testi sértés okozásáért előírt pénzbüntetésnek ugyancsak van fájdalomdíj (*Schmerzensgeld*) eleme. Coing összegező álláspontjával szemben, hogy ti. a merőben groteszkké (Josef Esser) vált jogi konstrukciónak jogtechnikai okai voltak, minden tekintetben alapos Kaufmann észrevétele, hogy az enumeratív szabályozás jogpolitikai alapon történt.¹⁰⁰ A „nincs annak elveszteni való becsülete, aki annak megsértését pénzre vonatkozó keresettel akarja reparálni” nagyon is megfontolt jogpolitikai argumentáció volt,¹⁰¹ amely a civiljog tisztán vagyonjoggá való degradálásának formálliberális elvéből következett.

Gierke dogmatikai és jogfejlődéstani értékű megállapítása, ami szerint „[m]inél inkább visszavonul az érvényes jogból a magánbüntetés, annál nélkülözhetetlenebb az immateriális kártérítés figyelembevétele a kárfelelősség egész rendszerében”,¹⁰² éppoly világos volt a BGB alkotói előtt, mint az a tény, hogy az immateriális kártérítés létező intézményét törvényhozás útján már nem lehet egészen eltörölni. Így azután a kodifikáció „megadta a jognak, ami a jogé, a kornak pedig, amit az követelt tőle”. Az ebből a kompromisszumból összeálló *prinzipienlose Kompilation* nem más, mint a kodifikáció korában a közönséges jogban ismert különböző törvényi rendelkezések (és törvényi kizárások), továbbá a kánonjogból a

⁹⁶ Helmut COING: Zur Entwicklung des zivilrechtlichen Persönlichkeitsschutzes. *Juristenzeitung* (1958) 559.

⁹⁷ SÓLYOM i. m. (11. lj.) 227–228.

⁹⁸ Otto GIERKE: *Der Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuchs und das deutsche Recht*. Lipcse, Duncker & Humblot, 1889. 196. skk.

⁹⁹ COING i. m. (96. lj.) 559–560.

¹⁰⁰ KAUFMANN i. m. (23. lj.) 435–462.

¹⁰¹ MUGDAN i. m. (85. lj.) II., 1297.

¹⁰² GIERKE i. m. (98. lj.) 196.

közönséges jogba bekerült deflorációs kereset összedolgozása.¹⁰³ A törvényredaktorok a *gemeines Recht*ben és a partikuláris jogokban alkalmazott immateriális sérelemokozásokért járó pénzbeli kiegyenlítési megoldásokat szorgalmasan összegyűjtötték, az eredmény pedig a BGB 253. §, 847. § és 1300. § enumeratív konstrukciója, azaz a testi sértésért és a jogtalan szabadságelvonásért járó *Schmerzensgeld* és az ún. *Kranzgeld* vonatkozásában a nem vagyoni kártérítés elismerése, egyéb vonatkozásban pedig – kifejezett törvényi rendelkezés hiányában – annak általános elutasítása. Úgy tűnik, a formális liberális felfogás győzedelmeskedett: az általános értelemben felfogott immateriális kártérítést kiszorította a német magánjogból.

Az egymásba átnyúló századok, különböző kölcsönhatások s messzemenő összefüggések beláthatatlan komplikációiban – összefoglalásként – nehéz feladat a különböző távolságokat áthidalni. Amint a történelem halad, a későbbi korok mind paradigmává válnak; ilyen értelemben hozta a nagy kötőerők meglazulását a 18. század az előző, csakugyan nagy, klasszikus kor után, amikor kezdetét vette a bomlási folyamat, s az átörökölt eszmeerők kikezdetetlen tekintélye megdőlt, a kultúra pedig lassanként helyet adott a 'civilizációnak'. S ilyen értelemben paradigmája ez a kor a következő, a 19. századnak, amikor igazán felszabadult a szellem, amikor kiépítette autonóm, immanens értékrendszerét, amikor megszületett a nyugati kultúra legfőbb mondanivalója: az individualizmus.

Az összetett és bonyolult 17. és 18. századi léleknek egy pregnánsan karakterisztikus arcát a német természetjogi gondolkodó hordozta, aki felébresztette a szabad kritikai szellemet, elvetette a történeti jogforrásokat, s a „tisza észből” maga teremtette a jogot. Fejéből úgy nőttek ki a különböző személyiségi jogok, mint a földből a fák, de ezek azután elpusztították egymás gyökerét. Természetjogias magánjogi szemléletükben határozottan különválasztották a kártérítési jogot és a büntetést, s munkásságukhoz fűződik az a természetjogi axióma, hogy a kártérítés soha nem vezethet a károsult gazdagodásához, márpedig az eszmei kártérítés a károsult vagyongyarapodását idézi elő. Ezzel az axiómával azután már az eszmei kártérítésre menő aestimatorius injúriakereset sehogyan se fért össze: mint büntetőkeresetnek a civiljogban nem volt már helye, mint kártérítési kereset onnan a kárfogalom beszűkülése miatt szorult ki.¹⁰⁴

A testi sértések miatti németjogi intézmény a fájdalomdíj-kereset (*Schmerzensgeldklage*), amellyel a Carolina (20.21. cikk) is gazdagodott, a legtöbb partikuláris jogban az *actio iniuriarum*hoz hasonló sorsra jutott,¹⁰⁵ szemben a kánonjogból ere-

¹⁰³ STOLL i. m. (90. lj.) 158., idézi Dohnát, aki szerint a törvényi rendelkezés úgy jelenik meg, „als sie hier die Prinzipiosigkeit zum Prinzip erhoben.” 242. j.

¹⁰⁴ COING i. m. (96. lj.) 558.; KAUFMANN i. m. (23. lj.) 424.; LEUZE i. m. (5. lj.) 77.

¹⁰⁵ HANS A. FISCHER: *Der Schaden nach dem Bürgerlichen Gesetzbuch für das deutsche Reich*. Jena, Gustav Fischer, 1903. 277. skk.

dő deflorációs keresettel,¹⁰⁶ amely szilárdan őrizte a jog és a kor formális erényeit (az még a természetjogászok gondolkodásával is – elsősorban vagyoni jogi mellékíze miatt – összefért).¹⁰⁷ Egy jó ideig még eltette magát a szász jog különössége is, a *Sachsenbusse*, amely jogtalan szabadságelvonásokért járó – magánjogi tartalmú – pénzbüntetés volt.¹⁰⁸ A felvilágosult abszolutizmus rendet és biztonságot akart mindenekelőtt. A ‘rendteremtő’ Nagy Frigyes törvényhozói túlkapása, a porosz autokrata emlékszóbra, amely jogtudományt és bírót egyaránt fölöslegessé akart tenni, és amelynek irtatlan labirintusai között a német természetjogi gondolkodás is megtalálta a maga útvesztőit, a porosz ALR az alacsonyabb rendbeliek körében megtartotta ugyan a fájdalomdíj intézményét a testi sértések miatt, de azt „a gyógyítási költségek fele és duplája közötti” összegre korlátozta.¹⁰⁹ A magasabb rendbelieknek okozott fájdalom viszont már tisztán a büntetőjog tartományába szorult.¹¹⁰

Az ABGB-n (1811) a természetjog nyomai – főként Zeillernek, a természetjog tanárának közvetítésével – a pandektajoggal szemben leginkább abban látszanak, hogy erőteljesebben fejeződnek ki intézményeiben a germán jogi elemek, amelyek a római jog recipiált alakjában manifesztálódott *gemeines Recht*-nél észszerűbnek, a kor viszonyaihoz közelebb állónak tűntek. II. József felvilágosult racionalizmusa bélyegeként elsőként vezette be az általános magánjogi jogképesség elismerését és a formális jogegyenlőséget,¹¹¹ de az *actio iniuriarum* szélesebb spektrumú immateriális jogvédelmének kodifikálása – az erőteljesebb természetjogi és germán jogi hatásra tekintettel – nem történt meg. A fájdalomdíj és az előszereteti érték bizonyos körű figyelembevételével azonban az immateriális jogvédelem nagy kódexben először itt talált helyet.

A germanisták és a romanisták a 19. században már nem hittek többé a törvényhozó mindenhatóságában, mint Nagy Frigyes, de eszméikkel ők sem fejtették meg a szfinx talányait. A század nagy jogiskolájának dicsősége, hogy saját szellemük alá igázták az idegen jogot, amely századokkal előbb őket magukat gyürkőzte le. Történelmi jelentőségű transzszubsztanciáció volt az, amit végbevittek, és e folyamat végén ott termett a német BGB (1896), a pandektatudománynak ez a későn született gyermeke, amely a Corpus Iuris fölé emelkedve olyannyira eltávolodott tőle, amennyire csak lehetett. S ez a formális kötődés és nagyfokú eltávolodás volt

¹⁰⁶ A Corpus Iuris Canonici (c.1.XV.16.) szerint az, aki egy szüzet elcsábít, köteles annak bizonyos díjat fizetni és feleségül elvenni.

¹⁰⁷ FISCHER i. m. (105. l.) 278. Gyermekek elcsábítása (*actio servi corrupti*) csak az apa vagyoni érdeksérélmé miatt vezetett kereseti jog megadásához a közönséges jogban.

¹⁰⁸ Uo., 280. A rendelkezést az 1865. évi szász BGB az 1497. §-ba felvette.

¹⁰⁹ ALR 1.6, 113. §.

¹¹⁰ ALR 1.6, 114. §.

¹¹¹ A francia Code civil (1804) a jogképesség elismerését eredetileg az állampolgárokra korlátozta (8. cikk: „Tout français jouira des droits civils”).

egyúttal eszméik kudarca is. Másfélezer éves jogkönyvvel a kezükben tudományuk csak úgy felelhetett meg saját koruknak, ha azt a formális liberalizmus szemével nézték.

Az így megalapított német pandektarendszer talán legnémetebb része, a jogpozitivizmus pedig elvetette a személy közvetlen magánjogi védelmének szükségességét, s ezzel az immateriális kártérítést is. A természetjog által oly dicsőségre emelt ‘veleszületett jogok’ elhalása már Friedrich C. Savignynál megkezdődött, aki szerint lehetetlen, hogy egy személy egy másik személy lelki erőit megsértse, s másik lelkében kárt tegyen,¹¹² ezért a személyiségi jog magánjogi elismerése az individuális akarattól független joguralmat jelentene, amely végső soron az öngyilkossághoz való jog elismerésével járna. Savigny ethosza azután végigkísérte az egész pandektatudományt.¹¹³

A gondolatmű, amelyet a Savignytól Windscheidig sorakozó német pandektakézikönyvek magukba zárnak, nemcsak egy átfogó személyiségvédelem és az eszmei kártérítés magánjogi elismerésén siklott ki, de Jhering érdekelméletével sem talált pályájára vissza. Jhering az *actio iniuriarum* kettéhasításával elméletileg az egész immateriális jogszférát egyensúlyából kilódította. Igaz, hogy amit még meghagyott és rendszerbe foglalt, az ideális jogok magánjogi oltalmazása és az immateriális kártérítés érdekében, az is sokkalta több volt, mint amennyit a BGB kodifikátorai befogadtak. Injúriatana mégsem római jog volt már, hanem tetőtől talpig a német szellem terméke. A század sokszínűségével szemben végül is a század egyoldalúsága győzött. Jhering még elfogadható kompromisszuma, Gierke dogmatikai megalapozása a magánjogi személyiségvédelem és az eszmei kártérítés jogtana tekintetében, a kortársi tudósok posztulátumai a kodifikátorokkal szemben – mind csak pusztába kiáltott szó maradt.¹¹⁴

A középkor egymásba nyúló századainak összekuszált jogmozgása által lefejezett immateriális jogszférának a német jogtudomány két nagy százada nem tudta visszaragasztani a fejét, sőt azt még tovább szabdalta. A Bürgerliches Gesetzbuch alkotói a kompromisszumok törvényművének legkompromisszumosabb megoldását választották az immateriális kártérítést illetően: egy enumeratív konstrukciót, azaz egy általános kizáró szabályt jogi ‘vagabundussal’ kombinálva egy majdnem tisztán vagyoni jogi kódexben, mert az elismert vagyoneérték nélküli szempont azért ott ‘bitangol’ három helyen is a törvényben. A törvényszerkesztők a kodifikáció során kettős veszedelemmel kerültek szembe, s egyikkel sem tudtak megküzdeni. Az egyik az volt, amely a nem vagyoni kártérítés teljes elismerésével, a másik, amely teljes elutasításával járt – Scylla és Charybdis.

¹¹² Friedrich C. SAVIGNY: *System des heutigen Römischen Rechts*, I. Berlin, Veit, 1840. 335.

¹¹³ WINDSCHEID i. m. (62. lj.) 40. §. Az egyetlen kivétel Georg F. Puchta. Lásd SÓLYOM i. m. (11. lj.) 236–238. Lásd továbbá SAVIGNY i. m. (112. lj.) 331. skk.

¹¹⁴ OTTO GIERKE: *Deutsches Privatrecht*, I. Lipcse, Duncker & Humblot, 1895. 702. skk.

Az általános személyiségi jog és pénzbeli elégtétellel való oltalmazása a svájci kodifikációban

„Rechte, die menschliche Güter schützen, [...] die jedes Rechtssubjekt nicht nur haben kann sondern die es hat.”

(Hans Giesker)

„Verpflanzung zu den Persönlichkeitsrechten” – mondta ki a ‘jelszót’ Christian Burckhardt baseli professzor a századfordulón.¹ A személyiségi jogok oltalmazása az immateriális pénzbeli jóvátétel által – ha még nem is tisztán személyiségi jogi arculattal – ekkorra már Svájcban (legalábbis hajszál)gyökereket eresztett. Röviddel a századfordulót követően azután a Zivilgesetzbuch (ZGB) kodifikációja meghozta a személyiség önálló védelmét is. 1848-ban Svájcban győzött a liberalizmus, s a heterogén összetételű Svájc, a szabadság népe ünnepelte. A nyelvileg és kulturálisan is polarizálódott és kantonokra tagolt ország egyetlen közösségként függetlenségét ünnepelte, Friedrich Schiller jambusait zengve a szabadságról, amely már egyáltalában nem az elvont, kantianus, hanem a legkonkrétabb politikai szabadságot jelentette.

A svájci kispolgár, aki a sajátos gazdasági-társadalmi fejlődés kulcsfigurája volt,² és az általa képviselt polgári világ ekkor még ismerte ezt a közösségi ünnepet, sőt az ünnepi közösség Svájcban erősebb volt, mint bárhol Európában. Eldöntetlen kérdés ezért, vajon ennek köszönhető-e a svájci demokrácia, vagy pedig a svájci demokrácia érdeme, hogy megőrzött egy kis antik világot ősi hegyei között. A nemzetté formálódó Európában elsőül a függetlenségét kivívó svájci nép, ahogy az minden nemzeti ünnep eszményében, a Wilhelm Tellben megelevenedik, a nagyobb egyéni szabadság elismertetését a polgári jogba is beemeli. A század elején még a Code civil nagy utánezatai voltak hatályban a francia és olasz nyelvű vidékeken, más kantonok az osztrák polgári törvénykönyv (Optk.) alapján alkottak kódexeket, míg további csoportok az ősi szokásjogi jogrendszereknek hódoltak.

---

¹ Christian C. BURCKHARDT: Die Revision des Schweizerischen Obligationenrechts in Hinsicht auf das Schadenersatzrecht. *Zeitschrift für Schweizerisches Recht* (1903) 471.

² A sajátos úton haladó társadalmi-gazdasági fejlődést és annak a személyiségi jogok kialakulására gyakorolt hatását mélyrehatóan elemzi SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 296. skk.

Azonban már a Szövetség hatalomnyerése és a jogegységesítés előtt megindultak a modern, a szabadságot ünneplő kodifikációk, amelyek egyformán merítették a dommage kategóriájába a nem vagyoni károkat is beleértelmező bátor francia bírói gyakorlatból, s az injúriajogot a 19. századi német magánjog életáramába bevezetni törekvő romanista német jogszellemből.³ Ennek a kettős merítésnek a találkozása a svájci kispolgári szabadságeszménnyel lett azután roppant szerencsés ötvözete annak, hogy az általános személyiségi jogot – elsőként a magánjogi kodifikációk történetében⁴ – a svájci ZGB törvénybe iktatta.

A svájci demokrácia győzelmével egyidejűleg így megindul a civiljogi kodifikációk közül már a zürichi kanton magánjogi törvénykönyve (1854) átveszi a közönséges jogból a fájdalomdíj konstrukcióját, azt noválja, és általánosítottabb formában intézményesíti (68. §). A rendelkezés a további törvényszerkesztések mintájává lett: az 1875. évi törvény a vasúti és gőzhajózási vállalatok felelőségéről a vagyoni káron felül és arra való tekintet nélkül is a sérült, vagy annak halála esetén a hozzátartozói javára megfelelő összegű elégtétel-fizetési kötelezettséget ír elő a vállalat nagyfokú gondatlansága esetén (régii EHG 7. cikk). A nagy „átütést” a szövetségi Obligationenrecht (régii OR, 1881) hozza, amely már nemcsak testi sértés, illetőleg halál esetére teszi lehetővé az immateriális elégtételt (54. cikk), hanem általános szabályként kimondja, hogy ha egy személy jogellenes cselekmény folytán „személyi viszonyaiban” sérelmet szenved, akkor javára a bíró egy megfelelő pénzüsszeget ítélni meg anélkül, hogy vagyoni kár bekövetkezését bizonyítani kellene (55. cikk).

Az Obligationenrecht korszakos értékű szabályával először történt meg a jogtörténet során, hogy a törvényhozó az immateriális pénzbeli kötelezettséget a személyiségi jogok általánosabb összefüggésébe helyezte. A kapcsolatteremtés tudatos volt. Huber szerint az OR 55. cikke célzott tárgya a személyiség volt, ha ezt a törvény kifejezetten nem is mondta ki.⁵ Bár még nincs szó az általános személyiségi jog és a különös személyiségi jogok dogmatikai megalapozásáról,⁶ azok pénz-

³ Különösen Rudolf Jhering, Karl Degenkolb és Otto Gierke műveinek hatását – további irodalmi utalásokkal – lásd Carl STOOSS: *Das Verhältnis der zivilrechtlichen Haftbarkeit nach Art. 50 ff. des schweizerischen Obligationenrechts zum kantonalen Strafrechte, insbesondere bei Pressdelikten. Zeitschrift für Schweizerisches Recht* (1886) 603.

⁴ Justus W. HEDEMANN: *Die Fortschritte des Zivilrechts um XIX Jahrhundert*. Berlin, 1910. 62., 11. j.; továbbá SÖLYOM i. m. (2. lj.) 295.

⁵ „Als Objekt der Verletzung erscheint die Persönlichkeit, was in Art. 55 OR gemeint, aber nicht gesagt ist.” Eugen HUBER: *Erläuterungen zum Vorentwurf des Eidgenössischen Justiz- und Polizeidepartements*. Bern, 1901. 1. f., 68.

⁶ Müller egyenesen *undogmatisch*nak nevezi a zseniális elméjű Eugen Hubernek a Nationalrat előtt a ZGB vitája során a személyiségi jogok védelmének funkcionálásáról elmondott példáit. Lásd Jörg P. MÜLLER: *Die Grundrechte der Verfassung und der Persönlichkeitsschutz des Privatrechts*. Bern, Stämpfli & Cie, 1964. 44–45.

fizetéssel való oltalmazása már ekkor diadalmaskodik. A bírósági gyakorlatban különösen hangsúlyozódott a pénzfizetési kötelezettség, amely a francia befolyás pregnánsabb érvényesülését tükrözi, azzal mégis ellentétes utat mutat, mert Svájcban az immateriális kárpótlás később sem vált a kárforgalom részévé.⁷ A különválasztás elméleti alátámasztása éppen az, hogy a személyiségi jogában megsértett anélkül követelhet pénzbeli kárpótlást, hogy a kár bekövetkezését bizonyítania kellene.⁸

Az irodalom a *persönliche Verhältnisse* és az *angemessene Geldsumme* értelmezése során különböző utakat jár be. Az álláspontok egyetértőek abban, hogy az 54. cikk speciális kiemelése folytán a testi érinthetatlenség nem esik az 55. cikk alá, sőt egyes szerzők a „lelki integritás” megsértésére is ezt a tételt tartják alkalmazhatónak.⁹ Abban azonban már a felfogások különbözőek, hogy milyen jogsértések posztulálják a személyes viszonyok sérelmét. Vannak, akik számára a személyes viszonyok a teljes immateriális jogszférát magukba szubszumálják, azaz az immateriális javak és a személyi javak mezeje tökéletesen fedi egymást.¹⁰ Ennek a tulajdonképpen már Jheringnél is megfogalmazódott álláspontnak azután a bővebb elméleti kifejtése nem történik meg,¹¹ mert az irodalom inkább arra a kérdésre keres választ, hogy a személyiségi javak, a személyiségi értékek – és ezzel összefüggésben a személyes viszonyok – milyen fogalmi apparátussal tölthetők ki, illetőleg a személyiséget érintő milyen behatás vált ki jogsérelmet.¹²

A Szövetségi Bíróság gyakorlata a személyiség tiszteletben tartásához és értékének elismeréséhez, érvényesüléséhez való jogról, illetőleg egyszerűen a személyiség megsértéséről beszél,¹³ az elmélet annak az általános követelménynek a

---

⁷ Az OR 55. cikke alapján járó pénzösszeg nem esik az 50. cikk szerinti kárfogalom alá. Az *angemessene Geldsumme* nem kárelem, hanem az immateriális jogsértések szankcionálásának egy speciális *sui generis* pénzbeli módja. Vö. HEDEMANN i. m. (4. lj.) 56.

⁸ „Es war ein großer Fortschritt in unserer Rechtsordnung, als im OR eine Klage zugelassen wurde auf eine Genugtuungsleistung, ohne daß ein Schaden nachgewiesen zu werden braucht.” Eugen HUBER: *Amtliches stenographisches Bulletin der Schweizerischen Bundesversammlung*. Bern, 1905. 463.

⁹ STOOSS i. m. (3. lj.) 601.; BURCKHARDT i. m. (1. lj.) 488.; Peter JÄGGI: Fragen des privatrechtlichen Schutzes der Persönlichkeit. *Zeitschrift für Schweizerisches Recht* (1960) a skk., 189. a.

¹⁰ Karl SPECKER: *Die Persönlichkeitsrechte mit besonderer Berücksichtigung des Rechts auf die Ehre im Schweizerischen Privatrecht*. Aarau, 1911. 17.

¹¹ Rudolf JHERING: Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen. In: Carl F. von GERBER – Rudolf JHERING (szerk.): *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*. Jéna, 1885. 309. skk.

¹² Összefoglalóan JÄGGI i. m. (9. lj.) 165. skk.

¹³ Az ítéletek a „personnalité”, illetőleg a „vie morale” kifejezéseket használják (az utóbbi kifejezeten francia hatás). Elemzi Wilhelm RÖTELMANN: Nichtvermögensschaden und Persönlichkeitsrechte nach schweizerischem Recht. *Archiv für die civilistische Praxis* 160 (1961) 370–371.

megszegéséről, amely feltétlen tiszteletet parancsol nemcsak az individuum egyszerűsége, hanem a személynek más személyekkel való személyes kapcsolata iránt is.¹⁴ A személy individualitása, egyszerűsége és megismételhetlensége az emberi természetből következik, ez maga az emberi való, az emberi *Dasein*, amely létezés a testi, lelki és érzelmi személy egysége: a személy maga. A személyes lét magában hordozza a test érinthetlenségét, a létezés értelmességét, a személy képzeletvilágát, akaratát és érzelmi életét.¹⁵ A személyiségi javak forrása az ember szabadsága, amely magába foglalja a gazdasági forgalomban való részvétel szabadságát is (különös hangsúllyal: Karl Specker).

Az Obligationenrecht eredeti konstrukciója – még a vagyoni jogokkal erősen összekuszáltan – védte továbbá a titokszférát (ezen belül is az üzleti és foglalkozási titkot),¹⁶ a becsületet, a jóhírnevet és a halott emlékét is.¹⁷ Az 55. cikk alapján azonban túlnyomó többségben a sajtó ellen,¹⁸ továbbá bojkott miatt¹⁹ indultak perek, s valójában az előbbieket okozták a híres 55. cikk tisztavirágéletét és a ZGB kodifikációjával együtt megreformált Obligationenrechtben a veszét is,²⁰ míg az utóbbiak az általános személyiségi jog megszüldéséhez vezettek.²¹ Az 1911. évi ZGB generálklausulája (28. cikk) a kárfelelősségtől függetlenül mondta ki az általános személyiségi jog védelmét, amely a személyiségi jogok eddigi legtökéletesebb törvényi kifejeződése lett. Ugyanakkor a nem vagyoni sérelmek miatti pénzfizetési kötelezettség tekintetében a kódex – a BGB 253. §-hoz hasonlóan egy enumeratív

¹⁴ JÄGGI i. m. (9. lj.) 164., 167.; RÖTELMANN i. m. (13. lj.) 371.; SPECKER i. m. (10. lj.) 81. skk.

¹⁵ BGE 31 II. 279; 32 II. 527; 32 II. 718; 33 II. 132. Részletesen elemzi SPECKER i. m. (10. lj.) 78.

¹⁶ BGE 23 II. 211; 25 II. 528.

¹⁷ A svájci bírói gyakorlat közel egy évszázaddal korábban szembesült a diffamáló maliciózus sírfelirat magyar pandanjával (BH1990. 298.) Itt az elhatal halála előtt kezelő orvost gúnyolja a kőbe véssett nekrológ. Idézi DEZSŐ Gyula: *Az objektív kártérítés tana*. Függelék. Erkölcsi (ideális) kár. Budapest, Grill Károly, 1917. 330.

¹⁸ Bár a Szövetségi Bíróság a sajtó elleni becsületsértési és rágalmozási perekben a pénzfizetés összegét kezdettől fogva alacsony szinten tartotta (BGE 32 II. 527, 2000 frank, 34 II. 631, 700 frank), a sajtó frontális támadását a kodifikáció és a törvénymódosítás ennek ellenére nem tudta kivédeni. Vö. Hans STOLL: *Empfiehl sich eine Neuregelung der Verpflichtung zum Geldersatz für immateriellen Schaden? Gutachten für den 45. Deutschen Juristentag. Verhandlungen des 45. Deutschen Juristentages Karlsruhe 1964*, I. München–Berlin, C. H. Beck, 1964. 67–68.

¹⁹ A bojkottpereket és azok gazdasági-társadalmi összefüggéseit is mélyrehatóan elemzi SÓLYOM i. m. (4. lj.) 21–24.

²⁰ A sajtónak a sajtószabadság jelszavával meghirdetett támadása egyfelől az ún. bagatell ügyeket sarkította ki, másfelől a kritika szabadságával és főként a politikusok bírálhatóságának társadalmi igényével argumentált sikerrel. Vö. Hugo OSER – Wilhelm SCHÖNENBERGER: *Kommentar zum schweizerischen Zivilgesetzbuch*, V Buch, Das Obligationenrecht. Zürich, Schulthess, 1929. Anm. 4. zu Art. 49 OR.

²¹ SÓLYOM i. m. (4. lj.) 23.

konstrukció beiktatásával – visszasodródott, s az OR eredeti tág alkalmazási lehetőségét is „a különösen súlyos sérelem” korlátjának beállításával (OR I. 49. cikk) leszűkítette. Bevezette viszont az elégtétel (*Genugtuung*) konstrukcióját.

Ahogy ezt a Bundesgericht korabeli döntvénytárainak megsárgult oldalai tanúsítják, a pénzfizetésben megnyilvánuló jogvédelem – a ‘személyi viszonyok’ megsértése miatt – születése pillanatától fogva már a régi OR alapján olyan széles skálájú jogalkalmazáshoz vezetett, hogy rövidesen – elsősorban politikai – támadások kereszttüzebe került.²² Svájc sajátos társadalmi helyzetével függ össze, hogy itt nem a liberálisok voltak személyiségpártiak: voltaképpen az ő ellenállásuk eredményeképpen született meg a törvényi kompromisszum. A kodifikáció körüli vitában a személyiségi jogok védelmének magánjogi alátámasztásával szemben nagyon erőteljesen érvényesült az az álláspont, hogy a személyiség védelme egészében a büntetőjogba tartozik, ezért e címen a pénzbeli juttatást a magánjogból teljesen száműzni kell.

Szövetségi büntetőtörvény hiányában a büntetőjogi szabályozás a kantonok legislációjába tartozott, így az egész kérdés ‘kidobható’ lett volna a szövetségi törvényhozásból. Ennek a kötélhúzásnak lett az eredménye az a kompromisszum, amely a személyi viszonyok megsértése esetére általánosságban lehetővé tett pénzbeli marasztalás konstrukcióját megszüntette, bevezette az elégtétel intézményét, azt különféle egyéb – elégtételadásra irányuló – jogtechnikai eszközökkel egészítette ki (abbahagyás, bocsánatkérés, ítélet nyilvánosságra hozatala, jótékonyági célra történő marasztalás stb.), a pénzbeli elégtétel eseteit viszont egy enumeratív konstrukcióval zsugorította.²³

Testi sértés és halál esetén pénzbeli elégtétel megállapítására a bíró a fennálló „különleges körülmények” méltatása mellett (OR 47. cikk) szerzett jogosultságot (vétkességi feltétel hiányában azonban a rendelkezést alkalmazhatta az objektív felelősségi alakzatok körében is),²⁴ a „személyi viszonyok” vétkes megsértése esetén pedig elégtétel-fizetési kötelezettséget akkor állapíthatott meg, ha ezt a sérelem különös súlya indokolta, feltéve hogy az a sérelem okozójával szemben is helyesnek és igazságosnak bizonyult (OR 49. cikk). A gyakorlat a 49. cikk alkalmazási területeinek kezdettől fogva széles határokat jelölt ki: a telefonbeszélgetések szisztematikus lehallgatásától kezdve a képmáshoz való jog és az orvosi titoktar-

---

²² Főként a Szociáldemokrata Párt és a Sajtóegyesület képviselői protestáltak a hatályos megoldás ellen, és debattáltak az Experten kommissionnál. Vö. HEDEMANN i. m. (4. lj.) 58., 6. j., STOLL i. m. (18. lj.) 66–67.; OSER–SCHÖNENBERGER i. m. (20. lj.) Anm. 8. zu Art. 49.

²³ A kérdést részletesen – további, a vitára vonatkozó irodalmi utalásokkal – lásd RÖTELMANN i. m. (13. lj.) 374. skk.; STOLL i. m. (18. lj.) 66–67.

²⁴ Így a veszélyességi, okozási és eredményfelelősség tényállásai is megalapozzák az elégtétel iránti igényt. A hatályos EHG kivételes szabálya azonban vétkességet inkorporál. Lásd Klaus HÜTTE: *Die Genugtuung bei Tötung und Körperverletzung*. Zürich, Schulthess, 1982. 64. skk.

tási kötelezettség megsértésén át egészen a „házi béke” és a házasság megrontásáig, egy sokarcú személyiségvédelem kifejeződése tükröződik a BG korabeli ítélkezési repertoárjából.²⁵

A szerzői jogi, versenyjogi (különösen a bojkottra vonatkozó) ítélkezési gyakorlat mellett²⁶ számos ítélet született a ZGB különös tényállásaival, így a jegyesség-felbontással (93. cikk), a vétkes házasságfelbontással (II. 134. cikk, II. 151. cikk), továbbá nő elcsábításával és teherbe ejtésével (318. cikk) kapcsolatban is.²⁷ Burckhardt korai irodalmi álláspontja ellenére csak 1928-ban hozta meg első ítéletét a BG,²⁸ amely kimondta, hogy az OR 47. és 49. cikk rendelkezései szerződészegés esetén is alkalmazhatók, vagyis a személyes viszonyok megsértése miatti elégtételnyújtási kötelezettséget egy obligáció megszegése is kiválthatja.²⁹

A liberális sajtó ereje ugyanakkor nemcsak a kodifikációra, hanem az ítélkezési gyakorlatra nehezedő nyomásban is érvényesült. Különösen a politikusokra vonatkozó nyilvános sajtókritikák tekintetében értelmezte igen visszafogottan a bírói ítékezés a becsületsértést, rágalalmazást, s még ennek megállapítása esetén is a jóvátételt a pénzbeli elégtétel helyett egyéb szankciós útra terelte. Így az egyidejű büntetőjogi felelősségre vonás kizárta a magánjogi elégtételt, de az legalábbis egy jelentős beszámítási pontnak minősült.³⁰ Feltehetően francia mintára bevezették a bíróságok a szimbolikus elégtételt, amely 1 frank ítéleti marasztalásban manifesztálódott,³¹ és a későbbi gyakorlatban is gyakorta előfordult.³² Különösen sajtóügyekben vált gyakorlattá a harmadik személyek javára jótékonyági célú felhasználásra szóló marasztalás.

A gyakorlatnak ezek a reprezentánsai később sem találtak elméleti támogatásra. Rainer Schumacher a sajtót kedvezményező ítélkezésében egyenesen a sajtóvállalatok nyereségét növelő befolyást lát, a tisztességtelen és kifejezetten bulvársajtó megfélemezésére az ítéletek jelentős szigorítását hozza javaslatba, mert egyedül ez szolgálhatná az újságírók és a szerkesztők felelősségérzetének a növelését.³³ Fél év-

²⁵ Az ítélkezési gyakorlatot összefoglalja és elemzi Thomas M. REMÉ: *Die Aufgaben des Schmerzensgeldes im Persönlichkeitschutz. Rechtsvergleichende Beiträge zum Schadensrecht.* Frankfurt, Metzner, 1962. 24–30.

²⁶ Összefoglalóan elemzi ezt a gyakorlati esetsoportot STOLL i. m. (18. lj.) 67–68.

²⁷ RÖTELMANN i. m. (13. lj.) 392. skk., SPECKER i. m. (10. lj.) 80. skk.

²⁸ BURCKHARDT i. m. (1. lj.) 489. skk.

²⁹ BG 21. 11.28, BGE 54 II. 481.

³⁰ Figyelemre méltó alapossgal, a sajtószabadság és az individuális személyiségi jogok összefüggésében tárgyalja Rainer SCHUMACHER: *Die Presseäußerung als Verletzung der persönlichen Verhältnisse.* Freiburg, Universität, 1960. 211., 3. p.

³¹ „[Z]ur Markierung von tort moral”, BGE 10 II. 567.

³² A szimbolikus elégtételt BURCKHARDT *de lege lata* ellenezte [i. m. (1. lj.) 485.], de mint a jogtalanság megállapításának a kifejezését üdvözölte.

³³ SCHUMACHER i. m. (30. lj.) 209., 7. p.

századdal a korai (és első) személyiségi jogi kodifikáció után az irodalom a jogalkalmazási gyakorlatot frontálisan is támogatta, az ítélkezés jelentős szigorításának követelése és a hatékonyabb törvényi személyiségvédelem iránti igény fejezi ki általánosságban is az 1960. évi svájci jogásznapi hangulatát.³⁴ Ez azonban már a jelenkor felelete a századelőn felvetődött problémákra.

Bár a személyi viszonyok pénzbeli jóvátétellel történő védelmének általánosságát tekintve a régi OR eredeti konstrukciójához képest a ZGB visszasodródott, az elégtétel intézményesítése mégis óriási előrelépés volt a maga korában. Kódexbe vétele Burckhardt érdeme, aki elsősorban Jhering és Degenkolb nézeteit citálva szenvedélyesen érvelt az elégtétel önálló felelősségi elve mellett.³⁵ Degenkolb szerint az elégtétel (szatisfakció) egy *sui generis* felelősségi tényállás, amely középúton áll a kártérítés és a büntetés között.³⁶ Az immateriális sérelmek pénzben mérhetetlenek, inkommenzurábilisak, ezért itt a kártérítés klasszikus értelméről nem beszélhetünk. Szóba jöhet azonban egy ‘ellenelőny’, amely a sértett szubjektum megbomlott egyensúlyának a helyreállítását szolgálja. Burckhardt ennek az eszmének az átvételével annak kimutatásán fáradozott, hogy a büntetéssel szemben éppen ez a sajátossága adja az elégtétel civiljogi karakterét.³⁷

Ameddig a büntetésnek a sértett számára csak jelentéktelen, szekunder reflexhatása van,³⁸ addig az elégtétel a megsértett jogállapotnak közvetlen helyreállítására, kiegyensúlyozására törekszik, a mérlegelt pénzösszeg pedig pusztán ennek a célnak az eszköze. „Ameddig a büntetés primer módon még egy sebet üt, addig az elégtétel gyógyító hatású.” Burckhardtnak ez a nézete, amely egy szempontból az eszmei jóvátétel reparációs jellegét, másfelől viszont a megsértett jogérzet ‘kiengesztelését’ hangsúlyozta, a svájci civiljogi gondolkodásra meghatározó befolyást gyakorolt. Az uralkodó tan a kártérítést és az elégtételt Svájcban ma is határozottan különválasztja,³⁹ az eszmei jóvátétel így nemcsak a törvény alapján, de a meghatározó elméleti álláspont szerint sem kártérítés címén jár.

Abban azonban már erősen szerteágazó a jogirodalom felfogása, hogy a pénzbeli elégtétel milyen jogdogmatikai jellegzetességeket hordoz. Karl Oftinger szerint az elégtétel pönális elemét egyáltalában nem lehet lebecsülni, noha annak

---

³⁴ Mindkét főreferátumnak és a felszólalások többségének is ez volt az alaphangja. Vö. Jacques-Michel GROSSEN: La protection de la personnalité en droit privé. *Zeitschrift für Schweizerisches Recht* (1960) 79, 2. 115. a; JÄGGI i. m. (9. lj.) 189. a skk.

³⁵ BURCKHARDT i. m. (1. lj.) 469. skk.

³⁶ Heinrich DEGENKOLB: Der spezifische Inhalt des Schadensersatzes. *Archiv für die civilistische Praxis* (1890) 23. skk.

³⁷ BURCKHARDT i. m. (1. lj.) 484.

³⁸ „[G]leichgiltige, sekundäre Reflexwirkung”, BURCKHARDT i. m. (1. lj.) 485.

³⁹ Karl Oftinger: *Schweizerisches Haftpflichtrecht*, I. (1958–1960) 256. Szerinte az immateriális kártérítés *contradictio in adjecto*. 256., 11. p.

civiljogi jelentőségéhez nem férhet kétség, abból mégis a büntetés atavizmusa csendül ki, amellyel számolni kell (még ha az nem is illik harmonikusan a modern magánjogba).⁴⁰ Másfelől – Oftinger szerint – a vétkességgel és a felelősséggel proporcionális erkölcsi hatás nem a polgári jogi jogtalanság megbüntetését, hanem a magánjogi felelősség egy magasabb fokát jelenti.⁴¹ Van nézet, amely nemcsak különlegessége miatt méltó az említésre, hanem mert képviselőinek jelentős tábora van: a kereszténység és a civilizáció sem tudta kioltani az emberből a bosszú érzését, az a modern emberben is erős, s az elégtétel ennek csillapítására, kielégítésére szolgál. Ezért nem a nagysága, hanem ténye a szankció, és szimbolikus alkalmazásával is elérhető a „morális egyensúly”.⁴²

A büntetőjogi asszociációkkal telített nézetekkel szemben az elméletben megjelenő másik álláspont a személyiségsértés jóvátételének speciális, a prevenciót is szolgáló civiljogi szankcióját látja az elégtételben. Az intézmény az ideális sérelem jóvátételének egy módja, a személyiség teljességének fenntartását segíti, az immateriális veszteség materiális előnnyel való helyettesítését biztosítja, végül szolgálja a polgári jogi generális prevenciót is.⁴³

A ZGB 28. cikk általános személyiségi jogi „iránymutató generálklausulája”⁴⁴ természetesen nem egy szubjektív (alanyi) jogot konstruál, hanem a benne rejlő általánosság és absztrakció folytán egy keretszabály, amely tudomány és bíró tartalomadó munkálkodása nélkül „rechtliches Nichts”.⁴⁵ A személyiség védelme, a személyi viszonyok oltalmazása a BG szóhasználatával a *Personhaftigkeit*,⁴⁶ a személyiségnek mint olyannak a tiszteletben tartásához és érvényesítéséhez való jogosultságot jelenti („Recht der Achtung und Geltung der Persönlichkeit”).⁴⁷ Az általános személyiségi jog ezért anyajog, minden egyes konkrét személyiségi jog forrása, az egyes személyiségi jogok kifejlesztésének és határainak az alapja.

⁴⁰ Uo., 257., 12. p.

⁴¹ Uo., 220.

⁴² Andreas von TUHR: *Allgemeiner Teil des Schweizerischen Obligationenrechts*, I. Zürich, Poligraphischer, 1942–1944. 117. Ellentétes álláspontot tükröz és a szimbolikus elégtétel mint ‘ösi szokás’ ellen van OSER–SCHÖNENBERGER i. m. (20. lj.) Anm. 13. zu Art. 49 OR.

⁴³ STOOSS i. m. (3. lj.) 598.; OSER–SCHÖNENBERGER i. m. (20. lj.) Anm. 3. zu Art. 47 OR; RÖTELMANN i. m. (13. lj.) 374. skk.

⁴⁴ „[R]ichtungweisende Generalklausel”, mert az okcidentális emberkép ‘jogelőtti tényállását’ mint értékmérőt a tételes jogba építette. Lásd MÜLLER i. m. (6. lj.) 47.

⁴⁵ SPECKER i. m. (10. lj.) 51.; Wolfhart F. BÜRGI: *Wesen und Entwicklung der Persönlichkeitsrechte nach Schweizerischen Privatrecht. Zeitschrift für Schweizerisches Recht* (1947) 7.; August EGGER: *Personenrecht*. Zürich, Schulthess, 1930. Anm. 30. skk., zu Art. 28.

⁴⁶ BGE 84 II. 573, 576; 69 II. 57, 329.

⁴⁷ Egger szerint „es gibt nur das eine Recht der Persönlichkeit selbst”. EGGER i. m. (45. lj.) Anm. 47. zu Art. 28., lásd még SPECKER i. m. (10. lj.) 46.; JÄGGI i. m. (9. lj.) 167.a; GROSSEN i. m. (34. lj.) 1.a skk.; OSER–SCHÖNENBERGER i. m. (20. lj.) Anm. 5. zu Art. 49.

Mivel a konstrukció feloldja a jogalany–jogtárgy dualizmusát, önmagában való érvényesíthetősége hiányzik; magánjogi értelemben ugyanúgy nem alanyi jog, mint pl. a személy joga vagyoni viszonyainak a védelmére – ezért szól a jogirodalom (helyesen) általános személyiségi jogról.⁴⁸

Az általános személyiségi jog konkretizálása tehát a jogalkalmazás (és az elmélet) feladata, amelynek során a bírónak egyrészt figyelemmel kell lennie arra, hogy a generálklauzula szubszidiárius szabály, tehát a kódexben tipizált (exemplifikatív, a gyakorlat orientálását és nem kiemelését, hangsúlyeltolást jelentő) egyes személyiségi jogokat már a törvényhozó konkretizálta, másrészt tekintettel kell lennie a jog által már eddig elismert, de nem nevesített személyiségi javak katalógusára, végül esetről esetre kell eldöntenie – a jog etikai szempontjai, a személyiség ideájának gazdagsága és a személy adott kultusza, a társadalom kultúrája és ethosza alapján – a személy oltalmazandó megnyilvánulását mint értékhorozót.

Ez a jogi hermeneutika valójában jogképzés: a személyiség valamely értéktartalmának joggá transzformálása és a jogvédelmet tételező generálklauzula alá szubszumálása.⁴⁹ Bár a bíró a kódex enumeratív rendelkezése folytán az elégtételfizetési kötelezettséget csak a törvényben írt esetekhez kapcsolhatja, mérlegelési jogkörében ő állapítja meg, hogy milyen tényállásokat rendel a vonatkozó törvényi cikkek alá. Ehhez a bíróságok számára a legerőteljesebb fogódzó a – nyilvánvalóan erős német befolyásra kidolgozott – *schutzwürdiges Interesse*, amellyel a jogalkalmazók a személyiségi értékek egyfajta objektivizálását kísérlik meg. A személyiségi jogok területén azonban az oltalmazásra érdemes, védelemre méltó érdekszempont kutatása nyilvánvalóan elégtelen; az érdekanalízis, általában az érdekkutatás magánjogi maximája alapvetően a törvény alkalmazhatóságának kondícióit keresi, azt is mondhatjuk, hogy nem szubjektív jogi, hanem pozitívjogicentrikus metodika.⁵⁰ Márpedig a személyi jogok értéktartalmának megállapításánál magából a személyiségből, az emberi méltóságból mint *a priori*, jogelőtti értékből kell kiindulni – ez a kódex generálklauzulájának, általános személyiségi jogi felfogásának legalapvetőbb instrukciója.⁵¹

Bár Svájcban – mint azt látni fogjuk – a személyiségi jogok pénzbeli elégtétellel való oltalmazása nem olyan kiterjedt és erőteljes, mint az az úttörőkhöz, az első-

⁴⁸ MÜLLER i. m. (6. lj.) 44–45.; RÖTELMANN i. m. (13. lj.) 377–378.; JAGGI i. m. (9. lj.) 169. a.

⁴⁹ MÜLLER i. m. (6. lj.) 44–51.; RÖTELMANN i. m. (13. lj.) 384. skk.; Gerhard HERMANN: *Umfang des Schadens, der nicht Vermögensschaden ist, des Préjudice moral und der Genugtuung im schweizerischen Recht im rechtsvergleichender Darstellung*. Tübingen. 1952. 57. skk.

⁵⁰ „Die Interessenanalyse kann nicht jene Maßstäbe selbst liefern.” Franz WIEACKER: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1952. 342.

⁵¹ EGGER i. m. (45. lj.) Anm. 47. zu Art. 28. ZGB; MÜLLER i. m. (6. lj.) 47.; HERMANN i. m. (49. lj.) 101. skk.

höz méltó volna,⁵² mivel a személyiségi jogok általánosítása és kódexbe foglalása itt történt meg elsőül, nem érdektelen nyomon követni a személyi viszonyok megsértésének a jogi írók és a bírói gyakorlat által kimunkált részterületeit.

Idetartozik mindenekelőtt az élet és annak minősége: a testi-lelki integritás, az egészség, a személy érinthetlensége (a BG szóhasználatában a személy jogainak teljessége oszthatatlan, és ez a vagyoni és egyéb más, családi és személyiségi jogaira is érvényes).⁵³ Ebbe a szférába épül be a szabadság, és pedig nemcsak a személyes szabadság, hanem a gazdasági, üzleti életben való részvétel szabadságjoga, és a foglalkozás, pálya, hivatás választásának és gyakorlásának a szabadsága is.⁵⁴

A személyiség lelki-szellemi-érzelmi érinthetlenségének tisztelete olyan intenzív, hogy a svájci szakírók és bírák a tévedésbe ejtést, megtevesztést, félrevezetést is személyiségi jogsértésként kvalifikálják.⁵⁵ A személy külső megnyilvánulásai mellett (test, képmás, hang stb.) a jog a személy belső, lelki, akarat, érzelmi világát is védi. Így sérthetetlen a képzeletvilág, a lelki egyensúly, a vallási, a kegyeleti és a szeméremérzet, a családi élet, a házi béke, az éjszakai nyugalom stb.⁵⁶

A becsület mind szubjektív (becsületérvzés), mind objektív (tekintély, hitel, jóhírnév, megbecsülés stb.) értelmében oltalmazott – egészen addig a határig, míg a ‘sértés’ erkölcsileg indifferens. A magatartás, szó stb. defamáló voltának érték-mérője tehát a morál, amelynek mérlegelésekor a bírák messzemenően figyelemmel vannak az erkölcsi pluralizmusra (a sértett ‘életkörének’ – társadalmi státuszának – erkölcsi értékrendjére, szokásaira, illemszabályaira).⁵⁷ Az ‘általános’ személyes becsületbe gázolás mellett az injúriát kiválthatja a foglalkozás, a státusz, az üzleti jó hír vagy akár a „nemi becsület” megsértése is, amelynek során nemcsak a tradicionális erkölcsi értékrend, de a különösség, extravagancia, a rendkívüliség is oltalomban részesül.⁵⁸

A titokszféra azoknak a személyes vonatkozásoknak, tulajdonságoknak, cselekedeteknek, általában: értékeknek az összessége, amelyek mások számára nyilvánvalóan nem ismertek és közvetlenül nem érzékelhetők. Idetartozik nemcsak a lelki és testi *Dasein*, de a személy privát és családi élete éppúgy, mint létezésének bizo-

⁵² RÖTELMANN i. m. (13. lj.) 409. A védelem messze elmarad a német jogalkalmazás által kitaposott úttól.

⁵³ BGE 84 II. 573; lásd még JÄGGI i. m. (9. lj.) 167.; GROSSEN i. m. (34. lj.) 10. „Droits extrapatrimoniaux.”

⁵⁴ RÖTELMANN i. m. (13. lj.) 379.; HERMANN i. m. (49. lj.) 156.

⁵⁵ BGE 32 II. 717, 31 II. 684; EGGER i. m. (45. lj.) Anm. 27. zu Art. 28. ZGB. Szerinte a megtevesztés a személyiség egyik immanens elemét jelentő akaratképzési szabadságot sérti.

⁵⁶ BGE 84 II. 329, 78. II. 291. skk. határozatok.

⁵⁷ SPECKER i. m. (10. lj.) 91.; EGGER i. m. (45. lj.) Anm. 35. Art. 28 ZGB; lásd az ott ismertetett ítéletanyagot is.

⁵⁸ Az orvosi, ügyvédi stb. ‘státuszbecsület’ és a nemi becsület megsértésére lásd EGGER i. m. (45. lj.) Anm. 35 Art. 28 ZGB és az idézett bírósági határozatok.

nyos külső, nem nyilvános megnyilvánulásai, pl. a levéltitok, de nemcsak „la vie privée doit être murée”, hanem foglalkozási, üzleti titkai, személyi és technikai adatai stb.⁵⁹

A *Scheu vor der Öffentlichkeit*⁶⁰ és a titok-, illetőleg privátszféra ‘versengésében’ az utóbbi prioritást élvez, noha az összhang kimunkálása talán ezen a területen jelent a bíróságok számára a legtöbb nehézséget. Nemcsak a hangfelvétel, képmás, de az életutak (életrajzok) nyilvánosságra hozatala – különösen a közszereplők-nél – a jogalkalmazás napi gondjait hozza felszínre.⁶¹

A névjog – általánosságban a személyes ismertető – az individualizálásra, megkülönböztetésre alkalmas személyes jelzők és jegyek (ZGB 29. cikk), amelyeknek különösen a gazdasági forgalomban van nagy jelentősége (természetes és jogi személyek körében egyaránt), de amelyek jelentős része a személyiségi jog-szférán kívül esik, vagy azzal csupán érintkezik.⁶² Ebbe az oltalmi szférába tartozik a svájci jog egy különossége, „az egyéni teljesítmény elismerése”, amely egyébként már Jheringnél is megfogalmazódott,⁶³ és amely szoros összefüggésben áll a szerzői és találmányi joggal (*droit moral de l’auteur, diritto di paternità intellettuale*).

Valamennyi jog, amely nemcsak az ember természetes tulajdonságaival kapcsolatos, a jogi személyekre is vonatkozik, és oltalmat élvez (53. cikk). A jogi személyek személyiségi anyajoga természetesen nem a méltóság (*Menschenwürde*), hanem maga a jog által elismert személyiség, amely a jogi forgalomban való részvétel alapja és feltétele.⁶⁴ Így különösen a gazdasági-piaci forgalom, a jogviszonyokban való megjelenés és részvétel nem vagyoni dimenziói alkotják a jogi személyek személyi viszonyaival kapcsolatos jogvédelem szféráját.

A pénzbeli elégtétel jogvédelmi kivételessége és esetenkénti szubszidiáriusága – bár a szakírók szerint a jogvédelem elégtelenségének egyik oka, ám egyúttal – forrása az egyéb, mind kifinomultabb és gazdagabb jogkövetkezmények kimunkálásának és alkalmazásának. Ezek jelentősége különösen ott nagy, ahol a választás a bíró mérlegelési szabadságában áll.

A megszüntetési vagy elhárítási kereset (*Klage auf Beseitigung der Störung*, a francia szöveg szerint: *faire cesser*) a sérelemokozás, a jogsértés leállítására, le-

---

⁵⁹ JÄGGI i. m. (9. lj.) 227.; SPECKER i. m. (10. lj.) 78.; EGGER i. m. (45. lj.) Anm. 39., 43. zu Art. 28 ZGB.

⁶⁰ JHERING i. m. (11. lj.) 316.; lásd még BGE 44 II. 320.

⁶¹ GROSSEN i. m. (34. lj.) 116.a és 79.a; SPECKER i. m. (10. lj.) 67.; JÄGGI i. m. (9. lj.) 225., különösen 229.a.

⁶² BGE 57 II. 339; EGGER i. m. (45. lj.) Anm. 30–34. zu Art. 28 ZGB.

⁶³ Jhering szerint ősbibb kategória, mint az immateriális jogok egész intézményrendszere. JHERING i. m. (11. lj.) 317.

⁶⁴ JÄGGI i. m. (9. lj.) 217. („keine Menschenwürde, aber Persönlichkeitsbereich”); HERMANN i. m. (49. lj.) 67.

zárására, vagyis abbahagyására vonatkozik (I. 28. cikk) – a BG következetes gyakorlata szerint alkalmazási feltétele az, hogy a kereset benyújtásának időpontjában a jogsértő állapot fennálljon, tehát az a múltban keletkezett és folyamatosan ható személyiségi jogsértésekkel kapcsolatos.⁶⁵ Ennek megfelelően az ítélet is a jogellenes helyzet felszámolására, az adekvát jogállapot helyreállítására vonatkozik, így elégtétel-tartalma nincs, bár a pénzbeli elégtétellel kombináltan is jelentkezhet.⁶⁶

Az ún. *Unterlassungsklage* a kódexben kifejezetten csak a 29. cikkben (névhez való jog) szerepel, ám mind az elméletben, mind a jogalkalmazásban általánosságban elismert.⁶⁷ Alkalmazási területe a jogsértés, sérelemokozás veszélye, azaz jövőbeni jogellenes magatartástól való eltiltásra irányuló kereset. Amíg tehát a megszüntetési *petitum ex post*, az eltiltási *a priori*. Az előbbi restitúciós funkciójával szemben az utóbbi a kifejlődést gátolja meg, elfojtó karakterű,⁶⁸ éppen ezért pénzbeli elégtétel sohasem kapcsolódik hozzá.⁶⁹

A leggyakoribb a megállapítási kereset (*Feststellungsklage*), amely a sérelemokozás konstatálására irányuló érdek valószínűsítése mellett csak akkor állítható, ha a jogosultnak marasztalásra vonatkozó követelése nem áll fenn. Önmagában nem, csak az ítélet nyilvánosságra hozatalával együtt hatékony szankció, amelynek viszont már elégtétel-tartalma van. Ez utóbbi – feltehetően ‘büntetési mellékíze’ miatt – a BG gyakorlatában csak elvétve jelenik meg, dacára annak, hogy az OR 49. cikke az elégtétel egy speciális formájaként kifejezetten tételezi.⁷⁰

Az irodalom az elégtételadás egy különösen finom formájának tekinti a francia mintára alkalmazott szimbolikus jóvátételt és a harmadik személy javára (jótékonyági célra) szóló pénzfizetést, amely sokak szerint a nem vagyoni sérelemokozásnak a sértettnek járó pénzfizetéssel egyenértékű szankciója.⁷¹ A Bundesgesetznek azt a gyakorlatát viszont, amely szerint a sértett javára pénzbeli elégtételt a bíróság csak akkor ítél meg, ha az elégtételadás más módja elégtelennek bizonyul, az elmélet már erőteljesen támadja, e tekintetben alapvető (a kodifikációt is érintő) reformokat követel.⁷² Az irodalom a megmerevedés ellen lázad, s eközben már a nagy újtóknak kijáró tisztelet és megbecsülés is nyomtalanul eltűnik.

⁶⁵ „[N]egatorischer, vom Schadensersatz verschiedener Anspruch.” BGE 40 II. 164, 45 II. 106.

⁶⁶ EGGER i. m. (45. lj.) Anm. 78–79. zu Art. 28; JÄGGI i. m. (9. lj.) 176.; GROSSEN i. m. (34. lj.) 39.

⁶⁷ EGGER i. m. (45. lj.) Anm. 81–83. zu Art. 29; JÄGGI i. m. (9. lj.) 176. skk.; BGE 83 II. 261, 78 II. 292.

⁶⁸ „[D]ie Quelle der Verletzung zu verstopfen.” RÖTELMANN i. m. (13. lj.) 390.

⁶⁹ „[W]eitere Folgen werden mit dieser Klage nicht verbunden” (Huber).

⁷⁰ OSER–SCHÖNENBERGER i. m. (20. lj.) Anm. 15. zu Art. 49; BGE 45 II. 109.

⁷¹ Természetesen a marasztalás itt nem *solvendi* vagy *donandi* causából származik. Vö. OSER–SCHÖNENBERGER i. m. (20. lj.) Anm. 13. és 16. Art. 49; BGE 42 II. 596, 63 II. 189.

⁷² HERMANN i. m. (49. lj.) 127. skk.; GROSSEN i. m. (34. lj.) 33. skk.; Pierre TERCIER: *La réparation du tort moral et de sa réparation en droit civil Suisse*. Fribourg, Éditions universitaires, 1971. 36. skk.

Sólyom László summázata szerint a svájci jogfejlődés történelmi jelentőségű eredménye az általános személyiségi jog törvénybe foglalása és az ezzel adott példa.⁷³ Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a svájci jogképzés eredetileg minden megelőző törvényalkotásnál erőteljesebben kötötte össze az általánosított injúriajogot annak civiljogi szankciójával, a nem vagyoni kártérítéssel (ha nem is nevezte annak), akkor látnunk kell, hogy a svájci előrelépés, az immateriális jogok magánjogi oltalmazása tekintetében a modern európai jogfejlődés mérföldköve, kulcsfontosságú tényezője lett.

Az ideális svájci kompromisszum a két nagy előkép, a két nagy minta szerencsés kodifikációs ötvözete. Ez pedig nem kevesebb, mint a morális kártérítés lendületes francia bírói gyakorlatának és a szankciójától, az ideális (mérlegelt) kártérítéstől 'megkopasztott' német romanista injúriafelfogásnak a fölöttébb hasznos összekapcsolása. A svájci civiljogi kodifikáció ugyanúgy a (kis)polgárságnak hasznos jogképzésben találta meg a modern személyiségi jogi szabályozás értelmét, mint egykor Schiller Wilhelm Meistere életcélját a hasznos polgári tevékenységben lelta meg. Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy a svájci magánjogi (kereskedelmi jogi) jogalkotás az ideális jogok civiljogi be(vissza)szippantása tekintetében ugyanúgy új korszakot nyitott a modern polgári jogi kodifikációtörténetben, mint az utolsó befejezett drámai műve, a *Wilhelm Tell* (1804) Schiller munkásságában. A civiljogi eszmei jogképzés forrása és éltető gondolata a (kis)polgári szabadságeszme volt (csakúgy, mint Schiller drámai művében), és ettől lett több a kodifikáció pusztán jogképzésnél: az általános személyiségi jog polgári jogi megfogalmazása és az ahhoz kapcsolt elégtétel-konstrukció a függetlenségét Európában elsősül kivívó Svájc polgárságának akár szimbóluma is lehetne.

Mihelyt azonban az alapok érvényüket veszítették, s a forrás (a kispolgárság domináns szerepe) fokozatosan elapadt, a remekműnek tartott hasznos jogképződés is sorvadni kezdett. A gyorsan, robbanásszerűen megjelenő tökekkoncentráció, amely az individualizmusnak sehogyan se kedvezett, mert lényege szerint személytelen volt, továbbá a 'nagyhatalommá' erősödő és kommercializálódott sajtó, végül a nem személyiségpárti liberális szabadelvűség a remekművön a pozitív jogban és a gyakorlatban egyaránt réseket tört, azt rombolni kezdte. Az első modern tételes jogi megfogalmazás azonban mégis előre nézett, és a távolba, a jövőbe tekintett, mint Schiller szeme a Goethével közös szobron, ahol elérhető eszmények élnek. Hogy ide – a német jogfejlődéssel ellentétben – Svájc a második világháború után még nem ért el, az is Svájc sajátos 'történelmi határhelyzetének' tulajdonítható.

---

⁷³ SÓLYOM i. m. (2. lj.) 304–305.

Bizonyos azonban, hogy napjainkban már Svájc is az elérhető eszmények küszöbén topog.⁷⁴ Ezek pedig nem kevesebbel kecsegtetnek, mint amit a fejezet motójában Gieskerrel mondtunk: az elégtételadásra, az eszmei jóvátételre vonatkozó jogok funkciója nem azoknak az emberi javaknak a védelme, amelyeket az ember szerezhet, hanem amelyek az embert illetik, az emberi személyiséget kiteljesítik, mert azok a személyiség immanens alkotóelemei. Az már a történelem fintora, hogy az ideális jogok és az eszmei kártérítés jogintézményében eleddig Svájcban az úttörők, az előőrsek sorsa teljesedett be: ‘az elsőből utolsók lettek’, és mire erre ráeszméltek, késő volt: már H. G. Wells időgépén is haszontalan lett volna visszamenni a múltba. Érdemesebb előre tekinteni.

---

⁷⁴ A változtatás igényére, a kodifikációs javaslatokra és a BG legújabb elmozdulásaira lásd Pierre TERCIER: L'évolution récente de la réparation du tort moral. *Schweizerische Juristen-Zeitung* (1984) 53–59.; Peter Stein: *Genugtuung und Integritätsschaden, Juristische Schriften des TCS*. Genf, 1987; Klaus HÜTTE: *Genugtuungsrecht im Wandel. Schweizerische Juristen-Zeitung* (1988) 169. skk.; Roland BREHM: *Berner Kommentar*, VI/1. Bern, Stämpfli, 1987. OR 47. cikk.

A nem vagyoni érdekek védelmének francia útja: *le dommage moral*

„Il faut donc affranchir l’homme.

Il faut dégager de ses entraves la volonté humaine. [...]

Ils proclament le droit naturel.”

Philippe Sagnac: *La législation civile de la Révolution française (1789–1804)*

„Il faut une réparation.”

Code civil

A nem vagyoni kártérítés ősi jogforrását az *actio iniuriarum aestimatoria* prétori konstrukciójában találó német jogfejlődéssel szemben a francia jogban az ideális jogok oltalmazása másfajta ‘diadalúton’ haladt. Itt – a német technika és bölcelet kvázi reciprokaként – eszme és praxis nem azt bizonyította, hogy a magánjog intézményrendszereiben az ideális jogszféra benne van, hanem a maga természetességében kinyilvánította, hogy benne kell lennie. A bizonyítás eredménye, amit a 19. századi német szellem produkált, lesújtó, az ugyanis az immateriális kártérítést „köldöktől állig kettéhasította, s várunk [azaz a Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)] ormára tűzte a fejét” (William Shakespeare: *Macbeth*). A franciák ezzel szemben azt tették, amit Jean-Jacques Rousseau a *Társadalmi szerződés*ben: nem azt bizonyította, hogy csakugyan volt „társadalmi szerződés” a nép és a fejedelem között, hanem egyszerűen megállapította, hogy kellett lennie – csakis így lehetett ez a könyv a népfelség jogának proklamációja.

Tudott, hogy a francia jogfejlődés sajátoságosképpen sokkal kisebb mértékben áll a római jog hatása alatt, mint a német. A Gallia területét meghódító frankok nyelvi kettéosztottsága a jogfejlődésben is erőteljes kettősséghez vezetett. A déli rész az ún. *pays de droit écrit* területe volt, római (vulgár-) jogi uralom alatt, az északi viszont a *pays de droit coutumier*, a germán eredetű szokásjogok befolyása alá került. A *coutume*-ök szövegrögzítése, majd a királyi *ordonnance*-ok bizonyos egységet hoztak a jogfejlődésben, s annak óriási lökést adott a francia merkantilizmus, Jean-Baptiste Colbert tömeges eljárási és kereskedelmi jogi kodifikációja, valamint a 16. és 17. századi – Olaszországból induló – humanista iskola Cujaciusnak, a római források legnagyobb exegétájának, és Hugo Donellusnak, a Friedrich von Savigny előtti jogtudomány legnagyobb szisztematikusának a vezetésével. A francia humanista iskola mintegy nagy szellemi előőrsa volt Jean Domat és Robert Pothier munkásságának, akik az *ancien régime* jogának közös alapelveit levonták, és előkészítették minden idők polgárságának eszményi civiljogi jogképződményét, a Code civil des Français monumentális törvényt.

Ahogy a franciák történelme – mint mondani szokták – a nagy forradalommal vette kezdetét, ugyanúgy a francia magánjog története is tulajdonképpen itt kezdődött. Nemcsak azért, mert amint a világ egy csodával, ti. a világteremtéssel indult, ugyanígy a francia civiljogtörténet első eredeti ténye is, ti. a Code egy csoda (s egyben egy világ teremtése) volt, hanem mert a Code egyben a modern polgári jogrend első, s mindjárt a legtökéletesebb, teljes alapvetésének bizonyult. Hatása és szelleme nemcsak a francia sasok nyomán fészkelte be magát egész Európába, hanem a benne foglalt nagy polgári illúziók miatt is. Cikkelyei között ott sorakoznak a polgárság forradalmi eszméi, de a forma még javában arisztokratikus. A kódex ugyanúgy az arisztokratikus kultúra utolsó felvonása, mint a „szabadság, egyenlőség, testvériség” eszméinek polgári jogi visszhangja.

A Code tartalmában nagyobb mértékben támaszkodik az északfrancia *coutume*-ökre, mint a római jogra. Ahogy tág és rugalmas deliktuális jogában a *lex Aquilia* nyomai csak áttételesen ismerhetők fel, ugyanúgy az *actio injuriarum aestimatoria* konstrukciója is a kódexen kívül rekedt. A Code, ahogy a személyiségi jogokon is szó nélkül túllépett, ugyanúgy nem rendelkezett azok eszmei kártérítéssel való védelméről sem. Az 1789-es Déclaration 4. cikkének szabadságethosza a civiljogi kodifikáció számára nem mutatott fel semmiféle olyan közvetlen hatást, mint amilyent a későbbi irodalom az alkotmányos alapjogok direkt magánjogi vonatkozásaival kapcsolatban felismerni vélt. Mégis, a kódex generálklauzulán nyugvó felelősségi rendszere elérte azt a magasságot, amelyet a forradalom a magánjog számára egyáltalában lehetővé tett. S ez akkor is igaz, ha éppen a felelősségjogi megoldásában nem volt semmi forradalmi. A Code híres 1382. cikkének gondolata már benne volt az *ancien droit*-ban; egyébként is, az maga a megtestesült kompromisszum. Mégis a konstrukció óriási érdeme, hogy teret hagyott a nem vagyoni értékek felvételének ugyanúgy, mint a *responsabilité du fait des choses inanimées* bevezetésének. Ebből a szempontból majdnem mindegy, tudták-e a törvénytírók, hogy valóban forradalmi, vagy kompromisszumos jogalkotást készítettek elő.

A francia felvilágosodás optimistái sem hitték, hogy az általuk megfogalmazott szabadság gondolat majd nagy történelmi hullámverésbe torkollik. A 18. század, ez a nagy karnevál, mégis a franciák százada volt. Nemcsak mert a tett és a szabadság heroikus kultuszában már mintha a forradalmi és napóleoni idők lelkesedését szöszöltette volna meg, és nemcsak mert a felvilágosodás valóban megvetette a nem feudális, az emberi jogokon és az egyéni szabadságon alapuló társadalom eszmei alapjait az *ancien régime* arisztokráciájának hatalmával szemben (amely miatt a forradalomnak ki kellett törnie), hanem mert a Code alapintézményeinek kidolgozásával (tulajdon, szerződési szabadság, deliktuális felelősség) áttörte a polgári kibontakozás utolsó formális gátjait is. A század vagy a századforduló nagy hagyatéka a ‘magánjogi örökléstörténetben’ az aktivista művészi attitűd nagy megtestesítőjének, az ész, a haladás, a tudomány és a jövő *par excellence* képviselőjének, Voltaire-nek a hagyatékához hasonlítható. A nagy géniusz támadásai nem döntöt-

ték meg Szent Péter köszikláját, sőt romboló hatása elmúlt, de ami jó és érték volt benne, azzal sokat gazdagodott a világ. Ugyanígy elmaradtak a forradalom rombolásai és torzulásai, de a polgári és emberi eszmény – amiért a forradalom kirobbant – a Déclarationba és a Code civilbe vésvé megmaradt.

A civiljog tudósai lassan már két évszázada csodálattal nézik a párizsi Cour de Cassation [Legfelső Semmitőszék] nagytekintélyű bírait,¹ akiknek az egész kártérítési és felelősségi jogot illetően szinte kizárólagos szervezője a Code civil még Domat formulázta 1382. és 1383. cikkének generálklauzulája, s akik ezzel a szüksézszerűséggel is nagyszerűen megvannak. A Code csak a vétkes károkozó kártérítési kötelezettségét deklarálja, arról azonban, hogy mikor jogellenes és vétkes a károkozás, s hogy kár alatt mit kell érteni, már mélységesen hallgat. Mintha a porosz Frigyes bizalmatlansága a bírakkal szemben itt a visszájára fordult volna. A felelősség kardinális és technikai kérdéseinek megválaszolását a generálklauzula egyaránt a bírákra hagyja. S azok a közel két évszázad alatt gazdag kazuisztikával töltötték meg a generális konstrukciót mind a *faute* konkretizálását, mind a *dommage* kategóriáinak a kibontakoztatását illetően.²

A hatalmas eszmemű redaktorai Pothier és Domat tanai alapján valószínűleg nem gondoltak a deliktumokra és a kvázideliktumokra vonatkozó szakaszok formulálásánál az immateriális kártérítésre, legalábbis a korai források ezt tanúsítják.³ Léontin-Jean Constantinesco idézi azonban az uralkodó jogfelfogást,⁴ amely szerint, ha a törvényszerkesztők a hatalmas munka során szembesülnek a problémával, felvették volna azt a kódexbe. Ennek a nézetnek azonban több szempont is ellentmond. Mindenekelőtt az a tény, hogy maga a Code más helyen tartalmaz különös szabályokat az ideális jóvátételre,⁵ ugyanakkor a sértett javára szóló pénzbeli elégtétel fizetési kötelezettséget rendel a Code pénál néhány rendelkezése is.⁶ Ennél

---

¹ Így kezdi Ernst von Caemmerer híres tanulmányát a deliktualis felelősség fejlődéséről, nem titkolva a Code iránti saját csodálatát sem. ERNST VON CAEMMERER: Wandlungen des Deliktsrechts. In: *Hundert Jahre deutsches Rechtsleben: Festschrift zum hundertjährigen Bestehen des Deutschen Juristentages 1860–1960*, II. Karlsruhe, Müller, 1960. 50.

² További bőséges irodalmi utalásokkal Henri MAZEAUD – Léon MAZEAUD – Jean MAZEAUD – François CHABAS (szerk.): *Leçons de droit civil*, II. Obligations théorie générale. Párizs, Montchrestien, 1991. 440., 417.

³ Ekkehard Kaufmann idézi Karl Zachariä híres, francia civiljogról írt kézikönyvének első kiadását, amely a *dommage moral* létezéséről nem tesz említést. Ekkehard KAUFMANN: Dogmatische und rechtspolitische Grundlagen des § 253 BGB. *Archiv für die civilistische Praxis* 162 (1963) 433., 55. j.

⁴ Léontin-Jean CONSTANTINESCO: Die Persönlichkeitsrechte und ihr Schutz im Französischen Recht. *Archiv für die civilistische Praxis* 159 (1960) 338.

⁵ Így pl. a Code civil 52., 68., 179. cikkei. A 301. cikk jelenlegi formájában 1945 óta van hatályban, amely lehetővé teszi, hogy váláskor a vétlen házastárs volt házastársával szemben nem vagyoni kárt is érvényesítsen.

⁶ Code pénál 110., 114., 119., 430. cikk.

is fontosabb azonban a Jean Carbonnier által felhívott történeti szempont,⁷ hogy ti. a régi jog (*ancien droit*) ismerte és alkalmazta az erkölcsi károkért való pénzbeli kártérítést (*réparation pécuniaire du dommage moral*).

Carbonnier hivatkozik François Dareau 1775-ben megjelent injúriatanulmányára,⁸ amely nagyon is tudatosan különböztet a latin terminológiának megfelelően *damnum injuria datum, pour le dommage matériel* és az *actio injuriarum, pour le dommage moral* között. A tanulmány szerzője kifejezetten utal a Code alkotói-nak hezitációjára a *dommage moral* tételezésével kapcsolatban, s nagyon valószínű, hogy azt – Pothier elmélete alapján – tudatosan, annak büntetőjogi karaktere miatt vetették el („le dommage moral résultait d’un délit pénal”).⁹ Carbonnier a probléma természetjogi összefüggésére is rámutat [noha a természetjogi hatást – az Allgemeines bürgerliches Gesetzbuchhal (ABGB) szemben – a Code tekintetében nemigen szokták emlegetni], s idézi Hugo Grotiust,¹⁰ aki a testi károkat a kár speciális elemeként (*spécialement pour le dommage corporel*) tüntette fel, s akinek hatása a kódex alkotóira nem tűnt el nyomtalanul. Sokkalta hihetőbb ezért, hogy az ideális károk külön tételezése a *doctrine de la „peine privée”* miatt maradt el.¹¹

A *peine privée* (privátbüntetés) tana aztán sokáig feledésbe merült. Csak egy évszázaddal később támasztotta fel újra Louis Hugueneý,¹² akinek elméleti megalapozása óta az irodalom gyakorta felemlíti és argumentálja az ideális kártérítés büntetőjogi karakterét. Ez a felfogás azonban soha nem vezette el a francia bírói gyakorlatot arról az útról, amely Pothier tagadó álláspontjától a párizsi bíróság 1963. évi döntéséig vezetett (ha néha kanyargósan is), amely határozatában a bíróság egyenesen a francia *ordre public*be ütközőnek találta a nem vagyoni kártérítés kizárását („qui exige que la victime d’un fait illicite reçoive la juste mais entière réparation du préjudice qu’elle a subi”).¹³

A Code *clausula generalis*án alapuló áttörést a Cour de Cassation 1833. évi ítélete jelentette, amely a *dommage matériel* és a *dommage moral* kategóriáit közös nevezőre hozta.¹⁴ A közös nevező a szó szoros értelmében azt jelenti, hogy a bíró-

⁷ Jean CARBONNIER: *Droit civil*. 4. Les Obligations. Párizs, Presses Universitaires de France, 1990. 208.

⁸ François DAREAU: *Traité des injures*. Párizs, Prault, 1775. XI. fejezet, 2. szakasz.

⁹ Charles AUBRY – Charles RAU: *Cours de droit civil français*. Párizs, Cosse, 1939. IV. k., 445. §, 2. j.

¹⁰ Hugo GROTIUS: *A háború és béke jogáról*. Budapest, Akadémiai, 1960. II. k., 17. fejezet.

¹¹ Georges RIPERT: *La règle morale dans les obligations civiles*. Párizs, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1949. 336. skk.; Paul ESMEIN: *La commercialisation du dommage moral*. Párizs, Dalloz, 1954. chron. 113.

¹² A szerző híres disszertációjában egyértelműen arra az álláspontra helyezkedik, hogy a morális kártérítés szubsztanciális eleme a magánbüntetés. Louis HUGUENEY: *L’idée de peine privée en droit contemporain*. Párizs, Rousseau, 1904. 414–416.

¹³ Párizs, 2.10.63, D. 1964, idézi CARBONNIER i. m. (7. lj.) 211.

¹⁴ Ch. réun. 15.6.33, S. 1833.1.458, idézi MAZEAUD et al. i. m. (2. lj.) 420.

ságok a vagyoni és a nem vagyoni kártérítést egy összegben, összevontan állapítják meg, mintegy ezzel is hangot adva annak a határozott álláspontnak, hogy vagyoni és erkölcsi kár között (mivel a kárfogalomnak a morális kár is immanens tartalmi eleme) nem lehet különböztetni. A Code 1382. és következő cikkei jelző nélküli *dommage*-fogalmat használnak, így mindenféle különös magyarázat nélkül mintegy evidenciaként következik a mindenfajta megszorítás nélküli (azaz teljes) kártérítési kötelezettség elvéből az immateriális károkért való helytállási kötelezettség is.

A Code hatálybelépését követő alig negyedszázad eltelte után ezt a 'mérőföldes ugrást' az irodalom nem fogadta egyhangú lelkesedéssel. A bírálók egy része az ideális károk megmérhetetlenségére, továbbá az eszmei sérelemokozások pénzzel való kiegyenlítésének inkompenzurábilítására hivatkozott.¹⁵ Különösen félték a szerzők attól, hogy a kártérítési jog eszménye, az az ideál, amelyre a polgárság győzedelmes heurékát zengett, hogy ti. a Code függetlenítette a kártérítést a károkozó vétkességének fokától, a morális kártérítés alkalmazásával csorbul. A bíró itt ugyanis elkerülhetetlenül beviszi a mérlegelés szempontjából az okozó és az okozás körülményeinek a vizsgálatát, s ez ellenkezik a nagy civiljogi újítással, azaz, hogy a kártérítés nagyságának, mértékének függetlennek kell lennie a károkozó szubjektív szempontjaitól.¹⁶ Más álláspontok szerint csak bizonyos deliktumoknál, illetőleg meghatározott speciális károkozási formációknál fogadható el az immateriális kártérítés alkalmazása. Különösen ott, ahol a személyi sérelemokozás *partie sociale du patrimoine moral*, azaz ahol az ideális szféra az ember szociális vonatkozásaiban, pl. a tekintélyben, a hitelben, egy másik emberhez való személyes kapcsolatban, viszonyban manifesztálódik. Itt a reparációképesség pusztán az érzelmi értékek megsértésének ellentételezésében áll (*atteinte au sentiment d'affection*).¹⁷

A francia burzsoá eszményét féltő aggodalmakat az irodalom színvonalasabb része mára már teljesen eloszlatta. A különböző álláspontokat ütköztető, nehézkes, túldimenzionált és szörszálhasogató német forrásokkal szemben szinte meglepő az a francia könnyedség és természetesség, ahogy teória és praxis a teljes kérdés-komplexumot felfogja. Szinte mindenki számára magától értetődő és nyilvánvaló, hogy a rendszernek nincsenek külön értékelhető elemei: a kárt a felelős köteles megtéríteni, s ha a kár immateriális, ez a felelősségén mit sem változtat.

---

¹⁵ Gabriel BAUDRY-LACANTINERIE – Louis BARDE: *Traité théorique et pratique de droit civil. Des obligations*. Párizs, Larose–Tenin, 1905. Idézi Geneviève VINEY: *Traité de droit civil. Les obligations. La responsabilité: effets*. Párizs, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1988. 105.

¹⁶ MAZEAUD et al. i. m. (2. lj.) 419.; CARBONNIER i. m. (7. lj.) 210.; VINEY i. m. (15. lj.) 106.; korábban Aubry és Rau tankönyvében még határozottabban fogalmazódott meg ez az álláspont.

¹⁷ ESMEIN i. m. (11. lj.) 113.; François GIVORD: *La réparation du dommage moral*. Grenoble, 1938. 26. skk.

Ma már az sem állítható, hogy a jogirodalom a Cour de Cassation 1833. évi döntését olyan horderejű határozatként aposztrofálja, mint a veszélyes üzemi felelősséget a Code 1384. cikkébe inkorporáló 1896. évi ítéletet.¹⁸ Már a századfordulótól kezdve minden szakmabeli számára teljes evidencia, hogy az 1382. cikk a nem vagyoni károk megtérítésére is vonatkozik. Igaz, az 1833. évi ítélet eredetileg sem volt nagy irodalmi vita zajától kísérve annyira hangos, mint az 1896. évi határozat. Az elmélet álláspontja homogén abban, hogy a bírói gyakorlat jól sáfárkodik a nagy elődöktől ráhagyományozott generálklauzulával, s a jogalkalmazást elemezve, attól erőteljesen befolyásoltan inkább valamiféle rendszeralkotásra és az immateriális jogszféra civiljogi dogmatikai megalapozására törekszik.¹⁹

Mivel a bíróságok – ellentétben a kontraktuális felelősséggel – nincsenek kötve az 1150. cikkhez, kezdettől fogva megítélhették a deliktuális jogban az előre nem látható és a közvetett károkat is (*dommage indirect*). Sőt, erre a Code korabeli dokumentumai kifejezetten biztatták is a gyakorlatot.²⁰ Minthogy pedig a kártérítés mértékét az okozott kár teljessége – és csakis az – határozza meg, kezdettől fogva kizárólag a bíróságoktól függ a ‘kármező’ tartalmi kitöltése. A kártérítés terjedelmének teljesen szabad bírói mérlegeléssel való megállapításának lehetősége vezetett egyfelől a morális személyiség (*personne moral*) megkonstruálásához, másfelől a *dommage matériel* és *immatériel* káralakzatainak kiépítéséhez, majd egybefoglalásához.²¹

Az immateriális szférába mindenekelőtt a testi integritáshoz és sérthetlenséghez való jog (*intégrité physique*) tartozik. A *pretium doloris* – mint a neve is mutatja – a fizikai fájdalomért megítélt pénzbeli kárpótlásként alakult ki.²² A fizikai fájdalomkokozások, testi sértések, egészségkárosítások mellett – amelyeknek különös jelentősége van az 1985. július 5-i törvénnyel szabályozott közlekedésjogban, amely *pseudo no-fault* joganyagként tételeződött²³ – a lelki szenvedés, a puszta pszichikai fájdalom (*souffrance purement psychologique*) és az ember emocionális világában való sérelemkokozás is a *dommage moral* kármezőjébe tar-

¹⁸ CAEMMERER i. m. (1. lj.) 50. D. P. 1897. 1. 433.

¹⁹ Gérard MÉMETEAU: La réparation du préjudice moral. *Gazette du Palais* (1978) 400. skk.; Max LE ROY: *Un tournant dans l'évaluation du dommage corporel*. Párizs, Dalloz, 1981. 37.

²⁰ CARBONNIER i. m. (7. lj.) 206.; MAZEAUD et al. i. m. (2. lj.) 420.; VINEY i. m. (15. lj.) 105–106.

²¹ René SAVATIER: *Traité de la responsabilité civile en droit français*. Párizs, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1951. 785.; René SAVATIER: *Le dommage et la personne*. Párizs, Dalloz, 1955. chron. 5.

²² MÉMETEAU i. m. (19. lj.) 405.; GIVORD i. m. (17. lj.) 27.; LE ROY i. m. (19. lj.) 37.

²³ Az új törvény újításainak részletes bemutatását lásd LÁBADY Tamás: *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből*. Pécs, Pécsi Szikra, 1990. 67–68. A személysérüléses nem vagyoni károkkal való összefüggésre lásd Yvonne LAMBERT-FAIVRE: *Le droit du dommage corporel*. Párizs, Dalloz, 1990. 56. skk.

tozik. Az ide integrálódott károk különös terminológiája a *préjudice esthétique*, illetőleg a *préjudice d'agrément*, amely valamely kellemesség, kényelmesség elvesztését, hátráltatását, akadályozását, azaz általában az életminőség valamely sérelmét, csorbulását (*une sorte d'atteinte à la qualité de la vie*) jelenti.²⁴ Az elmélet ezeket a károkat *dommage moral par ricochet*-ként, azaz indirekt károkként is karakterizálja a *dommage corporel*en belül, míg a közvetlen testi fájdalmat *dommage direct*nek nevezi.²⁵

A morális személyiség fenomenójának megkonstruálásából következik az ún. *sentiments d'affection* egészen különös kezelése, a lelki fájdalmat, kétségbeesést, érzelmi 'roncsolódást' kiváltó harmadik személyeket ért halálesetek, balesetek, testi sérülések esetén. Az idetartozó ideális jogok és morális károk oly sokfélék, hogy ezek szisztematikus rendbe össze sem állíthatók. A szeretett lény elvesztésétől a hozzátartozó halálán keresztül eszmei reparációra való jogosultságot vált ki egy kedves háziállat elpusztulása vagy egy előszereteti értékkel bíró tárgy elvesztése, megsemmisülése. Így a *dommage résultant de la mort* mezejébe implikálódik a *droits recueillis dans la succession de la victime* csakúgy, mint a *droits propres des tiers lésés par l'accident mortel*.²⁶

A hozzátartozó vagy más olyan személy, aki érzelmileg különösen közel állt a károsulthoz, nemcsak halála, hanem súlyos balesete, szenvedése vagy maradandó sérülése, fogyatékosága által is kiválthatja a közvetett morális kár iránti igényt. Így a gyakorlat következetesen védi a házasság örömszerző funkcióját, ezért elismeri az immateriális kártérítésre való jogosultságát a nem sérült házastársnak is, ha a másik házastárs balesete folytán a házaselet elnehezült vagy lehetetlenné vált (*privation des joies mariage*), külön, önálló kársoportként kezeli a fiatalok erkölcsi kárait (*préjudice juvénile*), és az újabb gyakorlat honorálja az ún. sokk-károkat is, azaz a szeretett lény szenvedésének az átélését, a balesete, fájdalma, szenvedése által kiváltott megrázkódtatást. Az irodalom ezeket a károkat kivételes karakterű *préjudice moral d'un caractère exceptionnel*nek, indirekt vagy reflex *dommage réflexi*, *dommage médiat* károknak nevezi, és a felelősségjogban benne rejlő, implicit szankcióként (*consécraiton implicite*) fogja fel.²⁷

A természetjog személyiségi jogi böleselete a francia kodifikációra közvetlen hatással nem volt, s nem gyakorolt arra egyenes befolyást a forradalom emberi jogi kiáltványa s alkotmányos jogokká váló polgári alapjogi katalógusa sem. A Code a személyiségi jogok magánjogi vonatkozásainak törvénybe foglalásáig nem jutott

²⁴ CARBONNIER i. m. (7. lj.) 207.; MAZEAUD et al. i. m. (2. lj.) 417.; LE ROY i. m. (19. lj.) 39.

²⁵ CARBONNIER i. m. (7. lj.) 207., a).

²⁶ MAZEAUD et al. i. m. (2. lj.) 421–423.; CARBONNIER i. m. (7. lj.) 207., b).

²⁷ LE ROY i. m. (19. lj.) 121.; CARBONNIER i. m. (7. lj.) 209.; VINEY i. m. (15. lj.) 106.

el, a személyiségi jogokon „hallgatólagosan túllépett”,²⁸ a személy védelmét általánosságban, a bírói gyakorlatra hagyatkozva, a deliktuális felelősség körébe építette be.²⁹ Pontosabban a Code 1382. cikk generálklauzulája alkalmas arra, hogy abba az ítélkezési gyakorlat (és az elmélet) a személy teljes jogállásának, materiális és immateriális javainak hiánytalan oltalmazását beemelje. A BGB enumeratív konstrukciójával szemben a személyiségi jogok magánjogi szankcionálásának ‘agyonhallgatása’, ugyanakkor a deliktuális felelősség általános sémája az átlagjogászt is alkalmassá teszi arra, hogy a kettőt összekapcsolja. Nem kell mást tenni, mint a személyiséget a generálklauzula alá szubszumálni, a személy anyagilag megmérhetetlen, ideális értékeit kárrá, pénzértékké transzformálni, s ezt az értéket azután a kárfogalomba integrálni. Azonban a történelmi pillanat, amikor a francia jogalkalmazó szembesült e jogmagyarázat lehetőségével, nem kedvezett e technika alkalmazásának. A múlt század második harmadában, a klasszikus liberalizmus körülményei között a vagyonyogot jelentő magánjogot aligha lehetett volna sikerrel megtűzdelni a személyiségi jogokkal.

Így a francia jog más utat taposott ki. Az általános deliktuális felelősség leple alatt megkonstruálta a ‘morális személyiséget’, és ennek megsértését – a vagyoni károktól függetlenül – pusztán erkölcsi kárként fogta fel (*dommage purement moral*). Az erkölcsi károk tehát a morális személyiség megsértéséből fakadnak („ils résultent de l’atteinte les personnes morales”). Minthogy pedig a *clausula generalis* nagyvonalúan csak a ‘kár’ megtérítésére kötelez, a kártérítés teljességében benne kell lennie az erkölcsi károknak is.³⁰

A klasszikus francia polgári jog kialakulása, azaz a Code megalkotása során és azt követően még hosszú ideig nem számoltak tehát a személyiségi jogokkal. A múlt század második harmadától kezdődően így Franciaországban nem az elismert és meglevő személyiségi jogokat vonták a Code deliktuális felelősséget szabályozó rendelkezéseinek oltalma alá, hanem megfordítva: a kártérítés teljességét deklaráló deliktuális jogból alakították ki a morális kár fogalmát, és annak egyes elemeit, szelvényeit vetítették ki a személyiségre. A személyiségi jogok tehát tulajdonképpen a morális károk metamorfózisaként tűntek fel a magánjog égboltján.

²⁸ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 5.; lásd még 21. ljt.

²⁹ Egy egységes és széles körű szabályozás a személyiségi jogok védelmére a törvényből hiányzik. Az ezzel kapcsolatos reformjavaslatokhoz lásd CONSTANTINESCO i. m. (4. ljt.) 321., 343–344.

³⁰ Boris STARCK: *Droit civil: obligations*. I. Responsabilité délictuelle. Párizs, Litec, 1988. 114. Starck a morális károkat a személyiségi jogok, az individuális és familiáris jogok megsértéséből, általánosságban az *atteinte aux droits extrapatrimoniaux*-ból vezeti le, ez a nézet azonban már csak a 20. század személyiségi jogi elméleteinek a visszatükröződése. Lásd CONSTANTINESCO i. m. (4. ljt.) 322–324.

A köz- és büntetőjogi elemektől a nagy kodifikációval megtisztult magánjog így saját világából, immanens elemeiből építette ki a személyiségvédelem civiljogi formáit. Ezért van az, hogy a közjognak és az alkotmánynak a magánjogra gyakorolt közvetlen hatása kérdésében nincs is a franciáknak jelentős magánjogi elméletük.³¹

Ez a folyamat a gyakorlatban, részeredményeken keresztül, különböző immateriális keresetformák elismerése útján ment végbe, és csak fokozatosan jutott el az elméleti általánosításhoz: a vagyoni jogok megsértése materiális, az immateriális javakhoz fűződő jogok megsértése pedig immateriális kártérítési kötelezettséggel jár.³² Az első tudományos kísérlet a személyiségi jogok magánjogi általánosítására és rendszerbe foglalására már a századforduló után történt, és ez is az elméletben jó időre kudarcra ítéltetett.³³ Csak évtizedek múltán kezdődött el a személyiségi jogok – magánjogi – elméleti megalapozása, amelynek során az irodalom elsősorban a Code 6. cikkében deklarált alapelvekből, a jó erkölcs és az *ordre public* kényszerítő elveiből származtatja a személyiségi jogokat, a meghatározó, döntő forrás azonban továbbra is az 1382. cikk.³⁴

A gyakorlat az 1833. évi átütő jelentőségű ítéletet követően fokról fokra egyre teljesebbé formálta a morális személyiséget, és egyre több erkölcsi értéket vont a deliktuális jog oltalma alá. A vétkességi felelősség formulájában megelevenedő és védelem alá helyezett 'hétköznapi' morális értékek személyiségi jogokká való transzformálódása a természetjog gazdagságával vetekedő személyiségi jogképzésekhez vezetett. A hibás tinktúra okozta bőrkiütés miatt azért megállapított a *dommage moral*, mert a tinktúra felhasználója a báli szezon két és fél hónapja alatt nem viselhetett décolletét, teremti meg a „décolleté viseléséhez való jogot”,³⁵ amely szinte tökéletes refrénje a 18. századi természetjogi töprengésnek: van-e joga egy fiatal lánynak az amúgy egészségtelen fűző használatához?³⁶ Ugyanígy a kékviolá-

---

³¹ Az ún. *Lehre von der Drittwirkung* a német magánjogi irodalom 'kulcstana' az alkotmányos személyiségi jogok magánjogi megalapozása tekintetében. A tan megfogalmazása Nipperdey nevéhez fűződik. Lásd Hans C. NIPPERDEY: Die würde des Menschen. In: *Die Grundrechte*, II. Berlin, Duncker & Humblot, 1954. 35. skk.

³² Henri MAZEAUD – Léon MAZEAUD – André TUNC: *Traité théorique et pratique de responsabilité civile*. Párizs, Montchrestien, 1957. 293. skk.

³³ E. H. PERREAU: Des droits de la personnalité. *Revue trimestrielle du droit civil* (1909) 501–536.

³⁴ Roger NELSON: *Les droits extrapatrimoniaux*. Lyon, Bosc, 1939. 36. skk.; MAZEAUD–MAZEAUD–TUNC i. m. (32. lj.) 294–295.

³⁵ Más kérdés – és itt ezt az összefüggést nem elemezzük –, hogy a 'sértett' Broglie hercegné volt. Trib. civ. Seine 11.10.37, *Gaz. Pol.* 1937. II. 792. A társadalmi állás és a nem vagyoni kártérítés kapcsolatának vizsgálatára lásd EÖRSI Gyula: Változatok a sérelemdíj sémájára. *Állam- és Jogtudomány*, 1983.

³⁶ A kérdésfeltevést lásd SÓLYOM László: Mit szabad és mit nem? *Valóság*, 1985/8., 16.

ra sikerült hajszókitésért megítélt erkölcsi kártérítésből önálló jogosultsággá váló, a „hajszín szabad megválasztásához való jog”³⁷ a „szakáll és a bajusz tetszés szerinti vágásához való” veleszületett, természetes jogra rímel.³⁸

A bírói jogképzések e gazdag variációi csak nagyon lassan, valójában e század közepétől kezdődően – és csak az elmélet közbejöttével – állnak össze rendszerré. S az elmélet érdeme az is, hogy a vázolt folyamat megfordul: a deliktuális jog a magánjogi személyiségvédelem legfőbb eszköze lesz, s immár nem forrása annak.³⁹

A vallási érzületet és a világnézeti semlegességet már a múlt századtól kezdve erőteljesen védő, így egy nem egyházi temetésen a falu plébánosa által elrendelt, a temetés idejére szóló harangzúgás,⁴⁰ egy gyermek szülői hozzájárulás nélküli titokban való megkeresztelése,⁴¹ vagy éppen egy templomi gregorián kórusba való felvétele,⁴² egy izraelita istentisztelet megzavarása stb.⁴³ miatt morális kártérítést megállapító bírói ítéletekből így alakítja ki az elmélet a *liberté de conscience* (a lelkiismereti szabadság) alapjogát. A feleség kényszerű felbontása,⁴⁴ vagy levelének férje általi felbontása⁴⁵ miatt megítélt *dommage moral* lesz a forrása az intimszférához való szabadságjognak (*liberté de la sphère d'intimité*); az *atteintes l'honneur* (becsületsértés) miatt megítélt eszmei kártérítések keletkeztették a *diffamation* injúriáit,⁴⁶ az *atteintes au nom* különböző tényálláskörében elfogadott morális kártérítési keresetek, a képmás jogosulatlan felhasználása (*attientes à l'image*) stb. miatti kárpótlások ítélkezési gyakorlatának elméleti absztrakciója vezetett a személy polgári alapjogainak (*droits fondamentaux ou primordiaux de la personne*) megkonstruálásához.⁴⁷ A francia szisztematikusok elméleti általánosítá-

³⁷ Trib. de comm. de la Seine 1.4.1936. *Gaz. Pal.* 1936. I. 947.

³⁸ SÓLYOM i. m. (28. lj.) 51. A szerző az élethez és a testi épséghez való jogból származó apró, hétköznapi természetjogoknak gazdag tárárt mutatja be.

³⁹ A franciák itt körülbelül azt tették, amit a németek a Nibelung-énekekkel, amikor azt a német Iliásznak nevezték el. Amíg ugyanis a homéroszi költemények a görögség minden kultúrájának alapkövei voltak, addig a Nibelung-ének a 19. századig semmiféle szerepet nem játszott a németiség szellemi életében. Lényegében itt is – ugyanúgy, mint a németeknél – a jelen visszavetítése játszódik le a múlt megfejtésében.

⁴⁰ Civ. 3.3.15. D. P. 1920.1.108.

⁴¹ Court de Liège 5.5.09. D. P. 1911.2.364.

⁴² Tr. de Paix de Saintes 10.11.06. D. P. 1907.5.32.

⁴³ Cour de Paris, 1912. D. P. 294.

⁴⁴ Civ. 28.2.1954. D. 54.587.

⁴⁵ Civ. 28.4.1949. G. P. 1949.2.99.

⁴⁶ Az injúriák a sajtószabadságról szóló törvény (1881) szerint büntetőjogi védelem alatt is állnak. Lásd STARCK i. m. (30. lj.) 114.

⁴⁷ Az ítélkezési gyakorlat gazdag példatárát mutatja be CARBONNIER i. m. (7. lj.) 211–212.; MAZEAUD et al. i. m. (2. lj.) 420.; LAMBERT-FAIVRE i. m. (23. lj.) 285.; LE ROY i. m. (19. lj.) 57.; STARCK i. m. (30. lj.) 114–122.

sának eredménye a személyiségi jogok egyik különössége: a *libertés civiles*, amelyet Louis Josserand *virtualité du droit*-nak nevezett, s amely a házasságkötés szabadságától a lakóhely szabad megválasztásán át a lakás sérthetlenségéhez és kizárólagosságához való szabadságokat – és még sok más szabadságjogot – von egyetlen gyűjtőfogalom alá. Ez az általánosítás is őrzi azonban forrásait, a *dommage moral*-t megállapító bírói ítéleteket.⁴⁸ Az erkölcsnek és az erkölcsi kártérítésnek ez az összefonódása a személyiségvédelem magánjogi koncepciójával annyira szoros, hogy a személyiségi jogok mai rendszerbe állításánál is mindenütt ott találjuk az ‘erkölcsi jogok’ kategóriáit, sőt van, ahol a jog az erkölcs fölött már nem is gyámkodik.⁴⁹ Az új és újabb különös személyiségi jogok elismerése napjainkban is azáltal megy végbe, hogy a francia bíró a morális kártérítés megállapításánál jogot alkot, s azt az elmélet rendszerint a különös személyiségi jogok katalógusába sorolja be.

A morális kártérítés teoretikus megalapozása körében a praktikus francia gondolkodás nem állít fel megdönthetetlenek hitt elméleteket, s többnyire nem is törekszik kizárólagosságra. A *doctrine de la peine privée*⁵⁰ ma már ha nem is kivételes, de semmi esetre sem túlságosan hangos argumentáció. Az irodalom újra és újra, bűvópatakként feltörő magánbüntetés-gondolatát többnyire a tradícióval s a Code iránti tisztelettel „legyinti le”. A kódex nagyszerű újítása – hangzik az érvelés –, hogy a *réparation*-nak az 1382. cikkbe épülésével a büntetés teljesen kártérítésre változott – a deliktuális jog itt szabadult meg először és legteljesebben az aquilianusi jog pönális elemeitől.⁵¹

A szerzők arra egyáltalában nem fordítanak figyelmet, hogy a *faut* kategóriájának megtartásával a károkozói oldal polgári jogiasodása egyáltalában nem fejeződött be,⁵² és éppen ez az a szempont, ami a nem vagyoni kártérítésnél nem marad figyelmen kívül. A Code éppen úgy a vétkes megbüntetéséért ‘kiált’, mint pl. az ALR büntetési tételei, a *réparation* csak a károsult szempontjából tisztán kártérítés – s annak teljessége folytán a legtökéletesebb kiegyenlítés –, a károkozói pozícióban azonban a vétkességi elv fenntartásával nem veszítette el teljesen büntetési karakterét.

---

⁴⁸ Lásd különösen MAZEAUD–MAZEAUD–TUNC i. m. (32. lj.) 294. skk.; RIPERT i. m. (11. lj.) 342–344.

⁴⁹ STARCK i. m. (30. lj.) pl. 114. *atteintes au droit moral de l’auteur, atteintes la morale commerciale*-t állít a maga rendszerébe, ahol a szerzői személyiségi jogok helyett erkölcsi jogokról és tisztán üzleti erkölcsről van szó.

⁵⁰ VINEY i. m. (15. lj.) 4. – általában a *responsabilité*-vel összefüggésben és külön a morális kártérítéssel kapcsolatban uo., 105.

⁵¹ RIPERT i. m. (11. lj.) 346.

⁵² Az egész problémakör elméleti kifejtésére lásd SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai, 1977. 79. skk.; továbbá MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg, 1993. 47–59.

A probléma megkerülésével, illetőleg azon túllépve, a büntetési szempont alárendelődik a jóvátételnek, és abban többnyire el is tűnik. A *dommage moral* az elszenvedett fájdalom, hátrány, hiány, egyéb sérelem ellentételezése, s ha a pénzbeli kárpótlás itt alkalmatlan is a teljes kiegyenlítésre, „valamiféle kompenzáció még mindig jobb, mint a kárpótlás elvetése”.⁵³ A pénzbeli jóvátétel ugyanis lehetővé teszi az elvesztett érték mással való pótlását vagy helyettesítését,⁵⁴ ha már a megsértett becsületet vagy társadalmi megbecsülést meg nem történtté nem is teheti.⁵⁵

A bírói gyakorlat tettei azonban az egész problémakört sokkalta összetettebbé és bonyolultabbá avatják. A bíróság például az ún. hozzátartozói igényeknél a „rokoni érzés” megsértését honorálja morális kártérítéssel, s a „rokoni érzés” fennállását nem, vagy legalábbis nem kizárólagosan a rokonsági fok alapján határozza meg.⁵⁶ Az elméleti jogászok közül sokan a bíróságoknak a hozzátartozói igények elfogadásával kapcsolatos e gyakorlatát kifejezetten amorálisnak találják, és arra hivatkoznak, hogy ez a *vindicta familiare*, a családi bosszú nyílt elismerése.⁵⁷ Az irodalom e körben számos reformjavaslatot produkál, a bíróságok azonban „bevehetetlenek”. A rokon érzések elismerésével kapcsolatos ítélkezési gyakorlat hatására nézve Georges Ripert formulája rövid és rezignált: „chacun se crée victime.”⁵⁸

A jogalkalmazás más vonatkozásban is diadalmaskodik az elmélet felett. A bíróságok nemcsak a rokon érzések tiszteletben tartása, de a saját jogérzetük kinyilvánítása vonatkozásában is következetesek. Márpedig a francia bírák jogértelmezésével nemigen fér össze, hogy a vétkes mentesüljön akár azon az alapon is, hogy nincs morális kár. Így azután az ítéletekhez mintegy utánfutóként vagy emlékcédulaként hozzáragasztanak egy szimbolikus kármegállapítást (*franc symbolique*), és ezzel juttatják kifejezésre a vétkessel szembeni rosszallásukat. Márpedig ennek az eljárásnak nyilvánvalóan büntető jellege van.

A szimbolikus kármegállapítás hívja életre a *satisfaction* eszméjét.⁵⁹ Mialatt az irodalom a szatiszfakció-elégtétel kérdésében lényegileg szemantikai vitát folytat, s azt is elemzi, hogy a civiljogi magánbüntetés mennyiben konkurál a *ne bis in*

⁵³ MAZEAUD et al. i. m. (2. lj.) 417.

⁵⁴ SAVATIER 1951 i. m. (21. lj.) II. k., 93.; szerinte az immateriális kártérítésnek kifejezetten örömszerző célja van.

⁵⁵ Savatier szerint itt a kárpótlás *répugnant* szerepet tölt be. Uo., 94.

⁵⁶ A hozzátartozói immateriális károk elismerése vagy elutasítása kérdésében a bíróságok a keresetjog megadásával vagy megtagadásával variálnak. Lásd CONSTANTINESCO i. m. (4. lj.) 340–341.

⁵⁷ RIPERT i. m. (11. lj.) 346., *vindictam spirans*nak nevezi, és nyomatékosan ágál ellene. SAVATIER 1951 i. m. (21. lj.) 200.; itt elfogadhatónak tartja a magánbüntetés elismerését.

⁵⁸ RIPERT i. m. (11. lj.) 348.

⁵⁹ VINEY i. m. (15. lj.) 3.; SAVATIER 1951 i. m. (21. lj.) 93.; az elégtételnek a magánbüntetéssel szemben inkább a kompenzációs elemét hangsúlyozza: *satisfaction de remplacement*. Louis Josserand szerint viszont ennek tisztán pönális karaktere van. LOUIS JOSSERAND: *Cours de droit civil positif français*, II. Párizs, Sirey, 1939. 262.

idem és a *nulla poena sine lege* büntetőjogi elveivel, az elméleti kérdések iránt kevésbé fogékony bírói gyakorlat a Code 1382. cikkét következetesen úgy értelmezi, hogy a deliktuális jog főszerpontja a vétkeességből „mindenáron” folyó reparációs kötelezettség. Természetesen ennek az elvnek következetes keresztülvitele az objektív felelősségi tényállásoknál nem történik meg.⁶⁰

Végül a kontraktuális felelősség körében is figyelemre méltó diszkrepancia van elmélet és praxis között.⁶¹ A gyakorlat következetes abban, hogy a szerződési kötelezettség elszegése és a jogosulti *patrimoine moral* között közvetlen és előrelátható kapcsolat van, így a jogosult erkölcsi kárát is megítéli.⁶² A jogalkalmazás tehát nem veszi figyelembe a vagyoni károk megtérítésére vonatkozó szerződésszegési korlátokat a *dommage moral* iránti igények elbírálásánál.⁶³

Justus Hedemann a magánjog 19. századi fejlődéséről írt remekművében,⁶⁴ amelyben talán legegyszerűbben, de mindenképpen az elsők között közvetlen és szoros összefüggésbe hozza a személyiségi jogok megsértését a nem vagyoni kártérítéssel, azt írja, hogy ennek a jogi fenoménnek, az immateriális kártérítésnek a magánjogba való „beállítása” a „francia fordulatra” vezethető vissza. Majd így folytatja: „Allerdings scheint es, als wenn sie sich zunächst mehr unbewußt als planmäßig vollzogen habe.”⁶⁵ S valóban ez a megállapítás lehet a francia jogra vonatkozó vizsgálódás legfőbb tanulsága, amit összefoglalásként mondani lehet. Az az ösztönösség – mint Denis Diderot forradalmisága –, amellyel a bíróságok nyilvánították, hogy a morális károk megtérítésére vonatkozó kötelezettségnek is benne kell lennie a polgári jogi kárfelelősség generálklausulájában, az immateriális kártérítés fejlődéstörténete francia útjának legpregnansabb sommázata, s ez egyben eredetisége is. Ez az öntudatlan könnyedség az, ami legközelebb áll a francia alkathoz, és ez az, ami a deliktum legteljesebb általánosításának francia modelljéből egyenesen következik.

Az okozott kárhoz igazodó teljes kártérítés elvének kimondásával a kártérítés mértékének megállapítása teljesen bírósági hatáskörbe került. A bíróságok egyedüli szervezője a Code forradalmi ideológiája volt: a polgár, aki a rendi kötöttség béklyói alól felszabadult, tetteiért és azok következményeiért felelősséggel tartozik. Ez az ideológia a morális nyelven nem egyéb, mint a vétkes károkozásért való

⁶⁰ LAMBERT-FAIVRE i. m. (23. l.) 290.

⁶¹ A francia jognak egy különössége a szerződésszegések körében az ún. *astreinte*, amely a teljesítést kényszerítő pönális karakterű intézmény – ezzel azonban itt nem foglalkozunk.

⁶² Az utas másodosztályú jegye ellenére csak az áruszállító kocsiiban kapott helyet, Tr. comm. Toulouse, 12.7.1889. D. 1891.3. 39.; a megrendelés ellenére a hentes a zsidó családnak nem kóser húst szállított, Tr. comm. Lyon, 18.9.36. *Gaz. Pal.* 1936.11.893. stb.

⁶³ MAZEAUD–MAZEAUD–TUNC i. m. (32. l.) 415.

⁶⁴ Justus W. HEDEMANN: *Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX Jahrhundert*, I. Berlin, C. Heyman, 1910.

⁶⁵ Uo., 54.

teljes reparációs kötelezettség. Természetes, hogy az ideológiai indíttatás és a morális burok mellett a bíróságok ítéleteikhez további erkölcsi alátámasztást kerestek. Ezt az erkölcsi kapaszkodót, fogódzót találták meg a közjogi-magánjogi erkölcsi személy, a *personnalité moral* és az ehhez hozzákapcsolt, tisztán magánjogi *dommage moral* konstrukciójában, amely alkalmassá vált a vétkessel szembeni erkölcsi rosszallás kifejezésére, ugyanakkor a kártérítés teljességének legtökéletesebb keresztülvitelére is. A károkozó felelőségének gondolatából kiinduló francia törvényhozás – amely egy nagyon rövid történelmi pillanatban tulajdonképpen a véletlen műve volt⁶⁶ – rövidesen szembekerült a kártérítés erőteljesebbé váló társadalmi igényével. Ennek az igénynek a kiszolgálását tette lehetővé egyfelől az, hogy a vétkesség megállapításának szempontja is bírói mérlegelés körébe tartozott, így a gondosság mércéjének folyamatos emelésével a vétkességi felelőség az objektív felelőség szférájához közeledett, másfelől az a körülmény, hogy a kártérítés terjedelmének meghatározásánál sem voltak a bíróságnak kötöttségei.

Mivel a nagy francia magánjogi kodifikáció a személyiségi jogok civiljogi vonatkozásait egyszerűen megkerülte, ugyanakkor a liberalizmus erősödésével – amelyre a monopolkapitalizmus előőrsei már jó korán ránehezdedek – a polgárság egyenlőségi és szabadságesszményei gyakorlati kérdésekre váltódtak át, a deliktuális jog szabad mozgástere volt az a talaj, amelybe a közjog által kisajátított emberi és polgári jogok beültethetők és a szó szoros értelmében készpénzre válthatók voltak. Ennek a folyamatnak – a kései, világháború utáni német közjogi, *Drittwirkung* technikájával ellentétben – a francia, magánjogiasabb útja volt az emberi jogok ideologikus, közjogi tartalmának etikai megragadása, vagyis a morális személyiség kategóriájának közjogi-magánjogi megkonstruálása és védelmének beágyazása az ugyancsak etikus szempontot hordozó felelőségjogba. A *personnalité moral*, vagyis a személyiség értéktartalma így bekerült a felelőségi jog védelmi szférájába. Ezután a bíróságoknak már csak az értékek különböző rétegeit kellett pénzre váltani, taxálni, és megsértésük esetére pausz-kártérítéseket megállapítani.

A morális kártérítéssel így oltalom alá helyezett és fokról fokra szélesedett és gazdagodott emberi értékeket azután az elmélet kezdte szisztematizálni és szubjektív jogokká transzformálni – megalkotva ezzel a személyiségi jogok magánjogi elméletét. A francia jog így nem a személyiségi jogok védelméből indult ki az immateriális kártérítés intézményesítése során, hanem fordítva: az ember erkölcsi értékeinek morális kártérítéssel való oltalmazása útján alkotta meg a személyiségi jogok magánjogi elméletét. Hogy az első ‘forduló’ öntudatlan volt és ösztönös, az értékén és eredetiségén nem változtat. Hozzájárult ahhoz, hogy a francia szellem a Code felelőségi generálklauzulájából egy egész világnézetet építsen ki. Jószerivel

---

⁶⁶ SÓLYOM i. m. (52. lj.) 85.

ez a világnézet az alapja a francia jogban a morális kártérítésnek még ma is, mert ezt a természettől fogva ‘klasszikus franciák’, akárhányféle elméletet alkottak is időközben, a valóságban még nagyon tisztelik. Ahogy Ripert ezt a tiszta és egyszerű ‘világnézetet’ a morális kártérítésre vonatkozó legkülönfélébb álláspontokra megfogalmazza: „Les contours de la théorie restent indécis, le principe est acquis; il faut une réparation.”⁶⁷

---

⁶⁷ RIPERT i. m. (11. lj.) 345.

Az eszmei és büntető kártérítés a *common law*-ban

„The mind is its own place, and in it self
Can make a Heav'n of Hell, a Hell of Heav'n.
What matter where, if I be still the same”

(Milton: *Paradise Lost*)

Ahogy a megvakult John Milton monológja minden átszellemült fájdalom és minden bukás ellenére a diadalmas individualizmus örök himnusza, ugyanúgy az angol alkotmány az individualizmus diadala. A következőkben azt vizsgáljuk, vajon az individualizmus győzelmére oly büszke angolok hogyan tudják megvalósítani diadaluk magánjogi oltalmazását az évszázadok alatt megmerevedett és formális *common law* rendszerében.

Jogbölcseleti közhely, hogy az angol *action*-rendszer az általánossal szemben a jogok (beleértve az ideális jogokat is) alapjának az egyes precedensekben gyökerező individuális kereseteket tekinti. „Ubi ius ibi remedium” – jog azonban csak ott van, ahol van *action*. Már előjáróban leszögezhetjük, hogy az emberi méltóság általánosságához, az ember elveszíthetetlen ‘önmagához’ csak Milton jutott el, az általános személyiségi jog kategóriáját és annak eszmei pénzjövátétellel való egyetemes oltalmát az angol jog mindmáig nem ismeri. Tudott az is, hogy az angol jog furcsasága és a kontinentális germán és római gyökerű jogrendszerektől való különállása arra vezethető vissza, hogy az angol jog a római jog és jogtudomány befolyásától nagymértékben függetlenítette magát, és a jogfejlődés folyamatosságát itt nem törte meg sem idegen jogi recepció, sem racionalista kodifikáció, hanem az minden idegen befolyással szemben megőrizte eredetiségét és önállóságát. Az ősi barbár, majd feudális formalista jogi jegyek megőrzésével – ahogy a történelem haladt – az angol jog fokozatosan alkalmazkodott az új társadalmi-gazdasági és forgalmi élet kívánalmaihoz. Hagyomány és modernség ellentétes erőinek tökéletes egyensúlyát kereste (és találta meg olykor) magában a jogban, mint amelyről a mindenséget illetően Isaac Newton ábrándozott.

A normannok, miután meghódították Angliát (1066), majd hozzáláttak az új föld szellemi birtokbavételéhez is, kisajátították annak őstörténetét. Az angolszászok törzsi joga és az ősi kelta jog mellé helyezték saját, frank eredetű hűbéri jogrendszerüket, s ezt a keltának, angolszásznak és frankonormannak egybeolvadásából előálló jogot tették az angol jogrendszer alapjává. Ebből indult ki azután a közönséges angol jog: a *common law*, amelynek megismerési forrásai, a bírósági döntvénygyűjtemények (Reports), I. Edwardtól kezdve napjainkig folyamatos, megszakítatlan sorozatban tartalmazzák a szigetország jogi különösségeit. Ezek

egyike az *action*, amely miatt az angol kártérítési jog méltatásakor el kell tekinteni attól az elképzeléstől, hogy a polgári jogi felelősség védett jogköröket határol körül, amelyek megsértése maga a deliktum, és amely kiváltja a kártérítési szankciót (amennyiben a romanista képzettségű kontinentális jogász dogmatikus absztrakciókhoz szokott elméje képes egyáltalában ettől elvonatkoztatni), s az angol kártérítési jogot sokkal inkább eljárásjogilag kell szemlélni, úgy, ahogy az az egyes kereseti igényekből (*actions*) következik.

Nincs ez másképpen a személyiségi jogokhoz tapadó elégtételadási (kártérítési) jogkövetkezmények tekintetében sem. A személyiségi jogok tortja éppen úgy a fennálló *actions* függvényei, mint a vagyoni kártérítések, és ezek összekapcsolása különösen azért nehéz, mert „torts are infinitely various, not limited or confined”.¹ Mindez azt jelenti, hogy ha egy jogsértésnek van megfelelő történeti joganyaga, s ahhoz egy meghatározott *action* kapcsolódik, a sértett sikerrel perelhet, ha nem, a személyiségen esett csorba szankcionálatlan marad.² S noha a múlt század közepétől kezdve egyre nagyobb az elégedetlenség ezzel a hiányos – ugyanakkor bonyolult – történeti joganyaggal kapcsolatban, s a joggyakorlat tendenciája is sok tekintetben inkább az, hogy szándékos vagy gondatlan jogsértések esetén a személyiség egyre kiterjedtebb dimenzióit oltalmazza,³ ez sokkal kevésbé új jogok (rendszerint törvényhozói) konstruálása, mint inkább a kereseti jog kiszélesítése útján történik,⁴ bár a joggyakorlat többnyire ez utóbbit is a törvényhozás kompetenciájába utalja.⁵

Az angol *common law*-tól tehát éppen annyira idegen a szubjektív (alanyi) jogok rendszere, mint az általános polgári jogi deliktum vagy az általános személyiségi jog. Mégis megfigyelhető, hogy ameddig a kontinensen a nem vagyoni (ideális) jogszféra védelmére és civiljogi oltalmazására vagy a latin injúriajog ‘csonkolt’ adaptálásával (német jogkörök) vagy a vétkes (jogellenes) magatartásért való felelősség generálklauzulájának a felhasználásával (a francia Code és utánpótlásai alkalmazásával), illetőleg az általános személyiségi jog törvénybe iktatásával (Svájc) jutottak el, addig az angolok történetileg kialakult keresetmintáik konzervatívizmusának kérge alól igyekeznek kitörni, és az ideális jogok védelmét ezen az úton törekszenek mind erőteljesebben biztosítani.

¹ Camden bíró a *Chapman v. Pickersgill* (1762) 2. Wils. 145 ügyben.

² Még 1930-ban is elutasító álláspontra helyezkedett a Court of Appeal a *Tolley v. J. S. Fry and Sons Ltd.* (1930) 1 KB 467 eszmei kártérítésre menő ügyben, amelyben egy divatos amatőr golfjátékos képét – hozzájárulása nélkül – használta fel az alperes egy csokoládékészítmény reklámozására. Igaz ugyan, hogy a keresetet a jogalap tekintetében végül is a House of Lords mégiscsak elfogadta [*Tolley v. Fry* (1931) AC 333].

³ John W. SALMOND – R. F. V. HEUSTON: *On the Law of Torts*. London, Sweet & Maxwell, 1987. 31.

⁴ Percy H. WINFIELD – W. V. H. JOLOWICZ: *On Tort*. London, Sweet & Maxwell, 1990. 1–3.

⁵ Lásd a *Best v. Samuel Fox & Co.* (1950) 2 All ER 798 esetet, a *Pasley v. Freeman* (1789) 3 TR 51 precedens felhívása mellett.

Ennek során az angol jogéletben szokatlan, sőt alighanem példa nélkül álló módon az általános és különös személyiségi jogok védelmére vonatkozó német jogfejlődést mint „nagy mintát” és példaképet említik,⁶ és arra még bírói ítéletben is hivatkoznak.⁷ A jogi írók keményen támadják az *archaic law of defamation* megcsontosodott intézményét,⁸ s amíg néhány évtizeddel ezelőtt még csak hangsúlyeltolódást, illetőleg a nagy észak-amerikai ‘kitörés’, a *right to privacy* utánozhatását keresték, addig ma már annál is – paradox módon – ‘európaibb’ megoldásokat kutatnak, s a személyiség védelmére – a *defamation* és a *privacy* sajátos kombinációjaként egy általános deliktuális tényállást, egy *tort of protection for the person* hoznak javaslatba.⁹

A történetileg megmerevedett *action*-rendszer tehát a szigetországban elégtelennek látszik az ideális jogszféra védelmére, ezért a szakírók – s olykor a bíróságok is – a konzervativizmus jégpáncélján lékeket ütnek. Egyre többször kerülnek szembe ugyanis azzal a ténnyel, hogy a hagyományos, individuális *actions* – megfelelő reformok nélkül – alkalmatlanok az 1688-as „diadalmas forradalom” óta az angolok legfőbb büszkesége: a szabadság, az autonóm egyéniség, az emberi méltóságtudat, azaz az individualizmus védelmére. Így látják ezt legalább részben a *common law* jogászai, annak ellenére, hogy az angol ‘elasztikus’ kártérítési jogban, „so far as money can do it”, a materiális és immateriális kártérítés teljesen összemósódhat,¹⁰ azt tehát merev határvonal, cezúra nem választja ketté, noha a materiális kártérítés előtérben áll.¹¹

Ehhez a rugalmassághoz kapcsolódó további *common law* furcsaság a *torts actionable only on proof of damage*, azaz a jogsértések kárkövetkezmény nélküli tortjai (*torts actionable per se, iniuria sine damno*).¹² A *per se* keresetek lényegileg az alanyi jog konstrukciójára épülnek, nem követelik meg, illetőleg feltételezik va-

---

⁶ Basil S. MARKESINIS: *The German Law of Torts*. Oxford, Oxford University Press, 1990. 316.

⁷ Bingban főbíró a *Gorden Kaye v. Andres Robertson and Sport Newspapers Ltd.* (Court of Appeal, 1990. február 23.) ügyben. Néhány évtizeddel korábban még az angolok számára a német és svájci személyiségi jogvédelem általánossága riasztó példa volt, benne a *defamation* identitásának veszét látták. Vö. SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 221., az ott hivatkozott irodalommal együtt.

⁸ David A. ANDERSON – Basil S. MARKESINIS: *Archaic law of defamation is in need of reform*. *Financial Times*, 1988. december 15., 8.

⁹ Louis BLOM-COOPER: *The right to be let alone*. Third James Cameron Memorial Lecture. London City University, 1989. április 25., 18–19.

¹⁰ Harvey MCGREGOR: *On Damages*. London, Sweet & Maxwell, 1988. 13–17.; Harry STREET: *Principles of the Law of Damages*. London, Sweet & Maxwell, 1962. 29. skk.

¹¹ *Best v. Samuel Fox & Co.* (1952) AC 716. Goddard bíró: „It is to the protection of such material interests that the law attends rather than mental pain and anxiety.” (733).

¹² SALMOND–HEUSTON i. m. (3. lj.) 658.; WINFIELD–JOLOWICZ i. m. (4. lj.) 600.

lamely vagyoni és eszmei kár fennálltát, mint az *on the case* keresetek általában,¹³ hanem magának a jogsértésnek a tényén alapulnak.¹⁴ Ezek egy részében a kárra nézve törvényvédelem áll fenn, más esetekben viszont a jogtalanság (a személyiségi jogsértés) önmagában váltja ki a (rendszerint névleges, pusztán az igazságszolgáltatás rosszallását kifejező) szankciót.¹⁵ A pusztán jogsértést feltételező keresetek történetileg a régebbiek, s ez arra vezethető vissza, hogy a *common law* előtti (később melletti) helyi, világi és egyházi bíraskodás személyiségi jogsértéseket szankcionáló büntetési tételei alapvetően nem pénzbeli, hanem egyéb (‘szégyenért szégyen’) természetűek voltak.¹⁶

Ezekhez később, az individuális kártérítés jogára épülő *common law*-ba való bekerüléskor csatlakoztak az *actio utilisek*, amelyek joglogikai kiindulási pontja a károkozás volt (*actions on the case, damage is the gist of the action*).¹⁷ Alapvetően e két igénytípus közötti különbség szolgáltatja a kulcsot az ún. *nominal damages* megértéséhez, amely a személyiségi jogok oltalmazásának legalább olyan fontos és kiterjedt *common law* eszköze, mint az *exemplary damages*. Ezeknek a specifikumoknak a szisztematizálása előtt azonban az angol kártérítési jog (viszonylagos) általánosságából célszerű kiindulnunk.

Az angol kártérítési jog (*law of torts*) alapelve, hogy a károkozó az okozott teljes kárt köteles megtéríteni, amennyire a pénzbeli kártérítéssel keletkezett kár egyáltalában kiegyenlíthető. A kiegyenlítés módozatai a restitúció és a kompenzáció.¹⁸ A nem pekuniáris sérelmek (pl. *pain and suffering*) pénzzel nem restituálhatók, ezért ezek kompenzációs igények alapjai.¹⁹ A *compensatory damages* azonban a *common law* kiterjedtebb, szélesebb értelemben is használja, és a fogalom alá szubszumálja a *real or ordinary damages*, amelyeket gyűjtő elnevezéssel

¹³ Általában, de nem mindig. Vö. SÓLYOM i. m. (7. lj.) 176–177.

¹⁴ Clement GATLEY: *On Libel and Slander*. London, Sweet & Maxwell, 1984. 598. Közli Holt bíró álláspontját az *Ashby v. White* (1703) ügyben: „It the plaintiff has a right he must of necessity have a means to vindicate and maintain it, and a remedy of he is injured in the exercise or enjoyment of it.”

¹⁵ John F. CLERK – William H. B. LINDSELL: *On Torts*. London, Sweet & Maxwell, 1984. Para 8–27.

¹⁶ A *defamation* történeti fejlődését, összekapcsolódását a tortjoggal és a *common law* általi ‘beszippantását’ kimerítő részletességgel elemzi SÓLYOM i. m. (7. lj.) 160–180.

¹⁷ Frederick POLLOCK: *Law of Torts*. London, Stevens, 1951. 176.; WINFIELD–JOLOWICZ i. m. (4. lj.) 294. skk., figyelemmel az ott írt további irodalmi utalásokra és *common law* esetekre.

¹⁸ „The measure of damages recoverable is based upon compensation so far as pecuniary redress is capable of achieving this result.” CLERK–LINDSELL i. m. (15. lj.) para 8–19.; „The principle here is to effect a restitutio in integrum.” MCGREGOR i. m. (10. lj.) 15. Wright bíró szerint (*Liesbosch Dredger v. SS Edison* (1933) AC 449) „the dominant rule of law” (463).

¹⁹ „National or theoretical compensation to take the place of that which is not possible, namely, actual compensation.” Salmon bíró a *S. v. Distillers Co. (Biochemicals) Ltd.* (1970) 1 WLR 114 ügyben (az *in utero* alkalmazott thalidomide drog miatt deformitással született csecsemők ügyében). Vö. WINFIELD–JOLOWICZ i. m. (4. lj.) 608–609.

*general damages*nek is jelöl. Egyfelől tehát a *restitutio in integrum* tárgya a *damages for pecuniary loss*, a kompenzáció tárgya pedig a *damages for non-pecuniary loss*, másfelől viszont a kompenzáció a kártérítés teljességét is jelenti.²⁰

A *general damages* megállapítása a bíróság nagyvonalú becslése alapján történik, amelynek során az angol bíró (vagy a *jury*) a római prétorhoz hasonló rendkívüli szabadságot élvez. A kár magában foglalja a számszerűsíthető (pénzbeli restitúcióval kiküszöbölhető) vagyoni hátrányokat és a nem vagyoni kártérítés átlagösszegét is, amelynek összegszerűsítése teljesen a bíróság szabad belátásán, a „kitudott körülmények mérlegelésén”, becslésén alapszik. Ennek a rendkívül elasztikus, voltaképpen objektív határok nélküli kárfogalomnak és kármegállapításnak történetileg eljárásjogi eredete van. A *general damages* becslése korábban a szigetországban is mindig (az USA-ban még ma is) *for the jury* történt, s ez az angol joghagyományokban gyökerező *jury* általi ‘laikus’ kárbecslés magyarázza a kontinentális jogok kárszámításánál sokkalta nagyvonalúbb kármegállapítási, kárszámítási gyakorlatot.

Mintha az antik kor latin joga – amelytől oly nagymértékben függetlenedtek a büszke angolok – elevenednék meg a *common law* eljárásjogában. A reminiszcencia nem túlzás: a klasszikus kor laikus kárbecslő bírái, a *recuperatores* ugyanazt az *aestimatio*s szerepet töltötték be, mint az angolszász injúriaprocesszusok esküdtjei; a bírók (a prétor) iránymutatása, kioktatása (*summing up*) alapján felbecsülik (felbecsülték) a kár összegét (benne az immateriális károkat is), és ennek alapján hozzák meg a *verdictet* (állapították meg az injúria büntetési összegét). S mintha a történelem reprodukálná a jog változását is – 1933 óta ugyanis Angliában, bizonyos kivételektől eltekintve, az esküdtszék összehívása már a bíróság szabad mérlegelésébe tartozik,²¹ mint hajdanán, a késő klasszikus korban, amikor már a prétor magának vindikálta a jogot, hogy hív-e rekuperátorokat az előzetes bírói eljárás lefolytatására.

Mindenesetre a szabad kárbecslés szempontja és eredetileg ehhez a laikus kárbecslők igénybevétele, majd később ennek is bírói mérlegelésbe utalása olyan hasonlósági pont az antik és a modern jogrendszerekben, amely mellett a kutatás nem mehet el nyomtalanul. Már csak azért sem, mert nagy valószínűséggel az utóbb eltűnt laikus elemek eredeti eljárásbeli részvétele miatt maradt fenn mindkét jogrendszerben a bíró példátlan mérlegelési szabadsága, amely az immateriális (eszmei) kártérítési jognak vitathatatlanul szubsztanciális eleme, ugyanis az esküdtek – miként egykor a rekuperátorok is – a dolog természeténél fogva, a prétori, bírói iránymutatáson túl, jogi kötöttségek nélkül mérlegelnek. Így a jogban járatlan angolszász *jury* ugyanúgy az erkölcs objektív értéktartalma és saját szubjektív rosszallása alapján állapítja meg az eszmei kár mértékét, mint a *recuperatores* a

²⁰ SALMOND–HEUSTON i. m. (3. lj.) 708.; MCGREGOR i. m. (10. lj.) 11. skk.

²¹ Administration of Justice (Misc. Provisions) Act 1933, RSC Order XXXVI, r. 1.2.

büntetés kiszabását.²² Sőt, a *common law* esküdteit még a *petitum* se köti, mint Róma laikus kárbecslőit a *vadimonium*, mert a tortjogban határozott kereseti összeget a sértettnek az eszmei kártérítést illetően nem kell megjelölnie.²³ A *general damages* összegét ugyanis a bíróság állapítja meg, esetenként a sértett által érvényesített *special damages* nagyságrendje fölött.²⁴

A *special damages* a tortjog 'rendes' kártétele, s egyes személyiségi jogsértések szankcionálására irányuló *actions* kifejezett feltétele. Ezekben az esetekben tehát a sértettnek egy speciális (általában materiális) kárbekövetkezést kell bizonyítania, s az igényre sem vonatkozik az *unliquidated damages* szabadsága. Szó volt már arról, hogy az *on the case* kereseteknél általában – az *actions* logikája szerint – maga a károkozás válik a kereset alapjává, enélkül tehát a pusztá jogsértés nem perelhető. Idetartozik bizonyos kivételektől eltekintve pl. a múltó eszközökkel elkövetett *defamation*, a *slander*,²⁵ továbbá az ugyancsak becsületsértési *malicious falsehood*²⁶ is. Az irodalom a jogfejlődés tévedésének tulajdonítja és a történelem hibájának rója fel ezt az anyagi kárfeltételt, jelesül azt, hogy a jogsértés ebben a szférában önállóan nem perelhető, hanem csak *special damages* bekövetkezése esetén és miatt.²⁷

Ámde a *special damages* perfeltételét számottevően enyhítik a *per se* keresetek (*iniuria absque damno*), amelyek pusztán egy *right* megsértését feltételezik, s amelyek sérthetnek ugyan pekuniáris érdekeket is, az *action* azonban nem ezen (a károkozás), hanem a sértett jogába való jogtalan beavatkozáson alapszik. A *torts actionable per se* keltették életre a *common law* további furcsaságát, a *nominal damages* intézményét. A *nominal damages* a pusztá jogsértés szankciója, annak kifejezése, hogy az alperes megengedhetetlen cselekményt követett el, mert a felperes jogát megsértette, jóllehet ezzel kárt nem okozott. „Every injury imports a damage though it does not cost the party one farthing.”²⁸ A *nominal damages* – kontinentális értelemben – nem kártérítés, dogmatikailag mégsem azonos a francia bíróságok által alkalmazott – és Svájcban is adaptált – *franc symbolique* intéz-

²² Atkin bíró a *jury* korlátlan mérlegelési jogában egyenesen a 'szabadság garanciáját' látta. Vö. a *Sim v. Strech* (1936) 2 All ER 1240 ügyben: „that juries should be free to award damages for injuries to reputation is one of the safeguards of liberty.”

²³ SALMOND–HEUSTON i. m. (3. lj.) 14., „tort as a civil wrong for which the remedy is a common law action for unliquidated damages.”

²⁴ *Dixon v. Smith* (1860) 5 H & N 450; *Alcott v. Millars Karri & Jarrah Forests* (1950) 91 LT 722.

²⁵ GATLEY i. m. (14. lj.) 15.; MCGREGOR i. m. (10. lj.) 191. skk.

²⁶ Reginald W. M. DIAS – Basil S. MARKESINIS: *Tort Law*. Oxford, Clarendon, 1989; STREET i. m. (10. lj.) 387. skk., *injurious falsehood* elnevezés alatt.

²⁷ A „rossz starttal” kapcsolatos írói álláspontokra és azok kritikájára lásd SÓLYOM i. m. (7. lj.) 167. skk., 177.

²⁸ Holt bíró az *Ashby v. White* (14. j.) ügyben kifejtett álláspontja nyilvánvalóan csak a *per se* deliktumokra, továbbá szerződészegésekre utal, amelyeknél ugyancsak a sértett valamely jogába történő megengedhetetlen beavatkozásról van szó. Lásd POLLOCK i. m. (17. lj.) 138.

ményével, mert a *common law*-ban az kártérítési karakterű. A *common law* ugyanis minden civiljognál erőteljesebben a kártérítés joga, s ezt a *damage* kategóriájának kiterjesztő értelmezésével éri el.²⁹

A *nominal damages*ben tehát a szubjektív (alanyi) jogvédelem a kártérítés jogkövetkezményével kumulálódik; benne a pusztá jogsértés maga a kár, s nem a szubsztanciális hátrány.³⁰ A névleges kártérítés ugyanakkor egy szimbolikus összeg, amellyel a magánjog az alanyi jogsértésre, szerződésszegésre (*total breach of contract*) reagál, illetőleg amelyet a bíróság abban az esetben is kimérhet, ha a kereset feltételül szabott *special damages* nem nyert bizonyítást.³¹ Fő alkalmazási területei a *per se* keresetek, különösen a maradandó formában elkövetett becsületsértések, rágalmozások (*libel*) kirívóan enyhe, véletlen esetei (*innocent defamation*),³² amelyek visszaszorítására törvényi beavatkozásra is sor került [Defamation Act 1952, sec. 4(5)], a törvény túlságosan komplikált szövegezésére tekintettel azonban nem nagy sikerrel; továbbá a *trespass to land*, 1976 óta pedig törvényi forrása is van (Race Relations Act). Gyakorlati jelentősége a kontinentális jogfelfogás szerinti ‘megállapítási ítéleten’ felül az eljárási költségeknek az alperesre hárítása, amely elvileg a jogkövetkezmény mellékhatása ugyan, ám annál rendszerint sokkalta terhesebb.

A *contemptuous damages* a névleges kártérítés egy különleges formája, amelyet a bíróság a jogsértés jelentéktelen, bagatell, értékelhetetlen volta (lényegében a bírói út méltatlan igénybevétele) miatt,³³ vagy azért mér ki, mert a keresetet alaposnak ítélte ugyan, de a jogsértésre a sértett felróható, provokáló magatartása (esetleg sikanéria) folytán került sor, vagy mert a bíróság a károsultat egy szubsztanciális kártérítésre méltatlannak, érdemtelennek ítélte. A *contemptuous damages* konstrukciójában a *jury*, illetőleg a bíróság morális értékítélete fejeződik ki a károsulttal szemben, aki rendszerint az eljárási költségek viselésétől se szabadulhat.³⁴ Ezt a beszámítási alapot (önhibát) manifesztálja a ‘kártérítés’ nevetségesen alacsony (és fix) volta (korábban: egy farthing, ma: egy penny). A bíróságok leggyakrabban a *libel actions* körében alkalmazzák.³⁵

---

²⁹ Holt formulája szerint „a damage is not merely pecuniary, but an injury imports a damage, when a man is thereby hindered of his right”.

³⁰ „But this rule is peculiar to waste; it is of considerable antiquity and was based upon the maxim de minimis non curat lex.” MCGREGOR i. m. (10. lj.) 252–253.

³¹ Ennyiben nemcsak a *per se* kereseteknél, hanem a kárbekövetkezést tekintve bizonyítási sikeretelenséggel zárult speciális kártérítési tortoknál is bevezethető. Lásd J. A. JOLOWICZ: The changing use of „special damage” and its effect on the law. *Cambridge Law Journal* (1900) 214.

³² A *Pamplin v. Express Newspapers Ltd.* (1988) 1 WLR 116. ügyben a *jury* fél penny *minimal damage*st ‘szavazott’ meg a felperes javára.

³³ „[T]he court has fanned a very low opinion of the plaintiff’s bare legal claim.” WINFIELD–JOLOWICZ i. m. (4. lj.) 600–601.

³⁴ GATLEY i. m. (14. lj.) 497.; JOLOWICZ i. m. (31. lj.) „Special Damages”, 216. skk.

³⁵ Lásd a *Dering v. Uris* (1964) 2 QB 669 ügyet s az ott hivatkozott korábbi precedenseket, továbbá GATLEY i. m. (14. lj.) 431. skk.

A *common law* kártérítési jogának a kontinentális jogász számára alighanem ‘legkülönösebb figurája’ az *exemplary damages*, a kiszabott kártérítés ‘büntetési uszálya’, amelynek civiljogi dogmatikáját a *common law* jogászai sohasem fejtették ki. Beérik annyival, hogy e kárelem köznapi, populáris neve büntető kártérítés (*punitive damages*), teoretikusan (és gyakorlatilag is) azonban már többet is jelent.³⁶ Az *exemplary damages* eredete a 18. századi *common law*-ba nyúlik vissza, amikor a gyakorlat először kezdett meglehetősen magas összegű kártérítéseket megállapítani a lelki és érzelmi károkért is,³⁷ s ezt a materiális káron túlnövő teljesítést vagy marasztalást *exemplary damages*-nek nevezte.³⁸ A terminológiát először használó ítéletből sokkal inkább Camden főbíró és a *jury* jogtalanság miatti felháborodása csendül ki („worse than the Spanish Inquisition”) mint szigorú logikai, jogi érvelés. A döntéshozói megokolás szerint a marasztalás célja elsősorban a megelőzés, s csak másodsorban a jogtalanság orvoslása. A precedensben a tort jog szokásos hangsúlyai eltolódtak: nem az elszenvedett sérelem, hanem a jogtalan magatartás, tehát a jogsértői státus lett a domináns elem.

A múlt században azután e sajátos jogeszköz két csatornán is végigvonult és állandósult. Az egyik ágon azokat a kárelemeket implikálta, amelyek pénzben nem mérhetők, de legalábbis nagyságrendileg megállapíthatatlanok,³⁹ míg a másik vonulat a jogtalan károkozóval szembeni büntetési igény, a represszió, illetőleg a retorzió.⁴⁰ A kettéágazás előtt – a századelőn – a bíróságok immateriális kártérítésről csak a sérelemokozó feltűnő, durva jogtalansága, kíméletlen rosszakarata esetén beszéltek; az *exemplary damages* kettős funkciója még egybemosódott.⁴¹ A század precedenseinek egymásra rakódásával a két ág azonban fokozatosan különvált – az immateriális kártérítést az ítéletek egyre gyakrabban mint *ordinary damages*-t emlegették,⁴² az *exemplary damages* pedig ‘büntető kártérítéssé’ kristályosodott.⁴³

³⁶ Devlin bíró a *Rookes v. Barnard* (1964) AC 1129 ügyben.

³⁷ *Benson v. Frederick* (1766) 97 ER 1130; *Brace v. Rawlins* (1770) 95 ER 934 stb.

³⁸ A kifejezést először Camden bíró használta a *Huckle v. Money* (1763) 2 Wils. KB 205 (207) ügyben, amelynek tényállása szerint a sértettet jogtalanul tartóztatták le. Szubsztanciális kár bizonyítására az eljárásban nem került sor, a *jury* a vétkes hivatalnokot mégis 300 font kártérítésre ‘ítélte’.

³⁹ Exemplary damages in the Law of Torts. *Harvard Law Review* (1956).

⁴⁰ „Damages are designed not only as a satisfaction [...] but likewise as a punishment.” *Wilkes v. Wood* (1763) 98 ER 489 (498). Az ügyben a *jury* John Wilkes javára fantasztikus összegű, 4000 font büntető kártérítést állapított meg verdiktjében „for false imprisonment”.

⁴¹ *Sears v. Lyons* (1818) 171 ER 658; *Forde v. Skinner* (1830) 172 ER 687 stb.

⁴² Lásd erre: *Andrews v. Askey* (1837) 173 ER 376: „damages for the distress and anxiety of mind” (377); *Blake v. the Midland Railway Co.* (1852) 118 ER 35: „Solatium for his mental sufferings” (41); *Phillips v. London & South Western Railway Co.* (1879) 5 QBD 78: „You will have to consider [...] the pain and suffering to him.”

⁴³ POLLOCK i. m. (17. lj.) 434.; Exemplary damages i. m. (39. lj.) 521.

A precedensek bonyolult és összekuszált anyagának kontinentális szisztematizálása, dogmatikus rendbe állítása azonban haszontalan kísérlet. Annak a kérdésnek az eldöntésénél ugyanis, hogy ítéle a bíróság *exemplary damages*est vagy nem, a *common law* jogásza a jog logikájának csak kevés szerepet szánnak. Itt sokkalta meghatározóbb a történeti és tényállási szempont, ez pedig az elágazásokat, a jogfejlődés változatait újra egybemossa. Ebben a században az angol bírák megint inkább az 'ősforráshoz' nyúlnak vissza, és egyaránt hangsúlyozzák az *exemplary damages* civiljogi és pönális karakterét, az elvi fenntartások ellenére.⁴⁴

Az újabban *paradigm case*-nek tekintett *Rookes v. Barnard* ügyben – s néhány későbbi precedensben⁴⁵ – Devlin főbíró az egész problémakört funkcionális, és nem dogmatikai aspektusból közelítette meg. A történeti precedensek egész sorával bizonyította, hogy az *exemplary damages* alkalmazási feltétele eredetileg a károkozó kíméletlen, durva, rosszindulatú cselekedete, a jogosult bosszantási, zaklatási szándéka volt. Megdöbbenünk, hogy a történelem az eltelt évezredek során milyen keveset változott. Mintha a görög–latin *hybris–contumelia* tényállásai elevenednének meg a Devlin főbíró által idézett 18–19. századi *common law* esetekben⁴⁶ – természetesen minden római jogi befolyástól mentesen. A Reportsban archivált esetekben a *contumelia* kategóriája kifejezetten fel is tűnik: „contumelious disregard of the plaintiffs rights”.⁴⁷ „Contumelious disregard” a másik semmibe vétele, fitymálása, lenézése, megalázása, a másik fölé helyezkedés, vagyis – mint Rómában – a tényállás maga a civiljogi beavatkozás kényszere.

Akárcsak a klasszikus injúriajogban, a precedensek szerint az angolok is idetartozónak tekintik a becsület elleni rosszindulatú, a másik semmibe vételében megnyilvánuló támadásokat (a *libel* és a *slander* bizonyos eseteit),⁴⁸ különösen a tettegesség tényállásait (*cases of battery*),⁴⁹ a csalárdságot, hamisságot, becsapást (*case*

---

⁴⁴ Diplock bíró szerint „exemplary damages are in principle objectionable because they confuse the civil and the criminal functions of the law” – a *Cassell & Co. Ltd. v. Broome* (1972) AC 1027 ügyben.

⁴⁵ Pl. *McCarey v. Associated Newspaper Ltd.* (No. 2) (1965) 2 QB 86 (104–105).

⁴⁶ A hajánál fogva a lakásból kirángatott asszony, *London v. Ryder* (1953) 2 QB 202, és a levert kalapú „Englishman”, *Merest v. Harvey* (1814) 28 ER 761 esetei a nyilvánosan szűznek nevezett római matróna és a rohadt almával megdobált latin szónok jogsérelmeire rimelnek.

⁴⁷ MCGREGOR i. m. (10. lj.) 196. Lásd az ott közölt precedenseket is.

⁴⁸ „[A]ctions of defamation, conspiracy, malicious prosecution, false imprisonment, assault, and other injuries to the person or character.” POLLOCK i. m. (17. lj.) 207.; CLERK–LINDSELL i. m. (15. lj.) para 21–25.; STREET i. m. (10. lj.) 395.

⁴⁹ *W. v. Meah* (1986) 1 All ER 935. A *common law* bírái tettegességnek tekintik a téves rendőri döntésen alapuló szabadságtól való megfosztást is. A bíróság ezen a címen a *Reynolds v. Metropolitan Police Comr.* (1982) LR 600 ügyben az alperest a hatalmas összegű, 12 ezer fontos *exemplary damages* megfizetésére kötelezte.

of deceit),⁵⁰ a családi élet amorális és drasztikus felborításának tényét [*seduction, enticement* és a feleségnek (!) házasságtörésre való csábítását, *adultery*],⁵¹ nemkülönben – hasonlóan Róma közhasznú ingatlanainak önkényes birtoklásához – a *trespass to land* azon tényállásait,⁵² amelyekben a tulajdon- vagy birtoksértés a tulajdonos megalázásának a szándékával és semmibevételével történt. Újabban pedig már törvényi tényállása (*statutory tort*) is van: a *case of racial discrimination under the Race Relations Act 1976*.⁵³

Devlin – miután ítéletében úgy elevenedik meg a történeti precedensek szelleme, mint Hamlet atyjáé Shakespeare színpadán – arra a következtetésre jutott, hogy az *exemplary damages* fő célja és funkciója az elkövető ‘megbüntetése’ és az elrettentés, amely nemcsak a jogsértés okozójára vonatkozik, hanem általánosabb érvényű és kihatású.⁵⁴ Ezek a célok nem kompenzációs tartalmúak, hanem egyedül a magánjogi prevenciót szolgálják (*merely preventing*). Ezen túl van azonban az intézménynek egy további célja is, jelesül annak a profitnak (legalább részbeni) elvonása, amelyhez a jogsértő a ‘jogtalanság árán’ jutott. Ennek alapján az angol főbíró az *exemplary damages* alkalmazási körét két osztályba sorolja. Az egyik az *oppressive, arbitrary or unconstitutional action by servants of the Government*,⁵⁵ a másik pedig a „kíméletlen magatartással” elért jogtalan nyereség elvonása vagy csökkentése.⁵⁶ Az előbbi esetben az állam (alkalmazottai, hivatalnokai, rendőrei) által elkövetett elnyomó, leigázó, önkényes, zsarnoki, hatalommal visszaélő, alkotmányos alapjogokat sértő (rendszerint a *habeas corpus*ba ütköző) cselekedetéről van szó,⁵⁷ míg a második osztályt a sajtó, a tömegkommunikáció és a szórakoztatás szenzációhajhászó és megalázó esetei töltik ki. Itt a mintának tekintett precedens tényállását a Raszputyin-film szolgáltatta.⁵⁸

A film egyik epizódjának szuggesztíója szerint a nem is annyira aszkéta szerzetes a felperest, Juszupov orosz hercegöt elcsábította, illetve megerőszkolta.

⁵⁰ *Archer v. Brown* (1985) QB 401.

⁵¹ POLLOCK i. m. (17. lj.) 142.; STREET i. m. (10. lj.) 395.

⁵² *Columbia Picture Industries Inc. v. Robinson* (1987) Ch. 38, mert a jogsértés „in an excessive and oppressive manner” történt.

⁵³ Lásd az *Alexander v. Home Office* (1988) 2 All ER 118 ügyet.

⁵⁴ „The object of exemplary damages is to punish and deter.” Devlin bíró a *Rookes v. Barnard* (36. lj.) ügyben (1226–1227).

⁵⁵ A „Government” alatt ebben a kontextusban érteni kell a „local government and the police”-t is. Vö. *Cassell & Co. Ltd. v. Broome* (44. lj.) esettel.

⁵⁶ MCGREGOR i. m. (10. lj.) 206–268.; WINFIELD–JÓLOWICZ i. m. (4. lj.) 601–606.

⁵⁷ A *Holden v. Chief Constable of Lancashire* (1987) QB 380 ügyben az egyébként *unconstitutional* cselekedet sem *oppressive*, sem *arbitrary* nem volt, nem felelt meg a „high-handedness” ideájának, márpedig „any false arrest”, bármely tévedésen alapuló letartóztatás a büntető szankció megalapozására nem elegendő.

⁵⁸ *Rasputin and the Monk*. Lásd *Youssouppoff v. Metro-Goldwyn-Mayer* (1984) ALR 864.

A felperes javára megítélt 25 ezer font kártérítés mint *general damages* hírnévrontásért és lelki fájdalmakért *special damages* és – a felosztás kimutatása nélkül – *exemplary damages* egyaránt implikált. A drákói ítélet alap gondolata pedig az volt, hogy a filmtársaság 40 ezer font veszteséget szenvedett volna el, ha a filmet le kell vennie a műsorról. Az ítélet mélyén a *common law* egyik alapeszméje bújik meg: kártérítéssel (majdnem) minden, még a személyiség egyes értéktényezői is megválthatók.

Az újabb keletű határozatok szerint a valótlan (szenzációs, rendkívüli, sokkoló stb.) sajtóközleményekkel, híradásokkal kalkulált – általában a várható kártérítésnél nagyobb összegű – nyereség, haszon önmagában is *contumelious disregard*nak minősülhet, és kemény, valóban drákói büntetéseket válthat ki.⁵⁹ Ennek mértékét azonban legfeljebb csak a teljes marasztalási összeg nagyságából lehet kikövetkeztetni, mert tipikusan az egyes kárelemek összegszerű elválasztása a döntésekben nem szerepel.⁶⁰ Természetesen – ahogy azt a *common law* tanulmányozása során lassan már megszokhatjuk – ennek az ellenkezője is igaz. Az irodalomban sokat citált, de a *Rookes v. Barnard* döntéssel hatályon kívül helyezett (*overruled*) *Laudon v. Ryder* ügyben a hajánál fogva a lakásból kirángatott asszonynak a *jury* verdiktje alapján a lakásba való behatolás miatt (*trespass to land*) 1500 font, a testi sértés miatt (*trespass to the assault*) további 1000 font *special damages* és 3000 font *exemplary damages* ítélte meg a döntőbíró.⁶¹

Itt világosan különválnak az eszmei kártérítés és az *exemplary damages* kategóriái, s a látszat az, hogy ez utóbbi ‘egy lépéssel több’, valami más, mint a nem vagyoni kártérítés.⁶² A kártérítési jog rendkívül rugalmas felfogása azonban megengedi, hogy a nem vagyoni sérelem okozás ellenértékét a bíróság – 33 évvel később – a 300 font *compensatory damages* mellett 25 ezer fontban megállapított *exemplary damages* összegébe építse be.⁶³ Minderre azért hívjuk fel a figyelmet, mert ahogy a *contumelia* általánosabb kategóriája is felbomlik, s a *malice*, *brutality*, *insult* stb. ismérvei mellé a fogalom alá ‘besodródik’ a kíméletlen magatartással, más megalázásával elért profit is, ugyanígy a kártípusok, kárfajták – és

---

⁵⁹ *A Cassell & Co. Ltd. v. Broome* (44. lj.) ügyben a bíróság az alperest (egy tengerésztsztról a második világháborúbeli szereplését tekintve valótlanságot állító könyv megjelenése miatt) 25 ezer font *compensatory*, *general damages* és *exemplary damages* megfizetésére ‘ítélte’ anélkül, hogy a kármezőket elválasztotta volna. A döntés ez utóbbi kártétellel kapcsolatban kifejti: „if defendants knowingly or recklessly published libels on calculation that profits for themselves are likely to exceed compensation payable to plaintiff.”

⁶⁰ MCGREGOR i. m. (10. lj.) 13–17.; JOLOWICZ i. m. (31. lj.) 217. skk.

⁶¹ 36. és 46. lj.

⁶² „[O]ne step more.” POLLOCK i. m. (17. lj.) 141.

⁶³ *Riches v. News Group Newspapers Ltd.* (1966) QB 256.

maga az eszmei kártérítés is – az angol jogban egymásba folynak, összemosódnak; nincsenek technikai határok, konzisztens kártípusok, így az *exemplary damages* a maga teljes fogalmi absztrakciójában sem tiszta kártérítés, és nem is ‘csak’ büntetés: árnyaltabb is, konkrétabb is e céleszköz általánosságánál. ‘Talánya’ megfejtésére az összecszerűség szempontjai se alkalmasak.

Az *exemplary damages* körüli terminológiai zűrzavart és fogalmi tisztázatlanságot csak fokozzák a *damages at large*, illetőleg az *aggravated damages* kategóriái. James Atkin, a *common law* tortjogának gényusa, a kontinentális jogok felelősségi generálklauzuláihoz hasonló absztrakciójú *tort of negligence* megkonstruálója⁶⁴ kifejezetten azt a nézetet vallotta, hogy a *general and exemplary damages* a *damages at large* gyűjtőfogalom alatt kompenzációs és büntetési funkciót egyaránt betölt.⁶⁵ Az irodalom is arra mutat rá, hogy szinte lehetetlen a büntető szankciónak akár egyetlen olyan esetét is találni, amely ne felelne meg az *aggravated damages* szempontjainak.⁶⁶ Elméletileg azonban a kétféle kárpótlási konstrukció között alapvető különbség van. Az *exemplary damages* kiszabása nemcsak lehetővé teszi, de egyenesen feltételezi, hogy a bíróság a károkozó vagyoni helyzetére is figyelemmel legyen a kártérítés megállapításakor, míg minden más kárszámításnál e szempont szigorúan figyelmen kívül marad.⁶⁷

A bíróság a *public policy* elvébe ütközőnek találta az *exemplary damages* biztosítását, míg az *aggravated damages* biztosítható kockázat.⁶⁸ Végül pedig, ameddig az utóbbi károsztályba az ún. *real* – mind materiális, mind immateriális – károk tartoznak, addig az *exemplary damages* egy lehetőség arra, hogy csillapítsa a sértett felháborodását, hogy számára elégtételt és kiengesztelődést nyújtson,⁶⁹ eszköz arra, hogy az esküdtszék (a bíróság) a cselekmény miatti megbotránkozását és annak elítélését kifejezze az általános erkölcsi normák semmibe vétele miatt.⁷⁰ Mindezek a jellemzők pedig azt a teoretikus és jogpolitikai álláspontot támasztják alá, amely szerint az *exemplary damages* tisztán magánbüntetés,⁷¹ amely történetileg

⁶⁴ *Donoghue v. Stevenson* (1932) AC 562. Az ítéletben lefektetett elvekre s a precedens ‘történelmi’ jelentőségére lásd SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai, 1977. 137. skk.

⁶⁵ *Ley v. Hamilton* (1935) 153 LT 384 (386). Lásd még CLERK–LINSELL i. m. (15. lj.) para 21–25.; SALMOND–HEUSTON i. m. (3. lj.) 708.

⁶⁶ STREET i. m. (10. lj.) 30.

⁶⁷ *Lane v. Holloway* (1968) 1 QB 379 (391); STREET i. m. (10. lj.) 28–32.

⁶⁸ *Lamb v. Cotogno* (1987) 74 ALR 188, „against public policy”; STREET i. m. (10. lj.) 32., 6. j. Az *aggravated damages*ért való helytállás ugyanakkor hatékony felelősségbiztosítással kivédhető. Mint látni fogjuk, az amerikai gyakorlat ezt a ‘közrendi korlátozást’ már messze túllépte.

⁶⁹ SALMOND–HEUSTON i. m. (3. lj.) 737.; STREET i. m. (10. lj.) 33.

⁷⁰ *Associated Newspapers v. Dingle* (1964) AC 371.

⁷¹ STREET i. m. (10. lj.) 34. skk.

nem az eszmei kártérítéssel, hanem a magánbosszúval, a párbajjal összefüggésben keletkezett,⁷² azzal a céllal – mint egykor az antik Rómában –, hogy a magánbűntetést állami kontroll alá vonják.⁷³

Bizonyos, hogy a tradicionális *common law* éppen nagyon erős hagyománytisztelte miatt nem tud megválni tőle, bár visszaszorítására számos koncepcionális javaslat fogalmazódott meg. Devlin főbírónak a konstrukciót szűkítő ítéleti álláspontja mellett a Faulks Committee on the Law of Defamation is abolíciós javaslattal állt elő a *defamation actions* szférájában,⁷⁴ s az intézményt a jogirodalom se kezeli kíméletesen.⁷⁵ De legalább ilyen súlyú a bíróságok ellenállása is.⁷⁶ A szerződési jogban eredetileg alkalmazhatatlan *exemplary damages*⁷⁷ – Devlin második kategóriájának (profitelvonás) logikájára alapozva – kiterjesztették a *breach of contract* egyes eseteire,⁷⁸ és a *contumelia* eredeti tesztjét újra szélesebb körben, s nemcsak a devlini két osztályon belül alkalmazzák.⁷⁹ Az angol *common law* az *exemplary damages* 18. századi életre keltésével, beillesztésével a polgári jogba és közel három évszázados alakításával, legyőzésével és a legyőzött törhetetlen dacával Milton szavait kelti életre az intézményben: „My race of glory run, and race of shame...”⁸⁰

A *kinds of damages* áttekintésével csak az eszmei (ideális) jogszféra egyes módzati kérdéseire kaptunk feleletet. A továbbiakban az eszmei kártérítés alkalmazási területeit vizsgáljuk: a *common law* elismert és eszmei kártérítéssel védett ‘személyiségi jogait’ ugyanúgy korlátozza a tényállásszerűség és egy sor technikai ismérv, mint a kártérítés általánosságát. Mindenekelőtt az, hogy a személyiségi

⁷² Erről számol be Heath bíró a *Merest v. Harvey* (46. lj.) ügyben.

⁷³ Aligha véletlen, hogy Friedrich Savigny még a 19. század közepén is a párbajok megelőzése érdekében érvelt a latin injúriakeresetek megtartása mellett. Vö. Friedrich C. SAVIGNY: *Das Obligationenrecht als Teil des heutigen römischen Rechts*, II. Heidelberg, 1853. 332.; SÓLYOM az angol jogtörténeti irodalom felhasználásával arra mutat rá, hogy a *common law* általában a *libel defamation* könnyű perelhetőségét azért biztosította, hogy a párbajozás tilalma mellé a magánbűntetés alternatíváját állítsa. Vö. SÓLYOM i. m. (7. lj.) 186., 153. j.

⁷⁴ Cmnd. 5903 (1975) para 360.

⁷⁵ Összefoglalóan lásd WINFIELD–JOLOWICZ i. m. (4. lj.) 605–606.

⁷⁶ A visszaszorítási kísérleteket sokak szerint az ‘English people’ úgy szemléli, mintha a teázástól akarná valaki eltüntetni az angolokat.

⁷⁷ A *breach of promise of marriage* (eljegyzésfelbontás) kivételével. Lásd POLLOCK i. m. (17. lj.) 434.

⁷⁸ *Drane v. Evangelou* (1978) 1 WLR 455.

⁷⁹ MCGREGOR i. m. (10. lj.) 273.; G. H. L. FRIDMAN: Punitive damages in tort. *Canadian Bar Review* (1970).

⁸⁰ „lezárlult dicsőségem s szégyenem / útja.” Jánosházy György fordítása. John Milton: *A küzdő Sámson*. Budapest, Európa, 1978. 414.

jogot a szigetországban sohasem ismerték el, így csak a személyiség egyes dimenzióit oltalmazza a magánjog az *action*rendszer hagyományosan parciális és történetileg kialakult széttöredezettségének megfelelően (bár végeredményében itt is létrejön egy – a kontinentális jogokhoz hasonló – *de facto* személyiségi jogvédelem).

A deliktuális jog (*law of torts*) kereseti igényeiből származó követelések szankcionálják egyebek között a személy testi integritása ellen irányuló szándékos magatartásokat (*actions for personal injury, assault and battery*), a gondatlan (személyi) károkozásokat (*tort of negligence*), a személyi szabadság megsértését (*false imprisonment*), a becsület elleni támadásokat (*libel and slander or malicious falsehood*), a bírósághoz fordulás jogával történő visszaélés által elkövetett zaklatást (*malicious prosecution*), illetve a normális családi életbe való durva beavatkozásokat (*seduction, enticement* stb.). E cselekedetek bármelyike egyaránt vezethet *pecuniary loss* és *non-pecuniary loss*, azaz nem vagyoni hátrány, veszteség bekövetkezéséhez.⁸¹ A bíróság azonban a kártérítés összegét, miután a kár valamennyi aspektusát figyelembe vette, nem szeparáltan, kárnemenként, hanem – nagyvonalú becslés alapján – *global award*ként állapítja meg. Ezért viszonylag ritkán fordul elő, hogy a *compensatory damages* keretén belül az immateriális kártérítés a vagyoni kárelemektől összecszerűen elválasztható.⁸²

A döntésekben értékelt eszmei (ideális) kárfaktorok mégis felismerhetők, mert a bíróság azt mindig külön vizsgálja, hogy a károsultnak lehet-e nem vagyoni kártérítésre igénye, és milyen kártételek alkalmasak kárpótlására. Testi sértéseknél a számításba vett nem vagyoni kárelemek a testi és lelki fájdalom, szenvedés (*pain and suffering*), a fokozott testi és fizikai megterhelés (*inconvenience*), az elvesztett életörömök (*loss of amenity*), újabban pedig a megrövidült élettartam, az elvesztett évek (*loss years*) kártétele is.⁸³ Ebben a körben a bíróság figyelemmel van a károsult életlehetőségeire és jövőbeni kilátásaira (*way of life and prospects*), a károkozással keltett gondokra, félelmekre és aggodalmakra, a bekövetkezett lelki, érzelmi zavarokra, pszichés hátrányokra, neurózisra.⁸⁴

⁸¹ A pénzben jelentkező veszteségeknél az angol jog különbséget tesz múltbeli (tárgyalás előtti) és a jövőben bekövetkező jövedelemvesztéségek között (*pre-trial pecuniary loss and future loss of earnings*).

⁸² Sőt, az ennek megfelelő gyakorlatot a House of Lords kifejezetten helytelenítette. Vö. *Fickett v. British Rail Engineering Ltd.* (1980) AC 136.

⁸³ Ezt a kárelemet az irodalom *pecuniary loss* alatt tárgyalja [WINFIELD–JÓLOWICZ i. m. (4. lj.) 616. skk., 621.], mert a *loss of expectation of life* miatti érzelmi kár érvényesíthetőségét az Administration of Justice Act (1982) megszüntette. Lásd Diplock bíró argumentumait a *Gammell v. Wilson* (1982) AC 27 (64–65) ügyben.

⁸⁴ *James v. Woodall Duckham Construction Co. Ltd.* (1969) 1 WLR 903.

A belső, pszichés, emocionális károkat az angol bíróságok sokáig csak következményi károkként ismerték el, akkor, ha a pusztán érzelmi fájdalom (*mental suffering*) egy, a jog által elsődlegesen védett személyi (vagy vagyoni) érték megsértésének további (subsidiárius) következményeként állt elő.⁸⁵ A judikatúrába be-robbanó *nervous shock* körében viszont a lelki, érzelmi kín, gyötrődés, rettegés, fájdalom, lehangoltság, ijedtség, döbbenet, szorongás (*fear, anguish or mental distress or grief or mental trauma*) stb. szempontjai mint önálló kártételek és *sui generis* kárigények (*psychiatric damages*) jelennek meg.⁸⁶ A *nervous shock* terminológiát ugyan félrevezetőnek és pontatlannak találta a bíróság,⁸⁷ az mégis önálló, speciális keresetté formálódott (*nervous shock case, case of mental shock*), s ma már – igaz, a körülmények nagyon alapos vizsgálata és *medical conditions* fennállása mellett⁸⁸ – közvetlen testi, (fizikai) károsodás (*physical harm*) és fizikai jelenlét nélkül is⁸⁹ – gyakorta fantasztikus összegű nem vagyoni kárigények alapjául szolgál. Az élet kellemességeinek, kényelmességeinek, örömeinek (*loss of amenity or loss of enjoyment of life*) vagy valamely képességnek, adottságnak, készségnek az elvesztése (*loss of faculty*) miatt az ítéletek nemcsak a fizikai-teszt képességekre (mozgás, látás stb.) vannak figyelemmel, hanem a rendkívüliségre is (pl. kiugró tehetség), de a társadalmi státusz (elvileg) irreleváns, viszont – elsősorban fiatal nőknél – az esztétikai tényező és a házasságkötési esély a legszámottevőbb szempont is lehet.⁹⁰

Az eszmei kártérítés meghatározó szempontja a *fair compensation*, amely a károsult és károkozó pozíció lehetőség szerinti egyensúlyának a kívánalmát utalja a

---

⁸⁵ Devlin bíró még 1957-ben is így érvelt: „The general principle embedded in the common law [is] that mental suffering caused by grief, fear, anguish, and the like is not assessable.” *Behrens v. Bertram Mills Circus* (1957) 2 QB 1 (28).

⁸⁶ A *tort of negligence* körében „anxiety, vexation or injury to reputation” jogalapján. Lásd *Calveley v. Chief Constable of Merseyside* (1989) 2 WLR 624. A *nervous shock* önálló deliktummá válására lásd LÁBADY Tamás: *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből*. Pécs, Pécsi Szikra, 1989. 33–34., és az ott felhívott precedenseket is.

⁸⁷ „Misleading and inaccurate”. Bingham bíró az *Attia v. British Gas plc.* (1988) QB 304 (317) ügyben.

⁸⁸ „Must be very carefully scrutinised”. Wilberforce bíró a *McLoughlin v. O'Brian* (1983) 1 AC 410 (422) ügyben.

⁸⁹ Elegendő, hogy az érzelmi-lelki sokkot kiváltó esemény „through simultaneous television” történjék. A hillsborough-i futballstadionban történt tragédia alapján a televízió-közvetítést néző sok hozzátartozó érvényesített ezen az alapon kárigényt.

⁹⁰ David A. KEMP – Margaret S. KEMP: *The Quantum of Damages*. London, Sweet & Maxwell, 1981. 624., 626.; STREET i. m. (10. lj.) 131. 1982-vel indultak az ún. *wrongful life* keresetek (*The Times*, 1982. december 23.), amelyekben a bíróság kezdetben még csak a műhibás, következményes abortuszok alatti elnehezült házasságkötést honorálta nem vagyoni kártérítéssel. Lásd *Sciuriaga v. Powell* (1982) 2 All ER 771.

bírói mérlegelés körébe. Az elv a bíróságok (esküdtek) számára teljes szabad belátást biztosít, amelynek körében a judikatúra sorvezetője az ideális károk kompenzálásának egyetlen lehetséges módja:⁹¹ a fizikai, természetbeni *in integrum restitutio* lehetetlensége miatt a károsultat olyan (anyagi alapú) élvezetekhez juttatni, amelyek „alkalmasak arra, hogy általuk a fizikai fájdalmakon és lelki szenvedéseken felülemelkedhessen”. Ennek során a jelentéktelen, bagatell, a mindennapi élet örömtelenségeibe, bosszúságaiba tartozó érzelmi behatások figyelmen kívül maradnak,⁹² azonban a súlyos, rendkívüli, kimagasló hátrányok nagyvonalú kárpótlási összegeket involválnak.⁹³ A pénzben megmérhetetlen, kiszámíthatatlan sérelmek anyagi ellenértékének a megállapítása nem matematikai számítás,⁹⁴ hanem a *jury* által közvetített társadalmi felfogáson, a közvélemény értékítéletén, a bíró tapasztalatán és erkölcsén, végső soron a szabad mérlegelés szempontján (*estimate of the damage suffered*) alapszik. Mintha a szigetországba mégiscsak eljutott volna a római prétor hangja, s őt hallanánk.

Történetileg az esetjogon felnövő *common law* sok furcsasága közül is – az irodalmi megállapítások szerint – talán az egyik „leggroteszkebb”, amely irracionális miatt ma már sok színvonalas kritika céltáblája,⁹⁵ a jóhírnév védelmének kettéágazó jogintézménye, a múlt (*slander*) és a maradandó (*libel*) formában elkövetett becsületsértések gyűjtötényállása, a *law of defamation*. A *defamation* nehézkes, bonyolult és szinte követhetetlen joganyaga történelmi örökség,⁹⁶ s a *common law* mint ‘kényszerű, szükségképpen örökös’ gondolja ezt a hagyatékot még napjainkban is – ahelyett, hogy megszabadulna tőle. A szóbeli és publikált becsületsértésekre, rágalmozásokra vonatkozó osztódás, pontosabban a két ág történeti különállásának és önálló fejlődésének alapja az, hogy a középkorban a *defamation*

⁹¹ Bár – a kontinentális jogokhoz hasonlóan – ilyen is van. Lásd KEMP–KEMP i. m. (90. lj.), a kárterítések mértéke szerinti összeállítását.

⁹² „Judges have little patience with trivial claims.” STREET i. m. (10. lj.) 8.

⁹³ 1988-ban a *loss of amenity* súlyos esetei átlagosan 118 ezer font kárpótlási összeg megállapításához vezettek. A bíróságok a *basis of assessment* körében – a kárpótlás mértéke tekintetében is – gyakran indulnak ki a régi precedensekből. Prevett bíró pl. a *Walker v. John McLean & Sons Ltd.* (1979) 1 WLR 760. ügyben megállapította, hogy a *jury* verdiktje alapján száz évvel korábban a *Phillips v. South Western Railway* (42. lj.) esetben megítélt 16 ezer font *non-pecuniary loss* 500 ezer fontnak felelt meg (1988-ban ez 660 ezer fontnak megfelelő szintű kárpótlási összeget képviselt) („on the level of personal injury damages in general”).

⁹⁴ „[N]ot an exact mathematical process” – mondja a Court of Appeal a *Pickett v. British Rail Engineering Ltd.* (82. j.) ügyben.

⁹⁵ DIAS–MARKENSIS i. m. (26. lj.) 426.; John G. FLEMING: *The Law of Torts*. Sydney, The Law Book Company, 1987. 520.

⁹⁶ A *defamation* tortjának történeti fejlődésére és anakronisztikus helyzetére a modern *common law*-ban lásd SÓLYOM i. m. (7. lj.) 167. skk. A szerző analitikus és kritikai elemzésére is tekintettel mi a jogintézménynek csak a nem vagyoni kárterítésre szignifikáns vonatkozásait vizsgáljuk.

elbíró Csillagkamara szigorú cenzúrahivatalként (is) funkcionált, így a ‘bíróság’ figyelmét alapvetően azokra az esetekre irányította, „in which its rules as to the manner of publishing and as to the matter published were infringed”.⁹⁷

A Csillagkamara gyakorlatában ezek az esetek *crime*-nak minősültek, s csak a *slandert* tekintették tortnak. Ez a kettősség azután a *common law*-ban is fennmaradt, s – a törvényhozó beavatkozása dacára⁹⁸ – még ma is fennáll. A *libel* és a *slander* közötti fő különbség nemcsak az elkövetés módjában van,⁹⁹ hanem alapvetően abban, hogy a *libel actionable per se* (és bűncselekmény is lehet), a *slander* viszont általában nem az (vagyis perelhetőségéhez vagyoni kár bekövetkezését kell bizonyítani).¹⁰⁰ Meghatározott tényálláskörben – kivételesen – viszont önállóan perelhető és eszmei kártérítéssel (gyakran *nominal damages*szel) szankcionálható is. Ezek a kivételes tényállások a következők: ha másról azt állítják, hogy szabadságvesztéssel büntetendő bűntettet követett el, hogy fertőző betegségben szenved, hogy parázna vagy házasságtörő (nő!) (*unchastity or adultery*),¹⁰¹ illetőleg ha valakinek az általa betöltött hivatallal, foglalkozással vagy mesterséggel kapcsolatban rossz hírért keltik.¹⁰² A múltó eszközzel elkövetett *defamation* miatt minden más esetben immateriális kárpótlás csak kommutatív, a vagyoni kár mellett ítélt meg.¹⁰³

A *libel*, amely 1952 óta rádió és televízió útján is elkövethető, ezzel szemben nemcsak – ‘sajátlagos tényállásként’ – önállóan is perelhető, hanem generálisan eszmei kártérítéssel szankcionált. Nem feltételez tehát *special damages*t, hanem csak pusztán jogsértést, amelynek következménye a névleges vagy valószínű kárpótlás (esetenként az *exemplary damages* büntetőúszályaival együtt). A becsületvédelem tortja nem a becsületérvést, hanem a személy jó hírét, társadalmi tekintélyét (*reputation*) védi.¹⁰⁴ A sértett önbecsülése, önértékelése, illetve ezek sérelme ön-

⁹⁷ William S. HOLDSWORTH: *History of English Law*, V. London, Sweet & Maxwell, 1945. 208.; továbbá FLEMING i. m. (95. lj.) 519. skk.

⁹⁸ Defamation Act (1952).

⁹⁹ Ezek ‘szórszálhasogató’ elhatárolására, a differenciálás olykor komikus voltára lásd POLLOCK i. m. (17. lj.) 176.; WINFIELD–JOLOWICZ i. m. (4. lj.) 297–299.; SALMOND–HEUSTON i. m. (3. lj.) 321.; GATLEY i. m. (14. lj.) 413. (A hangfelvétel a felvétel alatt *slander*; lejátszáskor *libel*, a titkárnőnek diktált levél *slander*; ha a diktálás alatt harmadik személy az irodába lép, *libel* stb.) Lásd továbbá az idézett forráshelyeken felhívott precedenseket is.

¹⁰⁰ GATLEY i. m. (14. lj.) 2. skk., 58.; *Jones v. Jones* (1916) 2 AC 481 (500).

¹⁰¹ Slander of Women Act (1981).

¹⁰² Az a rosszindulatú állítás egy katonatisztról, hogy azért szerelték le, mert túl sokat ivott, és nem azért, mert megsebesült, felér az egész angol hadsereg megrágalmazásával. Vö. *Bull v. Vazquez* (1947) 1 All ER 334.

¹⁰³ GATLEY i. m. (14. lj.) 3.

¹⁰⁴ „Defamation is the publication of a statement which reflects on a person’s reputation.” WINFIELD–JOLOWICZ i. m. (4. lj.) 294.; MCGREGOR i. m. (10. lj.) 745.

magában irreleváns; a *defamation*höz a sértett jó hírét illetően mások véleményének kell megváltoznia, de legalábbis a cselekedetnek erre alkalmasnak kell lennie. A becsületézés megsértése (*injury to feelings*),¹⁰⁵ bármennyire is megvetést, leicsinylést, semmibevevést, utálatot vagy nevetségességet sugalló cselekedetről van szó (*hatred, contempt or ridicule*), önmagában nem *defamation*, ha az az észszerűen gondolkodó, ép ítélőképességű emberek érzelmeit nem korbácsolja, nem zaklatja fel (if it does not excite in reasonable people feelings).

A *reasonable man, a common law* jolly jokere (Eörsi) tehát itt is a mérték; az Atkin formulálta teszt szerint a társadalom jogszerűen gondolkodó tagjainak az értékítélete.¹⁰⁶ Így a *defamation*nek formálisan a hírnévrontás a feltétele, azaz objektivizált tényállás, ha azonban azt a *jury* megállapítja, az eszmei kártérítésnek már releváns szempontja a sértett becsületébe való gázolás mértéke, személyes megbántódása stb.¹⁰⁷ A *defamation* tartalma tehát a hírnév, a társadalmi, erkölcsi és üzleti tekintély, így pusztán maga a formális becsületsértés nem deliktum. Ehhez a gyakorlat általában megköveteli a híresztelő ‘rossz szándékát’ (*words must be ‘maliciously’ published*), bár a rosszindulatú közlés feltételét mind a *malice*, mind pedig a *publication* tekintetében rengeteg kivétel korlátozza. Az *unintentional defamation* körében – amelynek a Defamation Act (1952) óta törvényi tényállása is van – a konstrukció objektív abban az értelemben is, hogy az elkövető felelősségét a véletlen is kiválthatja.

Az irodalomban sokat citált ‘*amusing*’ precedens itt Artemus Jones esete, akiről, mint az angol *middle class* egy prominens típusáról – azonban mint kitalált, fiktív személyről – a sérelmezett újságcikk egy francia tengerparti kaland bemutatásával diffamáló tényeket közölt. Kétség sem fért hozzá, hogy az újságíró szándéka a scénával egy ‘Englishman’ típusának bemutatása volt, aki „Európába látogatva kószolhatta a ledér életet”. Azután valahonnan Walesből előkerült a valóságos Artemus Jones nevű ügyvéd, aki öt tanúval bizonyította, hogy az újságcikk alapján a tanúk – kétkedve ugyan, mégis – őrá gondoltak. A karikírozott paródia a szerkesztőségnek 1750 fontjába került.¹⁰⁸ Az újabb esetekben a bíróság pyrrhusi

¹⁰⁵ Gordon Willmer a *Drummond-Jackson v. British Medical Association* (1970) 1 WLR 691. (700) ügyben.

¹⁰⁶ „[E]stimation of right-thinking members of society generally.” Atkin bíró a *Sun v. Stretch* (1936) 2 All ER 1237 (1240) ügyben.

¹⁰⁷ *Insulting* kijelentés pl. a muszlim prófétájára – „defamatory because the reasonable man disapproves of any insult to religious beliefs.” A *Shah v. Akram* (1981) CA (unreported) ügyben. Lásd WINFIELD–JOLOWICZ i. m. (4. lj.) 295., 12. j. A sérelemért megítélt *nominal damages* mellett a bíróság *exemplary damages* is megállapított.

¹⁰⁸ Ami 1910-ben egy rendkívüli summa volt. Lásd *Hulton & Co. v. Jones* (1910) AC 20. Ugyancsak *innocent defamation*nek minősített a bíróság egy bigámiaperről tudósítást adó újságcikkbeli véletlen személcserét a *Newstead v. London Express Ltd.* (1940) 1 KB 377 ügyben. Lásd még a 32. lj.-ben felhívott precedenst.

döntést hoz (különösen az alperes bocsánatkérése esetén), s a *jury* által kimért *contemptuous or special damages* mellett a felek között a perköltséget is megosztja.¹⁰⁹

A rossz szándékot, illetőleg a *malice* ismervét így fokozatosan kiváltja a másik, az ellenoldali pozíció értékmérője: a társadalom egészének erkölcsi felfogása és gondolkodásmódja. Itt pedig a trend a korszellemnek megfelelő szabadelvűség. Erre az álláspontra helyezkedett a Chancery Division abban az ügyben,¹¹⁰ amelyben a panaszos nő lesbikus kapcsolatáról és ennek tragikus következményeiről adott ‘szenzációs tudósítást’ egy vasárnapi magazin. Az újság a szenzációs információt az alperestől szerezte, aki arról a felperessel fennálló bizalmi viszony alapján értesült. A bíróság első fokon az újságot elmarasztalta, és erkölcsi rosszállását fejezte ki, hogy az amorális hírt közölte. A felsőbbíróság álláspontja szerint azonban a bíró személyes erkölcsi értékítélete a jog alkalmazásánál nem játszhat szerepet. A ‘hivatalos’ erkölcsi felfogás szerint pedig ma már nincs társadalmi konszenzus arra nézve, hogy felnőtt emberek közötti – egyetértésen alapuló – bármilyen szexuális kapcsolat az erkölcsi normákat durván sértheti. Persze azt, hogy melyek az egész társadalom ‘hivatalos’ közösségi, erkölcsi normái, mégiscsak a bírák mondják meg, ezért tűnik úgy, hogy a *malice* és a *contumelia* fokozatos elesése ellenére és kétezer év után is a római prétor közvetlen közelében vagyunk.

Még kevésbé érinti ezt a közelséget a *defamation* további feltétele, a *publication* szempontja. Ez eredetileg a tort objektív jellegével és azzal függött össze, hogy az elkövetésnek a hírnévrontásra alkalmasnak kellett lennie. A bíróságok számára azonban rövidesen elegendő volt, ha a közlés csak egy harmadik személy tudomására is jutott. Aligha érintette a panaszos nő társadalmi reputációját az a postaládájába dobott levél, amelyben helyhatósági választási (és más ügyből eredő perbeli) ellenfele prostituáltként és bordélytulajdonosnak nevezte, s erről a levelet felbontó férje szerzett csak tudomást. A bíróság a cselekményt mégis *libel*nek minősítette, s a *publication* kritériumát fennállónak találta. A *jury* verdiktje az alperest *injury to feelings* címén 500 font kártérítésre ítélte.¹¹¹ Az injúria-tényállások tartalmi kitöltésétől ‘jogfosztott’ *common law* bírák legalább a *malice* és a *publication* követelményeinek megítélésében maguknak vindikálják tehát a prétor mérlegelési szabadságát.

Az eseti döntések sorából feltáruló objektív ismérvek és ‘köz’-szempontok ellenére, továbbá a *malice* és a *publication* követelményének a változása miatt, a *defamatory* kategóriájának tartalmi kitöltésére megfelelően általánosítható, absztrakt

---

¹⁰⁹ *Ross v. Hopkinson* (1956) CLY 5011.

¹¹⁰ *Stephens v. Avery* (1988) 2 WLR 1280.

¹¹¹ *Theaker v. Richardson* (1962) 1 WLR 151. Bizonyos, hogy a privátszféra megsértése miatt a férjjel szembeni kereset, amiért az a feleségének szóló levelet felbontotta és elolvasta – ellentétben a francia bíróságok gyakorlatával – a bíróság itt elutasította volna.

fogalmat nem találunk. A valótlan közlések azonban, amelyek egy személynek a közvélemény szerinti jó hírét fenyegetik vagy sértik, általában alkalmasak a felelősség megállapítására.¹¹² Valós tartalmú publikációkkal szemben azonban a *law of defamation* főszabályként az *action* lehetőségét kizárja. A tradíciókat jobban tisztelő angolok – ellentétben az amerikai joggal – a valós és valótlan tartalmú közlések megfelelő differenciálását a bizonyítási teher specifikus szabályával érik el.¹¹³ Eszerint nem a felperesnek kell bizonyítania a diffamáló tényállítások valótlan-ságát, hanem az alperes jogosult a valóság bizonyítására (*justification*, technikai neve: *truth*), s annak sikere esetén nem felel, sőt mentesülése akkor is beáll, ha tényállításai akárcsak részben igazak (*partial justification*), de ez a körülmény legalábbis az eszmei kártérítés számottevő mérsékléséhez (*reduction or mitigation of damages*) vezet.¹¹⁴

A *justification* fenoménjának egy karakterisztikus friss példája a *Soraya Khashoggi v. Woman's Own* pletykamagazin esete, amelyben a közlemény a sértett intim életéről mint „a lady of considerable sexual enthusiasm” szolgáltatott adatokat. Az alperesnek a felperes életútját bemutató cikksorozatból egy epizódot (egy házasságtörést) sikerült bizonyítania. Ezek után a bíróság az alperes kifogását (*plea of justification*) elfogadta, azzal a megokolással, hogy több-kevesebb affér az ügy lényegén nem változtat, hiszen „the sting of the article is promiscuity generally”.¹¹⁵ Ha azonban az alperesnek engedélyezett *justification* nem vezet sikerre, az (ideális) kárfizetési kötelezettségét jelentősen növeli, mert a valóság bizonyítása a *defamation* felelevenítésével, reprodukálásával jár, s ez az elszenvedett sérelmet mintegy megduplázza (ezért büntetőjogi következménye is lehet).¹¹⁶

Még nyilvánvalóbb korlátja a *defamation*nek és még tipikusabb mentesülési ok a *fair comment* intézménye. Mivel Angliában az amerikai Constitution First Amendmentjének, illetőleg a német Grundgesetz 5. cikk (1) és (2) bekezdésének megfelelő garanciális szabály a vélemény- és sajtószabadság tekintetében nincs, azt elsősorban a *common law* bíróságok garantálják.¹¹⁷ A *fair comment* a kritika és a közérdek együttes konstrukciója (*matter commented on must be of public interest*).¹¹⁸ A szubsztanciátlan kritika, a pusztán diffamáló lényegtelen megjegyzés

¹¹² Gatley erre vonatkozó kategóriája: *denigratio alienae famae*. GATLEY i. m. (14. lj.) 15.

¹¹³ DIAS–MARKENSIS i. m. (26. lj.) 445–446. Szerintük az amerikai gyakorlathoz hasonlóan a felperesre háruló bizonyítási teher volna jogszerű.

¹¹⁴ A legújabb ítélkezési gyakorlatból lásd *Atkinson v. Fitzwalter* (1987) 1 WLR 201; *Prager v. Times Newspapers Ltd.* (1988) 1 WLR 77; *Pamplin v. Express Newspapers Ltd.* (No. 2.) (32. lj.).

¹¹⁵ *Khashoggi v. IPC Magazines Ltd.* (1986) 1 WLR 1412 (1417).

¹¹⁶ *Levene v. Roxhan* (1970) 1 WLR 1322; *Hunter v. Chief Constable of West Midlands Police* (1982) AC 529.

¹¹⁷ Lásd DIAS–MARKENSIS i. m. (26. lj.) 447–451.; az irányadó precedensek figyelemre méltó összeállításával.

¹¹⁸ GATLEY i. m. (14. lj.) 314–324.; CLERK–LINSELL i. m. (15. lj.) para 21–25.

vagy közlés, a blamáló szándék vagy akár a blaszfémia nem vonható a véleménynyilvánítás szabadsága alá. Alfred Denning szerint a *fair comment* kifogása megköveteli továbbá, hogy a kritika a nyilvánosság, azaz a lakosság egy széles körének (*people at large*) legitim érdeklődésére tartson számot.¹¹⁹ Végül a mentesüléshez a közlésnek véleménynyilvánítás tartalmúnak, és nem tényállításnak kell lennie, egyúttal minden esetben teljesíteni kell a *fairness* követelményét.¹²⁰

A *common law* esetjogának ezek a mentesülési szempontjai azután már nemcsak a *good name and fame* védelmét, de a privátszféra amúgy is elégtelen oltalmazását tovább gyengítik. A nyilvánosság és a közérdek elasztikus kategóriái az individuális szférában viszonylag hatékonyan funkcionáló *defamation* tortját a kommercializálódott sajtó és a nem írott médiával kiszélesedett tömegkommunikáció szférájában már egyre jobban kikezdi.¹²¹ Mindez a nem pénzbeni veszteségeket honoráló eszmei (ideális) kártérítési jog alkalmazására sem marad hatástalan.

A becsület és a jóhírnév védelmének ismertetett – viszonylag általánosodott – tortján kívül a személyiség értéktartalmának (eszmei kártérítéssel való) oltalmazását szolgáló jogvédelmi eszközök még a *libel* és a *slandert* elegyítő *defamation* tortjánál is széttöredezettebbek. Ezek csak a pragmatikus és speciális szempontok alapján fejlődő esetjog tényállásszerűségében ismerhetők meg. A *libel* és a *slander* hírnévrontást követelő tortjával szemben a *malicious falsehood* védi a személy megnyilvánulásainak szabadságát, valóságát, korrektségét és ‘privát’ voltát akkor is, ha ezek megsértésével a becsületén a *reasonable man* tesztje szerint nem esett csorba. Alkalmazási feltétele azonban, hogy az alperes a sértettől valótlán szavakat, adatokat publikáljon, hogy azt rosszindulatúan tegye, s hogy ezzel a sértettnek közvetlenül egy *special damage*-et okozzon. A feltételek fennállása esetén viszont előjön az angol bírúk igen nagyvonalú (számottevő összegű nem vagyoni kártérítést is magában foglaló) kárszámítása.¹²²

Mert szemléletesen tükrözi, hogyan lépik át a *common law* bírái a saját maguk által emelt korlátokat, álljon itt a bíróságnak a tényállásszerűséget elismerő álláspontja a kontinensen is ismert színész Gordon Kaye ügyében.¹²³ A művész az elszenvedett közúti balesete után egy magánklinika intenzív osztályán feküdt, ahol – a szigorú látogatási tilalom ellenére – a *Sunday Sport* egy riportere és fényképésze interjút készített vele több fényképfelvétellel. A bíróság a *malicious falsehood*

¹¹⁹ *London Artists Ltd. v. Littler* (1969) 2 QB 375 (391).

¹²⁰ GATLEY i. m. (14. lj.) 297.; Denning bíró a *Slim v. Daily Telegraph Ltd.* (1968) 2 QB 157 (170) ügyben.

¹²¹ Az irodalmi kritikák és javaslatok összefoglalására lásd FLEMING i. m. (95. lj.) 576.; DIAS–MARKENSIS i. m. (26. lj.) 447–451.

¹²² Vö. WINFIELD–JOLOWICZ i. m. (4. lj.) 357–358. által közölt jogesetekben megállapított kártérítési összegekkel.

¹²³ *Gorden Kaye v. Andrew Robertson and Sport Newspapers Ltd.* (7. lj.)

alapján a keresetnek helyt adott, mert a sértett nem volt olyan tudati állapotban, hogy a magnetofonfelvétellel készült riporthoz való hozzájárulása jogilag értékelhető lett volna, mert a látogatási tilalom ellenére készült interjú kimeríti a rosszindulat fogalmát, s mert a riportalany számottevő anyagi előnytől esett el azáltal, hogy a beleegyezéssel készült hasonló riportokért – az alperes saját nyilatkozata szerint is – a sajtóorgánumok jelentős összegeket szoktak fizetni. A bíróság a *common law* csapdjából csak ilyen bakugrások árán tudott szabadulni.

A Court of Appeal tesztelte a *Kaye*-ügyet a *trespass to the person* szempontjából is, amelynek azonban III. Henrikől kezdődően feltétele a tettegesség vagy annak kísérlete (*assault or battery*).¹²⁴ Azt a kérdést, hogy a villanófény alkalmazásánál a súlyos betegről készített és ismételt fényképfelvétel sértette-e testi integritását, a bíróság igenlően döntötte el. Hajdanán a római prétor a ‘fület sértő macskazenét’ (*convicium*) minősítette testi sértésnek. Megint mintha csak az antik kor érveit hallanánk! A tettegesség-becsületsértések injúriái ellen tehát ez a „case” nyújt védelmet, éppúgy feltételezi azonban egy *special damage* bekövetkezését, mint a ‘maliciózus valótlanosság’ *actionje*. Ám az angol esetjog a *physical trespass* más kereseteit is felhasználja a személyiségi jogok esetenkénti oltalmazására és az eszmei kártérítés kimérésére. Így a *trespass to land* védi a privátszférát a különféle jogosulatlan megterhelésektől, ha azok kifejezetten fizikai behatással történnek. Ennek hiányában azonban az oltalom megoldatlan, és arra az *actionable nuisance* sem alkalmas.¹²⁵ Így a magánélet intimitása nem védett a jogosulatlan légi felvételektől,¹²⁶ vagy a szomszédos krikett klub fizikai behatás nélküli zaklatásaitól, mert – Denning rövid és velős formulája szerint – a közérdek itt erősebb, mint a privát „in securing the privacy of his home and garden”.¹²⁷

A személyiség egyes védelemre méltó aspektusainak eseti oltalmazására koncipiált *appropriation of personality* kevés sikert mondhat magáénak az angol törvénszékeken.¹²⁸ A név, képmás, személyes hang és a személyiség más individuális megnyilvánulásainak elégtelen védelme miatt az irodalom egyre hangosabban lázong.¹²⁹ E ‘jogok’ megsértése önmagában nemcsak eszmei kártérítésre nem vezet-

¹²⁴ The case of 1317, lásd WINFIELD–JÓLOWICZ i. m. (4. lj.) 53.

¹²⁵ Lásd erre az esetek széles körének felvonultatásával David J. SEIPP: English Judicial Recognition of a Right to Privacy. *Oxford Journal of Legal Studies* (1983).

¹²⁶ *Bernstein of Leigh v. Skyviews & General Ltd.* (1978) QB 479. Az egyszeri fotografálás nem tekinthető „monstrous invasion of his privacynek” (489).

¹²⁷ *Miller v. Jackson* (1977) QB 966 (981).

¹²⁸ FLEMING i. m. (95. lj.) 575. skk. felsorakoztat a *Law Reports*ban nem publikált számos esetet, amelyek nézete szerint „liberal use of defamation concepts in combating commercial appropriation of personality”.

¹²⁹ SEIPP i. m. (125. lj.) 353.; Tim FRAZER: Appropriation of Personality. *Law Quarterly Review* (1983).

het, de meghatározott *action* sem kapcsolódik hozzájuk. A felperesről hozzájárulása nélkül az utcán készített és újságban közzétett fénykép miatt a bíróság csak annak folytán állapított meg *libel* (*innuendo*), hogy a lap az ellenoldalon egy ruhátlan nő fényképét közölte, így a két kép együtt – az újságot lapozva – pornográfia benyomását keltette.¹³⁰ Viszont nem adott a bíróság kereseti jogot annak a jó nevű színházi és filmszínésznek, akinek hangját egy televíziós reklámszövegben az összetévesztésig hasonlóan imitálták,¹³¹ és annak sem, akinek névhez fűződő 'jogát' sértették,¹³² mert ezekre az esetekre az angol esetjog nem ismer el egy általános *privacy*-t.¹³³

A *common law* merevségét a személyiségi jogok oltalmazása körében is oldja valamelyest az *equity* rugalmassága, amelynek egy régi maximája szerint „must come with clean hands”. A méltányosság alapja itt a különleges 'bizalmi viszony', amelynek megsértése (*breach of confidence*) egyben kiválthatja a személyiségvédelem jogkövetkezményét. Az alapul szolgáló eset, a nagy minta, valóságosan királyi forrás: Victoria királynő és Albert herceg gyermekei rajzainak és rézkarcainak katalógusához a kiadó a királyi párral való bizalmi viszonya alapján jutott. A család azonban nem szándékozott a katalógust megjelentetni. Mivel a *common law* ebben a körben jogvédelmet nem biztosít, a kiadó önkényes magatartásával szemben a katalógus kiadásának megtiltására irányuló keresetnek az *equity* bírósága adott helyt, éspedig a „breach of confidence or trust or faith” alapján, bár Cottenham bíró az ügyben felvetette, nem áll-e fenn egy „legal right of the plaintiff to preserve the privacy of his unpublished works”, azaz egy személyiségi jog, amelyet a katalógus publikálása egyértelműen sértett volna.¹³⁴

Az *equity* kifejlesztette jogelv mára már *sui generis actionné* alakult (*action for breach of confidence*), amely a sajtó és más tömegkommunikáció belépésével (és elfajulásával) napi csatát vív a *defence of public interest* elvével. A csata kontúrjai elmosódtak, csak esetről esetre látható egy-egy részeredmény. Denning bíró a közérdek szempontját a privátszféra oltalmazásánál kiugróbb magaslatra helyezte, és érvelésével az *equity* hadállásait vette célba. Nézete szerint, ahogy a *law of defamation* védelmi vonalát a *plea of justification or fair comment* jelentősen képes gyengíteni, ugyanúgy a *duty to be of good faith*, a bizalmi viszonyon alapuló kö-

---

¹³⁰ A 'könnyelmű' képszerkesztés az újságnak 500 fontjába került. *Garbett v. Hazel Watson and Viney* (1943) 2 All ER 359.

¹³¹ *Sim v. H. J. Heinz Co. Ltd.* (1959) 1 WLR 313.

¹³² *McCulloch v. May Ltd.* (1947) 2 All ER 845. A *Tussaud and Sons v. Tussaud* ügyben a bíróság kimondta: „that there is no law to prevent a man assuming any name he likes” (1890) 44 CD 678 (690).

¹³³ A gyakorlat kritikájára lásd DIAS–MARKENSIS i. m. (26. lj.) 491.; Percy H. WINFIELD: *Privacy. Law Quarterly Review* (1931) 30.

¹³⁴ *Prince Albert v. Strange* (1848) 64 ER 293.

telezettség generálklauzulája alól is kell lennie kivételnek, ahol a *breach of confidence* megengedett.¹³⁵ Ez a kivétel pedig a közérdeken, illetőleg morális vagy társadalmi szempontokon alapulhat (*on public interest, on moral or social grounds*).¹³⁶

Úgy látszik, hogy a legutóbbi években a sajtó (benne a kommersz és a vulgársajtó is) mint a nyilvánosság és a közérdek ‘hordozója’ láthatóan maga alá gyűri a privátszféra védelmét a konzervatív szigetországban. Az irodalom olykor sajnálkozó, olykor kritikus, a veszélyekre is figyelmeztető hangja a jelek szerint a Court of Appeal évszázados falai közé nem tud beférkőzni. A bíróság – tiszteletre méltó elnökével, Denninggel az élen – a bizalmi viszonyokat jogviszonyokká transzformáló *equity* elvvel szemben a kutató, nyomozó sajtó (*investigative journalism*) szempontját mint a vélemény- és sajtószabadság egy fontos kísérőjelét és manifesztálódását védelmezte. Ebben az összefüggésben pedig általában az is közömbös, hogy a sajtó információit milyen forrásból meríti,¹³⁷ kivéve itt is a már ‘elviselhetetlenül amorális tettet’, a pénzért szerzett információt „so as to by scandal”.¹³⁸

A kontinentális személyiségi jogok legfontosabb védelmi eszköze, oltalmazásukat a leghatékonyabban szolgáló eszmei kártérítés az angol jogban egy nagyon fontos területen, az individuális jogok egy kiterjedt skáláján egyáltalában nem érvényesül, minthogy a *common law* ilyen ‘jogokat’ egyáltalában nem is ismer. Ezt a ‘védtelen pályát’ tovább növeli a sajtószabadság és a közérdek sokszor kritikátlan azonosítása, amelyet Sólyom László szemléletesen a „demokrácia elfajulásaként” karakterizál.¹³⁹

Nem érdektelen egy szemléltető pillantást vetni arra, hogy az ‘elfajult demokráciában’ az eszmei kártérítés milyen torzulásait keltette életre a *common law* másik ága, a realista és pragmatista jogszellemet a korlátlanságig és megfoghatatlanságig fokozó amerikai közönséges jog. A *common law* tengerentúli ága immateriális kártérítésre vonatkozó dogmatikáját és gyakorlatát szisztematikus rendbe állítva bemutatni éppoly hiú kísérlet, mint ha valaki pont akkor akarná magát látni, amikor éppen alszik. Nemcsak azért, mert az amerikai magánjog államonként nagyon különböző, noha a gyökérzet – a *common law* – ugyanaz, hanem mert a gyakorlat

¹³⁵ *Fraser v. Evans* (1968) QB 349.

¹³⁶ *Schering Chemicals Ltd. v. Falkman Ltd.* (1982) QB 1 (22).

¹³⁷ *A Francome v. Mirror Group Newspapers Ltd.* (1984) 1 WLR 892 esetben például a bíróság nem tulajdonított jelentőséget annak, hogy a sajtó az ügybeli információt egy illegális ‘telefonlehallgatási akcióból’ merítette.

¹³⁸ Denning bíró a *British Steel Corporation v. Granada Television Ltd.* (1981) AC 1096 (1129) ügyben.

¹³⁹ SÓLYOM i. m. (7. l.) 200–201.

olyan messze távolodott az 'óshazától', a 'hódítók' az immateriális jogszférában is olyan szűzföldeket vettek birtokba, hogy a jog itt sok tekintetben egészen mássá lett. A két ág sokszor olyan különböző, mintha nem is 'egypetéjű ikrek' lennének. Ezért a továbbiakban csak arra vállalkozhatunk, hogy az amerikai jog egyes különösségeit – a témával kapcsolatos néhány lényegi ponton – bemutassuk.

Az angol *common law*-ban is alkalmazott *exemplary damages* speciális 'jogfigurája' néhány államban az ún. *multiple damages*, azaz a kártérítés duplájára, háromszorosára menő szankció (*double or triple damages*), amely rendszerint meghatározott deliktumokhoz kapcsolódik, s a kompenzációs és büntető kártérítést egyaránt implikálja. Forrása az *antitrust* törvényhozás, onnan azonban kimozdult, általánosodott, és a testi integritást sértő deliktumoktól a *defamation* tortjáig számos alkalmazási területe van. Funkciója a vagyoni károk feletti erkölcsi-érzelmi károk kiegyenlítése, a büntetés, a jogsértés megelőzése (*prevention of violations*) stb. A konstrukció a kártérítési jogot merőben mechanikussá teszi, sokan a közép-kori injúriajog primitív fix bírságtételeinek reneszánszát látják benne. Az amerikai bíróságok mégis alkalmazzák, sőt szövetségi szinten törvényi alapja is van.¹⁴⁰ Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy számos államban komolyan fontolgatják – mintegy az intézmény reciprokaként – az eszmei kártérítésnek a tényleges gyógyítási költségek felében való maximálását,¹⁴¹ akkor akár úgy is érezhetjük, hogy a felvilágosult porosz Frigyes gigantikus törvényművének egyes feltámasztott paragrafusait olvassuk az amerikai jogkönyvekben.¹⁴²

Ami magát az *exemplary damage*-et illeti, amelyet – történetileg és államonként változóan – *added or imaginary damage*-nek, *smart money*-nak, napjainkban pedig generálisan *punitive damage*-nek neveznek, az első flagráns jel, amit vele kapcsolatban – angol testvérével szemben – megfigyelhetünk, az a hihetetlen expanzió, ahogy a deliktuális és szerződési jogot egyre teljesebben uralja.¹⁴³ Alkalmazható a *compensatory damage*-dzel szimultán vagy helyett, a *non-economic damages*szel szimultán vagy helyett; nincsenek határok, dogmatikai alapok – minden lehetséges, sőt „még annak az ellenkezője is”.¹⁴⁴ Elméletileg ugyan szub-

---

¹⁴⁰ Albert A. EHRENZWEIG: *Multiple Damages*. Report of the Law Revision Commission. New York, 1944. 302. skk. A 'rendkívüli' jogintézmény még rendkívülbb megnyilvánulása, hogy a bíróság gyakran a *multiple damages* mellett további büntető kártérítést is megítél. *Aladdin Manufacturing Co. v. Mantle Lamp Co.* (1986) 116 F.2d. 708.

¹⁴¹ David FRIEDMAN: What is „fair compensation” for death or injury? *International Review of Law and Economics* (1982).

¹⁴² Vö. ALR I 6. 113.

¹⁴³ William L. PROSSER – W. Page KEETON et al. (szerk.): *Prosser and Keeton on the Law of Torts*. St. Paul, West, 1984. 2., 9. §. skk.

¹⁴⁴ David G. OWEN: Civil punishment and the public good. *Southern California Law Review* (1982) 192.

szidiárius, szekunder karakterű, a bíróságok ítélkezése (és a *jury* verdiktje) azt azonban rendszerint összemossa a kompenzációs funkciót betöltő nem vagyoni károkkal (pl. *damages for pain and suffering*). Így itt még kevésbé tudni, mint az ‘öshazában’, hogy a csillagászati nagyságrendű kártérítések mögött mennyi a kompenzáció és mennyi a ‘büntetés’.¹⁴⁵

A bíróságok ‘licitálása’ úgy söpör végig az Államokon, mint ahogy annak idején Arthur király, Kerekasztala és az egész kelta ragyogvány bejárta Európát, és bevonult az európai tudatba. Azonban ez is, mint Arthur király legendája, sokkal inkább ‘kamasz fiúknak’, mint érett jogászoknak való, és azoknak a ‘játszadózó felnőtt férfiaknak’, akik megőrizték magukban a kamasz fiú lelkületet.¹⁴⁶ Nem csoda, ha az intézmény korlátozására, de legalábbis összegszerű limitálására tagállamokszerte komoly kísérletek és törekvések vannak – nem sok sikerrel.¹⁴⁷

A jogirodalomban már a 19. században elismerték, s a kétkedőbb angoloknál határozottabban vallották az *exemplary damages* magánbüntetés jellegét és funkcióját.¹⁴⁸ Azóta, noha néhány államban e kártípust is kompenzációs jellegűnek tekintik, az uralkodó felfogás szerint e kártérítési forma határozottan civiljogi magánbüntetés. A US Supreme Court formulája szerint: „private fines levied by civil juries”.¹⁴⁹ Ennek ellenére egy ‘demarkációs’ vonal meghúzása a kompenzációs és büntető kártérítés között gyakorlatilag lehetetlen, mert a büntető kártérítésből – pausál-összegként – a fizikai fájdalmak és szenvedések ‘honorálásán’ túl gyakran

¹⁴⁵ W. J. WAGNER: Pretium doloris: Pain and suffering. *The American Journal of Comparative Law* (1982, SI 1) 126. Az eszmei kártérítések nagyságrendjét – átlagolva – 25 ezer és egymillió dollár között jelöli meg. Hasonló vagy még nagyobb összegeket mér ki a bíróság *punitive damages* címén. Lásd Robert D. COOTER: Punitive Damages for Deterrence: When and how Much? *Alabama Law Review* (1989). Gyakori azonban a 10 millió dollárt elérő vagy meghaladó összeg (a *Maxey v. Freightliner Corp.* 450 F. Supp. 955 ügyben 150 ezer dollár kompenzációs kártérítés mellett 10 millió dollár *punitive damages* ítélt meg a bíróság, és a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1986. június 21-i száma arról adott hírt, hogy egy nyomorékká vált New York-i páciens javára megállapított *exemplary damages* összege 65,1 millió dollár volt. S hogy az extremitás még fokozható, mutatja, hogy a Cook County/Illinois egy gyógyszertől az egyik szemére megvakult férfi javára 124,6 millió dollár *general damages* állapított meg (Data Base Report, 1991. december 1991).

¹⁴⁶ Csakhogy ez már nem legenda, hanem legalább olyan valóság, mint a *Morte d'Arthur* születésekor a vörös és a fehér rózsza háborújának dúlt és örült Angliája. A hasonlóan éles kritikai hangra lásd FRIEDMAN i. m. (141. lj.) 86.; COOTER i. m. (145. lj.) 1145.; James B. SALES – Kenneth B. COLE: Punitive Damages: A Relic That Has Outlived Its Origins. *Vanderbilt Law Review* (1984) 1117.

¹⁴⁷ A vonatkozó törvényhozói javaslatokra összefoglalóan lásd LÁBADY i. m. (86. lj.) 35–36.

¹⁴⁸ A jogintézmény rövid történeti jellemrajzára lásd *Exemplary damages* i. m. (39. lj.) 520. skk.

¹⁴⁹ *International Brotherhood of Electrical Workers v. Foust*, 442 US (1979) 42 (48). A Restatement (Second) of Torts (1979) 908. § szerint: „Punitive damages [...] to punish him for his outrageous conduct and to deter him.”

még a *mental disturbance*, *emotional distress* kompenzációja is rezultál.¹⁵⁰ Ma már a biztosíthatóság kritériuma sem elválasztó ismérv, mint a közrendre kényesebb angoloknál, mert azt az elvet, hogy a büntető kártérítés biztosítási fedezetbevétele itt is a *public policy* közrendjébe ütközik,¹⁵¹ a biztosítás gyakorlata már régóta le-
rontja.¹⁵² A büntető kártérítés extenzív nagyságát az USA-bar indokolni szokták azzal is, hogy az a rendkívül magas, gyakran a perértékek 50%-ára rugó perköltségeket is implikálja, mert azokat a bíróság mint *too remote* kiadásokat csak akkor és annyiban veszi a marasztalásba, amennyiben azt törvény rendeli (*taxable costs*).

A kármezők határvonalainak kicövekelésére azonban ez a szempont se alkalmas, mert a perköltségek ugyanúgy szubszumálhatók a kompenzációs kártérítés alá, mint ahogy részelemei lehetnek a büntető kártérítésnek is.¹⁵³ Mindkét kárforma tartalmaz erkölcsi értékítéletet és a sértett javára szóló elégtételt. Jobbára azonban a büntető kártérítéssel összefüggésben emlegetik az ítéletek a „bíróság rosszlását”, a jury „morális felháborodását” a tett miatt, a károsult „megsértett jogérzetének a kiegyenlítését”, a „jog és igazság békéjének és harmóniájának a helyreállítását” és a „károsult kiengesztelését”.¹⁵⁴ A ‘bűnhődés’ és ‘kiengesztelődés’ az ellentétes pozíciók egyensúlyát hivatott biztosítani, az ‘elrettetés’ a *general* és *special* prevenció szolgálatában áll. A stratégiai cél a bíróságok – és egyes jogi írók – szerint a fő posztulátum; az intézmény heterogén felfogása és kezelése ellenére – szerintük – ez a cél közös és világos: *punishment and/or deterrence*,¹⁵⁵ amely – a latin *vadimonium* reminiscenciájaként – még arra is szolgál példaként, hogy a neki járó büntető kártérítés összegét a károsult maga határozza meg.¹⁵⁶

A kompenzációs kártérítéssel gyakran elegyedő *punitive damages* így sok tekintetben ambivalens és kontúr nélküli ‘jogfigurája’ az amerikai civiljognak, amely gyakorlat megjelenésében – és torzulásaiban – csak kevéssé szolgálja az eszmei

---

¹⁵⁰ Annak ellenére, hogy a Restatement 905. § szerint a „compensatory damages for emotional distress” külön kárforma. Prosser & Keeton: 54. skk. a *mental disturbance* kategóriáját a testi sértést ‘kísérő kárjelenségnek’ tekintik.

¹⁵¹ PROSSER–KEETON i. m. (143. lj.) 13.

¹⁵² Steven G. SCHUMAIER – Brian A. MCKINSEY: The insurability of punitive damages. *American Bar Association Journal* (1986).

¹⁵³ Az Exemplary damages i. m. (39. lj.) 521., 35. j. idéz egy kuriózus esetet, amely három különböző bíróság előtt folyt, és mindhárom per ugyanazzal az eredménnyel zárult (4500 dollár kártérítés), de az egyik ítélet szerint ez a marasztalás megosztás nélkül, együttesen kompenzációs és büntető kártérítés volt, a másik szerint csak kompenzációs, végül a harmadik döntésben 2500 dollár kompenzációs és 2000 dollár büntető kártérítés került megítélésre.

¹⁵⁴ Exemplary damages i. m. (39. lj.) 522. A felhívott precedensek tömegéből különösen a *defamation* és a *privacy* tényállásai váltják ki az ítéletek indulati-emocionális hangvételét.

¹⁵⁵ PROSSER–KEETON i. m. (143. lj.) 9. skk.; SALES–COLE i. m. (146. lj.) 1126–1127.

¹⁵⁶ *Hofer v. Lavender* No. C-2552 S. Ct. Texas (1984), idézi COOTER i. m. (145. lj.) 1147.

(ideális) kártérítés dicsőségét. Ennek a jogi fenoménnek mind a gyakorlatban, mind az elméletben legalább annyi ellenzője, mint pártfogója van. Már a múlt század egyik precedensében megfogalmazódott, hogy a barbár kor jogszellemét idézi fel,¹⁵⁷ hogy a jobbiztonságot és a jog elveit sértő hibrid intézmény,¹⁵⁸ amelyet még e század közepén is a bíróság *unsound in principle* jogszervezőként karakterizált.¹⁵⁹

Az offenzív, de legalábbis az intézményt rezervációval kezelő irodalmi megnyilvánulások fő argumentumai között szerepel, hogy nemcsak a magánjog logikájával és kártérítési elveivel ellentétes, de szubsztanciálisan sérti a civiljogi jogviszonyok egész dogmatikáját (mellérendeltség, egyenértékűség stb.) is. Szokásos érv a demokráciát a ‘tökéletességig köszörülő’ Amerikában, hogy a processzus lefolyása megfosztja a károkozót mindazoktól a garanciáktól, amelyeket javára a büntetőeljárás biztosít. A büntető kártérítés – a valóságos pénzbüntetéssel szemben – ugyanakkor határok nélküli, így annak mértéke teljesen a *jury* ‘önkényén’ alapszik. Alkalmazása, mivel teljesen független az elkövető elleni büntetőeljárás-tól – nyilvánvalóan alkotmányellenesen – a büntetés megduplázásához vezethet. Végül a magánjog szempontjából az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a károsult jogtalan és igazságtalan gazdagodásával jár.¹⁶⁰ Az ellentábor szakírói szerint – a benne levő óriási prevenció előnyök miatt – az intézmény nem szubsztituálható.

Az irodalom a büntető kártérítés védelmében arra a kompenzáció- és prevenciódeficitre hívja fel a figyelmet, amely az eszmei kártérítést általánosságban jellemzi. David Friedman szerint az ideális kártérítés megállapításának lehetséges alternatívái a következő kérdések köré csoportosulhatnak.¹⁶¹ Egyfelől az kérdezhető, hogy mekkora összeg szükséges az érintett immateriális kárainak likvidálására, más metodika szerint viszont úgy is fel lehet tenni a kérdést, hogy a potenciális károsult mennyit invesztálna (invesztált volna, esetleg biztosítási szerződés kötésével), hogy sérelme ne következzen be, vagy hogy azt megelőzze.¹⁶² A kérdések nem identikusak. Bármelyik aspektusból indul is ki, a bíróság mindenképpen objektívizál, mert a mérlegelésből szükségképpen (elkerülhetetlenül) kimarad a károsult szubjektív szempontja. Az első esetben ez arra vezet, hogy a bíróság

¹⁵⁷ „[R]etrograding to semibarbarous times.” *Pegram v. Stortz*, 6 SE (1888) 485 (504), idézi az Exemplary damages i. m. (39. lj.) 517.

¹⁵⁸ „[A] sort of hybrid between a display of ethical indignation and the imposition of a criminal fine.” *Haines v. Schultz*, 50 NJL (1988) 491.

¹⁵⁹ *Anderson v. Dalton*, 246 P.2d (1952) 853 (855).

¹⁶⁰ Az egész problémakört részletesen tárgyalja a Punitive damages in defamation litigation. *Yale Law Journal* (1954/55); COOTER i. m. (145. lj.) 1147. skk.; SALES–COLE i. m. (146. lj.) 1120. skk.

¹⁶¹ FRIEDMAN i. m. (141. lj.) 84. skk.

¹⁶² Közel 300 évvel korábban a nagy természetjogi gondolkodó, Samuel Pufendorf, a több ezer éves ‘zsidótörvények’ példázatával ugyanezeket a kérdéseket tette fel a fájdalomdíj megállapításával összefüggésben. A kérdések valahol nagyon szorosan kapcsolódnak az ideális kártérítés ‘misztériumához’.

feltétlenül alulkompenzál, mert a mérlegelt kárból egy komponens (a károsult szubjektív szempontja) hiányzik. A második esetben a bíróság döntése minden bizonnyal többletkompenzációs tartalmú ugyan, mert már az eredmény beálltát követően, tehát objektív tényezők visszafordítása alapján következtet a kár megelőzésére szánt kiadások, ráfordítások összegére, de ez a számítási mód kizárólag szerződési kapcsolatokban elfogadható. A deliktuális jogban ugyanis a potenciális károsultaktól nem várható el, hogy eventuais eszmei (ideális) kárkövetkezők megelőzésére áldozzanak, illetőleg biztosítási oltalmat vásároljanak.

Az eredmény tehát egy alulkompenzáló ítélet, amely egyúttal deficites a preventív követelmények tekintetében is, mert még az úgymond teljes kompenzáció is csak pénzbeli restitúció, amelyből hiányzik a fizikai, a természetbeni restitúció többlete, ezért az ilyen marasztalásnak önmagában megelőző hatása nincs.¹⁶³ A kompenzációs immateriális kártérítés így nem több, mint intuitív plauzibilitással történt kárszámítás, amelyben nincs kiengesztelési, megbékélési szempont a károsulti, és bűnhődési, elrettentési, elijesztési többlet a károkozó oldalán. Ez az effektus tehát csak egy többletszankcióval érhető el.¹⁶⁴

A büntető kártérítéstől, annak az európai jogcsaládok aspektusából nézve: torzulásaitól, ahogy gyakorlati alkalmazásának nagy társadalmi visszhangja (és sokszor rémülete) is mutatja,¹⁶⁵ az amerikai civiljog tehát nem tud (valójában valószínűleg nem is akar) megszabadulni. A már mondottakon kívül a leggyakrabban hangoztatott érv, hogy ez az instrumentum olyan szankció a bíróság kezében, amellyel a különösen rosszindulatú (*actual malice*), gyalázatos és botránys magatartásokat (*outrageous conduct*) a társadalmi nyugalom megőrzése és a jog megbillent egyensúlyának helyreállítása érdekében meg tudja torolni.¹⁶⁶ A büntető kártérítés így nemcsak egy történeti fejlődéstendencia, hanem egyúttal a *public policy* hordozója, amelynek alkotmányosságát napjainkban is sikertelenül kérdőjelezték meg. A US Supreme Court 1991. évi döntése szerint a jogintézmény nem sérti a *fair procedure*,¹⁶⁷ az ún. *due process clause* alkotmányos elvét (Tizenegyedik

---

¹⁶³ Ilyen értelemben a természetbeni *in integrum restitutió*n kívül a vagyoni károkozás miatti kártérítési ítéletek is szükségképpen alulkompenzálnak. A károsodott dolog újrabeszerzése, pótlása vagy helyettesítése ugyanis itt is a károsulton ragad.

¹⁶⁴ Ezért a többségi álláspont az intézményt helyesli, és legfeljebb önkényes, 'határtalan dimenzióit' kifogásolja. Összefoglalóan lásd PROSSER–KEETON i. m. (143. lj.) 11–13.; SALES–COLE i. m. (146. lj.) 1126. skk.

¹⁶⁵ A 80-as évektől kezdődően megindult reformtörekvéseket és az egész problémakör társadalmi visszhangját összefoglalóan tartalmazza: *Agenda for Civil Justice Reform in America. A Report from the President's Council on Competitiveness* (1991).

¹⁶⁶ Más kérdés, hogy a bíróságok nemcsak *wilful*, hanem kirívó gondatlansági (*wanton or reckless negligence*) esetekben is alkalmazzák. Vö. PROSSER–KEETON i. m. (143. lj.) 10. skk.

¹⁶⁷ *Pacific Mutual Life Insurance Co. v. Haslip* 499 US 1 (1991). A tényállás szerint a sértett kárát a biztosító csaló képviselője okozta. Az 1040 ezer dollár *general damages*ből 840 ezer dollár volt a büntető kártérítés.

Alkotmánykiegészítés), amely szerint megfelelő ‘jogállami eljárás nélkül’ egyetlen állam sem foszthat meg senkit életétől, szabadságától és tulajdonától. S bár a büntető kártérítés elviselhetetlen mértéke felvethet alkotmányos kérdést, a konkrét ügyben megítélt 840 ezer dolláros *punitive damages* olyan összeg, amely még ‘bőségesen’ az alkotmányos kereteken belül marad.

Az amerikai *punitive damage* – ahogy extremitása a döntésekben manifesztálódik – annyira fellazult és olyan messze távolodott az angliai ‘ösforrástól’, amennyire csak lehetett. Az ítéletekből sorra kiolvasható megütő meglepetés és fenyegető veszedelem olyan, mint amikor először olvasunk Shakespeare-t:¹⁶⁸ csupa meglepetés, csupa döbbenet, az egymást követő mondatok sohasem mondanak olyant, mint ami a logika szerint az előzőekből következne. Az amerikai *punitive damage* antitézis az angol *exemplary damage* tézisére, mint Dantéra, a rend emberére Shakespeare: ő már nem a rend képviselője, azé a rendé, amelyen a nyugati társadalom felépült, hanem a lázadást, a megfoghatatlanságot, a korlátlan szabadságot testesíti meg.

A másik jogszféra, ahol nagy elmozdulás történt az ‘anyajogtól’, a szerződészségek (*breach of contract*) területe. A távolság kiindulópontja az angol *common law* alaptétele, amely szerint a szerződések általánosságban nem implikálnak immateriális kockázatokat (*non in the contemplation of parties*),¹⁶⁹ különösen nem potenciális lelki, érzelmi károkat. Természetesen e főszabály alól számos kivételt ismerő precedens sorakozik a Reportsban, ez a tény azonban legfeljebb csak a közös gyökereket jelzi, az amerikai jogfejlődésben a probléma egészen más dimenzióba tevődik át. Évszázados tradíciókon nyugszanak először is az ún. *death and burial cases*, amelyek alapján immateriális kártérítést ítél meg a bíróság pl. egy teleföntársaság terhére egy halálhírről, temetésről, betegségről szóló távirat késedelmes kézbesítése miatt; a halott hozzátartozójának, akinek nem tette lehetővé a temetkezési vállalkozó, hogy a holttestet megnézzék; vagy akkor is, ha egy exhumálásnál nyer megállapítást, hogy az eladó sérült koporsót szállított.¹⁷⁰ Ezeknek a speciális szerződéstípusoknak – Sebert figyelemre méltó elemzése szerint – meghatározóan nem kommerciális érdekek a mozgatói, hanem ezek a jogviszonyok sokkal inkább a privátszférát, az emocionális kontextusokat, az érzelmi értékeket (*sentimental value*) tangálják. Az immateriális érdekek voltaképpen a szerződés főtárgyává (de legalábbis teljesítési kritériummá) válnak.¹⁷¹

Nehezebb már a megítélése azoknak a – főként üzleti alapon nyugvó – szerződéseknek, amelyekben szekunder jelleggel ugyan, nagyon valószínű követel-

¹⁶⁸ A Report (165. lj.) követelése szerint „reduce the threat of runaway jury verdicts”.

¹⁶⁹ McGREGOR i. m. (10. lj.) 41., 44., 50. skk.

¹⁷⁰ A téma – precedensekkel gazdagon illusztrált – mélyreható analizését lásd John A. SEBERT: Punitive and nonpecuniary damages in actions based upon contract. *UCLA Law Review* (1986) 1565.

¹⁷¹ Uo., 1586–1588.

mény (*particularly likely result*) az immateriális kontraktuális érdekek kielégítése is. Az utazási szerződés hibás teljesítése miatti érzelmi ‘károkért’, csalódásért (*disappointment*) a szigetországban is megítélnék eszmei kártérítést,¹⁷² az amerikai bíróságok ítélkezési gyakorlata azonban itt is ‘meglódult’, s a „my home is my castle!” szó szerinti értelmével magas összegű nem vagyoni kártérítéseket állapítanak meg a lakásépítési, renoválási, karbantartási szerződések késedelmes teljesítéséért, az épület, a lakás hibáinak elhallgatásáért stb.¹⁷³ A standard a *reasonableness* ismérve, de hogy mikor észszerű és méltányos a szerződésekbe a nem vagyoni szempontokat is ‘beleértelmezni’, azt esetről esetre a bíróságok mondják meg.

A kontraktuális szférában az immateriális (büntető) kártérítés drámai expanziójához vezetett az ún. *independent tort* (önálló, autonóm deliktum) kategóriájának a kidolgozása, amely a német *Treu und Glauben* (BGB 242. §) alapelvehez hasonló, az *implied covenant of good faith and fair dealing* generálklauzuláját hívta életre, és amely bizonyos értelemben a német alapelvhez hasonlóan is funkcionál. A ‘kalapból elővarázsolt’ tort elvi alapja, hogy a szerződések gyakran – szimultán tényállásként – egy ideális kárt eredményező deliktumot is implikálnak, amely elvileg a szerződésszegés jogkövetkezményeinek az alkalmazásakor szankcionálatlan marad (szankciódeficit).¹⁷⁴ Tipikus manifesztálódási köre, s ma már a gyakorlatban relatíve konzekvens eszmei kártérítési alap a tulajdonságzavatoások, illetőleg tulajdonságelhallgatások területe – általában a felek együttműködésének a megszegése (*intentional misrepresentation*) –, amely mára már egy sokszínű és tarka ‘karnevállá’ színesedett az amerikai esetjog palettáján.¹⁷⁵

Az *implied covenant* kiszélesítését és ennek nem vagyoni (büntető) kártérítéssel való szélesebb körű szankcionálását jó 25 évvel ezelőtt biztosítótársaságok visszaéléseivel, biztosítottaitkárosító csalásaival szemben kezdték meg a bíróságok (először Kalifornia államban) azzal a megokolással,¹⁷⁶ hogy ezekben a jogviszo-

¹⁷² Pl. amikor a nászutas párnak az utazási iroda hibája miatt kényelmes hotelszoba helyett a Costa Braván csak egy piszkos szükségelhelyezést biztosítottak. *Cook v. Spanish Holiday Tours (London) Ltd.* (1960), idézi MCGREGOR i. m. (10. lj.) 44. Újabbban: *Jarvis v. Swans Tours Ltd.* (1972) QB 233 – örömtelen szabadságért – Denning bíró (238).

¹⁷³ *Ducote v. Arnold* (1982) 416 So. 2d 180 – egy lakás renoválási szerződés teljesítésének 10 hónapos késedelmé miatt; *Godfrey v. Steinpress* 180 Cal. Rptr. 95 (CA 1982) – magas összegű büntető kártérítés az eladott ház természetfertőzöttsége miatt. Lásd SEBERT i. m. (170. lj.) 1598.

¹⁷⁴ Az amerikai jogkönyvek katedrapéldája, hogy amikor az ügyvéd a megbízási szerződés keretében megbízóját ‘nyakassága és csökönysége’ miatt durván szidalmazta, a bíróság a szerződésszegéssel együtt megállapította az *intentional infliction of emotional distress* deliktumát, s az ügyvédet büntető kártérítéssel sújtotta, *Singleton v. Foreman* 435 F.2d 962 (1970).

¹⁷⁵ Ennek színeit az ítélkezési gyakorlat bemutatásával lásd SEBERT i. m. (170. lj.) 1601. skk., 126–128. j.

¹⁷⁶ *Crisci v. Security Insurance Co.* (1967) 66 Cal. 2d 173. A paradigmának tekintett ügy, amelyben a bíróság az ún. *bad faith breach* kérdését koncepcionálisan kidolgozta, az *Egan v. Mutual of Omaha Insurance Co.* (1979) 24 Cal. 2d 452.

nyokban a felelősség intenzitását tekintve egy *special relationship* áll fenn, amelynek tesztjét ma már államokszerte alkalmazzák, s nemcsak biztosítási szerződések körében, hanem a szerződéstípusok egy sokkalta kiterjedtebb skáláján. Az így megkonstruált *tortious breach* mint új jogi fenomén alkalmat ad a bíróságoknak arra, hogy a szerződések durva, felelőtlen, egyszerűen önkényes megszegését keményen szankcionálják, s olykor már nem is szabják a büntető kártérítés feltételéül a jogosult immateriális érdekszférájának a sérelmét, hanem azt egyszerűen mint plauzibilis tényt feltételezik.¹⁷⁷

A szerződési jog egy további, az immateriális szférát érintő, gyakran a megfoghatatlanságig növekedett területe az ún. nyereségelvonás (*disgorgement*), amelyet elsősorban (de nem kizárólag) fiduciális elemet implikáló szerződésekben alkalmaznak a bíróságok, éspedig a ‘fiduciárius felelősség’ megsértése miatt.¹⁷⁸ A *disgorgement principle* nem Devlinnek az *exemplary damages* alkalmazhatósági körét meghatározó tesztjén, és nem is az angol *equity* kimunkálta *breach of confidence* szellemén alapul, hanem azon a pragmatikus felismerésen, hogy a szerződési viszony bizalmi elemeinek felhasználásával elért előnyt a hasznot húzó fél köteles legyen szerződési partnerének kiadni. Bár a bíróságok a konstrukciót nem a büntető kártérítés egy specifikumának nevezik, sőt gyakran fogalmilag a *restitution* körébe vonják, az irodalom a *punitive damages* egyfajta számítási technikájának tekinti.¹⁷⁹ Mindenesetre legalábbis a büntető kártérítést helyettesítő szankcióként funkcionál.

A US Supreme Court egy 1980-as döntése kifejezetten a *disgorgement* és a *punitive damages* viszonyát tisztázta,¹⁸⁰ s az állam (a felperes) javára ítélte meg a Dél-Vietnamban szolgálatot teljesített volt CIA-ügynök – a CIA Vietnamban betöltött szerepét kritizáló, de a szolgálati titkokat kifejezetten fel nem táró – könyvének teljes bevételét, az ügyben korábban ítélezett bíróságok által megítélt *punitive damages* helyett.¹⁸¹ Az alkotmánybírósként is működő szövetségi felsőbíróság ebben az ítéletben kifejti a *disgorgement* egész dogmatikáját, a szerződésekben rejlő implicit bizalmi viszonyok karakterisztikumait, és az alsóbíróságok által funkcionális aspektusból szemlélt, példát statuáló *punitive damages* mint

¹⁷⁷ *A Seaman's Direct Buying Service, Inc. v. Standard Oil Co.* (1984) 36 Cal. 2d 1158. ügyben, amely egy *ordinary commercial contract*en alapult, egy szabadidőyachtok számára üzemeltetett tankállomás tulajdonosának – teljesítési késedelemből eredő – 400 ezer dolláros vagyoni kára mellett horribilis összegű, 11 millió dollár *punitive damages*et ítél meg a bíróság.

¹⁷⁸ A kérdés elemzésénél alapvetően Edward A. FARNSWORTH: Your loss or my gain? The dilemma of the disgorgement principle in breach of contract. *Yale Law Journal* (1984/85) c. dolgozatára támaszkodunk.

¹⁷⁹ Uo., 1343–1350.

¹⁸⁰ *Snepp v. United States* (1980) 444 US 507.

¹⁸¹ *United States v. Snepp* (1979) 595 F.2d 926.

adekvát szankció helyett az ekvivalencia követelményét állítja fel az itt alkalmazandó jogkövetkezmény meghatározó ismérvéül. A döntés szerint a nyereségelvonás egy gyors, biztos és ideális szankció „to deter those who would place sensitive information at risk”¹⁸².

Mivel a nyereségelvonással a szerződésszegő a szerződésből eredő minden hasznától esetik, a jogi írók e szankciótípust is ‘magánbüntetésnek’ tekintik, amely rokon intézményétől, a büntető kártérítéstől csak abban különbözik, hogy nagyságát a bíróság nem mérlegeléssel, hanem az elért nyereség bizonyítása alapján állapítja meg. A ‘rejtett bizalmi viszony’ fennállását viszont a szerződések kiterjesztő értelmezésével szinte bármikor konstitutálhatja,¹⁸³ ezáltal ebben a körben a nem vagyoni (büntető) kártérítés a szerződési jog egy igen kiterjedt további szféráját uralja.¹⁸⁴ A szerződési jog területén tehát ugyanazt figyelhetjük meg Amerikában, mint a deliktuális jogban: az immateriális kártérítés specifikusan amerikai megnyilvánulása (az itteni *punitive damages*) a jogalkalmazás túlzásainak és kiismerhetetlenségének a példája – akár az ‘új világ’ magánjogi extravaganciájának a szimbóluma is lehetne.

A hiányt, amelyet az angol *common law* történeti és esetjogi fejlődése a privátszféra oltalmazását illetően mindmáig kitöltetlenül hagyott, Amerikában a múlt század végétől kezdve az ún. *privacy* jogának építőelemei pótolják, amelyek idővel – a jogelv tartalmi általánosodásával – azt teljesen be is fedik. A szilárd gyökér, amely napjainkig keveset veszített aktualitásából, még akkor is, ha a *privacy* joga egészen mássá lett, mint kitalálói megálmodták – Samuel D. Warren, a Harvard Law School későbbi professzora és Louis D. Brandeis, a Supreme Court bírása híres tanulmánya,¹⁸⁵ amelyben már 100 évvel ezelőtt a különböző sajtóorgánumok magánszférába való beavatkozásának erkölcsi és jogi határait, s a jogsértések civiljogi szankcionálhatóságát keresték, és a *defamation* tortjának hatékonyabb jogvédelme kiépítésére tettek javaslatot.

A *defamation* tényállási korlátainak átlépésére ugyan a századfordulótól kezdve voltak jogalkalmazási törekvések, ezek azonban *ad hoc* jellegűek maradtak, s a magánszféra általánosodott védelmére nem bizonyultak alkalmasnak.¹⁸⁶

---

¹⁸² Lásd *Snepp v. United States* (180. j.) 515.

¹⁸³ Ezt a tényt bizonyítja az US Supreme Court ismertetett ítélete, ahol konkrét szerződésszegés (az állami tisztviselői viszony keretében megismert állami és szolgálati titkok feltárása) nem történt, csak az ún. további rejtett bizalmi elem sérült.

¹⁸⁴ A fiduciális viszonyt hordozó szerződések mellett a *disgorgement* konstrukcióját alkalmazzák még a bíróságok a többszöri ingatlaneladásoknál, a versenytilalomba ütköző szerződéseknél, ugyanakkor érvényesítésének nem feltétele a szubjektív szerződésszegés, mert maguk a fiduciális érdekek is objektív szempontokon nyugszanak. Vö. FARNSWORTH i. m. (178. lj.) 1364–1367.

¹⁸⁵ Samuel D. WARREN – Louis D. BRANDEIS: The right to privacy. *Harvard Law Review* (1890).

¹⁸⁶ Egy magánlevél engedély nélküli nyilvánosságra hozatalát, vagy egy fotó reklámcélokra való engedély nélküli alkalmazását a ‘tulajdonvédelem körében’ [pl. *Munden v. Harris* (1911) 134 SW

A tanulmány szerzői ezekkel a parciális kísérletekkel és a *defamation* sok feltételű tényállásszerűségével szemben egy általános princípium elismerését hozták javaslatba, amely ‘a magánszférához való sajátlagos jog’ absztrakciójában jutott kifejezésre,¹⁸⁷ de alapvetően csak a sajtó (reklám) és a magánélet tényeinek összefüggésében. A tanulmány a személyiségi jogok jogalkalmazási védelmére (s a jogalkotásra is) ‘robbantólag’ hatott, függetlenül attól, hogy abban nemcsak a *privacy* dogmatikai megalapozása nem történt meg, de szerzői azt sem tudhatták, hogy munkájukkal a személyiségvédelemnek egy, a *common law* anyagától messze eltávolodott pályáját, sajátosan amerikai útját készítik elő.¹⁸⁸

Először 1902-ben – igaz, csak egy *dissenting opinion*ban – talált visszhangra a dolgozat, mert a ‘főítélet’ a lisztsomagolás reklámozására jogosulatlanul felhasznált képmás tulajdonosának eszmei kártérítésre irányuló keresetét elutasította.¹⁸⁹ A kisebbségi különvélemény azonban újra a köztudatba vitte Warren és Brandeis javaslatait, s az ítélet által kavart por egy évvel később New York államban az első *privacy*törvény megalkotásához vezetett.¹⁹⁰ A jogalkalmazásban a *leading case*-nek tekintett döntés a Supreme Court of Georgia 1905-ben hozott ítélete,¹⁹¹ amely elsőként ismerte el a *common law* rendszerében a *right of privacy*t, és megsértését máris eszmei kártérítéssel szankcionálta. A tanulmánnyal, továbbá ezzel a két – törvényhozói és jogalkalmazói – aktussal indult el a *privacy* jogának óriási amerikai karrierje, és vele együtt az immateriális (és büntető) kártérítésnek a teljes magánszféra oltalmazására való kiteljesedése.

A ‘befoghatatlanná’ szélesedő magánjogi ‘csodabogár’ ’60-as évekig tartó térnyerését az államokban összefoglalóan elemzi William L. Prosser,¹⁹² aki végigvezeti a *privacy* bírói és törvényjogának megnyilvánulásait Alabamától Virginiáig, és az analitikus elemzés alapján végül is arra a következtetésre jut, hogy a *privacy* tort voltaképpen gyűjtőfogalom, valójában a magánszférát érintő négy tort egybe-

1076], a bepanaszolt (rendszerint sajtó) által engedély nélkül készített fénykép felhasználását pedig egy ‘hallgatólagos, kváziszereződési viszony’ fikciójával és annak szerződésszegési következményeivel oldották meg.

¹⁸⁷ WARREN–BRANDEIS i. m. (185. lj.) 196.

¹⁸⁸ A *privacy* mozgásirányát, pályáját, karrierjét, összefüggését a *defamation* tortjával, alkotmányjogi és magánjogi vonatkozásait és általánosodását alapos analízisnek veti alá SÓLYOM i. m. (7. lj.) 203–222., ezért mi csak az eszmei kártérítésre gyakorolt befolyását vizsgáljuk.

¹⁸⁹ *Roberson v. Rochester Folding Box Co.* (1902) 171 NY 538.

¹⁹⁰ Erre a ‘jogmozgásra’, a történeti fejlődésre és a New York-i *Privacy Act* elemzésére lásd FLEMING i. m. (95. lj.) 375., 35. j.

¹⁹¹ *Pavesich v. New England Life Insurance Co.* (1905) 50 SE 68. Az ügy tényállása szerint a felperes képmását – egy beteg ember képe mellett – hozzájárulása nélkül egy életbiztosítási kötvény reklámnyagában publikálták. Az eredmény 6500 dollár eszmei kártérítés lett.

¹⁹² William L. PROSSER: *Privacy. California Law Review* (1950).

foglalása.¹⁹³ Prosser hatására és erős befolyására ezután a Restatement of the Law (Second) Torts Vol. 3. (1977) a 652. A–I §-okban a személyiségsértéseknek négy esetsoportját alkotta meg,¹⁹⁴ ezek az esetsoportok pedig átfogják a saját személyiséghez való jog teljességét, az autonómia biztosítását. Így lett a *privacy* intézménye mára az ‘általános személyiségi jog’ európai konstrukciójának amerikai megfelelője, amelynek „riasztó általánossága” (Sólyom), technikai megfoghatatlansága magában foglalja a személyiség elképzelhető összes különösét is.

Ugyanez a befoghatatlanság jellemzi a *privacy*hoz fűződő eszmei kártérítés szankcióját. Az immateriális kárpótlás az elsődleges, fő jogkövetkezmény, amelynek megállapítása a bíróság és a *jury* gyakorlatilag korlátlan mérlegelési szabadságában áll. Ugyanúgy, mint az előképnél, a *libel* tortjánál, *special damages* bekövetkezését itt sem kell állítani és bizonyítani,¹⁹⁵ pusztán a magánszférába való jogosulatlan beavatkozás, a jogsértés *per se* váltja ki a jogkövetkezményt, az eszmei kártérítés szankcióját. Büntető kártérítés megállapításához a legtöbb államban a szándékosságnak valamely kvalifikált esete szükséges (*express malice*), sokszor azonban már a minősített gondatlanság is elegendő, s hogy mi lett volna az elvárható gondosság, azt a *jury* ‘felháborodottságának’ intenzitása határozza meg.¹⁹⁶ Az egyetlen regulatív tényező voltaképpen az alkotmány.

A US Supreme Court egy 1964-es ítéletében nemcsak a *privacy* és az Első (továbbá a Tizennegyedik) Alkotmánykiegészítés viszonyát, hanem az állam (a konkrét ügyben Alabama) immateriális kártérítési jogának az alkotmánnyal való összefüggését is tisztázta.¹⁹⁷ Az ügyben Alabama bírósága 500 ezer dollár *compensatory* és *punitive damages*ben mint eszmei kártérítésben marasztalta a *New York Times*-t, mert az újság közzétette a Committee to Defend Martin Luther King felhívását, amelyben a szervezet – és sok civil is – a színesekkel való embertelen bánásmód miatti tiltakozását juttatta kifejezésre. Montgomery város rendőrfőnöke a perben bizonyította, hogy a cikk olvasása során a helybeliek a visszaélések elkövetőjeként őt azonosították.¹⁹⁸ A szövetségi felsőbíróságnak a helyi bíróságok ítéletét megváltoztató döntését államokszerte valóságos pátosszal fogadták, és igazi szenzációként ünnepelték. Az alkotmánybíróság Alabama állam immateriális kártérítésre

---

¹⁹³ Uo., 389.

¹⁹⁴ *Intrusion upon seclusion, appropriation of name or likeness, publicity given to private life és publicity placing person in false light*. Részletes elemzését lásd PROSSER–KEETON i. m. (143. lj.) 20. fejezet, ahol a szerzők az egyes tortokat ennek a szisztematizálásnak megfelelően tárgyalják.

¹⁹⁵ „As already pointed out, special damages need not be alleged or proved in an action for violation of the right of privacy.”

¹⁹⁶ PROSSER–KEETON i. m. (143. lj.) 864. és 2., 10. §.

¹⁹⁷ *New York Times Co. v. Sullivan*, 376 US 254 (1964).

¹⁹⁸ A *Times* inkriminált számának megjelenése után Montgomery város további négy hivatalnoka is perelte az újságot, s a teljes követelés 2 millió dollárra rúgott.

vonatkozó jogát alkotmányellenesnek ítélte annyiban, amennyiben az egy vagyoni kárkövetkezmény beálltának bizonyítása nélkül gyakorlatilag lehetővé teszi a vélemény- és sajtószabadság alkotmányos elvén nyugvó kritikai megnyilvánulásokkal szemben a ‘halálbüntetés’ alkalmazását.¹⁹⁹

A sajátosan amerikai civiljogi terminológiának egy félreismerhetetlenül amerikai és még a 17. század puritán hagyományaihoz kötődő furcsasága az immateriális jogszférában a *heart balm suits* különössége, az *alienation of affection*ön alapuló ‘szívbalzsam’ keresetek joga. Erről a *common law* ‘lelkének’ perifériájáról jövő, ‘vidékiek benyomása’ intézményről valóban csak mint furcsaságról teszünk említést, mert bizonyítja, hogy Amerika – minden modernsége és liberalizmusa dacára – valójában mindig ‘egy fázissal késésben van Európa mögött’. Bármennyire paradox is, sok tekintetben vonzó a szabadelvű Amerikának ez az erkölcsi konzervativizmus. A ‘szívbalzsam’ keresetek joga az ‘új angliai puritánok’ közösség- és családesheményét védi, amely eszmény – gyakran még napjainkban is – ott folytatódik, ahol Anglia Oliver Cromwell halála után abbahagyta. Legalábbis az anyaországban ezeknek az igényeknek a felmerülése ma már egészen kivételes.

Ennek a védelemnek a tárgya az objektív jegyességi, házassági, családi viszonyon nyugvó ‘érzelemgazdag kapcsolat’, amelynek megsértése (hűtlenség,²⁰⁰ jegyességfelbontás,²⁰¹ valamelyik házastárs szüleinek beavatkozása a házasságba²⁰²) gyakran a ‘legtisztább’ érzelmkárosító tényállás, és az ilyen érzelmi károk kompenzálására és a különösen felróható esetekben a vétkes fél vagy szülő ‘megbüntetésére’ a bíróság rendkívüli összegű eszmei kártérítéseket állapít meg.²⁰³ Noha a nyilvános közvélemény – és sok államban a törvényhozás is – erős nyomás alatt tartja a *common law*-nak ezt a szubjektivizmusát, az *alienation of affection* mai relatív gyakorisága mégis láttatja, hogy milyen további excesszív alkalmazási területe van az immateriális kártérítésnek az amerikai jogban. Határai valóban csak az US Constitution és a csillagos ég.

¹⁹⁹ Az ítélet szóhasználatában a „kritikát ölő büntetés” szerepel (725). A döntés szerint a „vélemény-, szólás- és sajtószabadság” alkotmányos tételei implikálják a helyi hivatalvezetések nyilvános kritikájának szabadságát is. Az alkotmány alapján tehát a kritikusokat „a polgári jogi felelősség alól felmentettnek kell tekinteni”, hacsak nem válik nyilvánvalóvá, hogy „lényegileg és könnyedén” állítottak valótlanúságot. Ez a megállapítás azonban csak a vélemény a kritika szabadságára vonatkozik, a tényállításokra már nem alkalmazható.

²⁰⁰ Ami miatt – kezdettől fogva – a feleség is élvez keresetjogot, szemben a konzervatívabb óhazával, ahol még 1958-ban is azt mondta ki a bíróság, hogy az amerikai példa átvétele nem volna kívánatos. Vö. *Gottlieb v. Gleiser* (1958) 1 QB 267.

²⁰¹ A *Cleavenger v. Castle* (1931) 255 Mich. 66 ügyben a *jury* verdiktje 450 ezer dollár együttes (büntető kártérítést is magában foglaló) kárösszeget tartalmazott.

²⁰² A *Brown v. Brown* (1953) 338 Mich. 492 *alienation of affection* címén a feleség javára és a férj szülei terhére 200 ezer dollár kárpótlást ítél meg a bíróság.

²⁰³ Összefoglalóan lásd PROSSER–KEETON i. m. (143. l.j.) 685–695.

A vonások, amelyekkel az előzőekben a sokarcú *common law* speciális jegyeit körvonalaztuk, csak kontúrok ugyan, fantomképek, de – számunkra úgy tűnik – a valóságban ilyen a *common law* sajátos grimasza. Szisztematikát és dogmatikát keresni az angolszász civiljogban ugyanolyan képtelenségnek látszik, mint elhullott hajszál után kutatni az angol gyepen. Így e helyütt összefoglalásra se teszünk kísérletet, mert könnyen abba a hibába eshetnénk, hogy előről kezdenénk ugyanazt. Nem is tanulságokra akarunk rávilágítani, mert azokat a maguk helyén már igyekeztünk levonni, hanem befejezésül az egész elemzett témakör ma legaktuálisabb összefüggéseire hívjuk fel a figyelmet. Ez pedig a sajtó és magánszféra együttműködése, viadala, amely implicite azért hordozza az eszmei kártérítés egész problémakörét, mert – ahogy azt az előzőekben láttuk – ahol a *common law* magát a jogot elismeri, és oltalmazására keresetet ad, ott azt az ideális jogszférában első helyen az immateriális kártérítéssel védi.

A miltoni individualizmus és annak magánjogi alkalmazása, ahonnan indulunk, mint maga a költő „fallen on evil days”, rossz napokra hullva esik szét az angol esetjogban, mert az angolok a személyiségi jog általános védelmét nem ismerték el, sőt magát a jogot se ismerik. A ‘személyiségi jog tagadása’ – noha már korántsem olyan konzekvens, mint akárcsak néhány évtizeddel ezelőtt volt – első sorban az angol *common law* tradícióiban gyökerezik, napjainkban azonban már más oka is van. Ezért csak részben igaz Gerald Dworkin nézete,²⁰⁴ aki szerint ugyan minden lehetőség adott arra, hogy az angol civiljogban is kiépüljön egy széles körű és hatékony személyiségi jogvédelem, de az angol bíróságok ezt szívesebben az érvényes jog lépésről lépésre történő átalakításával, mint a *right of privacy* egy csapásra való bevezetésével teszik meg.

Ma ugyanis nemcsak erről van szó, mert ennek a lépésnek a megtételéhez az angoloknál legalább annyira hiányzik az elmúlt száz év, mint amennyire az amerikai szellemből és kultúrából hiányzik a 18. század. Warren és Brandeis *privacy*-jának igazi jelentősége szerintünk éppen az, hogy még jó időben startolt. A századforduló idején a kommercializálódott és részben vulgarizálódott újságírással, bulvársajtóval és a reklám és hirdetések kezdődő túlburjánzásával szemben még könnyebben lehetett jogi ‘fékeket és ellensúlyokat’ találni, a köz- és magánérdek kiegyensúlyozására megfelelő technikai eszközöket konstruálni, mint ma.²⁰⁵ Bizonyára ez is az egyik oka annak, hogy a *privacy and the press* témája Amerikában napjainkban már korántsem olyan aktuális, az érdeklődés középpontjában álló, mint Angliában. Amerikában a *privacy* jogának felállása és kiteljesedése ugyanis

---

²⁰⁴ Gerald DWORKIN: *Privacy and the press. Modern Law Review* (1951) 188.

²⁰⁵ Hogy ez sem általában igaz, mutatja a svájci példa. Ott gyakorlatilag ugyanebben az időben a Zivilesetzbuch személyiségi jogot védő eszközeinek – főként a pénzbeli elégtételnek – visszaszorításában a sajtó ereje már ekkor megmutatkozott.

annak korlátozásával párhuzamosan ment vége az elmúlt száz év alatt. Ez a korlátozásokkal folyamatosan visszavert, fokozatos jogfejlődés volt az ára annak, hogy ma a sajtó (a print- és elektromos média) és a magánszféra a tengeren túl praktikusán csak elvétele kerül konfliktusba.²⁰⁶ Ez az idő kellett ahhoz, hogy a magánszemélyek és az újságírók morális felfogása helyébe a közösség, a nyilvánosság, az úgymond egyetemesség értékítélete lépjen, és az mint egyensúlyhordozó funkcionáljon. Az egyensúlyozó technika pedig, amit ez a tényező keltett életre, a piac, s csak egészen elvétele, kivételesen a bíróságok.²⁰⁷

Angliában ezzel szemben ugyanebben a száz évben a magánszféra védelme ‘palackba zárva’ feszengett, mert az ottani *common law* megmaradt a *libel* és a *slander* történetileg kialakult, eleve korlátozódott és hiányos ‘személyiségi jogi’ jogvédelmi eszközeinél, amelyek a privátszféra elleni ‘sajtórobbanás’ kivédésére alkalmatlannak bizonyultak. Hogy azután e feszítő száz esztendő végére a kiterjedésre képtelen, ‘palackba zárt eszme’ belső nyomása, s a sajtó nyilvánosságának ereje milyen további feszültségeket indukált, egyebek között mutatja a House of Lordsot foglalkoztató, a közérdeklődésben nagy port kavart *Spycatcher*-ügy,²⁰⁸ amelyben a híres angol titkosszolgálat (MI5) egy volt tagja a titkosszolgálatot kompromittáló, Ausztráliában megjelent könyvének az angol sajtóban publikált részletei miatt a felsőbbíróság újólág szembekerült a *common law* hagyománytisztelő korlátaival, s paradox módon egyáltalában nem tudta a problémát olyan ‘angolos eleganciával’ megoldani, ahogy ezt az US Supreme Court a CIA volt ügynökének hasonló ‘blaszfémiája’ esetében megtette.²⁰⁹

²⁰⁶ Lásd valamennyi összefüggés kimerítő elemzésére Stephen KLAIMAN – Tom L. BEAUCHAMP: *The Virtuous Journalist*. New York, Oxford University Press, 1987. 5. skk.

²⁰⁷ Klaidman és Beauchap adatokat szolgáltatnak arra nézve, hogy egy olyan újság, mint a *Washington Post* az elmúlt 25 év alatt nem vesztett a *privacy* megsértése miatt pert. A szerzők arra a tényre is felhívják a figyelmet, hogy a „First Amendment lawyers” az elmúlt évtizedekben kidolgozták a „szabadságnak és korlátainak” összes lehetséges technikáját. Utalnak a sajtó különböző etikai kódexeire (*Codes of Ethics*), amelyek a személyiségi jogok megterhelésének és a közérdeknek, a nyilvánosságnak az összefüggéseit és az egyensúlyban tartás kívánalmait részletesen tartalmazzák. Hivatkoznak arra, hogy a *privacy*t megfelelően még soha senki nem definiálta stb. Mindezek a szempontok természetesen a ‘jó’ eredményre befolyással vannak. A döntő azonban a *privacy* jogi formában kifejeződő megnyilvánulásainak és egyúttal ezek korlátozásának a százéves, közös fejlődése.

²⁰⁸ *Attorney-General v. Guardian Newspapers Ltd., Observer Ltd. and Times Newspapers Ltd.* (1987) 1 WLR 1248. Részletesen elemzi az ügyet John BIRT: *Privacy and the Media: The British experience*. In: Ernst-Joachim MESTMÄCKER (szerk.): *Selbstkontrolle und Persönlichkeitsschutz in den Medien*. Gütersloh, Bertelsmann-Stiftung, 1990. 81–87.

²⁰⁹ Lásd a 180–182. l.j.-ben foglaltakat, s az azokhoz tartozó elemzést.

Ezért már korántsem csak az a kérdés Angliában, hogy a bíróságok melyik – a drasztikusan radikálisabb vagy az ‘opportúnusan’ lassúbb – utat válasszák a személyiségi jogok hatékonyabb oltalmazására, hanem a nyilvánosság és a politika színterén ma már nagyon is éles csata dül arról, hogy akár a bírói gyakorlat ‘robbanása’, akár egy írott *statutory right of privacy* lehetne-e egyáltalában egy delikát *balance* a magánszféra, valamint a szólás- és sajtószabadság pattanásig feszülő ellentétes tendenciái között.²¹⁰ Emiatt olyan ellentmondások a személyiségi jogok védelmezésének fokozására és általánossá tételére irányuló legutóbbi törvényhozói iniciatívák is.²¹¹ A *defences* széles katalógusa mellé állítják ugyanis a javaslatok nyomban a sajtó ellenjogát, a *right of reply* intézményét, amely közel annyi kiváltságot tartana fenn a híres angol sajtószabadság megőrzése számára, mint amennyit az jelenleg a *defamation* korlátozottsága folytán élvez. A csata így eldöntetlenül dül a különböző parlamenti és egyéb szakbizottsági üléstermekben, a sajtó hasábjain, a közvéleményben és a szakirodalomban,²¹² miközben a *common law* a ‘legangolabb’ zászló alatt vitorlázik tovább, s csak elvétve vet ügyet a konkurensekre.

De facto ezzel a képpel kongruál az eszmei kártérítés mai angolszász jogállása. Ahol az angol *common law* valamely tényállásban a személy bizonyos dimenzióját vagy megnyilvánulását ‘jognak’ ismeri el, ott sérelem esetén – első helyen és kontinentális léptékkal mérve igen nagyvonalúan – az immateriális kártérítés is funkcionál. Ahol azonban az elismerésről még csak az említett viták folynak, mert a híres angol sajtószabadság ereje – konzervatív, sőt bizonyos szempontból reakciós módon – a *privacy* jogát még képes visszatartani a ‘palackba zárva’, ott az ideális kártérítés sem több, mint vitaanyag. Így a *common law*-nak ezt az ágát sok tekintetben inkább a tartózkodó, ‘elit angolság’, bizonyos értelemben a szenvtelenség jellemzi, mint Aldous Huxley-t, de a *common law* legalább elárulja, mit érez ‘alakjai’ iránt – legfeljebb nem tesz többet, mint széttárja a kezét.

A *common law* másik, amerikai ágának ideális kártérítési joga már sokkal inkább kemény, nyers és formaellenes. Edgar Allan Poe-ra hasonlít: megszállott, szertelen és elszabadult fantáziájú. Csak követői vannak, elődei nincsenek. És bírálói, akiket azonban a dicsőítők időnként feltámadó kórusa újra és újra elhallgattat megint.

---

²¹⁰ Lásd erre nézve a Working Party of the Bar Council to the Committee on Privacy and Related Matters anyagát (1989. október).

²¹¹ Private Member’s Bill on Privacy (1989), Right of Privacy Bills (1989. március 15.). Részletesen: BIRT i. m. (208. lj.) 85.; SEIPP i. m. (125. lj.) 345–348.

²¹² John SPENCER – Basil S. MARKESINIS: Sex victims twice over. *The Times*, 1987. november 18., 12.

A nem vagyoni (ideális) kártérítés a középkorban

„Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.”

(Vergilius)

Az a kor, amely a görög-római kultúra hanyatlása és a középkori kivirágzása között terül el, a régiek szerint a „sötét középkor”. S ha ma már el is szoktunk attól, hogy sötét középkorról beszéljünk, a kor első századai számára mégis nehéz más jelzőt találni. Ez az a kor, amelyben a barbárság növekvő hatalma éppúgy megfojtotta a pogány-antik utolsó maradványait, mint a keresztény-antikot. A népvándorlások kora ez, „a történeti iszonyatok panoptikuma” (Pierre de Labriolle), csupa hanyatlás, az emberek lassanként mindent elfelejtettek. Ezek a barbár és hallgató századok. Csak egy-két nagy királyi egyéniség küzdött itt-ott, a századok mélyén az általános sötétség ellen.

Friedrich C. von Savigny óta tudjuk,¹ hogy a római jog a korai középkor „sötét időszakában”, vagyis az Irnerius fellépése előtti mintegy hat évszázadban is bizonyos fokig megtartotta gyakorlati érvényét.² Hermann Fitting kutatásai arra is fényt derítenek,³ hogy a római nemes jogászok munkáinak tudományos ápolása – különösen a római és a ravennai jogiskolákban – lehetővé tette a hatalmas latin mű továbbélését és terjedését. Az első említésre méltó jogi dokumentum, amely a klasszikus ideális kárkötelmekből számos rendelkezést megőriz, a *Petri Exceptiones* címmel jelzett turini *Glossa*, az *Exceptiones legum Romanorum*,⁴ amely sok tekintetben a justinianusi kodifikáció szisztematikus összefoglalása. A *Glossa* idéz egy forrást (14. cap. 46.), amely szerint a sértettnek *aestimatio*ját esküvel kell megerősítenie. A forrás bizonyosan nem római jogi, hanem germán eredetű, s össze-cseng a jóval későbbi német jog injúriaeskü formulájával. Eszerint: „Ha a sértett fél egy injúriát pénzben becsül meg és érvényesít, köteles testi esküvel megerő-

---

¹ Friedrich C. von SAVIGNY: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, II. [Heidelberg, 1834–1851] Darmstadt, ND, 1956. 134–163., 1. függelék, 321–328.

² Fő és életműve, a *Summa Codicis*, Hermann Fitting szerint az egész középkori jogtudomány teteje.

³ Heinrich Hermann FITTING: *Zur Geschichte der Rechtswissenschaft am Anfange des Mittelalters*. Halle, Waisenhauses, 1875. 5., 3. j.

⁴ Julius FICKER: *Über die Entstehungsverhältnisse der Exceptiones Legum Romanorum*. Innsbruck, 1886. 27.

síteni, hogy az őt ért gyalázat helyett a becsült összeget szívesebben elveszítette volna.”⁵ A jogirodalomban éppen az említett hasonlóság miatt vitatják a forrás latin eredetét és azt, hogy a klasszikus jog egyáltalán alkalmazta-e az injúriakeresetek körében az esküt.⁶

Az immateriális kártérítés szempontjából azonban van az idézett szövegnek egy rendkívül fontos eleme, ez pedig nem kevesebb, mint az „immateriális materializálása”. Az anyagi viszonyokhoz való e kötöttség a legfőbb bizonyítéka annak, hogy a formula nem a prétortól származik. A prétori ediktumoknak a mai jog szempontjából legmaradandóbb értéke annak felismerése, hogy az immateriális jogban csak becsülhető, ami egyébként felmérhetetlen. Az injúriák pénzbeli szankcióinak az anyagi viszonyoktól való teljes függetlenítése a klasszikus kor nagy, több ezer évre szóló üzenete. Az immateriális sérelemnek, a szégyennek és megaláztatásnak a – „szívesebben elvesztett pénzzel” való – megmérése nem a római prétor szelleme.⁷ És éppen ez az oka, hogy ennél az egyetlen formulánál annyit időzünk. Kutatásaink alapján ugyanis ez az első forráshelye annak a folyamatnak, amely a prétori injúriajog immateriális szférájának ‘csonkítását’ megkezdi, s amely végül is a német jog 19. századának számos félreértéséhez vezet.

A korai középkor talán legfontosabb dokumentuma az immateriális jogok szempontjából az ún. *Brachylogus*,⁸ amely mind az *institutiók*, mind a *digesták* forrásanyagán nyugszik.⁹ A dokumentum legfőbb jelentősége, hogy szinte teljes egészében megőrzi a prétori injúriajogot, ugyanakkor ahhoz képest több vonatkozásban is nővumot tartalmaz. Itt is megjelenik a becslési eskü, amely a későbbiekben mind a civilisták, mind a kanonisták ideális jogfelfogásában központi helyre kerül. Egészen újként tűnik fel az *arbitrium iudicis* formulája, amely a Corpus Iuris Canonici glosszájában az *actiones arbitrariae* kategóriájával szerepel. Ez utóbbiban a *poena arbitraria terminus technicus* becsült, mérlegelt büntetést jelent, amely a római

⁵ Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis IV. 17. 6. § (1756).

⁶ FITTING i. m. (3. lj.) 5–8.; Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Lipsce, Duncker & Humblot, 1899. 197. skk.; Hermann LANGE: *Schadensersatz und Privatstrafe in der Mittelalterlichen Rechtstheorie*. Münster–Köln, Böhlau, 1955. 93–96.

⁷ Figyelemre méltó, hogy ezt a szempontot az irodalom a forrás eredetével kapcsolatos pro és kontra érvek felsorakoztatásánál figyelmen kívül hagyja. Persze a vitában részt vevő kutatók mind németek voltak, akikre a 19. század materiális szempontjai mélyebb hatást gyakoroltak, mint a latin injúriatan. Figyelemre méltó Hermann Kantorowicz nézete, aki szerint a *Glossa* szerzője, Petri a Bolognától függő francia jogiskolához tartozott. Lásd Hermann KANTOROWICZ (szerk.): *Studies in the Glossators of the Roman Law*. Aalen, Scientia, 1969. 34.

⁸ Corpus legum sive Brachylogus iuris civilis.

⁹ SAVIGNY i. m. (1. lj.) II. k., 251. skk.; Hermann FITTING: Über die vatikanische Glosse des Brachylogus. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*. Weimar, 1929. V. k., 256. skk.; Max CONRAT (COHN): *Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts im früheren Mittelalter*. Lipsce, Hinrich, 1891. I. k., 574–575.

actio-formulákban bizonyosan nem fordult elő.¹⁰ Az immateriális sérelemokozás szankciója bár ekkor még megtartja – ha már nem is eredeti fényében – becslésen alapuló karakterét, sőt a mérlegelés kiteljesedik a *pretium affectionis* szempontjával, amely majd utóbb az *actio iniuriarum* egyik főtárgyává válik,¹¹ a kánonjogi és barbárjogi behatás az immateriális jogokat ekkor már erőteljesen ‘szaggatni’ és ‘tépdesni’ kezdi. Az *affectio* a klasszikus jogban tisztán pönális karakterű, később tűnik fel az *interesse* kategóriáján belül, és csak a glossátoroknál talál kapcsolatra a *damnum*, illetőleg a nem vagyoni kár kategóriájával. Az előszereteti érték leelőször a nem vagyoni, ideális jogkörbe a *Brachylogus*ban épül be.¹²

A germán népjogok azután nagy lépésekben folytatják a klasszikus prétori ideális jogszféra csonkolását. A törzsi-népi-partikuláris jogok mellett a hódoltsági területeken a *leges romanae* egyes dokumentumai, így a *Lex Romana Burgundionum* (az ún. *Papian*) még néhány injúriaforrást megőriz ugyan Gaiustól és Paulustól, a *Lex Gundebati* (Kr. után 500 körül) azonban már kizárólag germán jogtételeket fogalmaz meg – azokat is csak a testi sértésekkel kapcsolatban –, s az általa használt injúriakategória már nem római jogi eredetű.¹³ A nyugati gótok híres *Breviarium Alaricianuma* az ideális kárkötelmek szisztematikus feldolgozása helyett csupán néhány töredezett latin forrást őriz, a *Lex Visigothorum* pedig a *contumelia* viszonylag széles tényálláskörének tárgyalása mellett megteremti a „házi béke megsértésének” a későbbi germán jogokban *sui generis*sé váló deliktumát,¹⁴ ugyanakkor visszaállítja az egyes deliktumokért járó fix, taxált pénzbüntetést (és a *taliót* is!), bár a magánbosszú helyett megadja a sértettnek a választás jogát egy általa becsült – és esküvel megerősített – pénzbüntetés követelésére.¹⁵

A *leges romanae* emlékei, a római jog kivonatos összeállítása – mégpedig abban a primitívebb alakban, amely a műveltség csökkent színvonalának megfelelt – nemcsak azt bizonyítja, hogy a provinciák vegyes lakosságában a római kultúra rohamosan hanyatlott (s hogy a jogélet sem tudott már megbirkózni a római források nagy és nehéz anyagával), hanem azt is, hogy a törzsi jogok a ‘lekopasztott’ és

¹⁰ Hermann FITTING: *Über die sogenannte Turiner Institutionenglosse und den sogenannten Brachylogus*. Halle, Waisenhaus, 1870. 96.

¹¹ LANGE i. m. (6. lj.) 95.; továbbá 46–55.

¹² Antonio PERTILE: *Storia del diritto italiano*. [1891–1903] Torino, Unione Tipografico-editrice, 1892. V. k., 389. sk. Lásd LANGE i. m. (6. lj.) 95., 11. j.

¹³ Heinrich BRUNNER: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Lipcse, Duncker & Humblot, 1887. I. k., 332–340., 354–358.

¹⁴ A kapcsolat a *lex Cornelia iniuriarum* hasonló tényálláselemével tisztázhatatlan. Lásd CONRAT i. m. (9. lj.) 576.; BRUNNER i. m. (13. lj.) 357.

¹⁵ SAVIGNY i. m. (1. lj.) II. k., 67–82.; BRUNNER i. m. (9. lj.) 320–331.; Richard SCHRÖDER: *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*. Lipcse, Veit, 1894. 230–245., ami kétségtelenül bizonyítja, hogy a latin injúriatan a *Lex Visigothorum* szerzőire hatott.

leegyszerűsített római jogi kivonatokra is rányomták bélyegüket.¹⁶ Ugyanakkor bizonyos értelemben ennek a megállapításnak a fordítottja is igaz – különösen bizonyítja ezt a *leges barbarorum* néhány olyan dokumentuma, mint a *Lex Salica*, amely a *convicium* néhány tényállását a prétori jogból átveszi, de már fixált pénz-bírsággal (*Feste Busstaxen*) védi, vagy a *Lex Alamannorum*, amely bizonyos ‘lelki’ sérelemközásokat is büntetni rendel.¹⁷

Kétségtelen, hogy a római örökség legteljesebben a longobárd jogra hagyományozódott. Az *Expositio legis Longobardorum*, amely egy 1070-ben megjelent kommentár, már célba vette a longobárd jog romanizálását,¹⁸ a *Lombarda* jogkönyv szerzői (a leggyakrabban említett jogtudósok Aripand és Albertus, akik közül az első már Irnerius kortársa lehetett) pedig már a longobárd jogot teljes egészében a római jogi emlékek felhasználásával dolgozták fel.¹⁹ A *Lombarda* új szisztematikus alapokra helyezkedve, roppant gazdagon – bár nem teljességében – tételezi az injúriákat, felhasználva mind a latin, mint a longobárd jog elemeit. Különbséget tesz reál- és verbálinjúriák között, az utóbbiaknál azonban csak tördelt tényállásokat sorakoztat fel, a verbálinjúriák általános büntethetősége, pénzbeli elégtétellel való szankcionálhatósága ugyanakkor a kommentárból nem mutatható ki.²⁰

Rendkívül figyelemre méltó, hogy a jogkönyv – megtartva a latin injúriák egyik legkarakterisztikusabbán civiljogi sajátját – a meghalt jogsértőkkel szembeni injúriákat is fenntartja (külön kategóriaként) és az örökösökkel szemben érvényesíthetőnek mondja ki, továbbá szubszidiárius jogként elismeri az eredeti római ideális kárkötelmek érvényességét, ha a longobárd törvény valamely pozitív rendelkezése eltérést nem tartalmaz.²¹ Méltán nevezi Robert Mainzer a longobárd jogot a középkori immateriális jogszféra „értékes emlékművének”.²² Egyedül ez a jog alkotott szilárd pilléreken álló hidat a justinianusi műremek és a bolognai glossátoriskola között. Az egyetlen longobárd jog kivételével a barbár jogok mindenütt csak csonkították a nagyszerű prétori találmányt.

¹⁶ BRUNNER i. m. (13. lj.) 363., ezt a csonkított latin jogot római vulgárjognak nevezi.

¹⁷ SAVIGNY i. m. (1. lj.) II. k., 219–220.

¹⁸ BRUNNER i. m. (13. lj.) 390.

¹⁹ August ANSCHÜTZ: *Summa legis Longobardorum*. Longobardisches Rechtsbuch aus dem XII. Jahrhundert. Halle, Weisenhauses, 1870. 19.; BRUNNER i. m. (13. lj.) 391.; SCHRÖDER i. m. (15. lj.) 238., 54.

²⁰ Josef KOHLER: *Studien aus dem Strafrecht*. Mannheim, Bensheimer. II. k. (1895), 1–12., IV. k. (1896), 339–372.

²¹ SAVIGNY i. m. (1. lj.) I. k., 174.; BRUNNER i. m. (13. lj.) 261. Ez a törekvés egyébként már Nagy Károly hatalmas királyi programjának is fontos része volt. A kutató számára is megható, miként igyekezett Nagy Károly és kis szigete a barbárság óceánjában, hogy fenntartsa az antik latint s egy magasabb szellemiség illúzióját. Törvényhozója rendelte el a longobárdoknál a római jog szubszidiárius alkalmazását.

²² Robert MAINZER: *Die ästimatorische Injurienklage in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Stuttgart, 1908. 45.

A glosszatoriskola a római jog újrafelfedezésével és a Corpus Iuris Civilis tudományos-exegéta feldolgozásával nemcsak az antik örökséget közvetítette az európai jogtudomány számára, hanem egyidejűleg a modern szisztematikus civiljogi dogmatika kezdetét is jelentette, annak ellenére, hogy a glosszatorok a szokásos absztrakcióalkotásban és a jog tudományossá tételében gyakran következtelenek, főképpen történetietlenek voltak. Az egyes forráshelyek pusztá magyarázata mellett azonban a glosszákból világosan felismerhető a szintézisre és a rendszeralkotásra való törekvés. Ezért a glosszatorok exegetikája sokkal több, mint jogtörténet: dogmatörténeti értékű, és a kontinentális magánjog fejlődésére meghatározó befolyást gyakorolt.

Természetesen a glosszatorok nem voltak dogmatikusok a szó mai értelmében. Nagyságuk nem a fogalmi absztrakciók erejében és tisztaságában, nem az elvek bölcséleti levezetésében állt, hanem a Corpus Iuris megelevenítésében. A Corpus forrásain alapuló és ahhoz kötődő munkásságuk a régi gyökérből új életet fakasztott. Ilyen értelemben működésük – noha azt mondják róluk, hogy ami nem volt a justinianusi törvénytől, rájuk nézve nem is létezett – csak kiindulási pontját bírja a Corpus Iurisban, eredményében azonban fellépésük a ‘magánjogi időszámítás’ fordulópontjává szélesbedett. Az új időszámítással olyasvalami történt itt, mint Lázár feltámasztásával:²³ a római jogtételeket a glosszatorok nem egyszerűen kiszabadították a Corpus Iurisból, ahová az azok be voltak zárva, mint Lázár a sírba, hanem megszabadították „pólyáiktól és gyolcsaiktól” is, és ezzel megkezdődött valami új, amit ma jurisprudentiának, a fogalmak absztrakciójában, elemzésében és rendszerbeli összekapcsolásában, azaz metodikájában dogmatikának nevezünk.

A magánjogi dogmatika épületének megalapozásával, a jog mint diszciplína megjelenítésével, az elméleti jogászképzést garantáló jogiskolák megalapításával és az első világi jogászréteg kiművelésével vette kezdetét a jog társadalmi szerepének nemcsak elismerése, de dicsősége is. Fellépésük Vergilius szavait bizonyítja: „Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo” – velük egy új világkor hajnalodott fel, ők kezdték a Corpus Iuris szövegkritikájának tudományát, bámulatos anyaguralommal ők állították össze az egyes helyek magyarázatánál a törvénytől egyéb részeiben elszórt hasonló vonatkozású (paralel) helyeket – ahol az ilyen párhuzamos helyek között tartalmi ellentmondást láttak, azt esetelemzések és dialektikus megkülönböztetések által eltüntetni és a szinte áttekinthetetlen kazuisztikát összhangba hozni iparkodtak. Úgy uralkodtak a Corpus Iuris szövegének legrejtettebb helyei fölött is, mint a római légiók a provinciákban. A Corpus minden zegét-zugát jobban ismerték, mint bárki utánuk. S hogy csak azt ismerték, nemcsak gyöngeségük, de erejük is volt.

---

²³ Lk 16,20; Jn 11,15.

De valóban csak ezt ismerték? Nem inkább arról van szó, hogy – Paul Vinogradoff szavait továbbfejlesztve – a bolognai jogiskola megalapításától kezdve már nem Justinianus, hanem Irnerius úr és tanítványai országoltak Itália fölött?²⁴ A Corpus Iuris a glosszátorok számára valóban ‘szent könyv’, a „jogi kinyilatkoztatás” megtestesítője volt,²⁵ de csak olyan értelemben, mint ahogy a nagyszabású homéroszi epika a görögség szentírásává vált: az volt minden kultúrájuk és tudományuk alapköve. Alapkö olyképpen, ahogy a véső alá vett márványtömbben is benne van a milói Venus, de szobrász kell hozzá, hogy kifaragja belőle.

Túlzottan sematikus az a kép, amely a Corpus Iuris szobrászait csőlátással jellemzi. Ha történetietlenek voltak is, ha a Justinianus előtti jogot nem is kutatták, ha segédtudományokat nem is ismertek, legalább módszertanilag művészi vértetük volt. Az itáliai jogtudományra a skolasztikusok befolyása bizonyított,²⁶ különösen a skolasztikus teológiatudomány legelvontabb szellemeinek (elsősorban Pierre Abélard-nak, sőt a későbbiekben Aquinói Szent Tamásnak) a hatása; módszerük a hellenisztikus logika és dialektika volt, amely erősen valószínűsíti, hogy a glosszátorok a latin jog „hellén periódusának” és a posztklasszikus tanításoknak is szellemi birtokában voltak.²⁷ Ismert a *contempus mundi* hirdető clunyi mozgalom befolyása, amelybe a beleszorult aszkézis összegyűjtötte az erőket, és ezek a 10. században felduzzadt energiává váltak, és létrehozták a középkori kultúra nagy-szerű kivirágzását a következő századokban; a korabeli művészetek, továbbá a grammatika és retorika, valamint a filozófia (és nem csak az arisztotelészi iskola-logika) mind-mind bevették nyomaikat a glosszátorok (posztglosszátorok) lelki-szellemi világába.²⁸

Max Conrat mutatott rá arra, hogy már a justinianusi időben felálló turini *institutio* iskola, amely nagy hangsúlyt fektetett a szabályok értékelésére és a definíciókra, ugyancsak erős befolyással volt a glosszátorokra.²⁹ Hermann Lange jelentősnek tartja a bizánci hatást,³⁰ Richard Schröder pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a justinianusi kultúrkör sajátosságai és különösségei óta a glosszátorok fel-léptéig korszakok teltek el.³¹ Ha mindezekhez a legalábbis orientáló befolyásokhoz

²⁴ Paul Vinogradoffot idézi SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai, 1977. 67–68., 67. j.

²⁵ Franz Wieacker találó megállapítását idézi Solyom i. m. (24. lj.) 67.

²⁶ KANTOROWICZ i. m. (7. lj.) 64–65.; LANGE i. m. (6. lj.) 159–160.

²⁷ FRANZ WIEACKER: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1952. 26. skk.

²⁸ A római jog bolognai reneszánsza okainak elemzésére lásd SÓLYOM i. m. (24. lj.) 66–70. Lásd továbbá MÁDL Ferenc: *A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*. Budapest, Akadémiai, 1964. 308–331. Vö. WIEACKER i. m. (27. lj.) 51–55.

²⁹ CONRAT i. m. (9. lj.) 110.

³⁰ LANGE i. m. (6. lj.) 166–168.

³¹ SCHRÖDER i. m. (15. lj.) 746.

hozzászámítjuk az exegeta és fogalomelemző módszerből eredő azt a sajátosságot, hogy a glosszátorok a justinianusi szöveg minden egyes részletét teljesen egyenértékűnek tekintették az egészszel, akkor meglehetősen nyilvánvalóvá válik, hogy a glosszában élénk táruló joganyag új minőség, ami már általában nem az, amit ma a latin antikra vonatkozó jogtudomány római jognak nevez.

Ez vonatkozik természetesen az ideális kárkötelmekre is. A középkori remek-jogász Accursius híres glosszája, a *Glossa ordinaria* például semmit nem örökít át a római technikus injúriafogalomból. A glosszában mondatról mondatra, esetről esetre araszolva minden forráshellyel mint önálló egészszel találkozunk szembe. Injúriatannak semmi nyoma, csak egyes injúriaesetek sorakoznak fel előttünk, mint a római légiók katonái. Bizonyos továbbá, hogy a már elemzett sokoldalú befolyáson túl a glosszátorokra hatással voltak a Bolognát megelőző jogiskolák is. Ezt éppen a becslési eskü igazolja, amely sem a prétori, sem a justinianusi jogban nem szerepelt, Accursiusnál viszont az *aestimatio* meghatározó elemeként jelent meg.³² Accursius műve, amely a glosszátorok iskolájának betetőzése – és egyben vége –, az *aestimatio* esküformuláját ugyanúgy az anyagi, vagyoni szempontokra, a „szívesebben elvesztett, elhagyott pénz vagy károsodott vagyon” sémájára építi fel, mint ahogy ezt a germán ‘ösjogok’ tették. Ez a konstrukció variálódik további glosszában is, anélkül azonban, hogy a különböző változatok a materiális szempontot egyetlenegyszer is elhagynák.³³

Ameddig a glosszák szerzői a distinkciók, definíciók, fő- és alfogalmak teljes repertoárját felvonultatva az *affectio* vagy *affectus* justinianusi forráshelyei között rendet teremtenek, sőt nemcsak a kártérítési joggal való összefüggést mutatják ki,³⁴ hanem az előszereteti értéket mint nem vagyoni kárt jelölik meg, amelyre az *aestimatio* és a sértett taxációja is vonatkozik, s ezzel hosszú időre megalapozzák az *affectio-interesse* egész dogmatikáját, addig az immateriális jogsértések egyéb kérdései tekintetében a működésük nyomán – az eredeti prétori joghoz képest – nagy eltávolodás, s a primitívebb germán jogok felé fordulás látható.³⁵ Még inkább nyomon követhető ez a tendencia a posztglosszátorok munkásságában. A kommentátoroknak az utókor elsősorban nem mint a ‘glosszák glosszátorainak’ állít emléket, hanem mint a *mos Italicus* kifejlesztőinek, bár azzal, hogy a glossza anyagát – a skolasztikus filozófia segítségével – mélyreható fogalmi elemzésnek vetették

³² 1.11. C.h.t. (9.35); 1.5. D.h.t. (47, 10).

³³ MAINZER i. m. (22. l.j.) 49–52. A következőkben is elsősorban Mainzer kitűnő monográfiájára támaszkodunk, aki Lombarda egyik glosszátora, Roffred szinte korabeli (1502) – a Corpus Iuris glosszátorainak és kommentátorainak munkásságára is kiterjedő – megállapításaira hivatkozik. Roffred működését részletesen elemzi SAVIGNY i. m. (1. l.j.) V. k., 184–217.

³⁴ LANGE i. m. (6. l.j.) 46–50., 153–154.

³⁵ Ez a tény is igazolja Solyom helyes megállapítását a glosszátorok működésére, s a rájuk ható különböző tényezők bonyolult összefüggésére vonatkozóan. SÖLYOM i. m. (24. l.j.) 66–68.

alá és logikus filozófiai rendszerré képezték, tulajdonképpen a Corpus Iuris kazuisztikájából dogmatikus rendszert alkottak. Mindeközben – s ez a maradandóbb érdemük – az antik joganyagot megtöltötték sok élő középkori jogelvvvel, és igyekeztek az idegen jogeszméket (elsősorban az Itáliában érvényben levő kánoni jogot, valamint a longobárd eredetű statutoriális jogot) a római joggal összeegyeztetni.

Az idegen jognak a rómaiba való ilyen harmonizált beolvasztása a *mos Italicus*, amely azután mint általánosított s a gyakorlat szolgálatába állított római jog hódította meg a jogszolgáltatást az egész művelt Európában. A kommentátorok munkáiban jelent meg a reál- és verbálinjúriák különösen karakterisztikus szétválasztása, amely a római jogtól oly nagyon idegen volt,³⁶ továbbá a jogos érdekek megóvásában jelentkező büntethetőség mint általános injúria-tényállás, s itt bukkant fel először a *retorsio* és a kompenzáció kategóriája az immateriális kártérítésen belül. A verbálinjúriák felsorakoztatása – híven a kommentátorok fárasztó és meddő szóvitáihoz, definícióihoz és distinkcióihoz – dialektikus fogalomjátékokban és meszterkéltszörszálhasogatásokban bővelkedik.³⁷ A spekulatív filozófia deduktív módszere és a glosszátorok betűhöz tapadó tételelességeivel szemben az az új módszer, amely a fogalmak uralmát hirdette a betű uralma felett, számos új elemmel gazdagította az ideális kárkötelmek joganyagát, s ez a bartolisták nevéhez fűződik. S ha általuk a glosszátorokat utol is érte a jakobinusok sorsa, mert működésük nyilvánvalóvá tette, hogy a megismert szűk keretben mozgó tudománynak előbb-utóbb eszközei végéhez kellett érnie, addig a posztglosszátorok – a skolasztika módszere révén – nemcsak bölceleti tudománnyá alakították át a jogot, hanem munkásságuk az ‘élő jog’ forrásává lett, s ezzel a justinianusi joganyagot bevitték a gyakorlat ‘életáramába’, amely azután buzgárként fel-feltűnt Európa különböző színterein.³⁸

Az ideális kárkötelmek ‘csonkolása’ még pregnánsabbá válik az olasz városállamokban és a római jog recepciójának folyamatában. A felső-itáliai városi státutumokban egyre kevesebbet olvashatunk reálinjúriákról, a verbálinjúriák szankciója pedig – Josef Kohler megállapítása szerint – „reine germanische, feste oder doch fest abgestufte Geldstrafe”.³⁹ A római jognak a 16. században betetőződő német recepciójával pedig a *gemeines Recht* már csak ‘csonka injúria-jogot és ideális kárkötelmeket’ örökölt. Nemcsak mert a pandektajogba kizárólag az ment át, amit a glosszátorok feldolgoztak („quid-quid non agnoscit Glossa, non agnoscit Curia”), hanem mert a közönséges jog egyre több idegen elemet vett fel a kánonjogból és a német partikuláris nemzeti jogokból. Az abbahagyásra, a visszavonásra, a szó-

³⁶ MAINZER i. m. (22. lj.) 52–56.

³⁷ A példák sokaságát lásd *uo.*, 52–53.

³⁸ WIEACKER i. m. (27. lj.) 80. skk.

³⁹ KOHLER i. m. (20. lj.) IV. k., 380.; 31 városi státutumot sorol fel név szerint, amelyek csak a verbálinjúriákat tartalmazzák, és azokat is kizárólag taxált pénzbírsággal büntetik.

beli elégtételadásra (kiengesztelésre) irányuló keresetek pl. kánonjogi eredetűek,⁴⁰ a meghatározott összegű *Busse* és a *Duell* pedig a germán népi jogokban gyökerezik.⁴¹

A recepció első jelentősebb dokumentuma, a *Kaiserliche Gesetzesordnung* (1566) 1521. XXIII. 1. szerint az injúriatett „nicht unter funffzig Gulden ästimiret worden”, és azt a már megismert, materializált becslési esküvel kellett a sértettnek megerősítenie.⁴² Lényeges változás csak azáltal következett be, hogy a recipiált aestimatorius injúriakereset tisztán civiljogi keresetté vált és a közönséges jog uralma alá került, ugyanakkor különvált ettől a *Stadt* – illetőleg *Landrecht* – által szabályozott büntetőkereset (*poena extraordinaria*), amelyhez egyértelműen fix büntetési összeg kapcsolódott. A sértettet válaszadási jog illette meg, és meghatározhatta, hogy az elkövető megbüntetését a közönséges jog alapján, vagy a ‘statutarische Strafbestimmungen’ szerint kéri-e. Robert Mainzer német jogforrások, jogkönyvek, statútumok és jogmagyarázatok egész „tengerözönén” végigvitortlázva, nyomon követi a latin ideális kárkötelmek csonkolásának különféle megnyilvánulásait a recepció folyamatában.⁴³ A 13. századi *Schwabenspiegel*től kezdve a 15. századi *Der Richterliche Clagspiegelen* és a *Wormser Reformation* (1498) anyagán keresztül a *Layenspiegel* (1509) és a *Frankfurter Reformation* (1579) dokumentumaival, továbbá számos városi statútummal bizonyítja az eszmei jogszféra fokozatos térvesztését. Végső konklúziója, hogy a római ideális kárkötelmek teljes recepciója megtörtént, azonban az nem tartotta meg eredeti karakterét: „sondern ist zur Beleidigung, Schmach, Ehrenkränkung umgewandelt worden.”⁴⁴

Az injúriák térvesztésének és a verbálinjúriák ‘elmagányosodásának’ oka a német jogban hűbéri gyökerű, és a nemesség becsületérzetével áll összefüggésben. Az injúria objektív prétori értékmérőjét, a *boni morest* itt felváltotta a „*Meinung der Genossen*, welche mit dem ehrenverletzten Deutschen auf derselben sozialen Stufe stehen”, vagyis a rendi hovatartozás és a rendi értékítélet. A becsületvédelem itt nemesi különjogként általánosodott, és elsősorban „auf die äusserste Spitze des Adels” vonatkozott. Ezzel az injúriajog a német jogi szabályozásban a feudális egyenlőtlenségek autentikus dokumentumává vált.⁴⁵

A nem vagyoni érdekek védelmének ‘sötét’ századai arra engednek következtetni, hogy az eszmei (ideális) értékek oltalmára konstruált prétori remekmű mégsem halhatatlan. A középkor koporsója lett az injúriajognak és az ideális kárkötelmeknek, a barbár népek kezdetleges törzsi jogai alkották sírhelyét.

⁴⁰ Karl BINDING: *Die Ehre und ihre Verletzbarkeit*. Lipcse, Duncker & Humblot, 1892. 31. skk.

⁴¹ KOHLER i. m. (20. lj.) IV. k., 379.

⁴² „[D]ass er lieber 50 fl. verlieren oder soviel nicht gewinnen wolle.” Vö. Ernst LANDSBERG: *Iniuria und Beleidigung*. Bonn, M. Cohen, 1886. 66.

⁴³ MAINZER i. m. (22. lj.) 61–83.

⁴⁴ Uo., 81.

⁴⁵ Uo.

a) A római jog a művelt világ kulturális közösségének lett a szimbóluma. A barbár világ számára érthetetlen volt, s ezért csak rombolta. Az *actio iniuriarum aestimatoria* elsorvadásának közvetlen oka, hogy az antik kultúra maradványai lassacskán beleolvadtak a hódítók primitív életviszonyaiba. A latin jog, bár többkevesebb hatást gyakorolt a területi szokásjogok kifejlődésére, a középkor kezdetén csak kismértékben tartotta meg gyakorlati érvényét, majd fokozatosan eltűnt az általános jogéletről, és ettől kezdve Európa-szerte a germán népjogok fejleményei vették át a vezetést. Nem volt ez másként az injúriajoggal és az ideális kárkötelmekkel sem.

b) Az elcsökevényesedés, elsatnyulás legelőször az *aestimatio* helyettesíthetetlen találmányában következett be azáltal, hogy a szabad belátáson és méltányosságon nyugvó becslésbe befészkelte magát az anyagi szempont, amelyet a germán jog a becslési esküvel vitt be az immateriális jogok szférájába. A méreg – amely szinte kitoröhlhetetlenül beleivódott az immateriális jogba – tulajdonképpen még ma is hat. Nyilván azért, mert a későbbi századok azt még tovább injektálták. Az immateriálisnak ez a középkori materializálódása jó példája a mai nem vagyoni kártérítési jog változásának is. A személyiségsértés elviselésénél szívesebben elvesztett (vagy meg nem nyert) pénzösszeg előrevetíti annak árnyékát, hogy az immateriális jogok is a személyt mint tulajdonost, mint vagyoni jogok jogosultját védik. Ennek a liberalizmus szabad gazdaságában az eszmei értékeket a civiljogból határozottan kiszorító elvnek természetesen a középkorban még nem volt ideológiai, még kevésbé jogdogmatikai alapja. A jogtétel itt a barbárságban gyökerezett, s primitív jogelvként tört léket az antik immateriális jogok jégpáncélján.

c) A magánjog új hajnalán, az új civiljogi időszámítás kezdetével mintegy megisméltődött az antik jog sorsa: a római jog mint egyetlen város joga keletkezett a XII táblában, s mint három világrész ‘világjoga’ záródott a justinianusi kodifikációban. Ez történt itt is. A bolognai egyetemen Irnerius vezetésével a glosszátorok iskolája rávetette magát a Corpus Iuris nemes anyagára, a kommentátorok azt átalakították *mos Italicusszá*: a hűbéri középkort belevitték a rómaiak jogába, és ezt a transzformált jogot ismét világgoggá tették. „Die Glosse ist und bleibt der Ausgangspunkt der modernen Rechtswissenschaft” (Otto von Gierke). Ahogy a peregrin jogforgalom behatása alatt a régi *ius civilé*ből császári világjog lett, úgy vált a glossza nemcsak a modern jogtudomány alapjává, hanem a jogszolgáltatás hódítójává az egész művelt Európában. Az ókori szellem reneszánsza azonban nem tudta életre kelteni a teljes immateriális joganyagot antik érvényével együtt. Noha a justinianusi művet a glosszák remek jogászai sok tekintetben fényesre csiszolták, s módszerük az akkori időkben a kinyilatkoztatás erejével hatott, a ‘barbár jogvírust’ nem tudták kiiktatni a rendszerből. Az *affectio-interesse* tanával, a kompenzáció kategóriájának beépítésével, a gyakorlatban használhatatlanná vált infamáló injúriakövetkezmények kiiktatásával, a verbálinjúriák precíz kimunkálásával, s azazal, hogy az aestimatórius injúriakeresetet tisztán civiljogi eljárás keretébe ágyazták, nagymértékben gazdagították és előrevitték az immateriális joganyagot, azt azonban materializálódásától nem tisztították meg.

d) A kánonjog az irgalmasság, megbocsátás, kiengesztelődés keresztény elveinek a nem vagyoni jogok szférájába való bevitelével olyan új civiljogi jogképződmények forrásává vált, mint az abba hagyásra, visszavonásra, nem pénzbeli elégtételadásra, a további jogsértő (becsületsértő) magatartástól való eltiltásra stb. vonatkozó szankciók rendszere, amelyek a kereszténység eszmeköréből nőttek ki, és erkölcsi követelményként férköztek be a középkori ideális jogtanba, ahol joggá váltak. Ugyanakkor a pénzbeli elégtételadásra irányuló nem vagyoni szankciók fejlődésének – mert abban a sértett gazdagodását látta – a kánonjog útját állta.

e) A római jog, majd a kánonjog és a longobárd hűbéri jog recepciójával a *Libri feudorum* – amelyet a glosszátorok e néven illesztettek a Corpus Iuris Civilishez⁴⁶ – erősebb jognak bizonyult, mint a sokkalta műveltebb antik elődje. A *gemeines Recht* nem a latin eszmei kártérítést, hanem a germán ősjogokat vitte tovább, s a prétori injúriákat becsületsértési deliktumokká ‘denaturálta’. Egyedül a latin aestimatorius injúriakereset volt ugyanis „für die feinsten Regungen eines übertriebenen Ehrgeföhles (des Adels) die wenigstens vom richterlichen Standpunkt aus angemessene Klage”. A magasabb rendbelieknek járó nem vagyoni kártérítés (amely azután az Allgemeine Landrechtben visszájára fordul) a feudális egyenlőtlenség explicit kifejeződése, és a hűbéri viszonyoknak állít piedesztált. Az *actio iniuriarum aestimatoria* mellett a kor megtartotta a régi, németjogi *Bussklagét*, de ez, csakúgy mint a *Duell als Sühnemittel*, teljes egészében a büntetőjogba épült be. Igaza van Rudolf Jheringnek: „Der Aufwand von Strafmitteln steht im umgekehrten Verhältnis zu der Vollkommenheit der Rechtsordnung.”⁴⁷ A közönséges jog hanyatlása, a magánjog elsekélyesedése ekkor már elodázhatatlanná tette, hogy partikuláris szétszóródottsága és különbözősége átadja valami újnak a helyét. Constantinus idejében, midőn az elernyedő művészet már új műremekeket nem tudott faragni, a dekadens rómaiak úgy segítettek magukon, hogy a klasszikus idők valamely szobrának levágták a fejét, és a megmintázandó képét tették a helyébe. Így tett a középkor a római injúriajoggal is: lefejezte, s a régi helyébe újramintázott fejet rakott. A törzs azonban érintetlen maradt. Azt már egy más helyen vizsgáljuk meg, hogy az antik kor eredeti arca előjön-e az újban.

⁴⁶ Otto F. von GIERKE: Grundzüge des deutschen Privatrechts. In: Franz von HOLTZENDORFF – Joseph KOHLER (szerk.): *Encyklopädie der Rechtswissenschaft*, VII. München–Lipce, 1895. 55–67. §.

⁴⁷ Rudolf JHERING: *Das Schuldmoment im römischen Privatrecht*. Giessen, Emil Roth, 1867. 67.

Az eszmei kártérítés antikja

„Tu regere imperio populos,
Romane, memento”
Vergilius: *Aeneis*

„Immortales mortales si foret fas flere.”¹ Ha halandókat halhatatlanoknak siratni szabad lenne, az aestimatórius injúriakereset különböző jogtörténeti korok sokféle jogintézménye felett mondhatná el könnyes nekrológjait. A személysértés miatti becslésen, mérlegelésen alapuló eszmei jóvátétel antik és modern korokat, sötét és lázadó, forradalmi századokat, konzervatív és liberális eszméket, és az individuumról alkotott hamis és torz ideológiákat egyaránt túlélte; a megmérhetetlen és felbecsülhetetlen személyi jogsérelmeknek ma is egyetlen ‘mértéke’, lehetséges (bár inadekvát) szankciója.

Ha a ‘halhatatlan’ minta bizonyos korszakokban mégis az enyészet tüneteit látatta, az arra vezethető vissza, hogy a Digesták híres helye: „Liberum corpus nullam recipit aestimationem”² túlságosan büszkén és hangosan csengett, s hogy a másik forrás: „ea enim in obligatione consistere, quae pecunia lui, praestarique possunt”,³ azaz a vagyoni érdeksérelem mindenáron való megkövetelése (a deliktuális szférában is) nem kisebb tudósra, mint Rudolf Jheringre is dogmaként hatott.⁴ Amikor ez a nézet találkozott azzal a 19. századi klasszikus liberális felfogással, amely a magánjogot tiszta vagyoni jognak fogta föl, akkor ez a találkozás nagyon is erősítette a látszatot, hogy már a latinoknál is ez a felfogás uralkodott.⁵

---

¹ Gnaeus Naevius sírfeliratának kezdő sora.

² Dig. si quadrup. 9.1.

³ Dig. 40.7.9.2.

⁴ Rudolf JHERING: Ein Rechtsgutachten, betreffend die Gaubahn. In: Rudolf JHERING (szerk.): *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*, 18. Jéna, Fischer, 1880. 42.

⁵ Thomas Remé szerint az a gondolat, hogy testi fájdalomért pénzbeli kárpótlás követelhető, egyértelműen a germán, s nem a latin jogból származik. Vö. Thomas M. REMÉ: *Die Aufgaben des Schmerzensgeldes im Persönlichkeitsschutz*. Frankfurt–Berlin, Metzner, 1962. 33., 26. j.; Hermann Lange pedig azt igyekszik bizonyítani, hogy a jogelv még a kommentátoroktól is idegen volt, vö. Hermann LANGE: *Schadensersatz und Privatstrafe in der mittelalterlichen Rechtslehre*. Münster–Köln, Böhlau, 1955. 58. skk.

A nagy minta – amelyet elsősorban nem szokásból és nem is csak hűségből és tiszteletből idézünk fel, hanem mert évezredek át hatott és ma is hat – azonban nem ez volt. Marton Géza – kritikai tömörséggel – az utókort rövidlátással vádolja,⁶ mert nem vette észre, hogy a latinoknak a klasszikus kor legelejétől rendelkezésükre állt a prétori *iniuriarum aestimatoria actio*, amellyel a bíró (büntetés címén ugyan, de hisz a vagyoni kártérítést is e címen osztogatta!) szabad becsléssel a legmesszebbmenő elégtételt tudta nyújtani az immateriális jogsértés áldozatának, amit csak egy kártérítési jog egyáltalában adhat.

Az idézett forrás persze hiteles, ámde félreértett. Az *actio legis Aquiliae* idővel ‘elnyelte’ ugyan a XII táblás törvény *membris ruptis* és *ossibus fractis* tényállásait, sőt alkalmazási területe folyamatosan bővült,⁷ ezen az alapon azonban csak az idegen rabszolgán elkövetett testi sértés miatt volt helye pénzbeli megtérítésnek, szabad ember megsértése esetén azonban nem (csak jóval később, kb. 600 éves jogfejlődés után terjedt ki a szabad embert ért testi sértés következtében annak vagyonában beálló kárra is egy *actio utilis*). A Digesták agyoncítált, híres helye tehát csak azt jelenti, hogy szabad ember testi épsége vagyonbecslés tárgyát nem képezhette.

Mégis, mint látni fogjuk, az *actiones vindictam spirantes* esetén helye volt pénzösszeg teljesítésének a sérelem megbüntetése jogcímén. Csak azon gondolat ellen tiltakozott a latin jogszellem, hogy itt is mintha vagyoni sérelem megtérítéséről lenne szó; a nem vagyoni sérelem esetén teljesítendő pénzszolgáltatást a büszke rómaiak nagyon is érvényesítették a pönális *actiók* keretében büntetésként, s azt mint elégtételadást fogták fel.⁸ E magáneliktum pereszköze volt az *actio iniuriarum aestimatoria*, amelyről a továbbiakban szót ejtünk.

A latin injúriajog kutatása a jogintézmény e dimenziójára az injúria-tényállások forráshelyeinek feltárásához és összegyűjtéséhez képest kevesebb figyelmet fordított. Pólay Elemér remekbe szabott tanulmánya⁹ és Sólyom László személyiségi jogi történeti tablója,¹⁰ vagy akár Artur Völkl kortárs kutatási eredményei meg-

⁶ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg, 1993. 500. j. A tétel igazságát Jhering is elismeri, hogy ti. a latin bíró „habe mit Rücksicht auf die individuellen Verhältnisse nach freiem Ermessen die Ausgleichssumme (*quanti interest ex iniuria*) bestimmen können”. RUDOLF JHERING: *Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen*. In: RUDOLF JHERING (szerk.): *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*, 23. Jéna, Fischer, 1885. 155.

⁷ A római lex Aquilia fejlődéstörténetét modern szemlélettel elemzi SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai, 1977. 54. skk., bőséges további irodalmi utalással.

⁸ Vö. DEZSŐ Gyula: *Az objektív kártérítés tana*. Független: Erkölcsi (ideális) kár. Budapest, Grill Károly, 1917. 303.

⁹ PÓLAY Elemér: *A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria-tényállások a római jogban*. *Acta Juridica et Politica*, XXX/4 (1983).

¹⁰ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

tározóan az injúria-tényállások koronkénti változásaira, kazuisztikájuk rendszerezésére,¹¹ szabályozásuk jogi-technikai megoldásaira koncentrálnak. A napjainkban születő oktatási remekművek, egyetemi tankönyvek pedig, mint Benedek Ferenc római magánjoga¹² és Zlinszky János római büntetőjoga,¹³ természetszerűleg csak összefoglalásai és kitűnő közvetítései az elért kutatási eredményeknek, az utókorra talán legmaradandóbb hatást gyakorló *aestimatio* eredetével és ‘halhatatlanságával’ azonban csak érintőlegesen foglalkoznak.

A jogtörténeti korokkal későbbi személyiségi jogsértések eszmei kártérítéssel való szankcionálásának kontextusában érdemes ezért a figyelmet néhány gondolat erejéig az ‘ősforrásra’ fordítani. Csak így élheti át a kutató a schwarzwaldi parasztember bensőséges élményét, aki rátette kezét a forrás vizére, és úgy érezte: az egész Dunát tartja a kezében.

Ma már, ha nem is egyedülállónak, de többséginek az az álláspont mondható, amely a XII táblás törvény injúriajogában kizárólag a testi sértések büntetését, szankcionálását látja. A kiterjedtebb ‘személyiségvédelem’ kapuit először a klasszikus prétori ediktumok nyitották ki, s ezt is csak második lépésben, a speciális ediktumok útján. Sólyom – Gaius és Paulus nyomán – kiterjedt irodalmi apparátust felvonultatva, meggyőzően bizonyítja,¹⁴ hogy a XII táblás törvények VIII. tábla 2., 3. és 4. törvénye tényállásainak közös eleme a testi sértés volt, s a törvény egyedül a testi sérelmet mint eredményt szankcionálta.¹⁵ Igaz ugyan, hogy nagyon hamar kifejlődött a büntetés feltételeként a *dolus*, a szándékosság, eredetileg azonban az elkövetőnek az eredményért kellett helytállnia.

Amikor a görög kultúra kezdett felszívódni a rómaiságba, s Róma is kezdte fedezni magának a humánusmot és a szellemet (noha a görög hatás tényleges érzékelhetőségét illetően a források ingadoznak), akkor a *talio* végleg összeegyeztethetlenné vált a polgárok érzékenységével és finomodott érzületével, s mint embertelen jogkövetkezményt kezdték alkalmazhatatlannak tekinteni.¹⁶ A második pun háború végére pedig a pénz annyira elértéktelenedett, hogy a *XXV poenae sunt* a – minden bizonnyal könnyű testi sértést jelentő – injúriát aprópénzre vál-

¹¹ Artur VÖLKL: Die Verfolgung der Körperverletzung im frühen Römischen Recht. In: *Forschungen zum römischen Recht*, 35. Bécs–Köln, Böhlau, 1984.

¹² BENEDEK Ferenc: *Római magánjog. Kötelmi jog*. Pécs, JPTE, 1992. 124–125.

¹³ ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1991. 145–151.

¹⁴ SÓLYOM i. m. (10. lj.) 134–140.

¹⁵ Különösen figyelemre méltó a Paulus által ideszámított *malum carmen* (*Sent.* 5.4.6.) tekintetében a terminológiai bizonytalanság eloszlatása, s annak igazolása, hogy ennek azonosítása a *convitiummal* (macskazene) téves interpretáció: a halálbüntetéssel sújtott negyedik tényállás átkot (*occentare*) jelentett, annak külső megnyilvánulásaival együtt. SÓLYOM i. m. (10. lj.) 140–141.

¹⁶ Lásd FRITZ SCHULZ: *Classical Roman Law*. Oxford, Clarendon, 1951. 594.; MAX KASER: *Das römische Privatrecht*. München, C. H. Beck, 1955. 520.; PÓLAY Elemér: *Iniuria types in Roman law*. Budapest, Akadémiai, 1986. 16–23., 100–101.

totta.¹⁷ A fejlődő jogérzet és jogtudat már nemcsak a bosszút tartotta elfogadhatatlannak, hanem azt is, hogy a fix, taxált bírságok a súlyosabb és enyhébb tényállásokat egyformán szankcionálták.¹⁸ Mindezek mellett a magáneliktumok egész rendszere átrendeződésének súlyosabb okai és átfogóbb szempontjai is voltak,¹⁹ az eszmei (ideális) jóvátétel (büntetés) jogfejlődését tekintve azonban ezek a vonatkozások alighanem a legmeghatározóbbak.

Az első (és általános) prétori ediktum, az *aestimandis iniuriis*, a VIII. tábla három injúriadeliktumát közös nevezőre hozza. A prétor tehát ezzel még nem teremt új injúria-tényállást; itt a határozott összegű pénzbírság helyett a büntetés mértékének mérlegeléssel történő megállapítása jelenti az óriási áttörést. Az ediktum szövegét a Digesták nem tartalmazzák,²⁰ ezért az irodalomban sokan – közöttük Pólay is – megkérdőjelezik létét, sőt azt kifejezetten tagadják.²¹ Paulus azonban – s ez a generális szabály létét mégiscsak bizonyítja – néhány részt megőrzött az ediktumból:²² „Qui autem iniuriarum, in quid ager, certum dicat, quid iniuriae factum sit” stb. A szöveg kulcsszava az *autem*,²³ ez utal ugyanis a bíró aestimatorius injúriamegállapítási jogára. A kutatás szempontjából döntő prétori *aestimatio* alapján kiszabott pénzbüntetés létét azonban Pólay is elismeri.²⁴ A szerző szerint az idevágó források legfontosabb eleme – és egyben témánk felbecsülhetetlen értékű momentuma –, hogy a prétor a panaszos által pontosan megadott tényállást mérlegelve utasította az esküdtbíró, hogy becsléssel állapítsa meg a *poena* mértékét.

Az ediktum közös nevezője az akár súlyos (*pugno malam percutere*,²⁵ *fuste an lapide percutere*²⁶), a legsúlyosabb (*atrox iniuria re facta*)²⁷ vagy akár enyhe (*pulsare, verberare*)²⁸ sérelemokozással elkövetett testi sértés. Az ediktum tehát továbbra is a testi sérelemokozást – mint ‘objektivizált’, szándékosságon alapuló

¹⁷ Ulrich Lübtow szerint – mai számítással – 1,25 márka körüli értéket képviselt. Vö. Ulrich LÜBTOW: *Gesammelte Schriften*, 1. Römisches Recht (4). Berlin, Schäuble, 1989. 72. Lásd még PÓLAY i. m. (9. lj.) 42–46.

¹⁸ LÜBTOW i. m. (17. lj.) 71.; KASER i. m. (16. lj.) 520.; Paul JÖRS – Leopold WENGER – Wolfgang KUNKEL: *Römisches Privatrecht*. Berlin, Springer, 1949. 259. skk.; VÖLKL i. m. (11. lj.) 208. skk.

¹⁹ SÓLYOM i. m. (10. lj.) 132–134., 163–166.; PÓLAY i. m. (9. lj.) 51–60.

²⁰ Ennek legkézenfekvőbb oka, hogy az ediktumnak a *iudicium recuperatoriumra* való utalását a kompilátorok túlságosan elavultnak ítélték; vö. Wolfgang KUNKEL: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens im vorsullanischen Zeit*. Berlin, Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1962. 103.

²¹ PÓLAY i. m. (16. lj.) 99. skk. Szerinte az *edictum generale de iniuriis*, amely az injúria tényállásának egy generálklauzulában való összefoglalását adta volna, egyszerűen nem létezett.

²² Coll. 2.6.1.

²³ LÜBTOW i. m. (17. lj.) 73.

²⁴ PÓLAY i. m. (9. lj.) 51.; PÓLAY i. m. (16. lj.) 100.

²⁵ PAULUS Coll. 2.6.4.

²⁶ GAIUS 3.220., CoD. 2.6.4.

²⁷ Coll. 2.2.1.

²⁸ Coll. 2.6.4.

eredményt – bünteti, bár van olyan forrás, amely arról árulkodik, hogy az injúriát a testi sértésekben egységesítő ez az általános prétori ediktum már előképe a lelki sérelemokozásokért is elégtételadást (büntetést) rendelő speciális ediktumoknak.²⁹ Az említett forrásnál ugyanis szó sincs testi sértésről, a sértettnek adott *actio utilis iniuriarum* az erőszakos fenyegetés (*admenatio*) miatti lelki sérelemokozást (*si quis mentem alicujus medicamento alienaverit*), vagyis a pusztá félelmet, ijedtséget, rettegést hivatott szankcionálni.³⁰

Az ediktum rendkívüli jelentősége mégsem ez, s talán nem is az, hogy a fizikai bosszút (*talio*) végérvényesen száműzte a latin jogból,³¹ hanem hogy eltörölte a VIII. tábla meghatározott, fixált bírságait, s helyükbe becsült pénzbüntetést állított, s úgy rendelkezett, hogy ennek összegét a külön e célra kirendelt rekuperátorok (esküdtbírák) állapítsák meg. A *recuperaterek* az archaikus kor ‘jogsegélyt ellátó’ laikus bírái voltak, akik – a római jogtudomány mai állása szerint³² – csak a per-előkészítő (előzetes) eljárásban vettek részt mint ‘kárbecslők’: „iniuriisque aestumandis recuperatores se daturos”³³ (vagy: *iudicium*) az ediktum következő klauzúljája szerint: „quantum bonum aequum eis videbitur, aestimanto”. A *condemnatiót* azután már a főeljárásban a rekuperátorok által becsült összegben az egyesbíró (*iudex privatus, iudex unus*) mondta ki.

Az ideális kártérítés fejlődéstörténete szempontjából rendkívüli jelentőségű, hogy a rekuperátoroknak jogában állt (sőt kötelességük volt) a büntetés kimérése-nél az eset összes körülményét – amelyek a sérelemokozással akárcsak közvetett kapcsolatban is álltak (mint az elkövetés helye és ideje, a sérelem súlyossága, a sértett és az elkövető személyisége stb.) – körültekintően mérlegelni, s az összeget e ténykörülmények alapján *ex bono et aequo* becsülni (*aestimare*).³⁴ Mindazonáltal a ‘helyes’ büntetés mértékének megállapításánál a *recuperaterek* mérlegelési szabadsága nem volt korlátlan. Mindenekelőtt a sértett nemcsak azt volt köteles a prétorinak megjelölni, hogy milyen jellegű testi sértés és milyen módon történt (korrekt tényelóadással – *quid iniuriae factum sit*),³⁵ hanem az őt ért injúriát pénzben is meg kellett határoznia (*taxatio*).

²⁹ 1. 15. § 1. D.h.t. (47, 10): „Si quis pulsatus quidem non est verum manus adversus eum levatae, et saepe territus quasi vapulaturus non tamen percussit utili iniuriarum actione tenetur.”

³⁰ ERNST LANDSBERG: *Iniuria und Beleidigung, eine Untersuchung über die heutige Anwendbarkeit der actio iniuriarum aestimatoria*. Bonn, M. Cohen und Sohn, 1886. 44., 3. j.; ROBERT MAINZER: *Die ästimatorische Injurienklage in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Stuttgart, Strecker und Schröder, 1908. 4.

³¹ KUNKEL i. m. (20. lj.) 103., 378. j.

³² KASER i. m. (16. lj.) 521.; LÜBTOW i. m. (17. lj.) 75.; BRUNO SCHMIDLIN: *Das Rekuperatorenverfahren. Eine Studie zum römischen Prozess*. Freiburg, Universitätsverlag, 1963. 3. skk., 41. skk.

³³ GELLIUS 20.1.13.

³⁴ § 7,9. J.h.t. (4,4); MAINZER i. m. (30. lj.) 3. skk.; SCHMIDLIN i. m. (32. lj.) 43. skk.

³⁵ PAULUS Coll. 2.6,1; Ulpianus D. 47.10.7 pr.

A *taxatio* nem lehetett magasabb a *vadimonium*nál („*Dilations-Vadimonium*”), amely minden rekuperátoreljárásban szerepelt.³⁶ A *vadimonium* perbírság, amelyet a prétori ediktum a bepanaszolt mulasztása esetére állapított meg a perérték nagyságában.³⁷ A sértett a *summa vadimonii* felére, abszolút határként 100 ezer sestertiusra³⁸ taxálhatta a kívánt büntetést. A sértett taxációja és a magánjogi kereset folytán az intézmény magándeliktum volt.³⁹ A kívánt ‘büntetés’ meghatározása *iniuriam aestimat* a rekuperátorokat,⁴⁰ illetőleg a bírót csak felfelé kötötte, lefelé azonban nem (*condemnationem minuere*).⁴¹ Ez lehetővé tette a releváns körülmények alapos mérlegelését és a büntetés szabad becslésen alapuló, méltányos megállapítását.

A gyakorlatban a *summa vadimonii* meghatározása esetről esetre a prétor kompetenciájába került. Theodor Mommsen szerint *vis atrox iniuria* tényállásánál kezdettől fogva és minden esetben (*pretori aestimatio iniuriae*),⁴² sőt a prétort – különösen súlyos esetekben – a 100 ezer sestertiusnyi felső határ és a sértett saját kárbecslése se kötötte, *iniuria levis* esetén pedig a prétor szabad belátása alapján tartotta fenn magának a jogot a *vadimonium* összegének taxálására.⁴³ Később a prétor a tekintetben is az ügy urává vált, hogy ő döntötte el, szükséges-e rekuperátorok alkalmazása,⁴⁴ vagy egyesbíró döntse el az ügyet. A prétornak ez az egészen egyedülálló, példátlan mérlegelési szabadsága, és ezzel koherens kapcsolatban a méltányosság a római injúriajog két olyan eleme, amelyek a jogtörténeti korokkal későbbi eszmei kártérítés sajátosan latin forrásai, s amelyek befolyásuk alatt tartották a jogintézmény fejlődéstörténetének különböző korszakait.

Természetesen az utókorra az injúriajog tartalmi vonatkozásait és továbbfejlődését tekintve sem maradt hatástalan. A generálediktumban egységesített prétori injúria egy idő után már nem öntörvényét követte, hanem alázattal meghajlott a tökéletesedés követelménye előtt, és ahhoz kívánt igazodni. Mivel a generálediktum a verbálinjúriára nem vonatkozott, a prétor a testi sértés kiterjesztő értelmezésével adott keresetet a fület sértő *convicium*ra is,⁴⁵ ezzel mintegy előkészítve a ké-

³⁶ SCHMIDLIN i. m. (32. lj.) 120., 2. j.; PÓLAY i. m. (16. lj.) 179.; VÖLKL i. m. (11. lj.) 212–215.

³⁷ GAIUS 4.184.

³⁸ GAIUS 4.186.

³⁹ ZLINSZKY i. m. (13. lj.) 145–148.

⁴⁰ GAIUS 3,224; VÖLKL i. m. (11. lj.) 40.

⁴¹ GAIUS 3.224.

⁴² THEODOR MOMMSEN: *Römisches Strafrecht. Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft*, 1. Abt. 4. Teil. Lipcse, Duncker & Humblot, 1899. 803. skk.

⁴³ Az irodalom többségének mondható álláspontja szerint ez a rendkívüli szabadság a prétort csak *poena publica* esetén illette meg, Mommsen azonban több forráshellyel is bizonyítja álláspontját. Vö. ZLINSZKY i. m. (13. lj.) 148.; VÖLKL i. m. (11. lj.) 217. skk.

⁴⁴ MOMMSEN i. m. (42. lj.) 804.; LÜBTOW i. m. (17. lj.) 87–90.

⁴⁵ SCHMIDLIN i. m. (32. lj.) 32.; LÜBTOW i. m. (17. lj.) 80.; részletesen: SÓLYOM i. m. (10. lj.) 140–142.; PÓLAY i. m. (9. lj.) 53–54.

sőbbi első speciális ediktum kibocsátását. Az Auctor ad Herennium⁴⁶ és Paulus⁴⁷ által ránk hagyományozott definíciók alá eső perben az eldöntendő kérdés az volt, jogosult-e a színész a színpadon a nyilvános kritikának amúgy is kiszolgáltatott szerző nevét gúnyos megjegyzés tárgyává tenni. Az ügyben és a későbbi perekben nemcsak egy világos demarkációs vonal meghúzása jelentett rendkívüli nehézséget a megengedhető és túrhetetlen ‘megnevezés’ között (ti. hogy az becsületsértő módon történt-e), hanem a tényállásnak a testi sértéseket integráló injúria alá szubszumálása is. Igaza van Sólyomnak, hogy e jogi bakugrás mögött érzékletes-naiv szemléletet látni:⁴⁸ „csólátás”⁴⁹

Sokkal inkább olyan jogászai bravúrral állunk itt szemben, amely miatt a prétori jogalkalmazás – még napjainkban is – varázsa alatt tartja az elkövetkező korokat. A prétor itt azt tette, ami a dolga volt: „Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi, vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam,”⁵⁰ azaz nem jogot alkotott, hanem a változó, fejlődő viszonyoknak megfelelően továbbfejlesztette azt.⁵¹ A XII táblás törvények VIII. tábla 4. törvénybeli injúria-tényállása (testi bántalmazás) folytatásaként alakította ki ezt a közrendet háborító becsületsértési magánediktumot, amellyel – már a friss magyar demokráciában is roppant aktuális – azt a tényállást is injúriának minősítette és büntetni rendelte, amikor a választáson magát jelöltető háza előtt választási ellenfele a kandidátust sértő macskazenét szervezett.⁵²

A fület, később már a szaglást és az ízlést sértő⁵³ cselekmények miatt megadott injúriakeresetek Keresztelő Szent János-i előhírnökei voltak a speciális ediktumoknak, amelyeket az irodalomban többen nem tekintettek a civiljogi injúriafogalom alá tartozóknak.⁵⁴ A három ediktum közül az első a *convicium*,⁵⁵ a nyilvános meg-

⁴⁶ 4.25.35.

⁴⁷ Coll. 2.5.4.

⁴⁸ SÓLYOM i. m. (10. lj.) 144–145.

⁴⁹ LÜBTOW i. m. (17. lj.) 81.; Richard MASCHKE: Die Persönlichkeitsrechte des römischen Injurien-systems. In: Rudolf LEONHARD (szerk.): *Studien zur Erläuterung des bürgerlichen Rechts*. Breslau, H. Marcus, 1903. 38–39.

⁵⁰ 17. § 1 D. de j. et just (1,1).

⁵¹ Ennek a látásmódnak az eszmei kártérítés mai, modern gyakorlata szempontjából meghatározó jelentősége van. Lásd LÁBADY Tamás: *A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata*. Budapest, ELTE, 1992. 31. skk.

⁵² PÓLAY i. m. (9. lj.) 54.

⁵³ MASCHKE i. m. (49. lj.) 38.

⁵⁴ Kalowa, Kübler stb., idézi LÜBTOW i. m. (17. lj.) 90., 181. j.; cáfolatukra lásd KASER i. m. (16. lj.) 521.; MOMMSEN i. m. (42. lj.) 792., 4–7. j. Sólyom a kétkedőket meg sem említve, mint az injúriajogot tartalmilag továbbfejlesztő tényállásokat, maguktól értetődő természetességgel elemzi az ediktumot: SÓLYOM i. m. (10. lj.) 146. Lásd még PÓLAY i. m. (16. lj.) 145–147.

⁵⁵ Részletesen tárgyalja MOMMSEN i. m. (42. lj.) 788., 794.

szégyenítés, lármás közbotránnyal együtt járó becsületsértés volt,⁵⁶ a második az *adtemplata pudicita*, amely szeméremsértési eseteket vett tényállásba, végül a harmadik a jóhírnév megsértésének bizonyos megnyilvánulásait fogta át (*ne quid infamandi causa fiat*).

A négy ediktum (az általános-egységesítő és a három speciális), továbbá az ezekre épülő prétori jogfejlesztés – Eugen Bucher méltó minősítése szerint⁵⁷ – a mai kor eszmei kártérítése és a kortársi személyiségvédelem számára *Vorbild*, amely nem egyszerűen „ein Stück innerer Kulturgeschichte des römischen Volkes”, s nem is csak „die jurisprudenzen im Dienste des Geistes der Zeit” (Jhering),⁵⁸ hanem a rómaiak világbírársra rendelt mintájának a ma számára is használható hagyatéka. Mert ha az injúriajog ellenáll is az általánosításnak,⁵⁹ alap gondolata mégiscsak az emberi személyiség értéke, a humanitás, amely már Cicerónál az emberi tulajdonságok magasabb egységét jelentette.⁶⁰

A klasszikus kor préтора ezekkel az ediktumokkal még a római világérzésen is túl messze kiterjesztette a latin génusz határait. A speciális ediktumok alapján meginduló (folytatódó) jogalkalmazás során aestimatorius injúriakeresetet ad a prétor a sértettnek egy bizalmas *testament* nyilvánosságra hozatala miatt csakúgy,⁶¹ mint az adósnak a kezes nyilvános megintéséért, amikor ő egyébként a teljesítésre készségesnek mutatkozott,⁶² sőt a rosszindulatú bíróság elé idézésért is.⁶³ Az ‘immateriális büntetés’ egyaránt védi a tisztességes nő becsületét,⁶⁴ és tiltja a közhasznú tárgyak élvezetét, feltéve, ha az egyben más jogainak korlátozásával, akadályozásával jár.⁶⁵ Valamennyi tényállás előképe a későbbi korok és a kortársi civiljogi személyiségsértéseknek anélkül, hogy személyiségsértésről, a személyiségi jogok védelméről e nagyszerű világjogban már szó lehetett volna.⁶⁶

⁵⁶ SÓLYOM i. m. (10. lj.) 146. és PÓLAY i. m. (9. lj.) 51–60. a hazai irodalomban részletesen elemzik az ediktumokat.

⁵⁷ Lásd Dieter LEUZE: *Die Entwicklung des Persönlichkeitsrechts im 19. Jahrhundert*. Bielefeld, Gieseking, 1962. 72., 41. j.

⁵⁸ JHERING i. m. (6. lj.) 156.

⁵⁹ SÓLYOM i. m. (10. lj.) 161.; PÓLAY i. m. (9. lj.) 106–108.

⁶⁰ Nem véletlen, hogy az ediktumokkal kortárs Cicero az, aki a humanitást a latinoknál meghonosította.

⁶¹ Dig. 9.2.41. pr.; Theodor SÜSS: *Geheimsphäre und moderne Technik*. In: Hans C. NIPPERDEY (szerk.): *Festschrift für Heinrich Lehmann zum 80. Geburtstag*, I. Berlin, Walter de Gruyter, 1956. 199.; az esetben egyenesen a mai titokszférához való jog megsértésének egy korai megnyilvánulását látja.

⁶² Dig. 47.10.19. pr.

⁶³ Dig. 47.10.13.3.

⁶⁴ Dig. 47.10.1.9.

⁶⁵ Dig. 45.8.2.9., Dig. 37.10.13.7.

⁶⁶ Részletesen lásd Kasimir THIEL: *Injuria und Beleidigung*. Breslau, Schletter, 1905. 220. skk.

A széttöredezett, idővel mégis valamennyire általánosodott injúria-tényállásokat még sorolhatnánk,⁶⁷ de nem ez a célunk. Mindössze arra akarjuk a figyelmet ráirányítani, hogy mennyire meglepődünk: milyen keveset változott az emberi az emberben kétezzer év alatt; az esetek olyanok, mintha mai perakták lennének. Amit azonban szükséges nyomon követni, az az injúriajog tartalmi oldalának alakulása. Az injúria ugyanis egyre kevésbé volt pusztán formális sértés (függetlenül, hogy *re, verbare* vagy *in corpus*), hanem sérelemokozás *contra bonos mores*, azaz az erkölcsi és szokásrend sérelme – ha azt a prétor valóban megsértettnek látta. A Paulustól ránk maradt klauzula az egész későbbi injúriajog meghatározó jelentőségű tartalmi eleme:⁶⁸ „Commune omnibus iniuriis est, quod semper adversus bonos mores fit, idque non fieri alicuius interest” – az injúriatan minden területén általános érvényességű.⁶⁹ Az *adversus bonos mores* elvének teljes kibontása és általánosítása csak akkorra történt meg, amikor már a római köztársaság a bomlás jeleit mutatta.⁷⁰ S ez nem véletlen, hiszen a polgárháborús időszakban fokozottá válik a polgároknak az állami védelem iránti igénye, és a köz szerepe általában is erősödik.

Az utolsó száz esztendő egymásra következő polgárháborúk története. Az általános korrupció aláásta a római ‘virtust’, a viszontagságos sors, a proscriptiók veszélye bizonytalanná tette az életet. A *boni mores* általánosodása az injúriajogban bizonyos fokig hanyatlási tünet, a prétor értelmezésében akkor teljesedett ki, amikor az erkölcs már csuszamlani kezdett, lefelé indult. Mindazonáltal a *boni mores* mint az injúriajog objektív eleme az ideális kártérítés szempontjából az utódokra erős hatást gyakorló nagy minták közül való. E felfogás szerint a sértés akkor volt injúria, ha az a közerkölcsöt is sértette, azaz egyúttal a közrendbe is ütközött. A közerkölcsöt, közrendet, közfelfogást a kereset megadásakor a prétor, a ‘büntetés’ kimérésekor a rekuperátorok, illetőleg a iudex képviselték.

Az *adversus bonos mores* klauzulájával a köz, a nyilvánosság a sértés próbájává vált. Az elv nem az individuális szempont helyébe, hanem mellé lépett: az injúriatan objektívizálódott. Súlyom szerint az injúriatan – a szubjektív szempont mellett – voltaképpen a *boni mores* elvével teljesedett ki.⁷¹ Az erkölcs, az illem, a szokás, a közfelfogás (amelyeknek szószólója a prétor) mondja meg: „quid ultimum in libertate esset” (Tacitus), meddig lehet elmenni a szabadságban. A személysértés

---

⁶⁷ Számos további forráshelyre lásd *uo.*, 22. skk.; MOMMSEN i. m. (42. lj.) 805.; KASER i. m. (16. lj.) 521.; VÖLKL i. m. (11. lj.) 203. skk.

⁶⁸ Coll. 2.5.2.

⁶⁹ MAINZER i. m. (30. lj.) 13.; PÓLAY i. m. (16. lj.) 113. skk.

⁷⁰ LÜBTOW i. m. (17. lj.) 105–106. A preklasszikus jogban még csak két speciális injúriaediktum – *convicio* és *adtemptata pudicitia* – tartalmazza.

⁷¹ SÓLYOM i. m. (10. lj.) 148–153., 162–163.

társadalmi szempontja által Róma újítása egyenesen ‘beletalál’ a mába: a szubjektív jogsértés akkor váltotta ki a büntetést mint immateriális szankciót, ha az a köz, a társadalom erkölcsi rosszállásával is találkozott.

Az injúriajog szubjektív tényállási eleme az alexandriai *hybris*-törvény megfelelője.⁷² A világjoggá vált latin jognak nem az volt a célja, hogy önmagát adja, hanem hogy tökéletes legyen, amit ad; s ha az idegent tökéletesnek találta, habozás nélkül átvette azt anélkül, hogy nemzeti önérzetén csorba esett volna. A *hybris*-kereset *sine qua non*ja a *contumelia*, amely az injúriák széles körének tartalmi közös nevezője még akkor is, ha Sólyom helyesen bizonyítja,⁷³ hogy a klasszikus jogban általánosan elfogadott ama tétel, amely szerint az injúria és a *contumelia* azonos, hamis.⁷⁴ Az ‘immateriális elégtétel tartalmú’ büntetés szempontjából azonban nem közömbös, hogy számos injúria magját a *contumelia* adja: a sértett megálázása, lebecsülése, megvetése, illetve mindezek kifejezése. A Coll. II. V. § 3. szerint: „Hoc edictum ad eam iniuriam pertinet, quae contumeliae causa fit.”

„Contumelia a contemnendo dicta est” – Mommsen értelmezésében annyi, mint „übermütig sich benehmen”.⁷⁵ *Contumelia* a másik lenézése, megvetés tárgyává tétele, belegázolás a másik ‘polgári becsületébe’, sőt megsértése a polgári jogállásnak, egyáltalában: „Verletzung der Persönlichkeit im moralischen Sinne.” A *contumelia* a másik fölé helyezkedést, a másikon való felülemelkedést jelent. Kasimir Thiel szerint valami olyasmit, mint amikor az elkövető „tapintatlanul végigszágol (szavakkal) a sértetten, és őt mint *quantité négligeable* veszi tekintetbe”.⁷⁶ A *contumelia* tehát az ‘elkövető-károkozó’ pszichéjére utal, Sólyom pedig bizonyos, a fizikai és lelki sértés közötti disztiníváló funkciójától eltekintve, azonosítja is a *dolusszal*.⁷⁷

A *hybris*–*contumelia*–szándékosság, bár az injúriák egy széles területét fogja át, nem egyedüli megalapozója az aestimatorius injúriakereseteknek. Elsősorban a testi sértések – eredeti objektív alapú (?) – injúriái mellett Paulus a *culpát* is az in-

⁷² Több szerző egyenesen innen származtatja. Lásd LÜBTOW i. m. (17. lj.) 94–95.; további irodalmi utalásokkal.

⁷³ SÓLYOM i. m. (10. lj.) 153–154. Elég arra utalni, hogy Ulpianus a speciális injúriák közé tartozónak tekinti még a prétor téves döntését is: D. 47.10.1. pr. (56. ad cd.).

⁷⁴ PAULUS D. 47.10.33. (10 ad Sab); GAIVS I.141, 3.222.; PAPINIANUS, D. 48.5.23.3. (1 de adult) és ULPIANUS Coll. 7.3.4. (18 ad cd.) mellett Labeo a *Leges duodecim tabularum* (XII táblás törvények) kommentárjában az injúria deliktualis tényállását a *contumeliával* azonosítja. Vö. LANDSBERG i. m. (30. lj.) 39. Lásd még PÓLAY i. m. (9. lj.) 141. skk.

⁷⁵ MOMMSEN i. m. (42. lj.) 788., 2. j., *contumelia* = geringschätziges Behandlung; persönliche Angriffe, die eine Verletzung der Bürgerstellung; die Bedrohung der Bürgereigenschaft; die Antastung der Bürgerehre stb. Ulpianus ezeket az eseteket kimerítően elemzi az edictum generaléhez fűzött kommentárjában, D. 47.10.11.9, 47.10.13. (57 ad cd.). Lásd még MASCHKE i. m. (49. lj.) 40. skk.; JÖRS–KUNKEL–WENGER i. m. (18. lj.) 259.; KASER i. m. (16. lj.) 521.

⁷⁶ THIEL i. m. (66. lj.) 11.

⁷⁷ SÓLYOM i. m. (10. lj.) 157.

júria-jogalapok körébe vonta.⁷⁸ Álláspontját a lex Aquiliával bizonyította, amely ugyanúgy, mint az injúria – objektív és szubjektív tényállás karakterű, de legalábbis bizonyos esetekben ‘objektivizált’ szándékosságon alapul.⁷⁹ A posztklasszikus görög minta átvételével vagy az annak való megfeleléssel az injúriajog büntető karaktere domborodott ki. Bár már Labeónál is hangsúlyozódik,⁸⁰ általános érvényűvé – az *adversus bonos mores* klauzulájával együtt – a republikánus kor hanyatlásakor vált, akkor, amikor az állam erőteljesebb beavatkozásának szempontja és a ‘büntető út’ kiszélesítése társadalmi méretű igényként jelentkezett. A lex Cornelia iniuriarum kiadásának s a köztársaság bukásának előestéjén vagyunk.

A polgárháborúktól szagatott köztársaság halódásának jelképe Sulla törvénytípusa – de ha történelmi szemlélettel nézzük, megláthatjuk benne a szép halál vonásait is. A lex Cornelia iniuriarum,⁸¹ „als ein der Revolutionszeit entsprungenes Ausnahmegesetz”,⁸² a kor minden anomáliáját magán viseli. A törvény az erősza- kos, durva tényállásokat emeli ki a prétori injúriakeresetek közül, és ezeket egy büntetőeljárás-szerű útra tereli. Az *actio ex lege Cornelia* ugyanis nem tisztán büntetőeljárás, hanem több vonatkozásban is vegyes karakterű – mindenekelőtt azért, mert magánkereset alapján induló közper, amely a *iudicium publicum* alapján folyt, az injúria szankciója azonban a közbüntetés mellett a sértett javára szóló pénzbüntetés is volt (együttesen).⁸³ Minthogy ezzel az elégtétel-adási elemet az injúriajogból átvette, az ‘immateriális jóvátétel tartalmú’ büntetés intézményének kontinuitását a szabályozási körébe vont tényállások tekintetében megőrizte.

Ulpianus szerint a lex Cornelia középpontjában a *pulsare* és a *verberare* tényállásai álltak,⁸⁴ bár a törvény a házi béke megsértését is szabályozási körébe vonta harmadik tényállásként.⁸⁵ Ofilius szerint: „*verberare est cum dolore caedere, pulsare sine dolore.*”⁸⁶ A „*caedere*” itt a fájdalom nélküli testi sértéstől egészen a súlyos testi sértésig terjedő tényállásokat implikálja,⁸⁷ jóllehet a főbüntetés jogkövetkezményét tekintve *pulsare* és *verberare* között nincs különbség. A közbüntetés

⁷⁸ Coll. 2.5.1.

⁷⁹ LÜBTOW i. m. (17. lj.) 107.; a lex Aquilia objektív, majd szubjektív megalapozására lásd SÓLYOM i. m. (7. lj.) 57. skk.

⁸⁰ Labeo argumentálását lásd Ulpianusnál: D. 47.10.13.4.5.

⁸¹ Lex Cornelia de iniuriis, Krisztus előtt 81-ben.

⁸² MAINZER i. m. (30. lj.) 10. Az irodalomban ellentétes állásponton van ZLINSZKY i. m. (13. lj.) 145. skk. Szerinte a lex Cornelia perjogi újítás volt, s mint olyan, nem kivételes törvény. Sulla eljárási reformjának lényege, hogy magánvád alapján induló ‘közper’ intézményesített, amely ily módon valóban ‘vegyes’, magánjogi és büntetőjogi karakterű volt.

⁸³ LANDSBERG i. m. (30. lj.) 36.; MOMMSEN i. m. (42. lj.) 791., 804., 1. j.; THIEL i. m. (66. lj.) 94–95. Zlinszky szerint a közbüntetés (pénzbírság) sem a magánfélnek járt.

⁸⁴ D. 47.10.5. pr. (56 ad ed.).

⁸⁵ „*Domum vi introire*”, D. 47.10.5. pr.

⁸⁶ Ulpianusnál D.47.10.51. (56 ad ed.). Lásd THIEL i. m. (66. lj.) 93–94.

⁸⁷ THIEL i. m. (66. lj.) 94., 17. j.; KUNKEL i. m. (20. lj.) 29.; SCHULZ i. m. (16. lj.) 598.

(mint főbüntetés) – Sulla arisztokratizmusát tükrözve – az *instabilitas*,⁸⁸ amely az ügyleti, tanúzási és végrendelkezési képességtől való megfosztást jelentette, a különbség csak a mellékbüntetésként kiszabott pénzbüntetés nagyságában volt. A jogirodalom vitája, hogy ti. a pönális bírság fix összegű volt-e, s hogy az az államot vagy a sértettet illette, ma is élő. Azonban többen Paulus szentenciájával bizonyítják, hogy a *lex Cornelia* vegyes karakterű anyagi és processzuális intézmény volt, s hogy a pénzbüntetés, amely a sérelemokozás súlyához igazodva, az eset körülményei alapján, becsléssel került megállapításra, a sértett javára szólt formailag büntetésként, tartalmilag immateriális elégtételként.⁸⁹

A kivételes törvény a kivételes történelmi helyzet szülöttje volt. A köztársaság ekkor már egyre inkább sötét oldalát mutatta. Elszaporodtak az erőszakos bűncselekmények (az injúriaforrások kódobálásról, kardcsapásról, ütő- és szűrőfegyverek használatáról, durvaságokról és emberi kegyetlenkedésekről árulkodnak),⁹⁰ általánosságban is nőtt a bűnözés. Róma megvesztegethetővé vált. Ilyen körülmények között a súlyosabb magánbűntetésekből minősítés és közbüntetéssel való fenyegetése elkerülhetetlennek látszott. Az aestimatórius injúriakereset azonban addigra már olyan mély gyökeret vert, annyira beivódott a latin jogi kultúrába, hogy annak karakterisztikus vonásait Sulla legalább részben kénytelen volt törvénytörvénybe építeni. Így – mellékbüntetésként ugyan, de továbbra is főszempontként (hisz a sértett injúriakeresete kellett az eljárás megindításához) – a *lex Cornelia* a személyi sérelemokozásért járó, mérlegeléssel megállapítható elégtételt (pénzbüntetés) továbbélte a prétortól ‘elcsent’ súlyosabb sérelemokozások körében is.

A köztársaság elesett Philippinél, és az actiumi győzelem Octavianust, a későbbi Augustus császárt a világ urává tette. Janus templomát becsukták, a „szabadság elveszett”, de helyette megszületett a Pax Romana, s ez békét hozott nemcsak Augustus impériumának, hanem az aestimatórius injúriakeresetnek is. Landsberg szerint az ediktumokban megismert injúriajogot további lényegi változtatások a justinianusi időkig nem érték,⁹¹ s azt lényegében a justinianusi jog is érintetlenül hagyta.⁹² Pólay monográfiájában igen kiterjedt kutatással elemzi az injúria-tényállások kazuisztikáját a klasszikus korban, a posztklasszikus római jogban és az in-

⁸⁸ MOMMSEN i. m. (42. lj.) 802., 5. j., LÜBTOW i. m. (17. lj.) 98.; PÓLAY i. m. (16. lj.) 127., 148–149.; ZLINSZKY i. m. (13. lj.) 146. szerint minden közbüntetés *infamiával* járt.

⁸⁹ PAULUS PS. 5.4.6–8.; lásd SCHMIDLIN i. m. (32. lj.) 36–37.; VÖLKL i. m. (11. lj.) 217. skk.; Pólay [i. m. (16. lj.) 127–132.] ebben az összefüggésben a kérdést nem elemzi, ZLINSZKY [i. m. (13. lj.) 145–147.] a leghatározottabban az ellenkező állásponton van, és Benedek [i. m. (12. lj.) 125.] is, akik szerint a kereset mindig fix pénzösszegre szólt, és az államot illette. Az itt felhozott leggyakoribb ellenérv az, hogy a közbüntetés iránti magánkeresetnek nem állt fenn érdekeltség, ez pedig a törvény céljával: a súlyosabb büntetőjogi konzekvenciákkal ellenkezett. Vö. THIEL i. m. (66. lj.) 93–94.

⁹⁰ Részletesen THIEL i. m. (66. lj.) 93–94.; PÓLAY i. m. (9. lj.) 60–64.

⁹¹ LANDSBERG i. m. (30. lj.) 64.

⁹² Az injúriakeresetek igen alapos fejlődéstörténeti bemutatását lásd MASCHKE i. m. (49. lj.) 1–40.

júria megjelenését a justinianusi kodifikációban, s az ő kutatási eredményei is igazolják, hogy a *criminalis* (erkölcsi elégtétellel járó) és a *civilis* (anyagi elégtétellel járó) vonatkozások hangsúlyváltozásaitól eltekintve az injúriajog lényeges tartalmát illetően változatlan maradt.⁹³ Ennek az idővel lehiggadt, lecsendesedett, ugyanakkor intézményi értékű injúriajognak az eszmei kártérítéssel összefüggő megszületését követő több mint kétezer évre szóló üzenetét az alábbiakban foglaljuk össze.

Róma először kifosztotta a világot, és amikor már mérhetetlenül meggazdagodott, ráeszmélt, hogy a pénz nem minden. Ekkor felfedezte magának az embert és a humánumot. Ennek a felfedezésnek egyik karakterisztikus jogi jelensége a sok közül az *actio iniuriarum aestimatoria*, amelynek megjelenésére valószínűleg hatott az a hellenisztikus kultúra, amely elsőként mondta ki, hogy az ember a mértéke mindennek.

Az injúriajog középpontjában a személysértés (a jogalanynak, a vagyonjog alanyának, a házközösség urának a megsértése) áll, még ha igaznak is kell elfogadnunk Sólyom és Pólay kutatási eredményeit, hogy a 'személyiség' felfogása az injúriajogtól idegen.⁹⁴ Az egyes injúriakeresetek mégis jóval közelebb hozták a jogi tünemények világát az ember személyiségéhez, mint addig bármi más jogképződmények. Az injúria-esetjog széles skálája ugyanis először tette nyilvánvalóvá jogtételként, hogy az ember különböző – s nemcsak vagyoni – dimenzióinak a megsértése erkölcsileg megengedhetetlen. Az irodalomban erőteljes az a felfogás, hogy a 'becsületvédelem' kialakulása háttérében az 'erkölcsök finomodása' áll.⁹⁵

Az injúriák 'primitív' tényállásszerűsége így éppúgy eredhet ebből a felismerésből, hogy ti. az ember védelemre érdemes és méltó értékei nemcsak vagyoniak, hanem erkölcsiek is, ezért kimeríthetetlenek, mint abból a tényből, hogy az injúriajog mint olyan nem képes az általánosításra. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a halhatatlan latin jogot, amelyen az ókori világ szinte minden népe meghagyta a maga nyomát, csak a remekjogászok kezdték el általánosítani, s azok sem mindig sikerrel. A római injúriatan középpontjában tehát a személysértés áll (ha a személyre a római jognak nem is volt fogalma), ezért a személyiségi jogok jóval későbbi elismerésének és oltalmazásának (pönális elemeken nyugvó) civiljogi bázisát, előhírnökét kell látnunk benne.⁹⁶ Ez annak ellenére igaz, hogy az *actio iniuriarum* tisztán *poenalis* kereset, mert az egyúttal *vindictam spirans* is, amely egyedül a sértettnek volt hivatott elégtételt szolgáltatni.⁹⁷

⁹³ PÓLAY i. m. (9. lj.) 65–105.

⁹⁴ SÓLYOM i. m. (10. lj.) 165.; PÓLAY i. m. (9. lj.) 107–108.

⁹⁵ JHERING i. m. (6. lj.) 234.; LÜBTOW i. m. (17. lj.) 73–74.

⁹⁶ Karl GAREIS: Das Recht am menschlichen Körper. In: *Festgabe der juristischen Fakultät zu Königsberg für ihren Senior Johann Theodor Schirmer zum 1. August 1900*. Königsberg, Hartung, 1900. 71–73.

⁹⁷ BENEDEK i. m. (12. lj.) 125.

Az injúriajog tehát nem oltalmazta a személyiséget mint olyant,⁹⁸ de védelem alá helyezte az ember fizikai és pszichikai értékeit, testi és lelki integritását, becsületét, jóhírnevét, tisztességét, és büntette a másik ember fölé emelkedést, a másik lenézését, megvetését, megalázását (még rabszolga is elszenvedhetett injúriát gazdája – közvetett – megsértése miatt, ha emberi attribútumát sértették meg).⁹⁹ Ha a védett jogtárgy a személyisértés körén kívül esett, pl. *res publica* használatának akadályozása esetén, a sértett akkor is csak többnyire azon az alapon perelhetett, hogy az akadályozás megalázási szándékkal, a ‘másik fölött állás’ fitogtatásával történt.¹⁰⁰ Az injúriajog tehát az immateriális jóvátétel tekintetében a modern személyiségi jogvédelem latin előképe.

Az injúriák objektív értékmérője a *boni mores*, a jó erkölcs – általában (de nem mindig); szubjektív tényálláseleme (az ún. *animus iniuriandi*)¹⁰¹ a *dolus* ugyancsak általában (ahol a *contumelia* az injúria tartalmává válik), de itt sem mindig, mert alapja lehet a *culpa* is, a testi sértések bizonyos eseteiben pedig megtartotta eredeti–objektívizált–kauzális alapját („tipizált *dolus maius*”, azaz objektívizált szándékosság).¹⁰² Az erkölcs, a nyilvánosság, a közizlés stb. értékmérője az immateriális jogsértést bizonyos fokig objektívizálta. Ezzel az individuális szempont csökkent, de egészen nem enyészett el: nem az ablaktörésért, hanem az ‘utált személy’ ablakának betöréséért, rohadt almával való megdobálásáért stb. járt a kereset.¹⁰³ A lebecsülés, a megvetés, a szégyenbe hozás stb. nagyon is szubjektív szempontja váltotta ki a büntetést. Ezeknek kellett találkozniuk a prétor erkölcsi rosszallásának a szempontjával. Az ókori injúriatan ezekkel a vonatkozásokkal a modern immateriális jogszféra sűrített összefoglalása.

⁹⁸ Ellentétes álláspontot képviselt Franz LISZT: *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*. Berlin, Guttentag, 1900. 230. Szerinte a jogosult jóvátételt az injúriajogban a személyiségi jogszférájának mint olyannak a megsértése miatt, az egységes és oszthatatlan személyiség totalitásába való behatás miatt követelhetett. Cáfolatára lásd PÓLAY i. m. (9. lj.) 107–108. széles körű irodalom felvonultatásával.

⁹⁹ 15. § 35, D.h.t. (47.10.). Idegen rabszolga sérelmére elkövetett injúriákra lásd Fritz RABER: *Grundlagen klassischer Iniuriensprüche*. Bécs, Böhlau, 1969. 77–91.

¹⁰⁰ Sólóyom példája nem szerencsés, mert a *res publica* használatának akadályozása esetén az *actio iniuriarum*hoz kellett a *contumelia* [SÓLYOM i. m. (10. lj.) 156.]. Vö. GAREIS i. m. (96. lj.) 71.; RABER i. m. (99. lj.) 23. skk. A Sólóyom által is idézett példája [SÓLYOM i. m. (10. lj.) 155.]: a szomszéd kifüstölése is akkor valósított meg injúriát, ha azt az elkövető ‘sértő’ szándékkal tette.

¹⁰¹ A kifejezés nem szerepel így a forrásokban, az injúriajoggal összefüggésben Schulz honosította meg, SCHULZ i. m. (16. lj.) 597.

¹⁰² Lásd ezekre a szempontokra Raber kitűnő összefoglalását, RABER i. m. (99. lj.) 172–174. Lásd még PÓLAY i. m. (9. lj.) 111. 33.

¹⁰³ Kimerítő részletességgel Hermann F. HITZIG: *Iniuria. Beiträge zur Geschichte der Iniuria im griechischen und römischen Recht*. München, Theodor Ackermann, 1899. 63. skk.

A klasszikus kor injúriakonstrukciója a büntető- és a civiljog határán kiteljesedő intézmény, magán deliktum, amely ezt a vegyes – pönális és magánkereseti karakterét – mindvégig megőrizte. Mint deliktum – a privátbosszú helyébe lépve – ‘államilag’ ellenőrzött mederbe terelte a büntetést; mint magán deliktum a sértett keresetét feltételezte, s a *poena* funkciója nem a megtorlás volt, hanem a sértettnek járó elégtétel. A pénzbüntetés itt lényegileg az immateriális szférát oltalmazta, az *actio legis Aquiliae* pedig a vagyont. (A klasszikus korban az utóbbi is kizárólag büntetőjogi kereset volt.)¹⁰⁴

Az *utilis actio iniuriarum aestimatoria* nem azért volt pönális jellegű, mert ez volt az a *damnum*tól elhatároló ismérv, hanem mert „a jog kezdetein a büntetés fogalma uralkodott, a büntetés kategóriája hatotta át az egész jogot”,¹⁰⁵ így a jog-sértésért a klasszikus korban még kizárólag magánbüntetés járt (általában).¹⁰⁶ Az *originaliter poenalis* kereset azonban – a *lex Cornelia de iniuriis* kivételével – ‘magánper’ keretében zajlott, és a pereredmény is a sértett javára megállapított magánbírság volt, amely ezért – a mai jogfogalmakkal szemlélve – a *poena* és a *damnum* összemosódását manifesztálta. (Az immateriális kártérítés teljes emancipációja a büntetéstől valójában még ma sem történt meg, s az a jogban keresztülvihetetlennek is látszik.)

---

¹⁰⁴ SÓLYOM i. m. (7. lj.) 65.

¹⁰⁵ Rudolf JHERING: *Das Schuldmoment im römischen Privatrecht*. Giessen, Emil Roth, 1867. 4.

¹⁰⁶ A kumulációs kérdésekre, továbbá a személy-, illetőleg keresetkonkurencia problémáira lásd részletesen LANGE i. m. (5. lj.) 129. skk.

A nem vagyoni kártérítés

Jegyzet

(magyarázatokkal, jogesetekkel és bibliográfiával)

1. Bevezetés

A hazánkban lejátszódó rendszerváltás természetesen nem hagyja érintetlenül a civiljogi struktúrákat sem. Nemcsak olyan alapvető magánjogi intézmények átalakulásának lehetünk tanúi, mint a tulajdonviszonyok rendje vagy a jogi személyek szervezete és formái (társasági jog), illetőleg a piacgazdaság irányában elmozduló szerződési jog, de – tendenciáját illetően – tetten érhető a polgári jog egészének ‘magánjogiasodása’, ugyanakkor politizálódása és moralizálódása is.

A polgári jog valóságos formai és térbeli kiterjedésének, koncepció- és struktúraváltásának különféle jelei ismerhetők fel. Ebbe a folyamatba illeszkedik az alkotmányos szabadságjogokkal szoros kapcsolatban álló személyiségi jogok és személyiségvédelem intézményi megélénkülése. Az emberi és állampolgári jogok alapvető kiteljesedése irányába elmozduló alkotmánymódosítás szükségszerűen vonzza a civiljogi személyiségvédelem felerősödését is. Az Európa felé történő kapunyitás a fejlett nyugati jogrendszerekkel legalábbis konform jogvédelmi eszközök kiépítését sürgeti, éspedig nemcsak a gazdálkodás, hanem – egyebek között – a személyiségvédelem területén is.

A nem vagyoni kártérítés jogintézményének hatályos magyar modellje ugyanakkor a testi, egészségi sérelmekből – általában a balesetekből – bekövetkező hátrányokra koncentrál, és az egyéb nem vagyoni kártérítést csak ritka kivétalként teszi lehetővé. Szükségszerű azonban, hogy a polgári jogi reformok során a nem vagyoni kártérítés is hatékonyabb intézménnyé váljon, amelynek tudatosítania és garantálnia kell az alkotmányos szabadságjogok, a személyiségi jogok és általában az eszmei javak értékességét. Ezért a nem vagyoni kártérítésnek túl kell lépnie a testi sérülések szféráján, és a személyiség kiteljesedését biztosító, de legalábbis segítő általános magánjogi, ezen belül személyiségi jogi védelmi eszközzé kell válnia.

A nem vagyoni kártérítés alig másfél évtizeddel ezelőtt ‘újra felfedezett’ jogintézménye napjainkban tehát újra mozgásba lendült. Az úttörő lépést a Legfelsőbb Bíróság 21. számú Irányelve tette meg, amely hatályon kívül helyezte az immateriális kártérítést ‘konszolidált mederben tartó’ 16. számú Irányelvet, mert a jogegységi iránymutatás elsődlegesen a testi sérülést és egészségromlást eredményező károkozások esetén támasztott nem vagyoni kártérítési igények helyes és egységes elbírálásának kialakítását tartotta szem előtt. A Legfelsőbb Bíróság e jogtörténeti értékű lépéssel lehetőséget adott – az irányadó jogszabályok esetleges módosítása

előtt is – a személyiség minden oldalú védelmére, az erkölcsi értékeket fokozottabban elismerő, jogfejlesztő bírói gyakorlat kialakítására a nem vagyoni kártérítés jogintézményén belül.

Az immateriális kártérítés jogintézménye ugyanakkor az alkotmányvédelem fő funkcióját betöltő Alkotmánybíróság falai közé is betört. A 12/1991. (IV. 11.) AB határozat alkotmányellenesnek ítélte és megsemmisítette a jogintézményt időben korlátozó munkaügyi rendelkezést. Elvi élel mondta ki, hogy a kártérítési rendszert a károsultak szempontjából a különböző jogágaknak egységes rendszerként kell kezelnie. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a jogrendszer jogágak szerinti tagozódása, egyes jogintézmények jogáganként eltérő szabályozása nem járhat azzal a következménnyel, hogy a károsult véletlenszerű körülmények miatt hátrányosabb helyzetbe kerül.

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság – egyéni indítvány alapján – a jogintézmény alapkonstrukciójának alkotmányosságát is vizsgálja. Az 1556/B/1990. számú ügyben az indítványozó álláspontja szerint a Polgári törvénykönyv 354. §-ának rendelkezése annyiban alkotmányellenes, hogy a nem vagyoni kártérítés feltételül írja elő, hogy a károkozás a károsultnak a társadalmi életben való részvételét vagy egyébként életét tartósan vagy súlyosan megnehezítse, illetőleg a jogi személynek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja. Az indítványban felismerhető felfogás a nem vagyoni kártérítés intézményét általánosságban a személyiségvédelem szankciós eszköztárába kívánja helyezni.

A jogintézmény megmozdulásával kapcsolatban a gyakorlatnak ez a lépéselőnye nem tartott sokáig. A megmozduló jogirodalom a bírói jogfejlesztés helyett már a jogszabályok módosításának igényével, konkrét kodifikációs javaslatokkal lépett fel. Ezek a javaslatok az immateriális kártérítés intézményének továbbfejlesztését ugyancsak a teljesebb személyiségvédelmet szolgáló rendeltetése irányában jelölték ki. Ezek a törekvések, amelyek a napisajtóban is – elsősorban a tervezett médiatörvénnyel, de egyéb összefüggésekben is – megfogalmazódnak, utat kívánnak nyitni a nem vagyoni kártérítés 'fájdalomdíj' konstrukciójának. A jogintézmény jelenének és jövőjének elemzéséhez azonban először a múltjával kell megismerkednünk.

2. Intézménytörténeti 'forgács'

„Mit ér az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelke azonban kárt szenved?” – kérdezi a Máté evangéliuma (16,26), s a kérdésre kétezer év óta a jogászok és más humán gondolkodók is keresik a választ, segítségül hívva az eszmei kártérítés intézményét is. Jogtörténeti közhely, hogy az immateriális kártérítés történetileg büntetőjogi karakterű. Beszédesen tanúsítja ezt a tényt az *actio iniuriarum* kétezer éves története, a germán és a frank jogfejlődés, vagy – hogy nemzeti jogalkotásunkra is vessünk egy pillantást – Szent István törvényeitől a Werbőczy-féle mo-

numentális törvénytől számos, büntetéssel és bírsággal szankcionált személyiségi jogsértéssel kapcsolatos tényállás. Az *iniuriarum aestimatoria actio* segítségével már a latin bíró is belátáson alapuló szabad becsléssel a legmesszebbmenő elégtételt nyújthatta a nem anyagi, vagyoni jellegű sérelmekért.

A latin korból egyebek között Grosschmid Béni idéz egy forrást, amelyben egy pajzánságból megölt római ifjú atyjának – tekintettel szegénységére – 2000 sestertiusnyi kárpótlást ítélt meg a magisztrátus (*independii causa*), csak hogy elmenjen a kedve a fiataloknak az efféle pajkosságoktól. Sólómy László pedig felemlíti – Gellius nyomán – Veratius történetét, aki a szembejövő szabad polgárokat Róma utcáin arcul ütötte, és nyomban kifizettette rabszolgájával a sértetteknek járó 25 as kártérítést. Az immateriális kártérítés nemcsak a barbár korban, de a római jogban általánosságban is büntetés címén járt, és ezt a pönális karakterű *actiót* vette át a – kánonjogi és hazai jogi elemekkel színezett – allgemeines deutsches Privatrecht, amikor az 1495. évi Reichskammergerichtsordnung elrendelte, hogy a bíróságok a recipiált római jog alapján tartoznak ítélni.

A deliktualis jog differenciálatlanságát, a döntően pönális szemléletet tükrözi a magyar jogfejlődés is. Szent István törvényei nyomán a Werbőczy-féle Tripartitum a „hatalmaskodások és más bírságos bántalmak” szankciójaként alkalmazta a *homagiumot*, azaz a vérdíjat, amely már nemcsak a *fiscus* (vagy az eljáró bíró) számára jelentett bevételt, hanem a sértett félnek is, még ha vagyoni károsodás nem is történt. Ugyanakkor Werbőczynél már megjelent az „álarcozosság” vétsége is, amely a név és a cím személyiségi jogainak megsértését büntette. Ez a büntetés azonban a sértett javára is szóló bírságként funkcionált.

A fájdalomdíj formális leválása a büntetőjogról és relatíve specifikus civiljogi karaktere először a „gigantomániában szenvedő” (Vékás Lajos) porosz Allgemeines Landrecht szabályai között érhető tetten, amely különböztet egyfelől *Schmerzensgeld*, másfelől *Busse* között, az előbbi kompenzációs jelleggel az elszenvedett fájdalomhoz, míg az utóbbit büntetés jelleggel a rágalmazás és becsületsértés némely esetéhez kapcsolva. Ettől kezdve a nem vagyoni kártérítés intézménytörténetén kétféle kettősség is végigvonul. Az egyik a tőle való berzenkedés, illetőleg az intézmény büszke felvállalásának a kettőssége, a másik a testi sérülések (egészségkárosodások) és az egyéb személyiségi jogok együttes vagy különálló kezelése az immateriális kárpótlással.

Egyáltalában nem igaz, hogy a volt ún. szocialista jogok kétes értékű ideológiájában gyökerezik az az elv, hogy a nem vagyoni kár megtérítésének azért nincs helye, mert az „áruvá silányítja az embert”. Ugyanezzel az indokolással törölte el az immateriális kártérítést már 1806-ban a Badisches Landrecht. Ugyancsak 1806-ban Ausztriában is úgy vélekedtek, hogy „a nemzet dicsőségére válik az az újítás, hogy a jövőben becsületsértésért nem követelhető pénzösszeg, amellyel a polgár becsületét mintegy felbecsülik vagy megvásárolják”. A magyar Grosschmid közel száz évvel ezelőtt ugyancsak úgy vélekedett, hogy „mihelyt a törvény a kártérítés kirovására nem értené belé alattomban a vagyónbéliség korlátját, a törvény tételei elveszítenék határukat”.

A nem anyagi jellegű sérelemdíj elismerésétől való ódzkodás először feudális eredetű volt. A porosz junker és a magyar nemes egyaránt méltatlannak ítélte magát a „paraszti rendbeliek” és a „csöszök” javára megállapított privilégiumokra, azaz a törvényi szabályozásban is nyíltan ellenszegült a fejlődés kapitalista útjának. Ez az ellenállás tükröződik a múlt század elején az osztrák bíróságok ítélezési gyakorlatában is, amikor figyelemmel voltak a felek rendi állására, s magasabb fájdalomdíjat ítéltek meg az alacsonyabb rendbelieknek. A későbbiekben viszont az intézmény elvetése vagy visszaszorítása annak a klasszikus liberális áramlatnak tudható be, amely a civiljogot tisztán a vagyoni viszonyokat szabályozó jogágként fogta fel. Jó példa erre a késleltetett polgári forradalom kompromisszumos jogalkotása, a formális jogegyenlőséget tükröző német Bürgerliches Gesetzbuch, amely a kapitalizmus monopolkapalista szakaszában született, de sok tekintetben a liberálkapalista jogszellemnek állít piedesztált.

A magyar jogban a századforduló után a törvényhozás és a gyakorlat váratlanul gyors ütemű lépésekben indult meg afelé, hogy az immateriális kártérítést általános normává tegye (és – tegyük hozzá – ez anélkül sikerült, hogy a félt jogbizonytalanság bekövetkezett volna). Egyáltalában nincs igaza tehát Zoltán Ödönnek abban, hogy kártérítési jogunk még a második világháború idején is nagyon elmaradott volt. Azt a nézetet sem osztjuk, hogy ennek az elmaradásnak jellemző vonása volt a kártérítés kereteit és mértékét minél szűkebbre szabó tendencia, egyebek között a nem vagyoni kárért való felelősség területén. E jogintézményt illetően ugyanis az elvi felbátorítást a Polgári törvénykönyv előmunkálatai hozták meg, amelyek már megadták a nem vagyoni sérelemért a pénzbeli elégtétel követelésének a jogát.

A közvetlen lökés azonban a törvényhozástól eredt, amely egyes speciális esetekben tételes jogi szabállyá emelte az immateriális kártérítés intézményét. Ilyen törvényhozási intézkedések voltak az 1914. évi XIV. törvénycikk, a sajtótörvény 39. §-a, amely a sajtóközleménnyel okozott vagyoni káron felül a sértett nem vagyoni káráért is megfelelő pénzbeli elégtételt engedett méltányosság szerint, és nem kötötte a kártérítést sem a szándékossághoz, sem ahhoz, hogy a cselekmény bűncselekmény legyen. Ezt a rendelkezést az ugyanebben az évben elfogadott XLI. törvénycikk 28. §-a a becsület védelméről kiterjesztette a nem sajtó útján elkövetett rágalmazásra, becsületsértésre, a meghalt ember emlékének meggyalázására, hitelrontásra, továbbá a hamis vádra is. Ezt az utat követte még a következő évek törvényhozása, így az 1921. évi LIV. törvénycikk, a szerzői jogi törvény 18. §-a, továbbá a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi XI. törvénycikk 35. §-a (utánzás, hírnév- vagy hitelrontás, üzleti vesztegetés, titok elárulása vagy felhasználása esetére).

E törvények nyomán a gyakorlat általánosságban is magáévá tette a nem vagyoni kártérítés eszméjét, így Marton Géza megállapításával értünk egyet, aki a Szladits-féle *Magyar magánjogban* már arról számolhatott be, hogy a nem vagyoni

kártérítés a személyiségvédelem egészén belül a magyar judikatúrában általános gyakorlattá vált. Az általános gyakorlatra ugyancsak a joggyakorlat mérte a csapást. A Legfelsőbb Bíróság 1953-ban az erkölcsi kártérítést azon az elvi alapon zárta ki jogunkból, hogy „szocialista életviszonyok között az erkölcsi értékek pénzre nem válthatók”.

Az ‘intézményi kiiktatást’ megelőzően a jogintézmény már 1951-ben válságba jutott, amikor elutasította a Legfelsőbb Bíróság az erkölcsi elégtétel iránti igényt a nem vagyoni kártérítés akkori időszakának legkirívóbb esetében, az ún. magánjogi csábításnál. A döntés indokolásában a felsőbb bíróság már előrevetítette az egész intézmény elvetését, amikor kifejtette, hogy „jellegzetes kapitalista szemlélet az, hogy pénzzel minden megszerezhető és megváltható”. 1953-ban pedig a Legfelsőbb Bíróság III. sz. Polgári Elvi Döntése jogegységi elvként kötelező erővel mondta ki, hogy „kártérítést csak vagyoni károsodás megtérítéseként lehet megítélni. Erkölcsi vagy más nem vagyoni természetű hátrányok kiegyenlítésére kártérítést megítélni nem lehet.” A megszüntetés drasztikumán enyhített az általános kártérítés jogintézményének egyidejű bevezetése, a döntéssel azonban az immateriális kártérítés ‘hányatott jogintézménye’ 24 évre magánjogunkból száműzetésre került.

Az általános kártérítés ugyan az eszmei kártérítést felváltó szankcióként jelent meg jogunkban, egyúttal „tetéző kártérítésként” is intézményesedett, figyelemmel arra, hogy e kártérítési processzusokban megjelentek a csak becsülhető károk is. Ilyen értelemben pedig az általános kártérítés az eszmei kártérítést kiiktató feladata mellett a túlélést is biztosító kártérítési szabályként funkcionált. A jogirodalom ugyan a leghatározottabban leszögezte, hogy az általános kártérítésnek semmi köze sincs a nem vagyoni kártérítéshez, nem maradt hangsúlyozatlanul az sem, hogy a szocialista erkölcsi felfogással nem ellentétes a károkozónak a nem vagyoni kár csökkentésére vagy megszüntetésére szolgáló költségek vagy kiadások megtérítésére való kötelezése.

Így a tudomány már – a Polgári törvénykönyv előtt is – az általános kártérítésen belül megítélhetőnek tartotta a jövőbeni plasztikai műtét becsülhető költségeit, a pontosan ki nem számítható kozmetikai, öltözködési és egyéb többletkiadásokat stb. A gyakorlat pedig még ennél is tovább lépett, és a balesettel járó megrázkódtatások következtében beállott tanulási nehézségek fokozott terheit, az életben való érvényesülést akadályozó, szokatlan kiadásokat és költségeket, továbbá az „ép testű ember által jogos úton-módon megszerezhető anyagi előnyöktől való elesés” pótlására fedezetül szolgáló többletkiadásokat is az általános kártérítés tényálláskörébe vonta. Így tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy a nem vagyoni kártérítés kontinuitása a gyakorlatban nem szűnt meg, csak megélt egy – eléggé megrázkódtató – negyedszázados válságot, illetőleg tetszhalott volt, miközben a bíróságok egyre inkább megszabadították magát az intézményt ezektől a válságtünetektől, és előkészítették annak az útját, hogy 1978. március 1-jétől kezdődően a jogintézmény ismét polgári jogunk élő intézményévé váljon.

3. Jogösszehasonlítási ‘torzó’

A „lenni vagy nem lenni” kérdése a nem vagyoni kártérítést illetően napjainkra világviszonylatban eldőlt, éspedig a sérelemdíj mellett, még akkor is, ha változatlanul sok az ellenzője. A fejlett jogrendszerrel büszkélkedő civilizált nemzetek többsége ma már ismeri és alkalmazza ezt a jogintézményt, még ha eltérő intenzitással és eltérő értékek védelmére is. Eldőlt a nem testi sértéssel kapcsolatos személyiségi jogok és a nem vagyoni kártérítés közötti összefüggés dilemmája is, noha ez a kérdés rendkívül összetett és több vonatkozásban még mindig nyitott. Ott ugyanis, ahol az intézmény civiljogi felvállalása eredetileg csak, vagy döntően csak a testi sértések miatti nem vagyoni károk orvoslására vonatkozott, a bírói gyakorlat hamarosan szembetalálta magát az egyéb személyiségi jogok védelme terén jelentkező társadalmi hiányérzettel. Így azután a „bírói jogalkalmazás törvényalkotás felé való” nyitása fellendítette az általános személyiségvédelem joggyakorlatát.

A német jogban – a szövetségi felsőbbíróság 1955-ben hozott döntése szerint, amelyet a jogirodalom az „évszázad döntéseként” aposztrofál – a nem vagyoni kártérítés (*Schmerzensgeld*) jogintézményének kettős funkciója van, nevezetesen a nem vagyoni karakterű élethátrányok megfelelő, méltányos jóvátétele, kiegyenlítése, reparálása (*Ausgleich*-funkció), továbbá az ún. elégtételadás (*Genugtuung*). Az immateriális kártérítés alkalmazása körében tehát a jogalkalmazók értékelik egyfelől a keletkezett életkorlátok nagyságát, erejét, hevesességét, a fájdalom súlyát és idejét, a szenvedést és a torzulást, a lelki megrázkódtatásokat stb., másfelől a károkozó vétkességének fokát, továbbá mindkét fél anyagi-gazdasági helyzetét. Ha azonban a károkozó *felelősségbiztosított*, ez a tény az ő anyagi helyzetébe mintegy betudódik. Ezen általánosítható ismérvek mellett természetesen mindig a konkrét eset specifikumai adják meg az egyes bírói ítéletek ‘értelmét’.

A német jogalkalmazási gyakorlat empirikus vizsgálata alapján azonban megállapítható, hogy a nem vagyoni kártérítések ‘ténybírái’ sokkal inkább morális, mint funkcionális alapon ítéleznek, és alig veszik figyelembe a felsőbbíróság által kiemelt ‘ítélkezési állandókat’. Mindazonáltal megállapítható, hogy a német jogalkalmazás az ún. *Ausgleichfunktion*nak tulajdonít fokozottabb jelentőséget, és e körben figyelembe veszi a fájdalom hevesességét és tartalmát, az ambuláns, illetőleg kórházi kezelés idejét, a fennmaradó fizikai és pszichikai élethátrányokat (mint amilyenek a foglalkozási korlátok, házasságkötési nehézségek, a szabadidő-eltöltés gátjai és az egyéb, nem általános életminőség-romlást eredményező tényezők), a munkaképtelenség tartalmát, a későbbi komplikációktól való félelmet, a károsult nemét és életkorát, szociális állását, foglalkozását, a kárprocesszus időtartamát, illetőleg esetlegesen egyéb, további megterheléseket.

A nem vagyoni kártérítés tisztán személyiségvédelmi funkciója a német jogban eredetileg a híres nevek és személyiségek ‘túlérzékenységének’ története volt. Ma már azonban döntőbb e tekintetben, hogy a magánjognak a politikai és erkölcsi kérdésekben is alkalmasint követendő szabályt kell adnia. A bulvársajtót a társa-

dalom szenzációra éhes rétege keltette életre. Meglehetősen logikus és társadalmilag is igazságos, hogy ugyanaz a réteg viselje a vele kapcsolatos értékbizonytalanság kockázatát is. Ebben a szférában egyébként a német bíróságok védik a becsületet, a jóhírnevet, az információs önrendelkezési jogot, az emberi méltóságot és a különféle szabadságjogokat. A fájdalomdíj tehát a német jogban mint immateriális kártérítési konstrukció a személyiségvédelem hatékony eszköze.

Az osztrák jogalkalmazási gyakorlat a nem vagyoni kártérítés körében tipikusan figyelmen kívül hagyja a felek anyagi, vagyoni helyzetét és a károkozó vétkeségének a fokát is. Mind a jogirodalom, mind a bírói gyakorlat a nem vagyoni károk objektív megítélésére és a reparatív funkció realizálására törekszik. A jogalkalmazás az ideális kár legfőbb szempontjának a testi és lelki sérülések jellegét és nagyságát tartja, de mérlegelési körébe vonja azokat a további szempontokat is, amelyeket a jóvátétel szempontjából a német judikatúra is értékkel. Azonban az osztrák jog is védi a személyiséget, ezen belül a magántitok megsértése, a becsületsértés, a szakmai jóhírnév meghurcolása, a rágalmozás és az emberi méltóság megsértése egyéb eseteiben állapít meg – nem is alacsony összegű – nem vagyoni kárpótlást.

Svájcban eredetileg az immateriális kártérítést pönális funkcióval ruházták fel, és az büntető karakterű szankció volt. Elsősorban a károsult testi sértése vagy halála esetére alkalmazták, ennek során pedig értékelték a testi sérülés súlyosságát és intenzitását, ugyanakkor egy maradandó hátrányt is megköveteltek a kárpótlás megítéléséhez. Újabban azonban a jogalkalmazás a szankció alkalmazhatóságának körébe vonja a kényelmesség, kellemesség, a fizikai fájdalmak és lelki szenvedések, az életörömök elvesztése stb. kategóriáit is. Elméletileg a jóvátétel itt nem kártérítési karakterű, hanem az immateriális méltánytalanságokat hivatott ‘törleszteni’. A svájci jogban tehát használják a jogintézményt mind az élet és a testi épség maradandó sérelmeinek eseteire, mind pedig a szubjektív jellegű személyiségi jogok védelmére.

Franciaországban – mihelyt Robert Pothier-nak a kártérítést kizárólag vagyoni szempontokra redukáló nagy hatású elmélete megdőlt – az immateriális kártérítésben előbb büntetést láttak, és mivel ezt összeegyeztethetetlennek ítélték a civiljogi struktúrákkal, a nem vagyoni kártérítést szimbolikus alakban kezelték. Ma már azonban a jogalkalmazás különböztet fájdalomdíj (*pretium doloris*), továbbá torzulási károk, elmaradt életörömök, munkaképtelenség, a hozzátartozó halála stb. esetei között, és ezeket az immateriális karakterű károkat (*préjudices moral*) – minden esetben egy orvosi klasszifikáció alapján (*quantum doloris*) – táblázatos kárfaktorok szerint ítéli meg.

Az általános személyiségvédelem körében (*crimes purement moraux*), ahol a francia jog is vétkeséget követel, a *dommage moral* funkciója az okozott sérelem megtorlása: a büntetés. E körben azonban a bíróságok a személyiségvédelem kiterjedt oltalmát biztosítják: nemcsak természetes és jogi személyeket védenek, hanem pl. közösségek jogát is. (Ilyen alapon ítelt meg a bíróság immateriális kártérítést egy zsidó istentisztelet megzavarása miatt az igénnyel fellépő sértett javára.)

Az olasz jogban – hűen a latin tradíciókhoz – az immateriális kártérítés kiváltója eredetileg csak bűncselekmény lehetett. Újabban azonban a gyakorlat egyaránt érvényesíti a nem vagyoni kártérítés satisfaktív és kompenzációs funkcióját is. A fő funkció a reparáció, amely a nem vagyoni károk fő- vagy gyűjtőfogalmán (*danni extra patrimoniali*) belül kompenzálja a társadalmi életben való részvétel veszteségeit, pl. a sport, művészet, kultúra, film, színház és egyéb szórakozás, partnerkapcsolat, házasság, háztartás és kertgondozás, vadászat, horgászás stb. korlátait, a szexuális élet sérüléseit, a külső, esztétikai megjelenés csorbulásait és természetesen a testi sérülések következményeit is. Ez utóbbiakat azonban az olasz bíróságok nem vonják a tiszta *danni morali* kategóriája alá, és ezeket az átlagjövedelem meghatározott százalékával, azaz objektív kárszámítással igyekeznek kompenzálni. Az egyéb személyiségi jogok megsértésénél ugyanakkor az olaszoknál is a pönális gyökerek ‘kihajtásának’ és ‘szárba szökésének’ lehetünk tanúi. Ebben a körben ugyanis az immateriális kártérítést az olasz bíró is a károkozó vétkességéhez igazítja és a károsult javára szóló büntetésként méri ki.

A ‘különc’ utakat járó *common law* – bármilyen anakronisztikus is – ezen a területen a legteljesebben őrzi a latin hagyományokat. A *general damages* körében ugyanis a bíróságok implicite rendezik az immateriális károkat is, de hogy a teljes kárösszegezen belül mennyi az eszmei kártérítés, azt általában nem mondják meg. A kompenzáció értékelt elemei a *common law* esetjogában a fájdalom, az elmaradt életörömök, a várható élettartam megrövidülése és az ún. jövőbeni károk, amelyekben azonban már teljesen összerosódnak a vagyoni és eszmei értékek.

Az amerikai *personal injury* tartományába felvett károk teljes arzenálja pedig már fel sem sorolható. Az amerikai *common law* területén a bíróság elvileg bármely *tort* megvalósulása esetén túllépheti a vagyoni kár mértékét, és a mai fejlődési tendencia azt mutatja, hogy ezt a lépést a bíróság meg is teszi. A sérelemdíjnak itt elsősorban büntető (*punitive*) jellege van, mert ezzel nyilvánítja ki a bíróság a károkozással, illetőleg a személyiségi jogsértéssel szembeni rosszallását. Az amerikai bíróságok újabban az ún. *parasitic tortok* körében – a korábbi precedensekben felállított korlátok áttörésével – megnyitják a kártérítések ‘teljes parttalanságának’ távlatait. Nem vagyoni kártérítést ítélnak meg a bíróságok pl. egy liftbe szorulás miatt 20 percen keresztül átélt lelki szenvedésért, egy téves orvosi diagnózis miatti néhány napos szorongásért, vagy éppenséggel azért, mert a biztosítótársaság – tévesen – megtagadta a jogosultnak a biztosítási összeg kifizetését, és ez a körülmény a jogosult számára átmeneti bizonytalanságot okozott.

4. A hazai jog mutációja

A fentiekben hiányosan és vázlatosan, valójában jogösszehasonlítási torzóként bemutatott elemzés azt bizonyítja, hogy a fejlett nyugati jogrendszerek szinte kivétel nélkül ismerik és alkalmazzák a nem vagyoni kártérítést általános személyiség-

védelmi eszközként is. A nem vagyoni kártérítés hatályos magyar szabályai viszont a testi, egészségi sérelmekből bekövetkező hátrányokra koncentrálnak, így a nem vagyoni kárpótlást megalapozó tényállások körében szinte kizárólag olyan (döntően közlekedési és üzemi) balesetekről van szó, amelyek következménye a biológiai, fizikai (és ezzel együtt a pszichikai) létet érinti.

A nem vagyoni kártérítésnek az 1977. évi IV. törvénnyel történt ‘újráfelfedezése’ és a Polgári törvénykönyvbe iktatása tételezett formájában nem egyéb, mint a jogintézmény magyar mutációja. A törvényi rendelkezés szerint „a károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát, ha a károkozás a károsultnak a társadalmi életben való részvételét vagy egyébként életét tartósan vagy súlyosan megnehezíti, illetőleg a jogi személynek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja” (Ptk. 354. §). Ez a szabályozás – ahogy arra Solt Pál nagyon helyesen rámutatott – az intézményt a legáltalánosabb generálklauzula szintjén foglalta törvénybe. Azt is mondhatjuk, hogy a törvény ‘a tételek’ helyett csak a ‘határokat’ jelölte ki, ez utóbbiakat is csak egy rendkívüli absztrakció szintjén. Azonban az élet, a társadalmi életben való részvétel tartós vagy súlyos megnehezülése kritériumának beépítésével a jogintézmény dogmatikai és történeti karakterisztikumainak jelentős szűkítését vezette be.

Az is váratlannak, sőt egyenesen meglepőnek ítélnélhető, hogy a novella a jogintézményt a szerződésen kívüli kárfelelősség rendelkezései közé illesztette, és nem a személyiségvédelem eszköztárába integrálta. Ezzel a tételezéssel ugyanis újra felszínre került az intézmény talán egyetlen tudományosan is eldöntöttnek tekinthető problémája, hogy ti. egy új típusú felelősségről, önálló igényérvényesítési jogalapról van-e itt szó, vagy a magyar jogban is tradicionálisan kialakult, átmeneti válságot megélt, majd újjáéledt személyiségi jogsértési szankcióról. Nagyon valószínű, hogy az 1977. évi kodifikáció nem tudott teljesen elszakadni az ötvenes évek ideológiájától, amely nem volt „sem őszinte, sem igazságos”. Ezt bizonyítja, hogy a kodifikációt megelőző publikációk hangvétele döntően moralizáló volt, és ugyanúgy a ‘szocialista erkölcsre’ hivatkozva vonultatott fel asztalverő érveket a nem vagyoni kártérítés mellett, mint ahogy korábban ellene hozták fel azokat.

Az ‘ideológiai kompromisszumban’ feltétlenül helyeselhető törekvés, hogy az ún. bagatell ügyek kiszűrése megtörténhessen, ez a célkitűzés azonban olyan konstrukciós megoldást szült, amely további problémák forrásává vált. A jelentéktelen ügyek kizárása folytán előbb úgy tűnt, hogy minden rendben van, hisz a nem vagyoni kártérítéssel együtt a személyiségi jogok is újjáéledtek a Polgári törvénykönyvben. Később azonban – ha nem is nagy számban – megindultak azok az immateriális kártérítési perek, amelyek testi sérüléssel nem járt károsultak igényérvényesítéseit tartalmazták, és amelyekkel összefüggésben a bírói gyakorlat szembetalálta magát a dilemmával: alkalmas-e a nem vagyoni kártérítés újra felfedezett ‘magyar mutánsa’ arra, hogy általános személyiségvédelmi eszközként funkcionáljon?

Mindenesetre az elismerés irányában nyitott a legújabb hazai jogirodalom. Előbb Zoltán Ödön – mértéktartó felfogással – ráirányította a figyelmet arra, hogy az élet, testi épség, egészség körén kívül eső személyiségi jogok megsértése is alkalmat adhat nem vagyoni kár keletkezésére és kártérítés követelésére, utóbb pedig Petrik Ferenc – meghaladva korábbi, publikált nézeteit – helyezkedett arra az álláspontra, hogy a nem vagyoni kártérítés jogintézményének általános személyiségvédelmi instrumentummá kell válnia. Petrik felfogásában – amely korábbi kodifikációs javaslatában még csak alternatívaként szerepelt – a nem vagyoni kártérítés a személyiségvédelem általános és feltétlen eszköze, így csak az a magatartás keletkeztet nem vagyoni kárpótlás iránti igényt, ami személyhez fűződő jogot sért. Petrik ezzel az állásponttal – erre való hivatkozás nélkül – mintegy újra felfedezte az 1984-ben írott monográfiámban, majd az 1990-ben írott tanulmányomban már vallott és kifejtett nézeteimet.

Ez utóbbi cikkemben arra az álláspontra helyezkedtem, hogy a nem vagyoni kártérítés hatályos szabálya nem alkalmas arra, hogy általános személyiségi jogvédelmi intézményül szolgáljon. A törvény konstrukciója ugyanis kiiktatta a jogintézményből az elégtételadás hagyományos funkcióját, s csak a kompenzáló szerepet vállalta fel annyiban, amennyiben tönkretett életlehetőségek helyett alternatív életutak és életörömök megszegéséhez nyújt pénzbeli támogatást, az egyéb klaszszikus és modern személyiségi jogok megfelelő támogatására azonban alkalmatlan. Sőt, jelenlegi felépítésében arra sem alkalmas, hogy bírói jogfejlesztés révén általánosságban a személyiségvédelem eszközrendszerébe illeszkedjék.

Kifejtettem azt is, hogy a nem vagyoni kártérítés jelenlegi formájában nem használható fel olyan, új törvényekben jogvédelem alá helyezendő eszmei javak garantálására, mint a személyes adatok kezeléséről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló, illetőleg a szabad véleménynyilvánításról és a sajtószabadságról szóló (média) törvények. Az alig 15 éves jogintézményt tehát modernizálni kell. Ez tulajdonképpen már járt utak igénybevételét jelentené, és elvileg két síkon is elvégezhető volna.

Az egyik: a speciális törvényhozások (médiatörvény, adatvédelmi törvény stb.) a maguk szabályrendszerébe vont tényálláshalmazokra állítanának fel rugalmasabb szabályt, s ezzel speciális területek nőnének hozzá az általános rendelkezéshez. A másik: a Polgári törvénykönyv általános szabályának korrekciója révén a speciális törvényekben elegendő volna utaló szabállyal a kódex oltalmi szférája alá integrálni a különös eszmei értékek védelmét. Álláspontom szerint az utóbb említett lehetőséget kell választani. Nemcsak a kódex iránti tisztelet miatt, hanem mert a civil jog nem vagyoni értékek felé való erőteljesebb elmozdulása társadalmilag is elkerülhetetlen, s mert egyetlen általam ismert külföldi jog sem alkalmazza kizárólag az előbbi megoldást. Ezért is nevezem a hazai konstrukciót a jogintézmény magyar mutációjának.

Helyes az koncepció, hogy a bagatell ügyekben, amelyek pénzbeli elégtételt nem igényelnek, ne kerüljön sor eszmei kártérítésre: ezt az intézményt fenn kelle-

ne tartani a súlyosabb, jelentősebb ügyekre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy teljesen elkerülhetjük a nem vagyoni kártérítés 'elégtétel' szerepét. Az elhatárolás döntő szempontja amúgy is a nem vagyoni sérelem nagysága, súlya és komolysága lesz. Egy jogosulatlan adatfelhasználás vagy egy sajtócikk okozta megaláztatás a személyiség érvényesülésének komoly akadálya lehet, de jelentős hátrányokkal járhat akkor is, ha nem lesznek is életre szóló következményei. Nem indokolt-e elvonni a jogosulatlan adathasználó vagy a bulvárlap hasznát, amit a személyiségi jogok megsértése által bezsebelt? Ezt az igényt – ahogy láttuk – mind az ősi, mind pedig a fejlett jogok következetesen elismerik. Indokolt volna tehát itthon is európai rangra emelni a jogintézményt.

Ezért – álláspontom szerint – a konkrét módosítás során el kell hagyni a tartós vagy súlyos életnehezedés feltételét. A károkozás személyiségi jogot sértő, a személyiséget hátrányosan befolyásoló hatása az, amely a károsult oldalán jogvédelmet érdemel. Jogi személynél a jogkövetkezménynek ugyancsak a személyiségvédelem szabályaira kell vonatkoznia. Ugyanakkor, véleményem szerint, nem volna helyes feladni a bírói gyakorlat eddigi eredményeit az ún. hozzátartozói igényekkel kapcsolatban. Mind a hozzátartozó halála, mind a hozzátartozó súlyos életnehezülése folytán a családi élet hátrányos megváltoztatása önálló, *sui generis* igényként továbbra is megalapozhatná a nem vagyoni kárpótlást. Már 1984-ben írott monográfiámban kifejtettem, hogy a hozzátartozó elvesztése vagy életnehezülése csak nehezen volna a személyiségi jogok, illetőleg a személyiségvédelem körébe illeszthető. Kifejeztem azt a nézetemet is, hogy az ilyen igények csak mint *sui generis* kártérítési igények alapozhatják meg a nem vagyoni kárpótlást.

Lényegében ezt az utat járta a Legfelsőbb Bíróság 16. számú Irányelve annak kimondásával, hogy a hozzátartozói igények körében csak a közeli hozzátartozók igényjogát lehet elismerni. Ezzel a megállapítással a felsőbbíróság – lényegében *contra legem* – egy sajátos tényállás csoportot hívott életre, mert az élet, a társadalmi életben való részvétel tartós vagy súlyos elnehezülését csak a közeli hozzátartozók körében találta kárpótlásra méltónak. Ezen az állásponton – nemcsak az irányelv hatályon kívül helyezése miatt –, az intézmény célját is szem előtt tartva, nyilvánvalóan túl kell lépni.

Amennyiben azonban a törvényalkotó az intézményt a személyiségvédelem eszköztárába integrálja, önálló tényállást kell konstruálnia erre az igényhalmazra is. A külföldi jogokban megismert ezzel a kettősséggel válhat az immateriális kártérítés konstrukciója egyfelől a személyiségvédelem hatékony eszközévé, másfelől a jogellenes károkozások olyan következményeinek reparációs intézményévé, amelyek az életnehezüléssel, a társadalmi életben való részvételt hátrányosan befolyásoló tényállásokkal mint immateriális károkozásokkal kapcsolatosak. Mind a régi, mind pedig a modern jogok mindehhez hozzákapcsolják a méltányosság szempontját is. A méltányosságnak – úgy tűnik – a magánjog egészén belül megnő a szerepe.

Nincs tehát ok arra, hogy ne kövessük sem az elődök, sem az előbbre járók példáit. Bíróságainkat sem kell féltetni az új típusú feladatoktól. Ahogy 1977 után

megbirkóztak a rendkívül szokatlan ítélkezési követelményekkel, és a nem vagyoni kártérítések nem estek a „nullák búvkörébe”, hanem első pillanattól kezdve alapvetően jól kezelték azokat, lelkiismeretük, bátorságuk és elkötelezettségük elég biztosíték lesz most is arra, hogy az újraszabályozott intézményt társadalmi céljainak megfelelően alkalmazzák a jövőben is. A továbbiakban a jogintézmény célzott irányú átalakításának nézőpontjából vizsgáljuk meg a hatályos szabályozás tartalmát és értelmét.

5. A nem vagyoni kártérítés értéktartalma

A Ptk. 354. §-a nem keletkeztet új felelősségi alakzatot, ezért – a jogellenességi kritérium meglétében – valamennyi általános és különös felelősségi alakzatra ráilleszhető. Természetesen alkalmazható az általános személyiségvédelem körében is, amennyiben az egyéb feltételek a konkrét tényállásban realizálódnak. Legtipikusabb felhasználási területei a veszélyes üzemi felelősség, továbbá a munkáltató objektív kárfelelőssége a munkavállalók irányában. A gyakorlat orientálása érdekében indokolt utalni arra, hogy a szankció alkalmazását a Ptk. körén kívül eső, más polgári jogi felelősségi szabály is megalapozza. Így helye lehet a nem vagyoni kártérítés alkalmazásának az egészségügyi, az emberi környezet védelméről vagy az atomenergiáról szóló törvény alapján fennálló kárfelelősségi szabályok körében is. Természetesen a nem vagyoni kártérítésnek kontraktuális jogviszonyok körében is helye van.

Mivel sem a tételes jogi szabályok, sem a törvény indokolása nem tartalmaz közelebbi útmutatást arra, hogy a társadalmi életben való részvétel, illetőleg az élet tartós és súlyos megnehezülése alatt mit kell érteni, a jogszabály tartalmi kitöltése az elméletre, illetőleg a jogalkalmazási gyakorlatra hárul. Az élet elnehezülése kétféleképpen fogható fel: jelentheti magát a létezést, és pedig annak teljességében, amely ily módon mind az egyéni, mind a társadalmi szférában gyökerezhet (ebben az esetben a társadalmi életben való részvétel megnehezedésének a külön említése voltaképpen szükségtelen), és – éppen a társadalmi élet külön kiemelése miatt – jelentheti csak magát a biológiai létet, pontosabban a születéssel kezdődő és a halállal véget érő létezésnek azt a formáját, amelyet legáltalánosabban az anyagcsere, a növekedés és a szaporodás jellemez. Ez a biológiai élet testi és pszichikai elemekre rétegződik tovább, amelyekből elválaszthatatlan a megfelelő életműködést biztosító egészség és a testi, illetve pszichikai (tudati) épség, illetőleg ezek meghatározott állapota. Az élet, továbbá a testi-pszichikai épség és egészség tehát valójában az élet biológiai alapjára vonatkozik.

Ebbe az összefüggésbe tartozik az individuális jegyek összessége is. Az ember individualitását, különállását részben individuum mivolta (reprodukálhatatlansága), részben annak tartalmi oldala, egyénisége adja. A személyiség különállását, egyéni létét tükröző szférába tartozik egyebek között a név, a küllem, a képmás,

a hang, az egyéniség köznapisága vagy rendkívülisége, az egyén érzés- és gondolatvilága s az általános személyiségi jogaiból folyó, valamennyi individuum mivoltához kapcsolódó jog (információs önrendelkezési jog stb.). A nem vagyoni kártérítés szempontjából mindez azt jelenti, hogy az élet megnehezülése tényálláselemlnél – viszonylagosan önállóan is – vizsgálni kell az ember biológiai életét és életműködését, pszichikumát és individuális jegyeit, azaz a biológiai életfunkciókat biztosító különböző szervek és az idegrendszer állapotát, a biológiai életműködés minőségét, az ember pszichikai állapotát, a személyisége integritását stb.

A társadalmi életben való részvétel az ember társadalmi vonatkozásainak, interakcióinak az összességét foglalja magába. Minden ember a társadalmi struktúrákban meghatározott státusszal jelenik meg, azaz a társadalmi viszonyok az egyén számára valamiféle helyet jelölnek ki a társadalomban. Így az egyén rendelkezik bizonyos státusszal már annál a ténynél fogva, hogy gyermek vagy felnőtt, családban vagy családon kívül születik stb. Természetes azonban, hogy minden embernek többféle státusza van, minthogy az ember nemcsak a társadalom makrostruktúrájához, hanem a legkülönfélébb csoportokhoz is tartozik, tehát a társadalom mikrostruktúrájában is tevékenykedik. Az ember sokféle társadalmi státuszához így különböző szerepek kapcsolódnak, amelyek kifejezői az ember társadalmi tevékenységének. A nem vagyoni kártérítés szempontjából tehát vizsgálni kell az egyénnek a társadalomban elfoglalt különböző státuszait, továbbá szerepeit, tehát társadalmi tevékenységének formációit, minőségét, társadalmi hasznosságát, irányát, jellegét stb. A társadalmi életben való részvétel ugyanis a társadalmi státuszok által meghatározott vagy legalábbis befolyásolt társadalmi szerepeket jelenti.

A személy többféle státuszának a feltérképezése annak kiderítését igényli, hogy az egyén a társadalmi struktúra milyen alakulataiban (osztály, réteg, csoport, szervezet, család stb.) és milyen minőségben, azaz milyen 'csoportstátuszban' foglal helyet (feleség, szülő, elvált, eltartott, vezető funkciót betöltő, beosztott stb.). Vizsgálni kell tehát az egyén helyét a társadalmi munkamegosztásban, a családban, a politikai-társadalmi szervezetekben, az ún. intim (szemtől szembeni) társulásokban, illetőleg a társadalmi magatartását leginkább meghatározó ún. vonatkozási csoportban. Ugyanakkor fel kell deríteni a státuszok ún. funkcionális aspektusait is, azaz mindazokat a szerepeket, amelyeket az egyén a felderített státuszaiban betölt. Ebben az összefüggésben kiemelten vizsgálendő szempont az emberi lényegre adó munka. A munka végzésére való képesség elvesztése, illetőleg annak számottevő csökkentése tehát az ember legalapvetőbb társadalmi viszonyainak egyikét érinti, s ezért az objektíve a társadalmi életben való részvétel súlyos megnehezülésével jár.

A munka azonban, bármilyen alapvető is az emberi élet teljessége szempontjából, mégis az ember társadalmi vonatkozásainak csak egy részét öleli fel. Az egyes emberek társadalmi tevékenységének bonyolult összefüggésében igen nagy jelentősége van az emberek között fennálló végtelenül sokféle (barátság, házasság, család, különböző csoportokhoz tartozás), az egyes embert a különböző állami és

társadalmi intézményekhez fűző kapcsolatoknak, a személy munkán kívüli alkotótevékenységének, a kulturális igényeknek, a szórakozásnak, a pihenés és szabadidő-eltöltés, továbbá a sport különböző formáinak és mindezen belül ‘a személyes lét értelmességének’. Mindebből következik, hogy az egyén társadalmi élete társadalmi tevékenysége alkotóelemeinek összessége útján ragadható meg.

A megnehezülés fogalmi ismérveinek tartalmi kibontásához a következőket szükséges figyelembe venni. A személyiség biológiai létalapjának, társadalmi vonatkozásainak (interakcióinak) és individuális jegyeinek a feltárása először a káresemény előtti időszakra vonatkozik. Az immateriális kárpótlás alkalmazhatósága szempontjából a következő lépés ugyanezeknek a jegyeknek, vonatkozásoknak a ‘dinamikus’ vizsgálata: a káresemény okozta változás, a ‘mássá levés’ objektív feltárása. Ez a tevékenység lényegében viszonyítás: a személyiség káresemény előtti objektívációinak összemérése az azt követő objektívalódott helyzettel. Ha a káresemény előtti és utáni adatok összehasonlításának eredménye az utóbbira vonatkoztatva negatív, s ezt a károsult szubjektíve is érzékeli, a nem vagyoni sérelem fennáll (éspedig ebben a negatívumban áll fenn, amely így mindkét pólust: az objektívet és a szubjektívet is felöleli).

A társadalmi életben való részvétel vagy egyébként az élet megnehezülése tehát akkor állapítható meg, ha a káresemény a károsultat a korábbiakhoz képest a személyiség biológiai, társadalmi vagy individuális sajátosságai, vonatkozásai tekintetében objektíve és szubjektíve is hátrányosabb helyzetbe hozta. Meg kell azonban jegyezni, hogy sem a jogirodalomban, sem a gyakorlatban a nem vagyoni kárpótlás kiosztásának lehetősége nem csendesedett le ilyen világos és kikristályosodott szempontokban. A probléma gyújtópontjában ugyanis maga a kárfogalom áll, a kár, amely nem vagyoni természetű, s amely éppen ezért egy ‘pszichoszomatikus fenomén’, amely ennek folytán tulajdonképpen nem is osztható sem fizikai és pszichikai, sem objektív és szubjektív dimenziókra. Van olyan nézet, amely csak az ún. Gefühlsschäden kategóriáját vonja az immateriális kár fogalmába, azaz a károsult belső (szubjektív, lelki-emocionális) világának csorbulásait. E nézet a kárpótlás kiosztására nem lát jogalapot azoknál a tényállásoknál, amelyek a károsult teljes szellemi-lelki ‘megsemmisülését’ mutatják. Itt ti. hiányzik a szubjektív feltétel. A szubjektív vonatkozások túlhangsúlyozásának egyébként más tényállásoknál is komoly veszélye van (empirikusan, orvosi tapasztalatok alapján bizonyított például, hogy általában a gyermek pszichésen könnyebben viseli ugyanazt a súlyos és maradandó egészségromlást, mint a felnőtt).

A megnehezülés tartóssága vagy súlyossága körében azt kell kiemelni, hogy a megnehezülés a nem vagyoni kártérítés ‘jelzős’ tényálláseleme, amelynek relevanciájához szükséges egyfelől, hogy a káresemény előtti/utáni összehasonlítás, viszonyítás eredményeként megállapítható legyen a károsultnak mint biológiai lénynek, mint individuumnak, illetőleg mint társadalmi személyiségnek a káresemény előttinél hátrányosabb helyzete, kedvezőtlenebb állapota, másfelől pedig az, hogy ez a negatívum egyúttal tartós vagy súlyos legyen.

A 16. számú Irányelv hatályon kívül helyezése folytán a jogalkalmazóknak rendkívül nagy szabadságuk van e két kritérium értelmezését és alkalmazását illetően. Minthogy a törvény szövegében a feltételek nem a konjunktivitás, hanem az alternativitás viszonyában vannak, bármelyik feltétel fennállása a nem vagyoni kárpótlást elvileg megalapozza. Csak egyetlen összefüggésre utalunk e körben: a foglalkozási megbetegedés, a foglalkozási ártalom – függetlenül annak súlyosságától – fogalmilag mindig tartós, ezért az önmagában kiválthatja a nem vagyoni kárpótlást, feltéve, hogy életelnehezüléshez vagy a társadalmi életben való részvétel megnehezedéséhez vezet.

A jogi személy nem vagyoni kára tekintetében a törvényi tényállási feltétele a gazdasági forgalomban való részvétel hátrányos befolyásolása. Az alkalmazásnak meglehetősen nehéz területet találni (a bírói gyakorlatban nincs is előforduló tényállása), mert a jogalkotó nyilván a tisztességtelen versenyt, a jogi személy üzleti jóhírnevének, *goodwill*jének sérelmét stb. akarta itt a nem vagyoni kártérítés fogalma alá integrálni, márpedig ezekben az esetekben vagyoni kárról van szó, így a nem vagyoni sérelem csak erőltetett módon volna megállapítható. Mivel a törvényi tényállás ‘üres’, e körben még inkább indokolt a törvénymódosítás, illetőleg a gyakorlat elmozdulása, továbblépése a jogi személy személyiségvédelme irányában.

A nem vagyoni kártérítés alkalmazásának együttes feltételeit az alábbiakban foglalhatjuk össze. Az immateriális kártérítés jogintézményének az alkalmazási állandói – a kártérítési processzusban meg kell állapítani a károkozó magatartás jogellenességét (jogellenességi feltétel); valamely polgári jogi (s nemcsak a Ptk. körébe eső) vagy munkajogi, szövetkezeti jogi stb. kárfelelősségi jogalap, illetőleg személyiségi jogsértés fennállását, amelynek keretében a nem vagyoni kár tényállása megvalósul (kárfelőlősségi feltétel); a kár elemének (a nem vagyoni sérelemnek) a meglétét (kárelemfeltétel).

Ez utóbbi vonatkozás megállapításához szükséges a kárbekövetkezés előtti személyiségjegyek (biológiai, individuális, társadalmi) feltárása (bázisadatok), a káresemény utáni immateriális személyiségjegyek feltérképezése (vonatkozási adatok), a bázis és vonatkozási adatok összemérése (viszonyítás). A viszonyítás szempontjai: valamely negatívum, tehát a biológiai, társadalmi személyiséget vagy az individuumot ért sérelem megállapítása (megnehezülési kritérium), a negatívumnak az életre, társadalmi életben való részvételre mint tartós állapotra történő vonatkozása (tartóssági kritérium), a minősített megnehezülés megállapítása (súlyossági kritérium).

A nem vagyoni kártérítésre kötelezésnek e feltételek együttes megléte, harmonizált összeállítás esetén van helye. Szükséges azonban, hogy ezeket a vonatkozásokokat – a törvény tételeinek változásáig is – a jogalkalmazási gyakorlat rugalmasan, a személyiségvédelem irányában eltolva vegye figyelembe és alkalmazza.

6. Jogalkalmazási tendenciák

A nem vagyoni kárpótlás elégtétel-funkciója hangsúlyozódik azokban az ügyekben, amelyekben a káresemény a személyiség totális megsemmisüléséhez vezet. Ez a tényálláscsoport a külföldi jogalkalmazási gyakorlatot is foglalkoztatta. Az alapul szolgáló német ügyben egy 14 hónapos leánygyermek szenvedett el olyan közúti balesetet, amelynek következtében emberi lénye, egész személyisége 'csak testi maradvánnyá' vált. A teljes tudat, értés- és érzékvesztéssel megmaradó *körperliche Hülle*, emberi roncs csak a vegetatív életfunkciók vonatkozásában maradt meg létezőnek. A drámai tényálláshoz nagyon hasonló magyar ügyben a károsult súlyos agysérüléseket szenvedett, amelynek következtében nála teljes szellemi leépülés, idegrendszeri károsodás következett be, amelynek folytán belátási képességét állandó jelleggel teljesen elvesztette, és véglegesen cselekvőképességet kizáró gondnokság alá került, ugyanakkor élete végéig zárt elmeosztályon gyógykezelésre szoruló beteggé vált.

A Legfelsőbb Bíróság évekkel ezelőtti iránymutatása szerint a nem vagyoni kártérítés körében a vonatkozó rendelkezésekből nem vonható le olyan következtetés, amelynek alapján a bíróságnak az igény jogalapja tekintetében vizsgálnia kellene (lehetne) a törvény által meghatározott feltételek együttes megléte esetén, hogy a követelt nem vagyoni kárpótlás konkrétan milyen módon (milyen célú és jellegű felhasználás útján) enyhítheti a nem vagyoni hátrányt, s különösen, hogy ezt a károsult képes-e felfogni. A felsőbbíróság iránymutatása szerint a pénzbeni kárpótlásnak megfelelő elégtétel adására kell alkalmasnak lennie. Az ezzel ellentétes álláspontnak semmiféle jogi alapja nincsen, ugyanakkor arra az erkölcsileg is tarthatatlan eredményre vezetne, hogy az egészségkárosodások egy csoportját kizárná a nem vagyoni kárpótlásból, és ezáltal az elégtételt éppen a rendkívül súlyos nem vagyoni hátrányt elszenvedett károsultaktól tagadná meg.

A felsőbbíróság iránymutatása a bírói gyakorlatban ellenállást váltott ki. Ezt mutatja az a tényállás, amelyben a 10 éves korú gyerek koponyasérülést és agyrontsólódást szenvedett. A baleset bekövetkezte óta ún. éber kómás állapotban van. Nyitott szemmel, mozdulatlanul fekszik, kontaktusképtelen, környezetét nem érzékeli. Fájdalom- és fényingere nincs, spontán aktivitást nem mutat. A gyermek a légszövebe vezetett fémén át lélegzik, táplálása cumisüvegből vagy kanalanként történik, székletét, vizeletét tartani nem tudja, tudatának tartalmi funkcióit teljes egészében elveszítette. Az ügyben az első- és másodfokú bíróság a nem vagyoni kártérítés iránti igényt a gyermek tekintetében elutasította, figyelemmel arra, hogy a kártérítés reparációs funkciójából az következik, hogy a károsult részére a nem vagyoni kárpótlás csak akkor állapítható meg, ha a kárpótlás kompenzációképes.

A Legfelsőbb Bíróság az ügyben a kómás gyermek javára 700 000 Ft nem vagyoni kárpótlást állapított meg. Határozatának indoklásában rámutatott arra, hogy a felperes kómás állapota ellenére élő személy, következésképpen a Ptk. 8. § (1) bekezdése alapján jogképes, mert jogképessége csak a halállal szűnik meg (Ptk. 22. §).

A jogképes személynek pedig a nem vagyoni kárpótlás iránti jogai csorbítatlanul fennállnak akkor is, ha belátási képessége állandó jelleggel és teljesen hiányzik. A felsőbbíróság nézete szerint a nem vagyoni kárpótlás sajátos jellege éppen abban áll, hogy az elégtétel szükségképpen nagyobb szerephez jut a jogintézményben az eredeti értelmében nem is érvényesülhető reparációval szemben. A jogképes személy nem fosztható meg az őt jogszerűen megillető kártérítéstől, kárpótlástól azon az alapon, hogy azt önmaga nem képes felhasználni.

Az iránymutató döntésben arra is utalt a felsőbbíróság, hogy a kártérítési felelőség a társadalom károkozó magatartás feletti rosszallásának kifejezésre juttatása. Ebből a szempontból csak a társadalmi felfogásnak, értékítéletnek van, illetőleg lehet jelentősége, és nem a károsult szubjektív érzékelhetőségének. Figyelemre méltó, hogy a hasonlóan drámai tényállásoknál a német Bundesgerichtshof megítéli ugyan az immateriális kártérítést, azt az átlagnál alacsonyabb összegben állapítja meg, a svájci bírói gyakorlat inkább a humánus oldal felé billen el, és hasonló ügyekben nem csökkentett, hanem emelt mértékben állapítja meg a kárpótlást, a francia bíróság ezzel szemben a 4 éves kora óta irreverzibilis kómában fekvő 10 éves kisfiú ügyében csak a hozzátartozók javára állapított meg immateriális kártérítést. Az ismertetett tényállások a nem vagyoni kártérítés általános személyiségvédelmi szerepét hangsúlyozzák.

Ugyancsak az általános személyiségvédelem körében mondta ki a Legfelsőbb Bíróság, hogy a személyiségi jogában megsértett személy – ha annak feltételei fennállnak – nem vagyoni kárpótlásra tarthat igényt. Az ügy tényállása szerint a felperes testvérei, az alperesek a szülői síremlékre a következő sírfeliratot vésték: „Margit, annyszor gyere e sírhoz, amennyiszer betegágyunkhoz.” A bíróság iránymutatása szerint az alperesek e sírfelirattal a felperest személyhez fűződő jogában sértették meg, így a felperesnek a Ptk. 84. § (1) bekezdése e) pontja szerint jogalapja nyílt nem vagyoni kárpótlás követelésére. A 60 000 Ft immateriális kártérítésben való marasztalást a felsőbbíróság azzal indokolta, hogy a felperes kiegyensúlyozott élete – a családon belül és kívül – megromlott. E körben ugyanis különös és fokozott jelentőséget kell tulajdonítani annak, hogy a sírkő felállítása egy olyan kis község temetőjében történt, ahol a felperes ‘öslakosnak’ számít, ahol őt az emberek széles körben ismerik, és ahol egy sírkőre vésett gúnyos, elmarasztaló szöveg alkalmas lehet a közösség értékítéletének az alakítására.

A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint tehát a felperes által sérelmezett sírkőfelirat alkalmas arra, hogy a felperesnek a társadalmi életben való részvételét alapvetően megváltoztassa és életét elnehezítse, még akkor is, ha ehhez külön egészségkárosodás nem csatlakozik. Figyelemre méltó, hogy a felsőbbíróság kimondta azt is: nem lehet a felperes terhére róni túlzott érzékenységet és azt sem, hogy benne félelem keletkezett a közvélemény hátrányos értékítéletétől. A gyakorlati tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy a közvélemény legtöbbször nem objektív, abban gyakran fontosabb a látszat, mint a valóság.

A személyiségvédelem irányában tett lépés egyidejűleg szükségképpen elmozdulást jelent a fájdalomdíj alkalmazása felé. A Legfelsőbb Bíróság viszonylag újabb keletű álláspontja szerint a 8 éves gyermek arcán keletkezett műtéti hegvonalak és egyéb, balesettel összefüggésben levő nyomok alapot adhatnak annak megállapítására, hogy a károsult élete tartósan és súlyosan elnehezült. Az ilyen elváltozásoknak ugyanis különös súlya van fiatal leánygyermeket ért sérülés esetén.

Egy másik ügyben a Legfelsőbb Bíróság azt mondta ki, hogy a nem vagyoni kártérítés iránti igényt a társadalmi életben való részvétel elnehezülésétől független körülmények is megalapozhatják, így nem feltétele a Ptk. 354. §-a alkalmazásának az életkörülmények vagy a családi körülmények lényeges megváltozása. Ugyanakkor arra is rámutatott a Legfelsőbb Bíróság, hogy önmagában egy 20%-os mértékű munkaképesség-csökkenés is kiválthatja az immateriális kártérítést, ha a 45 éves károsult egész további életvitelének meghatározója a fizikai munka végzése volt, és a káresemény következtében az intenzív és erőteljes fizikai munkavégzésben vált korlátozottá, illetőleg akadályozottá. Az elvi tartalmú iránymutatás szerint ilyen esetben ugyanis a károsult elesik mindazoktól a lehetőségektől, amelyek korábbi életét, szokásait meghatározták, amelyek számára életteret jelentettek, és további életét is megalapozták volna.

Az ezekben a döntésekben kifejeződő elvi tartalom a jogintézmény szélesebb körű alkalmazási lehetőségét, jelenleg fennálló törvényi korlátainak a lehető legrugalmasabb kezelését, a konstrukció intézményi tökéletesítését vette célba. Ma már a gyakorlatban gyökereket vert a Legfelsőbb Bíróság néhány évvel ezelőtt még jogelméleti értékűnek tartott iránymutató álláspontja az ún. közvetett károk vonatkozásában. E döntésben kifejtettek szerint a házasság és a család működési zavarai ma jelentős társadalmi problémákat is okoznak. A közvéleményben is bizonytalanosság tapasztalható a házasság szerepét, jelentőségét illetően. Napjainkban ezért rendkívül fontos a családi kapcsolatok erősítése, a család egyes tagjai egymás iránti felelősségvállalásának növelése.

A családjogi törvény rendelkezése szerint a házastársak – egyebek között – egymást támogatni kötelesek. A házastársaknak a házasság lényegéből folyó ez a jogi és egyszersmind erkölcsi kötelessége természetesen fokozottan lép előtérbe akkor, amikor valamelyik házastárs baleset, betegség vagy más körülmény miatt a korábbinál nehezebb helyzetbe kerül. Ha súlyos, maradandó testi fogyatékoságot eredményező baleset áldozatának házastársa igényel nem vagyoni kárpótlást, nem vagyoni kárának megítélésakor életének tartós vagy súlyos elneheződését a házasság mint a társadalomban alapvető emberi kapcsolat és a házastársi kötelezettség teljesítése szempontjából kell megvizsgálni.

Ezeket az elveket azóta a jogalkalmazási gyakorlat a más hozzátartozók családi viszonyaira, családi kapcsolataira is kiterjesztette. Ennek alapján, ha a harmonikus házastársi kapcsolat, családi élet megbontását, jelentős megnehezülését eredményezi a károkozás, a nem vagyoni kárpótlásra való igény jogosságát annak a hozzátartozónak a javára is indokolt megállapítani, akinek az élete, társadalmi élet-

ben való részvétele hozzátartozójának, házastársának, gyermekének vagy szülőjének súlyos, maradandó fogyatékoságot eredményező balesete miatt következett be.

Az ún. hozzátartozói igények tekintetében egyébként is könnyítés mutatkozik a bírói gyakorlatban. Ennek alapja nemcsak a 16. számú Irányelv hatályon kívül helyezése, de az is, hogy a Legfelsőbb Bíróság újabban már önmagában a haláletet miatti körülményváltozást is a nem vagyoni kártérítést megalapozó tényállásként kezeli. Egy újabb keletű döntésében a Legfelsőbb Bíróság arra mutatott rá, hogy annak az 5 éves kislával egyedül maradt férjnek, akinek fokozottabb törődéssel kell ellensúlyoznia az anya hiányát, egyedül kell megoldania a mindennapi életben felmerülő családi problémákat és az anya helyett is a gyermek nevelését és gondozását, annak a nem vagyoni kártérítés iránti igénye megalapozott. A gyermekkel kapcsolatos többletvekenység következtében ugyanis korlátozottabbak az apa lehetőségei a szórakozási, kulturális igényeinek kielégítése, a baráti kapcsolatok létesítése és megtartása terén is. E körülmények folytán pedig a nem vagyoni kártérítés iránti igénynek törvényi akadálya nincs. Mindezek a megállapítások azért figyelemre méltók, mert minden hasonló tényállású ügyben felmerülnek, az adott konkrét ügyben tehát nincsenek olyan különleges tényállási specifikumok, amelyeket a korábbi bírói gyakorlat még az ún. hozzátartozói igények körében megkövetelt.

Az összecszerűség tekintetében is a bírói gyakorlat nagyfokú és felismerhető elmozdulása érhető tetten. A korábbi bírói gyakorlatban félmillió forint körüli nagyságrenddel honorált legsúlyosabb károsodások ma másfél millió forint körüli nagyságrendű kárpótlási összegeket tesznek ki. Az élet biológiai létalapját érintő, az egész életre kiható testi sérülések közül a jogalkalmazási gyakorlat ma is a benuállással, érzékvesztéssel, a széklet- és vizelettartó képesség elvesztésével járó következményes gerincvelő-sérüléseket tekinti a nem vagyoni kárpótlás szempontjából a legsúlyosabb egészségkárosodásoknak, amelyek a korábbi kártérítésekhez képest nem csak az infláció mértékét tükröző 'nagy összegű kárpótlásokra' nőttek fel. Figyelemre méltó, hogy a Legfelsőbb Bíróság egy 21 éves károsult ügyében kifejezett iránymutatásként, elvi éllel mondta ki, hogy ezekben az ügyekben a társadalom teherbíró képességének és a kellő mértéktartásnak nem lehet túlzott jelentőséget tulajdonítani.

A felsőbbíróság iránymutatása az összecszerűséggel kapcsolatban arra is kiterjed, hogy a bíróságoknak a károsult esetlegesen vagy később várhatóan bekövetkező további károsodását, állapotának esetleges súlyosbodását is mérlegelési körükbe kell vonniuk. A nem vagyoni kárpótlás esetében ugyanis, amennyiben azt a bíróság egy összegben határozza meg, a körülmények lényeges megváltozása esetén sem érvényesíthető újabb kárpótlás iránti igény, így ezeket a várható változásokat is értékelni kell az ítéletben. Ezek az elvek, az összecszerűség tekintetében megnyilvánuló elmozdulások természetesen nemcsak a legsúlyosabb kárbekövetkezések vonatkozásában érzékelhetők, hanem arányosan a nem vagyoni kártérítés egész jogalkalmazási gyakorlatában tükröződnek.

Jelentős elmozdulása a jogalkalmazási gyakorlatnak a kárpótlás személyes érvényesíthetőségével kapcsolatos legújabb álláspontja. A Legfelsőbb Bíróság több ügyben is úgy foglalt állást, hogy amennyiben a nem vagyoni kártérítés jogosultja a pert megindítja, majd a per alatt meghal, nincs törvényi akadálya annak, hogy jogutóda igényelje a jogelőd haláláig eltelt időre szóló nem vagyoni kártérítés összegét. A jogutód tehát folytathatja a peres eljárást, és igényelheti a jogelőd haláláig eltelt időre járó nem vagyoni kártérítést – a jogosultság csak annyiban személyes természetű, hogy az örökösre nem száll át. A perbeli igényt azonban az örökös már jogszerűen folytathatja, és eséllyel számíthat a károkozó marasztalására is. A gyakorlatnak ezek a tényei nyilvánvalóan előkészítik a hatályos jogszabályi konstrukciók törvényalkotói módosítását, a nem vagyoni kártérítés jogintézményének tökéletesítését és kiteljesedését, eszmei kártérítési jogunknak a fejlett jogrendszerekkel konform intézménnyé alakítását.

7. Jogirodalom

- ASZTALOS László: Az általános kártérítés. *Jogtudományi Közlöny*, 1957/7–9.
- BÓNIS Gabriella: Kárpótlás eszmei kárért. *Jogtudományi Közlöny*, 1977/8.
- BÓNIS Gabriella: Nem vagyoni kártérítés – a jogintézmény funkcióváltása. *Biztosítási Szemle*, 1981/2.
- BREZNAVY Tibor: A nem vagyoni kár a munkaügyi és szövetkezeti tagsági vitákban. *Jogász Szövetségi Értekezések*, 1987/3.
- ERŐSS Pál: Emberi mivoltunk polgári jogi védelme. *Magyar Jog*, 1972/11.
- EÖRSI Gyula: A szerződésen kívüli felelősség és a Ptk. reformja. *Jogtudományi Közlöny*, 1972/1.
- FARKAS József – KENGYEL Miklós: A nem vagyoni kárpótlás iránti perek néhány eljárásjogi kérdése. *Biztosítási Szemle*, 1984/8–9.
- JELENIK Gyuláné: *A nem vagyoni kártérítés jogintézménye a bírói gyakorlatban*. Budapest, ELTE, 1982.
- KECSKÉS László: Nem vagyoni sérelmek szerződésszegési jogalapon. *Jogtudományi Közlöny*, 1980/1.
- LÁBADY Tamás: *A nem vagyoni kártérítés jogintézménye*. Budapest, 1984.
- LÁBADY Tamás: *A nem vagyoni kárpótlás iránti igények a bírói gyakorlatban*. Budapest, ELTE, 1986.
- LÁBADY Tamás: A nem vagyoni kártérítés biztosítási fedezete. *Jogász Szövetségi Értekezések*, 1987/3.
- LÁBADY Tamás: Gondolatok a nem vagyoni kártérítésről. *Jelkép*, 1990/1.
- LÁBADY Tamás: A nem vagyoni kárpótlás elégtétel-funkciója – a felelősségbiztosító nézőpontjából. In: GÁSPÁRDY László – PRUGBERGER Tamás – BÍRÓ György (szerk.): *Ünnepi tanulmányok I. Novotni Zoltán tiszteletére a Kar fennállásának 10. évfordulója és az Ünnepelt 60. születésnapja alkalmából*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 1991.

- LÁBADY Tamás: A nem vagyoni kártérítés funkcióiról. *Biztosítási Szemle*, 1991/11–12.
- PETRIK Ferenc: A törvényszerkesztő dilemmái III. *Magyar Jog*, 1978/3.
- PETRIK Ferenc: Nem vagyoni kárpótlás: a személyiségvédelem általános és feltétlen eszköze. *Magyar Jog*, 1991/6.
- SOLT Pál: A nem vagyoni kártérítés egyes kérdései a Legfelsőbb Bíróság polgári ítélezésében. *Jogász Szövetségi Értekezések*. 1987/3.
- SÓLYOM László: A nem vagyoni kártérítés a magyar polgári jog értékrendjében. *Biztosítási Szemle*, 1988/1–2.
- SZABÓ Emil: A nem vagyoni kártérítésről és az általános kártérítésről. *Magyar Jog*, 1971/4.
- SZENTGYÖRGYI Rezső: A nem vagyoni kár. *Biztosítási Szemle*, 1978/6–7.
- TÖRŐ Károly: Eszmei kártérítés. *Jogtudományi Közlöny*, 1970/8.
- TÖRÖK Gábor: A nem vagyoni kártérítés bírói gyakorlatának néhány kérdése. *Jogtudományi Közlöny*, 1984/10.
- ZOLTÁN Ödön: Felelősség a nem vagyoni kárért. *Magyar Jog*, 1980/5.
- ZOLTÁN Ödön: A nem vagyoni kárpótlás összege a fejlődés tükrében. *Magyar Jog*, 1983/8.
- ZOLTÁN Ödön: A nem vagyoni kár megtérítéséről. *Magyar Jog*, 1991/9.

IV. rész

Felelősség és kártérítési jog

A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban

A szerződésen kívül okozott kárért való felelősség körében az új Ptk. hármas célt követett: a törvénybe integrálni a hatályos jogban külön törvényekben szabályozott, de a Ptk.-ba illeszthető felelősségi alakzatokat, a bírói gyakorlatban kialakult jogtételeket beemelni a kódexbe, valamint új szabályokat bevezetni azokon a pontokon, ahol a jelenlegi joggyakorlat nem tudott kielégítő megoldást nyújtani az 1959-es Ptk. szabályai alapján a felmerült problémákra. Az első célkitűzés eredményeként került integrálásra a kódexbe például a termékfelelősség, a második alapján definiálja a Ptk. – egyebek között – az üzembentartó fogalmát, és szabályozza a többek közös károkozását, míg a harmadikra példa az okozatossági lánc elvágását szolgáló előreláthatóság fogalmának meghatározása.

1. A károkozás általános tilalma

A károkozás általános tilalmát az európai jogirodalom a francia Code civil egyik legnagyobb vívmányának tekinti. Az elv hazai elméleti adaptálása sem problémamentes, de a jogalkalmazási gyakorlatban – különösen az alsóbb fokú bíróságok gyakorlatában – végképp nem talált egyértelmű befogadásra. Számos publikált bírósági ítélet bizonyítja, hogy a bíróságok az általános magánjogi deliktum elvét nem vették át következetesen, hanem az ügyek nem kis részében megkövetelik a károkozó magatartás és valamely pozitív tételesjogi szabály kollízióját. Éppen ezért indokolt, hogy az új Ptk. a deliktuális felelősség szabályanyagának nyitányaként – a joggal való visszaélést tiltó rendelkezéshez hasonlóan – kimondja a károkozás általános tilalmát.

2. A deliktuális felelősség általános szabálya

Az új Ptk. tartalmilag nem változtat a szerződésen kívüli kártérítési felelősség általános szabályán. A változtatás formai, és a kódexszerkesztési elvekkel van összefüggésben. A Ptk. Bevezető rendelkezések című első könyvének 1:4. §-a – az

egész Ptk.-t átható alapelvként – tételezi az adott helyzetben általában elvárható magatartás elvét, amelynek megsértése a felróhatóság. Ennek egyenes következménye, hogy a kódexben a későbbiek során nem kell többet kibontania a törvény szövegének a felróhatóság tartalmát, így a 6:519. §-ban is elegendő annak kimondása, hogy a felelősség alóli mentesüléshez az vezet, ha a károkozó bizonyítja, hogy magatartása nem volt felróható. Harmathy Attila ezzel szemben úgy véli, hogy a felróhatósági formula elhagyása a 6:519. §-ból tartalmi változtatás, mert ennek következtében – legalább látszólag – a bírói mérlegelés lehetősége növekszik.¹ Az általános szabályok között az új Ptk. a továbbiakban tisztázza a kártérítési norma tényállási elemeit.

2.1. Jogellenesség

Az új Ptk. – a jogirodalomban és a joggyakorlatban kialakult vitát eldöntve – ki mondja, hogy minden károkozás jogellenes, kivéve azt a taxatív megfogalmazott négy esetkört, amelyekben a károkozás nem minősül annak. Ez az álláspont már az újabb bírói gyakorlatban is határozottan megjelenik. Több felsőbbbírósági határozat mondja ki, hogy a károkért való felelősség szempontjából jogellenes minden olyan magatartás, amely károsodásra vezet, kivéve, ha a károkozó magatartás jogellenességét kizáró ok áll fenn (BDT2007. 1689.). A kár megtérítése iránti igény szempontjából a jogellenesség a kár okozásából következik. Ez a károkozás általános tilalma, a *neminem laedere* elve (BDT2005. 1261.). Ezt az általános jogtételt a Legfelsőbb Bíróság és az ítélőtáblák több eseti döntésükben is kifejtették (BDT2003. 833.; BH2010. 213.; EBH2011. 2397.). Az 1959-es Ptk.-t követő évtizedben a monográfiák sora foglalkozott – egyebek között – ezzel a kérdéssel is.²

2.2. A jogellenességet kizáró tényálláskörök

Az új Ptk. azzal, hogy egy helyen szabályozza azokat az eseteket, amelyekben a károkozás nem minősül jogellenesnek, jelentősen segíti a jogalkalmazási gyakorlatot. A bírónak, ha a károkozás általános tilalmából indul ki, nem kell mást keres-

---

¹ HARMATHY Attila: [Ptk. Hatodik Könyv] Negyedik rész, XXVI. Cím. In: WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata*, VI/VII. Budapest, HVG-ORAC, 2013. 431.

² EÖRSI Gyula: *A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség*. Budapest, Akadémiai, 1961; MÁDL Ferenc: *A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*. Budapest, Akadémiai, 1964; ASZTALOS László: *A polgári jogi szankció*. Budapest, Akadémiai, 1964.

nie, mint azt, hogy az előtte fekvő tényállás beilleszthető-e valamelyik kivételbe, és ha nem, a károkozás tilalma folytán marasztaló ítéletet kell hoznia. A károkozás jogellenességét kizárják az alábbiak:

A károsult beleegyezése a károkozásba. Ez a tényálláskör a jogalkalmazásban elsősorban a sportjátékoknál fordul elő. A kialakult bírói gyakorlat ebben a körben kellően szilárd, következetes és egységes. Eszerint a sportesemény során elszenvedett sérülés – akkor is, ha a játékszabályok megsértése szándékosan történt – a játékkal együtt járó kockázati körön belül marad, és a károsult beleegyezése folytán kizárja a károkozás jogellenességét. A felvállalt kockázat határain kívül esik viszont és kártérítési felelősséggel jár, ha a játékos a sérülés okozásának célzatával fejt ki szándékos, a játékszabályokat durván sértő károkozó magatartást (BDT2004. 932.).

A jogos védelem. Az ebbe a körbe eső megengedett károkozások meglehetősen ritka eseteinek gyakorlati elbírálása problémamentes. A Legfelsőbb Bíróság elvi állással mondta ki, hogy a jogos védelem mértékének túllépése jogellenes magatartás, amelynek menthetőségét már a felróhatóság körében kell értékelni (BH2001. 574.). Az általános bírói gyakorlat ezt az elvi tételt megfelelően követi és alkalmazza.

A szükséghelyzet. Szabályait a Ptk. Dologi Jogi Ötödik Könyve tartalmazza az 5:26. § rendelkezései alatt. Alkalmazása a gyakorlatban – legalábbis a publikált bírósági határozatokot tekintve – nem tükröz nehézséget.

Jogszabály által megengedett magatartással okozott kár. A joggyakorlatban – de az elméletben is – ez a szabály az ún. jogági jogellenesség függetlenségének kérdését veti fel, és egyáltalában nem problémamentes. Sárközy Tamás például azon az állásponton van, hogy a „jogági jogellenesség függetlenségének” konstrukciója mesterkéltnél, szerinte a jogszabály által megengedett magatartás soha nem lehet jogellenes.³ Márpedig ebben az összefüggésben a leggyakoribb kollízió a közigazgatásilag engedélyezett jogszerű magatartás, amely polgári jogilag károkozáshoz vezet. Ilyenek például a közjogi jogszabályok által megengedett – határértékeken belüli – környezetszennyezések, illetőleg a szomszédjogi sérelmet és kárbekövetkezést eredményező hatósági építési engedélyek. A szomszédjogi sérelmek miatti kártérítési igények forrása az, hogy az építési engedély alapján folytatott építkezés a szomszéd ‘szükségtelen’, azaz a tűrési határon kívüli zavarásának minősül, és kilátásvonással, beárnyékolással, az intimitás elvesztésével, az adott környezetbe nem illő, tájidegen létesítmény látványával, zajhatással vagy éppen a negatív egészségügyi kihatásoktól való félelemérzettel jár együtt, amelyek polgári jogilag károkozási tényállások (EBH2006. 1399.; EBH2009. 1955.; BDT2012. 209.).

---

³ SÁRKÖZY Tamás: Fordulat a magyar kártérítési jogban – szerződés, deliktuális kár és sérelemdíj az új Ptk.-ban. In: *Harmincharmadik Jogász Vándorgyűlés*. Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2013. 207.

Az új Ptk. egyértelművé teszi, hogy önmagában az a tény, hogy a károkozó a kárt jogszabály által megengedett magatartással okozta, a polgári jog szempontjából nem teszi jogszerűvé a károkozást. Ezekben az ügyekben – hasonlóan a közigazgatási határértékeken belüli környezetszennyezési tényállásokhoz – a kártérítési kötelezettség alóli mentesüléshez az szükséges, hogy a magatartás más személy jogilag védett érdekét ne sértse, vagy a jogszabály a károkozót kártalanításra kötelezze. Így például nem minősül jogellenesnek az abból fakadó károkozás, hogy egy vállalkozásnak – közigazgatási engedéllyel – konkurenciája jelenik meg, amely a vevők egy részét elcsábítja, és ez károkozáshoz vezet, mert e körben nem létezik piacgazdasági viszonyok között olyan védett jogi érdek, amelyet a versenytárs jogszabály által megengedett magatartása sértene. Ugyanígy az alaptalan perlés sem minősül általában tisztességtelen piaci magatartásnak, a jogszerű vagy jogszerűtlen igényérvényesítés jogkövetkezményét ugyanis a bírósági döntések jelenítik meg (BDT2009. 2066.).

Jogellenes lesz ugyanakkor a károkozás abban az esetben, ha az építkező az építkezéssel ingatlanszomszédját szükségtelenül zavarja, amely zavarás megvalósítható a szűkebb lakókörnyezethez igazodó építési módtól jelentősen eltérő műszaki, építési megoldással, akkor is, ha az eltérő építésre az építkezőnek a közigazgatási építési szabályok szerint lehetősége volt (BH2011. 279.). A polgári jogi jogellenességet a közérdekű, közcélú tevékenység sem zárja ki (BH2007. 226.). A bírói gyakorlat szerint például az autópálya építése, üzemeltetése (BDT2009. 2059.) vagy egy üzletközpont profitorientált, speciális működési rendje (BDT2008. 1779.) nyilvánvalóan közcélú, közérdekű tevékenységek, amely azonban nem zárja ki, hogy a környező ingatlantulajdonosok ingatlanuk értékcsökkenésének ellentételezését követeljék, mert ezek az építkezések jogilag védett érdeküket sértik.

A jogilag védett érdeksérelem megállapításához az ellentétes érdekek összemérése (BH2002. 357.), vagyis az szükséges, hogy a bíróság megállapítsa: a zavarás az ún. túrési küszöböt átlépi-e, vagy olyan, amelyet a sérelmet szenvedett még tűrni tartozik. A Legfelsőbb Bíróság szerint a szomszédjog megsértéséből eredő kárfelelősség alapja nem önmagában a szomszédnak okozott hátrány ténye, hanem az a magatartás, hogy saját lényeges érdekeinek sérelme nélkül az építkező – közigazgatási engedélytől, azaz jogszerű felhatalmazástól függetlenül – úgy is eljárhatott volna, hogy ezzel nem, vagy csak kisebb mértékben sérti szomszédjai jogilag védett érdekét (EBH2010. 2219.). Mindezekre figyelemmel rendkívül fontos, hogy az új Ptk. kimondja a jogági jogellenesség függetlensége körében, hogy a károkozás akkor nem jogellenes, ha a károkozó a kárt jogszabály által megengedett magatartással okozta, feltéve, hogy a magatartás más személy jogilag védett érdekét nem sérti. Természetesen jogellenességet kizáró körülmény az is, ha a jogszabály a károkozót kártalanításra kötelezi.

2.3. Az okozati összefüggés – az előreláthatóság

Az 1959-es Ptk. a károkozó magatartás és a kár közötti okozati összefüggésre nem tartalmaz szabályt. Márpedig az okozati láncolat megléte előfeltétele, mégpedig mellőzhetetlen feltétele a felelősség megállapításának. Tételesjogi rendelkezés hiányában a bíróságok maguk alakítják ki azokat a fogódzókat, kapaszkodókat, amelyek segítségével az oksági kapcsolat fennállását vagy annak hiányát állapítják meg. E körben azonban legtöbbször megfordul a természetes gondolkodás sorrendje: a bíróság nem akkor mondja ki pl. az adekvát kauzalitás fennállását, ha az valóban fennáll, hanem ha úgy látja, hogy marasztalni kell az alperest, akkor megállapítja, hogy fennáll az adekvát kauzalitás.⁴ Voltaképpen ezzel az indokolással legitimálja a bíróság a döntését.

Több ilyen, az oksági viszonyt megállapító vagy elvető szempont, kapaszkodó fogalmazódik meg a bírósági ítéletekben. Így a bíróságok – többek között – hivatkoznak az adekvát-releváns oksági kapcsolatra (BDT2010. 2197.), a kárbekövetkezés elmaradásának valószínűsíthető esélyére (BDT2010. 2274.), illetőleg az esély elvételére (BH2012. 10.), a károsodás bekövetkezéséhez vezető szoros összefüggésben álló okfolyamatra (BDT2009. 2136.), az általános élettapasztalat szerinti meghatározó okra (BH2008. 299.), a szerves összefüggésre (BDT2010. 2197.), és arra is, hogy a károkozó az elvileg végtelenbe nyúló oksági láncolatból csak azokért a károkért felel, amelyek bekövetkezése a károkozásakor észszerűen előrelátható volt (BDT2011. 2393.). A Legfelsőbb Bíróság már egy korai ítéletében (BH1984. 195.) kimondta, hogy az előre pontosan fel nem mérhető körülmények bekövetkeztére nem állapítható meg kárfelelősség. Közel negyedszázaddal később pedig egy publikált döntésében (BH2008. 299.) azt hangsúlyozta, hogy az oksági láncban figyelembe veendő, hogy a károkozásra vezető eseménysor elindítója látta-e, illetve láthatta-e a bekövetkező eredményt.

A *foresight test* különösen a *common law*-ban érvényesül, egyszerűen azon pragmatista szemléletnél fogva, hogy illogikus valakit gondatlanságért felelőssé tenni az előreláthatóság határain túl. A *common law* pragmatizmusának, gyakorlatiasságának protagonistája a *reasonable man*, az üzleti ügyeit észszerűen és előre látóan lebonyolító üzletember, a mindennapi élet embere, aki a végső mérce a magatartás és az okozott károk közötti oki összefüggés megállapításánál.⁵ Ezt a mintát is szem előtt tartva, az új Ptk. 6:521. §-a – elismerve a bíróságok különböző törekvéseinek indokoltságát – a hazai ítélkezésben is megjelenő előreláthatósági korlát szempontja szerint elvágja az okozati láncot az olyan károk tekintetében,

⁴ EÖRSI Gyula: A közvetett károk határai. *Biztosítási Szemle* (1983), 33–34.

⁵ John G. FLEMING: *The Law of Torts. The Lawbook of Australasia*. Sydney, The Law Book, 1965. 176.

amelyeket a károkozó nem látott előre és nem is kellett előre látnia. Ez természetesen továbbra is szükségessé teszi a bíróságok mérlegelését, de a rendelkezés alkalmas lehet arra, hogy megteremtse a kiszámítható és egységes ítélkezési gyakorlat alapját.

2.4. A felróhatóság

Az új Ptk. nem szigorítja a szerződésen kívüli kártérítési felelősség általános szabályát. A felelősség több évtizedes és a bírói gyakorlatban is kikristályozódott tradicionális általános szabálya a deliktuális jogban jól bevált, kellő egyensúlyban képes tartani a károsult és károkozó érdekeket, egyaránt szolgálja a reparációt és a kármegelőzést, a prevenciót. A szabály a bírói gyakorlat számára kellő mozgásteret adó olyan mérce, amely megfelelően biztosítja a társadalmi folyamatokban bekövetkező változásokhoz igazodó adaptációt anélkül, hogy teljesen elveszítené a felelősség szubjektív alapját.

A szabály hatékonyan ötvözi a két alapvető felelősségi elvet: a szubjektív és az objektív felelősséget. A norma ugyanis nem az individuális vétkességen, hanem az objektívizálódott felróhatóság szempontján alapszik. Már nem tisztán szubjektív vétkességfogalom, hanem azáltal, hogy a szabályban a szemrehányhatóságot az objektív, társadalmi elvárhatóság mércéjével kell mérni, az egyéni gondossági mértékhez igazodó klasszikus vétkességelvet objektívizálja. „Az adott helyzetben általában elvárható” magatartáskövetelmény – a hozzá kapcsolódó bizonyítási teherrel együtt – jelenti a felelősségre vonhatóság valódi tartalmát.

Bár a rendelkezés kiindulópontja az emberi magatartás és annak befolyásolhatósága, a szabály tág lehetőséget nyújt a felelősség objektívizálására. Így a Ptk. a felróhatóság kategóriájában az objektívizált polgári jogi vétkességet az általános szubjektív jogi felelősséggel egységesíti. A Ptk. 6:519. § szabálya ugyanakkor a bizonyítás sikertelenségének kockázatát a károkozóra telepíti. Így a hatályos rendelkezés nem is a felróhatóságon nyugvó felelősség elvét konstituálja, hanem főszabályként az általános károkozási tilalom megszegését szankcionálja, és az exulpációs bizonyítás fordulataival kimentési lehetőséget biztosít a károkozónak, amely nemcsak a felróhatóság hiányán, hanem a bizonyítás sikerén is nyugszik.

2.5. A kár – a kártérítési kötelezettség terjedelme

Az 1959-es Ptk. nem mondja ki a teljes kártérítés elvét, noha az egyes kárfajták felsorolásából következik, hogy a károkozó a károsult teljes kárát, azaz a károsultat ért minden olyan hátrányt, amely a károsító esemény folytán őt érte, köteles megtéríteni. Figyelemmel azonban arra, hogy a teljes kártérítés elve alól az egyes fele-

lősségi alakzatok körében vannak kivételek (pl. termékfelelősség, atom-kárfelelősség), szükséges, hogy az új Ptk. kifejezetten rendelkezzen a főszabályról, vagyis arról, hogy a károkozó a károsult teljes kárát köteles megtéríteni [6:522. § (1) bekezdés].

A bírói gyakorlat – anélkül, hogy kifejezett törvényi alapja lenne – a káron szerzés tilalmának szabályát általában alkalmazza, és helyesen bánik a *residuum* és *surrogatum*, továbbá a károsultnál jelentkező egyéb vagyoni előny elszámolásával. Az új Ptk. mégis szükségét ítéli a 6:522. § (3) bekezdésében a káron szerzés tilalmát kimondani, azzal, hogy amennyiben az eset körülményeire tekintettel annak elszámolása a károkozó javára nem indokolt, a bíróság a károkozót a teljes kár megtérítésére kötelezheti. Voltaképpen erre a kivételes alkalmazási lehetőségre tekintettel indokolt a szabály tételesjogi rendelkezéssé emelése, mert ez a kivételes alkalmazás egyedül a bíróság felhatalmazását jelenti. A gyakorlatban azok az esetek tartoznak ide, amelyek során a károsultak a káreseményt követően különböző segélyekben, alapítványi támogatásban, adományban, egyéb juttatásban részesülnek, amikor is kérdésként merül fel, hogy ezek a juttatások a károkozó vagy a károsult javára számolhatók-e el. A vörösiszap-katasztrófa károkozói például a jelenleg folyamatban levő kártérítési perekben kérik a kártérítés mérséklését azokkal a segélyekkel és támogatásokkal, amelyeket a katasztrófa kárvallottjai közvetlenül a káresemény bekövetkezése után segélyek és támogatások, adományok formájában kaptak. A bíróságok ezekben a perekben bizonyosan nem fognak a károsultak vagyoni előnszerzésével számolni.

Az új Ptk. a „nem vagyoni kártérítés” intézményét a deliktuális jogból – annak ellentmondásossága miatt – kiemeli, és „sérelemdíj” elnevezéssel a személyiségi jogok megsértése közvetett kompenzációjaként és/vagy pénzbeli elégtételt jelentő magánjogi büntetésként a személyiségi jogok megsértésének szankciói között a kódex Második könyvében szabályozza (2:52. §).

3. Többek közös károkozása

3.1. Egyetemlegesség

Az egyetemlegesség polgári jogi tartalmát a szerződésekre vonatkozó általános szabályok határozzák meg, amelyek a deliktuális felelősség körében is irányadóak. Az új Ptk. néhány változtatással megőrzi az 1959-es Ptk.-nak a többek közös károkozására vonatkozó rendelkezéseit. A jogfejlesztő bírói gyakorlat az egyetemlegesség kérdésében több elvi tartalmú döntést is hozott. Így a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a károkozók egyetemleges marasztalására akkor is sor kerülhet, ha kártérítési felelősségük nem azonos felelősségi alakzat alapján állapítható meg (BH2003. 115.; BDT2010. 2363.). E határozatokra rímel a BDT2006. 1511. alatt

közzétett jogeset, amely kimondja, hogy a hibás teljesítés miatti kontraktuális kárfelelős és az ő tényleges károkozó közreműködője mint deliktuális felelős kárfelelőssége a károsult irányában egyetemleges. A bíróság szerint a közös károkozás ténye – és így az egyetemleges kárfelelősség – akkor is megállapítható, ha a károkozók eltérő tevékenységei nem egyszerre történnek, hanem egymást követik, azonban szervesen közrehatottak az eredmény létrehozásában (BDT2011. 2538.).

3.2. Az egyetemlegesség mellőzése, méltányosság

Az új Ptk. 6:524. § (2) bekezdése szerint a bíróság mellőzheti az egyetemleges felelősség alkalmazását, ha az rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények fennállása miatt indokolt. Ez a rendelkezés a méltányosság szempontját harmadik helyen is bevezeti a deliktuális jogba. Így a 6:522. § (4) bekezdése alapján a kártérítés összegének mérséklése, a 6:545. § alapján méltányosságból megállapítható kárfelelősség mellett a méltányosságnak egy további alkalmazási lehetőségét teremti meg. Harmathy szerint ez a szabály kevésbé állítja előtérbe a károsult érdekeinek védelmét.⁶ A felvetés nem jogos. A méltányosság az egyéniesítő igazságosság alkalmazásának egyik eszköze, mint értéknormát kifejező elv alapvetően erkölcsi töltetű.⁷ A konkrét tényálláskörben azt jelenti, hogy ha a több károkozó egyike nagyon kevésbé részes a károkozásban, azaz az okozatossági-közrehatási mértéke mondjuk kevesebb, mint 10%, és az egyetemlegesség mellőzése a károsult kártérítési igényének kiegyenlítését nem veszélyezteti, igazságtalan volna vele szemben is a teljes kártérítési kötelezettséget lehetővé tenni. Helyes tehát, hogy az új Ptk. a méltányosság egyéniesítő módszerét erre az alkalmazási területre is kiterjeszti.

3.3. „Alternatív felelősség”

Az új Ptk. 6:524. § (4) bekezdése egy merőben új egyetemlegességi konstrukciót vezet be, még ha annak gyökerei az 1948-as évre nyúlnak is vissza, és azokat az USA *common law* rendszerében találjuk. Az *alternative liability* elvét kreatív módon megalkotó *Sumner v. Tice* ügyben két vadász egyszerre lőtt, s egyikük fegyvere kilőtte a felperes vadásztársuk jobb szemét.⁸ A precízen kimunkált

---

⁶ HARMATHY i. m. (1. lj.) 455.

⁷ UJLAKI László: *Méltányosság a polgári jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990. 135.

⁸ 33. Col. 2d. 80 199 P. 1948.

alternative theory szerint, bár csak az egyikük a károkozó, a bizonyítási teher rájuk hárul, és kimentésük sikertelensége esetén *in solidum* felelnek. A szabályt utóbb a Restatement of Torts rendelkezései közé is beiktatták.⁹ A rendelkezést átvette a holland polgári törvénykönyv, és az új Ptk. is felvette szabályai közé. Eszerint a törvény a többek közös károkozásával analóg esetnek tekinti azt az esetet is, ha a kárt több, egyidejűleg kifejtett magatartás közül bármelyik önmagában is előidézte volna, és egyáltalában nem állapítható meg, hogy a kárt melyik magatartás okozta.

Ameddig többek közös károkozása esetén valamennyi marasztalt személy közrehatott a kár okozásában, addig ezekben az esetekben az új Ptk. a károsult érdekeit szem előtt tartva olyan személyek marasztalását teszi lehetővé, akik nem okozták a kárt. A hazai bírói gyakorlatban is megjelent az alapüggyel analóg tényállás, amelyet a bíróság – kreatív módon – e szabály alkalmazásával oldott meg. A tényállás szerint nem volt megállapítható, hogy a károsult sérülését melyik alperes okozta, a veszélyhelyzetet azonban az alperesek többen közösen hozták létre azáltal, hogy a tűzijátékokat valamennyien szabálytalanul használták, és a baleset bekövetkezésének veszélye valamennyiük számára előrelátható volt (BDT2010. 2221.). Így a bíróság a tűzijátékban részt vevő alpereseket egyetemlegesen marasztalta.

4. Károsulti közrehatás

A károsult közrehatása, önhibája körében az új Ptk. beemeli szabályai közé a PK 36. állásfoglalást, és ezzel a törvény rendelkezését pontosítja, kiterjesztve a károsult kötelezettségét a kármegelőzésre is. Hasonlóan az egyetemleges kárfelelősök belső viszonyához, első helyen a felróhatóság alapú, ennek megállapíthatósága hiányában az okozatosság-közrehatás alapú kármegosztást rendeli, és ha ez sem állapítható meg, akkor úgy rendelkezik, hogy a kárt a károkozó és a károsult között egyenlő arányban kell megosztani. Harmathy ugyan némi diszkrepanciát lát a PK 36. számú állásfoglalás és az új törvényi szabályok között, azonban ez az ellentmondás nem tartalmi, hanem csak szövegezési eltérés.

A Legfelsőbb Bíróság szerint a kárenyhítési kötelezettség kizárólag a károsodás időpontjára vonatkoztatva értelmezhető. A károsulti kötelezettség körébe általában nem tartozik bele a károsult kárának bekövetkezése után a kár megszüntetésére való törekvés (EBH2010. 2129.). Viszont nem egységes a bírói gyakorlat a hozzátartozói kárigények értékelésénél abban a tényálláskörben, amelyben a közreható károsult

---

⁹ 433. B §, subtec. 3.

hozzátartozó a káreseményben elhalálozott. A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint a hozzátartozók kárigényének elbírálásánál értékelni kell az elhalt károsult közreható magatartását, amely a hozzátartozók kárigényébe beszámít, mintegy „betudódik” (BH2012. 151.). Ezzel szemben a bírói gyakorlatban megjelenik az az új keletű álláspont, hogy ezekben az esetekben a károsult hozzátartozók a kárigényt saját jogukon önállóan érvényesíthetik, így az elhalt károsult felróható közrehatása nem értékelhető, kárigényüket nem csökkentheti, tehát kármegosztás alkalmazására nincs jogi lehetőség (BDT2012. 2704.). Ezt az indokolást támogatni látszik Harmathy álláspontja is.¹⁰ Ha a Legfelsőbb Bíróságon is megjelenik ez az álláspont, az ellentétes tartalmú ítélezés csak jogegységi határozattal oldható fel.

5. A kártérítés módja

5.1. Pénzbeli kártérítés

Az új Ptk. változtat a kártérítés módjának főszabályán. Az 1959-es Ptk. első helyen az eredeti állapot helyreállítására kötelezte a károkozót. A kár pénzben vagy természetben történő megtérítésére abban az esetben kerülhetett csak sor, ha az eredeti állapot helyreállítása nem volt lehetséges, vagy a károsult azt alapos okból nem kívánta. Ezzel szemben az új Ptk. – tekintettel arra, hogy az eredeti állapot helyreállítása, az *in integrum restitutio* a károkozó közreműködése nélkül az esetek többségében nem kikényszeríthető – az eredeti állapot helyreállítását elhagyja a kártérítés módjai közül, és úgy rendelkezik, hogy a károkozó a kárt pénzben köteles megtéríteni, kivéve ha a körülmények a kár természetben való megtérítését indokolják. A mértékadó bírói gyakorlat is ezt a szabályozást követi.

Számos eseti döntésben kifejtett álláspont szerint a kárért felelős személy a pénzbeli kártérítéssel a károsultat olyan helyzetbe köteles hozni, mintha a kár egyáltalában nem következett volna be. Ha például a károsult kára valamelyik végtagjának az elvesztéséből ered, a kárért felelős személy a kártérítési felelőssége körében köteles viselni azt a költséget, amivel a károsultat ért személyi hátrány a legteljesebb mértékben kiküszöbölhető, és ezáltal a károkozás előtti – az eredeti állapothoz legjobban hasonlítható – helyzet megteremthető. A károsult ezért megalapozottan követelheti a kereskedelmi forgalomban elérhető művétagok közül annak a beszerzését, amelyik az elvesztett végtagot a legteljesebb mértékben alkalmas pótolni (BDT2012. 2729.).

---

¹⁰ HARMATHY i. m. (1. lj.) 458.

5.2. Általános kártérítés

Az új Ptk. a kártérítés módjának megújított főszabályával megfelelő összhangot biztosít a főszabály és az általános kártérítés között. A gyakorlatban egyre nagyobb számú általános kártérítés iránti igény nyilvánvalóan csak pénzbeli kárkövetelés lehet, amelyet azonban a kialakult és egységes bírói gyakorlat szigorú keretek közé szorít. A Legfelsőbb Bíróság iránymutatása szerint általános kártérítés megállapítására mindaddig nem kerülhet sor, amíg nyilvánvalóvá nem válik, hogy a kár – pénzbeli – mértéke nem számítható ki (BH2000. 541.). A bíróság kimondta azt is, hogy elmaradt haszon címén általános kártérítés kizárólag akkor ítélhető meg, ha a jövőben teljes bizonyossággal elmaradó vagyoni előny pontos mértékének megállapítására nincs megfelelő adat (BDT2007. 1555.).

Az általános kártérítés alkalmazásával kapcsolatos bírói gyakorlat egységes, ezért – a törvényhozó álláspontja szerint – az új Ptk.-nak nem is kell azontúl szabályt tartalmaznia, minthogy meghatározza a pénzbeli kártérítésnek ezt a sajátos – az eset összes körülményének a mérlegelésén és bírói belátáson alapuló – módját. A törvényi rendelkezés szükségszerűsége mellett a bíróságoknak figyelemmel kell lenniük az általános kártérítés során az 1959-es Ptk. alapján kialakult bírói gyakorlatra. Eszerint: az általános kártérítés megítélhető egy összegben és járadék formájában egyaránt. Az egyösszegű általános kártérítés ítélt dolgot teremt, azaz a megállapított összeget később nem lehet felülvizsgálni, annak felemelésére vagy visszafizetésére nincs törvényes lehetőség. Ezzel szemben a járadék formájában megállapított általános kártérítés mindkét irányban változtatható, tehát felemelhető és mérsékelhető, sőt meg is szüntethető. Harmathy is azon az állásponton van, hogy a külön szabály megfogalmazása nélkül is egyértelmű, hogy ez a gyakorlat a jogalkalmazás számára továbbra is irányadó.¹¹

5.3. Az életviszonyok változása

Az 1959-es Ptk. nem tartalmazott szabályt arra, hogy a károkozó vagy a károsult viseli-e a károkozás és az ítélethozatal között az értékviszonyokban bekövetkező változások kockázatát. Az új Ptk. a bírói gyakorlattal összhangban ezt a kockázatot a károkozóra telepíti, amikor úgy rendelkezik, hogy értékváltozás esetén a bíróság az okozott kár mértékét az ítélethozatal időpontjában fennállott értékviszonyok szerint határozhatja meg. Ebben az esetben a károkozó késedelmi kamat fizetésére az érték megállapításának időpontjától kezdődően köteles, ahogy ezt a Legfelsőbb Bíróság elvi határozatában kimondta. Eszerint, ha a bíróság a károsult részére az

---

¹¹ Uo., 461.

elbírálás idején érvényesülő értékviszonyok alapul vételével állapítja meg a kártérítés összegét, késedelmi kamat a károkozás idejétől nem ítéltető meg (EBH2009. 2041.). Mivel a szabály célja a károsult védelme, ez a védelem nem illeti meg a károsultat, ha kártérítési igénye érvényesítésével felróhatóan késlekedik, hiszen ilyenkor az értékváltozásból fakadó kárt a károsult maga okozza, ezért az új Ptk. kimondja, hogy ebben az esetben az ár- és értékviszonyok változásának kockázatát a károsult viseli.

6. A veszélyes üzemi felelősség

6.1. Az üzembentartó

Az 1959-es Ptk. hiányossága, hogy nem határozza meg az üzembentartó fogalmát. Az üzembentartó kategóriáját – törvényi szabály híján – az elmélet által megtámogatottan a gyakorlat alakította ki. A Legfelsőbb Bíróság ugyan speciális tényállások körben, de általános érvénnyel mondta ki, hogy a repülőgéppel végzett vegyszeres permetezéssel okozott kárért a megrendelő nem csupán az őt terhelő felügyelet és ellenőrzés elmulasztása miatt felel, hanem vétkességétől függetlenül is, mert a vegyszer kijuttatása tekintetében üzembentartónak, a veszélyes tevékenység folytatójának minősül, hiszen az ő érdekében történik a veszélyes tevékenység (BH2007. 301.; BDT2007. 1623.). Az üzembentartói minőséget tehát az határozza meg, hogy kinek az érdekkörében folyik a veszélyes tevékenység. Az új Ptk. azért tartja szükségesnek az üzembentartó fogalmának törvényi meghatározását, mert az a gyakorlatban sokszor mégsem egyértelmű.

Az üzembentartói minőség alapjául az új Ptk. tehát azt állítja, hogy kinek az érdekében működik az adott veszélyes üzem. Ezzel a meghatározással az új Ptk. lényegileg módosítja a PK 40. állásfoglalás alkalmazhatóságát a házastársak külön vagy közös tulajdonában levő gépkocsi üzembentartói minőségének a megítélésével kapcsolatban. Eszerint ugyanis az üzembentartói minőséget nem az dönti el, hogy a veszélyes tevékenységet – adott esetben a gépjármű vezetését – melyik házastárs folytatja rendszeresen, hanem az, hogy a veszélyes tevékenység folytatása kinek az érdekében történik. Minthogy pedig a gépjármű üzemben tartása és működtetése mindkét házastárs – tipikusan az egész család – érdekében történik, a házastársak közös üzembentartók, függetlenül attól, hogy melyikük a gépjármű tulajdonosa, és attól is, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenységet rendszeresen melyikük folytatja. Ettől a lényeges elvi különbségtől eltekintve a PK-állásfoglalásban kifejtettek a jövőben is alkalmazhatóak.

Az új Ptk.-nak ez a definíciója egyúttal lehetővé teszi azt is, hogy a veszélyes üzem által okozott kár esetén ne a tényleges használó, hanem az feleljen a veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint, akinek érdekében a veszélyes üzem működött. Gépkocsi használatának egy-egy alkalomra történő ingyenes átengedése en-

nek alapján nem alapozza meg az üzembentartói felelősséget, míg például egy cég által tartósan bérelt gépkocsi használata igen. Havasi Péter szerint is az új Ptk. fogalom meghatározása a tág értelmezés lehetőségével ‘befogadó’ jellegű, amely arra is lehetőséget ad, hogy egy-egy konkrét esetben egyidejűleg több üzembentartó felelősségét állapítsa meg a bíróság.¹² Változatlanul irányadó lesz tehát az a gyakorlatban kijegecesedett álláspont, hogy üzembentartónak minősül az is, aki az üzemet fenntartja és tartósan üzemelteti, illetőleg az, aki a veszélyforrást ellenőrzi, felügyeli, irányítja.

6.2. Fokozott veszéllyel járó tevékenység

A fokozott veszéllyel járó tevékenység körét az új Ptk. se határozza meg, a törvény változatlansága így továbbra is lehetőséget biztosít a bírói gyakorlat számára a jogfejlesztésre. Ebben a körben Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenység fogalmához tartozó kör a technika fejlődésével folyamatosan bővül, ezért a bíróságnak mindig egyedileg kell eldöntenie, hogy az adott ügyben vizsgált tevékenység fokozott veszéllyel jár-e (BH2002. 306.). A bíróság megállapította azt is, hogy fokozott veszéllyel jár az a tevékenység, amelynek a folytatása során fellépő, viszonylag csekély mértékű rendellenesség is súlyos kárral fenyegető veszélyhelyzetet alakíthat ki. Fokozottan veszélyes a tevékenység akkor is, ha folytatójának csekélyebb mértékű vétkessége súlyos kárveszéllyel fenyegető helyzetet teremt, továbbá ha egyszerre nagyobb számú személy életét, testi épségét, egészségét vagy vagyonát fenyegető kárveszélyt idéz elő (BDT2012. 2661.).

Az újabb keletű bírói határozatokban a veszélyes tevékenység mozzanatainak kiszélesítése, kiterjesztése érhető tetten. Így a bíróság a rádióhullámokkal irányított modellrepülő veszélyes jellegébe bevonta, azaz a működés ‘belső okának’ minősítette azt a frekvencia-interferencia jelenséget, amely a repülőmodell irányíthatatlanságát eredményezte, és ezzel a gép súlyos balesetet okozott (BDT2010. 2236.). Egy másik ügyben a bíróság rámutatott arra, hogy a városi tömegközlekedés – a közúti járművel történő utasszállítás – mint fokozott veszéllyel járó tevékenység körét nem lehet kizárólag a jármű üzemben tartására leszűkíteni, hanem e veszélyes üzemi tevékenységnek szükségszerű része az a környezet, amelyben a jármű közlekedik, így az utasok le- és felszállására szolgáló megállóhely is (BDT2010. 2357.), és azt is kimondta, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenység nemcsak magát a villamos szerelvény üzemeltetésével együtt járó tevékenységet, hanem azokat a forgalmi helyzeteket is magába foglalja, amelyekben a jármű a

---

¹² HAVASI Péter: [Ptk. Hatodik Könyv] Negyedik rész, XXVII. és XXVIII. Cím. In: WELLMANN i. m. (1. lj.) 468.

közlekedésben részt vesz (BDT2009. 2108.). A bíróság elvi élel mondta ki, hogy a veszélyes üzem fogalma nem szűkíthető le a fokozott veszéllyel járó tevékenység eszközére, a közúton haladó gépjármű esetén ebbe a körbe mind a személygépkocsi, mind az általa igénybe vett közút, mind pedig az adott időpontban fennálló közlekedési helyzet, szituáció is beletartozik (BDT2009. 1950.).

A fokozott veszéllyel járó tevékenységek körének bővülését mutatják továbbá a következő bírósági határozatok. Az EBH2001. 413. döntés szerint fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősül a termékfeldolgozás – így a szőlőcefre tárolása is –, ha annak során veszélyes és ártalmas anyagok keletkeznek. Veszélyes üzem a Mászóbirodalom falmászó fala, és fokozott veszéllyel járó tevékenység maga a mászás, így az annak során bekövetkezett baleset miatti kárfelelősség a két veszélyes üzem egymás irányában fennálló felelősségi szabálya alapján oldható meg. Veszélyes üzem továbbá az elektromos orvosi kés, ha a beteget alkoholos vegyszerrel fertőtlenítik (BH2005. 251.).

6.3. Károsulti közrehatás

Havasi az új Ptk.-hoz fűzött magyarázatában azt írja, hogy „[a] külső elháríthatatlan okok közül a károsult felróható közrehatása felelősségcsökkentő ok”.¹³ Ez az álláspont téves, és félrevezetheti a gyakorlatot. A Ptk. 6:535. § (1) bekezdése szerint a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül eső elháríthatatlan ok az üzembentartó felelősség alóli mentesüléséhez és nem kármegosztáshoz vezet. Ezzel szemben a károsulti közrehatás valóban külső, de elhárítható ok, amely szerint a veszélyes üzem által okozott kárt nem kell megtéríteni annyiban, amennyiben az a károsult felróható magatartásából származott. A kármegosztás tekintetében a bírói gyakorlatot a PK 38. számú állásfoglalás irányította. Eszerint a kármegosztásnál az üzem veszélyességét is figyelembe kell venni az üzembentartó terhére, amennyiben ez a veszélyes üzem károsodásában közrehatott. Az új Ptk. a szabályt pontosítja, és úgy rendelkezik, hogy a kármegosztásánál a tevékenység fokozottan veszélyes jellegét nemcsak a veszélyes üzem károsodása tekintetében, hanem mindkét irányban – vagyis a közreható károsult irányában is – az üzembentartó terhére figyelembe kell venni.

A kárfolyamatban a vétőképtelen személy elhárítható közrehatása vonatkozásában az új Ptk. a PK 39. számú állásfoglalást emeli be a törvény szabályai közé, és egyidejűleg újként kimondja, hogy az üzembentartó a vétőképtelen személy gondozójával szemben – a kármegosztás szabályainak figyelembevételével – megtérítési igényt érvényesíthet. Ha ugyanis a vétőképtelen személy elhárítható magatartása-

---

¹³ Uo., 469.

val a károkozásban közrehatott, az üzembentartót a vétőképtelen károsulttal szemben teljes felelősség terheli, hiszen a vétőképtelen magatartása nem lehet felróható. A Ptk. 6:544. § (2) bekezdése szerint a vétőképtelen helyett az felel, aki jogszabály alapján a vétőképtelen gondozójának minősül. A vétőképtelen magatartása tehát az érte felelős gondozó magatartásába számít be, mintegy betudódik. Ebben áll a vele szembeni megtérítési igény érvényesíthetőségének a jogalapja.

7. Felelősség más személy által okozott kárért

7.1. Jogi személy tagjának és vezető tisztségviselőjének a felelőssége

A jogi személyekre vonatkozó szabályoknak az új Ptk.-ba történő beillesztése miatt szükségessé vált a jogi személy tagja és a jogi személy vezető tisztségviselője által okozott károk megtérítésének újragondolása. Az új Ptk. elsősorban egységesítette az idevonatkozó szabályokat. Így kimondja, hogy a károsulttal szemben a munkáltató, illetve a jogi személy felel a munkáltató alkalmazottja, illetve a jogi személy tagja által e jogviszonyokkal összefüggésben harmadik személyeknek okozott károk megtérítéséért. Ez a jogi személyekre is vonatkozó szabály már megjelent a mértékadó bírói gyakorlatban. Így a bíróság kimondta, hogy ha a jogi személy tagja a jogi személy tevékenységi körében eljárva harmadik személynek vagyoni érdeksérelmet okoz, a polgári jogi felelősségi jogkövetkezmények a jogi személlyel szemben alkalmazhatók (BDT2008. 1802.). Vagyis a bíróság elvi iránymutatást adott arra nézve, hogy a jogi személy tagjának a tagsági viszonyával összefüggő magatartása a jogi személynek betudódik, illetve beszámít.

A jogi személy feladat- és hatáskörében, továbbá tevékenységi körében eljáró természetes személy (tag, alkalmazott, vezető tisztségviselő) magatartása tehát a jogi személy eljárásának minősül. Ez konkrét tényállás esetén például azt jelenti, hogy a végrehajtói iroda – mint jogi személy – tagjaként eljáró önálló bírósági végrehajtó magatartásáért a végrehajtói iroda köteles helytállni (BDT2008. 1746.). Természetesen ez vonatkozik minden más jogi személyre is. Így például a bíróság arra is rámutatott, hogy a bíró ítélkezési tevékenysége során elkövetett jogsértés esetén mind a kártérítési igényt, mind a személyiségi jogsértés objektív szankciói iránti keresetet a jogi személyiséggel rendelkező bírósággal szemben kell előterjeszteni (BDT2008. 1861.).

Az új Ptk. – ezt a jogfejlesztő bírói gyakorlatot is figyelembe véve – az alkalmazott károkozásával kapcsolatos szabályt kiterjeszti a jogi személy tagjának károkozására, alpmegoldásában érvényesítve a szigorú ‘elválasztás elvét’, amely szerint a jogi személy tagjának károkozó magatartása miatt magának a jogi személynek a tagtól elkülönült önálló felelőssége áll fenn. Vonatkozik ez a szabály a jogi személy vezető tisztségviselőjének deliktuális, tehát szerződésen kívüli károkozására is.

7.2. Az ‘áttörés’

A „társasági lepel átszúrásának”¹⁴ problematikája a hazai bírói gyakorlatban már 1999-ben jelentkezett. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a jogi személy tevékenységi körében eljáró taggal, tisztségviselővel szemben a polgári jogi kártérítési jogkövetkezmények – harmadik személyek részéről – közvetlenül és kivételesen érvényesíthetők akkor, amikor a tag, tisztségviselő magatartása bűncselekmény törvényi tényállását is megvalósítja, és a károkozás a jogi személyiséggel való visszaéléssel történt (BH1999. 456.). A következő lépésben a bíróság a „piramisjáték” szervezésére irányuló tevékenység esetén a jogi személy elkülönült felelősségének áttörését abban az esetben is érvényesítette, amely esetben a jogi személy tisztségviselőjének, tagjának a magatartása már nem minősült bűncselekménynek, de kifejezetten joggal való visszaélésnek volt tekinthető (BDT2002. 83.). A bíróság ítélete áttörte tehát a szigorú elválasztás elvét, vagyis a jogi személy lényegéhez tartozó elkülönült felelősséget nem érvényesítette, és a joggal való visszaélést megvalósító esetekben a jogi személy tagjának, illetve tisztségviselőjének – a jogi személlyel egyetemleges – közvetlen felelősségét állapította meg.

Az új Ptk. a bírói gyakorlatnak ezt a tendenciáját is figyelembe véve az áttörés szélesebb körű útját választotta annak kimondásával, hogy az alkalmazott és a tag egyetemlegesen felel a munkáltatóval, illetve a jogi személlyel, ha a kárt szándékosan okozta. Az új Ptk. tehát elhagyja a közvetlen felelősség megállapításának feltételül a jogi személyiséggel való visszaélés kritériumát, elsősorban azért, mert az alkalmazott, a tag szándékos károkozása szinte kivétel nélkül a joggal való visszaélés eszközével történik. Mindenesetre ennek a kondíciónak az elhagyásával a közvetlen felelősségi szabályt tovább szigorítja.

Ugyanennek a szigorodási tendenciának megfelelően mondja ki a törvény a vezető tisztségviselő harmadik személynek történő károkozásáért való közvetlen felelősségét – mégpedig a károkozás szándékosságától függetlenül –, amely esetben a vezető tisztségviselő felelőssége a jogi személlyel egyetemleges, tehát a károsult a vezető tisztségviselővel és a jogi személlyel szemben egyaránt jogosult igényt érvényesíteni. A szigorúbb szabályt a jogi személy vezető tisztségviselőjével szembeni szigorúbb elvárhatósági követelmények indokolják.

7.3. Felelősség más szerződés kötelezettjének károkozásáért

Abban a tényálláskörben, amelyben a megrendelő vállalkozója, alvállalkozója, fuvarozója stb. okoz harmadik személyeknek kárt, a Ptk.-nak a megbízotti felelős-

---

¹⁴ NOCHTA Tibor: *A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2005. 102–103.

ségre vonatkozó szabálya nem alkalmazható, mert a károkozó nem megbízotti minőségben, hanem más szerződési viszony alanyaként, kötelezettjeként okozza a szerződés teljesítése során a harmadik személynek a kárt. Ilyen esetekben a károsult – törvényi rendelkezés hiányában – nem tudja a kártérítési igényét az általa ismert személlyel, a szerződés jogosultjával szemben érvényesíteni, mert ő nem megbízó, ezért a Ptk. 6:542. § alkalmazhatósága nem jöhet szóba. Az új Ptk. a gyakorlatban egyre többször előforduló tényállásokra tekintettel rendelkezik a 6:543. §-ban arról, hogy ha valamely szerződés teljesítése során a szerződés kötelezettje harmadik személynek kárt okoz, a szerződés jogosultja tartozik e károkozásért felelősséggel mindaddig, amíg a károsult számára ismeretlen károkozó személyt meg nem nevezi.

8. Felelősség vétőképtelen személy károkozásáért

8.1. Vétőképtelenség

Az új Ptk. a bírói gyakorlatban tapasztalható terminológiai zavar elkerülése érdekében mindenekelőtt meghatározza a vétőképtelenség fogalmát. A vétőképtelenség terminológiája az ítélkezési gyakorlatban és az azt támogató jogtudományban jelent meg, ezt a fogalmat az 1959-es Ptk. nem használja. E Ptk. legutóbbi magyarázatát tartalmazó Osztovits András-féle kommentárban Fuglinszky Ádám helytállóan bírálja azt a jogalkalmazási gyakorlatot, amely általában 12 éves életkorban vonja meg a vétőképesség és a vétőképtelenség határát.¹⁵ A vétőképesség teljesen független a cselekvőképességtől, és az életkortól is csak konkrét tényállásokban tehető függővé. Márpedig a két jogi fogalom – főként az alsóbíróságok gyakorlatában – gyakran összemosódik.

A bíróság mértékadó, iránymutató döntése szerint minden esetben a bíróságnak kell a tényállást körültekintő tisztázásával megállapítania, hogy a károkozó a károkozás idejében a konkrét cselekményével vagy mulasztásával kapcsolatban rendelkezett-e belátási képességgel, képes volt-e felfogni magatartásának várható káros következményeit (BDT2003. 834.). Az új Ptk. ezért kimondja a 6:544. § (1) bekezdésében, hogy akinek belátási képessége oly mértékben korlátozott, hogy a károkozással kapcsolatos magatartása következményeit nem képes felmérni, az nem felel az általa okozott kárért. Eszerint vétőképtelen az a károkozó, aki a konkrét cselekvőségét tekintve nem rendelkezik olyan belátási képességgel, amelynek alapján tudatosan képes felmérni magatartásának károsító jogkövetkezményeit.

---

¹⁵ FUGLINSZKY Ádám: XXX. fejezet, A felelősség egyes esetei. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény magyarázata*, II. Budapest, OPTEN, 2011. 1336.

A vétőképtelenség terminus technikusának a törvényi meghatározásával az új Ptk. a konkrét, egyedi tényállás alanyi oldalának körültekintő vizsgálatára szorítja rá a gyakorlatot.

8.2. A gondozó

Gondozó az, akit jogszabály a vétőképtelen gondozójának minősít. Vagyis gondozó a vétőképtelen gyermek esetében a szülői felügyeletet gyakorló szülő, egyébként pedig a törvényes képviselő. A 6:544. § (2) bekezdése szerint gondozó az is, aki a vétőképtelen személy felügyeletét a károkozásokor ellátta. A szabályozásból az következik, hogy a vétőképtelennek a károkozásokor egyszerre lehet több gondozója, akik a vétőképtelen károkozásáért – a gondozói felelősség szabálya szerint – egyetemlegesen felelnek.

8.3. Felelősség a vétőképes kiskorú károkozásáért

A vétőképes kiskorú és a felügyeleti kötelezettségét felróhatóan megszegő gondozó egyetemleges felelőssége körében (6:547. §) az újabb bírói gyakorlat a gondozó nevelési-felügyeleti-gondozói kötelezettsége vonatkozásában az elvárhatóságot jelentősen szigorította. Így a bíróság megállapította, hogy a belátási képességgel rendelkező kiskorú felügyeletre köteles szülője nevelési és gondozói kötelezettségét felróhatóan megszegi, ha a kiskorú helyes irányú erkölcsi fejlődéséről nem gondoskodik. A szülőnek nevelési kötelezettsége körében a kiskorú gyermeknek át kell adnia az általános erkölcsi normákat, a kiskorú jellemét, értékrendjét és szokásait a társadalom által elfogadott erkölcsi kívánalmakkal összhangban kell alakítania (BDT2010. 2364.). A Ptk. kellően általános és absztrakt, rugalmas szabálya lehetőséget biztosít az ítélkezési gyakorlat számára, hogy ezen a területen az erkölcsi normákat mind szélesebb körben érvényesítse.

9. Felelősség közhatalom gyakorlásával okozott kárért

9.1. A közhatalom

Az új Ptk. a közhatalommal okozott kárért való felelősség szabályait a bírósági gyakorlatban kialakult elvekkel összhangban módosítja. Így beemeli a kódexbe a Legfelsőbb Bíróság PK 42. számú állásfoglalását, amely szerint államigazgatási – közigazgatási – jogkörben okozott kárnak csak a közhatalom gyakorlása során – tevékenységgel vagy mulasztással – történt károkozásokot lehet tekinteni. Konk-

rét ügyben a bíróság rámutatott: azt a kérdést, hogy közhatalmi tevékenységgel történt-e a károkozás, nem az eljáró szerv minősége, hanem minden esetben maga a konkrét tevékenység dönti el (BH2002. 12.; BDT2011. 2585.). Megszünteti továbbá az új Ptk. az azzal kapcsolatos bizonytalanságot, hogy a közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata előfeltétele-e a kártérítési igény előterjesztésének. Ha az okozott kár reparálására elvi lehetőség van az eljárásjogilag ugyan rendkívüli perorvoslatnak minősülő közigazgatás határozat bírósági felülvizsgálata útján, akkor teljesen logikus és racionális a kártérítési per előfeltételként e jogorvoslat igénybevételének a megkövetelése. Az új Ptk. rendelkezése folytán ezért a korábbi bírói gyakorlat (BH2005. 174.) meghaladottá vált.

9.2. Kirívóan súlyos jogértelmezési, jogalkalmazási hiba

Az új Ptk. nem vette ugyan fel szabályai közé a jogértelmezési, jogalkalmazási hibával kapcsolatban a bírói gyakorlat által kialakított „kirívóan súlyos hiányosság, hiba” terminológiáját, annak azonban továbbra is megfelelően irányítania kell a közigazgatási szervek munkáját.¹⁶ Ez a gyakorlat egyértelművé teszi, hogy mérlegelési jogkör gyakorlásával vagy hibás jogértelmezéssel okozott kár megtérítésének csak kivételesen, kirívóan okszerűtlen, illetve kirívóan súlyos esetekben lehet helye. A szabályt a bírói gyakorlat elvi és iránymutató határozatok útján alakította ki. A bíróság egyfelől kimondta, hogy a közigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősséget nem alapozza meg önmagában az a körülmény, hogy a közigazgatási perben a bíróság jogszabálysértőnek ítélte meg a közigazgatási szerv határozatát (BDT2007. 1709.). Vagyis a kárfelelősség megállapításához nem elegendő a közigazgatási szerv pusztá jogszabálysértése.

A jogalkalmazó szerv felelősségét csak a kirívóan súlyos jogalkalmazási és jogértelmezési tévedés alapozza meg. A jogalkalmazó szerv felelősség alóli mentesülését eredményezi tehát, ha az ügyben megállapított tényállásra az alkalmazandó jogszabály többféle értelmezésre ad lehetőséget (BDT2008. 1817.). Más aspektusból: a jogalkalmazó hatóságok munkájának jellegével általában együtt járó jogszabály-alkalmazási és értelmezési tévedések a felróhatóság körén kívül esnek, és csak a kirívóan súlyos tévedések alapozzák meg a jogalkalmazó szerv felelősségét (BDT2004. 1042.). A közigazgatási szerv kártérítési felelősségét viszont a kirívóan súlyos jogértelmezési tévedésen alapuló jogalkalmazási gyakorlatról adott tájékoztatás már megalapozza (BH2009. 325.). A bíróság számos esetben erőteljesen

---

¹⁶ LÁBADY Tamás: A közhatalmi jogkörben okozott kárfelelősség dogmatikai alapjai, különös tekintettel az új magyar Polgári törvénykönyv rendelkezéseire. *Ügyészek Lapja*, 2010, 35–40.

hangsúlyozza, hogy nem lehet szó a felróhatóság körén kívül eső téves jogalkalmazásról, ha a jogszabály rendelkezése teljesen és nyilvánvalóan egyértelmű, a ténymegállapítás és a döntés pedig nem mérlegelés eredménye (BH2001. 423.).

A Legfelsőbb Bíróság elvi határozattal mondta ki azt, hogy a kárfelelősség szempontjából kirívóan súlyos jogsértésnek minősül, ha a közigazgatási hatóság a bíróság hatályon kívül helyező ítéletében megfogalmazott egyértelmű utasításának a mellőzésével hozza meg határozatát (EBH2002. 749.). Ha a jogalkalmazó szerv a jogszabály egyértelmű, több értelmezési lehetőséget nem engedő rendelkezését hagyja figyelmen kívül, menthető jogalkalmazási tévedésről nem lehet szó (BDT2008. 1817.). Az új Ptk. lehetővé teszi ebben a körben a bírói gyakorlat további jogfejlesztését.

10. Összegzés

Az új Ptk. fentiekben kiemelt legfontosabb változtatásai bizonyára jelentősen módosítják majd a jövő bírói gyakorlatát. Az új rendelkezések mindenekelőtt legitimálják a jogalkalmazást ott, ahol a kialakult stabil bírói gyakorlat, az 'élő jog' a jogalkotás elébe ment, felismerve József Attila költői igazságát, hogy ti. „a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol”, de ahol az életviszonyok rendezése már túllépi a bírói jogfejlesztés terrénumát, és már törvényi szabályozást igényel. Másrészt az új szabályok alakítólag fognak hatni a jogviszonyok változásaira azokon a területeken, amelyeken a joggyakorlat nem tudott egynemű és kielégítő megoldásokat nyújtani az 1959-es Ptk. szabályai alapján. Az új rendelkezések alkalmazása körében a bíróságokra tehát nehéz, de roppant nemes feladatok várnak, amelyek alkalmazása során joggal számítanak az elmélet, a jogtudomány támogatására.

Az ‘önhiba’ mint kisodró körülmény a kártérítési obligációban

Grosschmid Béni és az új Polgári törvénykönyv az önhibáról

Grosschmid Béni, „a minden kérdést legtökéletesebben megoldó Mester”, ahogy tanítványai hirdették, a *praeceptor Hungariae*, Magyarország tanítómestere, ahogy e tanítványok közül a leghűségesebb, Szladits Károly nevezte őt kétkötetes monumentális tanulmánykötetében – amelyben a maga részletelemzéseivel egyedülállóan megalapozta a magyar kötelmi jogot és forradalmasította a magyar forgalmi jogi gondolkodást –, világossá tette, hogy vagyonszerzési és vagyonforgalmi jog nem létezhet vagyonvédelmi jog nélkül. A kártérítési obligáció legkülönfélébb kérdéseivel tanulmánykötetében, a *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* c. művében¹ 130 oldal terjedelemben foglalkozott, a szokásos töredezettségekkel, előre- és visszautalásokkal, lábjegyzetekkel és aljegyzetekkel, amelyek ezt a terjedelmet nem kis mértékben még növelik is.

A „Kártérítés” c. fejezet egyik alfejezete a „Részben önkozta kár”, amelyet az önhibára vonatkozó dogmatikai alaptételével indított. Eszerint, ha a kárvallottat a kárban túlnyomó hiba terheli, nincs helye kártérítésnek. Annak a kérdésnek eldöntése azonban, hogy a mindkét oldalon való hiba összetalálkozásánál a károsult-e a főhibás, *in concreto* bírói mérlegelés dolga. Ezért erre nézve is áll a tétel – mondja –, hogy „a kártérítési követelés mérlegének annyiféle a billenője, hogy a végegyensúly mindig az alkalmazástól függ”,² vagyis hogy a kártérítési jognak a tartalmát „nem annyira a jogalkotás, mint inkább a bírói felfogásban visszaverődő életnézetek adják meg”.³ Ezen életnézetek alapján pedig a „vétekarányos kárviselés elve felé [...] gravitál hazai joggyakorlatunk” – szögezi le.

Csak hogy – mutat rá aztán – a károsult vétkessége itt egyáltalában nem vétkesség voltaképpen, mert „[m]agamagának kárt okozni nem tiltja semmiféle emberi törvény”.⁴ Vagyis az öncselekmény, az önhiba – szerinte – nem kártérítési alap senki másra nézve, az voltaképpen csupán párja a *casus nocet domino* tételének.

---

¹ GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Budapest, Grill Károly, 1932.

² Uo., 679.

³ Uo., 680.

⁴ Uo., 698.

Hiszen ha valaki házába becsap a ménkű, vagy pedig ő azt maga gyújtotta fel, egyre megy, mert ugyebár kárnak kár az is, amiért nem felel senki. A dogma elvi tisztasága mellett a kártérítési obligációban a probléma mégis úgy merül fel, hogy a processzus a kártevő olyan magatartásával indul, amely nélkül a kár nem következett volna be, és ezzel ütközik a kárvallott közrehatása, amely lerontó *negatiója* a kártérítésnek, mert a kárviselést – legalább részben – a kárvallottra visszahárítja.

Az önhiba így önfelelősségi kártérítési alap, amely összeütközésbe kerül az idegen felelősségi alappal, azt – bizonyos részben – funkciójában meggátolja, paralizálja, abszorbeálja. Így érvényesül az a jogeszme, hogy „ki-ki maga lévén saját érdekkörének a leghivatottabb öre, ezért igazság, hogy az önhibájából származott kár reá magára háruljon vissza”.⁵ Az önhiba tehát az idegen felelősség alapját lerontó vagy mérséklő *contra causa*. Kártevő és kárvallott magatartásának azonban – szerinte – más a megítélési zsinórmértéke. A kártevőnél ugyanis azt nézzük, hogy idegen érdekkörrel szemben hogyan kell viselkednie, a kárvallottnál viszont azt, hogy saját érdekkörében hogyan kell az embernek forognia.

Ezeknek az egyfelől érdeksértési, másfelől érdekvédelmi pozícióknak a különbözősége a voltaképpen rugója az egész problémakör alapeszméjének. A napnál is világosabb ugyanakkor, hogy a kártérítési alap így összefolyó alkatelemeinek kérdésében, azaz abban, hogy melyikük a hibásabb a kettejük közül, „a törvényhozó nem tud megfelelő eligazítást adni, ez a feladat a jogalkalmazás terrénuma. A bírónak ilyenkor *ex bono et aequo*, az igazság, emberség – *sententia humanior* – szerint kell összemérnie a kétféle magatartást. Ehhez azonban Grosschmid később hozzáfűzi, hogy az önhiba mint ‘kisodró *causa*’ kárvallotti közrehatás esetén aligha lehet más, mint ‘kárfelezés’, mert más arány a kölcsönös hiba között komolyan alig lesz meghatározható. Ebben az összefüggésben idézi az osztrák polgári törvénykönyv 1304. §-át, amely szerint: „[h]a valamely károsításnál egyszersmind a károsított részéről is vétek fordul elő, akkor ezt a kárt a károsítóval aránylag szenved, és ha az arány meg nem határozható, azzal egyenlő részben.”⁶

E törvényszakasz tehát nemcsak fölhatalmazza a bírót kétséges esetekben az arányos, megosztott kárviselésre, hanem egyenesen előírja a megosztást, végső soron a felezést. Hazai törvényeinkben azonban – mutat rá arra – ennek az elvnek semmi nyoma nincs. Eltiltva sincs ugyan a bírói habozás – írja – az ilyen ‘salamoni ítélettől’, de magából ebből a fölhatalmazottság se következik. Márpedig – szerinte – az önhibás károsult nem felese a másiknak a hibában, hanem egyszerűen saját magának a megrontója. Ezért nyílt kérdés – fejezi be töprengéseit –, hogy nincs-e helye – s milyen arányban – a kármegosztásnak, amidőn a kár ki- és besodró veszélyekből egyaránt származik.

---

⁵ Uo., 698.

⁶ Uo., 707.

A részben önokozta kár grosschmid-i eszmefuttatásának glosszátora azonban már minden tekintetben eloszlatja a Mester kétségeit.⁷ A Magánjogi törvényjavaslat 1112. §-ának és a Bürgerliches Gesetzbuch 254. §-ának az idézésével indít, és rámutat arra, hogy ezek a rendelkezések már a bírói kötetlen mérlegelés körébe utalják annak a kérdésnek az eldöntését, hogy önhiba esetén van-e helye kármegosztásnak, s ha igen, az milyen arányban történjék, azaz milyen arányban veendő figyelembe a kártérítés mértékének megállapításánál a károsult hibája.

A glosszator sorra veszi a Curiának és a királyi ítélőtábláknak azokat a döntéseit, amelyek a kár megosztását mondták ki. Előbb felemlíti a Mester által is felhívott tényállásokat: amikor a sérült maga kezdeményezte a „pajzánkodó civakodást”; amikor a túlterhelés miatt beszakadt a padlás, mert a tulajdonos a hordképességre nem figyelmeztette a bérlőt; amikor az erdőben irtott fa az ott legelésző lovakra zuhant, mert gondatlanság volt felügyelet nélkül hagyni az állatokat, stb. Aztán azokat a legfrissebb eseteket gyűjti csokorba, amelyek már a *Fejezetek* megjelenése után foglalkoztatták a felsőbb bíróságokat: amikor a kárt a vízvezeték csőrepedése és a patkánylyukak együttesen okozták, melyeken keresztül a víz az épület belsejébe hatolt; amikor a sérült nem vetette alá magát a gyógyulását ígérő és nem különösebben veszélyes műtétnek; amikor a jogellenesen elbocsátott alkalmazott nem keresett magának másik munkát, stb.

Mostani jogalkalmazási gyakorlatunk szempontjából különösen jelentősek azok a tényállások, amelyekben az önhiba 'kisodró *causája*' a veszélyes üzemek teljes kárfelelősségét mérséklék. Ilyenek például, amikor a sértett két villamos közé lépve megijedt a csengetéstől, és zavarodottságában kiugrott az útestre a gépkocsi elé; amikor a vasúti közegek elnézték, hogy az utas részegen szállt fel a vonatra; amikor a sérült elháríthatatlannak minősülő hibás cselekménye úgy 'ütközött' a tárgyi felelősséggel tartozó kártevőjével, hogy annak cselekvése maga is hibás volt, mert gépkocsijával a szabálytalan oldalon haladt; vagy amikor a gyár nem látta el korláttal pincelejáróját, s ott az egyébként jogosulatlanul közlekedő kárvallott lezuhant, stb. Ezekben az esetekben összeütközik az önhiba a káradóst terhelő tárgyi felelősséggel mint kártérítési alappal, és azt – *contra causa* – részben lerontja. S bár a károsult vétkes közrehatásáról beszélünk, az valójában a glosszator szerint sem vétkesség, hisz magamagának kárt okozni nem tilos⁸ és nem vétkes magatartás, a vétkesség egyedül a kártevő magatartás és az önhiba relációjában válik azzá.

Grosschmid eszméjéből és a múlt gyakorlati eseteiből levonható tanulság egyfelől az, hogy a kártérítési processzusban az önhiba kezelése mai jogunkban is a bírói mérlegelés körében, a bírói felfogásban visszatükröződő életnézetek talaján

---

⁷ A Grosschmid-tanítványok által készített *Glosszában* a „Részben önokozta kár” c. kártérítési részt [III. fejezet, E) rész] Frigyes Béla írta. In: ALMÁSI Antal et al. (szerk.): *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötetmi jogunk köréből című művéhez*. Budapest, Grill Károly, 1932–1933. 305–316.

⁸ Uo., 310.

nyugszik. Másfelől látni kell, hogy az önhibával kapcsolatos mai bírói gyakorlat gyökerei a múlt Curiájának és királyi ítélőtábláinak döntéseibe kapaszkodnak, és a jogalkalmazás egy évszázad óta kontinuus akkor is, ha az elvnek az időközbeni kodifikáció már törvényi alapot is adott.

E törvényi alapot az új Ptk. Törvényjavaslat több vonatkozásban is tüzesbíti.⁹ Mindenekelőtt pontosítja az önhibás károsulti közrehatás tényálláskörét, amidőn tehát a kár a be- és kisodródó veszélyekből egyaránt származik, és kimondja, hogy kármegosztásnak nemcsak akkor van helye, ha a kárvallott kárenyhítési kötelezettségét elmulasztotta, hanem akkor is, ha a károsult maga is részt vett a károkozási folyamatban, vagyis, ha a kármeelőzési és kárelhárítási kötelezettségét megszegte.¹⁰ A kár megosztásánál pedig elsődlegesen a kártevő és a kárvallott felrőhatóságának arányát, aztán az okozatosság–közrehatás arányát rendeli vizsgálni, s ezek megállapíthatósága hiányában dönt úgy, hogy egyik a másiknak felese a hibában.¹¹ A törvényhozó e körben szembetűnően felülemelkedik Grosschmid dogmáján – tudniillik azon, hogy magamagának kárt okozni nem tiltja semmiféle törvény –, és a kárvallottat is a károkozóra szabott mércével méri, mert csak az az igazságos, hogy a károsult önhibájából származott kár – vétkessége vagy közrehatása esetén – reá magára visszahulljon. Az önhiba így mai jogunkban már az idegennek történő károkozás mércéje alá esik, azaz a bíró nem azt nézi, hogy a károsultnak mit kell tennie saját érdekkörében, hanem hogy mit az idegen érdekkörrel szemben.

Az előbbieken látható volt, hogy ezt az irányt, azaz a kárvallotti pozíció fiktív szemléletét a glossza korabeli felsőbírói gyakorlat már kialakította. Ezzel a dogmatikai áttöréssel azután a bírói gyakorlat már nemcsak azokat a tényállásokat tudja megfelelően kezelni, amelyekben a kárvallott a másik irányban egyidejűleg kártevő is (pl. amikor az egész üttestet kacskaringózza igénybe vevő kerékpáros az ütközéses gázolással az autóst is kárvallottá teszi), hanem azokat is, amelyekben az önhibás károsult egyszerűen csak saját magának megrontója (pl. mikor égő házát oltani se kísérli). Mert a ‘nagy öregnek’, a Mesternek abban azért kétségbevonhatatlanul igaza van, hogy azt a kérdést, hogy a kártevő vagy a kárvallott magatartásának a következménye-e a kár, illetőleg, hogy azt mennyiben lehet az egyik vagy a másik magatartás következményének tekinteni, s hogy milyen részesedésben, ezek mind olyan kérdések, amelyeknek sorsát *in concreto* csak a bírói mérlegelés döntheti el.

Az új Ptk. javaslata a veszélyes üzemi felelősség körében a károsulti közrehatás különös szabályairól is rendelkezik, és azokat a jogalkalmazási gyakorlattal rész-

---

⁹ T-7971. sz. törvényjavaslat a Polgári törvénykönyvről.

¹⁰ Törvényjavaslat, 6:520. § (1) bekezdés.

¹¹ Törvényjavaslat, 6:520. § (2) bekezdés.

ben összhangban, részben annak orientálására határozza meg. Egyértelművé teszi azt, hogy ha a károkozásban elhárítható és felróható magatartásával a károsult is közrehatott, a kármegosztásnál a tevékenység fokozottan veszélyes jellegét az üzembentartó terhére figyelembe kell venni.¹² Ez a szabály tehát gyakorlatilag kizárja a felezést, és azt a zsinórmértéket állítja a bíró elé, hogy a kármegosztást a veszélyes üzemre terhesebben határozza meg. Éspedig kölcsönös kár esetén – a Legfelsőbb Bíróság nem egészen egyértelmű kollégiumi állásfoglalásán felül-emelkedve – mindkét irányban. A szabály nyilvánvaló logikája az, hogy a két különböző felelősségi szint, a szubjektív és objektív felelősség összetalálkozásánál a veszélyes üzem – ha már nem tud a felelősségből kilábalni – a kármegosztásnál viselje üzeme veszélyességének többletterhét.

A grosschmidi eszmefuttatásban külön vizsgálat tárgyát képezi az önhibás károsultak alanyi köre, vagyis azoknak az eseteknek az elemzése, amelyekben magának a károsultnak róható fel más személy hibája. A dilemma itt az, hogy mely személyeknek lehet a károkozásban közreható magatartását a károsultba „betudni”. Ebbe a tárgykörbe tartoznak azok az esetek, amelyekben az önhibás károsult a veszélyes üzem áldozatává válik, és halála folytán az ügy tényleges károsultjai családtagjai lesznek. Az önhibás áldozatnak a kéresterben való felróható közrehatását a bírói gyakorlat eleddig következetesen „betudta” az elhunyt hozzátartozóinak kárigényébe, és a kártérítés összegét – a hozzátartozók vonatkozásában – a mérlegeléssel megállapított hibás közrehatás arányában csökkentette.

De csak eleddig. Mert a Fővárosi Ítéletábrla legutóbbi döntéseiben 180 fokot fordított ezen az egységes gyakorlaton, és kimondta, hogy „[a] balesetet szenvedett hozzátartozó halála miatt keletkezett kárigényt a hozzátartozók saját jogukon, önállóan érvényesíthetik. Ilyen igény elbírálásakor a balesetet szenvedett személy felróható közrehatása a hozzátartozók terhére nem értékelhető, kármegosztás alkalmazására nincs jogi lehetőség.”¹³ Az ítélet indokolása szerint a felperesek kárai egy önálló és egymástól elkülönülő deliktuális jogviszonyban merülnek fel, amelynek alanyai a felperesek és a veszélyes üzem üzembentartója. A felperesek saját kárkövetelésüket tehát saját jogukon, a közúti balesetben elhunyt önhiba és a kéresterben közreható hozzátartozójuk magatartásától függetlenül, önállóan jogosultak érvényesíteni. A felperesek a saját káraik bekövetkeztében semmilyen módon nem hatottak közre. A balesetben meghalt hozzátartozó felróható közrehatása pedig nem értékelhető a felperesek terhére, és a felperesekkel szemben nem teszi lehetővé a kármegosztást.

Ez az újfajta látásmód más bíróságon is előtérbe került. A Pécsi Törvényszék (Megyei Bíróság) 3. Pf. 21. 209/2009. sz. ítéletében az üzem kazánházában enge-

¹² Törvényjavaslat, 6:532. § (1) bekezdés.

¹³ BDT 5/2012. 96. sz.

dély nélkül éjszakázó és ott szén-monoxid-mérgezésben meghalt kárvallott hozzátartozóinak kárigénye tekintetében kimondta, hogy a felperesek mint hozzátartozók a kár bekövetkeztében felróhatóan közreható károsultaknak nem tekinthetők, terhükre elhalálozott hozzátartozójuk szabályszegő, felróható közreható magatartása nem értékelhető, így kármegosztás alkalmazásának nincs helye. A Legfelsőbb Bíróság azután felülvizsgálati határozatában a megyei bíróságnak ezt az álláspontját elfogadhatatlannak ítélte, és megállapította, hogy téves a jogerős ítélet abban, hogy a felperesek terhére a közrehatást a kárfolyamatban értékelhető szempontként nem vette figyelembe.¹⁴ Mert igaz ugyan, hogy a felpereseknek a káresetben való tevőleges, közreható magatartása nem értelmezhető, azonban az már nem igaz, hogy az elhunyt hozzátartozó közrehatását a felperesek kártérítési igényénél nem lehet értékelni. Az elvesztett hozzátartozó önhibáját ugyanis a felperesek igényébe „be kell tudni”, és annak következményeit a felperesek terhére kell értékelni.

A dilemma azonban a legfőbb bírói fórumnak ezzel az álláspontjával aligha kerül nyugvópontra. Különösen azért nem, mert a Kúria kártérítési tanácsának elnöki székét – a tanácselnök nyugdíjazása folytán – az ítélőtáblának az a tanácselnöke veszi át, akinek az elnöklete alatt az ellenkező tartalmú felsőbbbírói álláspont megfogalmazódott. A probléma pedig már önmagában annál a ténynél fogva is fokozott figyelmet érdemel, hogy a közlekedés veszteséglistája évről évre változatlanul emelkedő tendenciát mutat, és a hasonló tényálláskörű kárperek országosan már-már tömegessé válnak.

Grosschmid, akit tanítványai a „minden kérdést a legtökéletesebben megoldó Mester” dicsőréttel tüntettek ki, a *Fejezeteknek* ebben a fejezetében – hacsak marginálisan is – ezzel a kérdéssel is foglalkozik. Az esetet „önhibaátvitelnek” mondja, és a „másra való visszaháruló felelősségként” elemzi.¹⁵ Példája szerint – amely esetünknek analóg értelmet ad –, ha a hajó-összeütközésben az elsüllyedt hajó vezetője is hibás, azaz közreható, az elsüllyedést okozó kártevőt ez a kárban való részesség a rakománytulajdonossal és az utasokkal szemben – a közrehatás mértékében – a felelősség alól éppúgy kimenti, miként a főkárvallott hajótulajdonossal szemben. Az önhibás hajótulajdonos mint főkárosult önhibája az ő jogán hajózó harmadik személy károsultaknak betudódik. Álláspontját még pregnánsabban fejezi ki – a felvázolt dilemmánkat egy az egyben fedő – következő megállapítása: „A megöltnek saját hibája – vonatkozással a hátramaradottak kártérítési igényére – egyáltalán annyi, mint ezeknek saját hibájok.”¹⁶

A magunk részéről ezzel az állásponttal értünk egyet, amely szinkronban van a Kúria (korábban Legfelsőbb Bíróság) nézetével is. Grosschmid nyomatékosan mu-

¹⁴ Pfv. III. 22053/2010/5. sz.

¹⁵ GROSSCHMID i. m. (1. lj.) 705.

¹⁶ Uo., 706.

tat rá arra, hogy a károkozó joghelyzetét a kárvallotti érdekek előtte rejtett átrétegződése nem teheti kedvezőtlenebbé.¹⁷ A kártevő a terhére eső káreset következményeit annyiban köteles viselni, amennyiben annak okozója. A károkozása pedig annyival kevesebb, amennyivel a kárfolyamatban az elvesztett hozzátartozó részt vett. Ez a rész, azaz az önhiba pedig a hátramaradottak kártérítési igényébe betudódik, és igényüket ennyiben mérsékli.

A felelősség betudásának másik tényálláseleme az új Ptk. tervezetében a vétőképtelen elhárítható közrehatása a veszélyes üzem károkozásában, amely – a közrehatás felróhatóságának hiányában – az üzembentartó teljes felelősségét váltja ki. Ebben az összefüggésben felmerült olyan jogirodalmi, tudományos nézet, hogy a vétőképtelen gondozója az üzembentartóval egyetemlegesen felel a vétőképtelen kárért. Ez az álláspont azonban alighanem a törvényi rendelkezés félreértésén alapszik. A főszabály szerint ugyanis a felelősségre nem vonható vétőképtelen helyett gondozója felel, hacsak a felelősség alól nem menti ki magát. A helyettesítés elvénél fogva gondozói magatartása a vétőképtelenébe betudódik. Azaz itt is érvényesül a grosschmidi önhibaátvitel. Az üzembentartónak tehát megtérítési igénye keletkezik a gondozóval szemben olyan kárhányad erejéig, ameddig az önhibaátvitel ezt igazolja.

---

¹⁷ Uo., 705.

Az elévülés és az új kártérítési igény keletkezésének kérdése a felelősségi jogban

1. Problémafelvetés

A Pécsi Ítéltábla Pf. I. 20 045/2008/4. számú ítéletével elbíralt kártérítési/kártalanítási per tényállása szerint a felperes 1988-ban nőgyógyászati műtete során vértranszfúziót kapott, amelytől hepatitis C-vírussal fertőződött. Fertőzöttségét 2001-ben állapították meg, amely miatt 2002. július 9-én a Pesti Központi Kerületi Bíróságon kártérítési pert is indított az alperes ellen, ebben a perben azonban érdemi döntés nem született. A fertőzöttség megállapításától kezdődően a felperest különféle szteroidokkal kezelték, amely kezelésnek súlyos mellékhatásai (diabetes mellitus, különféle bőrproblémák) következtek be. A felperes tüneti állapota 2006 tavaszáig lényegesen javult, 2006 áprilisában történt vizsgálata során azonban laboreredményei fokozott májkárosodást mutattak ki, majd a május 11-én elvégzett vizsgálat a vírusfertőzés okán a májbetegség végstádiumát igazolta. Ekkor tájékoztatták a felperest arról, hogy a túlélésre egyedül a máj transzplantációja ad esélyt. A másodfokú ítélet meghozatalakor a felperes a májtranszplantációs várakozási lista ötödik helyén volt.

A felperes kártalanítási igényével szemben az alperes – egyebek között – elévülésre hivatkozott. Az Ítéltábla az elévülés kérdésével, nyugvásával kapcsolatban kifejtette, hogy bár a felperes 2001. május 23-án tudomást szerzett a hepatitis C-vírusfertőzöttségéről, azonban csak 2006 májusában jutott hozzá azoknak az információknak a teljes köréhez, amelyekre az igényének érvényesítéséhez szüksége volt. Az elévülés nyugvása tehát ekkor szűnt meg, és ettől az időponttól számítottan a felperes követelését időben érvényesítette. Másodlagosan arra is utalt az Ítéltábla, hogy a felperes követelésének elévülése akkor sem következett volna be, ha az elévülés nyugvásának megszűnését nem a 2006. május 11-i orvosi tájékoztatáshoz képest kellene megállapítani. Álláspontja szerint a kárbehatás ideje ugyan a transzfúzió időpontja volt, de mert 2006-ban a felperes állapotrosszabbodása olyan súlyúvá, olyan jelentős mértékűvé vált, hogy az már önálló kártalanítási igényként is megáll, így az az új kártalanítási igényt is megalapozza, amelynek az elévülése csak ekkor kezdődik el.

Az alperes felülvizsgálati kérelme folytán a Legfelsőbb Bíróság Pfv. III. 21 330/2008/4. számú ítéletével a felülvizsgálati eljárásban a jogerős ítéletet hatályában fenntartotta, megállapítása szerint azonban a jogerős ítélet kiegészítő indoko-

lása szükségtelen, mert az Ítélet tábla helyesen jutott arra a következtetésre, hogy az elévülés nyugvása 2006 májusában szűnt meg, hiszen a felperes ekkor jutott annak az információnak a birtokába, amely májbetegségének végstádiumát jelentette.

A Pécsi Ítélet tábla Pf. I. 20 117/2008/9. számú hasonló tényállású ügyében a felperes az 1985. június 27-én végrehajtott lépeltávolítási műtét során kapott vértranszfúziót, és ugyancsak hepatitis C-vírussal fertőződött. Fertőzöttségét 2005. augusztus 4-én, tehát 20 év elteltével mutatta ki egy vérvizsgálat. Mivel a Magyar Állammal szemben keresetét – az eredeti beavatkozást végző egészségügyi intézménnyel szembeni perben – csak 2007. október 3-án terjesztette elő, az elsőfokú bíróság az alperes elévülési kifogásának helyt adott. Az Ítélet tábla közbenső ítéletével a kereset jogalapját alaposnak találta, megállapítva azt, hogy a felperes a perben 2007 augusztusában érkezett igazságügyi orvosszakértői véleményből szerzett teljes körű tudomást arról, hogy egészségkárosodásáért a Magyar Állam tartozik kártalanítási kötelezettséggel, mert fertőzöttségét a lépeltávolító műtét során szervezetébe juttatott fertőzött vér okozta. Így követelése nem évült el. Az alperes felülvizsgálati kérelme folytán a Legfelsőbb Bíróság Pfv. III. 21 316/2008/5. számú közbenső ítéletével a jogerős közbenső ítéletet hatályában fenntartotta, lényegében az abban kifejtett indokokra hivatkozással.

Az elemzett ügyek újra reflektorfénybe állítják azt a bírói gyakorlatban egyébként már korábban is felmerült kérdést, hogy azokban a kártérítési perekben, amelyek tényállása szerint a károkozás – vagyis a kárbehatás – és a kár bekövetkezése, azaz a károk manifesztálódása között hosszabb idő telik el, az elévülés szempontjából melyik időpontot kell figyelembe venni. Ezzel összefüggésben pedig a további kérdés az, hogy ha a károsult állapotrosszabbodása a károsodási folyamaton belül olyan rendkívüli súlyúvá, olyan jelentős mértékűvé fokozódik, hogy az már önálló kártérítési/kártalanítási igényként is megállna, e tekintetben új igény keletkezik-e, amelyet az elévülés szempontjából teljesen önállóan kell elbírálni.

2. Külföldi kitekintés

Ismereteim szerint a felvetett kérdéskörben Nyugat-Európában az első nagy horderejű kártérítési ügycsoport a *Contergan*-ügy volt, amellyel kapcsolatban a kártérítési perek két hullámban foglalkoztatták a bíróságokat. A *Contergan*-sokk, „Schicksalhaftes Paradigma der Embryonalschäden der Contergan-Fall”¹ a múlt

---

¹ Vö. Eike von HIPPEL: Schadensersatzklagen gegen deutsche Produzenten in den Vereinigten Staaten. *Außenwirtschaftsdienst des Betriebs-Berater* (1976); továbbá Hans-Viggo HÜLSEN: Ist der von der EG-Kommission vorgeschlagene Form der Strikten Produzentenhaftung eine gute Lösung? *Recht der internationalen Wirtschaft* (1977).

század 50–60-as éveiben indult – első ütemében – Németországban (kisebb részben Franciaországban és Svájcban). A Contergan egy német gyógyszergyár által piacra dobott idegnyugtató volt, amelynek alkalmasságát nem próbálták ki a graviditással összefüggésben, és csak a szülések után derült ki, hogy teratológiai, magzatfejlődési rendellenességet okozott, és a magzatok torz fejlődéséhez vezetett (az egyébként szellemileg semmiben nem károsodott magzatok végtag nélkül, a páros végtagból eggyel, vagy különböző méretűekkel, egy füllel stb. jöttek a világra). Az első perhullám – ún. *wrongful life* keresetek – a magzatok megszületése után zajlott le, míg a második a Contergan-károsultak nagykorúvá válásakor – a 70-es évek végén, 80-as évek elején –, amikor az elhelyezkedési akadályok, a keresetképtelenségek és az ezekkel összefüggő mentális problémák miatti *Schmerzensgeld* képezték a keresetek tárgyát. A bíróságok ez utóbbi követeléseket teljesen önálló igényként kezelték, és ebben a második perhullámban is marasztaló ítéletek születtek.

Azonos – bár kisebb méretű – gyógyszerdrámák és azokhoz kapcsolódó megkettőződött perhullámok zajlottak le az Egyesült Királyságban a Thalidomide,² valamint Japánban az SMON gyógyszerkáraival kapcsolatban,³ amely gyógyszerek a Conterganhoz hasonló vegyi összetételű gyógyszerek voltak.

Amerika ‘katasztrófatörténelmébe’ is benyomult a 60-as években egy gyógyszerügy – az ún. *DES-cases* –, amely a graviditás ideje alatt DES-sel kezelt több százezer várandós nő leánygyermekéi között szedte az áldozatait.⁴ A DES (Diethylstilbestrol) egy ösztrogént erősítő preparátum, amely a kezelt anyák leányutódainak adenocarcinomás megbetegedéséhez vezetett.⁵ E kártérítési perek tényállása szerint a DES-sel kezelt anyák leánygyermekénél a pubertáskorban manifesztálódott rosszindulatú daganatos megbetegedés, amely ügyekben a primer daganat „sokszor teljes kipakolással járó” eltávolítása után – évekkel később – gyakran újabb perindításokhoz vezetett, amikor a daganat metasztázisa folytán a betegek várható közeli halála vált nyilvánvalóvá.

---

² Vö. Gordon CORNISH: *Personal Injuries: Some Recent Developments in English Law. Versicherungsjubiläumsausgabe* (1985).

³ Zentaro KITAGAWA: *The Perspective from Japan*. First World Congress on Product Liability. London, 1977. 241.

⁴ Vö. *Wrongful Birth: Action Involving a Deformed Child*. *Washington Law Review* (1980); Sabine ASTHEIMER: *Beweislastregelung in den US-amerikanischen DES-Fällen*. *Produkthaftpflicht International* (1984); Naomi SHEINER: *DES and a Proposed Theory of Enterprise Liability*. *Fordham Law Review* (1978).

⁵ 1986-ban indult az első, ún. harmadik generációs DNS-károsult pere New York államban. A pubertáskorban petefészekrákban szenvedő felperes nagyanyja – a felperes anyjával való graviditása idején – szedett DES-hormont. Michigan állam egyeteme – állatkísérletek alapján – 1987-ben hozta nyilvánosságra azt a kutatási eredményt, amely szerint a rákkockázat még a harmadik generációban is okozhat a leányutódoknál daganatos megbetegedést. Vö. *Produkthaftpflicht International* (1987) 6.

A valóban katasztrófa méretűvé terebélyesedett azbesztkárügy színtere első ütemben ugyancsak Amerika volt,⁶ de Európában is óriási kártérítési perek tárgya lett. Az azbeszt mint fonalas, rostos szilikát tartalmú ásvány, elsősorban hőszigetelő funkciójánál fogva került tömeges felhasználásra. Mintegy 70%-a azbesztcement (tehát por) formájában volt kibányászható és megmunkálható. A belélegzett azbesztpor a tüdőben lerakódva háromféle megbetegedés forrása: *asbestosis*, tüdődaganat és *mesothelioma*, amelyek közül az utóbbiak az *asbestosissal* együtt manifesztálódnak. Az *asbestosis* porártalom, amelyet az orvostudomány és az üzemegeészségügy a múlt század 40-es éveitől kezdve ismert és regisztrált.⁷ A pulmonális daganatos megbetegedések, továbbá a mesothelioma – a hosszú lappangási időre tekintettel – azonban csak a 60–70-es évektől kezdődően voltak az azbesztpor belégzésére egyértelműen visszavezethetők, amikor elektronmikroszkopikus vizsgálattal kétségbevonhatatlanul diagnosztizálták, hogy a daganatos megbetegedést az azbesztpor karcinogén hatása okozta.

Amerikában az azbeszt óriási méretű ipari felhasználása a második világháború idején a hadiiparban kezdődött, majd folytatódott a koreai és vietnami háború alatt, amikor a hadi járműveket (tengeri, légi, szárazföldi hadi eszközöket egyaránt) azbeszttel szigetelték. Az 50-es évektől kezdődően pedig az építőipar lett az azbeszt nagyfelhasználója, itt ugyanis a légkondicionálás miatt az épületeket szigetelték azbeszttel.

Az azbeszt mint tömegkár számos vonatkozásban megváltoztatta a kártérítési és felelősségi jogot.⁸ Az első, a szakirodalomban is agyoncitált ügy Claude J. Tomplait ügye volt,⁹ aki a 40-es évektől több mint egy évtizeden át egy azbeszt szigetelőanyagot gyártó vállalkozásnál dolgozott. 1961-ben diagnosztizált 40%-os porártalommal kapcsolatos, továbbá tüdődaganatos megbetegedésével volt munkáltatójával szemben kártérítési igényt érvényesített. Az asbestosis foglalkozási

---

⁶ A tengerentúlon az ezredfordulóra 265 ezerre nőtt a különböző azbesztártalmakban megbetegedettek, illetőleg meghaltak száma. Vö. prognózisát Lane YOUNG: *Asbestos Settlement: Compensation Disputed*. *Journal of Commerce*, 1984. április 25., 25.

⁷ Figyelemre méltó, hogy hazánkban a porártalommal kapcsolatos orvosi kutatás már viszonylag korán meglehetősen fejlett volt. Nusser (Lábady) Antal – aki az édesapám – már 1944-ben magántanári habilitációs munkájában kimutatta, hogy a porbelégzés által fellépő tüdőfibrózisoknál a szilikátok is szerepet játszanak, amelynek kórképét szilikatózissnak nevezte. Vö. NUSSER Antal: *A szilikózis*. Budapest, 1944. 17–18.

⁸ Vö. 5. l.j.; Malcolm B. ROSOW: *Current Developments in Asbestos Litigation*. London, Insurance Institute of London, 1983; J. FABRE: *Suicide et antidotes*. *Argus International* 48; Jon HANSON: *Products Liability Law: Growth and Development*. Budapest, AIDA VII, 1986; Richard A. EPSTEIN: *The Legal and Insurance Dynamics of Mass Tort Litigation*. Palo Alto, Stanford University, 1983. 40.

⁹ Vö.: *Tomplait v. Johns-Manville Products Corp.* 685. F2d 624 (5th Civ. 1966); lásd továbbá Peter DALITZ: *Das Supersystem. Das amerikanische Haftungs- und Justizsystem als Erfolgsmodell der Anspruchs-gesellschaft, I. Versicherungswirtschaft* (1988).

megbetegedése miatt munkáltatója terhére a bíróság a javára kártérítést állapított meg, a tüdődaganattal kapcsolatos kárigényét – tekintettel arra, hogy munkaviszonya fennállásakor az azbeszt rákkeltő hatása nem volt ismert – azonban elutasította. Ekkor fordult igényével – termékfelelősség jogcímén – Amerika egyik legnagyobb azbesztgyártó vállalata ellen, és nyert. Ez a ‘próbaper’ azután ‘perlavinák’ forrásává vált.

Az előterjesztésben felvetett problematika szempontjából az ‘azbesztdráma’ azért figyelemre méltó, mert ugyanaz a károk – ti. az azbesztpor belégzése – a különböző megbetegedésekre tekintettel különböző önálló kárigények jogalapját teremtette meg, a kárigények érvényesítése pedig nemcsak a kárbehatás megállapításától, hanem a személyi károk különféle tüneteinek a megjelenésétől kezdődően indult, akár ugyanazon károsultnál több ütemben is (tüdőfibráció – asbestosis –, primer daganat, metasztázis, végállapot).

A katasztrófa méretűnek értékelt kárügyek sorában Amerika kártörténelmében a következő két jelentősebb kárügy a *Dalkon Shield*, továbbá az *Agent Orange* kárügyek voltak. Az előbbi egy mechanikus fogamzásgátló – *Spirale, intrauterine device* – volt, amelynek gyulladáskeltő hatása miatt több 100 ezer asszony súlyosan károsodott.¹⁰ A károsultak legtöbbször a terhesség teljes exstirpálására kerültek sor, de gyakran több ütemben. Az egyik petefészek kiirtása miatti lezárt kárügyet követően évek elteltével a másik petefészek és a méh eltávolítása miatt, a teljes meddővé válásra tekintettel újabb kárigények keletkeztek, ugyanarra a károkra visszavezetetten. A fogyasztóbarát amerikai bíróságok nem egy esetben ún. tömegkeresetek (*class action*) alapján marasztaltak.

A vietnami háborúban alkalmazott dioxan tartalmú lombtalanítószer, az *Agent Orange* drámai következményeként az amerikai légierőhöz tartozó és a szert használó katonák gyermekei fejlődési rendellenességgel születtek, amelyre tekintettel – a Pentagon kezdeti tagadása ellenére – a bíróságok marasztaló ítéleteket hoztak, és itt is több ütemben, a személyi károk különböző tüneteinek a kiütközéséhez, megjelenéséhez igazodóan.¹¹

A problematika körébe eső talán legdrámaibb kár csoport az AIDS, amelynek pandémiává, világjárvánnyá válása a 80-as évek kezdetén történt. Eredete homályos, legvalószínűbb forrása Közép-Afrika, ahonnan a kutatások szerint feltehetően vendégmunkások vitték Haitin keresztül az Egyesült Államokba, és innen jutott át Európába. Az AIDS szerzett immunelégtelenségi tünetcsoport, eredete a HIV-vírusfertőzés, amelynek kétféle támadási módja van: vagy az immunrendszert tá-

---

¹⁰ Vö. Richard ALLEN: Controlling the Growth of Punitive Damages to Products Liability Cases. *Journal of Air, Law and Commerce* (1986); továbbá *In re Northern District of California, Dalkon Shield IUD Products Liability Litigation* 693 F2d 847, 1982.

¹¹ Vö. Louis R. FRUMER: Some thoughts about the Agent Orange Settlement. *Produkthaftpflicht International* (1984).

madja meg, vagy – ritkábban – a központi idegrendszert, amelynek során a fertőzés a központi idegrendszer elgyengülésében manifesztálódik. A vírust az Egyesült Államokban derítették ki, és kezdetben kizárólag a férfi homoszexuálisok megbetegedéseként regisztrálták. Viszonylag rövid idő után kiderült, hogy a biszexuális férfiak a fertőzést átvitték a női nemre, amely tény a szakirodalomban többen is „a paradicsomi átok bosszújaként” aposztrofálnak, ti. Évának az ösbűnre történt csábítását a férfiak ezen az úton adták vissza a női nemnek.¹²

Az „AIDS, der böse Dämon” kezdetben nem is a vírus biológiai roncsoló hatása következményeként foglalkoztatta a bíróságokat, hanem az első perhullámot a fertőzöttek ‘marginalizálódása’, az AIDS stigmatizáló hatása váltotta ki, tehát a fertőzöttek diszkriminációjuk miatt indítottak kártérítési kereseteket (fertőzött tanárt bocsátottak el az iskolából a szülők kérésére, megfertőzött gyermeknek el kellett hagynia az iskolát, stb.). De perhullámot eredményezett az ‘AIDS-fóbia’ számos téves teszteredmény miatt is, mert az egészséges embereknek legalább egy fél évig abban a tudatban kellett élniük, hogy fertőzöttek.

A kártérítési igények keletkezése és a perismétlés szempontjából a fő probléma az, hogy a fertőzöttség megállapítása önmagában kártérítési igényt keletkeztet, azonban a betegség tüneteinek kialakulása, súlyosbodása, a végső, halálközeli stádium kialakulása csak évek, gyakran évtizedek elmúltával következik be (elenyésző százalékban még akkor sem), amely a fertőzöttség megállapításán túlmenően újabb kártérítési igény forrása. Ugyanaz a károsult tehát egyazon károk miatt több alkalommal is érvényesít kártérítési igényt a betegség előrehaladásának, kifejlődésének függvényében.

3. Hazai előzmények

A HIV-fertőzés, az AIDS-betegség a 90-es évek elején hazai bíróságainkat is nagy számban foglalkoztatta.¹³ E perek legtöbbszörében – bár nem kizárólagosan – a károsultak haemophiliás betegek voltak, illetőleg házastársaik vagy gyermekeik, akik rendszeresen vértranszfúzió útján kaptak vérkészítményt, és a külföldről beszerzett, még nem ellenőrzött vérkészítmények folytán, illetőleg házastársuk által

---

¹² Vö. Thomas BRANDES: AIDS: Test und Einwilligung. *Versicherungsrecht* (1981); továbbá Robert K. GLEESON: AIDS and Insurance USA. *AIDS Bulletin* 1, 2.; Douglas W. BARUCH: AIDS in the Courts: Tort Liability for the Sexual Transmission of Acquired Immunodeficiency Syndrome. *Tort and Insurance Law Journal* (1987); David P. BRIGHAM: You never told me... You never asked: Tort liability for the sexual transmission of AIDS. *Dickinson Law Review* (1986); hazai irodalmunkban pedig – ropant korszerűen – ZOLTÁN Ödön: Felelősségi kérdések az AIDS-szel kapcsolatban. *Magyar Jog*, 1987/6.

¹³ Pl. Fővárosi Bíróság I. P. 25 301/1991, I. P. 25 354/1991, I. P. 25 361/1991, I. P. 25 493/1991, Legfelsőbb Bíróság I. 20 244/1992, I. 20 381/1992, I. 20 824/1992.

szexuális úton, a gyermekek pedig vertikális úton váltak HIV-pozitívvá. Figyelemre méltó, hogy a bíróságok egyetlen perben sem kutatták és tették ítéletük tényálláselemévé a fertőzés/fertőzöttség beálltának lehetséges időpontját, az ítéleti tényállások kizárólag arról szólnak, hogy az Országos Haematológiai és Vértranszfúziós Intézet mikor állapította meg a fertőzöttséget. Ehhez képest van olyan tényállású ügy, amelyben a tájékoztatás csak a szülőknek szólt, akik fertőzött gyermeküknek a hírt csak évek eltelte után, rendszerint az első tünetek megjelenésekor adták tovább. Igaz, a Magyar állam alperes egyetlen perben sem hivatkozott elévülésre, így ezt a kérdést a bíróságok nem is vizsgálták, a kártalanítási igények elbírálása gyakorlatilag csak az összszerszerűsége korlátozódott. Tekintettel arra, hogy a hivatalos statisztika szerint hazánkban – ha nem is nagymértékben – az AIDS-megbetegedések száma nő, a hazai bírói gyakorlatnak is számolnia kell azokkal a jogalkalmazási problémákkal, amelyekkel a külföldi bíróságok már szembesültek.

A problémafelvetés szempontjából releváns következő hazai kártérítési ügycsoport a – tipikusan a bányászokat érintő – szilikózis. A szilikózis: tüdőfibráció, amelynek legfőbb jellegzetessége, hogy a betegséget a belélegzett és a tüdőben lerakódott, onnan kiszabadulni nem tudó pormennyiség önmagában progrediálja, akkor is, ha a beteg porbelégzése nem folytatódik-halmozódik. A porártalom már 20–30%-os munkaképesség-csökkenéseknél is jelentős légzési nehézségeket okoz, ez az állapot már feltétlenül a beteg napszínre helyezésével jár, amely keresetvesztést jelent, és már a nem vagyoni kártérítés iránti igényt is megalapozza. Tekintettel a betegség további ártalomnak kitettségtől független fokozódására, rosszabbodására, a betegség néhány év után teljes munkaképtelenséget eredményezhet, nem ritkán pulmonális daganat képződéséhez vezethet.¹⁴

E tényálláskörben a jogalkalmazási probléma nemcsak az, hogy a kárbehatás és a károsító eredmény egymástól időben sokszor hosszú évekre elválik, hanem az is, hogy a károsult jelentős állapotrosszabbodása eredményezhet-e önállóan is kártérítési igényt. Hasonló problémaként jelentkezett a hazai judikatúrában a radioaktív sugárzás, a radon. A pécsi uránbánya bezárása ellenére a kérdésnek aktualitást adhat nemcsak a hazai működő atomerőmű, de az a tény is, hogy a volt uránbánya területén élő, Pécs-környéki populációban a daganatos megbetegedések száma az országos átlagnál lényegesen magasabb.

A hazai urániumbányászok daganatos megbetegedéseiről, a bekövetkezett morbiditásokról és mortalitásokról 1983-ig adatok egyáltalában nem álltak rendelkezésre, figyelemmel a bánya hadiüzemi titkosságára. A jogalkotás 1983-ban oldotta fel az ionizáló sugárzások foglalkozási megbetegedést eredményező ‘kemény’ jelzőjét, amely időponttól kezdődően vált csak ismeretessé, hogy az alfa és béta lágy radioaktív sugárártalom nemcsak az állandó föld alatti munkát végző bányászok,

---

¹⁴ Lásd Baranya Megyei Bíróság I. Mf. 20 899/1997/3., I. Mf. 21 560/1999, I. Mf. 20 909/1999, Legfelsőbb Bíróság Mfv. I. 10 195/1998/2.

hanem az időszakonként leszálló műszakiak, bányamentők stb. között is szedte áldozatait. A radonsugárzással összefüggésben az üzem-egészségügyi orvostan kétféle daganattípust regisztrált: *carcinoma microcellulare*, amely egyértelműen sugárspecifikus, továbbá a *carcinoma planocellulare*, amely azonban már nem egy-ok-specifikus, de lehet sugáreredetű is.¹⁵

A mikrocelluláris daganatos megbetegedések rapid lefolyásúak, sok esetben a betegség diagnosztizálása már csak a boncoláskor történik. Az észleléskor a betegek tipikusan már inoperábilisak, kizárólag citosztatikumos vagy telekobalt sugárkezelésnek vethetők alá – tipikusan eredménytelenül. A planocelluláris megbetegedéseknél vetődik fel az ismételt kárigény, amikor a betegség diagnosztizálása, esetleg a primer daganat eltávolítása után – évekkal később – a szervezetben a daganat metasztázisa jelentkezik,¹⁶ és ez újabb kárigény forrásává válik.

4. „Hosszú farkú felelősség”

Az amerikai szakirodalomban *long-tail liability*nek, azaz ‘hosszú farkú felelősségnek’ nevezett,¹⁷ elemzett tényállásokörök közös tényálláseleme, hogy a kárbehatás és a káreredmény közé hosszabb idő, ún. *latenzperiode* ékelődik be. Ugyanakkor az esetek nagy számában a kárbehatás, a fertőzés időpontja, vagy folyamatos negatív hatások esetén a kártérítési igényt már elérő behatásnak az időpontja meg sem állapítható, ezért magának a kártérítési igénynek a keletkezése is vitás. A külföldi bíróságok gyakorlatában és a jogalkalmazási gyakorlatot megtámogató szakirodalomban a kártérítési igény keletkezése szempontjából – az ide integrált ügycsoportokban – különféle elméletek fogalmazódtak meg.

A ‘manifesztációs elmélet’ (*manifestation theory*) szerint a kárigény keletkezésének időpontja a betegség ‘kitörése’, amely lehet tényleges vagy eventuais tudomásszerzés a fertőzésről, a betegségről, és lehet annak orvosi diagnosztizálása is (*reasonable date of diagnosis*). Az elmélet gyengéje, hogy nem ad adekvát választ azokra az esetkörökre, amikor a fertőzés megállapítását követően a kór a szervezetben elhatalmasodik, és az újabb kártételekben manifesztálódik.¹⁸

¹⁵ Lásd Pécsi Munkaügyi Bíróság I. M. 206/1983, I. M. 726/1987, I. M. 733/1987, Baranya Megyei Bíróság I. Mf. 20 027/1988.

¹⁶ Ezekkel a kérdésekkel – a radonnal ugyan csak érintőlegesen – foglalkozott a Baranya Megyei Bíróság Polgári Kollégiuma 2000. november 17-i ülésén, ahol az elévüléssel és az új igény érvényesítésével kapcsolatban kollégiumi véleményt is elfogadott.

¹⁷ Guido CALABRESI: *Common Law for the Age of Statutes*. Cambridge, Harvard University Press, 1982. 95–96.; továbbá EPSTEIN i. m. (8. lj.).

¹⁸ The fairness and constitutionality of statutes of limitations for toxic tort suits. *Harvard Law Review* (1983) – a szabályt *discovery rule*-nak nevezi.

Az ‘aktuális károsodási elmélet’ (*actual injury theory*) szerint a kártérítési igény akkor keletkezik, amikor a behatás, a fertőzés már olyan intenzívvé vált, hogy az a folyamat visszafordítását, a rosszabbodás megállítását elkerülhetetlenné tette.¹⁹ Ennek az álláspontnak a gyengéje, hogy voltaképpen egyetlen kárigényként a betegség kifejlődését ismeri el, holott az esetek nagy számában (hepatitis C, HIV-fertőzés, sugárártalom stb.) a fertőzöttség megállapítása – függetlenül a betegség kifejlődésétől – a kártérítési igényt már önmagában megalapozza.

A jogalkalmazási gyakorlatban leggyakrabban felhasznált elmélet az ún. kombinációs, ‘folyamatos károsodási’ elmélet (*continuous injury theory*), amely szerint a legelső károsító hatástól a betegség manifesztálódásáig, a fertőzés megállapításától egészen a betegség végkifejletéig terjedő időben bármely stádium önálló kártérítési igényt alapozhat meg, amennyiben a betegség súlyosbodása, rosszabbodása a korábban elbírált kárigénynél nem került-kerülhetett számbavételre.²⁰

A különböző elméletek természetesen – az esetek sokszínűségére tekintettel – nem adnak kielégítő megoldást ahhoz, hogy a bíróságok következetes, koherens elvek szerint alakítsák ki e drámai tényálláskörökben ítélezési gyakorlatukat. Úgy tűnik, hogy a bíróságok alapvetően az áldozatokra vannak figyelemmel. E körben indokolt kiemelni, hogy az Európai Unió deliktuális felelősségi jogról szóló tervezete, a Study Group on a European Delictual Law mintaszabályzata az elévülésről és a kártérítési igény érvényesítésének időtényezőjéről egyáltalában nem rendelkezik,²¹ ezt a kérdést alapvetően az anyagi jog szférájából a nemzetállami szabályozások eljárásjogi szférájába helyezi át.

5. Összegezés

Álláspontom szerint azokban az egészségkárosodást eredményező tényálláskörökben, amelyekben a kárbehatás és a károsodás észlelése időben elválik, a kártérítés esedékessége – és ezzel az igény elévülése – akkor kezdődik, amikor a károsult teljes körű orvosi információt szerzett arról, hogy egészségkárosodása milyen és mikori kárbehatás, kár-ok következménye, és károsodásáért ki a felelős. Ha az egészségkárosult állapotrosszabbodása idővel ugyanarra a kár-okra visszavezethe-

---

¹⁹ Vö. Rosow i. m. (8. lj.); továbbá: The fairness and constitutionality i. m. (18. lj.) és EPSTEIN i. m. (8. lj.).

²⁰ A szakirodalomban ezt a Keene-szabályként megjelenő elvet a *Keene Corp. v. Insurance Co. of North America* (667 F2d 1034 (DCCiv. 1981) ügyben mondta ki a bíróság.

²¹ Vö. Christian von BAR – Eric CLIVE – Hans SCHULTE-NÖLKE (szerk.): *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*. München, Sellier, 2009.

tően olyan súlyúvá válik, hogy az akár a vagyoni, akár a nem vagyoni károk tekintetében önálló kárkötelemként is megáll, az igényérvényesítés kezdő időpontját és az elévülést is ennek az állapotának orvosi diagnosztizálásától kell számítani.

A károsult rendkívüli állapotrosszabbodása önálló kártérítési igényt alapoz meg akkor is, ha jogerős bírósági ítélet korábban már ugyanezért a károkozásért a károkozót kártérítésben marasztalta, de ezt az állapotát a bíróság jogerős ítéletében – annak kialakulatlansága folytán – még nem értékelte. A tényazonosság hiánya miatt ilyenkor ítélt dolog nem áll fenn.

Felelősség a szerződésen kívül okozott károkért és a biztosítási szerződés az új Polgári törvénykönyvben

Vitaindító tézisek

Grosschmid Béni száz évvel ezelőtt megfogalmazott formulája: „a kártérítési jog alapvetően ma is a bírászkodás problémája”, napjainkban fokozott mértékben igaz, legalábbis az eltelt száz évben nem kisebbedett, sőt a törvényhozó problémájává is vált. A Ptk. kártérítési felelősségi joganyaga, a hézagait sok tekintetben kitöltő jogfejlesztő jogalkalmazás és annak elsősorban Eörsi Gyula nevével fémjelzett jogirodalmi megtámogatása – sőt alakulásának befolyásolása – a szocializmus viszonyai között évtizedeken át alkalmasnak bizonyult a kártérítési jogviszonyok rendezésére. Noha a fejlettebb nyugat-európai és tengerentúli jogi kultúrákban – és a hazai haladó civilisztikai gondolkodásban is – megjelentek apokaliptikus jóslatok a polgári jogi felelősség végjátékáról, hanyatlásáról, haláláról, továbbá arról, hogy az individuális felelősség egyre inkább a magánszemélyek közötti károkozások rezervátumaiba szorul vissza, a bíróságokat próbára tevő felelősségjogi, kártérítési, kárelosztási problémákat Magyarországon csak a '80-as évektől kezdődően hozták felszínre a világban lejátszódó változások. Az 1989–90-es fordulattal pedig egyfelől lelepleződtek a már látens módon meglevő további problémák, másfelől megsokasodtak a nehézségek.

A rendszerváltás után a törvényhozó ‘turbó’ iramban kezdett a kódexen kívül újabb és újabb felelősségi és kötelező felelősségbiztosítási tényállásokat ‘gyártani’, az Alkotmánybíróság a Polgári törvénykönyv (Ptk.) deliktuális jogot szabályozó fejezeteinek több rendelkezését megsemmisítette. A piacgazdaság beindulásával napvilágra kerültek a kontraktuális és deliktuális felelősség összefüggésében a kódex eredetileg is meglevő gyengéi és anomáliái, előzönlötték a bíróságokat a biztosítási jogviszonyokkal, az állam kárfelelősségével – különösen a bíróságok károkozásaival – kapcsolatos perek. Rendkívüli mértékben megélnékültek a nem vagyoni kártérítés iránti jogviták, újabbnál újabb jogalapi kérdések kezdtek/kezdik ki a bíróságok hagyományos felelősségjogi gondolkodását, mint amilyenek pl. a jogi személy tagjának, képviselőjének „bűncselekménnyel okozott károkért való közvetlen felelőssége” vagy az állam jogalkotással kapcsolatos kártérítési felelősségének a problémája.

Mindezeket a kérdéseket körültekintően megvizsgálva és mérlegelve, felhasználva a felelősségjog és a biztosítási jog témakörében folytatott hazai és nemzetközi elméleti kutatások eredményét, maradéktalanul hasznosítva a hazai bírói gya-

korlat jogfejlesztő munkáját, tekintetbe véve a deliktuális és biztosítási jog európai egységesítésére irányuló törekvéseket, a Polgári Jogi Kodifikációs Szerkesztőbizottság a kártérítési felelősségi jog és a biztosítási jog reformjának koncepcióját a következőkben fogalmazza meg és terjeszti a Kodifikációs Főbizottság elé.

1. A kártérítési felelősségi jog helye a kötelmi jogban, és belső tagolódása

1.1. A joganyag elhelyezése

Az egy kötelmi jogi könyvön belül a „Felelősség a szerződésen kívül okozott károkért” című rész az „Egyes szerződéstípusok” után, az „Egyéb kötelemfakasztó tényekről” szóló rész előtt nyerjen a kódexben elhelyezést. A hatályos Ptk.-ban a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség teljes joganyaga beékelődik a szerződések általános szabályai és az egyes szerződéstípusok szabályai közé, ezáltal a szerkezet megtöri a szerződésekre vonatkozó összefüggő és összetartozó normaanyag logikai rendszerét. A javaslat szerint a szerződések általános szabályai és a szerződéstípusok különös normái a kötelmi jogi könyvben egymást követően kapnak helyet, és e rendelkezések után, a könyv negyedik része tartalmazza a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség joganyagát.

1.2. A deliktuális jog belső tagolódása

Az új kódex kártérítési felelősségi jogról szóló részét indokolt általános és különös konstrukcióban felépíteni. Eszerint a rész általános fejezete tartalmazná a polgári jogi felelősség- és kártérítési jog ‘anyagját’, vagyis a felelősség általánosnak tekinthető alakzatát, a felelősségjog valamennyi általánosítható szabályát és feltételét, a felelősségi szankciókat, tehát a kártérítés módjára és mértékére vonatkozó rendelkezéseket. A rész különös fejezetében nyernének elhelyezést a speciális felelősségi és kártalanítási alakzatok és az azokra vonatkozó különös szabályok. A hatályos törvény a polgári jogi kártérítési felelősséget három fejezetben szabályozza. A XXIX. fejezet a deliktuális felelősség általános szabályairól szól, míg a XXXI. fejezet a felelősség módjára és a kártérítés mértékére vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. A két fejezet közé ékelődő XXX. fejezet a deliktuális felelősség speciális alakzatait, pontosabban azok egy részét foglalja magában.

A Ptk. XXIX. és XXXI. fejezeteinek szabályai koherens kapcsolatban állnak egymással – sőt, bizonyos tekintetben keverednek, mert pl. a 339. § (2) bekezdése a kártérítés mértékére vonatkozó norma, tehát nyilvánvalóan a XXXI. fejezetben

volna a helye. A fejezetek a jogellenes károkozásokért való felelősség általános, továbbá általában alkalmazandó szabályait tartalmazzák, és ezt a szerves összefüggést megtörik a veszélyes üzemi, az alkalmazotti, a megbízotti stb. felelősség különös szabályai – amelyek *lex specialis* szabályozást jelentenek –, vagyis a XXX. fejezet rendelkezései. Eörsi szerint az előbbi két fejezet a polgári jogi felelősség anyajogát foglalja magába, de ezeket az egymással szorosan összefüggő rendelkezéseket a gyakorlat is anyajogi jelleggel ruházta fel.

A Polgári törvénykönyv felelősségi jogának ez a felépítése szakított a hagyományokkal, mert az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) az általános szabályokat követően rendelkezett a különös felelősségi alakzatokról. Marton Géza törvénytervezete viszont, amely „Egy polgári törvénykönyv kártérítési fejezetéhez” készült – a jogi felelősség egységes rendszerére vonatkozó felfogását tükrözve –, egyetlen fejezetben foglalta össze a felelősségjog és a kártérítés egész szabályrendszerét. Mivel a polgári jogi felelősség a specifikus törvényi tényállások mellett nemcsak egy olyan általános generálklauzulával rendelkezik, amelynek alapján különös tényállás hiányában is lehet kártérítési igényt érvényesíteni, hanem a különböző tényállásokat összefogó általános elveket és rendelkezéseket is tartalmaz, indokolt az új kódex vonatkozó részében ezeket a szabályokat egy általános részt tartalmazó fejezetben, az egyes felelősségi alakzatokat pedig egy külön fejezetben összefoglalni.

2. A deliktuális felelősség általános szabályai

2.1. A károkozás általános tilalma

A törvény tiltja a károkozást. Minden károkozás jogellenes, kivéve ha a törvény ettől eltérően rendelkezik. A károkozás általános tilalmát, amelyet Eörsi némi ideológiai túlzással a burzsoá jogrendszerekkel szemben a szocialista jogrendszerek pozitívumaként fogalmazott meg, az európai jogirodalom a francia Code civil egyik legnagyobb vívmányának tekinti. Az elv hazai elméleti adaptálása ellenére a jogalkalmazási gyakorlatban nem talált egyértelmű befogadásra. Számos publikált bírósági ítélet bizonyítja, hogy a bíróságok az általános magánjogi deliktum elvét nem vették át, minden következetesség nélkül az ügyek nem kis részében megkövetelik a jogellenesség külön bizonyítását, vagyis a károkozó magatartás és valamely pozitív tételesjogi szabály kollízióját. Kérdés ezért, hogy a deliktuális felelősséget megalapozó jogellenességnek valamilyen speciális normaszegésben kell-e megnyilvánulnia, vagy a károkozás önmagában jogellenes, amely alól csak a károkozás megengedettsége a kivétel. Mivel a jogalkalmazási gyakorlat ebben a kérdésben nem egyértelmű, indokolt, hogy a kodifikáció során a törvényalkotó rendelkezzen az objektív jogellenességi kritériumról.

Megfogalmazódott ugyan olyan álláspont is, hogy a károkozás általános tilalmának az elve a modern piacgazdasági viszonyok között nem állja meg a helyét, mert a bíróságok a deliktualis felelősség körében összemossák a jogellenesség és a vétkesség kategóriáit, vagyis ha nincs speciális kötelezettség a felek között, akkor a magatartási norma tartalmát is az elvárhatóság alapján konkretizálják. A kártérítési felelősség általános szabályának objektív alapra helyezésével azonban ez a probléma megoldódik, egyébként is, a bírósági gyakorlat eseti hibái nem tekinthetők elegendő oknak egy alapvető magánjogi elv megváltoztatására. Ezért az új kódexben – a joggal való visszaélést tiltó rendelkezéshez hasonlóan – a károkozás általános tilalmára nézve kellene szabályt alkotni, vagyis arra, hogy minden károkozás jogellenes azzal, hogy a jogellenességet csak a károkozás törvényi megengedettsége zárja ki.

2.2. Objektív felelősségi alap

Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. A károkozó mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kár az adott helyzetben elháríthatatlan volt. Előjáróban le kell szögezni, hogy az előterjesztés nem kívánja szigorítani a polgári jogi kártérítési felelősség általános szabályát, pusztán kodifikálni – és ezáltal őszintébb törvényi alapokra helyezni – javasolja az állandó bírói gyakorlatot. Napjainkban a felróhatósági elv már érdemén felül becsült az egyes elméleti álláspontokban, „az adott helyzetben általában elvárható magatartás” csupán sematikus formulaként van jelen a legtöbb bírói ítéletben, az elvárhatóság objektív alapú – társadalmi elvárhatóságként való – értelmezése folytán e felelősségi szabály gyakorlatilag teljesen összemosisdik az objektív felelősséggel. A javaslat így őszintébben tükrözi a jogalkalmazás valóságát, és ezzel a formulával a szabály a nemzetközi trenddel is összhangba kerül.

A polgári jogi felelősség a társadalom és a jog fejlődéstörténetében – nagy történeti távlatokban – két egymással ellentétes irányú változási folyamatot mutat. Az első a felelősség egységesedése a vétkesség jogalapjában, és az egységes vétkességi jogalapon nyugvó kárfelelősség trónra lépése a klasszikus, továbbá a kései német nagy – döntően természetjogi ihletettségű – nemzetállami kodifikációkban. A liberálkapitalizmus polgári törvénykönyveinek felelősségi szabályozása a vétkesség mint egységes felelősségi alap deklarációja mellett befejezte a magánjogi és büntetőjogi felelősség következetes elkülönítését, a polgári jogi deliktumot általánosította, és az okozott kárhoz igazodó teljes kártérítés elvét vezette be (ebbe hamarosan beleértve az erkölcsi károkat is).

A vétkességi felelősség egyeduralma azonban csak rövid epizódot élt meg. Előbb a joggyakorlatot, majd a törvényhozót a károkozások nagyságának és jellegének, valamint a kártérítési igények társadalmi szemléletének változásai csak-

hamar arra kényszerítették, hogy a fejlődési folyamat egy másik, a felelősség differenciálódását jelentő irányba mozduljon el. Ez a változás részben az objektív felelősség térhódításában, annak különböző specifikus alakzatainak kimunkálásában mutatkozik meg (mint amilyenek pl. a veszélyes üzemi és a termékfelelősség stb.), részben pedig a szubjektív felelősség leple alatt folyik, és azt ténylegesen kiüresíti, formálissá teszi. Ameddig azonban a különböző nevesített objektív felelősségi alakzatok a *casus minor* területét nyíltan vonják be a kártérítési felelősség körébe, addig a vétkességi princípium formális fenntartása mellett folyó felelősségszigorodás – azaz a vétkességfogalom hozzáigazítása az új társadalmi körülményekhez a bírói gyakorlat által – többnyire alig észrevehető módon, ítéletről ítéletre, precedensről precedensre építkezve következik be; egyszer csak a károkozó olyan területen is felelősnek találja magát, ahol erkölcsi szemrehányásra már semmiféle ok nincs. Ebben a folyamatban a vétkesség erkölcsi kategóriából jogi-technikai eszközzé, fiktív vétkességgé, ahogy Gustav Radbruch olyan találóan mondja: „verschämte Zufallshaftunggá” (szégyenlős objektív felelősséggé) válik.

Az objektív és szubjektív felelősségi alap dualizmusával szemben a polgári jogi felelősség egységesítésére Marton Géza az objektív felelősség melletti prevencióra épülő egységes felelősségi koncepciót dolgozott ki. Marton tárgyi felelősségi rendszere szerint a jogellenesen okozott kárt meg kell téríteni, ha az megelőzhető lett volna, mert ezt kívánja a materiális igazság és a jogbiztonság is. A saját érdekükben cselekvőknek viselniük kell a károsodás kockázatát, illetve terheit, s ennek felelősségi határa a *vis maior*. Marton konstrukciójában viszont a *vis maior* nem csupán elháríthatatlan külső ok lehet, hanem nagyobb belső erőhatalom is (pl. halál). A szerző szerint azonban a morális vétkességfogalom a kártérítési jogban nem használható elhatároló kritérium.

A jogirodalomban erőteljes hangot kapott az a nézet is, hogy az új Ptk. kártérítési felelősségi jogi könyve Marton objektív alapú és egységes felelősségi elméleteire alapozva épüljön fel, az „Egy polgári törvénykönyv kártérítési fejezetéhez” készült kérielt törvénytervezete pedig – a bekövetkezett társadalmi fejlődés ismeretében megfelelő kiegészítésekkel – kitölthetné az új kódex deliktuális jogról szóló könyvének tartalmát. Sőt olyan javaslat is megfogalmazódott, hogy a jogellenes magatartások kártérítési szankciós szabályait indokolt lenne az új törvény általános elvei között szerepeltetni. E javaslat szerint általános szabály az, hogy vétkességére tekintet nélkül mindenki felelős a jogellenes magatartásával másnak okozott károkért. Az általános szabály eseti alkalmazását a jogi beszámítás szabályai konkretizálhatnák, ahogy ez Marton javaslatában is megfogalmazódik. Eszerint azt a kérdést, hogy van-e kár, valamint hogy a kár okozatos kapcsolatban van-e a felelőssé teendő személlyel, a bíró a fennforgó körülmények alapos méltatásával szabad belátása szerint állapítja meg.

Tudott, hogy Marton Gézának a vétkességi felelősséggel szemben általában felhozható valamennyi érvet tartalmazó támadását a Ptk. alkotói visszaverték. A Ptk.

általános deliktuális felelősségi szabálya, a 339. § (1) bekezdése ugyanis a szubjektív felelősség elméletének talaján áll, kiindulópontja az emberi magatartás értékelése és kedvező befolyásolhatósága. Bármilyen tág lehetőséget is nyújt a Ptk. e rendelkezése a felelősség tényleges objektívizálására, a szubjektív elvi magyarázathoz – de csak ahhoz – mind az elmélet irányadó vonala, mind pedig a jogalkalmazási gyakorlat következetesen ragaszkodik.

Eörsi a kártérítési felelősség így megfogalmazott általános szabálya alapján – a szubjektív felelősség alá szubszumálás útján – alkotta meg a felelősség egységesítésére vonatkozó saját elméletét. E koncepció lényege, hogy az objektívizált polgári jogi vétkességet az általános szubjektív jogi felelősséggel egységesíti. Eörsi a vétkesség hagyományos fogalma helyett a felróhatóság felelősségi alapját vezette be, amely a vétkesség és a rosszhiszeműség mellett a törvény által meghatározott specifikus kárforrások esetében az ezek elleni sajátos védekezés elmulasztását is felöleli. A felróhatóság alakzatainak közös eleme a magatartás társadalmi elítélése és szankcióval való befolyásolhatóságának kedvező kilátásai. Eörsi tehát funkcionális közös alapot adott a kárfelelősség szubjektív és objektív formáinak, a felróhatóságért való felelősség nála ugyanúgy a *vis maior* határáig terjed, mint Martonnál. A szerző szerint a felelősség nem két ellentétes elvű, szubjektív és objektív alapú részből áll, hanem a rugalmasan megfogalmazott vétkességi főszabálynak az objektíve még elhárítható okért fennálló felelősség pusztán merev határesetete. A *casus minor* tehát összeszűkül és – a vétkességi mérce típusonként változó követelményeinek megfelelően – viszonylagossá válik. Eörsinél – még értelemszerűen az állami vállalatától – voltaképpen minden elvárható, ami nem elháríthatatlan.

A Ptk. 339. § (1) bekezdésének az adott helyzetben általában elvárható magatartásra vonatkozó rendelkezése mint a polgári jogi általános felelősség kimentési alapja, a Ptk. rendkívül tetszetős, de a jogi nyelvezetet a bírói gyakorlatban is mára már teljesen egysíkúvá tevő szabálya lett. A norma rendkívüli elaszticitása ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a bíróságok kiterjesztően értelmezzék a felróhatóság fogalmát, amely gyakorlattal a bíróságok a károsulti érdekvédelmet szolgáló méltányossági ítélezés alapját vetik meg. A jogalkalmazási gyakorlat így az általában elvárhatóság szintjének túlfeszítésével lényegileg ugyanoda jut el, ahová Eörsi elmélete: a felelősség alóli mentesüléshez általában csak az elháríthatatlan ok bizonyítása vezet. Vagyis az adott helyzetben általában mindaz elvárható, ami objektíve nem elháríthatatlan. Az utóbbi tíz évben szinte nem volt található bírósági határozat, amely a károkozó sikeres kimentésével zárult volna.

Ezzel a jogalkalmazási értelmezéssel a vélelmezett felróhatóságon alapuló felelősség is a *vis maior*ig, vagyis az elháríthatatlan okig fennálló objektív felelősségi tényállás lesz, így a ténylegesen objektív felelősségnek tartott veszélyes üzemi felelősség ennek az alakzatnak ma már csak határesetévé válik. És ez akkor is így van, ha ezt a tényt a bíróságok – szégyenlősen – nem vállalják fel, hanem „az az adott helyzetben objektíve még elhárítható lett volna” formula helyett marasztaló

ítéleteiket a „nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható” szokványos fordulattal indokolják. A különbség azonban valójában csak az elháríthatatlan ok idegen, tehát külső, illetőleg a működési, tevékenységi, ellenőrzési, felügyeleti, érdekeltégi stb. körön belüli voltában van. Ha az új kódex a Ptk. 339. § (1) bekezdése helyett egy ilyen szabályt vezetne be, akkor a felelősség kétségkívül szubjektív tartalmú kategóriájának mérhetetlen túlfeszítése helyett az általános deliktuális felelősség szabálya kimondaná azt, amit az elmélet hangsúlyoz, és ami már a jogalkalmazási gyakorlatban is realitás, hogy ti. a szerződésen kívüli kárfelelősség általános szabálya is objektív alapú, és a vétkességi elv – ahogy ezt Christian von Bar oly találóan írja – „mint az individuális szabadság egyik utolsó megnyilvánulása a magánszemélyek egymás közötti deliktuális jogviszonyainak rezervátumaiba (a károsulti közrehatás, önhiba, az egymásnak okozott károk tényállásköreire) szorulna vissza”.

Mindezekre figyelemmel a Kodifikációs Szerkesztőbizottság a szerződésen kívüli kártérítési felelősség általános szabályának – a kötelmi jog általában véve kereskedelmi, piaci modell elvű, és nem magánszemélyre tipizált koncepciójának és a bírói gyakorlat alakulásának alapulvételével – átalakítását látná indokoltnak a következők szerint. Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. A károkozó mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kár az adott helyzetben elháríthatatlan volt. Az elháríthatatlanság ilyen konstrukciója nem abszolút, hanem az adott helyzetre való uralás folytán relatív mértéket jelentene. Az adott helyzetben általában elvárható, vagyis a felelősség magatartáson alapuló felelősség elve így is fennmaradna – éspedig ott, ahol azt a bíróságok tényleges tartalmának megfelelően alkalmaznák – pl. esetlegesen a károsulti közrehatásnál (önhibánál), de mindenképpen az egyetemleges felelősök belső viszonylatában, a veszélyes üzemek egymással szembeni károkozási tényálláskörében stb.

2.3. Megengedett károkozások

A károkozásnak a törvény által megengedett eseteiben a károsultnak – a kártérítésre vonatkozó szabályok szerint – kártalanítás jár. A kártalanítási kötelezettség alól törvény csak kivételesen és közérdekből mentesíthet. A károkozás általános tilalmának kimondása folytán a törvénynek kifejezetten rendelkeznie kell a károkozás megengedettségének esetköreiről, vagyis a jogellenességet kizáró okokat a deliktuális felelősség általános szabálya után lehetne az új kódexben tételni a hatályos 342. § (2) bekezdésében és a 343. §-ában foglaltak szerint, de indokolt volna ide átültetni a 107. §-nak a szükséghelyzetben okozott károkra vonatkozó és a jogellenesség alól felmentést adó rendelkezését, és utalni kellene a törvény károkozást jogszerűvé tevő egyéb eseteire. Ezekről a kódexbe tartozó esetekről és a kártalanítás szabályairól a deliktuális rész különös fejezete tartalmazna rendelkezéseket.

Az új kódexben a kártérítés, kártalanítás, kárpótlás különféleképpen használt fogalmi között egyébként is rendet kell teremteni. A tételes szabályozásban megmutató terminológiai zavar ugyanis a jogalkalmazásban, sőt a jogalkotásban is megnyilvánul. Ezért következetessé kell tenni a jogellenes magatartások következményeiért való kártérítési, továbbá a jogos károkozásokért való kártalanítási kötelezettség terminológiai különválasztását, viszont dogmatikai tisztázatlansága miatt mellőzni kellene a kárpótlásra vonatkozó megjelölést. Az általános szabály szerint a károkozások törvény által megengedett eseteikben – a kártérítésre vonatkozó szabályok szerint – kártalanítás jár. Ezt a szabályt általánossá kell tenni, és a kódexben ki kell mondani, hogy kivételt kizárólag törvény és csak kivételes esetekben, közérdekből állapíthat meg. Ezek a kártérítésre és kártalanításra vonatkozó rendelkezések természetesen nem érintenék azt az általános polgári jogi elvet, amelyet a *casus nocet domino* elve fejez ki.

2.4. A károkozás veszélye

A károsodás veszélye jogellenességi szabály, ezért a hatályos Ptk. 341. §-ában foglalt rendelkezést a kódexben itt, az általános kárfelelősségre és kártalanítási kötelezettségre vonatkozó szabályok után kell elhelyezni. Nemcsak a tényleges károkozás, hanem pusztán a károkozás veszélyének előidézése is jogellenesnek minősül. A Ptk. 341. §-ának rendelkezései ezért fenntartandók, sőt gyakorlati alkalmazásuk megélénkölése volna kívánatos. Mivel a károkozás veszélyének előidézése a környezetveszélyeztetés körében a leggyakrabban előforduló tipikus tényállás, a 341. § (2) bekezdésében a tisztességtelen gazdasági tevékenység kiemelése mellett indokolt volna a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 101. § (1)–(2) bekezdésének a környezet veszélyeztetésével kapcsolatos tételeit és jogkövetkezményeit a kódexben e helyütt ugyancsak nevesíteni.

A törvénynek e körben a „biztosíték adására” vonatkozó rendelkezése viszont elégtelen. Felelősségbiztosítás mint biztosíték nyilván nem jöhet szóba, mert a veszélyeztető másokra már konkrét veszélyt jelentő magatartására aligha tud felelősségbiztosítást szerezni. Indokolt volna ezért a bankgarancia és a zálogjog biztosítékait, illetve egyéb dologi biztosítékokat e helyütt kifejezetten tételezni, hogy e szabályozással a törvény orientálja a gyakorlatot.

3. A deliktuális kárfelelősség további szabályai

3.1. Szükségtelen fenntartani a Ptk. 339. § (2) bekezdését

A kártérítés méltányossági enyhítése nem vált gyakorlattá, ezért az új törvény szabályai közé nem kell felvenni. A Ptk. 339. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés nem a felelősség alól részben mentesítő, hanem a kártérítés méltányossági enyhítését lehetővé tevő szabály, amely az igazságos és méltányos kártérítési mérték meghatározásának elveiben gyökerezik. A méltányossági mérséklésre vonatkozó szakasz azonban nem határozza meg a mérséklésre vezethető okokat, pusztán a kártérítés csökkentésének kivételességét hangsúlyozza. Mivel e rendelkezésben nem a felelősség enyhítéséről, hanem a kártérítés mértékének méltányossági szempontból történő mérsékléséről van szó, a szabály – ha fenntartása mellett egyáltalában bármilyen érv is felhozható – mindenképpen helyesbítésre szorul. Elhelyezését tekintve sem ide, hanem a kártérítés módja és mértéke kérdéseiről szóló rendelkezések körébe tartozik.

A norma eseti alkalmazása azonban nem vált gyakorlattá (alkalmazásáról publikált döntés húsz évre visszamenőleg nem található), ezért annak teljes kiiktatása volna helyénvaló. A tartalmi kérdésre, hogy ti. egyáltalában kell-e a felelősségnek korlátokat vonni, feltétlenül igenlő választ kell adnunk, hiszen a kárkövetkezmények láncolata elvileg végtelen. A polgári jogban uralkodó teljes kártérítés elve a mindenkori beszámítási elmélet határai között értendő és értelmezhető, vagyis hogy a teljes kártérítésért fennálló felelősség a gyakorlatban mit jelent, az attól függ, hogyan értelmezi a bírói praxis a beszámítási elméleteket.

E kérdéskörben is felmerült Marton elméletének hasznosítása. Marton szerint a kártérítés mértékének korlátozása tekintetében a felelősségi szempontokat kell előtérbe helyezni, azaz a kártérítési felelősséget addig kell kiterjeszteni, éspedig csak addig, de addig feltétlenül, ameddig a prevencióra lehetőség van. Marton szerint „[a]zt, hogy van-e kár, és milyen terjedelmű, valamint hogy a kár okozatos kapcsolatban van-e a felelőssé teendő személlyel, a bíró a fennforgó körülmények szorgos méltatásával szabad belátása szerint állapítja meg.” Ezt a szabályt kellene/lehetne – e nézet szerint – a kártérítés mértékének általános normájává tenni, s ennyiben a méltányosság szempontjának a 339. § (2) bekezdésénél jóval fontosabb szerepe volna.

Az általános érvényű felelősségkorlátozás azonban a preklasszikus polgári jogra volt jellemző; itt a felelősség mértéke lépcsőzetesen mindig a vétkesség fokaihoz igazodott. Míg az effajta, büntetőjogias felelősségkorlátozás mintegy az ‘egyéni igazságosság’ eszméjét akarta tükrözni, a mai, modern és általánosabb érvényű felelősségkorlátozások mögött sokkal inkább rizikókalkulálási szempontok állnak. Ezzel a vonatkozással azonban a kártérítés mértékének kérdésével összefüggésben foglalkozik a koncepció, itt pusztán arra utal, hogy az elmaradt haszon típusú

károokra vonatkozó előreláthatósági korlát alkalmas lesz a kártérítés nagyságát ‘méltányos’ mederben tartani. Ezért a koncepció a 339. § (2) bekezdésének kiiktatására vonatkozó javaslatot fogalmazza meg. A kártérítési felelősség korlátozásának valóságos szempontja merül fel a közreható okozatiság, vagyis a károsult önhibájának a 340. § alapján történő értékelése körében, e szabály helye azonban ugyancsak a kártérítést mérséklő rendelkezések sorába tartozik.

3.2. A Ptk. 342. § (1) bekezdését is indokolatlan fenntartani

A Ptk. 342. § (1) bekezdésének szabálya nem a deliktuális felelősségről szóló fejezetbe való, fenntartása egyébként is szükségtelen. A szerződések semmisségére vonatkozó rendelkezések, még ha azok a károkozással kapcsolatosak is, szerkezetileg a szerződések érvénytelenségével foglalkozó joganyagba tartoznak. Sem dogmatikailag, sem logikailag nem illenek a károkozások jogellenességét kizáró, illetőleg az azokat megengedő szakaszok közé. A semmisség jogkövetkezménye a vétkes károkozásokért való felelősség korlátozása vagy kizárása tekintetében egyébként is vitatható, még ha az csak a vétkesség minősített eseteire vonatkozik is. Az egyéb tényálláselemek semmissége pedig a Ptk. 200. § (2) bekezdése alapján is fennáll, így a rendelkezés fenntartása szükségtelen.

3.3. Egyetemleges felelősség

Ha a károkozásban többen hatottak közre, felelőségük a károsulttal szemben egyetemleges, egymással szemben pedig magatartásuk felróhatósága arányában oszlik meg. Ha a felróhatóság arányát nem lehet megállapítani, a kár a károkozók között egyenlő arányban oszlik meg. A bíróság mellőzheti az egyetemleges felelőség megállapítását, és a károkozókat felróhatóságuk arányában marasztalhatja, ha többen nem akarategységben okoztak kárt, továbbá ha a károsult a kár bekövetkezésében maga is közrehatott.

Az egyetemlegesség polgári jogi tartalmát a szerződésekre vonatkozó általános szabályok tartalmazzák, amelyek természetesen a deliktuális felelősség körében is irányadók. A Polgári törvénykönyv 344. §-ának többek közös károkozására vonatkozó rendelkezése azonban átalakításra szorul. A közös károkozás fogalmának megállapítása ugyanis a bírói gyakorlatban mind a mai napig problematikus. Az akarategységben megvalósított károkozás büntetőjogias szemlélete a jogalkalmazásban változatlanul ‘kísért’, ezt a szemléletet hangsúlyozzák a törvénykommentárok is. Ezzel szemben a közös károkozás objektív tényállás, de a gyakorlat bizonytalansága miatt ezt az objektív szempontot a törvénynek kifejezetten ki kell mondania.

Közös károkozásról van szó minden olyan esetben, amikor a károsodásra vezető folyamatban akár egymást követően, akár egyidejűleg többen vesznek részt, vagyis ha a kár objektíve több személy közrehatásának eredményeként következik be, és pedig függetlenül attól, hogy a károkozási folyamatban részt vevők egyáltalában tudomással bírtak-e egymás károkozó magatartásairól. Sőt, egyetemleges felelőségük akkor is beáll, ha tevékenységük együtthatása vezetett a kárbekövetkezéshez (környezetszennyezés körében tipikusan előforduló tényállás). Újabban pedig az internetszolgáltatások körében felmerülő tipikus tényállás, hogy az internetszolgáltató nem károkozó, de lehetővé teszi a károkozást. Ezért helyesebb az egyetemleges felelőség alapjául azt a szabályt felállítani, hogy „akik a károkozásban közrehatottak, a bekövetkezett károkért egyetemlegesen felelnek”.

Az egyetemlegesség a károsult irányában ható szabály, tehát a közös károkozók külső viszonyában érvényesül. A belső viszony a kártérítési kötelezettség egymás közötti felosztási arányát jelenti, amely a felróhatóság arányához igazodik. Az egyetemleges felelőség megállapításának mellőzése esetén a PK 37. sz. állásfoglalás szerint ugyanez a szabály irányadó, ezért az egyébként helyes állásfoglalást a törvény rendelkezései közé fel kell venni. E helyütt általánosságban szükséges megállapítani, hogy a kodifikáció egyik kiemelten fontos célja, hogy a hosszú idő alatt kiépült és a törvényt lényegesen alakító bírói gyakorlat az új kódexbe épüljön.

Az egyetemlegesség mellőzésének döntő szempontja kell legyen, hogy a károsult reparációs igénye ne kerüljön veszélybe. Ennek biztosítása esetén azonban lehetővé kell tenni, hogy a bíróság mellőzze az egyetemlegességet, amennyiben többen nem akarategységben okoztak kárt. Szükségtelen viszont fenntartani azt az egyetemlegesség feleslegességére vonatkozó szabályt, hogy az egyetemlegesség mellőzhető, ha a kártérítés nincs veszélyben, mert nincs ilyen kedvezményezésre megalapozott jogi indok (eredetileg az állami vállalatok privilégiuma volt), a károsult érdemtelenységére vonatkozó tételt pedig a károsult közreható önhiba esetkörülré kellene szűkíteni, a késedelmes igényérvényesítés tényállása ugyanis megfelelően nem értelmezhető.

4. A kártérítés módja és mértéke

4.1. A kár fogalma és fajtái

Az új kódexben a kár egyes elemeit részletező szabályt a hátrányok kiküszöböléséhez szükséges költségek körében a célszerű és észszerűen indokolt megszorításokkal kellene kiegészíteni. A kártérítési felelőség következő objektív eleme a kár. Káron általában minden olyan hátrányt értünk, amely valamely esemény folytán valakit személyében, illetőleg vagyonában ér. A legáltalánosabb értelemben a kár

lehet vagyoni és nem vagyoni jellegű. A deliktuális jog harmonizálásának egyik nehézsége az egységes kárfogalom hiánya. Ez a hiány mind a nemzetközi jogalkotásokban, mind a hazai jogszabályokban megmutatkozik. Kár alatt az uniós irányelvek, illetve a különböző jogszabályok különféle kategóriákat neveznek meg és értenek. Így a jogi normák szólnak vagyoni kárról, dologi károkról, dolgokban okozott károkról, tiszta vagyoni károkról, anyagi kárról, gazdasági hátrányról, az előző vagyoni helyzet helyreállításáról, generális és speciális károkról, ökológiai károkról stb.

Példaként szolgálhat, hogy az uniós irányelvek közül pl. a termékfelelősségi irányelv, a szolgáltatói felelősségről szóló irányelv tervezete, továbbá a környezet-szennyező hulladékanyagokról szóló irányelv egymástól teljesen különböző kárfogalmakkal operál. Jól illusztrálja az egységes kárfogalommal kapcsolatos nehézségeket a deliktuális jog európai egységesítésén munkálkodó Osnabrück Working Team on Torts és az Advisory Council on Torts által 2001. május 23-án előterjesztett tervezet (Tort Law: Paper No. 6), amelyet az egységesítés és a tervezetek koordinálását végző Coordinating Group Stockholmban 2001. június 13–16. között vitatott meg, de közös álláspontot kialakítani nem tudott még úgy sem, hogy a tervezet számos helyen az eltérő nemzeti szabályozásra ad lehetőséget.

A Polgári törvénykönyv 355. § (4) bekezdése négyféle kárt ismer: beállott értékcsökkenést; elmaradt vagyoni előnyt (elmaradt hasznot); nem vagyoni kárt, és a hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges költségeket. Szükséges megjegyezni, hogy a „hátrány csökkentéséhez” szükséges költségek kategóriája megtöri a teljes kártérítés elvét, ugyanakkor azáltal, hogy a „kiküszöböléshez szükséges” költségekkel az alternativitás viszonyában áll, ellentmondásos is. A szabály ezért is korrekcióra szorul.

Lényegében nem koncepcionális kérdés, de a teljes megtérítés elvét (Grosschmid Béni) részletező kárkategóriák a gyakorlatban pontosításra szorulnak. A károsult vagyonában beállt értékcsökkenés elvileg alkalmas kifejezni a *damnum emergens* típusú károkat. A vonatkozó kommentárok és a bírói gyakorlat azonban e hátrányok körébe csak a dolog megsérülése, elpusztulása vagy megrongálódása folytán keletkezett hátrányokat integrálja. A dologfogalom fikciós kiterjesztése vagy egyébként a jogvesztéssel, követeléstől való eleséssel okozott hátrány így ebbe az értelmezésbe már nem fér bele. Ezért indokolt a törvényt magyarázatokon és a gyakorlaton is változtatni, és a vagyoni értékcsökkenés fogalmába a nem dologi vagyoni károkat is beleérteni. Az elmaradt vagyoni előny kategóriája számos bizonytalansági elemet tartalmaz, és némileg fiktív jellegű. Kereteit az előreláthatósági korlát közé indokolt szorítani.

A vagyoni károk harmadik eleme a Ptk. 355. § (4) bekezdésében foglaltak szerint a károsultat ért vagyoni hátrányok kiküszöböléséhez szükséges költségek kategóriája. A hátrányok csökkentésével kapcsolatos szempont kiiktatásáról már volt szó. A hátrányok kiküszöböléséhez szükséges költségek tekintetében a bírói gyakorlatban megfigyelhető egy folyamatos kiterjesztő tendencia, tekintve hogy ennek

a kárelemnek a felmerülése alapvetően a károsult elhatározásától függ, e tekintetben pedig az új piacgazdasági viszonyok szinte korlátlan lehetőségeket teremtenek. A jogalkalmazási gyakorlat elemzése alapján a szabályozás kétirányú, egy megszorító jellegű, továbbá egy rugalmasságot biztosító kiegészítése szükséges. A bírói gyakorlat már eddig is a szükséges költségek tartalmi korlátjának tekintette – általában véve – a felmerült költségek észszerű indokoltságát és célszerűségét. Az észszerűség – amely a racionalitás objektív tapasztalatokon nyugvó vonatkozását jelenti – ebben a körben is kiemelésre érdemes szempont, ezért a szükséges költségek kategóriáját az észszerűen indokolt és célszerű kiadások, költségek terminológiájával érdemes kiegészíteni vagy felváltani.

4.2. A káron szerzés tilalma

A megtérítendő kárból le kell vonni a károkozásból származó vagyoni előnyöket. A kártérítés mértékének megállapításánál a károkozó tény folytán bekövetkezett vagyonmódosulást egységesen kell vizsgálni, vagyis fel kell mérni, hogy a vagyoncsökkenés mellett nem következett-e be a károsult oldalán valamilyen vagyonmegtakarítás. A bírói gyakorlat a káron szerzés tilalmának szabályát általában alkalmazza, ennek a gyakorlatnak a törvényi alapját ugyanakkor az új kódexben indokolt megteremteni.

4.3. A nem vagyoni kár

A károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát is, ha a károkozás a károsultnak testi, lelki, érzelmi vagy egyéb személyi, továbbá személyiségi jogsértés miatti üzleti hátrányokat okozott. A pusztán jogsértés, illetőleg a csekély mértékű hátrányokozás nem vagyoni kártérítés megállapításához nem vezethet. A nem vagyoni károk felmerülése és a kártérítés összességű megállapítása során a bíróság az eset összes körülményének a mérlegelésével az észszerűség és a méltányosság szempontjai alapján jár el. A nem vagyoni kártérítés csak személyesen érvényesíthető. A bíróság előtti eljárásban már érvényesített nem vagyoni kártérítésre a jogutódlás és az öröklés szabályai irányadók.

Amióta az Alkotmánybíróság 34/1992. (VI. 1.) AB határozata, továbbá az 1993. évi XCII. törvény a Ptk. 354. §-át hatályon kívül helyezte, a nem vagyoni kártérítés tartalmára nézve a magyar jogban normatív rendelkezés nincs. Ugyanakkor a Ptk. 355. § (1) és (4) bekezdésének rendelkezései a teljes kártérítés elvébe a nem vagyoni károk megtérítését is beleértik – az (1) bekezdés nem vagyoni kártérítésről, a (4) bekezdés viszont kárpótlásról rendelkezik. Szükséges, hogy az új Ptk. a nem vagyoni kártérítésnek először is egyértelmű terminológiát adjon. Figyelemmel arra, hogy a nem vagyoni kár tulajdonképpen fikció, továbbá tekintetbe véve

azt, hogy a nem vagyoni kártérítés alapvetően a károsult adaptálódását segíti, a kárpótlás terminológiája a magyar jogi nyelvben alkalmas volna az intézmény sajátos megjelölésére. Ezt a megjelölést használja a Ptk. is, azonban nem kizárólagosan, hanem a kártérítéssel váltakozva, sőt a „kárpótlás” megjelölést a vagyoni károk körében is alkalmazza, pl. a 359. § (1) bekezdésében az általános kártérítésnél.

Tekintve hogy ugyanez a keveredés a bírói gyakorlatban is tükröződik, nem várható, hogy az új kódex egyértelmű terminológiája egyneműsíteni fogja a jogalkalmazási gyakorlatot is. Ezért – figyelemmel a teljes kártérítés elvére is – az új Ptk.-ban indokoltabb fenntartani a „nem vagyoni kártérítés” megjelölést, még ha az fikció is. A kártérítés dogmatikájában nem jelentene ez törést akkor sem, ha az új kódex a hasonló szankció alkalmazhatóságát – más megfelelő elégtétel hiányában – sérelemdíjként megteremti a személyhez fűződő jogok jogkövetkezményeinek alkalmazási körében is.

Nem vitás, hogy a nem vagyoni kártérítés tartalmi szabályozatlansága próbára teszi a gyakorlatot, azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a jogintézmény tartalmára nézve megfelelő szabály nem is alkotható. Erre utal az Alkotmánybíróság hivatkozott határozata, amely szerint a következmények meghatározott súlyú esetsoporthoz való igazítása a személyiség integritásának megbontásához vezethet, s ezért a diszkrimináció lehetőségét rejti magában. Az intézmény tartalmi szabályozhatatlanságára és a bírói gyakorlat által alakítására utal ugyanakkor az immateriális kártérítés egész fejlődéstörténete, továbbá az alkalmazott kárfajta bármilyen mérvadó nemzetközi összehasonlítása is. Az erkölcsi kártérítés a prétori jogtól kezdődően napjainkig a bíróság szabad belátására, mérlegelésére utalt.

Szükséges megemlíteni, hogy az egységes európai deliktualis jog kialakítására született tervezet (Tort Law: Paper No. 6.) a nem vagyoni kártérítés alkalmazhatóságát illetően tényállásköröket állapít meg. Ezek azonban – az élet, a testi épség és az egészség megsértésén túl – túlságosan tágak, voltaképpen az általános személyiségi jog körülírásai, illetőleg egyes szelvényjogai. Így a 2:203. cikk jogalapot teremt a személy méltóságának, szabadságának és a magánszférához való jogának súlyos megsértése esetén. A *right to privacy*-t azonban – amely úgy tűnik, újabban az angol jogban is elismerésre talált [lásd pl. *Douglas v. Hello! Ltd.* (2001) 2 WLR 992] – a bírói gyakorlat az általános személyiségi jogként értelmezi, csakúgy, mint a személy méltóságához való jogot. Ebből következik, hogy az utóbbi tényállások felállítása – így a 2:204. cikk: Criminal Defamation, a 2:205. cikk: Loss upon Dissemination of Incorrect Information, a 2:206. cikk: Loss upon Breach of Confidence stb. – voltaképpen szükségtelen, mert mindezeknek a jogoknak a megsértése esetén a nem vagyoni kártérítés szankciója az emberi méltósághoz való jog vagy a magánszférához való jog megsértése miatt is alkalmazható volna. Erre figyelemmel is indokolt, hogy a kódex ne állapítson meg konkrét tényállásszerűséget az egyes jogsértések tekintetében.

A nem vagyoni, erkölcsi kár alatt a jogrendszerek a személy immateriális, testi, szellemi, érzelmi, erkölcsi, személyiségi javainak sérelmét értik. Minthogy itt a sérelem előidézte hátrány pénzbeli egyenértéke nem határozható meg (*liberum corpus nullam recipit aestimationem*, Gai. D. 9. 3), ezért a nem vagyoni kár keletkezését és nagyságát is – a tényállás függvényében – a bíróságnak kell megállapítania. A nem vagyoni kártérítésnél olyasvalamiről van szó, mint amikor helyettesíthetetlen dolog károsodik. A kár nagysága csak becsléssel, bírói belátáson alapuló szabad mérlegeléssel határozható meg. A bíróság mérlegelésének szabadságát és korlátait saját hagyományai, tapasztalatai, összehasonlító elemzésen alapuló gyakorlata és az elmélettel való szoros kölcsönhatása határozza meg. Legalkalmasabb zsinórmérték itt az észszerűség és a méltányosság.

A jogalkalmazási gyakorlat leginkább azt a szabályozatlanságot kifogásolja, hogy a törvény nem határozza meg: mi az a hátrány, amely már indokolja a nem vagyoni kártérítés megállapítását. A Legfelsőbb Bíróság egy iránymutatónak tartott határozatában a következőket mondta ki: „A személyhez fűződő jog megsértése esetén a sérelmet szenvedett személy csak akkor tarthat igényt nem vagyoni kárpótlásra, ha olyan hátrányt bizonyít, amely indokolja nem vagyoni kárpótlás megállapítását” (LB. Pfv. IV. 20455/1996. BH 1997/9. sz. 435.). Ez azonban tautológia. A hátrány ugyanis oly mértékben tényállásfüggő, hogy általánosságban meghatározhatatlan. A törvényhozó a hátrány jogkövetkezményt kiváltó minimumának a kijelölésére szorítkozhat csak, éspedig annak kimondásával, hogy az ún. bagatell sérelmek nem vonhatnak maguk után szankciós joghatást. „Trivial injury is to be disregarded” (jelentéktelen hátrányok figyelmen kívül maradnak) – ilyen szabályt tartalmaz az idézett Tort Law tervezet 7:102. cikke. Azt már a tényállás alapos felderítése után – az észszerűség és a méltányosság alkalmazásával – a bíróság tudja csak megállapítani, hogy a bekövetkezett sérelem ezt a minimumhatárt átlépte-e és milyen mértékben. Ezért az új kódexben a nem vagyoni kártérítés további alkalmazási feltételeit tételezni szükségtelen.

Nem vagyoni kártérítés kizárólag személyi sérelemokozás esetén állapítható meg, a nem vagyoni kártérítés tehát a személyhez fűződő jogok megsértésének adekvát szankciója. A hátrány lehet testi (fizikai), lelki (pszichikai), félelem (*praetium affectionis*), egyéb személyi (pl. személyes szabadság elvesztése), továbbá immateriális üzleti sérelem. Ezek felsorolásával a törvényhozó orientálhatja a gyakorlatot, ezért kimondásukhoz elvi érvek hozhatók fel. Ennél többet azonban a törvényhozó aligha mondhat.

A javaslat kiindulópontja egyébként az, hogy a kodifikáció a nem vagyoni kártérítés másik alkalmazási területét, az elégtételadást a személyhez fűződő jogok megsértéseinek jogkövetkezményei között fenntartja arra az esetre, ha az elégtételadás egyéb módja a jogsértést kellően nem szankcionálja, azonban nem vagyoni kártérítés megítélésének – hátrányokozás hiányában – nincs helye. A római jog ezt az elégtételt a pönális jellegű *actio iniuriam aestimatoria* útján büntetés címén, de

a nem vagyoni sérelem súlyának messzemenő figyelembevételével már biztosítani tudta. Az elégtételnek ez a büntetési természete pedig alapjában véve a modern jogrendszerekben is megmaradt.

A nem vagyoni kártérítésnek a jogalkalmazást visszatérően foglalkoztató kérdése a kártérítés személyes jellege, vagyis hogy az a jogosult személyéhez tapad. Ez abban az irányban veti fel a bírói gyakorlat problémáját, hogy a nem vagyoni kártérítés iránti igény átszáll-e az örökösökre, amikor eredeti rendeltetését már nem tudja betölteni. A bírói gyakorlat kezdeti elutasító felfogása után ma már arra az álláspontra helyezkedik, hogy „[n]incs akadálya annak, hogy a jogelőd által nem vagyoni kártérítés megfizetése iránt indított perben a hozzátartozó jogutódként belépjen, és ő követelje a jogelődöt haláláig megillető nem vagyoni kártérítés összegét” (LB. Pfv. IV. 20755/1996. BH 1997/9. sz. 436.). Célszerű volna ezt a jogalkalmazói álláspontot az új törvényben kodifikálni, ezzel a törvényhozó elejét vehetné a kétségkívül személyes jellegű jogosultság jogutódlása további kiterjesztésének.

4.4. Az előreláthatósági korlát

A teljes kártérítés elvének fenntartása mellett az új Ptk. a kártérítés mértékét az elmaradt haszon kártételei körében kösse az észszerű előreláthatóság korlátjához, azaz mondja ki azt, hogy a károkozó csak azokért a károkért tartozik felelősséggel, amelyeket normális körülmények közepette egy adott cselekmény következményeként észszerűen előre lehetett látni. Az észszerű előreláthatóság korlátja kizárólag az elmaradt vagyoni előny kártételeit határolná be.

A kártérítési jog egyik központi szabálya a teljes kártérítés elve. A pénzbeli reparáció a polgári jogi kártérítési felelősség fő esete, ezt a tényt a szabályozásnál nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ezért az új törvénynek elsődlegesen a kártérítés pénzbeli módjáról kell rendelkeznie, az *in integrum restitutio*, továbbá a kár természetben való megtérítésének lehetősége csak a kártérítés egyéb módjaként tehető szabállyá, amelyet csak a károsult ilyen irányú kifejezett kérelme és a hatályos rendelkezések szerinti feltételek fennállása – esetleg a károkozó vállalása – esetén rendelhet el a bíróság.

A pénzbeli kártérítés egyik központi kérdése a kártérítés mértékének korlátozhatósága, amely különböző intenzitással és különféle esetkörökben, de lényegében minden jogrendben megjelenő igény. Az elv meghonosítása a magyar magánjogi irodalomban is újra és újra visszatérő törekvés. A legtipikusabb annak határozott felismerése, hogy a károkozás körülményei, a kár nagyságának mintegy kalkulálhatósága a felelősség különböző terjedelmét indokolhatja a szerződéses, illetőleg szerződésen kívüli károkozások eseteiben. A felelősségkorlátozás – e nézet szerint – másként ítélandó meg a szerződésszegések és a deliktumok körében. Amíg a szerződési felelősség korlátozása mellett – egyes szerződéstípusoknál feltétlenül, de általában véve is – nyomós érvek szólnak, a deliktuális felelősségnek a szerződésihez képest való korlátozását kevésbé tartják indokoltnak.

A szerződési felelősség valódi, területi korlátozásával találkozunk az angol, az amerikai és a francia jogban (pl. *Hadley v. Baxendale* 1854; Code civil 1150. §), ahol a szerződésszegő felelőssége csak a szerződéskötéskor előrelátható kárösszeg erejéig áll fenn. Az előreláthatóságnak itt már nincs köze a felelősségben betöltött eredeti szerepéhez – azaz előre látta (kellett volna látnia), tehát felróható –, hanem objektivizált mértékké vált: a károkozó (ha felel), addig az összegig felel, amely a szerződéskötéskor megközelítően előrelátható volt. A gondolat elvi tartalma az, hogy a felek a szerződéskötéssel különös kötelezettséget vesznek magukra, amelyek túlmennek azokon, amiket a törvény mindenkitől megkíván. Szerződéses jogviszony fennállása esetén tehát mindkét fél érdekében áll a szerződéssel magukra vett különös rizikót az előreláthatóság és így a kalkulálhatóság határain belül tartani.

Az egyes jogrendszerek a felelősség korlátozására technikailag három fő módot alkalmaznak: a felelősség mértékének egyszerű korlátozását vagy a felelősség bizonyos kárfajtákra való szűkítését. Ilyen módszer tehát az előrelátható kár, továbbá a közvetlen kár megtérítésére korlátozott felelősség. De ilyennek tekinthető a méltányossági felelősségkorlátozás is, amelyet a svájci jog és a régi magyar magánjog is ismert, és amelyet Marton elmélete is tartalmazott. Ez lényegében egy általános méltányossági ítélezésre vonatkozó szabály, amely a kártérítés módjának és mértékének megállapításában a bírói szabad belátásnak nagyobb teret engedve lehetőséget ad nemcsak a méltányossági enyhítésre, hanem a méltányossági szigorításra is.

A szerződések világában a felek érdekmérlegelésen alapuló kockázati megosztásából kell kiindulni. A piaci döntéseket meghatározó gazdasági racionalitás központi eleme a kalkulálhatóság, ennek pedig meghatározó kritériuma a kockázatmegosztáshoz igazodó kártérítési mérték, azaz az a szempont, hogy a szerződő fél kártérítési kötelezettsége ne terjedjen túl azon a mértéken, amellyel a kötelezettségvállaláskor számolnia kellett. Ezért az előreláthatóság a szerződésszegésekkel okozott kártérítési felelősség normatív kritériumaként kell hogy megjelenjen, mert az előreláthatósági klauzula azzal a vélelemmel él, hogy az adós csak azoknak a károknak a viselését vette magára a szerződésben, amelyeket – mint szerződésszegésének jogkövetkezményeit – előre láthatott (vagy előre látott, illetőleg előre kellett volna látnia). Ezt a szabályt alkalmazza a Bécsi Vételi Konvenció és számos más nemzetközi jogi dokumentum is.

Szükséges kimondani az előreláthatóság korlátját az elmaradt hasznok tekintetében a deliktuális kármezőben is. Ez az elv pl. az angol jogban remekül funkcionál, figyelemmel arra, hogy az előre nem látott károk túl távoliak, így okozati kapcsolat a magatartás és a beállott károk között jogi értelemben nincs. A deliktuális kártérítési felelősségnek ez az elve nem töri meg a teljes kártérítés követelményét, mert a kártérítés mértékének az angol jogi terminológia szerint is alkalmazni kell lennie arra, hogy a károsultat olyan helyzetbe hozza, mintha a deliktumot nem követték volna el. Mégis, az elv alkalmazásával a bíróság csak a valószínűsíthető elő-

nyöknek, haszonnak az esély mértékével arányban álló részét ítéli meg kártérítésként, azonban a tisztán spekulatív (azaz még számos bizonytalan tényezőtől függő) lehetőségét figyelmen kívül hagyja.

Az elv alkalmazásának a deliktuális felelősség körében kizárólag az elmaradt haszon összefüggésében van korlátozó hatása. Ebben a körben a deliktumért felelősnek csak a valószínűség alacsony fokáig, a reális lehetőség mértékéig kell előre látnia a károkat (*real risk*). A felmerült károk, még kevésbé a személyi károk (ideértve az erkölcsi károkat is) vonatkozásában természetesen a korlátozás nem érvényesül, a költségek és kiadások tekintetében pedig a célszerűség és az észszerű indokoltság korlátai az elv alkalmazását fölöslegessé teszik. Ebben az összefüggésben a szigorúbb követelményrendszer tehát az elmaradt haszon kártételére korlátozódna, amely körben a kártérítési felelősség megállapításához a károsultnak a valós veszély nagy valószínűséggel való fennállását is bizonyítania kellene.

4.5. A károsult közrehatása. Alternatív javaslat

- I. Ha a károkozó magatartás előidézésében, a kár bekövetkeztében vagy súlyosbodásában a károsult is közrehatott, magatartásának következményeit maga viseli. Nem terheli kártérítési kötelezettség a károkozót a kárnak a károsult magatartásából származó részéért.
- II. Ha a károkozó magatartás előidézésében, a kár bekövetkeztében vagy súlyosbodásában az elvárható magatartás tanúsítását elmulasztó károsult is felróhatóan közrehatott, magatartásának következményeit maga viseli. Nem terheli kártérítési kötelezettség a károkozót a kárnak azért a részéért, amely abból származott, hogy a károsult nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Mivel a közreható ok elvághatja a kauzalitást, a károsult önhibája a kártérítés mértékét valóságosan csökkentő tényező. A kármegelőzésben, a kár következményeinek enyhítésében való közreműködési kötelezettség megsértése kármegosztást eredményez.

Figyelemmel arra, hogy a javaslat az általános kárfelelősségi szabályt objektív alapokra helyezi, indokolt lehet a károsult közrehatás következményeit is objektív feltételek szerint elbírálni. Ezért a koncepció az objektív közrehatás szabályozásának lehetőségét tartalmazza első helyen, másodlagosan azonban indokoltnak tartja a felróhatósági elv alkalmazását a közreható károsult magatartásának megítélésénél, figyelemmel arra, hogy a károkozó a károsultat mintegy belerángatja a felelősségi jogviszonyba, ezért az ő helyzetét indokolt privilegizálni. A károkozó részbeni felelősségmentesüléséről szóló, és a Ptk. 340. §-ában tételezett – akár objektív, akár szubjektív alapú – szabályt szerkezetileg itt célszerű elhelyezni, másrészt a szabályba a szubjektív alap esetén indokolt beépíteni a Legfelsőbb Bíróság PK 36. sz. állásfoglalásának időtálló fogalmazását.

A károkozási folyamatban a felróhatóan önhibás károsulti közrehatás mértékének a károkozó vonatkozásában fennálló felelősségcsökkentő hatását a bírói gyakorlat a kódexbe beépítendő PK állásfoglalás alapján helyesen alkalmazza mind a kárbekövetkezés okai kifejlődésének megakadályozása, mind pedig a már bekövetkezett károkozás hátrányos következményeinek lehetséges csökkentése tekintetében. Ezért a rendelkezést a gyakorlat által megvalósított korrekciós tartalommal indokolt az új kódexbe felvenni.

4.6. Kártérítési járadék

A Ptk. 355. § (3) bekezdéséből a kártérítési járadékra vonatkozó szabályt ki kell emelni, mert az a kártérítés mértékére vonatkozó rendelkezések logikáját megtöri. A járadékra vonatkozó normákat – ideértve a járadék fajtáit is – ezt követően külön szakaszokban kell elhelyezni. Ennek során az új kódexbe kell integrálni a bírói gyakorlat által kialakított legfontosabb állásfoglalásokat az új jogszabályi környezetnek megfelelő tartalommal (társadalombiztosítás helyett a nyugdíj- és egészségbiztosításra utaló rendelkezésekkel stb.). Meg kell teremteni a járadékok hivatalból indexálásának törvényi alapját. A baleseti kártérítéssel kapcsolatos szabályok közé fel kell venni a Legfelsőbb Bíróság PK 35., 45., 46. és 48. számú állásfoglalásaiban kifejtett elveket. Végül a baleseti járadékot – a piacgazdasági viszonyoknak megfelelően – nem a keresetvesztéshez, hanem az elveszett jövedelemhez kell igazítani.

A kártérítési járadék mint a kártérítés sajátos módja akkor állapítható meg, amikor a károsultat folyamatosan ismétlődő kár éri. E szabály a kártérítés mértékétől elkülönítetten önálló szakaszba tartozik, amelyet követően az egyes járadékformákat részletező szabályokat kell az új kódexbe felvenni. Ennek során a bírói gyakorlatban kialakult, következetesen alkalmazott, elvi tartalmú megállapításokat – amelyeket a felhívott PK állásfoglalások tartalmaznak – az új törvény rendelkezései közé kell integrálni. Ki kell mondani, hogy a baleseti járadék alapjául szolgáló átlagkereset meghatározásánál a jövedelmet a nyugdíjjáradékkal csökkentett összegben kell figyelembe venni (PK 35. sz. állásfoglalás), továbbá azt is, hogy bár a kártérítés mentes a személyi jövedelemadó alól, a jövedelmet pótló kártérítés mégis adóköteles, azt a bíróságnak az adó figyelembevételével kell megállapítania.

A baleseti járadék megállapításával és megszerzésével kapcsolatos elvi és gyakorlati kérdések megoldására a PK 45. és 46. számú állásfoglalások tartalmaznak részletes útmutatást, ezeknek az állásfoglalásoknak kellően absztrahálható elvi tételeit indokolt az új kódexbe beemelni. Ugyanígy a kódexbe integrálásra érdemes a PK 48. számú állásfoglalásban kifejtett elvi tétel is. Végül meg kell teremteni a járadékok rendszeres növekedésének (indexálás) törvényi alapját.

4.7. Az általános kártérítés

Az általános kártérítésre vonatkozó rendelkezést – valóságos tartalmának megfelelően – vagyoni kártérítésként kell tételezni. Az új törvénynek ki kell mondania, hogy a kártérítési járadék mértéke nemcsak csökkenthető, hanem növelhető is. A Legfelsőbb Bíróság PK 49. számú állásfoglalásának első tételét indokolt a törvénybe foglalni. Az általános kártérítés szabálya az új kódexben nemcsak hogy fenntartandó, hanem megerősítésre is szorul. Noha a bírói gyakorlatban alkalmazásának feltételei többnyire tisztázottak, terminológiai zavart okoz, hogy a rendelkezés általában a kár mértékére utal, azaz a teljes kártérítés elvére, márpedig a kár mértékébe beletartozik a nem vagyoni kártérítés is. A törvényt magyarázatok és az irányadó, elvi tartalmú bírói ítéletek tartalmazzák, hogy az általános kártérítés vagyoni kártérítés, az intézmény elvi tisztasága miatt ugyanakkor ezt indokolt magában a törvényben kimondani. A már kifejtett indokokra tekintettel mellőzni kellene a törvényt szövegből a „kárpótlás” kifejezést.

A jogalkalmazási gyakorlatban értelemszerűen alkalmazásra kerül ugyan a járadékként megállapított általános kártérítés utóbb történő felemelése is, e lehetőséget azonban a bírói gyakorlat csak a szakasz logikai értelmezéséből vezeti le, ezért indokolt e lehetőség törvényi alapját is megteremteni. A PK 49. számú állásfoglalás részben eljárásjogi tartalmú. Anyagi jogi rendelkezését azonban – tekintve hogy helyes irányban alakította a gyakorlatot – indokolt volna a szakasz rendelkezései közé felvenni.

4.8. A kártérítés esedékessége

Az új kódexben meg kell teremteni annak a bírói gyakorlatban kialakult konstrukciónak a törvényi alapját, amely szerint a kártérítési kötelezettség késedelmes teljesítése a kártérítés mértéke szempontjából azzal a következménnyel jár, hogy a bíróság a kártérítés mértékét az időközben bekövetkezett értékemelkedés alapulvételével állapítja meg. A kár bekövetkezése és a kártérítés mértékének megállapítása között eltelt időben az értékviszonyokban bekövetkező változások megfelelő figyelembevételére a kárkamat nem tekinthető minden esetben kellő hatékonyságú szankciós eszköznek. Piacgazdasági viszonyok között a károkozás kori kárszámítás és a késedelmi kamat megítélése együttesen sem hozza feltétlenül a károsultat abba a helyzetbe, amelyben volt a károsodás bekövetkezése előtt. Az értékviszonyokban jelentős változások ugyanis viszonylag rövid időn belül is bekövetkezhetnek.

Ezért mind a vagyoni, mind a nem vagyoni kártérítések vonatkozásában – különösen az elmúlt évtized jelentős inflációs és egyéb komoly értékváltozásokkal járó időszakában – a bíróságok kialakították azt a gyakorlatot, amelynek alapján a kártérítés mértékét az ítélelhozatali értéken állapítják meg. Ebben az esetben ter-

mészetesen nem alkalmazzák a Ptk. 360. § (2) bekezdésének a késedelmes adós helyzetére irányadó rendelkezését, hanem a károkozót az ítélethezataltól – esetleg a perben előterjesztett és az ítélet alapjául szolgáló szakértői vélemény előterjesztésétől – kezdődően kötelezik kárcamat fizetésére. Noha az állam inflációt csökkentő politikája ez ellen szól, az ár- és értékviszonyokban a piaci viszonyok között várható jelentős mozgás következtében a kártérítés esedékességének és a kárcamatnak ezt a korrekciós szabályát indokolt volna a törvényben felállítani. Itt azonban kimondandó volna a károsult felróható késedelmén alapuló késedelmes igényérvényesítésének felelősségcsökkentő elve, vagyis az, hogy ilyen esetben az ár- és értékviszonyok kockázata a károsultra hárul.

4.9. Az elévülés

Az általános deliktuális szabály objektív alapra helyezése sem indokolja a kártérítési igények érvényesítése tekintetében egy végső, objektív határidő-megállapítást. A kártérítési igények elévülésének hatályos szabályát – a Legfelsőbb Bíróság PK 51. számú, továbbá 52. számú állásfoglalásainak a kódexbe integrálásával – fenn kell tartani. Az időtényező összefüggésében a modern kártérítési jog egyik számottevő problémája a *long-tail liability*, az ún. hosszú farkú felelősség, amely alatt a bírói gyakorlat azoknak a kártérítési tényállásoknak az összességét érti, amikor a kárbehatás és a kár manifesztálódása közé egy hosszabb – esetenként 10–20 évet is elérő – látens időszak ékelődik be. Az ilyen károkozási tényállásokra a rendkívül szigorú felelősséget megállapító törvények (pl. atomkár- vagy termékfelelősség) általában a kártérítési igények speciális jogalapon való érvényesíthetőségének egy végső, objektív, jogvesztő határidejét állapítják meg. A kártérítési igényeket elenyészítő, jogvesztő határidők azonban nem járhatnak azzal, hogy a károsultak az általános kárfelelősségi szabályok szerint – amelyekre az általános elévülési idő vonatkozik – kártérítési igényt ne érvényesíthetnének. Ezért az általános kárfelelősségi szabály tekintetében kizárólag az elévülési rendelkezés tartandó fenn, amely a jogérvényesítést meghatározott feltételek fennállása esetén számottevő időmúlás esetén is lehetővé teszi.

A hatályos elévülési szabály azonban a Legfelsőbb Bíróság PK 51. számú állásfoglalásában kifejtettek szerint kerülhet alkalmazásra, amelyet – kellően absztrahált, elvi tartalma miatt – indokolt az új törvénybe beépíteni. Hasonlóképpen szükséges a PK 52. számú állásfoglalás törvénybe integrálása, hiszen az állásfoglalás jogszabályi tartalmú. Eszerint baleseti járadékkövetelés esetén az elévülési idő a járadékkövetelés egészére egységesen akkor kezdődik, amikor a baleset folytán bekövetkezett munkaképtelenség első ízben vezetett jövedelemkiesésben megmutató károsodásra. Az egyes járadékrészletekre vonatkozó igény pedig – az elévülési időn belül – a 6 hónapnál régebben lejárt és alapos ok nélkül nem érvényesített

részletek tekintetében bírósági úton többé nem érvényesíthető. A kártérítési igények érvényesítésére irányadó, az általánostól eltérő elévülési időket a törvényben a felelősség egyes eseteinél külön kell szabályozni.

5. A felelősség egyes esetei

5.1. Az egyes kontraktuális és kvázikontraktuális tényállások helye

A munkajogi kárfelelősségi kérdéseknek a Ptk.-ban való kezelése attól függ, hogy az egyedi munkaszerződés a Ptk.-ban kerül-e szabályozásra. Igenlő esetben eldöntendő kérdés, hogy a munkavállalói és munkáltatói kárfelelősséget az új kódex e fejezetben, vagy az egyedi munkaszerződésre vonatkozó szabályoknál tételezze.

5.2. Kódexbeli és kódexen kívüli szabályozás

Eldöntendő, hogy mely speciális kárfelelősségi alakzatok kódexbe integrálására kerüljön sor, amelyek jelenleg a Ptk.-n kívül, önálló jogszabályokban szerepelnek. Megengedhetetlen azonban, hogy törvénynél alacsonyabb szintű jogszabály magánjogi kárfelelősségi tényállást – akár törvényi felhatalmazás alapján is – szabályozzon. A hatályos rendelkezések között több – sokszor törvénynél alacsonyabb szintű – jogszabály önálló magánjogi felelősségi alakzatot konstruál, amely az átfogó magánjogi kodifikáció megtörténtével tarthatatlan lesz. E rendelkezések között vannak pusztán utaló szabályok, amelyek felváltva hol a Munka törvénykönyvére, hol a Polgári törvénykönyvre utalással rendelkeznek az adott jogviszonyon belül a kártérítési felelősségről, szép számmal vannak ugyanakkor olyan alacsonyabb szintű jogszabályok is, amelyek a felelősség jogalapjára, illetve a kártérítés módjára és mértékére nézve önálló, *sui generis* rendelkezéseket tartalmaznak.

Így pl. a bedolgozók foglalkoztatásáról szóló 24/1994. (II. 25.) Korm. rendelet önálló leltárfelelősségi szabályt alkot, a javítóintézetek rendtartásáról szóló 30/1997. (X. 11.) NM rendelet az intézetnek a fiatalkorúval szemben fennálló kárfelelősségére *sui generis* objektív kárfelelősséget állapít meg, a Vám- és Pénzügyőrség hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyával kapcsolatos kártérítési felelősségéről szóló 14/1997. (V. 8.) PM rendelet a munkajogi kárfelelősséghez hasonló, aprólékos részletrendelkezésekben állapítja meg a kétoldalúan fennálló kárfelelősségi szabályokat, az elektronikus fizetési eszközök kibocsátására és használatára vonatkozó egyes szabályokról szóló 77/1999. (V. 28.) Korm. rendelet egészen a bizonyítási teher alakulásáig részletező kárfelelősségi szabályokat állapít meg a birtokos és a kibocsátó viszonylatában.

El kell dönteni, hogy ezek közül az alacsonyabb szintű jogszabályi rendelkezések közül melyek tartoznak a kódexbeli szabályozásra. A jogszabályok tartalmi elemzésével arra a következtetésre juthatunk, hogy e felelősségi szabályok önálló konstituálása – különösen külön jogszabályban – szükségételen, pusztán a munkaszerződésre vonatkozó felelősségi szabályok kiterjesztésével, illetőleg az egyes szerződések között, a vonatkozó bank- és pénzügyi tranzakciós kötelekre vonatkozó szabályozáson belül – észszerű rövidítések és utalások alkalmazásával – a szabályozások megoldhatók lesznek. Ha pedig külön jogszabályban maradnak, a rendezést törvényi szintre kell emelni.

5.3. Tisztségviselők felelőssége

Megfontolandó, hogy indokolt volna-e a gazdasági társaságok, szövetkezetek, különféle társulások vezető és egyéb tisztségviselőinek a társasággal stb.-vel szemben fennálló speciális felelősségi szabályait – egységes elvek alapján – a kódexbe integrálni, és a kontraktuális, kvázikontraktuális nevesített felelősségi alakzatok között elhelyezni. A gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény a vezető tisztségviselők, a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény a tisztségviselők, az új szövetkezetekről szóló 2000. évi CXLI. törvény a vezető tisztségviselők, több társulatról szóló, így pl. az erdőbirtokossági társulatról szóló 1994. évi XLIX. törvény a tisztségviselők tekintetében a gazdasági társasággal, a szövetkezettel, a társulattal szemben sajátos kárfelelősségi szabályokat állapít meg. Ezek a rendelkezések kontraktuális, illetőleg kvázikontraktuális jogviszonyon alapulnak, a társasággal szembeni felelősségük egységes elvek alapján épül fel, ti. ez a felelősség nem a munkajogviszonyban kialakult korlátozott felelősség, hanem a polgári jogi teljes és korlátlan kártérítési felelősség szabályai szerint alakul. A speciális felelősségi alakzatok közötti egységes szabályozás indokoltsága azért is felvethető, mert a kódex könyvek szerinti tagolása esetén a társasági jog szabályai külön könyvbe kerülnek, a vezető tisztségviselők, illetőleg a tisztségviselők felelőssége pedig a gazdasági társaságoknál jóval szélesebb körben érvényesül.

5.4. A termékfelelősségi törvény kódexbe inkorporálása

A termékfelelősségről szóló 1993. évi X. törvényt – a beépítés során végrehajtható egyszerűsítésekkel és rövidítésekkel – az új Ptk. e fejezetébe – nyilvánvalóan külön alcím alatt – kell felvenni. A termékfelelősségi törvény európai uniós eredetű, az átfogó kodifikáció során kódexbe illesztése feltétlenül indokoltnak és szükségesnek látszik. Ez igaz annak ellenére, hogy az Unió tagállamainak többsége – az 1985-ös Irányelv után – külön törvényt alkotott. Az uniós irányelvet legutoljára átvevő franciák viszont a Code civilbe illesztették a deliktuális felelősségről szóló

rendelkezések után, vagyis a kártérítési felelősségi jog szabályaival koherens kapcsolatban. A kódexbe integrálás mellett szükségtelen érvelni, legfeljebb az intézmény pontos helyét illetően lehet különféle érveket találni.

Logikailag indokolható, hogy a termékfelelősség szabályai a felelősség egyes eseteiről szóló fejezetben a kontraktuális és kvázikontraktuális speciális kárfelelősségi esetek után nyerjenek elhelyezést, hisz a termékfelelősség konstrukciójának van szerződésszegési, kvázi-szerződésszegési vonatkozása. Felvethető ugyanakkor az, hogy amennyiben az atomkárokért való felelősség szabályai is inkorporálódnak a kódexbe, nem volna-e indokoltabb a deliktuális kártérítési felelősség egyes speciális eseteit a felelősség foka szerint tagolni, és az eseteket a legszigorúbb felelősségi alakzattól az enyhébb felé haladva szisztematizálni.

5.5. Az abszolút felelősség

Az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvénynek az atomenergia alkalmazásával kapcsolatosan keletkezett károkért való felelősségi szabályait és a károk megtérítéséről szóló rendelkezéseit indokolt az új kódexbe inkorporálni. Ennek során a szabályokat a felelősség általános részét tartalmazó fejezet rendelkezéseivel megfelelő összhangba kell hozni. Az abszolút felelősségi szabályoknak a kódexbe integrálása esetén e rendelkezéseknek a deliktuális esetek élén kell állnia. Semmi ok nincs arra, hogy a nemzetközi szóhasználattal abszolút felelősségnek nevezett felelősségi alakzat, azaz az atomenergia alkalmazásával kapcsolatosan keletkezett károkért való felelősség és a károk megtérítésére vonatkozó szabályok a kódexen kívül helyezkedjenek el.

A valóságban természetesen nem abszolút, de ténylegesen a legszigorúbb felelősségi alakzat a mentesüléshez vezető okok rendkívül szűk körű meghatározása miatt jelenti a legszigorúbb magánjogi felelősségi alakzatot, bár a korábbi szabályozáshoz képest az 1996. évi rendezés a felelősség szigorán számottevően enyhített. Az atomenergiáról szóló törvény 53. §-a egyébként nem az abszolút, hanem a feltétlen felelősség kategóriáját használja. A szabályok kódexbe integrálása esetén megteremthető összhang a kártérítési felelősség általános szabályai és az ún. atomkárok között (ez utóbbi pl. a személyi károk mellett anyagi károkról is rendelkezik). Felhasználható továbbá a kódexalkotás számos más előnye is, így a rövidítések, utalások, az azonos tartalmú szabályok más jogintézményekkel való összekapcsolása stb.

5.6. Környezeti kárfelelősség

A környezetet veszélyeztető tevékenységért való kárfelelősség utaló szabályát indokolt volna a veszélyes üzemi felelősség köréből kiemelni, és a környezet védel-

mének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény, a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény, továbbá a hulladékgazdálkodásról szóló 2000. évi XLIII. törvény kárfelelősségi szabályait egy önálló kárfelelősségi tényállásba egybefoglalni. Ennek alapján az okozatosságra és a kártelepítésre vonatkozó európai közösségi doktrína felhasználásával a környezetet, illetőleg a természetet veszélyeztető, szennyező vagy egyébként károsító kauzális kártérítési felelősségét kellene egységesen kimondani, törvényi tényállássá téve azokat a speciális szabályokat, amelyek a tevékenységet megelőző környezeti állapot helyreállításával, a társadalom, a társadalom egyes csoportjai vagy az egyének életkörülményeinek romlásából eredő nem vagyoni károkkal, és azon ingatlan tulajdonosának az egyetemleges felelősségével kapcsolatosak, amelyen a jogsértő tevékenységet folytatják. Külön ki kellene mondani az ügyészi közérdekű keresetindítás lehetőségét is.

A hatályos Ptk. 345. § (1) bekezdése szerint a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség szabályait kell alkalmazni arra is, aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz. Ugyanezt az utaló szabályt tartalmazza a környezet védelmének általános szabályairól szóló törvény 103. § (1) bekezdése, a természet védelméről szóló törvény 81. § (1) bekezdése és a hulladékgazdálkodásról szóló törvény 46. § (1) bekezdése. A vonatkozó törvények azonban csak a felelősség jogalapja tekintetében tartalmazzak utalást, egyébként részlet-szabályokat fogalmazzak meg a környezetkárosítás abbahagyására, a tevékenységet megelőző környezeti állapot helyreállítására, azon ingatlan tulajdonosának az egyetemleges felelősségére vonatkozóan, amelyen a környezetkárosító tevékenységet folytatják.

A természet védelméről szóló törvény 81. § (2) bekezdése ezen túl részletezi a természet védelme szabályainak megszegésével okozott károk fogalmi körét, és ezen belül egy új kárfajtaként határozza meg a természeti állapot és minőség károsodásából eredő, illetve a társadalom, annak csoportjai vagy az egyén életkörülményeinek romlásában kifejeződő nem vagyoni kárt. Indokolt volna a három törvényben hasonlóan megfogalmazott tényálláselemeket egyetlen közös tényállásban összefoglalni, és a felelősség egyes esetei között az atomkár-felelősség és a termék-felelősség tényállásai után, külön cím alatt foglalni az új törvénybe. Ennek keretében ki kellene mondani az ügyészt megillető közérdekű keresetindítás lehetőségét és azt is, hogy az ennek alapján megítélt kártérítés a Környezetvédelmi Alapot gazdagítja.

Határozott törekvés mutatkozik az európai deliktuális felelősségi jogi doktrínán belül az okozatosságra és kártelepítésre vonatkozó közösségi doktrína kiépítésére. Ezt fejezi ki az összes, a környezetre nagyfokú kockázatot jelentő vegyi tevékenységet folytató potenciális károkozó kauzális kártérítési felelősségének bevezetését szorgalmazó indítvány (Indítvány a kauzális felelősségi rendszer bevezetésére az összes nagyfokú kockázatot hordozó vegyi tevékenységgel kapcsolatban, Abl EG Nr C., 1997. 01. 12.). Az elv egyébként korábban egyes különleges irányelvekben, így a használt olaj kezelésére vonatkozó 75/439. EGK sz., illetőleg a mérgező és

veszélyes hulladékokról szóló 78/319. EGK sz. irányelvekben már megfogalmazódott. Ahogy ez a közösségi jogban meglehetősen megszokott, egy-egy új jogi doktrína – bár rendszerint hosszú ideig tartó vajúdas után – utóbb mégis csak joggá válik. Megfontolandó, nem volna-e indokolt a magyar kódexben avantgárd jogalkotói lépést tenni.

5.7. Veszélyes üzemi felelősség

A veszélyes üzemi felelősség körében a törvényben kell kimondani, hogy a károsult közrehatása esetén a közrehatás arányának megállapításánál az üzem veszélyességét is értékelni kell (Legfelsőbb Bíróság PK 38. számú állásfoglalás). Az általános kárfelelősségi szabály objektív alapra helyezése miatt a 346. § (1) bekezdésébe – az általános szabályokra utalás helyett – a felrőhatóság kritériumát kell beépíteni.

A magyar kódex egy – nemzetközi viszonylatban is élenjáró – konstrukciója a veszélyes üzemi felelősség generálklauzulája. Ameddig az európai jogokban a veszélyes üzemi felelősség tényállásait tipikusan a nagy kódexen kívüli külön törvényalkotások esetről esetre teremtik meg, addig a magyar kódex a fokozott veszéllyel járó tevékenység körének, eseteinek meghatározását a bírói gyakorlatra bízza. Mindazonáltal nem elhanyagolható azoknak a külön jogszabályokban meghatározott eseteknek a köre, amelyek a veszélyes üzemi felelősség szabályaira utalnak, illetőleg a felelősség alóli kimentés lehetőségét e törvényi rendelkezésre utalással korlátozzák. Megállapítható tehát, hogy a veszélyes üzemi felelősség köre nemcsak a bírói gyakorlat által változik, bővül, hanem a jogalkotás is újabb és újabb tényállásokat szubszumál e szigorú felelősségi szabály alá.

A kodifikáció során ezeket a külön jogszabályokat egyenként felül kell vizsgálni, és állást kell foglalni abban, hogy indokolt-e a veszélyes üzemi felelősség szigorú szabályának a fenntartása, különösen akkor, ha az általános felelősségi szabály is objektív alapú. Így különösen felülvizsgálandó az alkalmazott felelőssége körében is szabályozható, a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény felelősségi konstrukciója az adatkezelő tekintetében, a kvázikontraktuális jogviszonyok körébe tartozó, a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény rendelkezése a gyermeket, tanulót ért kárért való felelősség vonatkozásában, valamint az e szabályozással összhangban azonos felelősséget megállapító, a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény. Meg kell vizsgálni a géntechnológiai tevékenységről szóló 1998. évi XXVII. törvény utaló szabályát, továbbá a honvédelmi kötelezettség teljesítésével összefüggésben a honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvényt, amely valóságosan nem is kártérítési, hanem kártalanítási kötelezettséget ír elő.

A Legfelsőbb Bíróság PK 38. számú állásfoglalása szerint a károsult felrőható közrehatása esetén az üzem veszélyességét figyelembe kell venni az üzembentartó

terhére, amennyiben az a veszélyes üzem károsodásában közrehatott. Az állásfoglalás egyoldalúan csak a veszélyes üzem károsodását tartja szem előtt, az állandósult bírói gyakorlat azonban az állásfoglalást úgy interpretálja, hogy a károsult közrehatása esetén a közrehatás arányának a megállapításánál – a másik fél javára – a károsult üzemének a veszélyességét is értékelni kell. Erre figyelemmel a veszélyes üzemnek a kárt nagyobb mértékben kell viselnie, mint az önhibás károsultnak, aki nem veszélyes üzemet működtet. Ennek az elvnek kell megteremteni a törvényi alapját az új kódexben. Ha az általános deliktuális kárfelelősségi szabály objektív alapra helyeződik, a 346. § (1) bekezdésében a felelősség általános szabályaira való utalást a felróhatóságon alapuló rendelkezéssel kell felváltani.

5.8. Vadkár és vadászati kár

A vadvédelemről, vadgazdálkodásról és vadászatról szóló 1996. évi LV. törvénynek a vadkárrol, a vadászati kárrol és a vadban okozott kárrol szóló rendelkezéseit a kódexbe kell inkorporálni. Ennek során a vadkárrok tekintetében elsődlegesen az az eldöntendő kérdés, hogy a vadkár megtérítése körében kártérítési felelősségről vagy kártalanítási kötelezettségről van-e szó. Eldöntendő továbbá, hogy a vadkárokért való helytállási kötelezettséget nem kell-e újra feltétlen (abszolút) felelősségi jogalapra helyezni. A vadak által okozott károk tényállásköre legalább olyan tipikus, mint pl. az épületkárok előfordulása, ezért semmi ok nincs arra, hogy a vadkárral kapcsolatos rendelkezéseket ne a magánjogi kódex, hanem külön jogszabály tartalmazza. A vadkárokkal kapcsolatban azonban voltaképpen dogmatikai alapon eldöntendő kérdés, hogy jogos vagy jogellenes károkozásról van-e szó. A kérdést nemcsak a terminológiai tisztaság, hanem a szabályoknak a kódexben történő elhelyezése miatt is el kell dönteni.

A vad természetes életmódjából következik, hogy kárt okoz, és károkozása a vadászatra jogosult magatartásával gyakran nincs közvetlen kapcsolatban. Ezért a vadak által a mező- és erdőgazdaságban okozott károkért való helytállási kötelezettséget megállapító rendelkezés voltaképpen kártelepítési szabály, amely bizonyos arányban (95%–5%) megosztja a kárviselést a vadászatra jogosult és a károsult között. Tekintettel azonban arra, hogy a vadgazdálkodás a vadászatra jogosultnak hasznot hajt, nyereséget jelent, indokoltabb a szabályokat a kártérítés, kárfelelősség rendszerében meghagyni, és nem kártalanítási kötelezettségről rendelkezni.

A vadak által a mező- és erdőgazdálkodáson kívül másnak okozott kárért való felelősségre az új szabályozás a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályokat rendeli alkalmazni. Az erdőkről és a vadgazdálkodásról szóló korábbi, 1961. évi VII. törvény 35. §-a e körben is feltétlen felelősséget állapított meg, mentesüléshez – esetleg kármegosztáshoz – csak a károsult felróható önhibája vezetett. Mivel e káreset tipikus előfordulása a vad és a gépjármű összeütközése, a bírói gyakorlatnak az ember védelme érdekében – kétségkívül szellemes – bakugráshoz

kellett folyamodnia. Ennek során rendellenesnek minősítette a vadnak a gyorsforgalmi úton való hirtelen felbukkanását, és az esetet a Ptk. 346. § (2) bekezdése alapján oldotta meg (Legfelsőbb Bíróság Pfv. VI. 23366/1998/2. sz.). Ugyanezt azonban már nem tette meg a vadnak nem gyorsforgalmi úton való váratlan megjelenése esetén (Legfelsőbb Bíróság Pfv. VI. 23059/1998/4. sz.). A bírói gyakorlat azonban ma már mégis következetesnek tűnik, és a vadászatra jogosult marasztalását felróhatósági alapon állapítja meg, kivéve, ha a gépjármű vezetője a vadveszély figyelmen kívül hagyásával a kárbekövetkezésben maga is közrehatott. Helyesebb és dogmatikailag tisztább megoldás volna, ha ebben az esetkörben is visszaállna a törvényhozó a vadászatra jogosult feltétlen felelősségének a kimondásához. Ha ez megtörténik, akkor a vadkárokkal kapcsolatos törvényi szabályokat – a szigorúbb felelősségi elvre tekintettel – a veszélyes üzemre vonatkozó rendelkezéseket megelőzően kellene a kódexbe elhelyezni.

5.9. Az alkalmazott és a megbízott károkozása

A munkáltató kárfelelősségét megállapító szabályt – a szövetkezeteken túl is – általában ki kell terjeszteni minden jogi személyre, illetőleg jogi személyiség nélküli gazdasági társaságra, ha annak vezető tisztségviselője, tisztségviselője vagy tagja – e viszonyával összefüggésben – harmadik személynek kárt okoz. Ki kell mondani, hogy ha az alkalmazott, a megbízott vagy a tag a kárt szándékos bűncselekménnyel vagy szabálysértéssel okozta, a károsult irányában közvetlenül is felel (esetleg a munkáltatóval, illetve a jogi személlyel egyetemlegesen). A Polgári törvénykönyv alkalmazotti felelősségre vonatkozó hatályos szabálya nincs tekintettel azokra az esetekre, amikor jogi személy megbízottja, képviselője, tagja, alkalmazottja okoz kárt külső harmadik személynek. Ez a konstrukció nyilvánvalóan meghaladott, hiszen az alkalmazóra jogviszonyon kívül a tagsági jogviszonyban okozott károkról csak a szövetkezet relációjában rendelkezik. A jogi személyiség klasszikus kritériumai között szerepel a jogi személy önálló, a tagtól elkülönült felelőssége.

A jogi személy tagjai csak magával a jogi személlyel, társasággal szemben felelősek magatartásukért. A törvényi rendelkezésekben következetesen érvényesül a jogi személy és tagjai szigorú elválasztását kimondó elv, amely szerint a polgári jogi kontraktuális vagy deliktuális felelősség kizárólag a jogi személlyel szemben érvényesíthető, ha a jogi személy ügyvezetője, tagja, alkalmazottja a jogi személy nevében, képviselőjében, tevékenységi körében jár el. Ennek az elvnek megfelelően az alkalmazotttért való kárfelelősség szabálya kiegészítendő, ahogy ezt a külön törvények a tisztségviselők, vezető tisztségviselők harmadik személyeknek történt károkozásai tekintetében tartalmazzák is. Nyilvánvalóan ugyanez irányadó a jogi személy tagjára is, ha tagsági viszonyával összefüggésben harmadik személynek kárt okoz.

A szigorú elválasztás elvét azonban az újabb bírói gyakorlat – a nemzetközi trendnek megfelelően – „áttöri”. A *Durchgriff* azokban a tényálláskörökben jelentkezik, amelyekben a jogi személy képviselői, tagjai – a jogi személyiséggel visszaélve – kifejezetten a jogi személyt használják fel szándékos bűncselekmény, illetőleg szabálysértés elkövetésére. A jogi személyiséggel való visszaélést megvalósító, valójában a jogrendbe ütköző, a jogi személy tagjainak magánvagyonát gyarapító cselekményeknél az elválasztás szigorú elvének az áttörésével a jogi személy képviselőjének, tagjának közvetlen kártérítési felelősségét is meg kell állapítani. A kérdést a Gt. (1997. évi CXLIV. törvény a gazdasági társaságokról) 61. §-ával összefüggésben kell átgondoltan megoldani. A Legfelsőbb Bíróság PK 41. számú állásfoglalása piacgazdasági viszonyok között e szabályozástól függetlenül is meghaladottá vált.

5.10. Az állam kárfelelőssége

Az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabálya átalakításra szorul. Eszerint az állam, illetőleg az állami és önkormányzati szerv a közhatalom gyakorlása során kifejtett szervező-intézkedő tevékenységével, illetőleg ennek elmulasztásával okozott kárt köteles megtéríteni. Nem tehető felelőssé, ha bizonyítja, hogy a kárt tevékenységi, ügyintézési és ellenőrzési körén kívül eső, elháríthatatlan ok vagy a károsult elháríthatatlan magatartása okozta. A károsult felróható közrehatása kármegosztáshoz vezet. Ezeket a szabályokat kell alkalmazni a jogtalan letartóztatás vagy fogva tartás miatti kártérítési igényekre is. Megfontolandó, hogy az új kódex kizárólag alkotmányellenes jogalkotás esetén megállapítsa-e az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségét.

A Ptk. 349. §-a – adott szöveggel való – hatályban tartásának ma már nincs értelme, mert az államigazgatási jogkörben okozott kárfelelősség szabálya teljes egészében az alkalmazotti felelősség szabályához, tehát a 348. §-hoz igazodik. Az a többletrendelkezés, amely szerint meg kell kísérelni a kár rendes jogorvoslattal való elhárítását, egyértelműen következik a 340. § kárenyhítési, kármegelőzési szabályából, így ennek külön kimondása itt felesleges. A Legfelsőbb Bíróság PK 42. számú állásfoglalása azonban a 349. § rendelkezését tartalommal töltötte meg. Eszerint az állam, az önkormányzat, illetőleg ezek szervei kártérítési felelőssége akkor állapítható meg, ha a károkozás a közhatalom gyakorlása során, vagyis közhatalmi, hatósági tevékenység, illetőleg mulasztás keretében történik. A külön rendelkezést tehát a PK állásfoglalás vonatkozó részének a beemelésével mégis fenn kell tartani. Ugyanakkor ki kell mondani, hogy a közhatalom gyakorlójától, amely tehát a közjó érdekében tevékenykedik, minden elvárható, ami nem vezet károkozáshoz, hacsak a kárbekövetkezéshez a tevékenységi, ügyintézési és ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan ok nem vezetett, ezért indokolt szigorú felelősségi alapra helyezni az állam kárfelelősségével kapcsolatos szabályt.

A jogtalan fogva tartás és előzetes letartóztatás miatti kártalanításról a büntető-eljárásról szóló 1973. évi I. törvény (Be.) 383. §-a rendelkezik, holott ez tisztán magánjogi igény. Egészen nyilvánvaló, hogy a Be. vonatkozó rendelkezése helyett a szabályt az új Ptk.-ba kell illeszteni. Elméleti, dogmatikai kérdésként is jelentkezik, hogy itt kártérítésről vagy kártalanításról van-e szó. A tételesjogi szabállyal és számos elméleti állásponttal szemben helyesebbnek tűnik, hogy e tényállás-körben jogellenes károkozásról kell beszélnünk. Ez következik az Alkotmány 55. § (3) bekezdéséből, amely kártérítésről szól, és az Emberi Jogok Európai Egyezménye 5. cikk (5) bekezdéséből is. De az utólagos értékelés itt dogmatikailag is felelőségi tényállást takar. Egyébként a kódexbe a Be. hatályos rendelkezései megfelelően átültethetők.

Az állam jogszabályalkotással okozott károkért való felelősségének szabályát – amely újabban a MOL Rt. kártérítési keresete folytán újra az érdeklődés középpontjába került – a nemzetközi, európai trendnek megfelelően a kódexben valamilyen szinten rendezni kell. Ennek során legalább annyi kimondható volna, hogy az utóbb alkotmányellenesnek ítélt jogszabályon alapuló egyedi aktusokkal okozott károkért az állam felelősséggel tartozik.

5.11. Egyéb kárfelelőségi tényállások

A koncepcionális javaslattal nem érintett, a hatályos Ptk.-ban meglévő további kárfelelőségi tényállások változatlan tartalommal és konstrukcióban kerüljenek át az új kódexbe.

5.12. Kártalanítás

A fejezet utolsó részében – külön cím alatt – célszerű felvenni azokat a jogszerű károkozással kapcsolatos kártalanítási szabályokat, amelyek a jogviszony jellegénél fogva e fejezetbe integrálhatók, és ahol a kártalanításra vonatkozó szabályok a Ptk. kártérítési felelőségi általános rendelkezéseire utalnak. Tekintve hogy ezek száma igen nagy, kódexszerkesztési és jogpolitikai kérdés annak eldöntése, hogy az új Ptk. felvegye-e ezeket a rendelkezéseket, vagy pusztán egy – korábban már megfogalmazott – általános szabály körében úgy rendelkezzen, hogy ott, ahol külön jogszabály kártalanítási kötelezettséget állapít meg, a kártalanítás módjára és mértékére nézve a kártérítés általános szabályai az irányadók.

A kártalanítással kapcsolatos Ptk.-n kívüli jogszabályok – szabályozásuk tárgya alapján – a következőképpen szisztematizálhatók:

- a kisajátítás kapcsán keletkező kártalanítási kötelezettségek;
- a bányászati tevékenységgel összefüggő kártalanítási kötelezettség;

- a katasztrófavédelem, az elhárítás és a hatóságok működése során keletkezett kártalanítási kötelezettségek;
- a magántulajdon és a magánszolgáltatások honvédség vagy fegyveres erők általi igénybevételével kapcsolatban keletkező kártalanítási kötelezettség;
- a pénzügyi vagy más pénzforgalmi tevékenység kapcsán keletkező kártalanítási kötelezettségek;
- az egészségügyi (állat-egészségügyi) tevékenységgel kapcsolatos eljárások során keletkező kártalanítási kötelezettség, végül
- az állam ‘mögöttes’ kártalanítási kötelezettsége.

A különböző jogalapon fennálló rendelkezések – beleértve a szabályozási szintet is – rendkívül heterogének. Törvénytől egészen PM rendeletig különböző szintű jogszabályok írnak elő kártalanítási kötelezettséget az állam, a károkozó vagy adott esetben a tulajdonos terhére. A jogszabályok általában teljes kártalanítási kötelezettséget írnak elő, esetenként azonban a kártalanítás mértéke korlátozott. A kódexalkotás során alapvetően fontos szempont lehet ezeknek a szétszórt – különböző rangú és értékű – jogszabályoknak a koherens rendszerbe foglalása és a rendszerbe állított, jelentősen megkurtított joganyagnak a kódexbe integrálása.

6. A biztosítási szerződési jog reformjának koncepciója

6.1. A biztosítási szerződési jog helye

A biztosítási szerződési jog a magánjogi kódexben kerüljön szabályozásra. Nem támogatható az a nézet, hogy egy külön biztosítási kódex jöjjön létre, amely magába foglalná a biztosítási jogviszonyokra vonatkozó magánjogi és közjogi rendelkezéseket egyaránt. A biztosítási jog átfogó reformja szükséges, mert a szabályozás nem követte a biztosítás területén az elmúlt két évtizedben bekövetkezett rendkívüli változásokat. A hagyományos biztosítási szerződési jog kereteit szétfeszítő új biztosítási termékek, szolgáltatások tekintetében a hatályos szerződési jogi szabályozás igen hiányosnak, hézagosnak minősíthető.

Következésképpen külön kell választani a közjogi és a magánjogi szabályokat, és ennek során a biztosítási tevékenységről szóló 1995. évi XCVI. törvényből (Bit.) a polgári jogi tartalmú szabályokat ki kell emelni, és ezeket az új törvényben kell elhelyezni. Idetartozik mindenekelőtt a biztosításközvetítéssel kapcsolatos szabályozás átemelése a Ptk.-ba – a Bit. és a Ptk. között összhangot kell teremteni a biztosító képviselőjére vonatkozó szabályokkal. Világossá kell tenni, hogy az állományátruházás dogmatikailag nem tartozásátvállalás, viszont a biztosítottat ilyenkor megillető rendkívüli felmondási jogot a Bit.-ből a Ptk.-ba kell áttenni.

Az új kódexnek a lehető legszélesebb körben kell egységbe foglalnia a biztosítási szerződési jog normáit. A Bit. az említetteken túl magánjogi jellegű normákat

tartalmaz a biztosítási szerződés minimális feltételeiről, a biztosítót a szerződő fél irányában terhelő tájékoztatási kötelezettségről, valamint a jogvédelmi biztosítás különleges szabályairól szóló rendelkezések tekintetében. A biztosítási törvényen kívül ugyanakkor más közjogi jogszabályokban is fellelhetők magánjogi szabályok. Az új Ptk. megalkotása során következetesen meg kell valósítani, hogy az egyes, a biztosítási magánjogba tartozó rendelkezések kikerüljenek a közjogi normák sorából.

6.2. Kereskedelmi típusú szerződés

Az új Ptk.-ban a biztosítási szerződést a kereskedelmi szerződéstípusokra kell modellezni, közjogi korlátok a szerződések joganyagába csak annyiban épüljenek be, amennyiben azokat a fogyasztóvédelem szempontjai indokolják. A biztosítási szerződés klasszikusan, sőt az egyik leghagyományosabb kereskedelmi szerződés, ezért nyilvánvaló, hogy a fejezet szabályait a kereskedelmi típusú ügyletekre kell modellezni. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a fejezetben megfelelően érvényesülnie kell a szerződési alapelveknek, így a szerződési szabadság elvének, a diszpozitivitás követelményének és mindazoknak a szabályoknak, amelyek a jogviszony üzleti, kereskedelmi jellegét kifejezik és garantálják.

A szerződési szabadság biztosítása érdekében ki kell iktatni az egész fejezetre vonatkozó egyoldalú kógenciát kimondó szabályt. Nem kétséges, hogy a biztosítási szerződési jog körében a jövőben is szükség lesz kógens szabályok alkalmazására, éspedig két területen: a fogyasztóvédelem, valamint a szerződéskötési kötelezettség területén. A teljes szerződési jogra nézve felállított egyoldalú kógencia azonban összeegyeztethetetlen a biztosítási szerződés üzleti, kereskedelmi jellegével. Ebben az összefüggésben az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az uniós szabályok többsége az érett fogyasztót veszi tekintetbe, és nem az istápolásra, támogatásra szorulókat, bár a vita még az Unióban sem zárult le teljesen.

6.3. A fejezet szerkezete és tagolása

Az új Ptk.-ban változatlanul szükséges a biztosítási szerződések közös szabályainak megfogalmazása, amelyek valamennyi biztosítási fajtára irányadók. Ezt követően a Bit. szerinti tagolásban kell az egyes biztosítási ágakat – így az élet- és nem életbiztosítási ág alá tartozó ügyleteket – szabályozni. Az ezeken belül kidolgozandó speciális területeknél – pl. a felelősségbiztosításnál – egyértelművé kell tenni a mögöttes szabályok alkalmazhatóságát.

A biztosítási szerződési jognak vannak olyan közös szabályai – mind a keletkezés, mind a jogviszony tartalma, mind pedig a jogviszony megszűnése tekintetében –, amelyeket kellő absztrakcióval a fejezet úgymond általános részébe kell

integrálni, és itt kell már elhelyezni a speciális fogyasztóvédelmi rendelkezéseket is. Ez a konstrukció lényegileg követi a fejezet jelenlegi felépítését, azonban szinte mindenütt változtatni kell a szerződés egyes létszakai szabályozó részletszabályokon.

A biztosítási ügyletek tagolását összhangba kell hozni a Bit.-tel, mert ez a tagolás felel meg az uniós irányelveknek. Eszerint – kockázati ismérvek alapján – két fő biztosítási ágat kell megkülönböztetni: életbiztosítási és nem életbiztosítási ágat. A biztosítási ágon belül azonos, illetve egymáshoz hasonló kockázatok alapján elhatárolható további tagolás a biztosítási ágazat. E tagolásnál kérdéses lehet a viszontbiztosítás helye, mert az az uniós szabályozásban nem tekinthető speciális kategóriának a két ágon, illetve ágazatokon belül. Ennek megfelelő a Bit. szabályozása is. A viszontbiztosítás mint ügylet a vagyontbiztosítás (nem életbiztosítás) jegyeit hordozza magán, ezért a vagyontbiztosítási ágazaton belül kell elhelyezni.

6.4. A szerződés fogalma

A kódexben újra kell szabályozni a biztosítási szerződés lényegét és a felek fő kötelezettségeit. Ennek során figyelemmel kell lenni arra, hogy a biztosítási ügylet tagsági jogviszonyon is alapulhat. Másrészt a főkötelezettségek között kifejezésre kell juttatni, hogy a biztosító a kockázatot átvállalja, tehát elsődleges főkötelezettsége *praestare* jellegű. A Ptk. jelenlegi szabályozása nem vonja a szerződés hatálya alá az ún. kölcsönös biztosítást, márpedig a Bit. szerint a biztosítási tevékenység tagsági jogviszonyon is alapulhat (egyesület). Tekintettel arra, hogy ez a jogviszony a „kölcsönösség és szolidaritás” elvén nyugszik, sajátosságainak a szerződés fogalmi ismérvei között ki kell tűnnie. A Bit. helyesen utal a biztosítási tevékenység lényegére: a kockázat átvállalására, amelynek reflexjogi hatása lehet a szolgáltatás teljesítése. Mivel a „rendelkezésre állásnak” ugyancsak van ellenértéke, sőt a valóságban a biztosító szolgáltatási főkötelezettsége a kockázatátvállalás (veszélyviselés), ezt az ismérvet a biztosítási szerződés fogalmi jegyei között kifejezésre kell juttatni.

6.5. A szerződés létrejötte

Az ügyletkötés szabályai között meg kell alkotni az elektronikus eszközök igénybevételeivel történő szerződéskötés rendelkezéseit. Szabályozni kell továbbá a távértékesítési szerződéseket. Lehetővé kell tenni a biztosítási szerződések megkötése során az elektronikus aláírást. A kereskedelemben, így a biztosítás területén is egyre erőteljesebb igényként fogalmazódik meg az elektronikus eszközök igénybevételenek a lehetősége. A fogyasztói, pénzügyi szolgáltatások távértékesítési rendszerben történő értékesítéséről szóló 97/7/EK és az azt módosító 98/27/EK irányel-

vek hatálya már kiterjed valamennyi pénzügyi szolgáltatásra, így lefedi a biztosítási szerződéseket is. Az elektronikus kereskedelemmel összefüggő 1999/93/EK irányelv pedig az elektronikus kommunikáció és kereskedelem területén lehetővé teszi az elektronikus aláírást, így annak jogi elismerését a hazai biztosítási szerződések körében is biztosítani kell. Amennyiben ezek a jövőbe mutató kereskedelmi kommunikációs konstrukciók a kötetmi jog általános részében szabályozást nyernek, e fejezetbe pusztán egy utaló szabályt kell beiktatni.

6.6. Fogyasztóvédelem

A fogyasztói biztosítási szerződések körében már a szerződéskötés folyamatában meg kell teremteni a fogyasztóvédelmi rendelkezéseket. Ezek tekintetében fenn kell tartani az egyoldalú (klaudikáló) kógenciát, részletesen szabályozni kell a terméktájékoztatási kötelezettséget, a távértékesítési szerződések körében a fogyasztó javára biztosítani kell a meghatározott időn (14–30 napon) belüli – indokolási kötelezettség nélküli – visszalépési lehetőséget. Utalni kell arra, hogy a fogyasztói szerződésekre vonatkozó általános szerződési feltételek közös szabályai e körben is irányadók. Az általánosságban fenntartásra nem javasolt egyoldalú kógencia szabályát, azaz azt, hogy a törvény rendelkezéseitől a szerződésben a biztosító javára eltérni nem lehet, a fogyasztói biztosítási szerződések körében fenn kell tartani.

A Bit. 102. §-a – a 92/49/EGK irányelvre figyelemmel – részletesen szabályozza a terméktájékoztatás tartalmi követelményeit, vagyis azt, hogy a tájékoztatásnak ki kell terjednie a biztosító főbb adataira és a biztosítási szerződés jellemzőire. Nyilvánvaló, hogy ezt a szerződési szabályt a Ptk.-ba kell áttemelni, és a fogyasztói biztosítási szerződések körében kógens szabályként kell az új törvénybe iktatni. A távértékesítési szerződések rendszerében a fogyasztó javára biztosítani kell – meghatározott ideig – az indokolási kötelezettség nélküli visszavonási jogszultságot. Az általános szerződési feltételek *par excellence* területe a biztosítási jogviszony. Az általános szerződési feltételek részletes általános részbeli szabályaira – különösen a fogyasztóvédelmi rendelkezésekre – a fejezetben utalni kell azzal, hogy e szabályok a biztosítási szabályzatok tekintetében is irányadók.

6.7. Részletszabályok

A szerződés megkötésének, lényeges tartalmi elemeinek és megszűnésének részletszabályai meghatározása során szükséges az uniós irányelvek bedolgozása (a szerződéskötés körüli helyzet tekintetében), a bírósági gyakorlatban kialakult elvi álláspontok hasznosítása, a korábbi magyar szabályozás figyelembevétele és a biztosítási jogviszonyokra vonatkozó uniós átalakulás részleteinek alkotó hasznosítása. A kodifikációs munka során egyértelmű szabályt kell alkotni az ajánlati

kötöttségre, ki kell küszöbölni az ajánlati kötöttség ideje alatt bekövetkezett biztosítási eseménnyel kapcsolatos anomáliákat, meg kell oldani a „hallgatás” szerződéskötési problémáját, szabályozni kell a biztosítási időszakot, a biztosítási díjhasználat és a díj bírói úton történő érvényesítésének kérdéseit, az együttműködési kötelezettség részletszabályait stb. Alkalmassá kell tenni a törvényi engedmény szabályait az új életviszonyokra, így azt lehetővé kell tenni a szerződésen kívüli károkozókkal szemben a szerződésszegés kapcsán történő biztosítói igényérvényesítésekre is, továbbá ki kell mondani, hogy az engedmény a felelősségbiztosítás körében is érvényesül.

Szabályozni kell az alkuszi szerződést, és általában rendezni kell a biztosításközvetítők jogcselekményeinek hatályát a biztosítási jogviszonyokra. A fogyasztói biztosítási szerződésekben a díj nemfizetés automatikus megszűnési szabályát meg kell változtatni. A jogviszony megszűnésével összefüggésben lazítani kell a biztosítási érdek merev felfogásán, és lehetővé kell tenni, hogy a biztosítás kövesse a vagyontárgyat és az érdeket (lízing), a konstrukció legfeljebb rendkívüli felmondási joggal egészülhet ki. Felül kell vizsgálni a díjoszthatatlanság elvét, és törvényi rangra kell emelni a reaktiválás módszerét.

6.8. A felelősségbiztosítás

A fejezet „különös részében”, a biztosítási ágazatok és fajták között – a vagyontárgybiztosítástól elkülönítetten – kell részletesen szabályozni a felelősségbiztosítást. Ennek során ki kell küszöbölni a hatályos szövegben meglévő ellentmondást, a szándékos károkozás miatti helytállási kötelezettséget a személyes károkokra kell korlátozni, differenciált szabályokat kell felállítani a tekintetben, hogy fennáll-e szerződéskötési kötelezettség, szerződésszegés miatt érvényesítenek-e kárigényt, fogyasztó-e valamelyik fél vagy nem, stb. Törvényi szinten kell szabályozni a fedezet terjedelmét, az esetleges limitet, a kizárásokat, regresszusokat, a díjmegállapítás módját és az adatkezelési szabályokat. A felelősségbiztosítási kötelezettség eseteiben általánossá kell tenni a közvetlen perlést. Felül kell vizsgálni a kötelező felelősségbiztosítás eseteit, és azokat a piaccgazdasági viszonyok közötti mértékre kell visszaszorítani. Meg kell vizsgálni, hogy a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítást mint a felelősségbiztosítás alesetét, illetőleg további kötelező felelősségbiztosításokat nem kell-e a fejezet különös rendelkezései között szabályozni.

6.9. Speciális biztosítási formák

A 78/473/EGK irányelv alapján a kódexben meg kell alkotni az együttbiztosításra vonatkozó szabályokat, és a 87/344/EGK irányelv alapján a jogvédelmi biztosítás szabályait is. Végül megfontolandó, nem kellene-e az új törvényben megalkotni az életbiztosítás módjára a betegbiztosítás legfontosabb szabályait.

Bevezető gondolatok a biztosításjog kodifikációjához

*Alapozó – történeti és összehasonlító jogi –
tanulmány a biztosításjog átfogó újraszabályozásához*

1. A biztosítási szerződések jogának változása – napjainkban

A biztosítási szerződések szabályozására vonatkozó joganyag világszerte mozgásban van. Ez a megállapítás éppen úgy vonatkozik a ‘modern’ biztosításjogok klasszikus szabályrendszereire, mint a legújabb kodifikációs és törvényt módosítási javaslatokra. A modern biztosításjog első – valóban fontos és a biztosítási szerződések jogát szinte a maga teljességében tartalmazó – törvényi megjelenítése a német jog- és nyelvterületek kodifikátorainak érdeme. Az 1908-ból ránk hagyományozott német és svájci *Versicherungsvertragsgesetze* azonban nemcsak prioritást élveznek, s fő érdemük, hogy egy „majdnem jogüres térbe” léptek be,¹ hanem jelentős befolyással is voltak a későbbi kontinentális kodifikációkra. E jogképződések ‘receptióképességét’ ugyanis nemcsak a német törvénytől szinte szó szerint egyező – 1958-ban újrafogalmazott – 1917. évi osztrák törvény mutatja, de az 1930-ban új stíluselemekkel gazdagított francia törvény, a *Loi sur le contrat d’assurance* is,² sőt a befolyás nyilvánvaló az 1942. évi olasz *Codice civile* biztosítási szerződésjogot tartalmazó rendelkezéseire is (1882–1932. cikk).³

A biztosítási szerződések jogának e klasszikus kontinentális forrásai – a látszólagos stabilitás ellenére – egyáltalában nem lecsendesedett és lehiggadt jogképződések. A francia törvényt a kodifikátorok direkt (legitim) módon szaggatják,⁴ nagy hírű német nyelvű elődeit – csakúgy, mint az olasz polgári törvénykönyv

---

¹ Albert EHRENZWEIG: *Moderne Entwicklungsbestrebungen im Recht des Versicherungsvertrages*. Mannheim, Bensheimer, 1925. 7. Persze – mint látni fogjuk – a ‘jogüresség’ nagyon is relatív: attól függ, hogy a korábbi szabályozottságot mekkora térben szemléljük.

² A német mintával és ‘előképpel’ való összefüggésre utal Albert EHRENZWEIG: *Deutsches (Österreichisches) Versicherungsvertragsrecht*. Bécs, Springer, 1952. 12. skk.; a svájci hasonlóságot és az új elemeket hangsúlyozza: Yvonne LAMBERT-FAIVRE: *Droit des assurances*. Párizs, Dalloz, 1985. 15.

³ Antigono DONATI: *Legislazione mondiale nelle assicurazioni private*, I. Róma, Assicurazioni, 1934. 72., 77.

⁴ LAMBERT-FAIVRE i. m. (2. lj.) 63.

(Ptk.) törvényi tételeit⁵ – pedig inkább a felsőbbírói gyakorlat tépdési.⁶ Látszatra a ‘jogmozgás’ még nyilvánvalóbb, ha az új (vagy legalább a reform-) kodifikációkra is vetünk egy pillantást. Spanyolországban⁷ és Svédországban (fogyasztó-biztosítási törvény) 1980-ban,⁸ a *common law* országokból pedig Ausztráliában 1984-ben születtek e tárgyban jelentős (alap)törvények,⁹ több országban pedig, így Hollandiában,¹⁰ Görögországban¹¹ és – figyelemre méltó – a szigetországban is¹² (Law Commission) a törvényhozás a közvetlen előkészület vagy legalábbis a koncepció stádiumában van.

Az angol-amerikai jogterületen egyébként a biztosítási szerződések joga is az esetjog uralma alatt áll, dacára annak, hogy a német nyelvű kodifikációs teljesítményeket is megelőzően, már 1906-ban a britek folyamodtak először – a nagyobb általánosítás szintjén mozgó – törvényszerkesztéshez (Marin Insurance Act 1906). Ez az úttörő lépés azonban sokkal inkább összefoglalása volt a tengeri hajózásra vonatkozó biztosítás addigi jogalkalmazói gyakorlatának, és sokkal kevésbé értékelhető – a német nyelvű konstrukciókkal azonos súlyú – jövőbe mutató generális törvényalkotásként.¹³ A tengeren túl pedig a biztosítási piac meghatározóan a különböző biztosítási feltételek és szabályzatok (főként azonban a konkrét szerződések) talaján bonyolódik; a piac szinte egyedüli és kizárólagos törvényi építményei a biztosításfelügyelet köréből valók: ezek a legális konstrukciók korlátozzák azután az európai jogszemlélethez szokott szemnek így is túlságosan tág szerződési szabadságot.¹⁴

⁵ Antigono DONATI: Der Begriff des Versicherungsvertrages in der Entwicklung der italienischen Versicherungslehre. *Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft* (1960).

⁶ Dieter HOEGEN: *Neue höchstrichterliche Rechtsprechung zum Versicherungsvertragsrecht*. Köln, 1988. 10. ssk.

⁷ Ley 50/1980 de Contrato de Seguro; lásd Hernando DE LARRAMENDI: Spain: recent developments in spanish insurance law. *AIDA Newsletter* (1985), 315.

⁸ Consumer Insurance Act 1980; lásd Jan HELLNER: *The Consumer Insurance Act: A Summary of the Report „Konstumentförsähringslag”*. Stockholm, SOU, 1984. 311.

⁹ Egyedülálló a *common law* országokban, hogy a biztosítási szerződéseket tartalmazó egységes joganyagot itt törvénybe ültették. Lásd Law Reform Commission: Report No. 20, Insurance Contracts. Canberra, AGPS, 1982; Vö. Michael GILL: Australia: Developments in Australian insurance law 1984–1985. *AIDA Newsletter* (1985), 317.

¹⁰ Tervezet: Burgerlijk Wetboek, Titel 7.17; Tweede Kamer der Staten-Generaal 2, Vergaderjaar 1985–1986, 19.529, Nr 1–4.

¹¹ Alkis ARGYRIADIS: Die gesetzliche Novellierung des Privatversicherungsrechts. *Rechtsforum* (1985), 545.

¹² Law Commission: Insurance Law: Non-disclosure and breach of Warranty, 1980.

¹³ Vö. John BIRDS: Insurance contract law in England. *Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft* (1984), 95.

¹⁴ Vö. Spencer L. KIMBALL – Werner PFENNIGSTORF: *The Regulation of Insurance Companies in the United States and the European Communities: A Comparative Study*. Washington, Chamber of Commerce, 1981. 5.

A biztosításra vonatkozó joganyag nemzetközi mozgását bemutató e vázlat nagyon is relatív teljességéhez természetesen hozzátartozik a pár évvel ezelőtti lengyel kodifikáció¹⁵ és az Európai Gazdasági Közösség egységesítési törekvése is,¹⁶ ez utóbbi sajátlagos, öntörvényű mozgási irányával az egyes nemzeti jogmozgásokat még tovább aktivizálja.¹⁷ Ennek a törvényhozói és jogalkalmazói aktivitásnak – mint látni fogjuk, nemcsak a *common law* országokban – számos oka közül álljon itt néhány, amelyekről a jogirodalom a legbeszédesebben árulkodik.

Tengernyi irodalom bizonyítja technikai civilizációnk katasztrófa méretű kár-bekövetkezéseivel kapcsolatban a kockázatelosztás rendszeres felülvizsgálatának szükségességét, ezen belül a biztosítási konstrukció megnövekedett jelentőségét. A 80 évvel ezelőtti törvényhozások nyilvánvalóan nem lehettek felkészülve napjaink – nem ritkán magát az intézményt is megrázó – kihívásaira. Még inkább áll ez azokra a nemzetekre, amelyekben a biztosításnak tradicionálisan sem volt olyan gazdasági jelentősége, mint a nagyon fejlett biztosítási kultúrát felmutató országokban, s emiatt az intézmény jogi szabályozása is deficitese.

A törvényhozói ‘reformaktivitás’ az – előbbivel szorosan összefüggő – másik kiváltó oka, hogy az említett katasztrófák és kihívások a biztosítás sok helyen hatalmasra nőtt, leviatán gépezetét is – legalábbis hagyományos konstrukciójában – válságba sodorták.¹⁸ Különösen az Egyesült Államokban, ahol a kodifikációs ínség – már csak hagyományosan is – a legerőteljesebb, a válságból való kilábalás (egyik) javaslatként fogalmazódik meg a kodifikáció szükségessége.¹⁹

Az irodalomban sokat hangoztatott további érv, hogy a biztosítási események s ennek folytán maguk a szerződési szabályok is egyre gyakrabban lépik át az országhatárokat. Ez a tény már több nemzetközi egyezmény és szerződés kiváltó oka volt,²⁰ talán éppen ezért szembetűnőbb e téren a lemaradás a nemzetközi gazdasági kapcsolatok előnyomulása mögött. És itt nemcsak olyan, a külgazdasággal direkt összefüggést mutató területekről van szó, mint a nemzetközi szállítmánybiztosítás, exporthitel-biztosítás, viszontbiztosítás stb., hanem arról, hogy a külkapcsolatok más kötelmei és egyéb jogi tényei is magukon hordják a – gyakran

---

¹⁵ A törvény rövid bemutatkozását lásd Property and Personal Insurance in Poland. *AIDA Newsletter* (1986), 347.; továbbá Eugeniusz KOWALEWSKI: Das neue polnische Privatversicherungsrecht. *Versicherungsrecht* (1988).

¹⁶ Lásd Walter MEYER-KAHLEN: *Angleichung des Versicherungsvertragsrecht im Gemeinsamen Markt*. München, Bayrische Rück, 1980.

¹⁷ Ulrich HÜBNER: Zu den Entwicklungen des EG Rechtes und ihren Auswirkungen auf das Versicherungsvertragsrecht. *Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft* (1988).

¹⁸ Lásd erre további bőséges irodalmi utalással LÁBADY Tamás: *A felelősségbiztosítás jelenkori fejlődési tendenciái*. (Kandidátusi értekezés, Pécs, 1988) 23–42.

¹⁹ Vö. Report of the Policy Working Group on the Causes, Extent and Policy Implications of the Corrent Crisis in Insurance Availability and Affordability, 1986.

²⁰ Vö. 1959. évi Európai Egyezmény a gépjárművek kötelező felelősségbiztosításáról stb.

kötelező erővel – rájuk rakott biztosítási szerződéseket (pl. kötelező termék-felelősségbiztosítás). Ugyanakkor a belföldi ‘nagy károk’ gyakori határközömbössége, elsősorban a környezetpusztítások határokon túli manifesztációi, amelyek közül legutóbb a csernobili reaktorszerencsétlenségnek volt talán a legnagyobb jogirodalmi visszhangja, szinte „provokatív erővel” ostromolják a biztosításra vonatkozó joganyag elavult konstrukcióit.²¹

A ‘biztosítástannak’ és ezen belül a biztosításjognak mint diszciplínának a fel erősödése és a nemzetközi jogösszehasonlítás kiszélesedése is bizonyára számottevő impulzusai a különböző kodifikációtervezeteknek.²² A tudomány elmélyülése és a komparatív ismeretek gyarapodása egyfelől segíti a jogalkotások harmonizálását, ugyanakkor másfelől az egységes ‘jogtalálásnak’ gátat is emel. Gerhard Kegel mutat rá arra, hogy a jogegységesítés szakemberei és szervezetei gyakran kölcsönösen ‘egymás lábára taposnak’ ahelyett, hogy az egymással konform jogi konstrukciók irányába lépnének.²³ Magában véve azonban ez a felismerés is mutatja a fentebb érzékeltetett jogmozgást, amelynek a biztosítási szerződések joga területén további ‘erjesztője’ ez az egységesítésre, harmonizálásra való határozott és célirányos törekvés.

„The Law of Insurance must be one” – így hangzott Hans Möller kicsit talán patetikus krédója a biztosításjogászok első, 1962. évi római világkongresszusán,²⁴ mögötte azonban a tudós meggyőződése és tudományos eredményekkel igazolt ‘hitvallása’ volt. A biztosítási jog bizonyos specifikumai (technikai szabályozottság, teljes és klauzikáló kógenia, a biztosítottat hatékonyan védő instrumentumok, az együttműködés különös vonatkozásai, nemzetközi jelleg stb.) talán minden más szerződéstípusnál erőteljesebben igénylik a lényegileg homogén konstrukciókat. Ha önmagában csak a viszontbiztosítást nézzük, amely ma már a kockázatok szétporlasztásának egyértelműen nemzetközi színtere, akkor már magában véve világosan láthatóvá válik a biztosítási jog uniformizálásának a szükségessége. Természetes ugyanis, hogy teljesen heterogén nemzeti biztosítási alapkonstrukciókra nem rakódhat rá alapvetően homogén, szubszidiárius nemzetközi garanciavállalás.

²¹ További bőséges irodalmi utalással lásd Fritz REICHERT-FACILIDES: *Versicherungsrechtliche Überlegungen nach dem Tschernobyl-Unfall*. 75 *Versicherungs Praxis* (1986) 159. Az irodalom nem mulasztja el megemlíteni, hogy a Szovjetunió az atomenergiával kapcsolatos felelősség tárgyában született 1960. évi Párizsi Egyezményhez nem csatlakozott.

²² Gondolni lehet itt – egyebek között – az AIDA 1960. óta viruló tevékenységére és ennek hatására; az egyes nemzetközi jogalkotásokkal összefüggésben lásd ARGYRIADIS i. m. (11. lj.) 546.

²³ Gerhard KEDEL: *Sinn und Grenzen der Rechtsangleichung*. In: Karl CARSTENS – Bodo BÖRNER (szerk.): *Angleichung des Rechts der Wirtschaft in Europa*. Köln, Universität Köln, 1971.

²⁴ Hans MÖLLER: *Relazione generale*. In: *Atti del primo congresso internazionale di diritto delle assicurazioni*, I. Milánó, Giuffrè, 1962. 276.

A konvergenciára való ezt a törekvést jól példázza a mindeddig csak részeredményekkel büszkélkedhető európai gazdasági integráció munkálkodása a biztosítási szerződések jogának koordinálásával összefüggésben, amely ma már „keine Supernova am europäischen Harmonisierungshimmel, eher sohn ist sie eine Milchstraße ähnlich, in deren Nebulosität Fixsterne schwer auszuloten sind”.²⁵ E nehézségek ellenére, amelyek – persze csak durva kontúrokban – abból fakadnak, hogy a kontinentális jogok egy szigorú, döntően kógens szabályozáson alapuló biztosítottvédelem talaján állnak, míg az angolszász jogok erőteljesen a szerződési szabadság elvére épülnek,²⁶ az egységesítési munkálatok egyre aktívabban folynak, nemcsak mert a Római Egyezménynek (59. és köv. cikkek) a szolgáltatások forgalmával kapcsolatos rendelkezései a biztosítási szolgáltatásokra is kiterjednek, hanem mert egy piacközösség mint gazdasági kategória a piacot szabályozó jogi rendelkezések egysége nélkül olyan lenne, mint egy, „a piacon kiállított torzó”.²⁷

A biztosítási szerződések joganyagának mozgásához további impulzust adott a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos jogalkotások ‘robbanása’, amely alaposan elkezdte a hagyományos konstrukciókat mind az általános üzleti feltételek, mind a biztosítás ‘fogyasztóinak’ oldaláról. Ezeknek a törvényhozásoknak a befolyása a biztosításjogra még ott is nyilvánvaló, ahol – mint a konzervatív briteknél – e törvények kifejezett rendelkezése szerint azok a biztosítási szerződésekre nem vonatkoznak.²⁸ Mindezek a világban lejátszódó részmozgások és az ezeket kiváltó okok természetesen nem hagyhatják érintetlenül a hazai kodifikációs törekvéseket sem.

Már csak azért sem, mert a magyar gazdaság a tőkeáramlás és -piac felé történt kapunyitással csak akkor számíthat reálisan a külföldi működő tőke közvetlen és értékelhető mértékű megjelenésére a hazai gazdaságban, ha a fejlett külföldi jogrendszerekkel legalábbis konform biztosítási technikákat kínál a tőkebeáramlás és -felhasználás kockázatainak biztosítási védelmére. Ez pedig a biztosításjognak – a gazdaságirányítás reformjával már 1968-tól kezdve aktualizálódott és azóta deficites – teljes reformját, egészében való újrakodifikálását igényli. A továbbiakban a jogösszehasonlító és bizonyos mértékig a történeti módszer komplex felhasználásával kísérletet teszünk a biztosítási szerződési jog jellegzetesen mai mozgási irányának bemutatására. Ennek során érzékeltetni szeretnénk a magyar

---

²⁵ Ulrich HÜBNER: *Schwerpunkte einer Koordinierung des Versicherungsvertragsrecht in der Europäischen Gemeinschaft. Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft* (1982), 222.

²⁶ Law Commission: 15th Annual Report, 1979–1980. London. 10–11.

²⁷ August ANGERER: *Auf dem Weg zu einem Gemeinsamen Europäischen Versicherungsmarkt. Versicherungswirtschaft* (1978), 1214.

²⁸ Consumer Credit Act 1974; Unfair Contract Terms Act 1977; BIRDS i. m. (13. lj.) 96; John BIRDS: *The reform of insurance law. Journal of Business Law* (1982), 449; John BIRDS: *Modern Insurance Law*. London, Sweet & Maxwell, 1982a. 177–181.

joganyag ‘stabilitásának’ tarthatatlanságát, és ehhez kapcsoljuk azokat a megfontolásra ajánlott következtetéseket, amelyek a Ptk. e fejezetének az újrakodifikálásával összefüggésben a törvényszerkesztő érdeklődését is felkelthetik.

2. A biztosítási szerződések jogának kodifikálása a múltban

A veszélyek elleni védekezés – a veszélyeknek kitett személyek közösségbe tömörítése és a kockázatok ily módon való szétporlasztása útján – „ist ein Urphänomen menschlichen Daseins”.²⁹ A biztosítás különböző kalkulálható technikai és ennek megfelelően a jogi szabályozás konkrét kontúrjai azonban csak a 18. században kezdtek kirajzolódni. Az első említésre méltó kodifikációk a biztosítás szerződési jogának összefoglalására a 19. századból származnak, bár a különböző megrázkódtatásokat még napjainkban is több-kevesebb ellenállással kiálló, igazán fontos törvényművek már századunk, a 20. század teljesítményei.

A biztosítási szerződések jogának első, összefoglaló törvényi szabályozása a „gigantomániában szenvedő” (Vékás Lajos) Allgemeine Landrecht für die Preußischen Staatenben (ALR) érhető tetten 1794-ből, amely kodifikáció bizonyos összefüggést mutat az osztrák Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) és a francia Code civil jogállamiságot szimbolizáló kódexeivel.³⁰ A gigantikus kódex, amelyből az utókor – elsősorban a törvényre vonatkozó kommentártílatom miatt – elméletileg nem sokat merített, gyakorlatilag azonban sok tekintetben a későbbi „általános biztosítási szerződési feltételek” forrása lett: a biztosítási szerződést 425 paragrafusban, a kereskedelmi jogon belül, aleatorius szerencseszerződésként szabályozta, biztosítás alatt kizárólag a kárbiztosítást értve, ami miatt az életbiztosítás fogalmi apparátusába is kárfaktort épített be.³¹ Szabálytömege a korábban már részkonstrukciókba kodifikált tengeri biztosításból nőtt ki, s ennyiben a későbbi kodifikációs javaslatokra is hatott, különösen Ausztriában, mert ott sokan a biztosítás fő funkcióját a tengeri kereskedelemben, így szabályozási területét is a ‘tengerjog’ szféráján belül találták meg.³²

²⁹ Fritz REICHERT-FACILIDES: Rechtsvereinheitlichung oder Rechtsvielfalt? Überlegungen vor dem Modell des Versicherungsvertragsrechts. In: Fritz SCHWIND: *Europarecht, Internationales Privatrecht, Rechtsvergleichung*. Bécs, ÖAW, 1988. 5.

³⁰ Vö. Ludwig ENNECERUS – Hans NIPPERDEY: *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts*, I. Tübingen, Mohr, 1959. 38.

³¹ Vö. Reimer SCHMIDT: Der Kommentar als Darstellungsform. In: *Hundert Jahre Kohlkammer*. Mainz, Kohlkammer, 1966. 183. (186).

³² Vö. Hermann EICHLER: Vom Zivilrecht zum Versicherungsrecht. In: Reimer SCHMIDT – Karl SIEG (szerk.): *Grundprobleme des Versicherungsrechts*. Karlsruhe, Versicherungswirtschaft, 1972.

A német államokban a biztosításjog 19. századi kodifikációja a továbbiakban a törvényjavaslatok és a biztosítóvállalatok által kibocsátott szerződési feltételek szintjén maradt meg. Mind a württembergi (1840), mind a porosz (1857), mind pedig az általános német kereskedelmi törvényjavaslatok tartalmaztak a biztosításjogra nézve is kodifikációs elképzeléseket, az Allgemeine Deutsche Handelsgesetzbuch (ADHGB) azonban – az alapjául szolgáló porosz tervezet ellenére – csak a tengeri biztosítást vette fel szabályrendszerébe.³³ Figyelemre méltó azonban, hogy 1861-ben a bajor polgári törvénykönyvtervezet, 1866-ban pedig a drezdai javaslat egy általános német kötelmi jogi törvényre – elsőként civiljogi talajon – már indítványozták a biztosítási jog polgári jogi kodifikálását. Ezek az elképzelések azonban megmaradtak az előterjesztés szintjén.³⁴ A megfelelő és egyre inkább szükséges kodifikáció hiányában azonban – vagy talán éppen ennek hatására – fokozatosan kifejlődtek az „általános biztosítási feltételek” „als selbstgeschaffenes Recht der Wirtschaft” (Erich Prölss), amelyek azután sok tekintetben forrásaivá is váltak a századforduló utáni nagy német törvénytűnek.

Ausztriában először a Codex Theresianus tervezete mutat fel – alapvetően az ALR hatására aleatorius szerződésként (4 címben és 32 paragrafusban összefoglalt) integrált biztosításjogi rendezést, amelynek – az utókor szempontjából is figyelemre méltó – jellegzetessége, hogy rendelkezéseit a transzportbiztosításra építi ugyan (amely ekkor nyilvánvalóan a kereskedelmi jog szférájába esik), de mert az nem egyetlen formája a biztosításnak, hanem „auch Gebäude und andere Sachen assekuriert zu werden pflegen”, ezért a jogintézményt civiljogi karakterrel tételezi.³⁵ A későbbi, módosított tervezetben a biztosításjogi előírások már kizárólag a tengeri árubiztosításra vonatkoznak, nyilván erőteljes külföldi hatásra, hiszen Ausztriában a trieszti kikötőn túl a tengeri biztosítás különösebb szerepet nem játszott. Először az ABGB előmunkálataival összefüggésben fogalmazódott meg javaslat arra nézve, hogy a biztosításjog szabályozásának a tengeri és szárazföldi transzportbiztosításon túl a tűz- és életbiztosítást is tartalmaznia kell, a sok ellen-

---

³³ Sokakkal együtt Ernst Bruck üdvözi a megoldást. A szárazföldi biztosítás feltétele az ADHGB-ban: „kaum ein besseres Los beschieden gewesen wäre.” Ernst BRUCK: *Das Privatversicherungsrecht*. Mannheim, Bensheimer, 1930. 12. Ez az 1861. évi német kereskedelmi törvény azután osztrák jogterületen is életbe lépett, így a tengeri biztosítás az osztrák birodalomban is kodifikált jogterületté vált. Vö. Martin SCHAUER: *Einführung in das österreichische Versicherungsvertragsrecht*. Bécs, Wirtschaftsuniversität Wien, 1989. 7.

³⁴ Az egész kodifikációs mozgást összefoglalóan mutatja be Peter KOCH: *Zur Geschichte der versicherungsvertragsrechtlichen Kodifikationen in Deutschland und Österreich*. In: Fritz REICHERT-FACILIDES – Fritz RITTNER – Jürgen SASSE (szerk.): *Festschrift für Reimer Schmidt*. Karlsruhe, Versicherungswirtschaft, 1976.

³⁵ Erich Prölss a tűzbiztosítás történeti áttekintésével mutatja ki a korábbi feltételek *Eingang és Vorbild* szerepét a VVG-vel összefüggésben: Erich R. PRÖLSS: *Die Entwicklung des Feuerversicherungsrechts*. *Das Versicherungsarchiv*, 1942/43., 162–163.

vélemény és javaslat azonban az eredetileg 32 paragrafusra tervezett biztosítási szerződési jogi 'kódexszelvényt' az ABGB-n (1811) belül mindössze 4 paragrafusra zsugorította (1288–1291. §), s ez az 'összement' szabályozás sem mutat fel a biztosítási jog természetét és karakterét illetően a Codex Theresianushoz képest újdonságokat.³⁶

Svájcban a biztosítási szerződések szabályrendszerét összefoglaló joganyag kodifikálását megelőzően, 1885-ben egy különös biztosításfelügyeleti hatóság alapítására került sor, amellyel egyidejűleg a legtöbb kantonban a különböző biztosítási vállalkozásokra vonatkozóan törvényi előírások is születtek, ezek azonban csak részben tartalmaztak szerződési anyagi jogi rendelkezéseket. Szövetségi szinten a felügyeleti törvény (Versicherungsaufsichtsgesetz, VAG, 1885) megalkotása indikálja a szerződési jog törvényi szabályozását, amelyen a felügyeleti hatóság két évtizeden át munkálkodott, és amelyre végül is csak 1908-ban került sor.³⁷

Franciaországban a történelmi jelentőségű napóleoni törvényt, a Code civil egyetlen paragrafust (1764. cikk) szán a biztosítási szerződésnek, amelyet – csakúgy, mint az ALR és az ABGB – aleatorius jogintézményként konstruál, s a szerződési jog szabályrendszerét a Code de commerce-re utalja, amely 1807-ben tételei közé csak a tengeri biztosítást vette fel. A 'törvényalkotások századában' néhány speciális törvény születik ugyan pl. a biztosítottak jogairól, a biztosítási szerződések megszűnéséről és módosításáról, sőt az életbiztosítás területéről is, a biztosítottak valóságos érdekvédelmét szolgáló további szabályozást (Ligue des Assurés) azonban csak az 1912. évi tűzbiztosítási feltételek hoznak, amelyek megalkotása már egybeesik a biztosítási szerződések általános és egységes szabályait tartalmazó törvény előmunkálataival.³⁸

Az úttörők között említésre méltók a Benelux-államok, amelyek az adott 'kodifikációs korban' nem törekedhettek még átfogó, a szerződési jogot a maga egészében befogadó jogalkotásokra, de azért a biztosítási jogviszony anyagi jogi szabályozásának előhírnökei voltak. A hollandok már 1837-ben a kereskedelmi törvény joganyagában találtak helyet a biztosítási szerződések bizonyos részintézményein belül is általánosítható szabályainak (WvK 246–308. cikk),³⁹ a francia jogi befolyás alatt álló Belgiumban ugyanakkor már 1874-ben, Luxemburgban pedig

---

³⁶ Vö. Armin EHRENZWEIG: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*. Bécs, Manz, 1951. 29. skk.

³⁷ Vö. Erwin HAYMANN: *La surveillance des sociétés d'assurance en Suisse et la juridiction administrative du Tribunal Federal*. Genf, Kundig, 1932. 21–23.

³⁸ Vö. Maurice PICARD – André BESSON: *Les assurances terrestres en droit français*. Párizs, LGDJ, 1982. II., 14–15.

³⁹ Vö. Dorhout MEES: *Nederlands handels – en faillissementsrecht*, I. Arnhem, Gouda Quint, 1976. 4.415, 4.417.

1891-ben sor került törvényalkotásra, így mindkét, speciálisan a biztosítási szerződésekre vonatkozó törvény idősebb, mint – az irodalomban az elsőeknek járó tisztelettel ünnepelt – svájci és német ‘utódaik’.⁴⁰

A ‘különc’ britek már a 18. században a Lloyds társaság révén kifejlesztettek egy egységes „Policy”-t, amely az 1906-os Marine Insurance Act meghatározó forrása volt. 1923-ban még törvényi szabályokba integrálták az ún. kiséletbiztosításnak a különböző szerződésekben megjelenő, általánosítható szabályait (Industrial Assurance Act), további kodifikációra azonban napjainkig nem került sor. A tengeri biztosítás szabálytömegét összefoglaló törvény viszont különböző, az általános szintjén megfogalmazott olyan szabályokat is tartalmaz (*rules of law*), amelyek sok tekintetben alkalmasak a szárazföldi biztosítási szerződések ‘jogfeltöltésére’ is, így a szigetországban a biztosítási piac részben ezen a legális alapon, részben a *common law* ingoványosabb talaján zajlik.⁴¹

Még nagyobb a kodifikációs ínség a tengerentúlon, anélkül azonban, hogy ez a jogalkalmazásnak – egészen a legutóbbi időkig – különösebb hiányérzetet okozott volna. Bizonyos rész kérdések kodifikációs eredményein túl (pl. 1920-ban a tengeri biztosítás szabályait felvették a Merchant Marine Act rendelkezései közé) az egyes államok törvényhozásai (Insurance Codes) többnyire a biztosítási feltételek (szerződések) közérdekű kontrolljára (*police power*) szorítkoznak. Minthogy az Egyesült Államokban a szerződési szabadság – ideértve a biztosítási ügyleteket is – alkotmányos alapelv, az alkotmánybírósnak kellett kimondania az egyes államok arra vonatkozó jogát, hogy az állami törvényhozás kompetens a szerződést a maga teljességében tartalmazó (*entire contract*) *policy* legális kereteit törvényhozási úton megszabni.⁴² Ezen túl azonban a biztosítási szerződések egyedüli jogforrásai a felügyelet által bizonyos korlátok között tartott *policy*k, s ezeket együttesen a maga praktikus-pragmatikus eszközeivel rugalmasan bánó ‘bírójog’ hivatott kordában tartani.⁴³

Bizonyos, hogy a fentiekben felvázolt, a különböző nemzetek jogalkotására vonatkozó kodifikációs előtörténet, illetve ennek kontinentális, azon belül is a francia és a francia befolyás alatti jogterületek törvényhozásai, továbbá a német államok kodifikációs tervezetei meghatározó befolyással voltak a magyar jogfejlődésen belül nemcsak az 1875. évi XXXVII. tc. megalkotására, hanem arra is, hogy a kereskedelmi törvény (Kt.) a biztosítási szerződések joganyagát is a saját szabályrend-

---

⁴⁰ Vö. Robert VANDEPUTTE: *Manuel des assurances et du droit des assurances*. Brüsszel, Bruylant, 1962. 37.; Victor ROD – Peter KOCH: *Das Versicherungswesen in Luxemburg*. *VersW* (1988).

⁴¹ Vö. Raoul COLINVAUX: *The Law of Insurance*. London, Sweet & Maxwell, 1984. Rn. 5-02, 5-12.

⁴² *Kentons & Campbell Benevolent Burial Association v. Goodposter*, 304 Ky. 233, 200 SW2d 120 (1946).

⁴³ Vö. KIMBALL–PFENNIGSTORF i. m. (14. lj.) 46.

szerébe integrálta. Ebben nemcsak kodifikálatlan magánjogunknak, de a biztosítási ügyletről kialakult nemzetközi felfogásnak is jelentős szerepe volt, és nem utolsósorban példaként hatottak az elődök törvényszerkesztései, továbbá mindazok a törvényhozási kísérletek, amelyek kereskedelmi jogi alapon nyúltak hozzá a biztosítás anyagi jogának kodifikálásához. Kuncz Ödön szerint a kereskedelmi jog nem más, mint „a kereskedelem szükségleteihez simuló magánjog”, azaz tulajdonképpen kommercializálódott polgári jog, amelynek a civiljogtól való különbözősége nem lényegbeli, hanem csak „fokozatbeli”.⁴⁴

Így a hangsúly egyáltalában nem a ‘jogtalálás’ helyén, hanem sokkal inkább a kodifikáció tényén volt, s a kereskedelmi törvénnyel a magyar jogképzés – a rendezés idejével és színvonalával együtt – az európai jogalkotások élvonalába sorakozott fel. A kereskedelmi törvény a biztosítási ügyletet a tárgyilagos, egyoldalú kereskedelmi ügyletek közé sorolta és kétirányúan szabályozta: magánjogi és közjogi oldalról, ugyanis szabályrendszerébe vonta azokat a közrendészeti előírásokat is, amelyeket ma a biztosításfelügyelet fogalmi apparátusába integrálunk.⁴⁵ Ezzel a sajátos kombinációval a magyar törvényalkotás a biztosítás joganyagának egy olyan különös összevonására tett kísérletet, amelyet ma „biztosításjog” vagy „biztosítási jog” összefoglaló névvel és az irodalomban gyakran még jogági különállással is karakterizálnak.⁴⁶

3. A biztosítási szerződések jogforrásai – ma

A biztosításjog gyűjtőfogalma alatt ma – teoretikusan és a jogági differenciálódást illetően is – két ‘jogkört’ értünk: a biztosítási szerződések jogát, amely civiljogi (kereskedelmi jogi) karakterű, és a közjogba tartozó biztosításfelügyeletet, amely igazgatási természetű normák gyűjtőhelye. Sok jogrendszerben külön *differentia specificá*kat állítanak össze a magán- és a társadalombiztosítás elhatárolására,⁴⁷ a magyar jogban azonban ez a kettősség aligha okozhat terminológiai zavart, mert a társadalombiztosítás – a maga anyagjogtól levált specifikusan munkajogi karakte-

⁴⁴ KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve*. Budapest, Grill Károly, 1938. 4.

⁴⁵ Vö. NAGY Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*. Budapest, Athenaeum, 1909. 367. skk.

⁴⁶ Lásd további irodalmi utalásokkal Harm P. WESTERMANN: *Sonderprivatrechtliche sozialmodelle und das allgemeine Privatrecht. Archiv für die civilistische Praxis* (1978); Klaus F. ROHL: *Die strukturelle Differenz zwischen Individuum Organisation oder Brauchen wir Sonderprivatrecht für Versicherungen und andere Organisationen?* In: Marcus LUTTER et al. (szerk.): *Festschrift für Ernst C. Stiefel zum 80. Geburtstag*. München, C. H. Beck, 1987.

⁴⁷ Különösen a német jogban okoz az elhatárolás nehézségeket, ahol nem lehet a kétféle biztosítást különválasztani csak materiális, csak formális, illetőleg csak szervezeti alapon. Lásd Walter LEISNER: *Sozialversicherung und Privatversicherung*. Berlin, Duncker & Humblot, 1974. 8. skk.

rével (legalábbis egyelőre) – nem ütközik a polgári jogba tartozó biztosítási szerződési joggal, illetőleg a biztosítási felügyelet joganyagával.⁴⁸ A továbbiakban a biztosításjog mai jogforrasi kínálatát a biztosítási szerződések jogával összefüggésben vizsgáljuk, s a biztosításfelügyelet közjogi struktúráit csak annyiban érintjük, amennyiben azok a végső következtetéseink levonásához segítségünkre lehetnek.

Német földön – a megismert jogtörténeti előzmények után – 1908. május 30-án lépett hatályba a Gesetz über den Versicherungsvertrag (VVG), miután – a tengeri biztosítás kivételével – az ADHGB (1861), majd a Handelsgesetzbuch (HGB, 1897) és a Bürgerliches Gesetzbuch (BGB, 1896) a biztosítási szerződések jogát még ‘kodifikációra éretlennek’ tartotta. A törvény, amely Ehrenzweig büszke értéktétele szerint „eine in aller Welt anerkannte Meisterleistung deutscher Gesetzgebungskunst”, a biztosítási szerződésekre vonatkozó jogfejlődésre nemzetközileg jelentős befolyással volt.⁴⁹ A már érintettekén túl – osztrák közvetítéssel – mintájául szolgált az 1930. évi román, az 1934. évi csehszlovák törvényhozásoknak, mintaképe volt az északi államok törvényeinek, sőt az 1923. évi szovjet Ptk. egyes normáinak is.⁵⁰

A német biztosítási szerződési jognak a VVG generális, egységes, de nem kizárólagos jogforrása. Forrása azoknak a biztosítási nívumoknak is, amelyekkel a törvényszerkesztők még nem számolhattak (pl. *Rechtsschutzversicherung*),⁵¹ s ezért a törvény azokat nem is említi. Nem tartozik azonban a törvény rendelkezéseinek hatálya alá a HGB-ben szabályozott tengeri biztosítás és tengeri viszontbiztosítás (VVG 186. §, HGB 779. §), a viszontbiztosítás általában, végül közvetlenül a törvényen alapuló biztosítások sem (VVG 190., 192. §). A törvény rendelkezései – úgy tűnik – időtállóak, előregedése az eltelt 80 év alatt nem következett be, az időközbeni módosítások számát és nagyságát sem szenvedte meg. Ellenálló képességét valójában csak napjainkban kérdőjelezi meg az európai integráció ‘támadásai’.⁵²

Az 1939-ben megalkotott, majd 1965-ben módosított és újrafogalmazott Pflichtversicherungsgesetz (PflVG) a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás tárgyában született 1959. évi Európai Egyezmény előírásainak megfelelően szabályozza a

---

⁴⁸ A kétségtelenül fennálló, de lényegileg elhanyagolható összefüggéseket gyűjti össze a hazai jogirodalomban DÉVÉNYI György: A munkajogi felelősség és a biztosítás. *Jogtudományi Közlöny*, 1972/8., 363.

⁴⁹ EHRENZWEIG i. m. (2. lj.) 12.

⁵⁰ EHRENZWEIG i. m. (1. lj.) 18.

⁵¹ Vö. Erwin DEUTSCH: *Versicherungsvertragsrecht*. Karlsruhe, Versicherungswirtschaft, 1988. 23.; Karl SIEG: *Allgemeines Versicherungsvertragsrecht*. Wiesbaden, Gabler, 1994. 25.; Jürgen PRÖLSS – Anton MARTIN: *Versicherungsvertragsgesetz. Kommentar*. München, C. H. Beck, 1988. 3. skk.

⁵² A 80 éves évfordulóra rendezett szimpózium résztvevőinek hangvétele ünnepélyes és tiszteletet parancsoló volt. *De lege ferenda* javaslat csak az EG harmonizálási folyamatokkal összefüggésben fogalmazódott meg. Lásd Szimpozium „80 Jahre VVG”, *Das Versicherungsvertragsrecht in Rechtsprechung und Regulierungspraxis*, Karlsruhe 1988.

közlekedésszabályozás felelősségbiztosítási konstrukcióját, s így egyenes jogforrása a biztosítási jogviszonyoknak, szabályaihoz – mögöttes jogterületként – illeszkednek a VVG felelősségbiztosításra vonatkozó tételei.⁵³

Mögöttes, szubszidiárius jogforrásai a biztosítási szerződéseknek a BGB és a HGB.⁵⁴ A monopolkapitalizmus talaján született, de sokkal inkább a liberálkapitalista jogszemléletet tükröző, monumentális és kazuisztikus kódex, a BGB a biztosítási szerződésről hallgat. A Bürgerliches Gesetzbuch szerződéstípusaiban gondolkodó szakirodalom ezért a biztosítási szerződést nem is sorolja be a kötelmi jog nevesített obligációi közé, hanem egyfajta különálló, sajátlagos ügylettípusként kezeli, amely leginkább a garanciaszerződés tipikus jegyeit viseli magán.⁵⁵ A szerződés tipizált nehézségei pontjaitól függetlenül azonban az mind az elmélet, mind a gyakorlat számára nyilvánvaló, hogy a biztosítási szerződés az általános polgári jog talaján nyugszik, így a kódexből az Allgemeiner Teil és a Schuldrecht a biztosítási szerződések jogát is uralja. Helyenként maga a VVG direkt módon is utal a BGB bizonyos rendelkezéseire (pl. VVG 69. §), másutt az összefüggés dogmatikailag nyilvánvaló (BGB 330. §: az életbiztosítás harmadik személy javára szóló szerződés), a BGB szabályaival ugyanakkor a legszélesebb körben a jogalkalmazás gazdálkodik.⁵⁶ Miként arról már volt szó, a HGB – a tengeri és viszontbiztosítás mellett a szállítmánybiztosítási Policéra is ad szabályozást (HGB 363. §).

A Versicherungsaufsichtsgesetz (1931) is tartalmaz néhány közvetlen anyagi jogi rendelkezést a biztosítási ügyletekre, különösen a felügyeleti hatóság szerződésmódosítási (megszüntetési) jogkörével, a szerződés *novatio*jával és az általános biztosítási feltételek megváltoztathatóságával összefüggésben (VAG 14., 15., 30., 81., 89. §).⁵⁷

Szó volt már róla, hogy az Európai Gazdasági Közösség Tanácsa szupranacionális jogkörében évek óta a biztosítási szerződések joganyagának harmonizálásán fáradozik. Az eddigi sikertelenségek és kudarcok ellenére várható – még ha 'in Etappen' is –, hogy az előterjesztések és javaslatok valamelyike egyszerre érvényes joggá válik.⁵⁸ Ebben az esetben a tagállamoknak már kevés játéktere marad

⁵³ Vö. Reinhard GEIGEL: *Der Haftpflichtprozess*. München, C. H. Beck, 1986. 13., 41–44.

⁵⁴ Vö. PRÖLSS–MARTIN i. m. (51. lj.) 3.; SIEG i. m. (51. lj.) S 26.

⁵⁵ Vö. DEUTSCH i. m. (51. lj.) 6.; Hans MÖLLER: *Versicherungsvertragsrecht*. Wiesbaden, Spinger, 1977. 19.; Hans L. WEYERS: *Versicherungsvertragsrecht*. Frankfurt, Hermann Luchterhand, 1988. 13. skk.

⁵⁶ Vö. HOEGEN i. m. (6. lj.) 15. skk. A publikált ítéleteket szinte kivétel nélkül tartalmazza a Prölss–Martin–Kommentár i. m. (51. lj.) 3. skk.; Otto PALANDT: *Bürgerliches Gesetzbuch*. München, C. H. Beck, 1988. 123., 2 c.

⁵⁷ A VAG vonatkozó rendelkezéseit részletesen elemzi SIEG i. m. (51. lj.) 26.; PRÖLSS–MARTIN i. m. (51. lj.) 2. skk.; Anton MARTIN: *Sachversicherungsrecht*. München, C. H. Beck, 1986. 126. skk.

⁵⁸ Itt érdemes megemlíteni a termékfelelősség koordinálásával kapcsolatos ugyancsak sokéves munkálkodást, amely azután 1985. július 25-én egy csapásra a tagállamokat kötelező irányelvvé vált.

egy differenciált biztosítási szerződési jog fenntartására. Legfeljebb csak arról lehet szó, hogy a biztosítási ügyletek nemzeti jogforrásai a biztosítottak (a biztosítóval szerződő felek) javára kedvezőbb szabályokat állapítsanak majd meg.⁵⁹

Mivel a kockázatok „atomizálása” (Sieg) és a már kiemelt egyéb tényezők miatt a biztosítási jogviszonyok egyre inkább kinövik a nemzethatárokat, a biztosítási kötelmek fontos jogforrása a nemzetközi magánjog is. Egyedül a „kettős biztosítás” tényállása kapcsán utal a VVG (59. §) a kollíziós normákra és ezzel összefüggésben az EGBGB szabályaira (27., 28. cikk),⁶⁰ sok egyéb mellett azonban Wulf-Henning Roth monumentális habilitációs munkája és a Közös Piac egyre erőteljesebb ‘jogterelési’ prevolációi utalják ebbe a körbe a jogforrások ‘elapadásával’ kapcsolatos nehézségeket.⁶¹ Az irodalom egyébként a biztosításra vonatkozó anyagi jog uniformizálása mellett hoz fel ‘asztalverő’ érveket, amely itt a – jelenlegi státuszában – gyakorlatilag megoldhatatlan egész kollíziós jogot fölőslégesse teheti, legalábbis a tagállamok relációjában.⁶²

A „biztosítási feltételek” – amelyek jogforrási jellegét a hatályos magyar jogba „szabályzatok” névvel adaptált ‘ön-jogképződési’ konstrukcióikban az irodalom erőteljesen megkérdőjelezi⁶³ – a német jogirodalom a biztosítási szerződések legfőbb jogforrásaként tartja számon,⁶⁴ ha nem is jogforrástani, de legalábbis gazdasági-szociológia értelemben.⁶⁵ A biztosítási üzletnek és a biztosításgazdaságnak ezek a jogi kreatívái a világon szinte mindenütt – így a német jogban is – megelőzték a biztosítási szerződéseket szabályozó jogalkotásokat. Német földre a szigetországból adaptálódtak, amikor a 18. században a londoni Phoenix betört a német biztosítási piacra, és magával hozta a saját „társasági jogi feltételeit”, amelyek tartalma azután fokozatosan differenciálódott és liberalizálódott, és 1885-ben már a német tűzbiztosítás általános biztosítási feltételeként funkcionált.⁶⁶

Az általános feltételek célja kézenfekvő: az üzleti tevékenység harmonizálásán és racionalizálásán túl csak egy ilyen egységes feltételrendszerrel érhető el a biztosítás lényegét adó veszélyközösség egyes tagjainak egységes szerződési kezelése.

---

⁵⁹ Vö. HÜBNER i. m. (25. lj.) 223. skk.; Karl SIEG: Auswirkungen des EWG-Rechts auf die Versicherungswirtschaft der Partnerstaaten und Drittländer. *Versicherungswirtschaft* (1980), 14.

⁶⁰ Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch (1986).

⁶¹ Wulf-Henning ROTH: *Internationales Versicherungsvertragsrecht*. Tübingen, Mohr, 1985.

⁶² Uo., 757. skk.; HÜBNER i. m. (17. lj.) 39. skk.; MEYER-KAHLEN i. m. (16. lj.) 23. skk.; Detlev G. GROSS: *Die Anknüpfung des Versicherungsvertrages im internationalen Privatrecht in rechtsvergleichender Sicht*. Frankfurt, Lang, 1987. 156. skk.

⁶³ Vö. TAKÁTS Péter: A biztosítási feltételek és szabályzatok sajátosságai a polgári jogban, I–II. *Biztosítási Szemle* (1980), 25.

⁶⁴ Vö. PRÖLSS–MARTIN i. m. (51. lj.) 4. skk.; SIEG i. m. (51. lj.) 30. skk.; DEUTSCH i. m. (51. lj.) 28. skk.; MÖLLER i. m. (55. lj.) 23. skk.; EHRENZWEIG i. m. (2. lj.) 7. skk.

⁶⁵ „Sie sind nicht Rechtsquelle in eigenem Sinne, wohl aber sind sie es für eine soziologische Betrachtungsweise.” SIEG i. m. (51. lj.) 33.

⁶⁶ Vö. PRÖLSS i. m. (35. lj.) 162. skk.

Így a feltételeknek kvázi törvényképviseleti funkciója van, úgy működnek, mint a szerződés tartalmát szabályozó valóságos jogforrások, az esetleges kollízió feloldására pedig vagy a biztosításfelügyelet, vagy a bíróság hivatott, utóbbi az általános szerződési feltételekkel, az adhéziós szerződésekkel kapcsolatos jogkörében.⁶⁷ A feltételek szerződéseket szabályozó funkcióját a VVG helyenként kifejezetten is tételezi (pl. 40., 174., 176., 189. §, ún. *Öffnungsklauseln*), vagyis a törvény a 'jogüres terek' tartalmi kitöltését a feltételekre hagyja, másutt viszont a feltételek 'törvénytöltő' karakterűek (pl. jogvédelmi biztosítás).

Az ún. általános és különös biztosítási feltételek jogforrási értéke tulajdonképpen azonos: az AVB (Allgemeine Versicherungsbedingungen) a mögöttes szerződési „joga”, ha úgy tetszik, a kódexe a speciális feltételek alatt álló jogviszonyoknak is. Jogi értelemben azonban az ún. különös biztosítási feltételek általános szerződési feltételek.⁶⁸ A feltételekre a biztosításfelügyeletnek [Bundesaufsichtsamt für das Versicherungswesen (BAV)] jogalakító befolyása van, és pedig nemcsak az engedélyezési, hanem a módosítási, sőt a visszavonási jogkörben is. A BAV-nek ez a hatásköre azután gyakran konkurál az általános üzleti feltételekre vonatkozó törvényi rendelkezésekkel és az azokat alkalmazó bírói hatáskörrel.

Ma már tulajdonképpen lecsendesedett, de legalábbis nyugvóponton van az AGB-Gesetz (AGBG 1976) és a biztosítási feltételek körüli hatalmas vihar, még akkor is, ha egyes részletkérdésekben az irodalom arra még napjainkig is erjesztőleg hat.⁶⁹ A felsőbbbíróságok döntései⁷⁰ és az irodalom színvonalasabb hányadának argumentumai⁷¹ nyomán ugyanis kétségbevonhatatlanná vált: a biztosítási feltételek általános üzleti feltételeknek minősülnek, így dacára a biztosításfelügyelet jogkörének, a biztosításjognak az AGBG is forrása. A feltételek fogyasztócentrikus kontrollját látja el az AGBG, és a fogyasztóbarát német bíróságok egyre gyakrabban oldják meg a biztosítási jogviszonyok konfliktusait e törvény rendelkezései (különösen az *überraschende Klauseln* § 3 ABGB) alapján.

⁶⁷ Vö. PRÖLSS–MARTIN i. m. (51. lj.) 6. skk.; SIEG i. m. (51. lj.) 31. skk.

⁶⁸ A generális és speciális feltételekre is kiterjedő iránymutatással és újabb szöveg-összeállítással lásd Paul ENGELS: *Die neuen AVB 87 im Sachversicherungsbereich*. Freiburg, Rudolf Haufe, 1988. 9. skk.

⁶⁹ Vö. DEUTSCH i. m. (51. lj.) 30. skk.; PALANDT i. m. (56. lj.) 2376. skk.; további irodalmi utalásokkal Peter ULMER – Hans E. BRANDNER – Horst-Dieter HENSEN: *AGBG-Kommentar*. Köln, 1987. Anh. §§ 9–11.

⁷⁰ A felsőbbbíróságok döntéseit összefoglalóan tartalmazzák PRÖLSS–MARTIN i. m. (51. lj.) 7–14.; PALANDT i. m. (56. lj.) 2402. skk.; ULMER–BRANDNER–HENSEN i. m. (69. lj.) 12–13. §.

⁷¹ Vö. HÜBNER i. m. (17. lj.) 36. skk.; Karl SIEG: *Auswirkungen des ABG-Gesetzes auf Justiz und Verwaltung im Bereich der Privatversicherung. Versicherungsrecht* (1977); Fritz REICHERT-FACILIDES: *Auswirkungen des AGB-Gesetzes auf das deutsche Internationale Versicherungsvertragsrecht. Versicherungsrecht* (1978).

Tulajdonképpen – legalábbis mai tartalmukban – ugyancsak a fogyasztóvédelem igényei fejlesztették ki a biztosítási szerződéseknek azt a ‘harmadik lépcsős’ jogát,⁷² amelyet a német irodalomban „geschäftspanmässige Erklärungen” összefoglaló névvel illetnek, s amelyet a jogi terminológia *unechte AVB*-nek is nevez. Ezek az üzleti magyarázatok, belső ‘szabályzatok’, a feltételek értelmezésére a biztosítók különböző társaságai, szövetségei által kiadott ‘leiratok’, állásfoglalások – az élet bármennyire is ezeken a szövegértelmezéseken zajlik – semmilyen értelemben nem forrásai a biztosítási jogviszonyoknak, sőt a szerződések részévé sem válnak, mert ezek tartalmára nézve a felek között nem jön létre konszenzus.⁷³ Figyelemre méltó azonban, hogy a bíróságok – amennyiben a biztosítás ‘fogyasztóira’ nézve kedvező taralmúak – a jogviszonyok elbírálásánál ítékezésük során figyelembe veszik ezeket.⁷⁴

Ausztria – miként erről már volt szó – a német AHGB (1861) rendelkezéseit ültette jogrendjébe, így itt a tengeri biztosítás szabályozása viszonylag korán ‘élő joggá’ vált, bár a jogviszonyokat befolyásoló komoly jelentősége nem volt, mert a tengeri biztosítás az Allgemeinen Seeversicherungsbedingungen (1867) alapján zajlott.⁷⁵ Német mintára azután 1917-ben került sor a szárazföldi biztosítás szerződési jogának kodifikálására, 1930-tól viszont a német VVG lépett osztrák földön is hatályba, s csak 1958-ban történt meg a német törvény ‘ausztralizálása’, ez azonban tulajdonképpen nem hozott új kodifikációt, mert a hatályos törvény a német VVG rendelkezéseivel – jelentéktelen kivételektől eltekintve – szó szerint egyezik.⁷⁶

Az osztrák biztosítási szerződések jogának legfőbb forrása így a VVG; az ABGB biztosítási rendelkezései (1288–1291. §) csak formális érvényűek, noha a VVG módosította azokat. A magánjog egyéb rendelkezései azonban – miként a német jogban is – mögöttes, szubszidiárius – sőt, a viszontbiztosítás vonatkozásában direkt – jogként uralják a biztosítási jogviszonyokat.⁷⁷ Ugyancsak forrása a biztosításnak – a szomszédos német jogban megismertek szerint – a HGB is. A felelősségbiztosítás különös jogforrása a kötelező gépjármű-felelősségbiztosításra 1987-ben született új osztrák törvényi szabályozás (Kraftfahrzeug-Haftpflicht-

---

⁷² Ezt a problémát a svédek törvényalkotással oldották meg. Lásd az egész problémakörre Fritz REICHERT-FACILIDES: *Versicherungsverbraucherschutz und ITR*. In: REICHERT-FACILIDES–RITTNER–SASSE i. m. (34. lj.).

⁷³ Vö. DEUTSCH i. m. (51. lj.) 34.

⁷⁴ Uo., 35.

⁷⁵ Vö. EHRENZWEIG i. m. (2. lj.) 8.; SCHAUER i. m. (33. lj.) 7.

⁷⁶ Vö. Karl WAHLE: *Vergleich der österreichischen und deutschen Versicherungsjudikatur. Versicherungsrundschau* (1966).

⁷⁷ Vö. Helmut KOZIOL – Rudolf WELSER: *Grundriss des bürgerlichen Rechts*, I. Bécs, Manz, 1987. 8. skk.

versicherungsgesetz, 1987), amely – jogforrástani értelemben – ugyanolyan viszonyban áll a VVG felelősségbiztosításra vonatkozó rendelkezéseivel, mint a német jog hasonló kodifikációja.⁷⁸

Mivel a biztosítási szerződések jogára vonatkozó törvény „nicht mehr als ein Leitfaden der AVB”,⁷⁹ az általános és különös biztosítási feltételek a biztosítási szerződéseknek – bár nem törvényerejű, de – elválaszthatatlan részei. Ezek a feltételek Ausztriában ugyanúgy a biztosítási jogviszonyok bázisai, és ugyanolyan struktúrában működnek, mint ahogy azok az anyagi jogot ideexportáló német jogban funkcionálnak.⁸⁰ Sőt szövegezésük is a legtöbb esetben német mintákon alapszik.

A biztosításjog szempontjából a fogyasztóvédelmi jogalkotás Ausztriában is releváns, mert a Konsumentenschutzgesetz (KSchG 1979) a Verbrauchergeschäft (KSchG 1. §) fogalmi apparátusába integrálja a biztosítási ügyleteket is, így különböző rendelkezései, mint pl. az érvénytelen szerződési klauzulákra vonatkozó katalógusa (KSchG 10. §), befolyásolólag hatnak a biztosítási szerződésekre is. A törvény ugyanakkor módosította az ABGB-t, így az általános és különös biztosítási feltételekkel összefüggésben az ún. *überraschende Klauseln* itt sem válnak szerződéstartalommá (ABGB 864., 879. §), ugyanúgy, mint a német jogban.⁸¹ A felügyeleti törvény (Versicherungsaufsichtsgesetz 1978) ugyanúgy ‘ikertestvére’ a német törvénynek, mint a VVG. E törvény kapcsán is történtek ugyan jelentősebb ‘ausztrialisálási’ módosítások 1986-ban, ezek azonban a biztosítási szerződések tartalmára, s így a törvény e szempontú jogforrási értékére számottevő kihatással nem voltak.

Svájcban a biztosítás intézményének jogforrásai hasonló jogi skálán mozognak, mint a már megismert szomszédos országokban. A biztosítási jogviszonyok alapjoga itt is a VVG (1908), szubszidiárius jogterülete az Obligationenrecht (OR), pl. az akarathibák tekintetében (OR 23. ff), de az egyéb általános szerződésjogi szabályok vonatkozásában is, amely alkalmazási körre a törvény kifejezett rendelkezést is tartalmaz (VVG 100), továbbá – a bevezető rendelkezéseket illetően – a ZGB (1907) és az egyes kantonok jogalkotásai (VVG 58).⁸² A VVG azonban a német pandanjánál teljesebb, ugyanis fontos rendelkezéseket tartalmaz a légi, a tengeri és

⁷⁸ Vö. FENYVES Attila: Das neue österreichische Kraftfahrzeug-Haftpflichtversicherungsgesetz. *Versicherungsrecht* (1988).

⁷⁹ Vö. EHRENZWEIG i. m. (2. lj.) 8. skk.

⁸⁰ Lásd erre részletesen FENYVES Attila: Die Allgemeine Versicherungsbedingungen im Dilemma zwischen Kasuistik und Transparentz. *Versicherungsrundschau* (1984).

⁸¹ Vö. FENYVES Attila: KSchG und Versicherungsvertragsrecht. In: Heinz KREICI (szerk.): *Handbuch zum Konsumentenschutzgesetz*. Bécs, Orac, 1981.

⁸² Vö. HANS ROELLI – MAX KELLER: *Kommentar zum schweizerischen Bundesgesetz über den Versicherungsvertrag*, I. Bern, Wyss, 1968. 35. skk.

a szárazföldi transzportbiztosításokra is (VVG 98. cikk skk.), bár a tengeri hajózásra vonatkozóan – beleértve a biztosítási ügyleteket is – 1953-ban speciális szövetségi törvényalkotásra került sor (Seeschiffahrtsgesetz), amelynek biztosításjogi specifikuma, hogy végrehajtási rendelete (Seeschiffahrtsverordnung 1956) kötelező erővel beteg- és balesetbiztosítási ‘mintaszerződést’ kreál és bocsát a biztosítók rendelkezésére.

A kötelező felelősségbiztosítások legfontosabb szabályait a Strassenverkehrsgesetz (1958) és végrehajtási rendelete, a Verkehrsversicherungsverordnung (VVV, 1959) tartalmazzák, de kötelező biztosítási formákkal találkozunk más felelősségi jogterületeken is.⁸³ Ezek a törvényalkotások és a VVG a különös és az általános viszonyában állnak, a VVG csak a speciális rendelkezések által szabadon hagyott ‘jogüres térbe’ lép be, s általánosabb jogviszonyrendező elveivel hat befolyásolólag a felelősségbiztosítási szerződésekre.⁸⁴ A biztosítás intézménye a maga saját, *sui generis* igazgatási jogát Svájcban is kitermelte, sőt a szerződésjogot összefoglaló törvényalkotást megelőzően (1885). 1978-ban azonban ebben a körben friss kodifikációra került sor (Versicherungsaufsicht). Bár a törvény generálisan a szerződési szabadság elvét tételezi, a felügyeleti hatóságnak adminisztratív eszközöket ad az autonóm civiljogi struktúrákba történő belépésre (szerződésmódosítás), természetesen minden esetben a biztosított (szerződő fél) védelme érdekében.

A törvényalkotásokat történetileg itt is megelőző és később azoknak alapul szolgáló általános biztosítási feltételek – a svájci jog uralkodó terminológiája szerint – nem az ‘objektív jog’, hanem a konkrét ‘szerződési jog’ részei, így konszenzus nélküli karakterük egy *rechtliches Nichts*.⁸⁵ Az egyoldalú propozíciós jellegük azonban ‘szabályozó renddé’, normává válik, ahogy a megállapodással jogviszonytartalommá lépnek elő. A szerződések tipizálása és standardizálása ezekben a feltételekben így egy ‘törvényre transzformálódás’ képét mutatja, és ez a hasonulás jogforrástani szempontból a törvényi és szerződési jog kvázi azonos értékűségét fejezi ki.⁸⁶ Így az általános és különös biztosítási feltételek faktikus forrásai a biztosításnak, mert a biztosítási viszonyok általános jogi rendjét csak a törvényi és a szerződési szabályok együttese adhatja meg.⁸⁷ Minthogy pedig ezek a feltételek Svájcban is a felügyelet engedélyezési jogkörébe esnek, az elmélet és a gyakorlat – a fenti megszorításokkal – a biztosítási viszonyok jogforrásaként kezeli azokat,

---

⁸³ Pl. a Szövetség támogatásával működő mezőgazdaság (Landwirtschaftsgesetz 1951), a Rohrleistungsgesetz (1963), valamint az atomenergia felhasználásával kapcsolatos törvény (1959) területén.

⁸⁴ Vö. ROELLI–KELLER i. m. (82. lj.) 40. skk.

⁸⁵ Alfred KUPPER: *Die Allgemeinen Versicherungsbedingungen*. Zürich, Juris, 1969. 66.

⁸⁶ Uo., 75. skk.

⁸⁷ Vö. Willy KÖNIG: Gesetz und Vertrag als Rechtsquellen der Privatversicherung. In: *Berner Festgabe für den Schweizer Juristenverein*. Bern, 1955. 408. skk.; KUPPER i. m. (85. lj.) 77.

ha nem is dogmatikai, de legalábbis funkcionális értelemben. Egyébként a feltételek jogi értékű kapcsolata a VVG-hez, más törvényekhez, egymáshoz és a konkrét szerződésekhez (Police) ugyanúgy alakul, mint a már elemzett német és osztrák jogban.⁸⁸

Franciaországban a biztosításjog ‘jogforrás-képződése’ sok tekintetben a német nyelvű jogterületekhez hasonlóan a biztosítási szolgáltatások által kitaposott ösvényeken haladt. Már 1787-ben egy életbiztosító-társaság általános szerződési és díj-feltételeinek érvényességét egy rendelkezés királyi engedélyhez kötötte,⁸⁹ 1868-ban pedig törvényt hoztak a biztosítótársaságok alapításának és igazgatásának a kérdéseiről szóló, a gyakorlatban már funkcionáló feltételek tételezésére, 1898-ban az üzemi balesetbiztosítás szerződési feltételeinek legális szabályozása történt meg. Ezt követte 1905-ben az életbiztosítás, majd 1907-ben – ahogy arról fentebb már volt szó – a Code de commerce keretében a tengeri biztosítás már meglévő szerződési feltételeinek a törvénybe foglalása.⁹⁰ Ezek a részkodeifikációk – csakúgy, mint az 1918. évi tűzbiztosítási feltételek – azután, a külföldi hatások mellett, forrásai voltak az 1930-ban megalkotott és a biztosítási szerződések szabályait tartalmazó törvénynek (Loi du 13 juillet 1930), az 1935-ös gépjármű-felelősségbiztosítási törvénynek (Decret loi du 8 août 1935) és az 1938-ban kihirdetett biztosításfelügyeleti törvénynek is (Decret loi du 14 juin 1938).

A biztosítási jogviszonyok legfőbb jogforrása a francia jogban is a szerződések ‘különös jogát’ tartalmazó törvény, amelyet egy monumentális kodifikációs teljesítménnyel, „Code des assurances” elnevezéssel 1976-ban a jogalkotó a felügyeleti joggal egységbe kodifikált, így a biztosításra vonatkozó jogi normák – azt mondhatjuk – tulajdonképpen egyetlen kódexbe sűrűsödtek össze.⁹¹ Az 1930-as törvény a biztosítási szerződések generális jogszabálya volt, nem tartalmazott azonban rendelkezéseket a tengeri és a folyami hajózások biztosítására, a légiszállítmány- és a viszontbiztosításra sem.⁹² 1976-ban ezek a szabályok is – legalábbis döntő részükben – az egyébe kodifikált jogba épültek, így a tengeri biztosítás is a kereskedelmi törvényből a Code des assurances szabálytömegébe integrálódott.⁹³ Ez – a világon szinte egyedülálló kodifikációs teljesítmény – a biztosítás csaknem teljes joganyagát három különböző fokú jogforrási szinten foglalja egységbe (ún.

⁸⁸ Vö. KÖNIG i. m. (87. lj.) 410. skk.; KUPPER i. m. (85. lj.) 79. skk.

⁸⁹ Vö. PICARD-BESSON i. m. (38. lj.) 87.

⁹⁰ Vö. Claude J. BERR – Hubert GROUDEL: *Les grands arrêts du droit de l'assurance*. Párizs, Sirey, 1978. 8. skk.

⁹¹ Vö. Guy COURTIEU – Gilbert CROQUEZ: *Code des assurances*. Párizs, Argus, 1981. 5. skk.; LAMBERT-FAIVRE i. m. (2. lj.) 63.

⁹² Vö. Nicolas JACOB: *Les assurances*. Párizs, Dalloz, 1969. 37–38.; PICARD-BESSON i. m. (38. lj.) I., 53–54.

⁹³ I. könyv („Le contrat”), VII. cím: „Le contrat d’assurance maritime”.

L-partie législative, R-partie réglementaire és A-partie d'arrêtés),⁹⁴ anélkül, hogy akár a jogalkalmazás, akár az elmélet, akár a biztosítási üzlet a biztosításjogot jogági különállással illetné.⁹⁵

Nem tartalmazza azonban ez az összevont kodifikáció a gépjármű-felelősség-biztosítás újabb, 1985. július 5-i, 85-677 számú törvényét,⁹⁶ amely a biztosításjognak speciális jogforrása, s mivel a törvény nem „autonóm karakterű” jogforrás – eltérően a német nyelvű konstrukcióktól –, nem a Code des assurances a mögöttes jogterülete, hanem szubszidiárius joga egyedül a Code civil (1382., 1384., 1392. stb. cikk).⁹⁷ A civiljogi biztosításjogi szerződéstípus mögöttes jogterülete, így a biztosításjognak fontos (szubszidiárius jellegű) jogforrása – éspedig nem csak az előbbieket vonatkozásában – a nagy napóleoni törvényt, a Code civil, különösen a III. könyv („Des différentes manières dont on acquiert le propriété”, és ezen belül is a „responsabilité civile délictuelle”). Az obligációk jogát és a deliktualis jogot – ideértve a kereskedelmi törvény felhasználását is – a jogalkalmazás éppen úgy igénybe veszi, mint a fentebb már elemzett német nyelvű jogterületek bírái és más jogalkalmazói.⁹⁸

A biztosítási jogviszonyok közforgalmú dokumentációi, azaz az általános és különös biztosítási feltételek francia jogterületen is a biztosítási szerződések alapkövei. Eltérően azonban a német nyelvű jogoktól, ezek a feltételek nem állnak olyan szigorú felügyeleti kontroll alatt, mint a szomszédos országokban vagy Ausztriában. A kifejezett engedélyezési követelmények (*notification préalable*) helyett tulajdonképpen a felügyelet hallgatólagos jóváhagyása (*approbation tacite*) jelenti a preventív kontrollt, és a feltételek vizsgálata is csak azok legalitása szempontjából történik meg.⁹⁹ Egyébként a *conditions générales* és a *conditions particulières*, azaz az általános és a különös feltételek szinte megszámlálhatatlan tömege tölti be a francia biztosítási piacot. Ezek a feltételek legtöbbször különböző kockázattípusok ‘gyűjtőhelyei’ (*multirisques habitation, multirisque artisans et commerçants*), egyszerű – nem kombinált – feltételrendszerek tulajdonképpen csak a felelősség-biztosítás és az üzemi tűzbiztosítás területén funkcionálnak.¹⁰⁰ A feltételeknek a törvényhez (a kodifikált anyagi joghoz) való kapcsolata viszont a német nyelvű konstrukciókhoz képest fordított: a francia anyagi jog ugyanis generálisan kógens, a törvény első három könyve csak az enumeratív kivételek tekintetében

⁹⁴ COURTIEU–CROQUEZ i. m. (91. lj.) 8.

⁹⁵ Vö. JACOB i. m. (92. lj.) 35. skk.; LAMBERT-FAIVRE i. m. (2. lj.) 193.

⁹⁶ Commentaire de la Loi du 5. 7. 1985. Gazette de Palais, 1985.

⁹⁷ Vö. François CHABAS: *Le droit des accidents de la circulation après la réforme du 5 juillet 1985*. Párizs, Gazette du Palais, 1985. 179.; Roger STORP: *Französisches Kfz-Schadensrecht – tiefgreifende Reformen durch Rechtsprechung und Gesetzgebung. Deutsches Autorecht* (1986).

⁹⁸ Vö. PICARD–BESSON i. m. (38. lj.) II., 301. skk.

⁹⁹ Uo., 198. skk.

¹⁰⁰ Vö. BERR–GROUTÉL i. m. (90. lj.) 10. skk.

‘módosítható’ a szerződések (feltételek) útján,¹⁰¹ szemben a német (svájci) jog generálisan diszpozitív (félkogens) – bár számtalan kivételt tartalmazó – konstrukciójával.

Egy, a német AGBG-hez hasonló, az általános üzleti feltételekre vonatkozó jogalkotás Franciaországban nem egzisztál. A fogyasztóvédelmi törvény (Loi N° 78-23 du 10 janvier 1978 sur la protection et l’information des consommateurs de produits et de services) azonban lehetővé teszi az üzleti feltételek fogyasztószempontú vizsgálatát (36. cikk) a Commission des clauses abusives által, amely javaslatot tehet a Conseil d’Etat-nak a feltételek dekrétummal való megsemmisítésére. Ennyiben, ilyen áttételesen ez a törvény is jogforrása a biztosítási jogviszonyoknak. A feltételek bírói kontrollja azonban a Code civil 1101. cikk és további szakaszai alapján történik meg, ami megint csak a Code civil erőteljes biztosítás-jogforrási jellegét mutatja.¹⁰²

A szigetországban a *common law* által kifejlesztett erőteljes szerződési szabadság a kontinens elméleti szakembereinek és biztosítóinak egyaránt támadási célpontja. Az európai integráció körében a biztosítás szerződési jogharmonizálásának, egységesítésének legfőbb akadályát is ebben látják,¹⁰³ mert az angol jog ‘szabadelvűsége’ a német jog *ordre public* karakterű tételeibe ütközik.¹⁰⁴ Ma még aligha lehet tudni, hogy a koordináció során mely államok lesznek engedékenyebbek; úgy tűnik azonban, hogy e tekintetben a hagyományok nagyon erőteljesek nemcsak a szigetországban, de a kontinensen is.

Az angol jogban a biztosítási szerződések joga része a *law of contract* precedenstömegének, szisztematikus törvényi szabályozása tehát – amint erről már szöveltünk – nincs. A biztosítás fő jogforrásai ezért a *judicial precedents*, amelyek tulajdonképpen a biztosítási *policy*k bírói értelmezése útján alakultak.¹⁰⁵ A britek a szerződések szabad mozgásának kontrolljára felügyeleti törvényt sem hoztak, sőt a gyakorlat egy meghatározott és egységes felügyeleti koncepciót sem alakított ki.¹⁰⁶ Magának a biztosítási tevékenységnek bizonyos kontrollja létezik ugyan, de

¹⁰¹ Vö. L. 111-2. cikk: „Ne peuvent être modifiées par convention les prescriptions des titres Ier, II et III du présent livre”.

¹⁰² Vö. Ulrich HÜBNER – Vlad CONSTANTINESCO: *Einführung in das französische Recht*. München, C. H. Beck, 1988. 134–135. Jean CALAIS-AULOY: *Droit de la consommation*. Párizs, Dalloz, 1980. 192.

¹⁰³ Vö. Harald EGGERSTEDT: *Produktwettbewerb und Dienstleistungsfreiheit auf Versicherungsmärkten*. Berlin, Universität Mainz, 1987. 158. skk.; MEYER-KAHLEN i. m. (16. lj.) 213. skk.; HÜBNER i. m. (25. lj.) 226. skk.

¹⁰⁴ A német VVG *ordre public* karakterű szabályaira lásd Ernst BRUCK – HANS MÖLLER: *Kommentar zum Versicherungsvertragsgesetz*. Berlin, Walter de Gruyter, 1961. § 6, Anm. 15.; Karl SIEG: *Obliegenheiten und sekundäre Risikobeschränkungen im Versicherungsvertragsrecht. Betriebs-Berater* (1970).

¹⁰⁵ Vö. Dennis S. HANSELL: *Elements of Insurance*. Plymouth, Macdonald and Evans, 1985. 23., 32.

¹⁰⁶ Vö. Dominik LASOK: *The Control of the Insurance Industry in Great Britain*. In: *Studi in onore di A. Donati*. Róma, AIDA, 1970. 301.

ez a biztosítási szerződésekre tulajdonképpen befolyással nincs, így az Insurance Companies Act (1982) sem jogforrása a biztosítási jogviszonyoknak.¹⁰⁷ A fogyasztóvédelmi jogalkotásoknak az utóbbi években való lendületes manifesztációi is legfeljebb csak ‘önmérsékleti’ tényezőként hatottak a biztosításra, közvetlen jogforrási értékük azonban ezeknek sincs.¹⁰⁸

Viszont fontos, tételezett jogforrásai – a már említettekén túl – a brit biztosítási szerződéseknél a különböző felelősségbiztosításra vonatkozó rendelkezések [Third Party Motor Insurance: Road Traffic Acts 1960–1974, továbbá az Employers’ Liability Insurance: Employers’ Liability (Compulsory Insurance) Act 1969],¹⁰⁹ amelyek az egyéb felelősségbiztosítási jogviszonyokra is önszabályozó és valamennyire önkorlátozó befolyással vannak. A korlátozás természetesen a szinte teljes szerződési szabadságra vonatkozik, amelynek a bírói *case law* szabad folyást engedett, s amely a szerződő fél kötelezettségei körében kifejelesztette az *utmost good faith* (*uberrimae fidei*) elvét. Az elv a szerződő fél terhére a biztosító kockázatvállalása szempontjából minden releváns körülményre tájékoztatási kötelezettséget ír elő (*duty of disclosure*), és pedig függetlenül attól, hogy arra nézve a biztosító tett-e fel kérdést vagy nem.

Ennek a *warranty*-kötelezettségnek a megszegése – akár visszavezethető arra a biztosítási esemény bekövetkezete, akár nem – a biztosítónak jogot ad a teljes szerződés annuálására (*breach of warranty*).¹¹⁰ A *warrantys* kötelezettségeket nem is kell a szerződéseknél explicite tartalmazniuk, ami miatt a kontinentális biztosításjogászok ezeket a *policy*ket *unfaire*-nek tartják,¹¹¹ s ami újabban a brit biztosítókat is bizonyos fokú önmérsékletre sarkallja. Ezek az önszabályozó technikák és konstrukciók azután a *common law* esetjogában a biztosítási jogviszonyok forrásává válnak. Ilyenek a meglehetősen polarizált szerződések koordinálására és standardizálására vonatkozó törekvések (a kontinentális értelemben vett általános biztosítási feltételek létrehozására), a Statement of Insurance Practice on Non-Life Insurance (1977, 1981), amely a *breach of warranty* beálltát a ‘kötelemszegés’ és a káresemény közötti okozati összefüggés fennállásának eseteire szorítja, végül az Insurance Ombudsman Bureau (1981) intézménye, amely a biztosítottak kérésére a konkrét szerződéseket ingyenesen értelmezi, s ha a feltételekben valami kétséges, az a biztosító terhére esik (*contra praeferentem* szabály).¹¹²

---

¹⁰⁷ Uo., 312.

¹⁰⁸ BIRDS i. m. (13. lj.) 105.

¹⁰⁹ Vö. HANSELL i. m. (105. lj.) 57. és 69.

¹¹⁰ Vö. BIRDS i. m. (13. lj.) 105. skk.

¹¹¹ Reimer SCHMIDT: Einfluß des Verhaltens des Versicherten auf die vertraglich zugesagte Gefahrtragung. Generalreferat. In: *Materialien zum Zweiten Weltkongreß*, IV. Karlsruhe, AIDA, 1967.

¹¹² Vö. BIRDS (1982a) i. m. (28. lj.) 177., 181.

Azonban ezek a parciális s valójában csak ‘látszatjogforrási’ konstrukciók, továbbá az esetjog nem adnak az angol biztosításjognak egységes karaktert. Ezért – miként erre már utaltunk – az angolok is, ma már a nagyon erőteljes koncepció stádiumában, a biztosítás szerződési és felügyeleti jogának a kodifikálására törek-szenek.¹¹³

Az Egyesült Államok biztosításjogának jogforrási jogképződése aligha szolgálhat számunkra – a magyar kodifikáció szempontjából – értékelhető adatokat. A kombinált kockázatú amerikai szerződések s ezek variációgazdagsága tulajdonképpen még nyugat-európai léptékkal is alig mérhető.¹¹⁴ Európai értelemben vett általános és különös szerződési feltételek az Államokban alig funkcionálnak; a biztosítási jogviszonyok építőkövei az egyes szerződések. Standardizált szerződésfeltételekkel lényegében csak a tűz-, a gépjármű- és az egyes életbiztosítá-sok területén találkozhatunk (pl. Standard Fire Policy 1943).¹¹⁵ A piacot ‘beborító’ *policyk* kisebbrészt felügyeleti, nagyobbbrészt bírói kontroll alatt állnak.

A bíróságok főként két – nagyon általános – korrekciós eszközt használnak fel a szerződések értékelésekor: a *public policy* és a *contra proferentem rule* kapaszkodóit. Ezekkel az instrumentumokkal azután a szerződéseknek az általános jogrendbe, az erkölcsi értékrendbe vagy a fogyasztóvédelmi elvekbe ütköző rendelkezéseit figyelmen kívül hagyják, illetőleg a kétséges, bizonytalan tartalmú, nem egyértelmű vagy világos szerződési klauzulákat a biztosítottak javára interpretálják (sokszor a szerződési rendelkezés helyett a bíró e szerződési pontokat egészen új tartalommal tölti meg). Ez is az egyik oka – a már elemzetteken túl –, hogy napjainkban a biztosításjog valamiféle harmonizált kodifikációját a tengerentúlon már a biztosítók is igénylik.¹¹⁶

Az elemzett jogrendszerekben a biztosítás intézményének anyagi jogi jogforrásait – ahol a kodifikáció egyáltalában megtörtént – nem a magánjogi kódex, hanem különálló, magas szintű jogforrások (törvények) tartalmazzák. A jelentősebb nyugat-európai jogrendszerek közül az olasz Codice civile integrálja saját szerződési jogába a biztosítási ügylet legalapvetőbb szabályait (50 paragrafusban összefoglalva). Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy történetileg már a középkortól kezdve egyre erőteljesebben fejlődő itáliai szerződési jog a biztosítás intézményében annyira erős feltételrendszert fejlesztett ki, hogy az ma Olaszországban közel olyan ‘törvénypótló’ szerepet tölt be, mint az esetjog a *common law* területén.¹¹⁷

¹¹³ Law Commission Report (1980); BIRDS i. m. (13. lj.) 107. skk.; Hugh COCKERELL: *What Goes on in Insurance?* Cambridge, Woodhead-Faulkner, 1982. 77.

¹¹⁴ Vö. KIMBALL–PFENNIGSTORFF i. m. (14. lj.) 66.; Spencer KIMBALL – Werner PFENNIGSTORFF: *Allgemeine Versicherungsbedingungen unter Staatsaufsicht*. Karlsruhe, Versicherungswirtschaft, 1968. 47. skk.

¹¹⁵ Uo., 51–55.

¹¹⁶ Uo., 135–137.

¹¹⁷ Vö. DONATI i. m. (3. lj.) 78.

A kódexbe (Burgelijk Wetboek) való integrálási koncepció jellemzi a holland kodifikációt, a hatalmas kódex azonban nem egyszerre, csak – több évtizedre tervezett – fokozatokban lát napvilágot, s a biztosítás anyagi jogának csak néhány alapvető tételét tartalmazná, ezzel teret hagyva az egyéb speciális jogalkotásoknak is.¹¹⁸

A biztosítási szerződések jogának és a biztosításfelügyeleti jognak (a biztosítás-igazgatásnak) külön törvényi alapjai vannak. A magyar Kt.-hez hasonlóan azonban a civiljogi és közjogi szabályokat egy „kódexbe” tömöríti a legújabb, monumentális francia kodifikációs mű, amely a biztosítás intézményére vonatkozó szinte valamennyi normát egységbe foglalja.

Minden elemzett jogi struktúrában – függetlenül a biztosítás szerződéstípus szerinti, illetőleg ‘külön-magánjogi’ kezelésétől – az általános magánjog a biztosítás mögöttes jogterülete. A magánjogi alapelvek, az obligációk általános joga, de a kódexek olyan fejezetei is, mint a „Személyek joga” vagy az „Öröklési jog” stb. igen szoros jogi összefüggésben vannak a biztosítás speciális joganyagával. A különös fogyasztóvédelmi törvényhozások a legutóbbi időben sok tekintetben meg-rázkódtatták a biztosítás hagyományos konstrukcióit. Befolyásolólag hatottak nemcsak a törvényhozás, de a biztosítási jogviszonyok alapköveire, az általános biztosítási feltételekre is. A biztosítási jogviszonyok területén az általános szerződési feltételeknek, szabályzatoknak történetileg, dogmatikailag és a gyakorlat szempontjából is meghatározó jelentőségük van. Semmilyen törvényhozás nem pótolhatja ezeket, a törvényalkotásoknak alakításukban, formálásukban legfeljebb csak ‘sorvezető’ szerepük van.

4. Néhány következtetés és javaslat – *pro futuro*

Tudott, hogy a Ptk. 1959. évi kodifikációja – meglehetősen „halvány” szabályozással – a szerződések különös jogaként a biztosítást a kódexbe az „Egyes szerződések” közé, a XLV. fejezetbe ültette be. Ezzel egyidejűleg a Kt. vonatkozó rendelkezéseit a Ptk. hatályon kívül helyezte, s a monopolhelyzetbe került magyar Állami Biztosító e töredékes és „sápadt” anyagi jogi szabályozás alapján folytatta biztosítási tevékenységét. A szabályozás jogi értékéről, s arról az ideológiáról, amely a biztosítási tevékenységgel összefüggésben is az új szocialista polgári jog kialakulásának meghatározója volt, s amely akkor direkt megfelelést keresett minden egyes polgári jogi jogintézmény és a szocializmus között, a magyar jogirodalomban sokat írtak. Különösen az állami vállalatok vagyont biztosítási tilalmának feloldását követően – amikortól a hazai biztosítási tevékenység első lépcsős, ‘új arculatát’

---

¹¹⁸ Vö. a 10. jegyzettel.

számíthatjuk – számos cikk, tanulmány látott napvilágot, sürgetve a biztosításjog reformját, olykor konkrét kodifikációs célkitűzéseket is megfogalmazva (elsősorban Bárd Károly, Dévény György, Millavári József, Novotni Zoltán, Szentgyörgyi Rezső, Takáts Péter munkáira és saját javaslatainkra gondolunk). E helyütt nem célunk ezeknek a reformjavaslatoknak az összefoglalása.

A hazai biztosításügy gyökeres reformját – a magyar biztosító monopolhelyzetének megszűnésével, az egymással versenyhelyzetben levő biztosítók alapításával, ennek folytán a biztosításfelügyelet 'újracsírásával', az új társasági jogunk megalkotásával és nem utolsósorban az anyajog újrakodifikálásával összefüggésben – evidenciaként kezeljük. A biztosításjog múltbeli kodifikációjának a bemutatásával, továbbá jelenkori jogforrásainak a világban lejátszódó mozgását, folyamatait és jelenségeit összefoglalva – legáltalánosabb szinten – csak a kodifikáció alapkérdéseit kívánjuk érinteni. Ezek a kérdések a kodifikáció 'helytállásával', struktúrájával, szintjével és mélységével, azaz a tételezés metodikai szempontjai-val kapcsolatosak.

Kézenfekvőnek látszik a biztosítási jogviszonyok anyagi jogi szabályait újra a Ptk. nevesített szerződési rendszerébe ültetni azoknak a teoretikus, a biztosításjog dogmatikáját érintő, továbbá gyakorlati korrekcióknak az átvezetésével, amelyek a jogirodalomban és -alkalmazásban időközben kijegecesedtek. Az általunk vizsgált jogrendszerek azonban a külön szabályozás útján járnak. Ennek olykor nagyon is elméleti (Sonderprivatrecht), és legtöbbször praktikus-pragmatikus és funkcionális okai vannak.

A biztosítási szerződés specifikumai ugyanis a legtöbb másfajta nevesített szerződéstípusnál mélyebb, részletesebb, a kötelmek általános szabályaitól több esszenciális vonatkozásban is eltérő szabályozást igényelnek. Tulajdonképpen azt is mondhatnánk, hogy magának a biztosításjognak van egy általános és egy különös része. Ezért ezeknek a szabályoknak az anyajog kódexébe való tömörítése csak a kötelmi jog különös részén belüli 'általános résszel', s a különös rész további 'különöseinek' a megteremtésével képzelhető el, éspedig úgy, ahogy ezt a Ptk. is tette, csak a legáltalánosabb szinten.

Ebből, továbbá a biztosításjog nemzetközi koordinálására és harmonizálására vonatkozó – s egyre dinamikusabb – törekvésekből viszont az következik, hogy a kódexen kívül további részletszabályok megalkotására is feltétlenül szükség van. Ez történhet jogforrási (pl. végrehajtási rendeletek – Franciaország) és kvázi jogforrási (részletesebb szerződési feltételrendszerek – Olaszország) szinten. Ez utóbbinak – a biztosítás néhány évtizedes visszaszorulása alatt – azonban hazánkban nem élők a hagyományai. Ugyanakkor erre a jelenleg funkcionáló 'szabályzatok' még csak mintául sem szolgálhatnak. Az általunk vizsgált jogrendszerek kodifikációtörténete és a kodifikációs teljesítmények az első dilemmát, a 'helytállás' kérdését illetően a külön, magas szintű (törvényi) szabályozás indokoltságát mutatják. Ennek a szabályozásnak az előzményeit fontosabb összefoglalt történeti és komparatív elemzésünkkel igyekeztünk alátámasztani.

Nagyon megérett a helyzet a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás rangjához méltó, nemzetközi és társadalmi jelentőségének megfelelő törvényi szabályozására. Az intézmény specifikumai és a rá vonatkozó nemzetközi konvenciók miatt azonban aligha képzelhető el ennek a jogviszonynak is a kódexen (Ptk.-n) belüli rendezése. Egy speciális biztosítási törvény azonban helyet adhatna – ‘különös részében’ – az ezzel kapcsolatos nagyon fontos tételeknek is. A gépjármű-biztosítás szervesen illeszkedik a felelősségbiztosítás általános szabályai, továbbá a speciális felelősségbiztosítások struktúrájába. Az intézményi felelősségjogi ‘különöseit’ méríti ugyanis csak a kódexből, biztosításjogi ‘általánosai’ viszont a biztosításjog specifikumaiban gyökereznek. További *sui generis* alkotóelemei pedig a biztosítási szerződési (vagy egyszerűen: biztosítási) törvény egy fejezetét foglalhatnák el. Így a gépjármű-biztosítás direkt törvényi szabályozásbeli igénye egy további, közvetett indoka a biztosítási törvény megalkotásának.

A felügyeleti jog közjogi dimenziói e szerződéstípusnál nagyon erőteljesen feszítik a civiljogi autonóm struktúrákat. A magyar Kt. saját korát jócskán meghaladó ‘vegyes’ konstrukciója és a legújabb francia jogalkotás azonban azt mutatja, hogy a szabályozás – a jogintézmény sokirányú vonatkozásainak a kontextusába ágyazottan – ilyen dupla fedelű takarót is elbírna. A magánjog ilyen ‘közjogosodása’ sok más mai, modern jogalkotásban is tetten érhető. Végül is nem ugyanígy keverednek a magánjogi és közjogi, igazgatási normák például a környezetvédelmi jog területén? Dehogynem! Pedig a környezetszennyezéssel okozott kár ugyanúgy önálló, deliktuális tényállás lett, mint ahogy önálló, nevesített szerződéstípus a biztosítási obligáció is.

A jogágak összemosódása napjainkban elsősorban nem a jogalkotásokban, hanem a valóságban megy végbe. Gondoljunk csak a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogára, amelyben az alapvetően magánjogi, kereskedelmi jogi szabályozás nagyon is ‘természetesen’ viseli a ráakódott közjogi struktúrákat! A fentiekben igyekeztünk kimutatni a biztosítás ‘önkitermelte’ igazgatási jogának a szerződési joggal való igen szoros összefüggéseit; ezek relációjában az igazgatás már korántsem ‘csak’ közhatalmi, közigazgatási karakterű, s megfordítva: a privátautonómia a köznek nagyon is alárendelt. Ez a folyamat szervesen illeszkedik a civiljog általános politizálódási vonalába. Elismerjük, a kettő harmonizálása nagyon nehéz, de nem megoldhatatlan. S a megoldása – amelyhez a fentiekben némi adalékot igyekeztünk szolgáltatni – a kodifikátor kezében van, aki tiszténél fogva az ilyen ‘rendszerek’ kidolgozására is hivatott.

A fogyasztóvédelmi, versenytikai stb. jogalkotások támadásai a biztosítás intézményében egy – sok tekintetben „védtelen” – céltáblára találtak. Ezek helyenként – mint láttuk, pl. a svéd jogalkotásban – önálló ‘fogyasztóbiztosítási’ jogképződésekhez vezettek. Különösen az általános szerződési, üzleti feltételekre vonatkozó legújabb törvényhozások kezdték ki a hagyományos biztosítási technikákat. Korunknak ezek a jogteremtő tényei elsősorban az általános magánjog,

a versenyjog stb. tartományába illeszkednek. Helyük van azonban egy önálló biztosítási törvényben is annyiban, amennyiben azok speciálisan a biztosítási szerződéseket hivatottak 'pórázon tartani'.

Az általános biztosítási feltételeket – ahogy ezt fentebb kimutattuk – történetileg maga a biztosítási üzlet, a piac, a verseny s a biztosítási tevékenység sajátlagos veszélyközösségi karaktere keltette életre. Ezek nélkül az általánosabb adhéziós szerződésrendszerek nélkül – bármilyen precízen kimunkált kodifikációs sorvezető készül is – a biztosítási tevékenység nem egzisztálhat. A kodifikáció itt a határok kicövekezésére képes és alkalmas – csak annak eldöntésére (s nem csak egyetlen utaló szabállyal), hogy mi integrálható a törvénybe, s mi marad a feltételekre, szabályzatokra. A többi már a piacot lassan nálunk is benépesítő biztosítók és a biztosításfelügyelet nehéz, de nemes dolga, amelyhez azonban az elmélet is nagyon komoly segítség lehet.

V. rész

Közjog és magánjog határán

A helyet kereső alkotmánybíráskodás

Schwarz Gusztáv megállapítása szerint hárman tartják kezükben a jogot: a törvényhozó, a jogtudós és a jogalkalmazó. A törvényhozó, aki teremti, a jogtudós, aki értelmezi és magyarázza, s a jogalkalmazó, aki biztosítja gyakorlati megvalósulását. Egészséges és normális viszonyok között mindhárman egymást segítve, egymás keze alá dolgoznak. A törvényhozás nem szünetelhet és késlekedhet, mert az élet korszerű rendezést kíván; a tudomány nem maradhat tétlen, mert a törvény kifejtésre szorul; és nem pihenhet a gyakorlat sem, mert a jog alkalmazást követel. Ámde, ha hármójuk közül az egyik vagy a másik tehetetlenné válik, a többi veszi át kiesett funkcióját. A jog története során gyakran fordult elő, hogy amikor a törvényhozás pangott, a tudomány és gyakorlat irányította a jogképzést.

Nálunk például a francia forradalom utáni napóleoni törvénykezés nagy európai hatása hozta először mozgásba a kodifikáció eszméjét, de közel száz évvel később, az 1861-es Országbírói Értekezlet még mindig e szavakkal vezette be javaslatát: „Addig is, amíg az alkotmányos törvényhozás a kodifikáció rendszeres művét befejezné”, a jogalkalmazásra és a tudományra hárul a jog kézben tartása. Nincs ez másképpen ma sem. A törvényhozás forrása – a rendszerváltás rendkívüli körülményei és a politika jog feletti elsőbbségét gyakran kikényszerítő jelenségek miatt – túlságosan lassan és olykor zavarosan bugyog. A jogtudományt – s itt most az alkotmánytan tudományára gondolunk – az átalakulás rendkívülisége még csak alig ébresztette fel álmából, így hát alapvetően a jogalkalmazásra hárul, hogy a két bénult kéz helyett is munkálkodjon.

1. A kodifikációs ínség

Az Alkotmánybíróságot életre keltő jogszabály, az 1989. évi XXXII. törvény (a továbbiakban: Abtv.) az alkotmányos testületet a ráruházott hatáskörök mellett kodifikációs feladattal is megbízta. Az törvény 29. §-a ugyanis úgy rendelkezik, hogy az Alkotmánybíróság szervezetére és eljárására vonatkozó részletes szabályokat az Alkotmánybíróság ügyrendje állapítja meg, amelyet az országgyűlés – az Alkotmánybíróság javaslatára – törvényben határoz meg. Az Alkotmánybíróság tehát munkáját – döntéshozatala mechanizmusát illetően – ‘jogüres térben’, eljárására

vonatkozó kodifikált rend nélkül, mintegy jogállami torzóként kezdte meg. A dilemmát, amivel megalakulása pillanatában szembe találta magát, hogy tudniillik össze kell egyeztetnie a 'jogtalálás' funkcióját az első pillanattól kezdve rázúdult ügyek intézésével, a jogalkalmazás és a kodifikáció párhuzamosságában oldotta fel, s ez az eljárási szabályok fokozatos, menet közbeni kialakítását, majd újabb és újabb átgondolását, átalakítását eredményezte. Az alkotmánybíróági eljárás szabályainak véglegesítése így állandó kísérletezés közben folyt, míg végül másfél évi működés után, 1991 augusztusára elkészült az akkor végérvényesnek szánt javaslat.

A legelső alkotmánybíróági határozatok meghozatalától kezdve azonban látható volt, hogy a testület nemcsak saját szokásjogát alakítja ki és fogalmazza meg szövetszerűen az Országgyűlés számára 'ügyrendként', hanem eljárásával és határozataival a hatályos törvény egyes rendelkezéseit is 'szaggatja és tépdési', mert a törvény bizonyos szakaszai – keletkezésének ismert politikai körülményei és az előzmények teljes hiánya miatt – már eredetileg is számos hézagot és terhes kompromisszumot hordoztak, más szakaszai pedig kezdettől fogva ellentétben álltak az Alkotmánybíróság önfelfogásával. Ezért a javaslat nem maradhatott meg a törvényi felhatalmazás – ügyrendi szabályok megalkotására vonatkozó – keretei között, hanem azokat messze túllépve a törvényhozó „pangó kezének” funkcióját is átvette. Olyan elképzeléseket is megfogalmazott az alkotmánybíróági törvény reformjára, illetőleg módosítására, amelyek anyagi jogi jellegűek, és amelyeket az Alkotmánybíróságot is létrehozó törvényalkotónak kellett volna megszövegeznie.

A bíróság teljes ülése így az Abtv. módosítását is szükségessé tevő rendelkezéseket törvénytervezetbe foglalta, sőt javaslatot tett az Alkotmány bizonyos tételeinek korrekciójára is. Ez a reform- vagy módosító javaslat már másfél évvel ezelőtt az illetékes kodifikátorok kezébe került, jövője azonban még most is meglehetősen bizonytalan, ámbár a testület határozatai sok tekintetben „provokatív erővel” ostromolják a törvényhozást. A paradox helyzet így továbbra is adott: a törvényhozás és az alkotmánybíráskodás gyakran „egymás lábára taposnak”, amelynek egyik, bár nem egyedüli oka, hogy a jogállam legfőbb védnöke továbbra is a jogállam alaprincípiuma, a rá vonatkozó írott jog nélkül, mintegy szokásjogi alapon funkcionál.

2. Reform vagy (csak) módosítás?

Ez természetesen attól függ, hogy milyen aspektusból nézzük. Ha abból indulunk ki, hogy a változtatási elképzelések az anyagi jogra tartozó alapkérdéseket érintenek, és koncepcionális korrekciókat is megfogalmaznak, akkor bizonyosan reform, ha viszont azokat csak az Alkotmánybíróaságról szóló törvény kodifikációs-technikai jobbítására redukáljuk, akkor módosítás. Az Alkotmány 1989. évi, majd 1990. évi teljes átdolgozásával az 1949-es politikai-ideológiai dokumentum valóságos

szabállyá, jogi normává, a köztársaság valódi alaptörvényévé vált. Az Alkotmány normatív jellegének alapvető garanciájává a jogalkotás az alkotmánybíráskodást tette azáltal, hogy az Alkotmánybíróság döntéseivel az akut alkotmányos konfliktusok megoldhatóvá válnak, nyugvópontra lelhetnek. Az alkotmányvédelem fő funkcióját ellátó Alkotmánybíróság e jogállásának, a parlamenti demokráciában elfoglalt státusának és szerepének kérdésében éppen ezért a tervezet alapvető változtatásokat nem javasol. Ilyen értelemben tehát a célzott 'jogfeltöltés': módosítás. Reform azonban abban az értelemben, amelyet a szó valóban takar: a haladás, az előbbre jutás, a jobbítás érdekében célzott változtatás és újítás, s abban az értelemben is, ahogy a törvény egyes konstrukcióit a testület gyakorlata az elmúlt három év alatt alaposan kikezdte, s ahogy ezzel a szándékolt 'jogmozgáshoz' impulzusokat adott, s a jogváltoztatás erjesztőjévé vált.

Helyesebb tehát az alternatíva elhagyása, s annak kijelentése, hogy az alkotmánybíráskodás hazánkban az elmúlt három évben jócskán kinötte a rá vonatkozó törvény kereteit, a gyakorlat tehát forrását sok tekintetben elapasztotta, a kezdettől fogva a törvénybe implikálódott ellentmondásokat pedig felszínre hozta. Ezért ma már világos és alapvetően el is fogadott, hogy az alkotmánybíráskodás jogi kútfője reformra szorul, amelyet technikailag az Alkotmány és az Abtv. módosításával, továbbá egy külön alkotmánybíróági eljárási törvény megalkotásával kell megvalósítani. Az Alkotmánybíróság ugyanis mint aktív organizmus, sőt egyes politikai és tudományos kritikák szerint túlságosan is aktív, illetőleg aktivista (Pokol Béla) jogalkalmazó, amely tehát ezért maga is a jog 'egyik kézben tartója', eddigi működésével alapvetően nemcsak az Abtv. szabályozási koncepcióját igazolta, és azt, hogy a törvényművön gyökeres és 'sarkait kifordító' változtatásokat nem szükséges elvégezni, de hatáskörét, eljárási rendjét és sok egyéb kérdést illetően is olyan gyakorlatot alakított ki és szilárdított meg, amelynek törvényi alátámasztása ma már alighanem halaszthatatlan. A továbbiakban ezek közül az alapkérdések közül az Alkotmánybíróság hatáskörét érintő 'reformmódosítás' tervezetéből elemzünk néhányat.

3. A hatáskör változása

Az Alkotmánybíróság hatáskörét illetően kétirányú változtatás mutatkozik indokoltnak: a hatáskör mind tágítása, mind szűkítése – az elképzelések szerint és az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján. Ma már alighanem a politika, a törvényhozás és a tudomány számára is evidencia, hogy az ún. előzetes normakontroll tekintetében a hatályos szabályozás hatásköri korrekcióra szorul. A 16/1991. (IV. 20.) AB határozatában az Alkotmánybíróság elvi éllal fejtette ki a tartalmi preventív kontroll összeegyeztethetlenségét az Alkotmánybíróság jogállásával, mondván, hogy „az Alkotmánybíróság nem tanácsadója, hanem bírója az Országgyűlés törvényalkotó munkája eredményének.”

Ugyancsak az Alkotmánybíróság szerepfelfogásával és önmeghatározásával, identitásával hozható összefüggésbe az önkormányzati képviselő-testület alkotmányellenes működésére vonatkozó véleményezési jogkör alkotmánybírósági hatáskörből való törlésének terve, amellyel kapcsolatban a testület 1220/H/1992. AB határozatában ugyan nem hátrította el a kormány indítványának teljesítését, de a határozat egész konstrukciója és szövegtartalma kifejezi az Alkotmánybíróságnak az ezzel kapcsolatos hatáskör megszüntetésére irányuló szándékát. Az ítélet szerint az Alkotmánybíróság ‘véleményezési’ feladatát „csak alkotmányos jogállásával és rendeltetésével összhangban láthatja el. Nem tekinti feladatának, hogy saját ténymegállapításokat tegyen, ezért a kérdésben csak elvont, elvi véleményt nyilváníthat”, ami nyilvánvalóan nem vélemény egy konkrét képviselő-testület működésének alkotmányellenességéről. A testület tehát hatáskörét itt is szűkítően, jelesül úgy értelmezte, hogy az Alkotmánybíróság nem véleménynyilvánító szerv, így ezt a törvényhozó által ráerőltetett hatáskörét sem fogja gyakorolni.

Az önkormányzati rendeletek törvényességének felülvizsgálatával kapcsolatos hatásköri szabály tervezett kiiktatásával szembeni legfőbb érv az, hogy ezzel „az utolsó virág is elhull” (Sükösd Ferenc), mert megszűnik az önkormányzatok működésének egyetlen alkotmányos garanciája. Közigazgatási bíróságok hiányában pedig az Alkotmánybíróságon kívül nincs fórum, ahová ez a feladat telepíthető lenne, noha azt mindenki elismeri, hogy az európai standard szerint ez az eljárás a közigazgatási bíróságok hatáskörébe tartozna. Számunkra azonban egyik érv sem tűnik megalapozottnak. A jogállamiságnak megfelelő korszerű bírósági fórumrendszer létrehozásáig nézetünk szerint célszerű lenne – az Alkotmánybíróság eljárásához hasonlóan – az önkormányzati rendeletek normakontrollja tekintetében a Legfelsőbb Bíróság hatáskörét és egyfokú eljárását megállapítani, ennek az eljárásnak speciális szabályait pedig a Polgári perrendtartás XX. fejezetében rögzíteni.

A törvényességi óvás jogintézményének alkotmánybírósági megsemmisítése folytán – a helyébe lépő felülvizsgálati eljárás ellenére – a Legfelsőbb Bíróság kapacitása nagy valószínűség szerint megengedné ezt az ‘áttelepítést’, ugyanakkor ezzel a helyi önkormányzatok működésével kapcsolatos garanciális aggályok is elhárulnának, már csak azért is, mert ezeknek az ügyeknek az elbírálása – tiszténél fogva – a Legfelsőbb Bíróságnál méltóbb kezekbe aligha kerülhetne. Az eljárás normakontroll jellege miatt pedig azok az alkotmányossági aggályok, amelyek a jogorvoslati lehetőség hiánya miatt az Alkotmány 57. § (5) bekezdése kapcsán felvetődnek, bizonyára könnyen eloszlathatók. Szükséges azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ez a fajta hatáskör-áttelepítés az Alkotmány 32/A. § (1) bekezdésének a korrekcióját is igényli, mert eszerint az Alkotmánybíróság jogosult a jogszabályok alkotmányosságának a felülvizsgálatára, márpedig az önkormányzati rendelet természetesen jogszabály.

Van tudományos nézet, amely az utólagos normakontroll regulálására is megfogalmaz javaslatot. Eszerint a törvényhozó – nyilván nem tudatos – ‘hazardírozása’, sőt egyenesen ‘öngyilkos tette’ a határidő nélküli normakontroll lehetővé tétele az

alkotmánybíróági eljárásban (Fűrész Klára). Ez ugyanis a legfőbb indoka 'a jog palástját tartó' különböző kezek konfrontációjának, mert ebben az összefüggésben, különösen a régebben alkotott jogszabályok felülvizsgálata tekintetében, az egyik kéz nem tudhatja, hogy mit csinál a másik. A demokratikus alkotmányt megelőző s az Alkotmánnyal sok tekintetben összeegyeztethetetlen, ugyanakkor azonban konzisztens jogterületek alkotmányossági feldarabolása így hovatovább olyan sebeket ejt az összefüggő jogrenden, hogy azok időben történő begyógyítására a jogalkotás képtelenné válik. Márpedig a jogfolytonosságra épülő rendhagyó forradalom előbbre vitelét egy ilyen, holdbéli tájjá változtatott jogrend aligha segíti. A jogrendszer átalakításának ezért nem alkotmánybíróági 'selejtezéssel', hanem szisztematikusan tervezett törvényhozói munkával kell megtörténnie.

Ezt a kontroverziát azonban, amely alapvetően a rendszerváltás történelmi és politikai körülményeiből, továbbá az Alkotmánybíróáságnak a rendszerváltásban elfoglalt intézményi helyéből, ugyanakkor az új demokratikus alkotmány védelmére vonatkozó fő funkciójából adódik, nézetünk szerint vállalni kell. Az Alkotmánybíróáság 'történelmi értékű' határozatai többségükben a jogrendszer átalakítására vonatkoznak, és a régi rend joganyagával kapcsolatosak. Az Alkotmány őrzőjének működése nélkül bizonyára még mindig lenne Magyarországon halálbüntetés, törvényességi óvás, s az államot a magánjogi jogviszonyokban preferáló szabálytömeg. Van ugyan olyan alkotmánybíróásági szabályozás is (például a belga), amely az utólagos normakontrollt határidőhöz köti, ez a konstrukció azonban az európai alkotmánybíráskodástól alapvetően idegen. Az Alkotmánybíróáság hatáskörének ilyen megkurtítása alighanem jelentős nemzetközi visszhangra is találna.

A hatáskör bővítése körében a testület törekvése a Legfelsőbb Bíróság irányelveinek és elvi döntéseinek alkotmányossági kontroll alá vonása tekintetében politikusok és szakmabeliek heves ellenállását váltotta ki. Ez a törekvés a politikusok részéről az Alkotmánybíróáság 'túlhatalmi' ambíciójának kedvenc példájává vált, és sokan egyenesen az alkotmányos alapelvek kifejezett sérelmét látják az elképzelésben. Érvelésük szerint az igazságszolgáltatást kizárólag a bíróságok gyakorolják az Alkotmány szerint, a módosítás törvénybe iktatása tehát szükségessé tenné az Alkotmány – a hatalmi ágak szétválasztását garantáló egyik lényeges rendelkezés tekintetében történő – módosítását, ami önmagában véve is 'alkotmányellenes' lenne. Azzal azonban már senki nem foglalkozott, hogy az Alkotmánybíróáság a kiterjesztést kizárólag normatani szempontból látta szükségesnek, hisz felfogásában – s e tekintetben a haladó jogtudomány is támogatja – az irányelv és az elvi döntés: jogi norma. Ha pedig az Alkotmány szerint az Alkotmánybíróáság a jogszabályok alkotmányosságának vizsgálatára rendelt szerv, akkor nehéz belátni, mi indokolja e speciális normáknak az Alkotmánybíróáság ellenőrzése alóli kivonását.

Az Alkotmány 47. §-a értelmében ugyanis a Legfelsőbb Bíróság irányelvei és elvi döntései a bíróságok számára kötelezők. Az alkotmányos rendelkezésen túl ezeknek az aktusoknak a normatív erejét a *Magyar Közlönyben* való kihirdetési

kötelezettség, továbbá az eddig meghozott valamennyi irányelv és elvi döntés tartalma is bizonyítja. Azt is állíthatjuk, hogy ezeknek az aktusoknak az alkotmányossági vizsgálatára az Abtv. 1. §-a alapján jelenleg is fennáll a testület hatásköre, hisz az Alkotmánybíróság minden jogszabály és az állami irányítás minden egyéb jogi eszközei alkotmányellenességét az utólagos normakontroll keretében jogosult vizsgálni.

Kevésbé végiggondolt az az érv is, amely szerint a két bírói fórum (az Alkotmánybíróság és a Legfelsőbb Bíróság) működését el kell választani egymástól, vagyis egyik sem kaphat a másik döntéseinek felülbírálatára jogosultságot, mert ezzel megbomlana az e hatalmi ágak közötti egyensúlyrendszer is. Azon túl, hogy az Alkotmánybíróság nem bíróság, a Legfelsőbb Bíróság kötelező normatív iránymutatásainak a megsemmisítése az Alkotmánybíróság általános ‘normakontroll’ jogkörébe, azaz ‘alkotmányőri’ jogosultsága körébe esik ugyanúgy, mint ahogyan ez a jog az Országgyűlés aktusai tekintetében is megilleti. A probléma feloldásának természetesen járható útja az Abtv. érintetlenül hagyása mellett az Alkotmány módosítása is. Ebben az esetben az elvi iránymutatások normatív jellegét, tehát kötelező erejét kellene megszüntetni az Alkotmány 47. §-a átépítésével. Ha ugyanis a felsőbbíróság elvi irányítása „jogegységi döntésekben” manifesztálódik, az valóban jogértelmezésnek, az egységes jogalkalmazást segítő jogmagyarázatnak minősül, s így már csak annyiban esik az Alkotmánybíróság kontrollja alá, amennyiben az Alkotmánybíróság az 57/1991. (XI. 8.) AB határozatával az ‘élő jog’ vizsgálatát alkotmányossági kontroll alá helyezte.

Az élő jog problémája mögött tulajdonképpen a jogalkalmazás alkotmányossági felülvizsgálatának kérdése, illetőleg – végső soron – a valódi alkotmányjogi panasz alkotmánybírósági hatáskörbe vonása áll. Tudott, hogy az alkotmánybíráskodás igazi terepuma a valóságos alkotmányjogi panaszok elbírálása. Az alkotmányjogi panasz intézménye ugyanis közvetlenül jogot ad az állampolgároknak az állam alkotmányos működése feletti kontrollra. Ez az intézmény a szokásos alkotmánybírósági hatáskör része, ennek hiányában éppen ezért teljes értékű alkotmánybíráskodásról nem beszélhetünk. Az Abtv. 48. §-a konstrukciójában azonban az alkotmányjogi panasz nem más, mint legfeljebb az absztrakt normakontroll mutánisa, mert a törvény az intézményben feltételként írja elő a sérelem alapjául szolgáló norma alkotmányellenességét is, amelynek megállapítását és megsemmisítését – *actio popularis* keretében – bárki indítványozhatja.

A valódi alkotmányjogi panasz ezzel szemben lehetőséget nyújt a polgárok és szervezeteik számára, hogy az Alkotmánybíróság előtt alkotmányos alapjogaik megsértése vagy azok mellözése miatt kontradiktórius eljárást indítsanak. Az intézménynek tulajdonképpen kettős célja van. Segítségével egyrészt alkotmányos védelemben lehet részesíteni az állampolgári és szabadságjogokat a közhatalommal, illetőleg a jogalkalmazás tévedéseivel szemben, másrészt biztosítani lehet – konkrét individuális síkon is – az alkotmányos normák és elvek szupremáciáját az alacsonyabb szintű jogszabályok tekintetében. Az Abtv. megoldásában ezért a

panaszjoggal való felruházásnak ‘önmagában’ tulajdonképpen nincs értelme, mert a megszorító rendelkezések következtében a konkrét eljárás, illetőleg döntés alkotmányellenessége nem vizsgálható. Éppen ezért – a testület álláspontja szerint – rendelkezés nem is interpretálható önmagában, hanem csak céljával összefüggésben. Ebben a relációban pedig látni kell, hogy a panaszjog fogalmilag involválja anyagi jogi hatását: a jogorvoslás lehetőségét, azaz a potenciális jóvátételt.

Az Alkotmánybíróság itt elemzett határozata a populáris akciónak és az alkotmányjogi panasznak ezt az egybemosódását oldotta fel. Elvi éllel mondta ki ugyanis, hogy az alkotmányjogi panasz körében minden ügyben az Abtv. 43. § (4) bekezdését alkalmazva jár el, és az alkotmányellenes jogszabály konkrét – a panaszosra vonatkozó – esetben történő alkalmazhatóságát *ex tunc* hatállyal zárja ki. Minthogy azonban ezzel az Alkotmánybíróság – a konkrét ügy természetéből adódóan – még mindig nem biztosította az egyébként alapos panasz orvoslását, mert a tényleges jogorvoslathoz megoldásként egyedül a konkrét bírói ítélet eltörlése kínálkozott, határozatával megsemmisítette azt. A testület a nagy visszhangot kiváltó döntést az Abtv. szerinti hatáskörének kiterjesztő értelmezésével, hatáskörének tágításával hozta meg. Innen már csak egy lépés a valóságos alkotmányjogi panasz intézményesítésével annak lehetővé tétele, hogy az Alkotmányban biztosított jogainak megsértése miatt bárki az Alkotmánybírósághoz fordulhasson jogorvoslatért akkor is, ha jogsérleme nem alkotmányellenes jogszabály, hanem alkotmányellenes határozat, intézkedés vagy mulasztás miatt következett be. Ez az ‘áttörés’ azonban már nyilvánvalóan törvényhozói beavatkozást igényel.

Miután az igazi alkotmányjogi panasz hiányát egyre többen kérik számon a magyar alkotmánybíráskodástól, s mivel emiatt a hazai alkotmánybíráskodást nem is tekintik külföldön teljes értékűnek, továbbá azért, mert a valódi alkotmánybíráskodás hatásköréből a nem kizárólag a normára korlátozódó alkotmányjogi panasz nem hiányozhat, végül, mert ha az Emberi Jogok Európai Egyezményének a hazai jogszolgáltatás nem szerez érvényt, akkor a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság elé kerülnek a Magyar Köztársaság elleni eljárások, a törvényhozó ezt a problémát az Abtv. módosítása során nem kerülheti meg.

A szóba jöhető megoldás természetesen a probléma felvetésénél sokkalta bonyolultabb. Nyilvánvaló ugyanis annak veszélye, hogy az Alkotmánybíróság egy ilyen ‘hatáskörépítés’ folytán ‘szuperbírássá’ válik valamennyi alkotmányos alapvető jog tekintetében, ez pedig bizonyosan működésének ellehetetlenülését eredményezné. Járhatóbb út volna ezért – hasonlóan a bonni alaptörvényhez – azoknak az alapvető jogoknak, elsősorban politikai tartalmú szabadságjogoknak a törvényi taxatív felsorolása, amelyek megsértése a panasz eljárás alakja lehet. Azonban még ebben az esetben is szükséges lenne egy ‘alkotmánybírói szűrő’ beépítése, egy törvény által biztosított válogatási lehetőség az Alkotmánybíróság számára, ahogy ez az alkotmánybírói funkciókat is ténylegesen ellátó, amerikai szövetségi felsőbíróság számára adott. A testület önkorlátozó eljárása mellett egy ilyen korlátozott törvényi felhatalmazás látszik – legalábbis első lépésként – járható útnak.

Az Alkotmánybíróság tisztában van azzal, hogy hatásköre ilyen kiterjesztésének a szándéka mögött még többen a testület 'túlhatalmi' törekvéseinek a megnyilvánulását fogják látni és állítani, ez azonban nyilvánvalóan nem lehet akadálya annak, hogy a magyar Alkotmánybíróság az európai standardnak megfelelő szintre kerüljön. A köztársasági elnök intézménye körüli legutóbbi politikai küzdelmek az alkotmányos szervek és intézmények kompetenciakérdéseit a hazai alkotmánybíráskodás homlokterébe állították. A köztársasági elnök jogállásáról az Alkotmánybíróság összesen négy alkotmányértelmező határozatot hozott, ami nyilvánvalóan nemcsak politikai, hanem kifejezetten jogi szabályozásbeli problémákra is utal.

Nézetünk szerint a tulajdonképpeni kompetenciavita az Abtv. hatályos szabályozása alapján is eldönthető lenne. A 48/1991. (IX. 26.) AB határozathoz fűzött párhuzamos véleményben négy alkotmánybíró is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az Alkotmány egységes, ellentmondás nélküli rendszer, amelyben alkotmányjogi kérdések eldöntését meghíúsító joghézag nem lehet. Alkotmányértelmezési vagy egyéb módszerrel tehát valamennyi vitatott kérdés megfelelően eldönthető. Az alkotmányos rend zártságába, a joghézag hiányába, a szokásjogi úton történő alkotmánykiegészítés tilalmába beletartozik az is, hogy az Alkotmánybíróság minden alkotmányos kérdésben jogosult – és egyben köteles – a *rule of law* szabályát alkalmazni, azaz az érvényes jog uralmát keresztülvinni és biztosítani.

Nézetünk szerint – nem alkotmányértelmezésre irányuló, hanem kifejezetten a kompetenciára vonatkozó helyes kérdésfeltevés esetén – a köztársasági elnök kinevezési, illetőleg felmentési jogkörét illetően a felmerült alkotmányossági problémára az Alkotmánybíróság akár konkrét válaszokat is adhatott volna. Az Abtv. 1. § f) pontja értelmében ugyanis az Alkotmánybíróság hatáskörébe tartozik az állami szervek között felmerült hatásköri összeütközés megszüntetése. Mivel az alkotmánybírák párhuzamos véleményében, de implicite a többségi vélemény háttérében is meghúzódó álláspont szerint az Alkotmány hézag és ellentmondás nélküli egységes és zárt rendszer, az említett hatásköri szabály alapján a felvetett probléma – a hatáskörben való eljárás megválaszolása útján – elbírálható lett volna. Mindennek ellenére a jog tisztasága, a szabályozás egyértelműsége megkövetelné, hogy – különösen a rendszerváltás átmenetisége által felszínre hozott – az alkotmányos hatáskörök elhatárolása és a hatáskörben való eljárás kérdésében az Alkotmánybíróság az Abtv. módosítása során kifejezett hatásköri felhatalmazást kapjon.

4. Jogalkalmazó – jogalkotó

Az Alkotmánybíróságról szóló törvény tervezett testületi módosítása még nem tartalmazza a valóságos alkotmányjogi panasz, illetőleg a kompetencia kérdésében lehetséges hatásköri tágításokat. Mégis, a tervezet napvilágra kerülésekor a szakmabeliek között is többen voltak azok, akik az elképzelésekben és javaslatokban a testület hatalmi súlyának további növelési szándékát vélték felfedezni. Mások

– elsősorban az Alkotmánybíróság barátai – félelmüknek adtak hangot, mondván, hogy a célba vett módosítással politikusok kieroszakolhatják az egész jogi szabályozás napirendre kerülését, s ez nemcsak az integritást biztosító stabil szabályozás kikezdéséhez vezethet, de az Alkotmánybíróságot egyenesen létében is veszélyeztetheti. Az Alkotmánybíróság jelenleg is kettős funkcióban tartja kezében a jogot, mert nemcsak meghatározóan a jogalkalmazás szerve (Takács Imre), hanem jogalkotóként is (Kilényi Géza) erős és hatékony minőségben munkálkodik, így meglevő helyzetén – legalábbis jelenleg – nem indokolt változtatni. Ismét mások – az alkotmánybíráskodásba és a jogállamiság megszilárdításába vetett ‘vak hittel’ – csalódásuknak adtak hangot azért, mert a tervezet a valóságos alkotmányjogi panasz törvénybe foglalásának szándékáról hallgat.

Bizonyos, hogy a törvényhozó mint a jog legfőbb kézből tartója, az Alkotmánybíróság javaslataival különféleképpen gazdálkodhat. Bizonyos azonban az is, hogy saját politikai és jogállami hitelét kockáztatja, ha a törvényalkotás során az Alkotmánybíróság identitásának csorbítójává válik.

Két alkotmánybíróági határozat az alkotmányos rendszerváltás ‘hőskorából’

Sólyom László jogászi zsenije szívárványként tűnt fel a civiljog horizontján a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének kutatójaként a polgári jogi felelősség hanyatlásáról írott monográfiájával, amellyel megrendítette a felelősségjogról szóló addigi magánjogi gondolkodást. Sok civilista értetlenül fogadta mint lélekarangot kongatót, vagy egyszerűen elment fölötte, mint békeidőben a háborús rémhírterjesztő híradása fölött. Csak kevesen ismerték – ismertük – föl a mű drámai zenei motívumait. A zseni azonban éppen attól zseni, hogy fölül-emelkedik a közízlésen, a közhangulaton, mindazon, ami átlagos és középszerű. Újabb, nem szokványos művel lepte meg a civilisztikai jogtudományt, amelyben a személyiségi jogok elméletét alkotmányos alapjogi összefüggésbe ágyazva számos vonatkozásban újszerű gondolkodásra készítette a magánjogtudomány alkotóit.

A monográfiából kisüt, hogy szerzője egy totális rendszerben az alkotmányos alapjogok szabadságharcosa, aki egyúttal a civiljog horizontján fénylő szívárvány színeit az általános személyiségi jog hazai, első megfogalmazójaként tovább gazdagította. Mindkét monográfiája – az idegen nyelvű megjelenésnek is köszönhetően – az európai civiljogtudomány legjelesebb dokumentumai közé tartozik. Ahogy Sólyom egyetemi tanári méltóságot öltött, a hallgatók ítélete alapján mindjárt a katedra első embere lett. Különös észjárása, zenei és más művészeti asszociációi, egyetemes műveltsége, reneszánsz gondolkodási alkata a hallgatókban is a zseni képzetét keltette. Aztán, a közjog–magánjog dichotómiáját és szerves összekapcsolódását a személyiségi jogok szférája után – egyre erőteljesebben a közjog felé startoló arculattal – a környezetvédelem komplexitásában ragadta meg, megtalálva a két galaktika közötti köldökzsinórt.

Munkásságából már ekkor kisütött, hogy eszmevilágának igazi terrénuma az alkotmányjog. A magyar alkotmányjog tudományának és gyakorlatának nincs még egy olyan alkotó egyénisége, mint Sólyom. Túlzás nélkül állítható, hogy géniusza forradalmasította a magyar alkotmányjogi gondolkodást. Az Alkotmányt abban az erőtlenségében és gyengeségében kívánta a tökéletesség elérhető legmagasabb fokára emelni, amilyen jelleggel az megszületett és kialakult. Munkásságának ettől a korszakától kezdve a szívárvány a civiljog horizontjáról tovább ívelt a jog minden-sége felé. Sólyom bölcséleti elme. Alkotmánybíróként az Alkotmány eszmevilágának nemcsak mestere, de felfedezője, sőt alkotója is volt. Minden fáradozása arra

irányult, hogy a „láthatatlan alkotmányt” láthatóvá tegye. Bár mindent tudott, amit érdemes volt tudni abból, amit előtte a világban az adott kérdésről megfogalmaztak, mindazon felülemelkedve, és visszanyerve saját gondolkodása szabadságát, érvelése úgy hatott, mintha előtte soha senki nem foglalkozott volna alkotmányjoggal, és mintha utána teljesen felesleges lenne bolygatni megállapításait.

Én, az elmélet és a gyakorlat szerény kentaurja, aki az Alkotmánybíróságon ott ültem a jobbán az általa megálmodott, csepp formájú, hosszú, teljes ülési asztalnál, csak annak a bűvöletnek és káprázatnak akarok leginkább kifejezést juttatni, amelynek hatása alatt álltam az első időben. Szellemének szárnyalása számomra kezdetben nyomasztó volt. Stílusa gyakran ótestamentumi, ólomsúlyával gyönyörködtető, de csak többszöri elolvasás és értelmezés után. Akkor kezdtem a nyomasztó érzések alól felszabadulni, amikor felismertem, segítője lehetek filozofikus-teológiai eszméinek a jog nyelvére való lefordításában. Nagy reveláció volt. Ez felszabadulttá és bátorrá tett. Felocsúdásomnak ebből a korszakából szeretném két határozattal kapcsolatos – amelyekben mindketten ‘főszereplők’ voltunk –, eddig még papírra nem vetett gondolataimmal a kerek születésnapos géniust köszönteni. Tisztelettel és – talán nem veszi hivalkodásnak – barátsággal.

Egyszer ő mondta nekem, hogy mintha Marcus Aurelius sztoikus bölcselkedése hatással lett volna rá, aki azt írta, hogy 40 éves korára az ember már mindent megélt és mindent tud, ami előtte történt az időben, és ami ezután, az elkövetkező időben történhet még vele. Szóval ő azt hitte, hogy az igazi barátság alapélménye sem ismétlődhet meg 40 év felett az emberrel már soha. Örül neki, hogy ezúttal tévedett. Erre a dialógusra emlékezve ajánlom születésnap-i köszöntőmet az ünnepeletnek. Mint vérbeli civilista, a két határozatot a magánjog két fő területéről, egyet a személyi jogból, egyet pedig a vagyonjogból választottam. Mindkettő az alkotmányos (förradalmi) rendszerváltás élvonalából és hőskorából való.

Az ún. abortuszhatározat [64/1991. (XII. 17.) AB határozat] előadója az ünnepelet volt. Olyan kérdésről volt itt szó – amelyet utóbb az előterjesztője meg is fogalmazott –, amelynek hordereje a rabszolgaság eltörléséhez hasonlítható, sőt annál is jelentősebb – így evidencia volt, hogy csak ő lehet a probléma megoldásának szellemi atyja. Az mindahányunk előtt világos volt, hogy a szocializmus évei alatt ötmillió magzat legális elpusztításához vezetett terhességmegszakításra vonatkozó rendeleti szabályozás formai okból alkotmányellenes, s az is, hogy a magzati élet büntetőjogi oltalom alatt áll, kioltása alapesetben a Büntető törvénykönyv szerint bűncselekmény, amelyet nem írhat felül semmiféle rendeleti szabályozás. De a napnál is világosabb volt az is, hogy Sólyom rendező elméje, szellemének filozofikus szárnyalása és teológiai mélysége nem ragadhat meg a formalizmus sekélyessége szintjén.

Számára, aki ekkorra már ‘papjává’ lett az alkotmányjognak, méltatlan lett volna az élet-halál kérdésének ilyen elbagatellizálása. Csakhogy az abortuszkérdés szabályozására vonatkozó alkotmányos jogtalálás, az arra rezonáló alkotmányi szabály felkutatása mögött – legalábbis szerintem – csapda, kelepce sejlett. Akkor-

ra már túl voltunk az emberi méltósághoz való jog – bár ki nem mondottan, szavai szerint implicite transzcendens dimenzióból forraszó – különböző aspektusainak megfogalmazásán, így a 8/1990. (IV. 23.) AB határozathoz, továbbá a halálbüntetésről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásain, amelyek szerint az élet és az emberi méltóság védelme az Alkotmány 54. §-a alapján abszolút és feltétlen, az emberi élet kioltásának egyetlen legalizálható esete az, amikor az emberi életek közötti választás ezt kényszerítővé teszi.

Ha tehát az előterjesztésben, a határozati javaslatban a természet- (és szellem-) tudománnyal egyezően a magzatot embernek, azaz jogalanynak tekinti, akkor őt is megilleti az élethez és méltósághoz való abszolút erejű alanyi jog, vagyis a terhességmegszakítás alkotmányosan megengedhetetlenné válik. Ennek határozati javaslatba foglalása természetesen óriási kockázattal járt volna. A kelepceből kivezető, másik – talán egyedül – járható út – szerény kentaurgondolkodásom és várakozásom szerint – ennek reciproka, vagyis annak kimondása, hogy a magzat jogilag nem ember, nem jogalany, és ezért nem is illeti meg az élethez és méltósághoz való alanyi jog. Ez az út azonban Sólyom, az etikus ember számára nem az *areté*, az erény útja volna, ahogy azt Héraklész, a görögök nemzeti hőroza nevezte. A politika, a korszellem, a szekularizált világ és a semleges állam üdvözlőné ugyan ezt a megoldást, a lelkiismeret mindig jobbat akaró nagyságának titkai ezen az úton őt magát örölnék fel.

Martini kardinális dolgozatára írt reflexióinak *Csönd* című kéziratában már felsejlett ez a radikális kérdésfeltevés, ti. az, hogy jogalany-e, tehát jogilag ember-e a magzat. De itt nagyon határozottan szölt arról, hogy ezt a provokatív kérdést nemcsak feltenni kell, de meg is kell válaszolni. A választ azonban csak sejtette. Csak arra utalt, hogy az állam semlegességének elve kizárja, hogy a lelkiismereti parancs állami jogszabállyá váljon. Arra viszont itt még nem volt felelet, hogy mi történik akkor, ha a parancs az állami joganyagban, sőt magában az Alkotmányban, akár szándék és tudatosság nélkül, már benne van. Értelmezhető-e így az Alkotmány, vagy szükségszerű, hogy a radikális kérdésre való válaszadást az Alkotmánybíróóság kiejtse a kezéből? Hiszen az élet és a halál jogi kérdéseire való válaszadás – ahogy ez a halálbüntetés eltörléséről szóló határozatban megfogalmazódik – valójában egyedül az Alkotmánybíróóság kompetenciája.

Számomra, aki nem követtem bírótársaimat abban, hogy az abortuszkérdésről szóló tengernyi irodalmat, annak is mértékadó részét tanulmányozzam, megkérdőjelezhetetlen volt, hogy a bíróság válaszával nem lehet egyszerre két úrnak szolgálni, megadni a semleges államnak, a hatalomnak, ami a hatalomé, és a lelkiismeretnek, ami a lelkiismereté. Nem ismertem fel, hogy tévedhetek. Abban is biztos voltam, hogy a bíróság válaszával nem tudományelméleti kérdésben foglal állást, amit nyilvánvalóan nem tehet meg. Számomra kétségbevonhatatlan volt, hogy az ember biológiai és 'természetes' fogalmától az emberfogalom normatív felfogása nem szakadhat el. És ezt nekem egyáltalában nem a hívő lelkiismeretének szóló parancs diktálta, hanem az az ugyancsak alapvetően semleges jogászai meggyőző-

dés, hogy ha az emberfogalom normatív, akkor az nem eshet kívül az Alkotmány, az ország alaptörvénye normavilágán, azaz annak alkotmányos helyét a bíróságnak az Alkotmány értékrendjében meg kell találnia, és pedíg alkotmányértelmezéssel.

Ehhez az értelmezéshez pedíg rendelkezésére áll a bíróságnak a természettudomány kétségbevonhatatlan és bizonyított-ellenőrzött tétele, azaz az, hogy az ember a női és férfi ivarsejtek egyesülésétől kezdve genetikailag befejeződött egyén, emberi individuum. Az emberfejlődés a fogantatás pillanatától kezdve kontinuum, az nem tagozódik szubhumán és humán fázisokra. A magzat tehát biológiailag ember, és nem dolog, nem tárgy; genetikailag befejeződött egyén: individuum, az egyedi emberi élet pedíg a fogantatás és a biológiai halál között egységes folyamat. Mint-hogy pedíg az Alkotmány 54. § (1) bekezdése az emberi életet és méltóságot részé-síti abszolút, feltétlen védelemben, és nem az anyatesttől elvált emberi életet, ez az abszolút védelem vonatkozik a magzatemberre is. Vagyis az emberi élet teljes körű jogi védelmét illetően nem különböztethetünk a születés előtti és utáni szakaszok között.

Míndez olyan magától értetődő volt számomra, hogy álláspontom kialakításához és megfogalmazásához nem volt szükségem semmiféle tudományos és szakirodalmi megtámogatásra, a radikális, provokatív kérdésfeltevéshez ilyen segítség nélkül is megvolt a kész és határozott válaszom. Ugyanakkor nem volt kétségem afelől se, hogy ez az álláspont nem válik többségi határozattá. A társadalmi közgondolkodást – nem csak nálunk, világszerte – a magzat feletti szabad rendelkezés aggálytalansága uralja, nincs az a kormányzat vagy parlament, amelyik venné a bátorságot, és az ember abszolút életvédelmét a magzati létre is kiterjesztené. Iga-zán ezért bírótársaim álláspontja nem is nagyon foglalkoztatott. Súlyomét lestem nagy áhítattal és várakozással.

És ekkor ért a döbbenet: ő megtalálta, felismerte, hogyan lehet ebben a kérdésben is egyszerre két úrnak szolgálni. Vagyis azt kimondani, hogy a törvényhozónak kell értelmeznie a magzattal kapcsolatos természettudományos (és etikai?) álláspontokat, mert a magzat jogalanyiségének kérdése a hatályos Alkotmány értelmezésével nem dönthető el, arról a parlamentnek törvényben kell rendelkeznie. Ezzel tehát a forradalmi alkotmányjogász megadta a semleges államnak, a hatalomnak, ami a hatalomé, és a lelkiismeretnek, ami a léleké. Vagy mégsem? Mert mi történt volna akkor, ha az általa szövegezett többségi határozat az Alkotmányból – alkotmányértelmezéssel – a magzat jogalanyiségát vezette volna be? (Persze a kérdés merőben hipotetikus és fiktív, mert aligha valószínű, hogy ilyen tartalmi előterjesztés – előterjesztőjének óriási tekintélye ellenére – megkapta volna a többségi voksot.)

Egészen bizonyos, hogy a kormánykoalíció és az ellenzék összefogásával alkotmánymódosításra került volna sor, mint ahogy ezt az új Alaptörvény is bizonyítja. A kereszténydemokraták sokáig olyan alkotmányszöveget akartak volna, amely kimondja, hogy az emberi élet a fogantatással kezdődik. Végül is elfogadták az Alaptörvény II. cikkének szövegét: „a magzat életét a fogantatástól kezdve véde-

lem illeti meg.” Bizonyos, hogy ebben a kérdésben az uralkodó szekularizált ideológia és a többségi társadalmi közgondolkodás összefogásra indította volna akkor is a pártokat – az a szekularizált ideológia, amely egyébként az abortusztilalomban nem lát mást, mint hívői lelkiismeretet, és képtelen szembenézni saját ideológiájának hamisságával és kontrasztjával, amely egyfelől a halálbüntetés ordító alkotmányellenességét, másfelől az abortusz liberalizációját harsogja. A szabadság tükre kimutatja ezeknek a posztmodern ideológiáknak torz tenyészetét. Nagy kár, hogy képviselőink csak elvétve néznek a tükörbe.

De visszatérve az origókérdéshez: a kompromisszumos megoldást első olvasatra számomra valamiféle gyanú lengte körül. Egyfajta pilátusi attitűd: „én mosom kezem, ne száradjon a vére lelkemen.” A lelkiismeret viszont nem tűri a kompromisszumot. Nem egyfajta elaltatása-e annak, amikor nem kell állandóan hitet tenni és meggyőződésünket kitárni, mert a döntés és a felelősség áthárítható másra? Hiszen a napnál is világosabb, hogy az a kérdés is alkotmányértelmezéssel dől csak el, hogy az emberi élet a születéssel, azaz az anyatesttől való elválással kezdődik. Miért ne volna értelmezhető az Alkotmány a természettudományos bizonyosság szerint? Időbe telt, amíg kétségeimet eloszlatta a felismerés: ez volt az egyes egyedüli útja annak, hogy a bíróság megfogalmazza a magzati élet védelmére vonatkozó állami kötelezettségek alkotmányos szempontjait. Súlyom zsenialitása ezen a ponton köszörülte ki a kompromisszum látszatsorbáját.

Ha ugyanis a döntés alkotmánymódosításra kényszerítette volna a politikát, abba már nem lett volna a bíróságnak semmiféle befolyása. Így viszont alkotmányos követelményként fogalmazhatta meg, hogy az élethez való jogból kényszerítően következik a magzatra is kiterjedő állami életvédelmi kötelezettség. Hogy az állam nem engedheti meg alkotmányosan az indok nélküli abortuszt. Ezzel a bíróság megállapíthatta a törvényhozás mozgásterének az Alkotmányból következő határait. Ezek a megszorító ismérvek ezután meghatározó szempontjai lettek az Alkotmánybíróság második abortuszhatározatának, amelyben a testület a túlzott abortuszliberalizáció ellen – alkotmányos követelmény előírásával – fellépett [48/1998. (XI. 23.) AB határozat]. Amikor azután – ilyen érvrendszer végiggondolásával – világossá lett számomra a lelkiismeret tisztasága, vagyis hogy a lelkiismeretnek is megadta, ami a léleké, akkor már öröm és büszkeség töltött el – saját különvéleményemet minden rosszindulatú támadás ellenére fenntartva –, hogy ebben az ügyben is alkotótársa lehettem Súlyom sugárzó szellemének.

A vagyonjog köréből az államosítási jogszabályok alkotmányellenességéről szóló határozatot választottam [27/1991. (V. 20.) AB határozat], egyet azok közül, amely egy nagyon jelentős darabja az egész kárpótlási szellemhistóriának. A többségi határozathoz én különvéleményt fogalmaztam meg, Súlyom viszont párhuzamos indokolást csatolt, amellyel hatalmas tehertől szabadított meg, tehertől, amely a lelkemet ólomsúllyal nyomta. A testület egy tagjában, így bennem sem volt kétség afelől, hogy az 1948–1952 közötti államosítási törvények alkotmányellenesek, ezért azokat meg kell semmisíteni. Az alapkérdés ezért nem is ez volt, hanem az,

hogyan fennmaradt-e az állam jogi kötelezettsége az e törvényekben ígért, de nem teljesített kártalanításokra a tulajdonvesztések miatt. A többségi határozat, amellyel én is egyetértettem, teljes egészében megsemmisítette az államosítási rendelkezéseket, így a jogszabályoknak azokat a normatíváit is, amelyek jogalkotási kötelezettséget állapítottak meg a tulajdonosok kártalanítására, a kártalanítás mértékére és módjára.

A Bíróság azonban egyidejűleg felfüggesztette az eljárást azoknak az indítványoknak a tárgyában, amelyekben az indítványozók mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megállapítását kérték, azért, mert az állam az államosítási jogszabályokban kilátásba helyezett kártalanításra vonatkozó jogszabályokat mindez ideig nem alkotta meg. A felfüggesztés határozati indoka a megkezdett, de még be nem fejezett kárpótlási törvényhozás volt. Semmi kétségem nem volt afelől, hogy a határozat ebben a kontextusban logikailag és jogilag is hibás. Egyfelől azért, mert a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megállapíthatóságának feltétele, hogy a jogalkotó szerv a jogszabályi felhatalmazásból eredő jogalkotási feladatát mulassza el, márpedig a jogalkotási feladatot kimondó jogszabályi rendelkezések megsemmisítésével már nincs olyan jogszabály, amely jogalkotási kötelezettséget írna elő. Másfelől viszont azért, mert az államosításokat az azonnali és teljes kártalanítás se tenné alkotmányossá, mert azok az akkori rendszer-váltásban nem kivételes, hanem átfogó és szinte teljes körű intézkedések voltak, amelyek egy ma alkotmányosan védett tulajdoni forma, a magántulajdon teljes felszámolására irányultak. A kártalanítás elmaradása az államosítások lényegébe tartozott, ezért a bármilyen nagyságú kártalanítás éppen az államosítások célját hiúsította volna meg.

Minderre figyelemmel határozott – jogilag alighanem kikezdzhetetlen – véleményem volt, hogy az Alkotmánybíróság nem teheti meg azt, hogy döntését az államosítások alkotmányellenessége tekintetében a hatályos Alkotmányra, az azokhoz kötődő kártalanítási kérdésekben pedig az egyébként alkotmányellenesnek ítélt, és ezért megsemmisített jogszabályokra alapozza. A hatályos Alkotmány alapján járó teljes és feltétlen kártalanítás kilátásba helyezése viszont politikailag nyilvánvalóan káros, gazdaságilag pedig teljesíthetetlen és lehetetlen megoldás lett volna. Az egész processzusból levont végső következtetésem tehát az volt, hogy az alkotmányellenes államosítások kárvallottjainak a kártalanításra ma alanyi joga, az államnak pedig ezzel kapcsolatban jogalkotási, és azon alapuló kártalanítási kötelezettsége egyáltalában nincs.

Ez a konklúzió, hogy ti. az állam kártalanítási kötelezettsége teljesen és végérvényesen megszűnt, azután komoly morális dilemma elé állított. A posztoszocialista rendszer első éveiben olyan politikai – és társadalmi – törekvések feszültek egymásnak, amelyek az állami tulajdon reprivatizálása és privatizálása, de különösen a tulajdoni sérelmek orvoslása körül zajlottak, és ebben a klímában egy ilyen ordító igazságtalanság megfogalmazása az Alkotmánybíróság szintjén számomra erkölcsileg roppant visszatetszőnek tűnt akkor is, ha formállogikailag és a jogi for-

malizmus szabályai szerint jogi okfejtésem cáfolhatatlannak látszott. Ugyanakkor bennem is szubjektíve erősödött az a meggyőződés, hogy pozitivistá következtetésem több mint igazságtalan.

A *summum ius summa iniuria* terhe nyomasztott. Különvéleményemet sokáig 'zsebben' hordoztam, és nem tártam a testület elé. Bár az alkotmánybíró – csakúgy mint a bíró – gondolatainak a határozatokban kell testet öltetniük (így lesz voltaképpen minden ítéletük egyfajta önéletrajzi töredék), és nem szokás pro és contra vívódásaikat, töprengéseiket másokkal megosztani, nyilvánosságra hozni, azonban az ünnepi alkalom felment e merev szokásjog alól, és megengedi, hogy elmondjam, hogy ugyan sokszor máskor is, de talán ebben az ügyben éltem meg legteljesebben az igazságosság és a jog szembekerülését. A bíróság határozott zsinórmértéke volt – ez később az elévülési határozatba be is került és botránykővé vált –, hogy a mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a tárgyi és formális ismérvekre támaszkodó joguralom előbbre való. Ugyanakkor egyre erőszakosabban csendült fel bennem az antitézis, Shakespeare megejtő szépségű eszméje a *Velencei kalmárból*: „Nagy igazságért egy kis jogtalanság / Csak az ördög zsákmányát üti el.”

Végül is győzedelmeskedett bírói habitusom, amely rendíthetetlenül hitt a jog erkölcsi erejében, és a kemény, merev *common law*-szerű különvéleménybe foglalt ítéletemet a lágyabb, hajlékonyabb (etikusabb) *equity* szabállyal enyhítve – hogy ti. az állam morális és humánus szempontok alapján azért köteles a régi rendben elszenvedett sérelmek gazdaságilag lehető legteljesebb mértékű orvoslására, ha ilyen jogi kötelessége nincs is – a többségi határozathoz tűzve nyilvánosságra hoztam. És akkor került csatolásra Sólyom párhuzamos indokolása a nováció metaforájával, amelynek bennem a bámulat érzése mellett valóságos válságoldó hatása volt. A zseniális asszociáció szerint az eredeti kártalanítási kötelezettség megszűnése megállapítható volt (tehát különvéleményemben szerinte is logikus eredményre jutottam), de az – mintegy a nováció mintájára – új jogcímen, új terjedelemben új kondíciókkal új kötelemben (itt: új jogalkotói kötelezettségbe!) alakul át, azaz a régi jogcímekre nem lehet már többé hivatkozni, de a jogi kötelezettség fennmarad.

A *novatio* a római jogban nem volt más, mint egy fennálló kötelemben oly módon való megszüntetése, hogy annak helyébe az eredetihez képest valamilyen változtatást, azaz új elemet tartalmazó új kötelemben lépett. A *novatio* így egy előző kötelemben egy más kötelemben való átöntése és átvitele, amikor egy már meglévő kötelemből úgy létesítenek újat, hogy az addigi teljesen megszűnik. A nováció metaforájával, ideológiájával kimondható volt, hogy az államosítási jogszabályokban vállalt kártalanítási kötelezettséget az állam, a törvényhozás szabadon megújíthatja. Így a kárpótlási kötelezettség valójában nem az eredeti kötelezettség már, hisz az megszűnt, ezáltal viszont a kárpótlási törvény novált, új jogalapja lehet a múltbeli tulajdoni sérelmek rendszerváltással összefüggő, legalább részleges jóvátételének. Sólyom párhuzamos véleményében kimutatta, hogy a nováció az államosításokért ígért, de nem teljesített kártalanítások ügyében – ezeknek az álla-

mosításoknak rendkívüli volta miatt – alkotmányosan megengedhető. A tulajdon védelme és a jogállamiság elve alapján az államnak kötelessége minden egykori államosításból folyó kötelezettségét azok megszűnése ellenére is – akár a nováció, a megújítás révén is – rendezni úgy, hogy mindeközben az érintettek egyetlen csoportja se kerüljön hátrányba.

Sólyom ezzel az analógiával voltaképpen megalkotta az egész kárpótlási rend filozófiáját és alkotmányos szintézisét. Számomra pedig, aki arcpirító szégyenérzettel kimondtam, hogy a múlt bűneinek jóvátételéért a rendszerváltás államát legfeljebb csak morális, de semmiféle jogi kötelezettség nem terheli, felszabadító volt. Ámulatba ejtő szintézisre törekvő megoldását intellektuális alázattal fogadtam, egyben megint csak örömmel és büszkeséggel töltött el, hogy bírótársam voltam ebben a rendkívüli korszakban, amely benne – és bennünk – rendkívüli eszmék szülője volt. Kár, hogy a történelem mércéjével mérve Sólyom jogász zsenijét szimbolizáló szivárvány nem ragyoghatott még legalább egy ideig az alkotmánybíráskodás egén. De pályájának aztán mégis méltó útja lett, hogy az Alkotmánybíróság elnöki székéből a köztársasági elnöki széket foglalhatta el. Az már a sors fintora, hogy amilyen méltó volt erre a székre, legalább ennyire méltatlan volt – bár formailag legális – kitessékelése a Sándor-palotából. És az már végképp a sors iróniája, hogy ugyanezen hatalom intézkedése folytán 42 évi bírói pályám idő előtt bevégeztetett, így Sólyommal megint csak sorstársak lettünk.

A tulajdonvédelem változása az Alkotmánybíróság gyakorlatában

1. Történeti előzmények – dióhéjban

Történetileg a tulajdonjog alkotmányos szabályozása – egy erőteljesen sematizált és az elmélet próbáját minden tekintetben valószínűleg ki sem álló felosztás szerint – Thomas Hobbes és John Locke ellentétes tulajdonfelfogását jeleníti meg. A nagy órákulumok – egymás nézeteinek reciprokaként – a tulajdon és az állam viszonyát lényegében ellenkező előjellel közelítették meg. Hobbes szerint a tulajdon az állammal együtt jött létre, és az állam teremti meg az enyém–tiéd közötti kapcsolat feltételeit.¹ Locke-nál viszont – aki Hobbes nézeteinek mintegy negatív lenyomatát adja – a tulajdon léte megelőzi az államot, a tulajdon szabadságának van alárendelve az általa posztulált politikai berendezkedés minden lényeges intézménye.²

A tulajdon és a szabadság alkotmányos összekapcsolódása az írott alkotmányokban először az észak-amerikai deklarációkban jelent meg, majd az 1789-es ember és polgár jogainak francia deklarációjában, amely alapvető emberi jogként tételezte a tulajdonhoz való jogot, és a tulajdonjogot az államhatalommal szemben – Locke felfogásának megfelelően – védelemre érdemes jognak minősítette. A másik irány, az állam szerepét hangsúlyozó hobbesi megközelítés elsősorban a német, majd a későbbi francia alkotmányozásokban öltött testet. Itt a tulajdonjog már az alapvető emberi szabadságjogoktól különvált: az intézmény implikálja a korlátozhatóság és a tulajdonnal járó kötelezettségek kategóriáit, továbbá az állami beavatkozás – különböző időszakokban különböző intenzitású – lehetőségeit.

Ennek a meglehetősen nagyvonalúsággal ábrázolt két fő iránynak a tökéletes térvészése figyelhető meg azután az ún. szocialista alkotmányokban.³ Már az 1918-as orosz alkotmány kimondta a tulajdon legfontosabb tárgyára, a földre vonatkozólag a magántulajdon megszüntetését, célként deklaráta az egyéb termelőeszközök szocializálását, a kizsákmányolás megszüntetésének ideologikus elve pedig a tulajdonhoz való alkotmányos jogot egyszerűen elnyelte. A hazai alkotmányfejlődés

---

¹ Thomas HOBBS: *Leviatán*. Budapest, Kossuth, 1999.

² John LOCKE: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Budapest, Gondolat, 1986.

³ KOVÁCS István: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei*. Budapest, Akadémiai, 1962.

szempontjából meghatározóbb, 1936-os szovjet alkotmány ugyanakkor azon túl, hogy az alaptörvény hátsóbb soraiba rendezte át az állampolgári jogok erőteljesen megcsonkított katalógusát, megalkotta az ún. szocialista tulajdon fogalmát, amelyen belül az állami tulajdon vezető szerepét deklarálta.

Erre az alkotmányra mint anyajogra épült az 1949-es magyar Alkotmány, amely első, a társadalmi rendről szóló fejezetében megállapította, hogy az ország gazdasági rendjének alapja a termelési eszközök társadalmi tulajdona, amelynek minden formáját védi és fejleszti az állam. Az állami tulajdon túlsúlyát kinyilvánító rendelkezések mellett az Alkotmány – különösen az 1972. évi módosítással – biztosította a szövetkezeti szocialista, a személyi, továbbá – a köz érdekeinek korlátozásával – a magántulajdon korlátozott alkotmányos védelmét is.

Ez a nagy ívű és mondatonként olykor évszázados léptékű történelmi kép előzi meg az 1989 októberi alkotmányreformot, amelynek során az alkotmánymódosítás az állami, illetőleg az ún. szocialista tulajdon meghatározó szerepét megszüntette, deklarálta a tulajdonhoz való alkotmányos jog biztosítását, kinyilvánította a köz- és a magántulajdon egyenjogúságát és egyenlő védelmét, megállapította, hogy az állam tulajdona nemzeti vagyon, s hogy kizárólagos tulajdonának és a gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg, leszögezte az önkormányzatok tulajdonának tiszteletben tartását s a szövetkezetek támogatását, valamint önálló elismerését, végül kimondta, hogy tulajdont kisajátítani csak kivételesen és közérdekből, teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás mellett lehet.

Míndezek a tartalmilag is fontos tételek az általános rendelkezések között foglalnak helyet, és nem az alapjogi fejezetben. S noha az alkotmánymódosítás indokolásából, de a módosítás történelmi körülményeiből is tudjuk, hogy az emberi jogok alapvető értéként kezelése az Alkotmány szerkezeti megváltoztatását is igényelte volna, s az csak technikai és nem politikai, koncepcionális okokból maradt el, nem lehet megállapítani, hogy az alkotmányos rendszerváltással kapcsolatos tárgyalásokat folytató politikai felek tulajdoni felfogásában a történetileg kialakult kategóriákhoz, folyamatokhoz és változásokhoz képest a tulajdon alapjogi vagy funkcionális jellege volt-e a meghatározóbb, mint ahogy azt sem, hogy az állami tevékenység közhatalmi elemeinek az alkotmányozók a tulajdonjog intézményére milyen befolyást szántak.

Az idézett rendelkezések nem kapcsolták a tulajdont az azzal járó társadalmi kötelezettségekhez, mint pl. a német Grundgesetz 14. cikke,⁴ és nem mondták ki, hogy a tulajdon szociális hasznosításra kötelez; explicit szöveggel nem foglaltak állást a tulajdon korlátozhatóságával kapcsolatban, és az egyébként különbség nélkül kezelt állami tulajdonra vonatkozó különleges rendelkezéseket is külön törvényre utalták, éspedig anélkül, hogy azok alkotmányos garanciáiról az alaptör-

---

⁴ Az alaptörvény 14. cikke kifejezetten kimondja, hogy „a tulajdon kötelez”, és annak élvezete egyidejűleg a ‘közjót’ is szolgálja.

vény szót ejtett volna. S ami talán a legfontosabb: az alig kialakult magántulajdon intézményesítésére az állami (és szövetkezeti) tulajdon túlsúlyának alkotmányos lebontására (a privatizációra) nézve nem tartalmaztak garanciális értékű speciális rendelkezéseket – az Alkotmány idézett tételei sokkal inkább a tulajdoni rendszerváltás tényén alapultak.

Ha mindehhez hozzákapcsoljuk azt a tulajdonelméleti ‘deficitet’, amelyet a régi rend az újra örökített, akkor eléggé kézenfekvőnek látszik az a megállapítás, hogy az Alkotmánybíróságra kiemelkedően fontos szerep hárult a tulajdoni rendszerváltás ellenőrzésében, alkotmányos kereteinek kimunkálásában. Tudott, hogy az államszocializmusban a gazdasági reform bevezetése után a tulajdonjog kérdéseiről indult jogirodalmi vita sokkal inkább egy tulajdonelméleti válság kifejeződése, mint a tulajdonjog magyarázatának alkotmányos vagy dogmatikai megalapozása volt.⁵ Néhány, a régi rend tulajdoni felfogásának illő kegyelettel megfogalmazott nekrológjától eltekintve,⁶ a korábbi elmélet a polgári jogi és alkotmányos tulajdonfogalom és a tulajdonforma kategória- vagy rétegszintjét illetően se tudott közös nevezőre jutni.

Szükségtelen e helyütt ismertetni azt az elméleti homályt, amely a gazdaságirányítás változásait engedelmesen követve, pártkongresszusról pártkongresszusra váltakozva, hol átláthatatlanabban, hol pedig áttetszőbben különféle dogmákat fogalmazott meg az állami tulajdon primátusával, majd az állami és a szövetkezeti tulajdon egyszintűségével kapcsolatban, továbbá a megragadhatatlan és értelmezhetetlen kezelői jog jellegét és terjedelmét illetően, amely – hogy jogtörténeti analógiával éljünk – a ‘szpáhi birtoktól’ a ‘majdnem igazi tulajdonig’ terjedt. Megjelentek a különböző, meglehetősen zavaros osztott és strukturált tulajdonelméletek, a tulajdonjogot kettéosztó stratégiai és technikai tulajdonfelfogások, az államjogi tulajdonmagyarázatok stb. Ami itt lényeges, az az, hogy erre a megfelelően kezelhető és helyes elméleti felfogást nélkülöző korabeli gondolkodásra a tulajdoni rendszerváltást felügyelő Alkotmánybíróság aligha támaszkodhat.

2. A tulajdoni rend stabilizálása

A magyar Alkotmánybíróságnak a tulajdonjog alkotmányos védelmével kapcsolatos gyakorlata tematikusan három, egymástól relatíve jól elkülöníthető területre osztható. Az első csoportba az államosítási és tulajdoni sérelmek miatti kárpótlási

---

⁵ Összefoglalóan SÁRKÖZY Tamás: *Indirekt gazdaságirányítás, vállalati árutermelés és a tulajdonjog*. Budapest, Akadémiai, 1973.

⁶ VÉKÁS Lajos: Az állampolgári tulajdonjog. In: KATONÁNÉ SOLTÉSZ Mária (szerk.): *Emberi jogok hazánkban*. Budapest, ELTE, 1988; HARMATHY Attila: A tulajdonjog alkotmányos védelme. *Jogtudományi Közöny*, 1989/5.

határozatok sorolhatók, a másodikba a tulajdonformák egyenlősége körében született döntések tartoznak, végül a harmadik csoportot az Alkotmánybíróság alkotmányos tulajdoni koncepciójának kialakulása és fejlődése körében született ítéletek alkotják. Az első két csoportba tartozó ügyek indítványozója maga a történelem volt, és ez kihívást jelentett arra, hogy az Alkotmánybíróság eleget tegyen a rá hárult történelmi felelősségnek, annak, hogy a gazdasági rendszerváltás alapkérdésében, az állami tulajdon sorsában meghúzza a jogi határokat, illetőleg hogy kicövekelje a tulajdonformák egyenlőségének alkotmányos alapköveit.

Ezekben a határozatokban az Alkotmánybíróság a tulajdon lényeges alkotmányos tartalmát a polgári jogi értelemben vett tulajdoni részjogosultságoktól még nem különböztette meg egyértelműen, de ekkor még történelmileg egészen más volt a tét. A törvényhozó alkotmányos mozgásterének a kijelölésével az Alkotmánybíróság döntően járult hozzá az induló tulajdoni rend stabilitásához. A tulajdon és az egyenlőség kérdésében hosszú távra érvényes elvi tételeket mondott ki, ezekkel az ítéletekkel határozta meg az Alkotmánybíróság szerepét a politika és az alkotmányosság metszéspontjában. Egy jubileumi tudományos konferencián alighanem szakmailag nagyobb kihívást jelentene az Alkotmánybíróságnak pusztán a tulajdonhoz való joggal kapcsolatos gyakorlata fejlődését, az e tárgyban hozott precedensek egymásra építkezését bemutatni, azonban történelmi jelentőségükre tekintettel nem hallgathatók el azok a határozatok, amelyek a gazdasági rendszerváltás alapkérdéseiben születtek, ezért előljáróban ezekről kell szólnunk.

Bár az ún. államosítási ügyek alkotmányossági vizsgálata időben előbb kezdődött, sorrendben az első, a gazdasági rendszerváltás alapkérdéseiben az Alkotmánybíróság álláspontját kinyilvánító határozat az ún. földtörvényügy volt [21/1990. (X. 4.) AB határozat],⁷ amelyben az Alkotmánybíróság – alkotmányértelmezéssel – az állami tulajdon sorsának jogi, alkotmányos határai megvonására vállalkozott. A határozat a konkrét miniszterelnöki kérdések megválaszolásán messze túlmutató jelentőségű volt. Az Alkotmánybíróság határozatával ‘tesztet’ adott a törvényhozónak, amelyet egy sor később meghozandó törvényre – így a kárpótlási törvényektől a földtörvényig – az elvileg alkalmazhatott. Ugyanakkor a bíróság a tulajdon alkotmányos tartalmára nézve is az ügyön messze túlmutató elveket fektetett le, mintegy értelmezve a hézagos alkotmányi szabályozás tartalmát.

Így kimondta a Bíróság a kisajátítás és az államosítás azonos alkotmányi feltevéleit annak hangsúlyozásával, hogy az Alkotmány 13. § (2) bekezdése olyan garanciális szabály, amely a tulajdon törvénnyel való elvonására is irányadó (amiből *a contrario* következik, hogy a testület álláspontja szerint az államosítás alkotmányosan megengedhető). Leszögezte, hogy az Alkotmány nem tulajdonformákat tartalmaz, hanem a tulajdon bármely formájára nézve diszkriminációtilalmat fogal-

---

⁷ ABH 1990, 73.

maz meg, ezért a 9. § (1) bekezdése a 70/A. § (1) bekezdés jogegyenlőségi tételének a tulajdonhoz való jogra vonatkoztatott kifejezése, azaz a 13. § (1) bekezdése alapján egyenlő alkotmányos védelem alatt áll minden tulajdoni forma, így pl. a szövetkezeti tulajdon is. Kinyilvánította, hogy a tulajdon tárgya szerinti megkülönböztetés, ha az tulajdonszerzésre vonatkozik, személyek közötti megkülönböztetéssé válik, és leszögezte, hogy mind a privatizáció, mind a reprivatizáció a tulajdonos államnak elvileg korlátlan joga, amely tulajdonosi szabadságából következik.

Másrészt az Alkotmánybíróság – bár alapvető elvi álláspontját egy jelentéktelen ügy indokolásában már korábban közzétette⁸ – ebben a határozatában dolgozta ki a pozitív diszkrimináció – végső soron Gerald Dworkin nézetein alapuló – részletes feltételeit, absztrakt és végsőnek tetsző megfogalmazását, amelyet az Alkotmánybíróság a továbbiakban is szilárd formulaként használt. A határozatból kicseng, hogy ezt a tesztet alkalmazhatja a törvényhozó magára a földtörvényre s a várható hasonló ügyekre, kezdve az egyházi vagyontól a múlt rendszerben okozott tulajdoni és egyéb sérelmek miatti kárpótlásokig. Az ítélet már implicite tartalmazza, hogy a pozitív diszkrimináció a tulajdon tényleges funkciójához, nem pedig a tulajdoni formához kapcsolódó kedvezményezés. Az Alkotmánybíróság felfogása szerint a pozitív diszkrimináció alkalmazása feltételezi az „egyenlő méltóságú személyként kezelést”, azaz a megkülönböztettek szempontjainak ugyanolyan súlyú kezelését, amelynek betartása mellett az egyéb alkotmányos indokon alapuló különbségtétel alkotmányosan megengedhető és elfogadható. Ezekkel a megállapításokkal az Alkotmánybíróság a tulajdon és az egyenlőség kérdésében hosszú távra érvényes alkotmányos tételeket mondott ki, és a törvényhozó alkotmányos mozgásterének ilyen kijelölésével hozzájárult a rendszerváltással újrainduló tulajdoni rend stabilizálásához.

Az Alkotmánybíróság kárpótlási határozatai – logikailag – az elemzett tulajdoni alaphatározathoz különböző ‘hozzáadásokat’ fogalmaznak meg. Az első, az előzetes normakontrollal kapcsolatos határozat visszatért a törvény útján történő tulajdonelvonás alkotmányosságának elismeréséhez a kisajátítással azonos feltételek szerint, és itt korábbi álláspontját megtoldotta azzal, hogy az ilyen tulajdonelvonással a tulajdon kivételesen magántulajdonba is kerülhet, azonban kizárólag közérdekű felhasználásra.⁹ Ezzel a nagyon fontos félmondatával az Alkotmánybíróság tulajdonképpen alkotmányos utat engedett az olyan típusú tulajdonelvonásoknak is, mint amilyent az amerikai Supreme Court 1985-ben a *Hawaii Housing Authority v. Midkiff* elbírálásánál alkotmányosnak ítélt.¹⁰ Az eset tényállása szerint Hawaii szigetén roppant nagymérvű volt a földbirtok koncentrációja, mégpedig az állam

⁸ 9/1990. (IV. 25.) AB határozat (ABH 1990, 46.).

⁹ 16/1991. (IV. 20.) AB határozat (ABH 1991, 58.).

¹⁰ A szakirodalom ezt a döntést a fordított Robin Hood eseteként tárgyalja, utalva arra, hogy a ‘közcél’ nem szükségképpen a többség érdekét jelenti.

földterületének 47%-át mindössze 72 földbirtokos tartotta kezében. Ez a nagyfokú koncentráció káros volt a piacgazdaságra, a földnek egyszerűen nem volt forgalma és piaca, ezért az állam törvényt hozott, amelyben a földbirtokosokat arra kötelezte, hogy kártalanítás mellett adják el földjeiket. Több földtulajdonos a törvényt alkotmányellenesnek tartotta, s ezzel az állásponttal egyetértett a fellebbezési bíróság is.

Az ügyben a Szövetségi Legfelső Bíróság a törvényt alkotmányosnak ítélte. Álláspontja szerint a törvény azért tekinthető alkotmányosnak, mert nemcsak kártalanítást rendel, de bizonyítja a közérdeket, illetőleg az elvont tulajdon közcélú felhasználását is azzal, hogy a rosszul funkcionáló, tehát nem szabad, a koncentrált földbirtokokból adódó földpiacot felszabadítja. A tulajdonkoncentráció lebontása tehát közcélú. Álláspontunk szerint ez az analógia láttatja, hogy az Alkotmánybíróság ebben az ítéletében kimondta a tulajdonelvonások lehetséges, végső alkotmányos határait. Ekkor még nem gondolhatta az Alkotmánybíróság, hogy néhány év múlva döntenie kell olyan ügyben, amelyben a tulajdonelvonás nem kisajátításon, hanem törvényen alapult. Az Alkotmánybíróság aránytalannak ítélte az ellentételezés (értékgarancia) nélküli törvényi tulajdonelvonást a Csepeli Nemzeti Szabadkikötő és fejlesztési területének országos közforgalmú kikötőnek minősítése útján történt elvonása tekintetében.¹¹

A továbbiakban az Alkotmánybíróság első kárpótlási határozatában a tulajdonra nézve is az ügyön túlmutató elveket fektetett le: kimondta a tulajdon védelmének függetlenségét annak magán- vagy köztulajdonként való osztályozásától, és értelmezése eredményeként a volt termelőszövetkezeti tulajdont beemelte az Alkotmány tulajdoni garanciái alá. A döntésben először jelent meg – még mielőtt az Alkotmánybíróság a tulajdonjog alkotmányos alapjogi jellegét megállapította volna – a tulajdon alkotmányos korlátozhatósága. Az Alkotmánybíróság itt a vételi jog megengedhetőségével összefüggésben mondta ki, hogy azt nem tekinti tulajdonelvonásnak, hanem tartalmilag a tulajdonjog megterhelésének minősítette, ami alkotmányosan megengedett.

Ebben a határozatban fogalmazta meg az Alkotmánybíróság azt a nagyon fontos alkotmányos elvet, hogy a tulajdoni rendszerváltás legdöntőbb mozzanata a társadalmi tulajdon lebontása, amelynek során az állam alkotmányosan megteheti, hogy a társadalmi tulajdon egykori létrehozásából származó terheket elossa azok között, akik azt ingyenesen szerzik meg. Azon túl, hogy a határozat itt túllépett a privatizáció eszmekörén, mert a szövetkezeti s az önkormányzati tulajdon magántulajdonba adására is tartalmazott megállapításokat, a tulajdoni rendszerváltás alkotmányos toleranciahatárait is megvonta. A tulajdonviszonyok rendezését illetően – a jövőnek szólóan – a törvényhozó számára alkotmányosan megengedhetővé tet-

---

¹¹ 45/1997. (IX. 19.) AB határozat (ABH 1997, 317.).

te a rendszerváltás egyszeri, sajátos és rendkívüli körülményeinek a piacgazdaság kiépítésével kapcsolatos szükségszerű értékelését, kimondva egyúttal azt, hogy ez nem jelent korlátlan és tetszés szerinti mérlegelési szabadságot a törvényhozó számára.

A második kárpótlási határozata, a 28/1991. (VI. 3.) AB határozat a korábbi határozatok nagy alkotmánybíróági összefoglalása, summázata, amelyben az Alkotmánybíróság a tulajdoni rendszerváltás koherens alkotmányjogi megalapozását határozta meg.¹² Mivel ez a határozat az Alkotmánybíróság tulajdonjoggal kapcsolatos rendelkezéseit illetően elsősorban az államosításokkal összefüggésben tartalmazott az összefoglaláson túlmutató, új megállapításokat, ezeket ebben az összefüggésben fogjuk ismertetni. A két kárpótlási határozat között – közel másfél évi vizsgálat után – jelent meg az Alkotmánybíróság első államosítási határozata,¹³ amelyben a bíróság további fontos elveket fektetett le a tulajdonjog alkotmányos szabályozásával összefüggésben. Kár, hogy a törvényhozó nem hallotta meg az Alkotmánybíróság privatizációs, előző évi határozatbeli üzenetét ezzel a készülő ítélettel kapcsolatban, mert ellentétes esetben a kárpótlási törvényt illetően egy sor problémát ‘megspórolhatott volna’. Az Alkotmánybíróság ebben az ítéletében egyrészt összegezte és határozottabb formában fogalmazta meg a korábbiakban már megjelent, a tulajdonjog alkotmányos kezelésével kapcsolatos eddigi nézeteit, másrészt az államosítási kártalanításokkal kapcsolatos dogmatikai nehézségeket is tisztázta.

A határozat abból indult ki, hogy az állam a múltbeli államosítások kapcsán közjogi kötelezettséget vállalt a kártalanításra, e kötelezettségvállalás alól pedig alkotmányosan nem szabadulhat, legfeljebb kötelezettségvállalását a *novatio* civiljogi intézménye mintájára megújíthatja. A *novatio* metaforájával az Alkotmánybíróság a tulajdoni rendszerváltás egész programjához új fordulatot adott. A *novatio* látszólagos dogmatikai fogalmával azt alapozta meg az Alkotmánybíróság, hogy a kárpótlás adott módja – a rendszerváltás sajátos körülményeire tekintettel – nem ellentétes az Alkotmánnyal. Azt akarta elkerülni, hogy amíg az állam tulajdon-szerzése érintetlenül marad, addig kártalanítási kötelezettsége elenyésszen. Ezért kimondta, hogy az államosítási jogszabályokban megígért kötelezettségvállalást a törvényhozás szabadon megújíthatja.

Bölcséleti szempontból azonban járhatóbb útnak látszott volna, ha a Bíróság az Alkotmányból az államosítási jogszabályok megsemmisítése folytán a kártalanítási kötelezettség megszűnését, illetőleg még inkább a kötelezettségvállalás érvényesíthetőségének hiányát vezeti le. A múlt rendszer államosítási törvényei ugyanis nyilvánvalóan nem kivételes, hanem átfogó, az akkori rendszerváltás ideológiáján nyugvó intézkedések voltak. Céljuk a ma alkotmányosan védett magántulajdon teljes felszámolása, egy – a korábitól és a maitól lényegileg különböző – tulajdoni

---

¹² ABH 1991, 80.

¹³ 27/1991. (V. 20.) AB határozat (ABH 1991, 67.).

rend megteremtése, a régi tulajdonviszonyok totális szétzúzása, gyakorlatilag a tulajdon teljes állami monopolizálása. Ezért a kártalanítások elmaradása az államosítások lényegéhez tartozott. Az ígért kártalanítás tehát az elsajátítás paradoxona volt, teljesítése az államosítások célját hiúsította volna meg.

A jogszabályokban ígért kártalanítások teljesítését tehát az állam soha nem gondolta komolyan. Teljesítésük megakadályozására ezért kétféle technikát alkalmazott: a kártalanítás kifizetésének mértékét és módját külön jogszabályokra utalta, amelyeket soha nem alkotott meg, emellett rendelkezett a tulajdonelvonással együtt a kártalanításról is, annak teljesítését azonban időről időre, legutóbb 1957-ben a törvényhozó további intézkedéséig befagyasztotta. Jogtechnikailag a kétféle megoldás csak különböző fázisokat jelöl: a kártalanítás mindkét esetkörben jogalkotási aktussal teljesítetlen maradt.

A jogtörténet – merész, de találó analógiát alkalmazva – hasonló visszakövetelési problémával már szembesült. Jean Carbonnier jogszociológiai hipotéziseiből ismerjük meg a régi és az új jog közötti konfliktus bizonyos tekintetben hasonló konstrukcióban történt felmerülését.¹⁴ Carbonnier példája szerint, amikor a francia forradalom eltörölte a feudális elemeket tartalmazó járadékokat, az adósok egy része – nem tudva a változásról – önkéntesen tovább fizette azokat, mintha mi sem történt volna. Így ment ez tíz-húsz évig. Később azonban örökösök sajnálták ezt a pénzt, s visszakövetelték, amit elődeik kötelezettség nélkül kifizettek. A maga eleve ségében érjük itt tetten azt a konfliktust, amely az új, pozitív joggal a régi jogot állítja szembe, azt a régi jogot, amely szociológiai hatásaiban tovább élt az adósok tudatában. Zavarba is jöttek a forradalomban felfrissült francia bíróságok. Végül is a naturális obligáció ürügyével leltek kiutat. A naturális obligáció konstrukciója ily módon áthidalta a két jogi rendszer közötti szakadékot.

Azokat a köteleket, amelyek bírói úton érvényesíthetőségét a jog nem tette lehetővé, a rómaiak természetes köteleznek (*obligatio naturalis*) nevezték el. A bírói érvényesíthetőség hiánya ellenére az ilyen kötelelem létezik, sem nem tilos, sem nem érvénytelen, s aki e kötelelem folytán szolgáltatott, visszatérítést nem követelhet. A naturális obligáció tehát olyan kötelelem, amelynek nincs meg a kényszerítő hatalma, mert perelhetetlen. Benne az alanyi jog lefokozódik, mert nem léphet az igény stádiumába: érvényesítését ugyanis a törvény nem engedi meg. E fogalom beavatkozása maga is jól mutatja, hogy itt nem jogon kívüli terepen mozogtak a francia jogalkalmazók. A naturális obligáció mégiscsak jog, még ha annak másfajta rétegébe tartozik is. Mindenesetre bizonyítéka annak, hogy ugyanazon jogrendszer keretein belül több jogi rendszer is megfér egymás mellett. És bizonyíték arra is, hogy a magánjog intézményeit más jogrendszerek is felhasználták közjogi konfliktusok megoldására.

---

¹⁴ Jean CARBONNIER: Az elméleti jogszociológia alapvető hipotézisei. In: SAJÓ András (vál.): *Jog és szociológia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.

Bizonyítottnak vehető, hogy az államosítások során az állam tartalmilag üres kártalanítási ígéretei folytán természetes obligáció keletkezett. A természetes obligáció, mivel érvényes, erkölcsi alapon vagy a társadalmi illem követelményei alapján kötelez szolgáltatásra. Teljesítését tehát ‘a természeti ösztön’ sugallja, ezért természet szerű kötelelem. A természetes kötelelem, éppen meghatározatlansága folytán, kifejezetten alkalmas arra, hogy az állam a korábbi rendszerben vállalt kártalanítási kötelezettségeit egykori formájukban ne ismerje el. Azt tartjuk, hogy ezzel a konstrukcióval tisztább dogmatikai alapon állhatott volna meg az egész kárpótlási intézményrendszer, megmaradva eredeti koncepciójában, amely szerint az új tulajdonviszonyok rendezéséhez való hozzájárulás mellett a kárpótlás alapja nem a jogi kötelezettség, hanem kizárólag a méltányosság, az *ex gratia* juttatás.

Az Alkotmánybíróság ugyanis ítéletével ellentmondásba került. Az államosítási jogszabályokat – a jövőre nézve – megsemmisítette, a kártalanítási kötelezettség tekintetében viszont függőben tartotta. Márpedig ez esetben az Alkotmány alapján csak a teljes és feltétlen kártalanítás jöhetett volna szóba. Összehasonlításként indokolt megemlíteni, hogy a magyarnál nagyobb szabadságot adott a törvényhozónak a német Szövetségi Alkotmánybíróság 1991. április 23-i döntése, amelyet alkotmányjogi panasz tárgyában hozott, és amellyel az 1945 és 1949 közötti államosításokért járó kártalanítások kérdését a törvényhozó szabad mozgásterébe (*Gestaltungsraum des Gesetzgebers*) utalta, kimondva egyúttal azt is, hogy a tulajdonelvonások miatt *wertmäßige Restitution* nem követelhető.¹⁵

3. Tulajdon és egyenlőség

Az elemzett ‘rendszerelváltó’ döntések mellett az Alkotmánybíróság folyamatosan, határozatok sorában szüntette meg a volt ‘társadalmi tulajdon’ privilégiumait. Már a 16/1991. (IV. 20.) AB határozat kimondta, hogy az Alkotmány preambulumban célként kitűzött szociális piacgazdasággá való átalakulás feltétele a társadalmi tulajdon lebontása, azaz belőle és helyette egyenjogú tulajdoni formák létrehozása. Az Alkotmánybíróság ennek az alkotmányos célkitűzésnek a jegyében tett pozitív lépéseket a tulajdonosok egyenjogúsítása felé. Több határozat leszögezte, hogy a magánszemélyeket és a jogi személyeket ugyanazok a vagyoni jogok illetik meg, ami megállapítás gyakorlatilag már a társadalmi és magántulajdon egyenjogúsításának folyamatába illeszkedik. A tulajdoni formák egyenjogúsítása az új alkotmányos rend szempontjából döntő fontosságú volt. Az Alkotmánybíróság fellépett az ellen is, hogy a múltban privilegizált tulajdoni formák most – visszahatásként – hátrányos megkülönböztetést szenvedjenek, ugyanakkor határozottan fellépett az egyenlőség mechanikus felfogásával szemben is.

---

¹⁵ BVerfGE 27.253(284f.).

Az Alkotmánybíróság a 29/1992. (V. 19.) AB határozatával már a Ptk. tulajdonjogi fejezetének a módosítása után megsemmisített egy hatályban maradt, az állami tulajdon tekintetében indokolatlan megkülönböztetést tartalmazó rendelkezést,¹⁶ a 6/1992. (I. 30.) AB határozatában pedig kimondta,¹⁷ hogy a tulajdon közösségi rendeltetése, közszolgáltatásra használata, közcélú hasznossága alapján alkotmányosan indokolt lehet a pozitív diszkrimináció, ugyanakkor megállapította azt is, hogy nem köthető a tulajdon alanyához a kedvezmény, ha az adott közcélú funkciót már bárki ellátja.¹⁸ Ahogy azonban az állami és szövetkezeti tulajdonosok kizárólagossága egyes gazdasági tevékenységekben fokozatosan megszűnt, az állami tulajdon privilégiumainak lebontása a bíróság gyakorlatában átment 'közön-séges' diszkriminációs esetekbe.

A tulajdoni formák egyenjogúsága mellett a rendszerváltástól függetlenül is jelentkező alkotmányossági probléma volt az állami beavatkozás alkotmányos mértéke a tulajdonba. Az Alkotmánybíróság elé elsősorban lakásbérlettel kapcsolatos ügyek kerültek, amelyekben a Bíróság kialakított egy sajátos érvelést, amely egyfelől alkotmányosnak tartotta a 'piacosítás' irányába tett lépéseket, azaz a korábbi jogszabályilag kötött lakbérek felszabadítását, másrészt azonban megengedhetőnek tartotta a bérek felső határral történő maximálását.¹⁹ E körben az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a jogegyenlőség megvalósulását, az esélyegyenlőtlenség kiküszöbölését célzó intézkedésként a tulajdon alkotmányosan korlátozható. Viszont ekkor még az Alkotmánybíróság határozottan érvényesítette a tulajdonosi rendelkezés korlátozhatatlanságát. Alkotmányellenesnek találta a lakás nem lakás céljára való kiadása tilalmát, és a társasházak felújítási alap képzésére való köteleztetését is.²⁰ Megsemmisített egy önkormányzati rendeletet is, amely üdülőtelték bérleti díját írta elő. Az indok lényegében formai volt: szerződés tartalmi elemét csak jogszabály állapíthatja meg, az önkormányzati rendelet pedig a Ptk. vonatkozó összefüggésében nem minősül jogszabálynak. Ugyanakkor a határozat valódi alapgondolata az volt, hogy itt tiszta polgári jogi jogviszonyról van szó, amelyben közhatalmi elemeknek helye nincs.²¹

A tulajdon és az állami beavatkozás viszonyát elvileg az ún. második kamatadóügy tisztázta.²² Bár a határozat a fennálló szerződéses jogviszonyok utóbb jogszabállyal történt módosítása tárgykörében született, az Alkotmánybíróságnak azt

---

¹⁶ ABH 1992, 162.

¹⁷ ABH 1992, 40.

¹⁸ 46/1991. (IX. 10.) AB határozat (ABH 1991, 184.).

¹⁹ 5/1991. (II. 16.) AB határozat (ABH 1991, 328.).

²⁰ 36/1991. (VI. 20.) AB határozat (ABH 1991, 367); 33/1992. (V. 29.) AB határozat (ABH 1992, 188.).

²¹ 20/1992. (IV. 7.) AB határozat (ABH 1992, 120.).

²² 32/1991. (VI. 6.) AB határozat (ABH 1991, 129.).

kellett vizsgálnia, hogy a polgári jogi jogviszonyokba való beavatkozási tilalom alkotmányossági szempontból abszolút-e, és amennyiben nem, mi a beavatkozás kivételességének alkotmányos kritériuma. A határozat szerint a rendszerváltás nem megszünteti, hanem a 'liberális modellnek' megfelelő 'nemzetközi standard-ra' állítja át az állami beavatkozás lehetőségét. Az állam mai gazdasági szerepére tekintettel és a nemzetközi összehasonlításra hivatkozva az Alkotmánybíróság eleve megengedhetőnek tartotta az állam beavatkozását, sőt kimondta: elkerülhetetlen, hogy napjainkban az állam gyakrabban érvényesítse befolyását a polgári jogi jogviszonyokban.

4. Alkotmányos tulajdoni koncepció

A tematikus tagolás szerint az Alkotmánybíróságnak a tulajdonhoz való joggal kapcsolatos döntései harmadik csoportjába azok a határozatok tartoznak, amelyekben az Alkotmánybíróság kimunkálta a polgári jogi tulajdon fogalmától különböző alkotmányos tulajdoni koncepcióját. Ezek sorában az első, a koncepciót megalapozó ítélet a 7/1991. (II. 28.) AB határozat,²³ amelyben az Alkotmánybíróság kimondta a tulajdonhoz való jog alkotmányos alapjogi jellegét. A Bíróság kifejtette, hogy a szabályozásban a szabadságjogoktól való különválasztás nem tudatos alkotmányozási szándék következménye, hanem a tulajdonjoggal kapcsolatos alkotmányi rendelkezések azért szorultak az alapjogi fejezeten kívülre, mert az alkotmányos rendszerváltással kapcsolatos tárgyalásokat folytató politikai felek pusztán technikai okból nem jutottak el addig, hogy az Alkotmány szerkezetét is megváltoztassák.

Sajó András szerint az Alkotmánybíróság az Alkotmány szerkezetét figyelmen kívül hagyva 'alakította át' a tulajdonjogot alapvető joggá, holott a tulajdonjog a jogállamok alkotmányában és gyakorlatában rendszerint nem azonos státusú az alapvető jogokkal.²⁴ Azt azonban a szerző is elismeri, hogy a német Grundgesetz 14. cikke a tulajdonjogot az alapvető jogok között szerepelteti, bár alacsonyabb státusszal, mint mondjuk a szólásszabadság alkotmányos alapjogát. A német alkotmányi szabályozás egyébként lehetővé teszi a gyakorlatnak, hogy a tulajdon védelmét minden vagyoni jogosítványra kiterjedően értelmezze, másrészt kimondja, hogy a tulajdon kötelezettségekkel jár, harmadrészt a tulajdonhoz való jognak a szabadságjogoktól való különválasztása a konstrukcióban nem jelenti azt, hogy a tulajdonjognak ne volna alapjogi státusza.

---

²³ ABH 1991, 22.

²⁴ SAJÓ András: A materiális természetjog árvái, avagy hogyan védi Alkotmánybíróságunk az elesetteket. *Magyar Jog*, 1996/4.

Franciaországban közismerten igen aktív állami beavatkozás érvényesül a gazdasági életben. Ennek ellenére az alkotmányszövegekben nem található gazdasági alkotmányjogi rész. Az állampolgárok alapvető jogainak meghatározását jelenleg is az 1789. évi Deklaráció adja az 1946. évi alkotmány preambulumban megfogalmazott kiegészítésekkel. Az egyik kiegészítés a tulajdonjog szempontjából fontos rendelkezés, azonban nem a tulajdonjog védelméről szól, hanem arról, hogy hol van a magántulajdon határa, amelyen túl már az egyén tulajdonának helyét a társadalom tulajdonának kell átvennie. E szabály szerint a közösség tulajdonává válik az a vagyon vagy vállalkozás, amely ténylegesen monopolhelyzetben van, vagy amely közszolgáltatási jelleggel rendelkezik. Tekintettel tehát arra, hogy az állampolgárok alapjogainak meghatározása – kiegészítésekkel ugyan, de – megmaradt a francia forradalom idején elfogadott deklarációnál, aligha vonható kétségbe a tulajdonjog alapjogi státusa a francia alkotmányi szabályozásban is.²⁵

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 1. kiegészítő jegyzőkönyvének a tulajdon védelmére vonatkozó 1. cikke alapján folyó strasbourgi bírói gyakorlat a tulajdonjogot következetesen alapjogként védelmezi, bár kétségkívül a legkorlátozhatóbb – ti. önmagában a közérdekre való hivatkozással is korlátozható – alapjogként kezeli.²⁶ A példákat sokszorozhatnánk, de talán ennyi is elegendő annak igazolására, hogy ezek alapján teljességgel érthetetlen Sajónak az a kijelentése, amely szerint a jogállamok alkotmányai és gyakorlata a tulajdonjogot nem tekinti alapvető jognak. A kritika azonban a tekintetben már nagyon is megállná a helyét, hogy a 7/1991. (II. 28.) AB határozat ezt az alapjogot az egyéb szabadságjogokkal azonos alkotmányjogi státuszba helyezte, és kimondta, hogy a tulajdonjog – ugyanúgy, mint az egyéb szabadságjogok – csak az Alkotmány 8. § (2) bekezdésében foglaltak keretei között korlátozható. Eszerint az Alkotmánybíróságnak – és természetesen a törvényhozónak – minden esetben tesztelnie kell a korlátozással kapcsolatos *Wesensgehalt* kritériumát, azaz azt, hogy a korlátozás elkerülhetetlen-e, vagyis kényszerítő okkal történik-e, továbbá, hogy a korlátozás súlya a korlátozással elérni kívánt célhoz képest arányos-e.

A döntés – rövid idő után korrigált hibája ellenére is – óriási jelentőségű. Elvi magja a tulajdonhoz való jog és a tulajdonvédelem alkotmányos betetőzése, ezzel ugyanis a tulajdonjog újra helyet foglalt – több mint negyven év után – az alapjogok alkotmányos katalógusában. Locke szabadságeszméjének megfelelően a tulajdonjog alapjogi pozitivitása itt abban teljesedett ki, hogy az az államhatalommal szemben is érvényesíthető és megvalósítható joggá erősödött az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Ki kell emelni továbbá azt is, hogy a határozat – említett hibája ellenére – előremutató tartalmat is hordoz, mert az Alkotmánybíróság e döntésében

²⁵ Jean-Marie AUBY – Robert DUCOS-ADER: *Droit public*. Párizs, Sirey, 1984.

²⁶ *James and Others v. the United Kingdom*, 1986. február 21-i ítélet, Series A, no. 98.

azt is kimondta, hogy a tulajdon közérdekű korlátozása még a legliberálisabb tulajdonfelfogás korában is ismert volt, vagyis a tulajdonjog a leginkább korlátozható alapjog, amely ezáltal az alapjogok hierarchiájának a végén áll.

Az állami tulajdon korábbi koncepciója megszűnéséből folyó valódi elvi kérdést a társadalmi szervek kezelői jogát megszüntető törvény vizsgálata vetette fel.²⁷ Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint ugyanis a kezelői jog csak az egységes és oszthatatlan, s emiatt strukturált állami tulajdoni koncepción belül értelmezhető. Az új Alkotmány alapján is a kezelői jog jogosultjainak a használati jog alkotmányos védelme marad meg. A határozat mérföldkő jellege mégis egy további tartalmi megállapításra vezethető vissza. Itt mondta ki elvi élel az Alkotmánybíróság, hogy az Alkotmány 13. § (1) bekezdése nemcsak a tulajdonjog, hanem minden azal összefüggő vagyoni jog biztosítására is vonatkozik.

Az Alkotmány 9. § (1) bekezdése ezért a tulajdonvédelem körében az egyéb vagyoni jogok védelmét is biztosítja. A jogösszehasonlítás is azt mutatja, hogy több külföldi alkotmánybíróság gyakorlata a vagyoni jogosultságokat az alkotmányos tulajdonvédelem köré vonja. Az Alkotmánybíróság ezzel is összhangban az Alkotmány tulajdonvédelemmel kapcsolatos rendelkezéseit olyan alapjognak tekinti, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróság az egyéb dologi jellegű vagyoni jogok védelmére is alkalmazhatnak.

Ennek a megállapításnak azután rendkívüli hordereje lett mind a társadalombiztosítási juttatások szinten tartása, mind pl. az egyházi tulajdonszerzés 'várományai' tekintetében, és még további vagyoni jogok tulajdonvédelme vonatkozásában is.

Ekkor még kérdéses volt, vajon melyek azok a vagyoni jogok, amelyek az Alkotmány 13. §-ának alkalmazási körébe tartoznak. A 26/1993. (IV. 29.) AB határozatában az Alkotmánybíróság a társadalombiztosítási jogosultságok tulajdoni védelméről annyit állapított meg,²⁸ hogy „[a]z ún. szociális jogok alapján a nyugdíjasokat és más jogosultakat alkotmányosan megillető társadalombiztosítási szolgáltatások alapja nem a tulajdonhoz való jog, hanem az Alkotmány által nevesített ellátáshoz való jog. A nyugdíj jog tehát nem tulajdoni, hanem szociális jogi igény.” Ugyanakkor azonban már ebből a határozatból is következtetni lehetett arra, hogy a társadalombiztosítási jogosultságok tulajdonként védhetővé válnak, amennyiben az Alkotmánybíróság a tulajdon fogalmát a dologi jogokon túl is kiterjeszti. A határozat ugyanis a tulajdoni jelleg hiányának megállapításakor arra is hivatkozott, hogy konkrét esetben a nyugdíj jog „még vásárolt jogi részében is biztosításon és nem dologi jogi jogosultságokon alapuló követelés”.

---

²⁷ 17/1992. (III. 30.) AB határozat (ABH 1992, 104.).

²⁸ ABH 1993, 196.

Az Alkotmánybíróság fentiekben megkezdett alkotmányos tulajdoni koncepciója kifejtésének betetőzését a 64/1993. (XII. 23.) AB határozat jelentette,²⁹ amelyben a Bíróság először fejtette ki a polgári jogi tulajdon fogalmától különböző alkotmányjogi tulajdonfelfogását. A határozatban az Alkotmánybíróság olyan alkotmányjogi tulajdonfogalmat körvonalazott, amely már a társadalombiztosítási igények befogadására is alkalmasnak mutatkozott. A döntés a tulajdon személyes autonómiát biztosító funkciójából indul ki, és azt a tulajdoni védelem meghatározó szempontjának tekinti. A német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatához rendkívül hasonló megfogalmazással az Alkotmánybíróság e határozatában a következőket mondta ki: „Az Alkotmány a tulajdonjogot mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapját részesíti alkotmányos alapjogi védelemben.”³⁰ Ebből következik, hogy az alkotmányjogilag tulajdonként védendő jogosultságok körét is azok funkciójának figyelembevételével kell megállapítani, amennyiben „az alapjogi tulajdonvédelem kiterjed a tulajdon egykori szerepét átvevő vagyoni jogokra, illetve közjogi alapú jogosítványokra is (pl. társadalombiztosítási igényekre)”.

Az ún. funkcionális koncepció részleteit azután az Alkotmánybíróság a gazdasági stabilizációs törvénycsomaggal kapcsolatos döntéseiben fejtette ki. E határozatokban a társadalombiztosítási igények tulajdoni védelmét már határozottan és következetesen azok funkciójából vezette le. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a vagyonnak az a feladata, hogy az állampolgároknak gazdasági és társadalmi biztonságot, azaz személyes autonómiát nyújtson. Mivel a társadalom nagy részének ezt a biztonságot nem saját dologi javai, hanem a különböző társadalombiztosítási szolgáltatások teremtik meg, a társadalombiztosítási jogosultságok tulajdoni védelme összhangban áll az Alkotmánybíróságnak a tulajdon funkciójáról vallott felfogásával.³¹

A bíróság álláspontja szerint mindazon társadalombiztosítási szolgáltatások esetében, ahol a biztosítási elem szerepet játszik, a szolgáltatások csökkenésének vagy megszűnésének az alkotmányossága a tulajdonvédelem ismervei szerint bírálendő el. A tulajdonvédelem tárgyát tehát a szolgáltatások és várományok, azaz a biztosítási esemény megnyíltával már létrejött igények, továbbá a szolgáltatásokra vonatkozó jövőbeni követelések alkotják. Ezt hangsúlyozta az Alkotmánybíróság a 38/1996. (IX. 25.) AB határozatában,³² amelyben a táppénzjogosultságokat is tulajdoni jogosultságnak tekintette, és pedig függetlenül attól, hogy a biztosítottak már igényt szereztek-e a szolgáltatásra, vagy csak biztosítottként és potenciális jogosultként esélyük van erre. Ilyen tartalmú állásfoglalást fogalmazott meg már az

---

²⁹ ABH 1993, 373.

³⁰ SONNEVEND Pál: A társadalombiztosítási jogosultságok tulajdoni védelme a Német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Magyar Jog*, 1997/4.

³¹ 3/1995. (VI. 30.) AB határozat (ABH 1995, 188).

³² ABH 1996, 126.

56/1995. (IX. 15.) AB határozat is,³³ amely ítéletében az Alkotmánybíróság az ún. klasszikus ‘táppénzjog’ garantálásának a biztosításból történt jelentős mértékű kiemelését az Alkotmány 13. §-ában deklarált tulajdonvédelem sérelmének tekintette, és ezért alkotmányellenesnek minősítette.

A tulajdoni védelem körének a társadalombiztosítási jogosultságokra való kiterjesztését tehát az Alkotmánybíróság a személyes autonómia biztosítása szerepkörére vezette vissza. A Bíróság abból indult ki, hogy a társadalombiztosítási jogosultságok általában a polgárok egzisztenciális biztonságát szolgálják, és ezért ugyanaz a funkciójuk, mint a tulajdonjognak. Az Alkotmánybíróság koncepciója szerint a tulajdonvédelem a társadalombiztosítás területén sem veszti el kapcsolatát a saját vagyonnal, mert a határozatok az alkotmányos védelmet a ‘biztosítási elem’ mellé kötik. Az 56/1995. (IX. 30.) AB határozat ugyanis a táppénzt azért minősítette járulék fejében járó szolgáltatásnak, mert az arra vonatkozó igényt a társadalombiztosítási törvény biztosítási jogviszony fennállásához kapcsolja. Vagyis a tulajdoni védelem fennállását és az Alkotmány 13. §-ának alkalmazhatóságát csak akkor lehet megállapítani, ha az adott jogosultságok feltétele magának a társadalombiztosítási jogviszonynak a fennállta.

Azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy a 43/1995. (VI. 30.) AB határozat szerint a munkáltató által fizetett járulékot is saját szolgáltatásnak kell tekinteni. A nem saját jogon járó, ‘segélyezésbe lecsúsztatott’ társadalombiztosítási szolgáltatások azonban már nem élveznek alkotmányos tulajdonvédelmet. Nem minősül azonban ilyennek az özvegyi és szülői nyugdíj, amelyre az Alkotmánybíróság 5/1998. (III. 1.) AB határozata a tulajdonvédelmet utóbb kiterjesztette,³⁴ csakúgy, mint a 2/1998. (II. 4.) AB határozat a volt hadiárvának járó térítésre.³⁵

Az Alkotmánybíróság elvi álláspontja a tulajdonvédelem és a társadalombiztosítási szolgáltatások összefüggésében a következőképpen foglalható össze: mivel a modern társadalmakban a társadalom tagjainak többsége nem ‘önnyugdíjas’, és inaktív korára társadalmi és gazdasági biztonságát nem saját dologi javaival biztosítja, hanem eleve úgy él, hogy munkája eredményének egy részét a társadalombiztosításba ruházza be, szükségképpen a társadalombiztosítás szolgáltatásai látják el a vagyoni biztonság garanciáit, vagy legalábbis annak egy jelentős részét. Ha pedig a társadalom tagjainak anyagi javait törvény vonja el erre a célra, a törvénynek kell a tulajdonnal összehasonlítható biztonságot nyújtania. A tulajdonvédelem tehát a társadalombiztosítás terén nem veszti el kapcsolatát a saját vagyonnal, illetőleg az értékteremtő munkával. Ezt az álláspontját az Alkotmánybíróság a 34/1997. (VI. 11.) AB határozatában megerősítette.³⁶

---

³³ ABH 1995, 260.

³⁴ ABH 1998, 87.

³⁵ ABH 1998, 41.

³⁶ ABH 1997, 174.

A tulajdonvédelem addig terjedhet, amíg a szolgáltatás ugyanazt a funkciót látja el, amire a dologi vagyron is szolgálna, amiből az is következik, hogy ez a tulajdon-sága nem szüntethető meg. Ahogy ezt az Alkotmánybíróság a legutóbbi nyugdíj-emeléssel kapcsolatos határozatában kifejtette,³⁷ az Alkotmány 13. §-a a tulajdon korlátozásával, elvonásával szemben nyújt alapjogi védelmet, így a társadalombiztosítási szolgáltatások körében is a biztosítás alapján járó ellátások korlátozása, illetőleg megszüntetése esetében jelenti a vonatkozó alkotmányi rendelkezés az alkotmányosság megítélésének mércéjét. Az Alkotmánybíróság véleménye szerint az Alkotmány 13. §-ából az következik, hogy az állam a társadalombiztosítási nyugdíjak (és egyéb szolgáltatások) biztosítási jellegét ne veszélyeztesse.

Az Alkotmánybíróság már a döntő áttörést jelentő 64/1993. (XII. 22.) AB határozatával meghaladta a 7/1991. (II. 28.) AB határozatában kifejtett azt az álláspontját, hogy a tulajdonjog – alapjogi jellegére tekintettel – a többi alapjogokhoz hasonlóan csak az Alkotmány 8. § (2) bekezdése alkalmazásával – a szükségesség és arányosság tesztjének figyelembevételével – korlátozható. Rámutatott arra, hogy itt magának az Alkotmánynak a 13. §-a teszi lehetővé a közérdekű korlátozást, amelynek körében a 43/1995. (VI. 30.) AB határozat szerint az Alkotmánybíróság csak azt vizsgálja, hogy a közérdekre való hivatkozás indokolt-e. A ‘közérdek’ fennállásának megítélése nem alkotmánybíróági kérdés, hanem a jogalkotó feladata – mondja ki a 45/1997. (IX. 19.) AB határozat.³⁸ Az alkotmánybíróági teszt itt csak arra szorítkozhat, hogy a korlátozás arányban áll-e a megvalósítandó közérdekű céllal. Ezen túlmenően még arra kell figyelemmel lenni, hogy a korlátozás egyéb alapjogokat sem sérthet, és nem lehet diszkriminatív.

A tulajdon szociális kötöttségéből viszont az következik, hogy a tulajdonosnak adott esetben nem pusztán tulajdona állagának kártalanítás melletti elvonását, hanem a tulajdon ellentételezés nélküli korlátozását is el kell tűrnie. Ahogy ezt a 35/1997. (VI. 11.) AB határozat kifejti,³⁹ a tulajdon szociális kötöttségei a tulajdonosi autonómia messzemenő korlátozását teszik lehetővé. A tulajdonhoz való jog védelménél az alkotmányossági kérdés így az, hogy milyen esetben kell a tulajdonosnak e közhatalmi korlátozást minden ellenszolgáltatás nélkül eltűrnie, és mikor tarthat igényt az értékgarancia elvének érvényesítésére. Az Alkotmánybíróságnak ez az álláspontja azt igazolja, hogy a tulajdonhoz való alkotmányos alapjog az alapjogi hierarchiának az emberi méltósághoz való joggal ellentétes pólusán, annak végpontján helyezkedik el, vagyis a legkorlátozhatóbb alapjog.

Ezért meglehetősen érthetetlen, hogy az Alkotmánybíróság két későbbi határozatában is visszatért a tulajdonjog alkotmányos korlátozhatósága kérdéskörében

³⁷ 39/1999. (XII. 21.) AB határozat (*Magyar Közlöny*, 1998/118.).

³⁸ ABH 1997, 317.

³⁹ ABH 1997, 216.

a 7/1991. (II. 28.) AB határozat tesztjéhez, vagyis a tulajdonkorlátozást újra a szükségesség és arányosság kritériumaival vizsgálta, és az Alkotmány 8. § (2) bekezdésével mérte,⁴⁰ mintha az Alkotmánybíróság 1991 óta a tulajdonvédelem körében nem tett volna meg hosszú mérőfölkedeket.

Látható, hogy az alkotmányos tulajdonvédelem köre és módja a fejlődés eredményeként nem követi szükségképpen a polgári jogi fogalmakat, és nem is azonosítható az absztrakt polgári jogi tulajdonvédelemmel. Az alapjogként védett tulajdonhoz való jog tartalmát a mindenkori közjogi és (alkotmányos) magánjogi korlátokkal együtt kell érteni. A tulajdonjog ‘magánjogi korlátja’ viszont nem esik szükségképpen egybe a tulajdonjog alkotmányos alapjogi korlátozásával. Az alkotmányosan korlátozható közérdekűségnek és arányosságnak ugyanakkor nincs polgári jogi megfelelője. Az alkotmányos tulajdonvédelem terjedelme mindig konkrét, függ a tulajdon alanyától, tárgyától és funkciójától, illetve a korlátozás módjától is.⁴¹

Az Alkotmány 13. §-a a tulajdonhoz való jogot az állammal szemben biztosítja, s azt mint alapjogot – az értékgarancia követelményével, illetőleg a közérdekű korlátozás arányosságának ismérével – az állammal szemben védi. A tulajdonnak személyes autonómiát biztosító funkciója van, és ez az alkotmányos tulajdonvédelem meghatározó szempontja. Ebből következik, hogy a tulajdon funkciója és szociális kötöttsége a tulajdont önmagában korlátozhatóvá teszi. Ha a tulajdon elveszti funkcióját, a tulajdonvédelem is megszűnik. Az Alkotmánybíróság a társadalombiztosítási önkormányzatok törvényi megszüntetése tárgyában hozott 5/1998. (III. 1.) AB határozatában kifejtette az ún. célvagyon funkcionálásával és védelmével összefüggésben,⁴² hogy ha az állam megszünteti azt a ‘cél’, amelynek megvalósítása érdekében szerveket hozott létre és tulajdonnal látott el, akkor az alkotmányos tulajdonvédelem is kiüresedik.

Ugyanakkor – mint láttuk – a tulajdonvédelem nemcsak a polgári jogi értelemben vett tulajdonjogra, hanem az egyéb vagyoni jogokra, szolgáltatásokra és várományokra is vonatkozik, és pedig mindazokra a vagyoni jogosultságokra, amelyek funkcionálisan képesek helyettesíteni a tulajdon személyes autonómiát biztosító feladatát. E körben az Alkotmánybíróság nemcsak a társadalombiztosítási szolgáltatásokra terjesztette ki a tulajdonvédelmet, hanem egy jelentéktelennek tűnő, közzé sem tett határozatában kimondta azt is, hogy a bérlő számára a bérlakás lényegében ugyanazt a funkciót tölti be, mint a lakástulajdon – ennek megfelelően a bérlőnek a bérlet biztos és tartós fennállásához fűződő érdeke adott esetben alkot-

---

⁴⁰ 3/1997. (I. 22.) AB határozat (ABH 1997, 35.); 67/1997. (XII. 29.) AB határozat (ABH 1997, 418.).

⁴¹ 45/1997. (IX. 19.) AB határozat (ABH 1997, 368.).

⁴² ABH 1998, 387.

mányos tulajdonvédelemben részesülő vagyoni jognak minősül.⁴³ Elfogadta, hogy „a technikai végzettséggel rendelkező tervezők és szakértők által gyakorolt rendszeres tervezői tevékenység, amely számukra rendszeres jövedelmet biztosít, az Alkotmány 13. § (1) bekezdése szerint tulajdoni védelmet élvez”.⁴⁴ A közművek önkormányzati tulajdonba juttatásával kapcsolatos határozatában pedig kifejtette, hogy a tulajdonvédelem kiterjed a törvényben deklarált tulajdonjuttatás végrehajtására, illetőleg az annak érdekében törvényben létrehozott biztosítéki értékjogokra.⁴⁵

Az arányosság kérdésében viszont az alkotmányosság elbírálása csak konkrét lehet; vagyis figyelembe kell venni a tulajdonkorlátozás terjedelmét, célját és funkcióját. Nem tekintette aránytalannak az Alkotmánybíróság a büntetőeljárásban alkalmazható kényszerintézkedést, a lefoglalást,⁴⁶ viszont a tulajdon aránytalan korlátozásának minősítette az egyes balatoni üdülőkörzetekre kiszámítható határidő nélkül elrendelt építési tilalmat,⁴⁷ és azt is, hogy a házassági vagyonjog új rezsimjének a kialakítása során az egyik házastárs tulajdonjogát értékgarancia nélkül a törvény elvonja a házassági vagyonjog törvényi ‘átrendezésének’ jogcímén.⁴⁸

Az út, amelyet az Alkotmánybíróság a tulajdon alkotmányos kategóriájának és védelmének kimunkálása során bejárt, túlzás nélkül Thomas Mann hatalmas, bibliai tárgyú trilógiájának a történelmi utazásához hasonlítható. Ahogy a regényben Mann kezébe veszi az embereket és eseményeket, és megmutatja, mi rejlik mögöttük, illetve megfordítva, azt is, hogy mi rejlik előttük, úgy fejtette ki lépésről lépésre az Alkotmánybíróság a misztikusnak tűnő tulajdon és tulajdonvédelem alkotmányos értelmét a feltétlen maradandóság igényével.

---

⁴³ 1138/8/1995. AB határozat (ABH 1995, 556.).

⁴⁴ Más kérdés, hogy a felsőfokú képzéshez kötést arányos közérdekű korlátozásnak minősítette [40/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997, 287.].

⁴⁵ 36/1998. (IX. 16.) AB határozat (ABH 1998, 288.).

⁴⁶ 715/D/1994. AB határozat (ABH 1997, 588.).

⁴⁷ 13/1998. (IV. 30.) AB határozat (ABH 1998, 429.).

⁴⁸ 2/1998. (II. 4.) AB határozat (ABH 1998, 41.).

A bírói jogalkotás és alkotmánybíróági kontrollja*

Mielőtt nagytisztelétű bíró kollégáim – előadásom kapcsán – eretnekséggel, áru-lással és a rendes bíróságokkal szembeni hűtlenséggel vádolnának, és ezért az or-léans-i szűz, Jeanne d'Arc sorsára juttatnának, szeretném őket tájékoztatni, hogy a máglyahalálról szóló ítéletet egyszer már átéltem, így nézeteim miatti elítéltetésem mindenképpen *res judicata*, amelyet már Werbőczy István is a Tripartitumában perzaklatásnak, azaz „patvarkodásnak” minősített, és az ezért kiszabható „kétszáz arany forintot tevő ötven gira büntetés” kétharmadát a bírónak, egyharmadát pedig a sértettnek rendelte juttatni.

Első máglyára küldésem 1991-ben történt, mert akkor az Alkotmánybíróságon előadó bírāja voltam az elhíresült vagy inkább hírhedté vált *Jánosi*-ítéletnek, amellyel az Alkotmánybíróság a Fővárosi Bíróság egy konkrét ítéletét megsemmisítette. A jogirodalom és a mérvadó, főként a Legfelsőbb Bíróságtól eredő bírói álláspontok akkor „morálisan túlfűtött hiperaktivista” alkotmánybíráskodásról szóltak, és az Alkotmánybíróságnak szembe kellett néznie a bírói jogalkalmazás területére való illetéktelen beavatkozás vádjával is. A vádpontok között szerepelt, hogy az Alkotmánybíróság megengedhetetlenül átcsúszott a jogalkalmazás területére, megsértve ezzel a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési, jogorvoslati jurisdikcióját, továbbá az is, hogy határozata a bíróság hatáskörének *contra legem* kiterjesztő értelmezése nyomán született, és „mindenhatónak képzelte magát”.

A felsorolt vádak annyiban megalapozottak voltak, hogy a konkrét bírói ítélet megsemmisítése voltaképpen az Alkotmánybíróság csínye volt. Rajtam kívül azonban az irodalomban senki nem hivatkozott arra, hogy a konkrét ügyben – amely egy személy identitását meghatározó és legalapvetőbb sorsát érintette – a tényleges jogorvoslatához megoldásként egyedül a bírói ítélet eltörlése kínálkozott. Minden-etre bizonyosra vehető, hogy az Alkotmánybíróságnak ez az alkotmányos hely-zetet és alapjogsérelmet helyreállító, ‘csínytevő’ döntése hatással volt a jogalkotóra abban, hogy a törvényhozás a kérdést azóta az eljárásjogokban rendezte. Ezért sem érzek lelkiismeret-furdalást a döntés miatt egészen a mai napig.

---

* Elhangzott a Szegedi Ítéletábrla és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara szervezésében „Az Alkotmánybíróóság és a rendes bíróságok – 20 év tapasztalatai” címmel 2009. októ-ber 30-án megtartott szakmai konferencián.

A bírói kar akkor kinyilvánított sértettsége és vele együtt a szakma felhorkanása ugyanakkor 'éji homályba' fedte az ítéletnek azt a sokkalta erőteljesebb és fontosabb mondandóját, amellyel viszont a határozat – a bírói jogalkalmazást mintegy piederesztálra emelve – nagyon is megkötötte az Alkotmánybíróság kezét. Az ítélet ugyanis egyidejűleg a bíróságok javára szólóan explicit módon kimondta, hogy az Alkotmánybíróságnak a bírói, jogalkalmazási gyakorlat helyessége alkotmányosságának vizsgálatára nincs hatásköre. Ez azt jelenti, hogy amennyiben valamely jogszabály több lehetséges értelme közül a jogalkalmazási gyakorlatban az következetesen, sőt állandóan csak egyféle tartalommal realizálódik, akkor kizárólag csak ez a normatartalom szolgálhat az alkotmányossági vizsgálat alapjául. Ellenkező esetben az Alkotmánybíróság a jogszabálynak a bírói gyakorlat általi értelmezésének a helyességét vitatná, ezzel pedig a Legfelsőbb Bíróság hatáskörét vonná el. Ezért azt hiszem, hogy az Alkotmánybíróság az 'élő jog' teóriájának a kimunkálásával a konkrét bírói ítélet megsemmisítésével okozott és a bíróságokat ért presztízsveszteséget legalábbis kiegyenlítette.

Eleve roppant nagy hibának tartom azt az egyes szakírók által különösen generált 'párbajfelállást', hogy a két szervezet egymással kapcsolatos jogállását hatalmi, erkölcsi, tekintélyi, azaz presztízskérdésként kezeli, és ez az idő múlásával nem-hogy enyhülne, hanem újra és újra búvópatakként a felszínre tör, és sodrása erősödik – legutóbb például a jogegységi határozatok alkotmányossági kontrolljával összefüggésben. Az ilyenfajta hatalmi harc ugyanis bizonyosan az alkotmányos jogállamiság kárára van. Ezen az alapon az Alkotmánybíróságnak is presztízsveszteségként kell megélnie a strasbourgi bíróság *Vajnai kontra Magyarország* ítéletét, amelyben a Bíróság – bár nagyon finoman és szinte implicit módon – bizony mégiscsak felülbíráta az Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján az Alkotmánybíróság határozatát. Az alkotmányos jogállamiság és kulturáltság szempontja valamennyiünktől nagyfokú alázatot követel.

De nézzük most már a két hatalmi tényező kapcsolatának érdemi kérdéseit! A bíróságok kizárólagosan jogalkalmazói vagy egyúttal jogalkotói tevékenysége a jogbölcseleti, alkotmányjogi irodalmat és a bíróságokat is újra és újra foglalkoztató, eldönthetetlennek látszó kérdés. A bíróságok szerepéről és funkcióiról alkotott egyik nézet szerint a bíráskodás kizárólag jogalkalmazás, vagyis a bírói munka joghoz kötöttsége, a *juris dictio* a tevékenység meghatározó mozzanata, a bíróság tehát kizárólag normát alkalmaz. E felfogásban a bíróság joghoz kötöttsége a bíráskodás alapvető jellegét meghatározó vonás. A bíróság különleges funkciója a jogrendszerben éppen a jogi szempontnak, azaz a legalitásnak az alkalmazás útján való érvényesítése.

A másik nézet szerint a valóságos jogképződés a konkrét jogeseteket eldöntő jogalkalmazói szervek – azaz a bíróságok – tevékenységében megy végbe. Az ún. szabadjogi iskola a törvény kötelező erejét még nem ejtette teljesen el, de beérte azzal, hogy azt a lehető legszűkebb térre szorítsa. Az iskola képviselői szerint a

törvények egészen világos szóhangzatát kell csak a bírónak figyelembe venni. Ezen a körön túl azonban a bíró az irányadó jogot – szuverén módon – az eset eldöntése során maga alkotja meg. A törvény tulajdonképpen csak a jogérzeten alapuló bírói döntés ellenőrzésének az eszköze. E felfogásban tehát a bírói ítélet egyedi, konkrét jogszabálynak minősül (*sententia jus facit inter partes*).

Az egzisztencialista jogfilozófia jogforráselmélete még ennél is tovább megy. Werner Maihofer szerint nem a törvényhozás, hanem megfordítva, a bírói jogalkotás a jogképződés meghatározó módja. A bírói úton történő jogalkotás sajátos kizárólagosságát fogalmazza meg a *common law* híres jogásza, Oliver Wendell Holmes, aki szerint „a bíróságok jövőbeni döntéseiről szóló prófécia, és semmi több, amit jognak nevezünk”. A bírói jogalkotás „egyedülvalóságát” pedig egészen végletes módon, szélsőségesen fejezi ki Jerome Frank amerikai realista jogszociológus jogbölcselete, aki szerint a jog nem a törvényhozás útján alkotott normákból, hanem kizárólag egyedi bírói döntésekből áll, vagyis amikor a bíró eldönt egy esetet, akkor jogot alkot, és csak ez tekinthető egyedüli, létező jognak. Frank szerint a jogalkalmazói jogképződés *ex post facto* megy végbe, ami annyit jelent, hogy a konkrét egyedi eset vonatkozásában a jog utólagosan, tehát előre nem tudottan és számításba sem vehetően jön létre, ami jogbizonytalansággal jár, de a jogbiztonság egyébként is csak illúzió.

Azt gondolom, hogy a helyes álláspontot a két szélső nézet között, valahol középúton kell keresnünk. Nem lehet elvitatni, hogy a szabadjogi iskola és követői nagy szolgálatot tettek a jogfejlődésnek, mert a bírót arra ösztönözték, hogy igyekezzen a jogszabályok által köré emelt falon túllátni. Ezt a gondolatot fogalmazta meg az első Alkotmánybíróság volt elnöke „a láthatatlan Alkotmány” teorémájával, amiért oly sok bírálatot kapott, pedig valójában a gondolat nem is tőle eredt, hiszen Marton Géza már jóval korábban kimondta, hogy „minden törvény vak, látóvá azt a bíró szeme teszi”. Az elnök pusztán Martonnak ezt a tételét a törvények szintjéről az Alkotmány magaslatába emelte. Ami azonban ezen a gondolon túl van – mint például Frank elmélete –, az már „a jogról alkotott nézetek jogelméleti hatyúdala”.

Világos, hogy a törvényeknek és az egyéb jogszabályoknak meghatározó szerepük van a jogalkalmazásban. A bíróság ezekhez a jogszabályokhoz kötve van. A döntő azonban a bíróságok joghoz kötöttségének a különlegessége: nem egyszerűen arról van szó, hogy – mint minden más állami szervre és jogalanyra – a bíróságokra is érvényesek a jogrendszer normái, hanem arról, hogy a bíróság mondja meg, hogy mi a jog tartalma, és milyen esetekben alkalmazandó az adott tartalmú jogi norma. A bíróság tehát a jogrendszer centrumában álló az az állami szerv, amely megmondja, hogy egy adott időben mi számít jognak és mi nem, és hogy mi az érvényes jog tartalma. A 38/1993. (VI. 11.) AB határozatában az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a bírói hatalom sajátossága éppen az, hogy a másik két, politikai jellegű hatalmi ággal szemben állandó és semleges. A bíróságok a politi-

kai törvényeket és az igazgatási normákat önállóan értelmezik. A bírói jogalkalmazás független a politikai változásoktól, koherenciáját folyamatossága, hagyományai és az elmélettel való szoros kölcsönhatása biztosítja. A jogot végül is a bíróságok saját értelmezésük szerint állapítják meg.

Az eseti szituációban és az egyedi konfliktusban született bírói döntés tehát alkotó munka eredménye, de nem jogalkotás. A konfliktust megoldó, egyedi ügyben hozott bírói döntésből ugyanis – annak jogforrási megítélését illetően – hiányzik egy esszenciális és konstans elem, amely a jogot azzá teszi, ami. Ez az elem pedig a normativitás. Ahhoz viszont, hogy a bírói ítékezés normatív karaktert öltjön, szükséges, hogy az ítéletekben kifejeződő ‘jog’ következetes és állandó alkalmazást nyerjen, és bizonyos értelemben absztrakt és általános tartalmat hordozzon. Ha tehát valamely kérdésben a bírói gyakorlat állandósul, vagyis a bíróságok következetesen a jogesetek egész sorozatában ugyanazt a kellően általános szabályt, azaz az ‘élő jogot’ tekintik fennállónak, az érvényesített jogtétel már a normativitás sajátosságait mutatja.

Az általános szabályt kialakító és alkalmazó állandó bírói gyakorlat eszerint – tekintet nélkül helyességére – már mindenképpen jogszabályi erővel bír. Ez a fajta bírói jogalkotás a bírói jogfejlesztés körében megy végbe. E sajátos jogalkotás tényét a Királyi Curia már 1914-ben leszögezte, amikor egy jogegységi határozatát így kezdte: „A bírói gyakorlat által kialakított jogszabály az, hogy...” Az ilyen jogfejlesztő, a gyakorlat állandósulását lehetővé tevő helyzetben pedig csak a felsőbíróságok – élükön is a Legfelsőbb Bíróság – vannak. A felsőbíróságok ugyanis a rendes vagy rendkívüli jogorvoslati rendben saját, kellően általánosodott és absztrahált álláspontjukat az alsóbb bíróságok gyakorlatában kikényszeríthetik, és ezáltal a szabály állandósul, ennek folytán pedig a jogrendszer részévé válik, mert a bíróságok gyakorlata azt a jogviszonyok szereplői körében is kikényszeríti. A problémának ily módon való megközelítése pedig egyértelműen jelzi a jogegységi határozatokkal kapcsolatos alkotmányossági felülbíráhatóságra vonatkozó álláspontomat.

A jogegységi határozatok normativitásához – elenyésző kivételtől eltekintve – kétség sem férhet. A jogegységi határozat – még ha csak értelmezési karakterű is – kötelező ereje folytán az értelmezett normatartalmat élő joggá teszi. Ha pedig az élő jog alkotmányellenes, azt az Alkotmánybíróságnak a jogrendszerből ki kell iktatnia. Az a gyakran hangoztatott nézet, hogy a jogegységi határozatban kimondott szabály csak a bíróságokat kötelezi, a polgárokat és szervezeteiket azonban már nem – ahogy ezt Szladits Károly találóan jellemezte –, „túlfinomkodás”, valójában „botorság”, mert nyilvánvaló, hogy a bírói ítéletek kényszere folytán a jogegységi határozat tartalma társadalmi normává, követendő jogszabállyá válik.

Egyetlen példával – és azért ezzel, mert e tétel jogegységgé válásának előmunkálataiban jelentős szerepem volt – hadd illusztráljam ezt az álláspontot. A Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE jogegységi határozata szerint: „A genetikai, teratológiai ártalom következtében fogyatékossgal született gyermek a saját jogán nem igé-

nyelhet kártérítést a polgári jog szabályai szerint az egészségügyi szolgáltatótól amiatt, hogy a terhesgondozás során elmaradt vagy hibás orvosi tájékoztatás következtében anyja nem élhetett a terhességmegszakítás jogszabály által biztosított jogával.” Kérdezem, kik ennek a jogegységi határozatnak a címzettjei? Csak a bíróságok, vagy az ily módon született fogyatékos gyermekek is?

Mondanivalóm legfőbb üzenete az, hogy az alkotmányos jogállamiság sokkalta magasabb rendű cél, mint az állam szervei közötti hatalmi, hierarchiabeli és presztízskérdések szempontja, és ennek a célnak a feltétlen biztosítása érdekében mindannyiunknak a másikkal szemben kölcsönösen alázatosnak, egymást respektálva és egymás iránti tisztelettel kell lenni, hisz’ mindannyiunkra irányadó Verseghy Ferenc örök érvényű igazságot tartalmazó epigrammája: „Nézd a búzakalászt, büszkén emelődik az égnek, még üres; / és ha megért, földre konyíttya fejét. / Kérkedik éretlen kincsével az oskola gyermek, / még a tellyes eszű Bölcs megalázza magát.”

Altruizmus vagy felelősség jogalkotással okozott kárért?

Fiatal, kezdő bíró koromban volt még néhány régi vágású ügyvéd, akiket a Rákosi-féle listázás nem söpört ki az ügyvédi karból, és akiknek sokat köszönhetek. Közöttük volt Kecskés Laci bácsi, akitől a hivatás méltóságát, a bírói és ügyvédi hivatásrendek arisztokratizmusát, és nem utolsósorban jó néhány olyan perbeli fogást tanultam, amelyek egész bírói pályámon végigkísértek. Köszönettel és hálával tartozom és adózom neki mindezért. Fiatal, kezdő egyetemi oktatóként ismertem meg a fiát, az ünnepeltet, aki utolsó éveit taposó juristaként már előképe és előhírnöke volt a „pógárjog” – ahogy ő mindig is mondta – későbbi nagy alakjának, Kecskés Lászlónak. A legnagyobb csoda az volt, hogy Kecskés László olyan környezetben vált egy csapásra naggyá, ahol tanszéki elöljárói és elődei nem igazán voltak nagyok.

Nekem mint külső előadónak megtisztelő volt vele dolgoznom. Őstehetsége a szemem láttára nyílt ki, öröm volt nézni, hogy anekdotázó, de rendkívüli műveltségről tanúságot tevő, élvezetes előadásaival, elmélyült tudományos írásaival hogyan nőtte ki magát az élvonalbeli igazán nagyok közé. Szakmai barát volt ő, tudós kolléga, aki – nagy meglepetésemre – engem kért fel helyettesítésére, hogy adjam elő egy teljes szemeszteren át a nemzetközi magánjogot, amíg ő ösztöndíjjal Amerikában tartózkodik. Ez a félév számomra hatalmas kihívás, de egyúttal tanári, tudományos pályámnak óriási gazdagodása volt. Köszönettel és hálával tartozom és adózom ezért neki is. Most, amikor a bírói hivatásomat segítő ügyvéd apa és az egyetemi-oktatói pályámat inspiráló professzor fia felé az emlékezésnek ezeket a szavait leírom, úgy gondolom, méltóbb módon nem köszönhetem az ünnepeltet, mint egy olyan írással, amely Kecskés László tudósi pályája nyitányának a témakörébe esik. Ő az állam felelőtlensége ellen egy nagy ívű monográfiával, én pedig az új Polgári törvénykönyv Kodifikációs Szerkesztő Bizottságának tagjaként normaszöveg-javaslatlaltal vettem fel az üptre immunitására hivatkozó állami felelőtlenséggel szemben a harcot. Az itt feldolgozott konkrét tényállásból úgy tűnik, hogy nem sok sikerrel.

Az Alkotmánybíróság elnöki szavazattal, 33/2012. (VII. 17.) AB többségi határozatával – alkotmányjogi panaszok alapján – megállapította, hogy a bírák jogálásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény (a továbbiakban: Bjt.)

90. § *ha*) pontja, valamint 230. §-a alaptörvény-ellenes, ezért azt hatálybalépésének napjára visszaható hatállyal – 2012. január 1-jével – megsemmisítette. Az alaptörvény-ellenesnek ítélt és megsemmisített rendelkezések szerint:

[a] bírót fel kell menteni, ha a rá irányuló öregségi nyugdíjkorhatárt (a továbbiakban: felső korhatár) – a Kúria elnöke kivételével – betöltötte. Ha a bíró a felső korhatárt 2012. január 1-jét megelőzően töltötte be, a bírói tisztség 2012. június 30. napjával szűnik meg. Ha a bíró a felső korhatárt 2012. január 1. és 2012. december 31. közötti időszakban tölti be, a bírói tisztség 2012. december 31. napjával szűnik meg.

E rendelkezések a bírói felső korhatárt 70 évről 62 évre, tehát 8 évvel leszállították. Az Alkotmánybíróság e határozatával egyszerre ‘két úrnak szolgált’: megadta a Velencei és az Európai Bizottságnak, ami a bizottságoké, másfelől Magyarország kormányának, ami a kormányzaté. Előbbieknek azzal, hogy megállapította: a vonatkozó törvényi rendelkezések nemcsak az uniós joggal, de az Alaptörvény-nyel is ellentétesek, utóbbinak pedig azzal, hogy tiszteletben tartotta a kormányzatnak azt a törekvését, amellyel a sarkalatos törvénybe foglalt akaratát tűzőn-vízen át keresztül akarta vinni.

Tette ezt azért, hogy az Alaptörvényt sértő törvényi rendelkezések megsemmisítéséről szóló határozata kihirdetését egyfelől átlendítette a 2012. június 30-i határnap kritikus pontján, amikorra a 2012. január 1-je előtt a 62. életévét betöltött 194 bíró felmentéséről szóló köztársasági elnöki határozat hatálya már beállt, sőt amikor a tárgyév december 31-ével nyugdíjazott bírák felmentésére vonatkozó, július 7-én meghozott újabb elnöki határozat is már célba ért. Ezzel a várakozással, a kihirdetés késleltetésével még ráadásul kockáztatta a határozati többséget is, mert hisz bizonyos kiszűrődött, de megbízható és publikus források szerint éppen ebben a várakozási időben változtatta meg egy alkotmánybíró az álláspontját, és lépett át a „nemmel” szavazók táborába. [Az már csak zárójelbe szoruló megjegyzés, hogy Lenkovich Barnabás alkotmánybíró különvéleménye valójában egyáltalában nem az, hanem legfeljebb a többségi határozattal bizonyos értelemben egyet nem értő párhuzamos indokolás. Véleménye szerint ugyanis a vonatkozó törvényi rendelkezések sértik a „törvényes bíróhoz való jogot”, a bírói függetlenséget, és közvetve érintik a jogállamiságot is. Ezekre – mint alkotmányos és civilizációs alapértékekre – tekintettel az alaptörvény-ellenességet „maga is fennállónak véli”. Na már most, az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 41. § (1) bekezdése értelmében, ha az Alkotmánybíróság a jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés alaptörvény-ellenességét megállapítja, a jogszabályt vagy jogszabályi rendelkezést teljesen vagy részben megsemmisíti. Ezek után aligha mondhatta a ‘különvélemény’ alkotmánybírói felelősséggel azt, hogy az alaptörvény-ellenesség megállapításával ugyan egyetért, de a megsemmisítéssel már nem, hiszen ez utóbbi az előbbiből egyenesen folyó alkotmányos köteletség. Vonatkozik ez a ‘különvéleményhez’ csatlakozó Szalay Péter alkotmánybíró szavazata is.]

Az Alkotmánybíróság határozata másfelől azzal is a kormányzati álláspontot szolgálta, hogy egyszerűen mellőzte az Abtv. 39. § (3) bekezdésének az alkalmazását, amely szerint az Alkotmánybíróság döntésében a jogkövetkezményeket is – az Alaptörvény és e törvény keretei között – maga állapítja meg. Ehelyett, vagyis a jogkövetkezmények levonása helyett határozata indokolásában azt az azóta is agyoncitált és hivatalos állásponttá vált tételt fogalmazta meg, hogy „az alkotmányellenessé nyilvánított törvény alapján felmentett bírák szolgálati jogviszonya nem áll helyre az alkotmánybírósági döntés erejénél fogva, hanem további jogi helyzetüket a Bjt. szabályai szerint lehet rendezni”. Ezzel aztán 168 bírót – köztük felsőbbirósági elnököket, kollégiumvezetőket, tanácselnököket stb. – arra sarkallt – és talán ez az ügy legkirívóbb skizofréniája –, hogy pereljék be saját bíróságukat, azt is, amelynek adott esetben mint a munkáltatói jogkör gyakorlóit az élen álltak. Ennél abszurdabb jogi helyzet a hazai judikatúrában aligha fordult elő, hiszen a perek olyan alperesek ellen indultak, akiknek aztán az égvilágon semmiféle köze nem volt a felperesek nyugdíjazásához.

Az Alkotmánybíróság ugyanakkor ‘az egyszerre két úrnak szolgáló vigyázó szemét’ Brüsszelre is vetette. Az Európai Bizottság ugyanis az alkotmányjogi panaszok elbírálására vonatkozó alkotmánybírósági teljes ülések időpontjára Magyarország kötelezettségzegésével kapcsolatos álláspontját már kialakította. Eszerint Magyarország a bírák, ügyészek és közjegyzők szolgálati jogviszonyának 62 éves korban történő megszüntetését előíró nemzeti szabályozás elfogadásával – amely életkoron alapuló eltérő bánásmódot eredményez anélkül, hogy ezt jogszerű cél igazolná, de mindenesetre nem megfelelő és szükséges a kitűzött célok eléréséhez – nem teljesítette a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról szóló, 2000. november 27-i 2000/78/EK tanácsi irányelv 2. cikkéből és 6. cikk (1) bekezdéséből eredő kötelezettségeit.

A Bizottság az Európai Unió Bíróságához benyújtott keresetlevelében gyorsított eljárás lefolytatását kérte, hivatkozva a vizsgálat rendkívüli sürgősségére azért, mert a szóban forgó szabályozás súlyos következményekkel jár a három hivatásrend bíráinak, ügyészeinek és közjegyzőinek a pályafutására nézve. A Bizottság kimutatta, hogy 2012-ben egy év alatt 236 bírósági és 100 ügyész kényszerül a sérelmezett szabályozás folytán nyugdíjba vonulni, ami az összlétszám 10%-a, illetve 5%-a, 2013-ban pedig a szabályozás 60 közjegyzőt fog érinteni, ami az összlétszám 20%-a. Álláspontja szerint a szolgálati viszony megszűnését eredményező korhatár drasztikus leszállítása az uniós joggal ellentétes, ugyanakkor a késedelmes elbírálás azt jelentené, hogy „az érintetteknek nagy terhet jelentő igazgatási lépéseket kellene tenniük, sőt bíróságok előtt keresetet kellene indítaniuk a nyugdíjba helyezésüket megelőzően elfoglalt tisztségükbe való visszahelyezés érdekében”. Mindenesetre roppant dicséretre és tiszteletre méltó, hogy a Bizottság milyen intuitív és empatikus felismeréssel és ráérzéssel bír a magyarországi jogállapotokat illetően. A keresetlevél Bírósághoz történt benyújtásának kelte: 2012. június 7.

A Bizottság a keresetlevelében előadta azt is, hogy a bírák által az Alkotmánybírósághoz benyújtott alkotmányjogi panaszt illetően úgy véli, „hogy – mivel ezen indítvány szintén vonatkozik az életkoron alapuló hátrányos megkülönböztetés tilalma elvének alkalmazására – a Bíróság, amennyiben gyorsított eljárásban határozna, már a nemzeti alkotmányossági vizsgálat lezárulta előtt biztosítaná az uniós jog egységes értelmezését és alkalmazását, valamint a jobbiztonságot a szóban forgó nemzeti intézkedések jogszerűsége tekintetében”. E helyütt kiemelésre érdemes, hogy Magyarország a Bírósághoz 2012. július 6-án benyújtott, a gyorsított eljárással kapcsolatos észrevételeiben kifejezetten vitatta „azon állítás helyességét, amely szerint a bírák nyugdíjazása jogellenességének megállapítása esetén nem lehetséges a tisztségükbe való visszahelyezésük, mert a korhatárt elérő bírák szolgálati viszonyának megszüntetésével párhuzamosan meghirdetett bírói felvételi eljárások nem befolyásolják az érintettek tisztségükbe történő esetleges későbbi visszahelyezését”.

A nyugdíjazott bírák vezetői álláshelyeinek betöltése időközben turbó módon megkezdődött. Az Országos Bírósági Hivatal (OBH) elnöke több frekvencián vezetői álláshelyre még az Alkotmánybíróság határozatának kihirdetése előtt, de a Bizottság álláspontjának, sőt a Bíróság Elnökének a gyorsított eljárást elrendelő végzésének ismeretében, július 15-ével kinevezett több új bírósági vezetőt. A kormányzati intézkedéseknek és az OBH elnöke eljárásának az ügyben kezdettől fogva komoly támogatója volt az Országos Bírói Egyesület választmányi grémiuma, ahonnan többen – köztük az Egyesület elnöke – ‘viszonzásul’ ítélőtáblai elnöki kinevezést kaptak.

Időközben 2012. július 13-án megszületett a Bíróság elnökének a gyorsított eljárást elrendelő végzése, amelyből természetesen már nagy valószínűséggel tudni lehetett, hogy Magyarországot elmarasztaló lesz a Bíróság ítélete is. Ebben nem is kellett olyan kaliberű európai jogi tudósnak lenni, mint amilyen az ünnepe. Négy nap múlva, azaz július 17-én került kihirdetésre az Alkotmánybíróság határozata, amely tehát visszamenőlegesen, a törvény hatálybalépésének napjával semmisítette meg a 62 évet betöltött vagy betöltő bírák nyugdíjazásával kapcsolatos sarkalatos törvényi rendelkezéseket. Az érintett bírák jó része, több mint 100 bíró már korábban ‘mozgásba lendült’, és kártérítési igényt nyújtott be a strasbourgi emberi jogi bírósághoz.

Mások az Alkotmánybíróság határozatának kihirdetése után nyomban az OBH elnökéhez, illetve a köztársasági elnökhöz fordultak beadvánnyal, hogy az OBH elnöke kezdeményezze – hiszen a felmentésük is az ő kezdeményezésére történt – a felmentések visszavonását, a köztársasági elnök pedig vonja vissza, állapítsa meg hatálytalanságát, tekintse semmisnek a felmentésükről szóló határozatot, vagy adjon újabb kinevezést a felmentés időpontjára visszaható hatállyal, hogy ezáltal újra elfoglalhassák, illetőleg megtarthassák bírói álláshelyeiket. Az OBH elnöke ezekre a beadványokra még csak nem is válaszolt, pedig ha a felmentett bírák szolgálati viszonyának helyreállítása ekkor realizálódik, a jogalkotással történt károkozás nem, vagy csak jelentéktelen mértékben következett volna be. Az OBH elnöke

azonban nemcsak hogy nem válaszolt a bírák kérésére, megkeresésére, de a megüresedett – főként vezetői – álláshelyek betöltését folytatta tovább.

Ennél kevésbé meglepő a köztársasági elnök főigazgatójának a kérelmekre, beadványokra adott 'jogászi' válasza, amely szerint a köztársasági elnöki határozat „a meghozatalakor – 2012. március 29-én – a hatályos jogszabályok előírásai szerint született”, és ezért a kérések jogszerűen nem teljesíthetők. Mintha a köztársasági elnök kabinetje nem egészen lenne tisztában azzal, hogy mit jelent a törvény megsemmisítésének *ex tunc* hatálya. Az elnöki válasz ugyanakkor azt is tartalmazza, hogy az ügyben a Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság kompetens eljárni. A köztársasági elnök ezzel – nyilván, ha egyszer már aláírta az alkotmányellenes törvényt – ahhoz a kormányzati állásponthoz csatlakozott, hogy „lesz, ami lesz”, az eredeti álláspont mellett ki kell tartani annak kockázatával is, hogy az Unió Bírósága el fogja marasztalni Magyarországot, a hazai bíróságok pedig saját kollégáik ügyében talán szolidárisak lesznek annyiban, hogy legalább a javukra kártérítést ítélnék meg. Az alkotmányellenes jogszabállyal történt károkozásokért való felelősség kérdését azonban valószínűleg nem gondolta át senki. Mindenki, a köztársasági elnök, a kormányzat, az OBH elnöke úgy tett, mintha a törvény változatlanul hatályban lenne, és az élet aszerint megy tovább.

A magyar jogalkalmazás történetében, de nemzetközi összehasonlításban is alighanem egyedülálló – legalábbis nem ismert hasonló esemény –, hogy a történeti tényállás szerint 168 bíró pert indított nyugdíjazásával kapcsolatos felmentése jogellenessége megállapítása, státuszába történő visszahelyezése és kártérítés iránt a munkaügyi bíróságoknál. Ez az egészen szokatlan és eddig ismeretlen történelmi esemény, továbbá az adott jogszabályi környezet az elsődleges oka annak, hogy a felperesek alperesválasztása és petituma a legszínesebb kaleidoszkópként tarkálta a hazai judikatúra egén. A kormányzat azonban erre a rendkívüli eseményre tekintettel sem érzett lépéskényszert. Sőt, arra tekintettel sem, hogy a Bíróság gyorsított eljárásban – figyelemmel az írásbeli szakaszra és a 2012. október 1-jei tárgyalásra – meghozta ítéletét, amelyben megállapította, hogy Magyarország a vonatkozó nemzeti szabályozás elfogadásával nem teljesítette az uniós jogból eredő kötelezettségét. A magyar kormányzat – publikus – álláspontja a Bíróság ítéletével kapcsolatban az volt, hogy 'döglött kutyába nem szokás belerúgni', utalva ezzel az Alkotmánybíróság megsemmisítő határozatára, amelyre a Bíróság ítélete csak rálicitált.

Az alkotmányossági probléma átfogó törvényi rendezésére azonban még ekkor se tett a kormányzat – legalábbis a nyilvánosság számára is megismerhető – lépéseket. Holott a Bíróság ítéletének indokolásában világosan utalt arra, hogy az Alkotmánybíróság határozata ellenére azért szükséges a Bíróságnak is ítéletet hoznia, mert:

a megsemmisítés közvetlenül nincs hatással az érintett személyek szolgálati jogviszonyát megszüntető egyedi aktusok érvényességére, az említett személyek nem kerülnek vissza automatikusan hivatalukba. Éppen ellenkezőleg, az érintetteknek ehhez a szóban forgó

egyedi aktusok megsemmisítése iránt keresetet kell indítaniuk, és – amint azt Magyarország a tárgyaláson maga is megerősítette – nem biztos, hogy a keresetek eredményesek lesznek.

Érdeemes felhívni a figyelmet arra, hogy ameddig Magyarország álláspontja a ‘gyorsított eljárás’ iránti ügyben még az volt, hogy a bírák tisztségükbe való visszahelyezésének nem lesz semmiféle akadálya, addig a fő eljárásban már ennek bizonytalanságával érvelt. Nem is tehetett mást, hiszen a vezetői álláshelyek eddigre – mindössze két kivételtől eltekintve – mind betöltésre kerültek.

Közben egyre-másra születtek – és a keresetekhez hasonlóan tarkállottak – a munkaügyi bírósági ítéletek. A munkáltató–munkavállaló relációjához szokott és kizárólag abban gondolkodó munkaügyi bíróságok nemigen tudtak mit kezdeni az-
zal, hogy ennek a jogviszonynak még két további szereplője is van, jelesül az OBH elnöke, akinek a kezdeményezésére történt a nyugdíjazott bírák felmentése, és a köztársasági elnök, aki ténylegesen a felmentő határozatokat meghozta. A bíróságok számára – elhanyagolható kivételtől eltekintve – az nem volt kétséges, hogy a felmentések jogellenessé váltak, azonban az már igen, hogy a jogellenesség kinek a terhére állapítható meg. A legtöbb bírósági határozat a jogellenességet a munkáltató, azaz az alkalmazó bíróság ‘nyakába cserdítette’ annak kimondásával, hogy „az alperesi munkáltató a felperes szolgálati viszonyát jogellenesen szüntette meg”, és a munkáltatót is kötelezte a jogellenesség következményeinek a felszámolására. Ennek a – bár roppant tiszteletre méltó, hisz igazságos, erkölcsös és formáljogilag legalább látszatra védhető – megoldásnak az abszurdításáról nem igazán érdemes szót ejteni. Hiszen az alperesi munkáltató bíróságok semmiféle intézkedést nem tettek a felperesek nyugdíjazása és felmentése ügyében, következésképpen ‘nem-eljárásuk’ nem lehet jogellenes.

Született ugyanakkor ítélet, amely a köztársasági elnök határozatának jogellenességét állapította meg, és a jogellenesen felmentett bíró bírói és vezetői státuszát maga állította helyre, arra kötelezve a munkáltató bíróságot, hogy a szolgálati út betartásával kezdeményezze a felperes ítélettel helyreállított szolgálati jogviszonyába történő kinevezését. Másik bíróság a jogellenesség megállapításán túl arról rendelkezett, hogy „a felperes szolgálati jogviszonyát a bíróság folyamatosan fennállónak tekinti”, illetőleg arra kötelezte az alperesi munkáltatót, hogy a felperes „felmentést megelőző beosztásába és vezetői tisztségébe való visszahelyezéséhez szükséges intézkedéseket tegye meg”. További ítélet a jogellenesen felmentett felperest bírói tisztségébe és eredeti beosztásába visszahelyezte, és a munkáltatót arra kötelezte, hogy „a kinevezéshez szükséges iratokat (*sic!*) küldje meg az OBH-nak”. Másik bíróság viszont az alperest arra kötelezte, hogy „a felperes kinevezéséhez szükséges intézkedést a Köztársasági Elnöki Hivatal felé tegye meg”. Hozott a bíróság olyan kuriózus ítéletet is, amellyel maga ‘helyezte hatályon kívül’ a felmentő határozatot, és az alperesi munkáltatót arra kötelezte, hogy „tegye meg a felperes felmentéskori beosztásába való visszahelyezéséhez szükséges intézkedéseket”.

Ezekben az ítéletekben megelevenedik az egész ügy érthetetlen és megmagyarázhatatlan ‘sorskérdése’. A határozatok kazuisztikájában egyedülien közös az, hogy a bíróságok az OBH-val, illetőleg az OBH elnökével szembeni kereseteket – ahol őket a felperesek perbe állították – elutasították. A határozatok indokolása szerint a munkaügyi bíróság nem kötelezheti munkaügyi perben a nem munkáltató OBH-t és elnökét, akiknek a munkáltató kötelezése folytán „a Bjt.-ben előírtak szerint kell eljárniuk a felperesek szolgálati viszonyának a helyreállítása iránt”. A munkaügyi bíróságok eszerint egyáltalában nem érzékelték, hogy a Bjt. alapján az OBH elnökét az Alkotmánybíróság határozatának kihirdetése pillanatától terhelte ez, vagyis a bírák szolgálati viszonya helyreállításának kezdeményezésére vonatkozó kötelezettség, mégsem tett semmit. Mitől változna meg az álláspontja és jönne elő teljesítőkényszere a munkaügyi bíróság ítélete folytán akkor, ha az őrá nem vonatkozik, ha az őt semmire se kötelezi? Akkor, amikor vele szemben semmiféle végrehajtási cselekmény az ítéletek alapján nem foganatosítható.

Vagyis a munkaügyi bíróságok minden ilyen tartalmú ítélete végrehajthatatlan. Végrehajthatatlan egyfelől azért, mert egyetlenegy se tartalmaz rendelkezést arra vonatkozóan, hogy milyen intézkedést kell tennie a marasztalt munkáltatónak ahhoz, hogy a felperesek bírói – és vezetői – státusza helyreálljon. Másfelől végrehajthatatlan azért, mert a munkáltató bármilyen lépése után a teljesítési lánc megszakad: se az OBH elnökét, se a köztársasági elnököt (?) nem kötelezik az ítéletek arra, hogy bármit is tegyenek a felmentések hatálytalanítása vagy az újabb kinevezések érdekében. Az alperesi munkáltatóknak pedig az egyetlen törvényes lehetősége az, hogy az ítéletek alapján előterjesztést tegyenek az OBH elnökéhez, hogy a köztársasági elnök felé lépjen, és indítványozza az újbóli kinevezést, éspedig a felmentés időpontjára visszamenőleges hatállyal, vagy a jövőre nézve ugyan, de ez esetben egyidejűleg intézkedve az elmaradt felperesi jövedelmek kártérítésként való megfizetése tárgyában.

Az OBH elnökét azonban az ilyen munkáltató-bírósági kezdeményezés semmilyen vonatkozásban nem köti, ugyanúgy megteheti, hogy még csak nem is válaszol rá, mint ahogy ezt a felmentett bírák szolgálati viszonyukat helyreállító kérelmeikkel kapcsolatban megtette. Vele szemben nincs végrehajtható kötelező ítéleti rendelkezés, sőt semmilyen marasztaló rendelkezés sincs. Ezzel pedig a kör bezárul, a bíróságok ítéletének marasztaló rendelkezését végrehajtották, a felmentett bírák pedig „élvezhetik nyugdíjas éveiket”. A napnál is világosabb tehát, hogy a perek zsákutcába futottak, attól a pozitív eredménytől eltekintve, hogy a bíróságok a bírák felmentésének jogellenességét megállapították, és jó néhány ítélet – ugyan a foglalkoztató bíróságra nézve roppant méltánytalanul – az elmaradt jövedelmeket a felperesek javára kártérítésként az alkalmazó bíróságok terhére megítélte.

A hazai igazságszolgáltatást a szó szoros értelmében megrázkódtató, és bizonyos, hogy a bíróságok munkáját hosszú időre visszavető tíz hónapos ‘igazságügyi dráma’ végkifejleteként az Országgyűlés 2013. március 11-én elfogadta az egyes igazságügyi jogviszonyokban alkalmazandó felső korhatárral kapcsolatos törvény-

módosításokról szóló 2013. évi XX. törvényt, amelynek 2013. április 2-án hatályba lépő rendelkezései jelentősen módosítják, és számos új §-sal egészítik ki a Bjt. rendelkezéseit. Ezek alapján megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság, a Bíróság és Magyarország kormánya kötélműzésében a kormányzat sok tekintetben engedett. A törvény 20. §-a szerint a bíró általános öregségi nyugdíjkorhatára a 65. életév, amely azonban a 25. § alapján – születési évtől függően – csak fokozatosan, 2022. december 31-vel áll be. Eszerint csak az 1957-ben és az azt követő években született bírák tekintetében válik általánossá a 65 éves nyugdíjkorhatár. (Azonos rendelkezéseket tartalmaz a törvény az ügyészek vonatkozásában is.)

A 2012-ben – vagy előbb – 62. életévüket betöltött és szolgálati viszonyukból felmentett bírácoknak különböző reparációs lehetőségeket kínál a törvény, attól függően, hogy munkaügyi jogvitát kezdeményeztek-e, illetőleg ilyen eljárást nem indítottak, továbbá hogy a jogerős bírói ítélet alapján megtörtént-e ismételt kinevezésük (erre 45 bíró esetében került eddig sor), illetve a munkaügyi perük még jelenleg is folyamatban van, vagy felmentésük jogellenességének megállapítása jogerős bírósági határozattal már megtörtént ugyan, de az végrehajtásra még nem került. E jövátételi szabályok bonyolultak, helyenként kaotikusak is, de lényegüket tekintve 10 hónap után többé-kevésbé helyreállítják – legalább formálisan – a jogállamiságot és az alkotmányos rendet. Többé-kevésbé, mert csak ott teszik lehetővé, hogy a jogellenesen felmentett bíró eredeti vezetői pozíciójába is visszakerüljön, ahol státusza új vezető kinevezésével betöltésre még nem került. És ilyen mindössze kettő van az összes vezetői helyből. Ezzel a kormányzat láthatóan elérte azt a legfőbb célkitűzését, hogy a harmadik hatalmi ág vezetői gárdáját teljesen lecserélje.

Más vonatkozásban viszont a törvény formálisan reparációt nyújt az alaptörvény- és unióellenes törvényi rendelkezések érintettjeinek. A pert indító bírák felmentésüktől a 30 napos jogvesztő határidőn belüli bejelentésükig megkapják teljes elmaradt, máshonnan meg nem térült illetményüket és egyéb járandóságukat – a vezetői pótlékkal együtt –, akár kérik visszahelyezésüket, akár nem. Ez utóbbi esetben pedig az OBH elnöke intézkedik, hogy számukra további 12 havi illetményüknek megfelelő átalány-kártérítés kerüljön kifizetésre. Ez a kártérítési átalány megilleti a peres eljárást nem indító bírákat is. Úgy tűnik, hogy ezekkel az intézkedésekkel a legitim rend, a törvényes jogállapot helyreáll. Az OBH elnökének tájékoztatása szerint a kormányzat 1 milliárd 300 millió forintot biztosít a károk rendezésére.

De begyógyul-e az a sok seb, amelyet az alaptörvény-ellenes intézkedés és annak a megsemmisítés utáni 10 havi fenntartása a hivatásrendek érintettjein ütött? És ki a felelős az okozott károkért? Egyáltalában milyen kártételek vannak? Csak az érintett bírák, ügyészek elmaradt 10 havi illetménye és az általános kárként funkcionáló veszteség, amelynek jövátételére szolgál a 12 havi átalány-kártérítés? Vagy netán a 168 feleslegesen indult és lefolytatott munkaügyi per is? Az OBH elnökének újságírói kérdésre adott, jóindulattal is minimum maliciózusnak mond-

ható válasza szerint: „Mivel évente több mint egymillió peres és nem peres ügy érkezik a 11 ezer embert, köztük 3000 bírót foglalkoztató hazai bíróságokra, a bírák nyugdíjazása nem tartozik éppen a legfőbb problémák közé.” A nyilatkozat kelte: 2013. február 25., tehát mindössze két héttel előzte meg a ‘rehabilitációs törvény’ elfogadását.

Az OBH elnöke szerint így nyilván nem tartozik a főproblémák közé a munkaügyi bíróságokat és a törvényszékeket teljesen fölöslegesen foglalkoztató 168 per sem. De ha az érintett bíróságok e perek helyett 168 valódi, indokolt és szükséges peres eljárás lefolytatására fordíthaták volna energiájukat, akkor ez talán valamelyest már javította volna a velük kapcsolatban kialakult társadalmi közmeleggyőződést és értékítéletet. És akkor a kártételek száma is csökkent volna. Vannak bírák, akik 5 millió forintra taksálták a személyükben ért sérelemért őket megillető nem vagyoni kártételek összegét. Eltűzöttak lennének a jog ‘papjainak’ ezek az igényei, amiért pályájukat 62 éves korban az alaptörvény-ellenes intézkedés derékba törte? Ezekre a kérdésekre nincsenek, és a visszahelyezési lehetőség ellenére sem lesznek válaszok. És éppen ez a megválaszolhatatlanság a legnagyobb veszteség, a legnagyobb kár, amit ez a 10 hónapi processzus a hivatásrendekben okozott.

A hazai bírói gyakorlat mind ez ideig mereven elzárkózott a jogalkotással okozott károk megtérítése elől. A Legfelsőbb Bíróság e körben hozott több elvi tartalmú, iránymutató döntése szerint is a bíróság jogalkalmazó, a jogszabályoknak alávetett, nem vizsgálhatja azok helyességét, így azt sem, hogy valamely jogszabály esetleg magánjogi károk forrásává vált, mert a bíróság nem állapíthatja meg, hogy a jogalkotó a sérelmezett jogszabályalkotással vagy annak elmulasztásával jogellenességet követett el (BH2002. 264. sz.). Az új Polgári törvénykönyv kodifikációja során – figyelemmel a Bíróság jogfejlesztése útján alakuló uniós jogra és a jogállamiság szigorú alkotmányos követelményére – a törvény Szerkesztő Bizottsága egyetlen tagjában sem volt kétség aziránt, hogy a kódexbe a jogalkotással okozott kárért való felelősség szabályait fel kell venni.

A Bizottság normajavaslatában a minimumfeltételeket állapította meg, és csak az alkotmányellenes jogszabállyal, illetve az uniós jogharmonizációs kötelezettség nem vagy nem megfelelő teljesítésével alkotott jogszabályok károkozó tényállásaihoz fűzte a kárfelelősség szankcióját. Eszerint a jogalkotó az alkotmányellenes jogszabály alkotásával okozott kárért felel, ha az Alkotmánybíróság a jogszabályt visszamenőlegesen megsemmisítette, vagy a jövőre nézve semmisítette meg ugyan, de a károkozások ennek időpontja után történtek. Hasonló felelősségi szabályt fogalmazott meg a javaslat az alkotmányellenes mulasztással okozott károk tekintetében. E szabályokkal azonos módon írta elő az implementációs kötelezettség elmulasztásával okozott károk megtérítésének a kötelezettségét – a felelősséget az állam szférájába utalva –, ezzel a szabállyal adaptálva a Bíróság gyakorlatát. Végül az államra telepítette a javaslat a felelősséget a parlament károkozó jogalkotásával kapcsolatban is, tekintve hogy az Országgyűlés nem jöghépes.

Ezeket a szabályokat a Bizottság javaslata a Ptk. Hatodik könyve LXXI. fejezetébe, a közhatalom gyakorlásával okozott kárért való felelősség szabályai közé, a 6:547. §-ba építette be. A kormány akceptálta a kodifikációs törekvés helyességét, hisz a bizottsági javaslatot egy az egyben, minden változtatás nélkül nyújtotta be törvényhozásra az Országgyűléshez. A parlamenti vita során azonban a jogalkotással okozott kárért való felelősség 6:547. §-a a kódexből teljes egészében 'kiesett'. Altruizmus vagy felelősség? A Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben tehát a magyar törvényhozás – 23 évvel a rendszerváltás és az Alaptörvénnyel újrafogalmazott alkotmányos rend után – még mindig nem vállalta fel a magánjogi felelősséget a jogalkotással okozott károkért.

Pedig az elemzett tényállással történt milliárdos nagyságrendű károkozás mint *propositio minor* egy az egyben a Szerkesztő Bizottság által javasolt felelősségi szabály mint *propositio major* alá szubszumálható, és e két premisszából levezethető a zárótétel: az államot kártérítési kötelezettség terheli az Alkotmánybíróság által visszamenőlegesen, a hatálybalépés napjával megsemmisített és ezáltal jogellenessé vált törvényi rendelkezések alapján a bírói szolgálati viszonyok megszüntetésével 236 bírónak okozott kárért. Az állam azonban a felelősség nyílt felvállalása helyett a 'rehabilitációs törvény' jóvátételi rendelkezéseit választotta, és ezzel tulajdonképpen paternalista alapon nyújt a károsult bírácoknak több-kevesebb kárpótlást, így megőrizve immunitását, felelőtlenességét. Szuverénként, autonóm módon dönti el tehát ezután is az állam, hogy ad-e kárpótlást – és milyen terjedelemben – az alkotmányellenes jogalkotásával, illetve mulasztásával, vagy az uniós jogharmonizáció nem vagy nem megfelelő teljesítésével okozott károkért, megmutatva, hogy nem veszi a nyakába a polgári jogi felelősség terhét. Jóvátételi teljesítése ezek után látszatra altruizmus, de egyáltalában nem elégáns.

Ugyanakkor az államnak még valamit látnia kell: az itt tárgyalt intézkedésével akármennyire is belenyúlt az igazságszolgáltatás rendjébe, a harmadik hatalmi ág keményen kikényszeríti vele szemben is az igazságot és az erkölcsöt, amelyről az Alaptörvény preambuluma szól. Mert a munkaügyi bíróságok nem tehetnek arról, hogy az állam olyan jogszabályi környezetet teremtett, amelyben szinte lehetetlen törvényes megoldást találni a nyugdíjazott bírák sérelmeinek orvoslására. A törvénysértést, a jogellenességet azonban ennek ellenére a bíróságok következetesen megállapították, és számos ítélet kártérítésben is marasztalt. És ha a megállapítások és marasztalások a munkáltató bíróságok terhére is szóltak és szólnak, azt világosan kell látni, hogy azok mögött az állam jogalkotási felelőssége áll, amely – a munkaügyi bíróságok ezért dicséretes döntései alapján – implicite akkor is az államot terheli, ha ennek legitim alapjait – talán hiúságból vagy büszkeségből – jogalkotással mindmáig nem teremtette meg.

A közhatalmi jogkörben okozott kárfelelősség dogmatikai alapjai, különös tekintettel az új magyar Polgári törvénykönyv rendelkezéseire

„Akit királlyá tett a nép, követni kell / Minden szavát, legyen jogos vagy jogtalan. / Mert fejtelenségnél nincs nagyobb veszély, / [Parancsaiért pedig egyedül magának felel.]” – így hangzik Szophoklész *Antigoné* című darabjában Kreón uralkodói *ars poeticája*, amely hosszú évszázadokon át részévé vált az egyetemes jogi kultúrának, és amelynél fogva az állam a befogadó civiljogi struktúra elveiben mellérendeltségen és egyenjogúságon nyugvó közegéhez egyáltalában nem alkalmazkodott. Helyette kedvezményezett pozíciókat, előjogokat, immunitást biztosított magának, a „király nem tehet rosszat” illuzórikus axiómáját hirdetve.

Thomas Hobbes *Leviatán* szörnyállama nemcsak a szuverén teljhatalmának alá-támasztására, de arra is szolgált, hogy az immunitás a felelőtlenség pajzsát emelte az állam elé, amely bármilyen területen ténykedett is, teljes jogi felelőtlenséget élvezett. Így az államot a közjogi eredetű pajzs századokon át megvédte a felelősségre vonás alól a magánjogi jogviszonyokban is, mert közhatalmiságát az autonóm relációkba is átvitte. A szabadság „nem az egyén szabadsága, hanem az államé” – írja Hobbes a *Leviatán*ban,¹ amely hogy féken tartsa az egyéneket, a törvények által ‘láncolja meg’ őket. Csakhogy nagyon korán kiderült az is, hogy az állam hatalma mindig is gyanús, mert a ráruházott hatalommal való visszaélés veszélye mindig is fennállt.

Továbbá az is világossá vált, hogy ha az állam belép a polgári jogi struktúrába, akkor ezt úgy illik tennie, hogy közjogi tógáját leveszi, és a struktúrán kívül hagyja. Így az abszolút immunitás dogmájával szemben fokozatosan kialakult és tért hódított az ún. funkcionális immunitás tana, amely kettéosztja az állam működését, és különbséget tesz a közhatalom hordozójának állama (*jure imperii*) és az állam mint magánjogi jogalany (*jure gestionis*) között, utóbbinál már többnyire megtagadva az államtól az immunitást. Az egyetemes jogfejlődésben tehát az figyelhető meg, hogy már a 19. század végétől az immunitás mint jogintézmény fokozatosan kiszorult az államok belső jogából, bár mint jelenség itt-ott továbbra is fennmaradt. Az állam deliktuális felelőssége területén az immunitás-idea mint felelősséggátló elem – bár búvópatakként, buzgárként esetenként feltör – valójában már réggen erőtlén.

---

¹ Thomas HOBBS: *Leviatán*. Budapest, Kossuth, 2014. 132.

A magyar magánjogi jogfejlődésben az állam kárfelelőssége a közhatalmi jogkörének gyakorlása során okozott károkért hosszú időn keresztül nem kapott általános érvényű elismerést, azt csupán néhány tisztviselő-kategóriára mondták ki a törvények, egyébként a közhivatalnoki felelősség konstrukcióját a bírói gyakorlat alakította. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy első tételes jogi megnyilvánulásként a bírák és a bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII. tc.-ben már megjelent az állam közvetlen kárfelelőssége. Az 1896. évi XXXIII. tc. pedig már kártalanítást rendelt az ártatlanul elszenvedett előzetes letartóztatásért, vizsgálati fogságért és büntetésért.

A szakirodalom viszont azt hangsúlyozta, hogy az általános felelősségi elv nyílt törvényszóval való kimondásának hiányában szokásjogilag minden vonatkozásban elismert az állam kárfelelőssége, sőt a jogrend elutasíthatatlan követelménye az, mert ha az állam megköveteli polgáraitól, hogy hivatalnokaiban bízzanak, s nekik engedelmeskedjenek, akkor az államnak is helyt kell állnia saját hivatalnokaiért (lásd Tomcsányi Móric, Sárffy Andor). A bírói gyakorlatnak pedig feltűnő vonása volt, hogy az állami tevékenységek elkülönítése *jure imperii–jure gestionis* alapon korántsem kapott olyan fontos hangsúlyt, mint ahogy az a nyugat-európai jogrendszerekben megfigyelhető volt.

A jogalkalmazás másik feltűnő eleme az volt, hogy a bíróságok az állam felelőségét objektív szemlélettel ítélték meg. Az elmélet is ezt a gyakorlatot támogatta annak hangsúlyozásával, hogy az állam közigazgatási működésének terjedelme bármely nagyüzem terjedelmét meghaladja, sőt Szász-Schwarz Gusztáv elhíresült megállapítása szerint nagyobb és veszélyesebb üzem az államnál nem is létezik. Az 1913. évi polgári törvénykönyvtervezet is a tisztán objektív felelősségi megoldást tételezte. Az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat azonban az állami felelőség intézményét már egyáltalában nem vette fel szabályai közé, a Curia 1933-ban kiadott elvi határozata pedig már azt mondta ki – elszakadva az objektív felelősség konstrukciójától –, hogy „tételes törvények hiányában is felelős az állam azért a károsító eredményért, melyet hivatalnokai közjogi szolgálati eljárásuk közben, avagy a reájuk ruházott hivatali hatalommal visszaélve, harmadik személyeknek jogellenesen és saját felelőségüket is megállapító cselekménnyel okoztak”.

Az oktrojált szovjet hatalom idejét – a totális államiság építkezéséből következően – az állami felelősség szűkítése és az állami immunitás szélesítése jellemezte. A Legfelsőbb Bíróság már 1955-ben egy elvi ítéletében az állami szerv esetében a kárfelelősség előfeltételévé tette az eljáró alkalmazott büntetőjogi vagy fegyelmi felelősségre vonását. Az ítélet intézményileg összekapcsolta az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelőséget a bírák, ügyészek és – szóhasználat szerint – az „egyéb kártevők” felelősségével. Ezt a konstrukciót emelte törvényi rangra az 1959. évi IV. törvény, Magyarország első Polgári törvénykönyve, amely az államigazgatási jogkörben okozott károkért való polgári jogi felelőséget a munkaviszony keretében harmadik személynek okozott károkért való felelősség speciális eseteként szabályozta – és hatályos törvényként szabályozza jelenleg is.

A felelősségi alakzat alkalmazására akkor kerülhetett sor, ha az eljáró állami közeg a kárt hatósági (államigazgatási, ügyészi, bírói stb.) jogkörben, hivatali kötelezettségszegésével és vétkeken okozta, a károsult a rendelkezésére álló rendes jogorvoslati lehetőséget kimerítette, továbbá ha az eljáró tisztviselő felelősségét büntetőbírói vagy fegyelmi határozattal megállapították. Az elévülési idő a kártérítési igény érvényesítésére egy év volt. E rendelkezés alapján 1960 és 1976 között ügyészi, illetőleg bírói tevékenységgel kapcsolatos tényállásokra egyáltalában nem alapítottak kárigényt. Nem véletlen, hiszen az esetek többségében aligha teljesülhetett a büntetőjogi felelősség bírói megállapítása, a fegyelmi eljárás kezdeményezése pedig arra a szervre volt bízva, amely a felelősség megállapítása esetén a kár megtérítésére lett volna köteles.

A konstrukció ezen alapvető paradoxona miatt a bírói gyakorlat a lehetséges mértékben elterelte a felelősségi tényállásokat a közhatalmi jogkör csatornájából, s azokat a munkáltatói felelősség hatálya alá vonta. A felelősséget a közhatalom gyakorlása során kifejtett szervező-intézkedő tevékenységre, illetőleg ennek elmulasztására szűkítő legfelsőbb bírósági értelmezésnek a célja ugyanis nyilvánvalóan a prejudiciális eljárások elkerülése volt. A Ptk. 1977. évi módosításával a közhatalmi kárfelelősség „kínos emlékezetű periódusa” (Szamel Lajos) lezárult. A törvényt módosítás ugyanis törölte a prejudiciális feltételeket, illetőleg azok közül csak a rendes jogorvoslat lehetőségének igénybevételét tartotta fenn. Változatlanul meghagyta az egyéves elévülési időt is. A törvény miniszteri indokolása szerint pedig a szankcionálható magatartások szubjektív alapját már nem a szándékos, súlyosan gondatlan vagy rosszhiszemű eljárásokban kell keresni, hanem az adott helyzetben általában elvárható generálklauzula felróhatósági formulájában kell görcső alá venni.

Ilyen tételes jogi és jogalkalmazói környezettel hagyományozódott át a közhatalmi jogkörben okozott kárfelelősség intézménye a rendszerváltással megvalósuló alkotmányos jogállamiság közegébe, amelynek első feladatai közül való volt az állam felelősségének megtisztítása az immunitás ‘tojáshéjmaradékaitól’. A Köztársaság Alkotmánybírósága az 53/1992. (X. 29.) AB határozatával alkotmányellenesnek ítélte és megsemmisítette az igényérvényesítés egyéves elévülési idejét, megállapítva azt, hogy a privilegizált rendelkezés az állam történetileg kialakult immunitásával, az ún. állami felelőtlenség intézményével áll összefüggésben, az állam – az általános ötéves elévülési idővel szembeni – kedvezményezésének alkotmányos alapja azonban nincs. Mivel az elévülés az alanyi jog érvényesíthetőségének időkorlátja, a bíróság előtti egyenlőség alkotmányos elve megköveteli, hogy a bíróság igénybevételének állami szervek és más személyek tekintetében egyenlő lehetőségei és korlátai legyenek.

A tételes jogi szabályozásban az állam magánjogi jogviszonyokbeli immunitását véglegesen kiiktató, 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló törvény, amelynek 13. cikke az állam felelőtlenségét egészében

felszámolja, és amelynek 6. cikke a Polgári perrendtartás 2. §-ába beépítésre került. Eszerint a perek tisztességes lefolyásához és észszerű időn belül történő befejezéséhez való jog megsértése esetén a fél méltányos elégtételt biztosító kártérítésre tarthat igényt, feltéve hogy sérelme a jogorvoslati eljárásban nem volt orvosolható. Végül bizonyos, törvényi változásokat is hozott a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény, amely az előzetes letartóztatásért, a házi őrizetért és az ideiglenes kényszergyógykezelésért járó kártalanításról rendelkezik, amely kártalanítás ugyancsak az államot terheli.

A jogalkalmazás ugyanakkor rövid időn belül szembesült azzal a jogirodalomban is megjelenő dilemmával (Takáts Péter), hogy a hatályos szabályozás élenjáró megoldást jelent-e, illetőleg a közhatalmi kárfelelősség minimális programját képes csak megvalósítani. Szamel Lajos – az előbbi szerzővel egyezően – továbbra is az objektív felelősség elve mellett állt ki, tekintettel arra, hogy a közhatalmi eljárásokban „nem egyenrangú jogalanyok a hatóság és az ügyfél”,² így az objektív kárfelelősség elvének alkalmazása az állampolgárok jogainak és jogos érdekeinek határozottabb védelmét szolgálja. A bírói gyakorlat azonban hamarosan felismerte, hogy a közhatalmi jogkör gyakorlása során történő károkozások alapvetően és szubsztanciálisan különböznek a más alkalmazotti károkozásoktól, ti. itt a károkozás az alkalmazandó jogszabályok kiválasztása, a lehetséges rendelkezések konkrét tényállásokra mérése, a jogszabályok tartalmának értelmezése során és körében történik, amely miatt „az adott helyzetben általában elvárható magatartás” zsinórmértéke csak korlátozottan alkalmazható.

Erre tekintettel a gyakorlat kialakította a kirívóan súlyos jogalkalmazási és jogértelmezési tévedés doktrínáját, és ezt a formulát tette a felelősségalapítás feltételévé. Ennek során kirekesztette a felelősség köréből a hibás ténymegállapítást és döntést, ha az mérlegelés eredményeként született, az ügyési jogkörben okozott kárfelelősség körében megállapította, hogy „a bíróság által tévesnek ítélt vádemelés önmagában nem elegendő [...] a vádhatóság felróható magatartásának a megállapításához” (750/2002. számú polgári elvi határozat), elvi éllel mondta ki, hogy „téves az a jogértelmezés, amely szerint a vádemelés csak akkor »jogszerű«, ha teljes bizonyosságon alapul. Ilyen követelményt ugyanis az ügyészséggel szemben a törvény nem támaszt”.

A ‘demokráciával való visszaélés’ egyik torz manifesztációjaként is értékelhető a közhatalom ellen irányuló peres eljárások számának rendkívüli felfutása, amelyek nemcsak kártérítési, hanem – vagy azokkal együtt, vagy külön is – személyiségi jogsértési tényállások köré is csoportosulnak. Bár a keresetek döntő többsége nyilvánvalóan megalapozatlan, a bíróságok gyakorlatában ez a kérdés – egyebek

---

² SZAMEL LAJOS: *Az államigazgatási felelősség alapproblémái*. Budapest, Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály, 1982. 148.

között – alperesi legitimációs problémaként jelentkezett. A Legfelsőbb Bíróság és az ítélőtáblák civilisztikai kollégiumai végül kialakították azt az egységes álláspontot, hogy az eljáró ügyész és bíró személyesen nem perelhető. Állásfoglalásukban rögzítették, hogy ezek az igényérvényesítések nem ritkán visszaélésszerű joggyakorlást valósítanak meg, mert háttérükben az adott bíróság eljárásból való kizárása – mint elérendő cél – húzódik meg.

A bírói grémium egyetértett abban, hogy az ügyész és a bíró közhatalmi tevékenysége során nem a saját, hanem az ügyészség, a bíróság nevében jár el, így az e tevékenységével összefüggő személyiségi jogi és kártérítési igények sem személy szerint vele szemben, hanem csak a közhatalmi szervvel szemben érvényesíthetők. Minthogy azonban az alperesi legitimáció az ügy érdemére tartozó kérdés, az ilyen igényeket ítélettel érdemben kell elutasítani. Ez pedig jelentős munkaterhet ró a közhatalmi szervekre. Az alperesi legitimáció problémakörét hozták felszínre a polgármesteri hivatalok különböző (építési, gyámügyi, szociális stb.) osztályai ellen indított perek, amelyekben ellentétes gyakorlatot alakítottak ki az ítélőtáblák és a Legfelsőbb Bíróság. Az utóbbi álláspontja szerint e perek legitim alperese az önkormányzatok képviselő testülete, a táblák viszont a polgármesteri hivatalt tekintették legitim alperesnek.

Az 50 évvel ezelőtt a paternalista, totális államban megalkotott Polgári törvénykönyv helyébe a Köztársaság kormánya 10 évvel ezelőtt egy új Polgári törvénykönyv megalkotását határozta és rendelte el. A több mint 10 évig tartó kodifikációs munka eredményeként az Országgyűlés elfogadta a kódexet, és annak hatálybalépését – a Kötelmi jogi könyv tekintetében – 2011. január 1-jével rendelte el. A kodifikációs előmunkálatok során a közhatalmi jogkörben okozott kárfelelősség egész dogmatikáját érintő számos javaslat fogalmazódott meg az alperesi legitimációtól, a felelősség jogalapjától kezdve az állam jogalkotással, illetőleg annak elmulasztásával okozott kárfelelősségéig, ebből azonban a kódex csak ‘minimális programot’ valósított meg, számos kérdésben az elvi tételek kialakítását a jogalkalmazási, bírói gyakorlatra hagyva.

A kódex Ötödik könyvének Hatodik része tartalmazza a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályait, és a rész VIII. fejezete tételezi a közhatalom gyakorlása során okozott károkért való felelősség normáit. A mindössze két paragrafusból és négy bekezdésből álló normaszöveg egységesen szabályozza a közigazgatási jogkörben okozott kártérítési felelősség szabályait, és ezt a szabályozást – egy utaló norma alkalmazásával – kiterjeszti a bírósági és ügyészségi jogkörben okozott károkért való felelősségre. A kódex általános felelősségi szabálya a bírói gyakorlatban kialakított jogalapi kérdést úgy adaptálja, hogy a felelősséget akkor lehet megállapítani, ha a kárt hatósági jogalkalmazó tevékenységgel vagy annak elmulasztásával okozták, és a kár rendes jogorvoslással nem volt elhárítható.

Ez a szabály csak részben van tekintettel az utóbbi évek joggyakorlatára és jogirodalmi vitáira. Nem veszi figyelembe pl. a közhatalmi tevékenység fogalmával kapcsolatos 4/2006. PJE-t, amely részben felülírta a Legfelsőbb Bíróság PK 42. sz.

állásfoglalását. Eszerint ugyanis „[a] nyomozó hatóság, az ügyészség és a bíróság a büntetőeljárás során bűnjelként lefoglalt dolgot közhatalmi tevékenysége részeként őrzi, kezeli, illetve gondoskodik őrzéséről. Az ennek során bekövetkezett kárért a közigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség alapján áll fenn a felelőssége.” Nem szabályozza a törvény a kirívóan súlyos jogalkalmazási és jogértelmezési hiba, hiányosság doktrínáját mint felelősségalapító szabályt.

Nem foglal állást abban a kérdésben, hogy a jogszabály által megengedett mérlegelés eredményeként meghozott határozat mikor vezethet kártérítési felelősséghez. Nem rendelkezik arról sem, hogy a normát a közjegyzőkre és a bírósági végrehajtókra is alkalmazni kell. Nem derül ki sem a rendelkezésekből, sem az indokolásból, hogy a bírói gyakorlat által kialakított elvek irányadók-e az új kódex szabályai kapcsán is. Nem integrálja a törvénykönyv a büntetőeljárás törvényből a jogosulatlan fogva tartás miatti kártalanítási rendelkezéseket, holott ezek nyilvánvalóan anyagi jogi szabályok. Nem szól az állam jogalkotással, illetőleg annak elmulasztásával kapcsolatos felelősségéről sem.

Viszont az új kódex a személyekről szóló Második könyvébe, annak a személyhez fűződő jogokról szóló Harmadik részébe adaptálja a bíróság előtti tisztességes eljáráshoz való jogot, és ennek megsértésének szankcióit. A Polgári perrendtartásból átvett – és itt is nyilvánvalóan anyagi jogi – rendelkezés szerint a személyhez fűződő jogok védelme kiterjed a bíróság előtti eljárás tisztességes lefolyásához és észszerű időn belül történő befejezéséhez való jogra. E jog sérelme esetén a sérelmet szenvedett sérelemdíjra és kártérítésre tarthat igényt, feltéve, hogy a sérelem a jogorvoslati eljárásban nem volt orvosolható. A szankció a bíróság nevében eljáró személy közvetlen felrőhatóságától függetlenül alkalmazható.

Ezek között a szabályok között található a közhatalmat gyakorló vagy a közfeladatot ellátó személyek alanyi jogainak korlátozása is. Ha ugyanis ezeknek a személyeknek a jóhírnevét és becsületét a közhatalom gyakorlásával, illetve a közfeladat ellátásával összefüggésben sértették meg, a személyhez fűződő jogok megsértésének jogkövetkezményei csak akkor alkalmazhatók, ha a jogsértésre a jogsértő szándékos vagy súlyosan gondatlan eljárása miatt került sor. A jogvédelemnek ez a korlátozása legalábbis vitatható, hiszen az emberi jogi Egyezmény 10. cikke kifejezetten lehetővé teszi a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását, többek között a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának megóvása céljából. Helyesen rendez viszont a kódex az alperesi legitimáció kérdését, mert rendelkezése szerint a sértett a személyhez fűződő jogait a közhatalmi tevékenységért felelős jogi személlyel szemben érvényesítheti. Kár, hogy ugyanezt a kártérítési igény vonatkozásában nem mondja ki, mert ennek kimondása esetén a kártérítésre irányuló keresetlevelet is idézés kibocsátása nélkül lehetne elutasítani.

Búcsú az ítéltáblától

Kedves Kollégáim!

Mindannyian tudjuk, hogy közös utazásunk – legalábbis az általam vezetett utazás – végéhez értünk. Az évek óta évi beszámolóimkor jelképesen leírt, szimbolikus utazás első szakasza Odüsszeuszé volt: tele kalanddal és bátor vállalkozással az újabb kalandokra. Akkoriban még egyáltalában nem gondoltam rá, hogy a bátorkat is utolérheti a jakobinusok sorsa. Természetesen tökéletesen tisztában voltam vele, hogy ennek a csupa kalanddal és teremtő értékkel teli utazásnak számomra nemcsak eleje, de vége is van. De az, hogy idő előtt utolért ez a robespierre-i sors, számomra, és tudom, hogy közülünk sokak, még ha nem is mindegyikünk számára, valamiféle *deus ex machina*, vad meglepetés volt, mintha egy euripidészi dráma elevenedett volna meg a bíróságok, így a Pécsi Ítéltábla színpadán is.

Egy kicsit most úgy érzem magam, mint a pályája csúcán levő karmester, aki először kap lehetőséget arra, hogy mondjuk a berlini Filharmóniában levezényelje Beethoven süketsége alatt komponált legnagyobb mesterművét, a IX. (d-moll) szimfóniát. Már az őshomályból induló első tétel komoly erőpróbát jelentett a karnagynak, majd verejtékezett a második tétel lenni vagy nem lenni shakespeare-i haláltáncában, a maradni vagy megszűnni kihívásának irracionális muszájában, hogy aztán egy kicsit megnyugodjon a harmadik tételbeli beethoveni adagiók meghitt, bensőséges hangulatában, és amikor a negyedik tétel következne, amely az első példája annak, hogy egy zenét komponáló géniusz a legszebb, a legszentebb zenét, az emberi énekhangot szólaltatja meg egy szimfóniában a hangszerekkel azonos, de sokkalta magasabb szinten, amikor a zene már leírhatatlan és felfoghatatlan csúcsra tör, amikor már szólisták és kórus éneklő Friedrich Schiller emberi rációval már megközelíthetetlen Örömdóját, hogy „Gyűlj ki, égi szikra lángja, / Szent öröm, te drága, szép!”, akkor a hallgatóság köréből valaki – megfeszíthetetlen és kibogozhatatlan okból pánikot keltve – elkiáltja magát, hogy „Bombariadó!”, és a karnagy jó néhány szólistával, kórus- és zenekari taggal, továbbá egy csapat nézőtéri hallgatóval együtt kihátrál a Filharmónia épületéből. És a karmester – egy sor muzsikustársával együtt – többé már nem tudja végigmuzsikálni Schiller ódáját az örömhöz. Bármilyen súlyos is ez az érzés, azért ne higgyétek, hogy gödörbe taszít!

Zenésztársaimmal együtt tudjuk, hogy legalább akkora öröm és élvezet hallgatni a szimfóniát, mint előadni és játszani. Sőt, én személy szerint Ady Endrével együtt vidáman és füttyörészve mondom, hogy „Lantot, hitet vígan szegre akasz-

tok, [...] / Eh, szebb dolog kopott kabátba szokni / Úri dölyffel megállni, mosolyogni”, és már nem játszani, hanem hallgatni a muzsikát. Csak az a fontos, hogy a zene jól hangozzék. Talán emlékeztek, már ezt mondtam a táblaavatáskor, amikor elétek hoztam Tarkovszkij *Rubljov*-filmjének fantasztikus jelenetét: a harangöntést. Akkor azt mondtam, hogy egyetlen dolog a fontos, hogy a harang igazi harang legyen.

A harangöntő munkája befejeződik akkor, amikor a harang magasba lendül és megkondul. A lényeg az, hogy hangja tiszta legyen és messzire szóljon. Ha világosan, érthetően ad jelet értékekről, igazságról, a harangöntő lantot, hitet valóban szegre akaszthat, és távozhata. Karnagyként is, zenésztársaival együtt. Jönnek helyettük mások, akiknek biztosan sikerülni fog majd végigjátszani a IX. szimfóniát. Kár, hogy hivatásbeli életkoruk legszebb éveiben nekik is tovább kell adni a zenekari instrumentumokat és a karmesteri pálcát. Addig is azonban tovább kell járni az úton, azon az úton, amelyet számukra a kor az Ítéltábla útjának kijelölt, és amelyen eljátszottuk eddig a szimfónia első tételeit.

A metaforák világában maradvá, bizonyára emlékeztek rá, Odüsszeusz utazása – aki megküzdött minden elemmel és veszedelemmel, amely az első években leselkedett rá, és aki áthajózott már a Messinai-szoroson is a Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróságok Szkülájája és Kharüdisze között – Aeneaséval folytatódott. Aeneas nagy ellenségeit legyőzve Platiumban telepedett le, egy időre megnyugodott, hogy Augustus uralkodása alatt megteremtse a Pax Romanát, a Táblára és általában a bíróságokra hozott aranykort. Ha csak nagyon rövid időre is, de felismerve, hogy az Ítéltábla igazi küldetése a tiszta, nemes, jó értelemben vett arisztokratikusság és fehér márvány szellemiség, vagyis Venus és Apolló, a Pax Romana istenei.

Ám ez a kor nagyon rövid ideig tartott, vagy talán az egész csak illúzió volt, de semmiképpen sem hozott révbe érkezést. Sőt, Vergilius Aeneas-utazása, ahogy ez már előképként az *Aeneis*ben megjelent, Danténak a Másvilág birodalmában való misztikus utazásával folytatódik. Ez utazásunk mostani szakasza. Ennek során Dante, aki az őt körülvevő sok kuszaság és bizonytalanság erdejében eltévedt, hagyja magát az elébe jött Vergilius árnya által a szabadulás útjára vezetni. Előbb azonban be kell járnia az Inferno, a Pokol köreit, amelyek tölcésrszerűen egyre keskenyedve vezetnek a föld belsejébe, ahol a föld középpontjában jégbe fagyva van a sátán, a féreg – ahogy Dante írja –, amely fúrja ezt az új utazással kezdetét vett új világot.

De Dante – és az ebbe vetett töretlen hitet és bizonyosságot szeretném most nagyon hangsúlyozottan számotokra hagyatékolni, azt gondolom, velem távozó bírótársaimmal együtt – túljut az Inferno embert próbáló küzdelmein, és a föld túlsó oldalán ér ki, ahol már emelkedik a Purgatórium hegye, amelynek legtetetjén ott a Paradiso, a Paradicsom egyre tágabb és egyre fényesebb ege, egészen a Kristályéig, amely megint egy magasabb rendű szellemibb és arisztokratikusabb világot teremt majd a számotokra. Ez lesz a három utazás szintézise: Odüsszeuszé, Aeneasé és Dantéé.

Mi legfeljebb csak azt sajnáljuk, hogy nem tudunk veletek lenni és segíteni benneteket – magunkat – átjutni az *Inferno* küzdelmein. De azt gondolom, a szintézis megteremtéséhez előkészítettük az utat, és talán az sem egészen közömbös a számotokra, hogy lélekben továbbra is veletek leszünk. A szintézis előkészítésének számunkra utolsó állomásán van itt előttetek befejező évünk beszámolójaként a hatyúdalunk. Egy kicsit olyan ez, mint Vörösmarty Mihály *Vén cigánya*. A sorok között benne van az alkotás korszakától elköszönő minden fájdalma, de a köszönetnyilvánítás is, és a remény és biztatás, hogy igenis sikerülni fog. Mert ti majd le tudjátok vezényelni és játszani a szimfónia utolsó, negyedik tételét, amelyet leírni nem lehet, azt hallani kell, mert az az Örömdáról szóló páratlan és egyedülálló muzsika.

(Kézirat, 2012)

Lábady Tamás szakmai életrajza

Dr. Lábady Tamás 1944. július 6-án Baján született. Tanulmányait 1968-ban fejezte be a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán *summa cum laude* fokozattal. 1970. június 1-től előbb a Siklósi Járásbíróságon, majd a Pécsi Járásbíróságon polgári ügyszakos bíró. 1976. június 1-jével kapott kinevezést a Pécsi Megyei Bíróságra, ahol előbb megyei bírósági bíróként, majd 1982. február 1. napjától megyei bírósági tanácselnökként ítélkezett.

Sólyom László felkérésére elvállalta az alkotmánybírói jelölést, és 1990. július 2-án az Országgyűlés a Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága tagjává választotta kilenc évre. 1993-ban az Alkotmánybíróság testülete helyettes elnökévé választotta, és ezt a tisztséget 1996-ban három évre megújította.

Alkotmánybírói mandátuma lejártá után a Magyar Köztársaság elnöke 1999. július 3. napjától újra bírónak nevezte ki. A Baranya Megyei Bíróság tanácselnöke, 2001. július 1. napjától kezdődően pedig a Polgári és Közigazgatási Kollégium vezetője lett. 2003. január 1-től kezdődően hat évre az Országos Igazságszolgáltatási Tanács a Pécsi Ítéletábla elnökének nevezte ki. Elnöki újraválasztását követően 2012. június 30-ával – 42 éves bírói múlt után – címzetes kúriai bíróként helyezték nyugállományba.

Bírói hivatása mellett 1974-ben kezdett oktatni a Pécsi (Janus Pannonius) Tudományegyetem jogi karán, előbb óraadóként, majd másodállású adjunktusként, később egyetemi docensként.

1988-ban szerzett az Akadémián kandidátusi tudományos fokozatot. 1996-tól kezdődően a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán oktatott polgári jogot egyetemi docensként. 2014-től a Pázmány címzetes egyetemi tanára. Tanított a PPKE Deák Ferenc Intézetében és az ELTE Jogi Továbbképző Intézetében is. Ez utóbbi munkáját az ELTE rektora 2017 szeptemberében – posztumusz – címzetes egyetemi tanári kinevezéssel ismerte el.

Öt könyve és több mint száz publikációja – közöttük több könyvrészlet – jelent meg magyar és idegen nyelveken. Ezek zöme a polgári jog tárgykörében született, de publikált a családi jog, a polgári eljárásjog és az alkotmányjog tárgykörébe tartozó írásműveket is. *A magyar magánjog (polgári jog) általános része* (átdolgozás után: *A magánjog általános tana*) című tankönyve számos kiadást élt meg.

Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának, alapítója és szerkesztőbizottsági elnöke a *Bírósági Döntések Tára* című, havonta megjelenő folyóiratnak, 1998 óta tagja volt az új Polgári törvénykönyv megalkotására létrehozott Kodifikációs Szerkesztőbizottságnak.

1999-ben a Magyar Köztársaság elnöke „A Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a Csillaggal” kitüntetést adományozta részére. Számos egyéb kitüntetéssel – Erdő Péter bíboros prímással és Freund Tamás akadémikussal együtt – a PPKE Egyetemi Tanácsa 2014-ben „Pázmány Plakett”-tel tüntette ki. Jogászi életpályája és iskolateremtő tudományos-oktatói életműve elismeréseként Trócsányi László igazságügyi miniszter 2016-ban Deák Ferenc-díjat adományozott neki.

Alapítója és lelkes, fáradhatatlan szervezője volt a Házas Hétvége mozgalomnak, először Pécssett és Baranya megyében, majd egész Magyarországra kiterjedően, de utóbb a Kárpát-medence magyarlakta területein is.

Feleségével, Éva asszonnyal közösen két gyermekük és tizenhárom unokájuk van. Hosszan tartó betegségét követően 2017. augusztus 11-én, otthonában, szerető és gondoskodó családjá körében hunyt el.

A tanulmányok eredeti megjelenési helyei

A személy jogi kérdései

- Az emberi személy az új Polgári törvénykönyvben. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/3., 141–153.
- A személyiségi jogok forrásai a Tripartitumban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 21–24.
- Meghatalmazotti képviselő az egyesületi jogban. *Magyar Jog*, 2006/11., 658–662.
- Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2., 13–19.
- A magánélet alkotmányos védelme. A házasság és a család védelme, a magánszférához való jog. *Acta Humana*, 1995/18–19., 74–86.
- A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről. *Családi Jog*, 2006/3., 15–25.

Az élet és a család joga a keresztény értékrend tükrében

- A házasság és a család jogi környezete. In: *Tízéves a Boldogabb Családokért! Körlevél: tanulmányok a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele megjelenésének tizedik évfordulóján*. Budapest, Magyar Katolikus Családegyesület – Új Ember, 2010. 43–65.
- Szabadságra elhivatva az életért. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/3–4., 43–46.
- Keresztény értékrend és jogrend. A kereszténység megújítja a világot. In: *A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége VI. Országos Kongresszusa, 2004. október 15–16*. Budapest, 2005. 19–26.

Nem vagyoni kártérítés – sérelemdíj

- Sérelemdíj versus nem vagyoni kártérítés. *Állam- és Jogtudomány*, 2016/1., 40–45.
- Az eszmei kártérítés új dimenziói a magyar jogban. In: *Emlékkönyv Dr. Kemenes Béla egyetemi tanár 65. születésnapjára*. Szeged, JATE, 1993. 241–248.
- A nem vagyoni kárpótlás elégtétel-funkciója – a felelősségbiztosító nézőpontjából. In: GÁSPÁRDY László – PRUGBERGER Tamás – BÍRÓ György (szerk.): *Ünnepi tanulmányok I. Novotni Zoltán egyetemi tanár (a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar dékánja, a Civilisztikai Intézet igazgatója és a Polgári Jogi Tanszék vezetője) tiszteletére a Kar fennállásának 10. évfordulója és az Ünnepelt 60. születésnapja alkalmából*. Miskolc, ME ÁJK, 1991. 209–217.
- Elégtétel a nem-vagyoni károkért a 20. század első felének magyar magánjogában. In: HAMZA GÁBOR – KAJTÁR István – ZLINSZKY János (szerk.): *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996. 188–195.
- Az erkölcsi jóvátétel a magyar magánjog fejlődéstörténetében a 19. század végéig. In: MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest, ELTE ÁJK, 1994. 132–140.
- A nem vagyoni kártérítés a 18. és 19. század német jogában. 1. rész. Természetjogi elméletek és kodifikációk. *Biztosítási Szemle*, 1994/1., 14–22.
- A nem vagyoni kártérítés a 18. és 19. század német jogában. 2. rész. Romanista elméletek és a BGB kodifikációja. *Biztosítási Szemle*, 1994/2., 34–43.
- Az általános személyiségi jog és pénzbeli elégtétellel való oltalmazása a svájci kodifikációban. *Magyar Jog*, 1994/4., 230–236.
- A nem vagyoni érdekek védelmének francia útja: *le dommage moral*. *Jogtudományi Közlöny*, 1994/1., 1–9.
- Az eszmei és büntető kártérítés a *common law*-ban. *Állam- és Jogtudomány*, 1994/1–2., 69–112.
- A nem vagyoni (ideális) kártérítés a középkorban. *Magyar Jog*, 1993/10., 577–582.
- Az eszmei kártérítés antikja. *Jura*, 1994/1., 3–10.
- A nem vagyoni kártérítés. Jegyzet (magyarázatokkal, jogesetekkel és bibliográfiával)*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1991.

Felelősség és kártérítési jog

- A deliktualis felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. *Jogtudományi Közlöny*, 2014. március, 169–179.
- Az „önhiba” mint kisodró körülmény a kártérítési obligációban (Grosschmid és az új Ptk. az önhibáról). In: JUHÁSZ Ágnes (szerk.): *Grosschmid gondolatai és az új magyar Ptk.* Miskolc, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, 2013. 35–42.

- Az elévülés és az új kártérítési igény keletkezésének kérdése a felelősségi jogban. *Bírósági Döntések Tára*, 2009/7–8., 87–92.
- Felelősség a szerződésen kívül okozott károkért és a biztosítási szerződés az új Polgári törvénykönyvben. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/4–5., 40–53.
- Bevezető gondolatok a biztosítás jog kodifikációjához. Alapvető – történeti és összehasonlító jogi – tanulmány a biztosítási jog átfogó újraszabályozásához. *Biztosítási Szemle*, 1990/6., 4–27.

Közjog és magánjog határán

- A helyét kereső alkotmánybíráskodás. *Világosság*, 1993/1., 34–40.
- Két alkotmánybírói határozat az alkotmányos rendszerváltás „hőskorából”. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva Vox Iuris Civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 499–507.
- A tulajdonvédelem változása az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: BITSKEY Botond (szerk.): *Tíz éves az Alkotmánybíróság. Tudományos-szakmai konferencia. Budapest, 2000. január*. Budapest, Alkotmánybíróság, 2000. 145–165.
- A bírói jogalkotás és alkotmánybírói kontrollja. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok – 20 év tapasztalatai*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2011. 49–52.
- Altruizmus vagy felelősség jogalkotással okozott kárért? In: NOCHTA Tibor – FABÓ Tibor – MÁRTON Mária (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kecskés László professzor 60. születésnapja tiszteletére*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 369–378.
- A közhatalmi jogkörben okozott kárfelelősség dogmatikai alapjai, különös tekintettel az új magyar Polgári törvénykönyv rendelkezéseire. *Ügyészek Lapja – Különszám*, 2010., 35–40.

Köszönjük a jogosultak nagyvonalú hozzájárulását a szövegek felhasználáshoz!

(A szerkesztők)

Lábady Tamás publikációi

2016

1. *A magánjog általános tana*. 3. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 2016.
2. A nem vagyoni kártérítés metamorfózisa sérelemdíjjá: a bírói gyakorlat kezdeti dilemmái. *Polgári Jog*, 2016/3.
3. Sérelemdíj versus nem vagyoni kártérítés. *Állam- és Jogtudomány*, 2016/1., 40–45.
4. Szabadságra elhivatva az életért. *Magyar Bioetikai Szemle*, 2016/1., 4–7.
5. Zlinszky János, az etikus ember. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/1., 65–68.

2015

6. A személyiségi jogok forrásai a Tripartitumban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 21–24.
7. Az élet szolgálata napjaink Európájában. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/4., 149–151.
8. Az emberi személy az új Polgári törvénykönyvben. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/3., 141–153.

2014

9. *A magánjog általános tana*. 2. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 2014.
10. A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. In: VÉKÁS Lajos – VÖRÖS Imre (szerk.): *Tanulmányok az új Polgári Törvénykönyvhöz*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 271–289.
11. A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. *Jogtudományi Közöny*, 2014. március, 169–179.

12. A magánjog alaptörvényi árnyalatairól. In: POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando: Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 353–360.
13. Magánjogi autonómia és állami beavatkozás. In: RAFFAI Katalin (szerk.): *Állam és magánjog. Törekvések és eredmények az Európai Unió joga, a nemzetközi magánjog, polgári jog és polgári eljárásjog keresztmetszetében*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 23–26.

2013

14. A Ptk. vitatott családjogi rendelkezései. In: *Harmincharmadik Jogász Vándorgyűlés*. Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2013. 149–200.
15. Altruizmus vagy felelősség jogalkotással okozott kárért? In: NOCHTA Tibor – FABÓ Tibor – MÁRTON Mária (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kecskés László professzor 60. születésnapja tiszteletére*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 369–378.
16. *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2013.
17. Az „önhiba” mint kisodró körülmény a kártérítési obligációban (Grosschmid és az új Ptk. az önhibáról). In: JUHÁSZ Ágnes (szerk.): *Grosschmid gondolatai és az új magyar Ptk.* Miskolc, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, 2013. 35–42.

2012

18. Székely László: A személyiségi jogok hazai elmélete. A forrásvidék. Könyvismertetés. *In Medias Res*, 2012/1., 157–162.
19. Navratyil Zoltán: A varázsló eltöri pálcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukzív klónozásig. Könyvismertetés. *Családi Jog*, 2012/4., 41–42.
20. Két alkotmánybírósági határozat az alkotmányos rendszerváltás „hőskorából”. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva Vox Iuris Civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 499–507.
21. Fésületlen gondolatok az új Polgári törvénykönyv javaslatának negyedik, Családjog című könyvéhez és a családok védelméről szóló sarkalatos törvény-

tervezethez. In: POGÁCSÁS Anett – MOLNÁR Sarolta (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 155–161.

2011

22. Schwarz Gusztáv, a „magyar Jhering”, mint magánjogász. In: FRIVALDSZKY János – POKOL Béla (szerk.): *Rudolf von Jhering és jogelméletének hatása*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2011. 221–223.
23. A bírói jogalkotás és alkotmánybíróvási kontrollja. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok – 20 év tapasztalatai*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2011. 49–52.
24. Utószó. In: Székely László: *A személyiségi jogok hazai elmélete. A forrásvidék*. Budapest, Eötvös, 2011. 181–187.

2010

25. A közhatalmi jogkörben okozott kárfelelősség dogmatikai alapjai, különös tekintettel az új magyar Polgári törvénykönyv rendelkezéseire. *Ügyészek Lapja – Különszám*, 2010., 35–40.
26. A bírói jogalkotás és alkotmánybíróvási kontrollja. *Alkotmánybíróvási Szemle*, 2010/1., 127–129.
27. *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. 3. kiad. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2010.
28. A házasság és a család jogi környezete. In: *Tízéves a Boldogabb Családokért! Körlevél. Tanulmányok a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele megjelenésének tizedik évfordulóján*. Budapest, Magyar Katolikus Családegyesület – Új Ember, 2010. 43–65.

2009

29. A forgalomképtelen törzsvagyon és az „aláépítés” jogi kérdései. *Bírósági Döntések Tára*, 2009/7–8., 83–87.
30. Az elévülés és az új kártérítési igény keletkezésének kérdése a felelősségi jogban. *Bírósági Döntések Tára*, 2009/7–8., 87–92.

2008

31. Felelősség a szerződésen kívül okozott károkért. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *Szakértői Javaslat az új Polgári törvénykönyv tervezetéhez*. Budapest, Complex, 2008. 1113–1144.
32. Beköszöntő. *Bűnügyi Szemle*, 2008/1., 3–5.
33. Előszó. In: *A Pécsi Ítéltábla Kollégiumi Véleményeinek és Publikált Határozatainak Gyűjteménye 2003–2008*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2008. 1.
34. Zlinszky János: Közéleti-jogászai etika a gyakorlatban című könyvéről. *Magyar Jog*, 2008/2., 122–123.
35. Hámori Antal: Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba I. *Agora*, 2008/1., 124–125.

2007

36. LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007.
37. *Die Wiedergeburt der Tafelgerichte in Ungarn*. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 13–17.
38. Az ítéltáblák újrászületése és az igazságszolgáltatási reform 10 éves jubileuma. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 34–37.
39. Bíráló vélemény Maczonkai Mihály: A pragmatikus jogértelmezés és az Európai Bíróság gyakorlata c. doktori értekezéséről. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 41–50.
40. Bíráló vélemény Nochta Tibor: A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban c. doktori értekezéséről. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 51–56.
41. Bíráló vélemény Görög Márta: A személyiségi értékek posthumus védelme. Gondolatok a nem vagyoni kártérítés iránti igény jogutódlása körében c. doktori értekezéséről. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 56–62.

42. Szerződésen kívüli kárfelelősség az új Ptk.-ban. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 153–157.
43. A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 179–190.
44. Család és társadalom Európában. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 193–196.
45. Keresztény értékrend és jogrend. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 197–199.
46. Szabadságra elhivatva az életért. In: LÁBADY Tamás – HESZNÉ HÍR Henriette (szerk.): *Mozaiktöredékek a Pécsi Ítéltábla tudományos műhelyéből*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2007. 200–202.
47. Die Wiedergeburt der Tafelgerichte in Ungarn. In: HARSÁGI Viktória – WOPERA Zsuzsa (szerk.): *Az igazságszolgáltatás kihívásai a XXI. században. Tanulmánykötet Gáspárdy László professzor emlékére*. Budapest, HVG-ORAC, 2007. 219–226.

2006

48. Szabadságra elhivatva az életért. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/3–4., 43–46.
49. Meghatalmazotti képviselő az egyesületi jogban. *Magyar Jog*, 2006/11., 658–662.
50. A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről. *Családi Jog*, 2006/3., 15–25.

2005

51. Keresztény értékrend és jogrend. A kereszténység megújítja a világot. In: *A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége VI. Országos Kongresszusa, 2004. október 15–16*. Budapest, 2005. 19–26.

2004

52. A termékfelelősség intézménye az új Polgári törvénykönyvbe integrálva. In: RAFFAI Katalin (szerk.): *Placet experiri. Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára*. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 181–190.
53. A termékfelelősség. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, 2004/2., 51–58.
54. LÁBADY Tamás – DÉCSEI Katalin (szerk.): *A táblabíróságokról – A Pécsi Ítéltábla*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2004. 128.
55. Az igazságszolgáltatás reformja, mint szinergia-jelenség – Dr. Lábady Tamásnak, a Pécsi Ítéltábla elnökének programbeszéde a Pécsi Ítéltábla működésének megkezdésekor. In: LÁBADY Tamás – DÉCSEI Katalin (szerk.): *A táblabíróságokról*. Pécs, Pécsi Ítéltábla, 2004. 117–128.

2002

56. A kártérítési felelősség. In: *Hatodik Magyar Jogászgyűlés. Balatonfüred, 2002. június 6–8.* Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2002. 93–128.
57. A deliktualis felelősség objektivizálódásáról. *Collega*, 2002/3., 23–29.
58. A deliktualis felelősség változásáról és ennek a polgári jogi kodifikációra gyakorolt hatásáról. *Jura*, 2002/1., 72–78.
59. *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. 2. kiad. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002.
60. A polgári jogi kártérítési felelősség reformja. *Collega*, 2002/1., 18–27.

2001

61. Some critical aspects of the professional liability. In: *The AIDA Budapest Insurance Colloquium, Budapest, 23–25 November 2001*. Budapest, 2001. 34–42.
62. Felelősség a szerződésen kívül okozott károkért és a biztosítási szerződés az új Polgári törvénykönyvben. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/4–5., 40–53.
63. A szakmai felelősség néhány kritikus pontja. *Biztosítási Szemle*, 2001/1., 11–15.
64. Magyarország és az Európai Unió. Reményeink és aggodalmaink. *Fehér/Feke-te*, 2001/4., 29–34.

2000

65. A tulajdonvédelem változása az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: BITSKEY Botond (szerk.): *Tíz éves az Alkotmánybíróság. Tudományos-szakmai konferencia. Budapest, 2000. január.* Budapest, Alkotmánybíróság, 2000. 145–165.
66. Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2., 13–19.
67. Hámori Antal: A magzat élethez való joga – lektori előszó. *Theologiai Szemle*, 2000/4., 260–262.
68. Alkotmányos alapjogok és személyiségi jogok. In: *Jogi beszélgetések 1997–1999.* Kaposvár, 2000. 75–85.
69. Házasság a harmadik évezred küszöbén. *Egyházforum*, 2000/6., 24–27.
70. Fogyasztóvédelem, termékfelelősség. *Bírósági Döntések Tára*, 2000/12., 5–14.
71. Az Alkotmánybíróság 48/1998. (XI.23.) AB határozatának lényege és háttere. *Tisztiorvos*, 2000/7–8., 19–23.

1999

72. Az 1945 előtt kötött életbiztosítási szerződések jogi sorsáról. 2. rész. *Biztosítási Szemle*, 1999/1., 9–13.
73. Jog, erkölcs, igazság, törvény. *Igen*, 1990/10., 6–8.

1998

74. Az 1945 előtt kötött életbiztosítási szerződések jogi sorsáról. 1. rész. *Biztosítási Szemle*, 1998/11–12., 3–8.
75. Az értékpapír-letétről és felelősségbiztosításáról. *Collega*, 1998/4., 12–13.
76. Keresztény értékek a családra vonatkozó jogalkotásban. In: BÁNRÉVY Gábor – VARGA Csaba – JOBBÁGYI Gábor (szerk.): *Iustum Aequum Salutare. Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére.* Budapest, Szent István Társulat, 1998. 204–214.
77. Családbarát jogalkotás. *Vigília*, 1998/2., 88–94.

1997

78. *A magyar magánjog (polgári jog) általános része.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1997.
79. A jog és az erkölcs. *Fehér/Fekete*, 1997/4., 19–22.

1996

80. Elégtétel a nem-vagyoni károkért a 20. század első felének magyar magánjogában. In: HAMZA Gábor – KAJTÁR István – ZLINSZKY János (szerk.): *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére.* Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996. 188–195.

1995

81. Constitutional protection of privacy. Protection of marriage and the family, right to privacy. *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1995/1–2., 23–35.
82. Új elemek a magyar polgári jogban: a termékfelelősségi törvény. In: VIDA Sándor (szerk.): *A gazdasági jog harmonizálása az Európai Unióban.* Budapest, Central European University – Friedrich Ebert Stiftung, 1995. 89–102.
83. A magánélet alkotmányos védelme. A házasság és a család védelme, a magán-szférához való jog. *Acta Humana*, 1995/18–19., 74–86.

1994

84. Kártérítési jogunk új elemei. In: *Ötödik Jogász Vándorgyűlés.* Budapest, Magyar Jogász Egylet, 1994. 5–46.
85. Az eszmei és büntető kártérítés a *common law*-ban. *Állam- és Jogtudomány*, 1994/1–2., 69–112.
86. Gondolatok a visszavásárlási jogról egy életbiztosítási jogeset kapcsán. *Biztosítási Szemle*, 1994/11–12., 4–18.
87. Az emmauszi csoda: a Házasság Hétvége. *Vigília*, 1994/12., 931–932.
88. Az erkölcsi jóvátétel a magyar magánjog fejlődéstörténetében a 19. század végéig. In: MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára.* Budapest, ELTE ÁJK, 1994. 132–140.

89. Az eszmei kártérítés antikja. *Jura*, 1994/1., 3–10.
90. Az általános személyiségi jog és pénzbeli elégtétellel való oltalmazása a svájci kodifikációban. *Magyar Jog*, 1994/4., 230–236.
91. A termékfelelősség intézménye és a magyar termékfelelősségi törvény. *Jogtudományi Közlöny*, 1994/3., 118–122.
92. A nem vagyoni érdekek védelmének francia útja: *le dommage moral*. *Jogtudományi Közlöny*, 1994/1., 1–9.
93. A nem vagyoni kártérítés a 18. és 19. század német jogában. 1. rész. Természetjogi elméletek és kodifikációk. *Biztosítási Szemle*, 1994/1., 14–22.
94. A nem vagyoni kártérítés a 18. és 19. század német jogában. 2. rész. Romanista elméletek és a BGB kodifikációja. *Biztosítási Szemle*, 1994/2., 34–43.

1993

95. A helyét kereső alkotmánybíráskodás. *Világosság*, 1993/1., 34–40.
96. A nem vagyoni (ideális) kártérítés a középkorban. *Magyar Jog*, 1993/10., 577–582.
97. Az eszmei kártérítés új dimenziói a magyar jogban. In: *Emlékkönyv Dr. Keme-nes Béla egyetemi tanár 65. születésnapjára*. Szeged, JATE, 1993. 241–248.
98. *A magyar termékfelelősségi törvény*. Budapest, Magyar Gazdasági Kamara, 1993.

1992

99. A nem vagyoni kártérítéssel kapcsolatos bírói gyakorlat legújabb tendenciái. *Biztosítási Szemle*, 1992/7–8., 4–30.
100. A magyar Alkotmánybíróságról szóló törvény. *Jogtudományi Közlöny*, 1992/6., 287–288.
101. *A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1992.
102. Rendhagyó recenzió egy nem szokványos könyvről. Tamás Lajos: A lízing-szerződés kézikönyve. *Buksz*, 1992/2., 161–165.

1991

103. Ungarn. Über die Richtungen der Weiterentwicklung der ungarischen Verfassungsgerichtsbarkeit. *Wgo. Monatshefte Für Osteuropäisches Recht*, 1991/6., 367–371.
104. A nem vagyoni kártérítés funkcióiról. *Biztosítási Szemle*, 1991/11–12., 4–16.
105. A popularis akció és az egyéni jogvédelem biztosítása az alkotmánybírósági eljárásban. *Magyar Jog*, 1991/7., 385–390.
106. A nem vagyoni kárpótlás elégtétel-funkciója – a felelősségbiztosító nézőpontjából. In: GÁSPÁRDY László – PRUGBERGER Tamás – BÍRÓ György (szerk.): *Ünnepi tanulmányok I. Novotni Zoltán egyetemi tanár (a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar dékánja, a Civilisztikai Intézet igazgatója és a Polgári Jogi Tanszék vezetője) tiszteletére a Kar fennállásának 10. évfordulója és az Ünnepelt 60. születésnapja alkalmából*. Miskolc, ME ÁJK, 1991. 209–217.
107. *A nem vagyoni kártérítés. Jegyzet (magyarázatokkal, jogesetekkel és bibliográfiával)*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1991.

1990

108. Bevezető gondolatok a biztosításjog kodifikációjához. Alapvető – történeti és összehasonlító jogi – tanulmány a biztosítási jog átfogó újraszabályozásához. *Biztosítási Szemle*, 1990/6., 4–27.
109. *Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből: üzemi balesetek, közlekedésjog, termékfelelősség, szerződési kockázatok, környezeti károk és ezek biztosítása*. Pécs, Pécsi Szikra Nyomda, 1990.
110. Gondolatok a nem vagyoni kártérítésről. *Jel-Kép*, 1990/1., 37–46.

1989

111. A felelősségbiztosítás jelenkori fejlődési tendenciái. *Biztosítási Szemle*, 1989/2., 24–34.

1988

112. A nem vagyoni kártérítés biztosítási fedezete. *Biztosítási Szemle*, 1988/1–2., 19–25.

1987

113. Korlátozzák-e a biztosítási szabályzatok a versenyt? *Biztosítási Szemle*, 1987/7–8–9., 22–24.
114. A nem vagyoni kártérítés biztosítási fedezete. In: *Jogász Szövetségi Értekezések*. 3. kötet. Budapest, Magyar Jogász Szövetség, 1987. 101–106.
115. Változások a felelősségjogban. Nemzeti jelentés. In: EÖRSI Gyula (szerk.): *Nemzeti jelentések. 1. téma. A biztosítás válasza a felelősséggel kapcsolatos tendenciákra*. 1. kötet. Budapest, 1987. 175–206.
116. Insurance confronted by the changing notion of liability. Summary of the debate. In: Gyula EÖRSI (ed.): *General Report*. Budapest, 1987. 177–186.

1986

117. A Nemzetközi Biztosítási Jogi Szövetség kongresszusa Budapesten. *Magyar Jog*, 1986/7–8., 694–697.
118. *A nem vagyoni kárpótlás iránti igények a bírói gyakorlatban*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1986.

1985

119. Az új típusú vállalkozói kockázatok biztosíthatóságáról. *Biztosítási Szemle*, 1985/11–12., 325–326.
120. Megoldási javaslatok a környezetszennyezési károk átfogó biztosítási fedezetére. *Biztosítási Szemle*, 1985/10., 368–376.
121. A biztosítási jog szerepe és lehetőségei a környezetvédelemben. *Biztosítási Szemle*, 1985/1–2., 2–16.
122. Megoldási javaslatok a környezetszennyezési károk átfogó biztosítási fedezetére. *Biztosítási Szemle*, 1985/9., 368–381.

1984

123. A szerződészegési kockázat biztosíthatóságáról – 2. r. *Biztosítási Szemle*, 1984/2–3., 33–43.
124. A szerződészegési kockázat biztosíthatóságáról – 1. r. *Biztosítási Szemle*, 1984/1., 13–16.

1982

125. A biztosítási szerződések egyes érvénytelenségi tényállásai. *Jogtudományi Közlöny*, 1982/7., 500–510.
126. A polgári perbeli szakértői bizonyítás időszerű kérdései. *Magyar Jog*, 1982/11., 1006–1013.
127. LÁBADY Tamás – VERESS József: A bagatell károk és összegek kezelésének közgazdasági és jogi kérdései a biztosításban. *Biztosítási Szemle*, 1981/8., 240–255.

1980

128. A kamatfizetési kötelezettség néhány kérdése a biztosítási szerződésekben. *Biztosítási Szemle*, 1980/10., 288–297.
129. A bagatell károk és az összegek kezelésének közgazdasági és jogi kérdései a biztosításban. *Biztosítási Szemle*, 1980/8., 165–176.

1979

130. A szocialista együttműködés alapelve és a felek együttműködése a biztosítási jogviszonyokban. I. *Biztosítási Szemle*, 1979/3., 65–71.
131. A szocialista együttműködés alapelve és a felek együttműködése a biztosítási jogviszonyokban. II. *Biztosítási Szemle*, 1979/4–5., 89–98.

1978

132. On the civil law safeguards of consumers' interests, and on the consumer protection system. *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1978/3–4., 385–408.
133. Az államigazgatási határozat megtámadása iránti perek néhány eljárásjogi kérdése. *Magyar Jog*, 1978/6., 537–544.

1977

134. Pénztartozások kamatvonzata a biztosítási szerződésekben. *Biztosítási Szemle*, 1977/10., 506–514.

1976

135. A hibás teljesítés és a termékfelelősség összefüggéséről. *Jogtudományi Köz-
löny*, 1976/12., 692–700.
136. A termék-felelősségbiztosítás jogi kérdései és megoldási lehetősége. *Gazda-
ság és Jogtudomány*, 1976/1., 453–469.
137. A fogyasztóvédelmi rendszerről és a fogyasztók érdekeinek polgári jogi vé-
delméről. *Magyar Jog*, 1976/4., 875–886.

1975

138. Termékfelelősség és termék-felelősségbiztosítás. *Biztosítási Szemle*, 1975/8–9.,
315–335.
139. Polgári eljárásjogi munkaközösség Pécssett. *Magyar Jog*, 1975/7., 424–426.
140. A keresetindítási jog, különös tekintettel a III. Ppn. új perelőfeltételeire.
Magyar Jog, 1975/8., 445–453.

1974

141. A kötelem zárt struktúrájának felbomlása a termékfelelősség jogában. *Jogtu-
dományi Közönlöny*, 1974/12., 700–707.

Utolsó találkozás?

Tudtuk, hogy Tamás beteg, izgultunk érte, és – bár nem tolakodóan, de – visszatérően érdeklődtünk is nála. El-eltűnt rövidebb-hosszabb időre, ilyenkor tudtuk, most nehezebb időszakot él át, de utána mindig jött: jött tanítani, konzultálni vagy csak a postáját átnézni.

Tavasszal volt egy hosszabb szünet, amikor nem láttuk, majd érkezett a hír: a betegség újult erővel támadja. De Tamás nem adta könnyen magát, ahogyan oly gyakran és összekacsintva, még mindig mosolyogva emlegettük az utóbbi időben: „Csapatai harcban állnak!” S valóban „csapatai”, mert nem volt egyedül a harcban. Mindenekelőtt ott volt mellette felesége, Éva asszony, és gyermekei, unokái, vagy éppen Bíró püspök atya. Sőt, ha kellett, akkor – szelíden és szerényen – szolt, hogy kellene némi sürgető támogatás egyik vagy másik különleges gyógyszer mihamarabbi beszerzésében. Soha nem volt még ilyen könnyű dolgom! Akárkihez fordultam, jött a segítség: Sólyom László, Trócsányi László, Balog Zoltán. Nem tudtam úgy kapcsolatot keresni az illetékes főosztályokon vagy államtitkárságokon, hogy ne találkozzam egykori tanítványaival, közeli vagy távoli tisztelőivel.

Aztán bejött a tanszékre. Mivel a szobáink egymás mellett voltak a folyosón, izgatottan láttam, hogy az övének részre van nyitva az ajtaja. Örömmel kopogtatam, amire jött az annyira jellegzetes, reszelős és érdes hangú válasza: „Tessék!” Benyitottam, és ott volt Tamás, de mellette, meghúzódva és féltő tekintettel ott állt Éva asszony a szoba sarkában. Tamás mosolyogva üdvözölt, de én csak Éva asszonyt láttam, és tudtam: nagy a baj. Tamás a polcokon, asztalán és szekrényében felhalmozódott dolgozatokat, tanulmányokat, könyveket és papírokat rendezte. „Bejöttem a postáért és a dolgozatokat szelektálni, mert nagyon hiányzott az egyetem!” – mondta. „Te is nagyon hiányoztál nekünk! – válaszoltam. – Látom, hoztál erősítést magaddal! Csak nem családjogi szemináriumra készültök?!” – kérdeztem Éva asszony jelenlétét nyugtázva. Éva asszony mosolyogva és szelíden válaszolt Tamás helyett: „Tamás már nehezen nélkülözte az egyetemet; ez a milió, felhalmozódott anyagai közelsége, egyáltalán a polgári jog gyógyítóan hat rá, legalább lelkiileg, így azonnal kapott az alkalmon, amikor megtudta, hogy be tudom hozni.” Ez az egy mondat akkor engem ott teljesen megnyugtatót! Ahogy azt a mondatot Éva asszony mondta, s közben Tamás karját megsimította, minden félelmemet elűzte: annyira lábados volt, annyira őszinte, hogy már nem is Éva asszonyt láttam a kis szoba sarkában, amint Tamást „őrzi”, hanem a Lábadyékat. Egy test, egy lélek.

Utána néma csend. Hosszú hetekig nem jött hír, s nem jött Tamás sem. Aggódunk, de én még mindig Éva asszony szelíd mondata hatása alatt álltam: nem történhet semmi baj!

Egy keddi napon megint hívott Tamás. Gyenge hangon beszélve, kérte, sürgessünk meg egy gyógyszert, mert már csak az az egyetlen esélye. Másnap vagy harmadnap hívtam vissza, de a telefont már Éva asszony vette fel. Elmondtam, mit intéztem, de Éva asszony már tudott róla, mert a kórházból is megkapták az értesítést. Elmondtam, hogy sokat gondolunk Tamásra és Éva asszonyra, s ha bármiben tudunk segíteni, különösen ha Tamás gondolatait a polgári jogra tudnánk terelni, hívjon, mert én nem merem őket zavarni. Éva asszony elmondta, hogy nagyon köszönik az érdeklődést, ami Tamásnak mindig öröm, hiszen Koltay Andrist, Navratyil Zolit, Martonyi Zsuzsit és engem is sokat emleget a tanszékről. Valóban boldogabb, ha rólunk hall, így mindenképpen mondani fogja majd neki, de most elég gyenge. Amint lehet, jelentkezni fog.

De egy ideig nem érkezett hír. Hol Koltay Andrist kérdezett engem, hol én Andrist, hogy ki mit tud Tamásékról. Aztán befejeződött a nyári vizsgaidőszak, és beköszöntött a nyári szünet. Már nem láttam mindennap Tamás ajtaját a tanszéki folyosón, amely mögött – gondoltam – majd egyszer, ha kopogtatok rajta, megint felhangzik Tamás reszelős és érdes hangja. Ahogy teltek a napok, egyre erősebb lett az aggodalom bennem. Amíg ugyanis az egyetemen láttam az ajtaját, addig visszacsengett a fülemben Éva asszony szelíd mondata, de eltávolodva az egyetemről, Tamás szobájától, egyre csak halkult bennem ez a mondat, és ezzel egyidejűleg nőtt bennem a félelem.

Felhívtam Éva asszonyt, de nem vette fel a telefont.

Pár nap múlva ismét kerestem, és sikerült beszélnem vele. Elmondta, hogy Tamás nagyon-nagyon gyenge, de végre felerősítették annyira, hogy haza tudták hozni a kórházból, s otthon kapja már a gyógyszereket és az infúziót, így most egy kicsit könnyebb neki. Bár alig-alig iszik, s szinte nem eszik. El sem tudtam képzelni, hogy Tamás mennyire gyenge lehet, hiszen korábban sem volt erős testalkatú. Ráadásul akkor nagyon-nagyon meleg napok követték egymást, ami nyilván még a betegség minden kellemetlenségén túl is megterhelte szervezetét. Mondtam Éva asszonnak, hogy ha úgy látja, segítene vagy éppen csak jólesne Tamásnak, akkor szívesen meglátogatnánk Andrissal otthonukban. Éva asszony nagyon megköszönte az érdeklődést és a felajánlást, amelyet jónak tartott, de akkor megint annyira gyengének érezte Tamást, hogy kérte, halasszuk el a látogatást egy olyan időszakra, amikor már kicsit erősebb lesz.

Nagyon nehéz lett a lelkem, igazából nyomasztott a tehetetlenség. Felhívtam Andrist, hogy elmondjam a híreket. Lesújtották a hallottak. Talán úgy tettük le némán a telefont, hogy el sem köszöntünk egymástól.

Megint eltelt egy kis idő, talán tíz nap is, amikor egy szerdai napon hívott Andrist, s elmondta, felhívta őt Éva asszony azzal, hogy Tamás szívesen fogadna kettőnket budapesti otthonukban. Andrist Budapesten volt, de mondta, hogy vásár-

nap el kell utaznia, s csak tíz nap múlva jön vissza. Én vidéken voltam, de jeleztem, hogy két-három órán belül fel tudok érni Budapestre, s kértem, hogy ha egy mód van rá és Tamás állapota lehetővé teszi, inkább most menjünk, nehogy késő legyen. Csütörtökön hívott megint Andris, hogy szombaton délelőtt 10.30-kor vár minket Tamás.

Furcsa, ellentmondásos érzés támadt bennem. Egyfelől örültem, hogy végre, majd két hónap után ismét találkozom Tamással, másfelől féltem, milyen lesz a viszontlátás. Valóban Tamást fogom viszontlátni? Tudunk-e beszélgetni, felismer-e minket, nem fogom-e szégyenszemre elsírni magam Tamás és Éva asszony előtt, hiszen tudtam: búcsúzni megyünk.

A személyes sorsom úgy alakult, hogy én korábban még nem búcsúztam el senkitől. Nem tudtam, mire készüljek, miképpen reagáljak, miként viselkedjem, hogyan uralkodjam, egyáltalán uralkodjam-e az érzéseimen?! Érdekes, tanácsalanságomban valami biztosra és kézzel foghatóra vágytam, így visszamentem a nyaraló padlásszobájába, ahol éppen egy felelősségi tanulmányon dolgoztam, s kézbe vettem a magam köré halmozott könyvek közül Tamás két írását. Tamás egyik láb-jegyzetében Harmathy Attilára utalt, amiről eszembe jutott: amikor Harmathy tanár urat érte súlyos veszteség, egy közvetlen beszélgetésünkben azt mondta nekem az órá szintén annyira jellemző szelíd hangján: „Balázs, az ember életében meghatározó események: a születés, a házasság és a halál.” Ez akkor nagyon mélyen megérintett, mert annyira igaznak és őszintének gondoltam, sőt polgári joggal foglalkozó jogászként, utólag talán megmosolyogtató naivitással, még büszke is voltam arra, hogy mindezeket elsődlegesen a polgári jog szabályozza. Most pedig arra készültem, hogy Tamás otthonában, családi körben, még Tamás életében búcsúzzom el tőle. Nem tudtam, hogyan búcsúzzam, de tudtam, fontos dologra készülök, ami meghatározó lesz az életemben.

Ekkor tekintetem Marton Géza könyvének könyvkötő által, kifejezetten részemre elkészített, fekvő A3-as lapokból álló, egybekötött és halványkék fedőlappal rendelkező másolati példányára esett. A kötetet Zlinszky János tanár úr, saját kandidátusát megelőzően, tanítványi tiszteletből állította össze Marton mozaikos hagyatéka alapján, s amint lehetősége nyílt rá, már az Alkotmánybíróság támogatásával adatta ki. Az én egybekötött példányom Zlinszky tanár úr által erre a célra átadott példány másolásával készült még másodéves joghallgató koromban a Pázmány könyvtárban, amelyet azóta is féltve őrzök. Azonnal kinyitottam a végén, ahol a szerkesztő, Zlinszky tanár úr utószavában közli, mennyire meglepte, hogy mestere váratlan halála után egy ceruzával írt levelet adott át neki Marton özvegye, amely neki volt címezve. Marton ebben kérte fel Zlinszkyt, hogy mit és hogyan rendezzen jogi hagyatékában, ha az esedékes mütéte nem járna sikerrel.

Mai napig megrendít, ha erre a levélre gondolok, miközben ismerem annak előzményeit és következményeit, s kézben tartom a majd fél évszázaddal később Zlinszky tanár úr által megvalósított Marton-monográfiát. Megrendít, de egyúttal

szomorúsággal is eltölt, amint azt még nekem Zlinszky tanár úr is elmondta személyesen, hogy mennyire távolra sodorta őket a történelem Martonnal, és nem volt Zlinszky tanár úrnak lehetősége, hogy még Marton életében, személyesen megköszönje mesterének a sok bátorítást, szakmaiságon túlmutató emberséget és figyelmet. Ők nem tudtak elbúcsúzni egymástól. Amikor Zlinszky tanár úr pár éve elhunyt, rögtön az volt a gondolataimban, vajon miként köszöntik egymást Martonnal, s milyen aprólékos pontosításokat és kiegészítéseket fűz majd a posztumusz kötethez Marton, egykori tanítványa szerkesztői munkáját értékelve.

Abban ugyanakkor megint megerősítést kaptam, hogy Zlinszky tanár úr számára életre szóló, valóban meghatározó élményként élt tovább egykori mestere búcsúlevele.

Ekkor Tamás egy következő lábjegyzetére siklott a figyelmem, amely Eörsi Gyulára utalt. Erről Sólyom László egyik visszaemlékezése jutott eszembe, amelyben a már beteg Eörsire mint egykori mentorára emlékezett. Elmondta, hogy hosszan utazott, majd gyalogolt ki a beteg Eörsihez egy nyári napon, aki akkor már a Lipóton volt, külön szobában. Segített felöltözni neki, majd kikísérte a kertbe sétálni, végül leültek egy padra. Eörsi már nem volt önmaga. Nem tudtak elbúcsúzni, mert a betegség végleg és egészen bezárta Eörsit saját magába, nem kapcsolódott már érzékelhetően a külvilághoz. Szomorú és megrendítő visszaemlékezés volt Sólyom tanár úrtól, úgy éreztem, nem ezt a képet igyekszik őrizni Eörsiről, de nem is tud szabadulni tőle.

Egyre fokozódott bennem a félelem. Nekünk hogy sikerül elbúcsúznunk Tamástól? Milyen képet sikerül megőriznünk róla? Vajon ő miként készül, s készül-e a találkozásra velünk?

Szombaton kora hajnalban indultam útnak, nehogy bármely okból lekéssem a megbeszélt időpontot, így bizony majd' két órával hamarabb értem Tamásék otthona elé. Messze parkoltam, s többször végigsétáltam Tamásék utcáján. Láttam a házat, a kaput és a kapu mellett a névtáblát. Megint visszajött az érzés, amelyet a tanszéki folyosón járva, Tamás szobája előtt éreztem korábban. Visszacsengett Éva asszony szelíd hangú mondata. Megnyugodtam. Bízom abban, hogy nem lehet baj!

Andris is megérkezett a megbeszélt időpontra, és láttam rajta, hasonlóan kételemek gyötrik az előttünk álló találkozás miatt. Emlékszem, felhívott a találkozó előtt, s szóba került, hogy hozzunk-e virágot Éva asszonynak. Én azt mondtam, inkább ne, hiszen nem vendégségbe jövünk, hanem búcsúzni Tamáshoz. Amikor megjött, rögtön láttam, hogy inkább egy kis Pascal-könyvecskét hozott ajándékba Tamásnak. Én egy fehér A4-es lapra kiírt idézettel készültem Angelus Silesius *A kerubi vándor* című kötetéből. Mindketten félszegen, izgalommal vegyes félelemmel teli diákként álltunk az utcán, Tamásék kapuja előtt: Andris a Pascal-kötetet, én pedig a fehér lapot szorongattam zavartan a kezemben. Mintha csak vizsgára készültünk volna bemenni Tamáshoz, utoljára.

Pontosan 10.30-kor Andris becsöngetett az ajtón. Éva asszony nyitotta ki a belső bejárati ajtót, s miközben megnyomta a nyitó gombot és köszönt, a türelmünket is kérte, mivel éppen itt van az ápoló, aki az infúziót cseréli. Mondtuk, hogy megvárjuk a kertben, amíg végeznek, s félresétálva a bejárati ajtótól, oldalt álldogáltunk. Megközelítőleg 15-20 perc telt így el. Pont ennyi időt szoktunk adni a diákoknak, és kaptunk annak idején mi is Tamástól polgári jogi vizsgán a kihúzott tételek kidolgozására, mielőtt megkezdtük volna a szóbeli vizsgát. Ekkor már annyira izgatottak voltunk, hogy bár végig beszélgettünk Andrissal, arra egyáltalán nem emlékszem, hogy miről. Egyetlen történet rémlik, amelyet én meséltem neki: felidéztem az első, magyar jogtörténetből tett szóbeli vizsgámat, amely közvetlenül karácsony előtt, december 23-án volt Horváth Attila tanár úrnál. Aznap rengeteg hó esett, a vizsgát pedig, mivel akkor már az egyetem zárva volt, a Batthyány téri kapucinus rendházba hirdették meg. Akkor is hamarabb érkeztem, s a hóesésben álldogáltam a nagy barna tölgyfaajtó előtt a teljesen néptelen Fő utcában. Persze izgultam a vizsga miatt, de az a várakozás ott mégis nyugalommal töltött el. Utólag belegondolva, Andrissal most is – mint vizsgára készülő diákok – megkaptuk Tamástól a felkészülési időt, amire valóban szükségünk volt, nem azért, mert okoztunk volna az alatt a pár perc alatt, hanem mert arra kaptunk időt és lehetőséget, hogy gondolataink utolérjék és talán le is csendesítsék felfokozott érzelmeinket.

Amikor Éva asszony újra kilépett az ajtón, és behívott minket, én már legbelül nyugodt voltam. Megint elfogott az érzés: nem történhet semmi baj!

Az előszobából egy tágas és világos nappaliba léptünk. A szemközti falon nagy ablakok voltak, amelyek a kertre néztek. A kert felől beáramlott a levegő, s az ablakig behajló faágak lombja között fény szűrődött át. A tér középső részében egy nagy ebédlőasztal volt sok székkal, jobbra pedig egy otthonos kerevet. Itt ült hátradőlve Tamás. Tamás volt! Ugyanazon a reszelős és érdes hangján köszönt, még ha halkabban is, ugyanúgy mosoly bujkált a szája sarkában, és felemelte a kezét is, hogy beljebb hívjon minket. Minden gesztusában, külső jellegzetességében ő volt! Odaléptünk hozzá, hogy üdvözljük, ő pedig megint csak cinkos mosollyal mondta: nézzük el neki, nem áll fel, mert most ment el az ápoló, és egy kicsit megkínozta, benne hagyva egy infúziót is, amivel igencsak nehéz a mozgás.

Az ebédlőasztaltól székeket húztunk Andrissal a kerevethoz, s leültünk Tamás előtt. A vizsga megkezdődött.

„Meséljtek, mi van veletek?” – tette fel a kérdést. Mi beszéltünk, Tamás figyelt.

Beszéltünk a betegsége okán Tamás iránt érzett aggodalmainkról, a többi tanárszéki kolléga jókívánságairól, a vizsgaidőszak végéről, természetesen a családról és a gyerkőceinkről, akikről – kérésére – még képeket is mutattunk. Nevetve, sőt egymásra licitálva mondtuk Andrissal, hogy mennyire megterhelő a családi nyaralás, s bizony négy-öt nap után vágyunk vissza a „munka csendjébe”. Tamás is

elmesélte, mennyire váratlanul érte és lesújtotta a betegsége kiújulása, agresszív terjedése, de mégis megnyugvással beszélt. Nem süllyedt el fájdalomában, nem zárkózott be önmagába a betegsége elől. Ott volt ő, ugyanazzal a csendes és szelíd lélekkel, személyesen és őszintén. Aktívan és jókedvűen kérdezett minket. Elegánsan és finoman irányította a vizsgát.

A beszélgetés alatt csendesen Éva asszony is bejött, és leült Tamás mellé a kerevetre. Tamás kissé oldalra dőlt, felső testével érintve Éva asszonyt, aki megigazította az infúziót, és Tamás kezére tette a kezét. Együtt örültek nekünk, hallgattak és kérdeztek minket. Aztán Tamás elnézést kérve szólott, ki kell mennie a mosdóba. Éva asszony segített neki felállni, majd az infúziót fogva kísérté ki a szobából. Amikor visszatértek, Éva asszony – minket zavarba ejtő módon, halkán, mintegy Tamást mentve – elmondta, hogy számos kellemetlen hatása van a gyógyszereknek. Visszaültek a kerevetre, de Tamás már fáradtabb volt. Éva asszony – kérdés nélkül – töltött neki egy pohár vizet, amit Tamás jólesően kortyolt. Miután visszaadta a poharat, Éva asszony egy fehér zsebkendővel finoman megtörölte Tamás száját. Nem Tamás és Éva asszony ültek előttünk, hanem a Lábadyék. Egy test, egy lélek.

Éreztük, itt az idő a távozásra, nem fárasztjuk tovább Tamást. Ekkor vettem egy nagy levegőt, s elmondtam Tamásnak, hogy a találkozásra készülve sok mindent kézbe vettem és elolvastam részben tőle, részben kortárs jogtudósoktól. Ennek kapcsán ismét kezembe került *A kerubi vándor*, amire még Sólyom tanár úr hívta fel a figyelmemet. Újraolvastam a kötetet, és találtam benne egy olyan versszakot, amit úgy döntöttem, ha van bátorságom és erőm nem elsírni magam, akkor felolvasok neki; ha nincs, akkor otthagynom majd Éva asszonynál. A beszélgetésünk azonban annyira meghitt volt, őszinte és természetes, annyira megnyugtató Lábadyék aktív és tudatos jelenléte, ami részeként Andrist és engem is valóban befogadtak rövid időre ebbe a meghatározó és életre szóló közös élményükbe, hogy úgy döntöttem, személyesen olvasom fel Tamásnak az idézetet:

*„Azzá legyél, ami Isten
Végem a kezdetem, együtt lelek mindent:
Istenben magamat, magamban az Istent.
Fény leszek a fényben, Ige az Igében,
Isten az Istenben, e létteljességben.”*

Az idézet utolsó sorában elcsuklott a hangom, felnéztem Tamásra, aki mosolygott, s egyúttal megszorította Éva asszony kezét, akinek ekkor szintén elcsuklott a hangja. Andris segített ki, aki elmondta, hogy maga is sokat gondolt erre a találkozásra, de nem tudott egyetlen olyan konkrét idézetet választani, amelyet átadhatna. Azonban tudja, mennyire kedveli Tamás Pascalt, akinek szintén kijutott a testi megpróbáltatásokból, így valóban lelki támaszt nyújthat Tamás gyógyulásában, ha bele-beleolvas a kötetbe. Tamás előrehajolt ültében, hogy átvegye a kötetet.

Csontos ujjaival megfogta a kis könyvet, megsimította a borítóját, és széles mosollyal az arcán mondta ki érces hangon: „Pascal, ez igen, nagyon szépen köszönöm!” A vizsga véget ért.

Mosolyogva, a tőle megszokott élenkséggel búcsúzott tőlünk Tamás. Egymás után kezet fogott velünk, majd visszatettük a székeket az ebédlőasztal mellé. A kerevetől elfordulva elindultunk a bejáratú ajtó felé, de Andris és én is visszaneztünk még egyszer az előszoba ajtajából. Tamás még mindig mosolygott felénk.

* * *

A találkozás után még melegebb, forró napok következtek. Nagyon sokat gondoltam Lábadyékra. Nem volt bennem aggodalom és félelem, mert megtapasztaltam otthonukban, hogy nem történik, mert nem történhet semmi baj! Csodáltam hitüket, bölcsességüket. Ráébredtem, milyen kivételes adománya volt a sorsnak, hogy Andrissal együtt ott lehettünk velük, s Tamás az utolsó találkozásunk alkalmával is olyan példát adott életből, házasságból és halálból, amit nem lehet hitelesen közvetíteni, de mégis kötelességünk leírni és áthagyományozni, mert rajtunk keresztül az oktatók és hallgatók közösségétől, az *universitastól* búcsúzott el.

Tizenhárom nappal később, augusztus 11-én megint hajnalban ültem kocsiba, hogy felutazzam Budapestre. Aznap délelőtt volt Halustyik Anna tanárnő temetése Óbudán. Éppen a sírtól sétáltam a kijárat felé, amikor megkaptam az értesítést az Alkotmánybíróságról, hogy Tamás meghalt.

* * *

Egy héttel később, amikor megtudtam, mikor lesz Tamás temetése, éppen e-mailt írtam az ELTE Polgári Jogi Tanszékére, értesítve a kollégákat a temetés időpontjáról és helyéről. Levélírás közben megszólalt a telefonom: Lábady Tamás hív. Felvettem a telefont, amelybe Éva asszony szólt bele. Elsírtam magam, most először. Éva asszony is sírt. Már nem is emlékszem, miben kért segítséget, talán egy telefonszámot kellett kinyomoznom. Elmondta, hogy mennyire fontos volt Tamásnak a látogatásunk. Erőt merített belőle. Én akkor nem tudtam válaszolni, egyszerűen képtelen voltam megszólalni, hogy elmondjam, mi mindent jelentett az a találkozás Andrisnak és nekem.

* * *

Egy hónappal Tamás halálát követően, szeptember 11-én késő délután mentünk el Andrissal együtt újra Tamásék otthonába. Éva asszony ugyanabba a nappaliba vezetett be minket. Ott állt a tágas szoba közepén a nagy ebédlőasztal, s az asztaltól jobbra ott állt a kerevet, ahol Tamás utoljára fogadott minket. Most a szoba bal oldalára kísért minket Éva asszony, ahol egy kis asztalka mellett ültünk le beszél-

getni. Az asztalka mögött, az ablaknál ott állt a számítógép, amelyen Tamás dolgozott. Mögöttünk, az ablakkal szemben pedig Tamás „emléksarka”, ahol állami kitüntetései, hivatali és egyházi elismerései sorakoztak, középen egyetemi díjaival. Nagyon jó volt ott ülni és érezni Tamás jelenlétét.

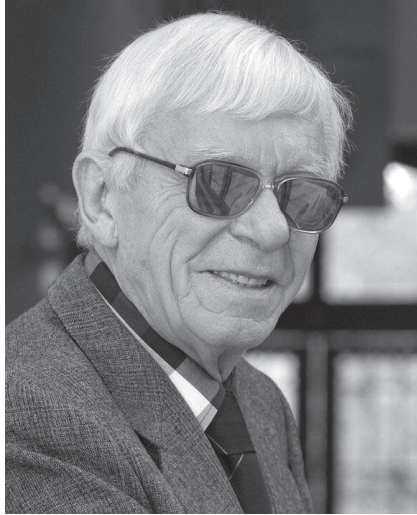
Most volt erőm elmondani Éva asszonynak, mennyit jelentett nekünk a találkozás Tamással. Sőt, vettem magamnak a bátorságot, s rákérdeztem, miként élte azt meg Tamás. Éva asszony elmondta, hogy Tamás nagyon készült a viszontlátásra. Aznap – ellentétben a korábbi napokkal – valóban visszatért az ereje, talán még izgatott is volt látogatásunk okán! Fontos volt neki, hogy mit vegyen fel, és utána még többször emlegetett minket.

A találkozás után tovább romlott az állapota. Mint megtudtuk, utánunk már csak – Tamás vágyát beteljesítve – bátyja és fiai látogatták meg. Gondoskodó és féltő szeretettel övezve, családtagjai körében halt meg otthonában.

* * *

Azzá lett, ami Isten. Fény a fényben, Ige az Igében.

Landi Balázs

Hogy eggyel több
 hőteted legyen
 a hársikönyvtárodban

L. T.

A sorozatban korábban megjelent kötetek

- Koltay András – Lapsánszky András (szerk.): *A médiaszabályozás kommentárja* (2011)
- Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog* (2012)
- Koltay András (szerk.): *Hungarian Media Law* (2012)
- Ben H. Bagdikian: *Az új médiamonopólium* (2012)
- Cass R. Sunstein: *Republic.com 2.0* (2013)
- Paál Vince (szerk.): *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010* (2013)
- Robert W. McChesney: *Mi a baj a médiával? Az Egyesült Államok médiapolitikája a 21. században* (2013)
- Koltay András (szerk.): *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon. Alkotmányos és jogalkalmazói megközelítések, európai kitekintéssel* (2013)
- Koltay András: *Freedom of Speech: The Unreachable Mirage* (2013)
- Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932* (2013)
- Owen M. Fiss: *Megosztott liberalizmus. A szólásszabadság és az államhatalom sokféle arca* (2013)
- David Croteau – William Hoynes: *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek* (2013)
- Lányi András – László Miklós (szerk.): *Se vele, se nélküle? Tanulmányok a médiáról* (2014)
- Perry Keller: *Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média* (2014)
- Koltay András (szerk.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World* (2014)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* (2014)
- Csehi Zoltán – Koltay András – Navratyil Zoltán (szerk.): *A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban – az új Polgári Törvénykönyvre és az új Büntető Törvénykönyvre tekintettel* (2014)

- Lee C. Bollinger: *A toleráns társadalom. Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott* (2014)
- Frederick Schauer: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok* [szerk.: Koltay András] (2014)
- Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog* (új, átdolgozott kiadás, 2015)
- James Curran – Jean Seaton: *Hatalom felelősség nélkül. A sajtó, a műsorszolgáltatás és az internet Nagy-Britanniában* (2015)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2.* (2015)
- Denis McQuail: *A tömegkommunikáció elmélete* (2015)
- Koltay András (szerk.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression* (2015)
- Paál Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989* (2015)
- John Durham Peters: *A mélység tornácán. Szólásszabadság és liberális hagyomány* (2015)
- Menyhárd Attila – Gárdos-Orosz Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban* (2016)
- Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (2016)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 3.* (2016)
- Robert A. Kahn: *A gyűlölet szabadsága – amerikai és európai perspektívák* (2016)
- Paul Kearns: *A művészet szabadsága. Esszék a jogi cenzúra és a kultúra kapcsolatáról* (2016)
- James Curran: *Média és demokrácia* (2016)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 4.* (2017)
- Eric Barendt: *A tudomány szabadsága és a jog* (2017)
- Reményi Édua – Koltay András (szerk.): *A szólásszabadság káprázata. A szólásszabadság brit, amerikai és francia klasszikusainak szöveggyűjteménye* (2017)
- Robert C. Post: *A szólásszabadság amerikai hagyományának magyarázata. Joggyakorlat alkotmányos értékek és a társadalmi kontextus ölelésében* (2017)
- Koltay András (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv. Tisztelgés és antológia sajtójogi, szerzői jogi és személyiségi jogi műveiből, halálának 70. évfordulóján* (2018)